

100
YIL
Cumhuriyet

YÜZÜNCÜ YILINDA TBMM

OLUŞUMU, ÇALIŞMA ŞARTLARI VE İŞLEVLERİ

II. CİLT

Emmanuelle Favre ve Şaziye Mihalıççılı

100
TBMM'NİN AÇILIŞININ YÜZÜNCÜ YILI

YÜZÜNCÜ YILINDA TBMM

OLUŞUMU, ÇALIŞMA ŞARTLARI VE İŞLEVLERİ

II. CİLT

EGEMENLİK KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLETİNDİR

YAYIN SAHİBİ
Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
TBMM Başkanı

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Mehmet Ali KUMBUZOĞLU
Genel Sekreter

EDİTÖR
Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCILARI
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN
Dr. Öğretim Üyesi Pınar AYDOĞAN
Dr. Öğretim Üyesi İrşat SARIALIOĞLU
Dr. Metin ÖZKAN

YAYIN YÖNETMENİ
Nurcan ATLAS
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

REDAKSİYON
Doç. Dr. Gülnur AYDIN

DİZGİ
Özlem OKUR
Yasemin KARADENİZ
Gökhan KOÇMAN

KAPAK ve SAYFA TASARIMI
Işık ARSLAN

BASKI
TBMM Basımevi - 1. Baskı Nisan 2020

ISBN
978-605-2089-19-4 (Tk)
978-605-2089-21-7 (2.c)

BASKI ADEDİ
1000

Bu kitap, bir TBMM yayını olup tüm hakları TBMM'ye aittir.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

DEMOKRASİYE GERİ DÖNÜŞ: TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE XII. DÖNEM (1961-1965) (Pınar Aydoğan).....	427
TÜRK SİYASAL HAYATINDAN GÖRÜNÜMLER: 1965 GENEL SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ (10/10/1965-11/10/1969) (Şule Toktaş / Senem Görür).....	453
1969 SEÇİMLERİ VE XIV. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (Ayşegül Komsuoğlu).....	477
XV. YASAMA DÖNEMİ (1973-1977) 12 MART'TAN ÇIKIŞ VE YENİDEN KRİZ (Tuncay Önder).....	513
EKONOMİK KRİZ, SİYASİ KUTUPLAŞMA VE TERÖR GÖLGESİNDE 1977 SEÇİMLERİ (Faruk Ataay).....	537
12 EYLÜL, NEOLİBERALİZME GEÇİŞ VE SEÇİMSİZ DÖNEM (Faruk Ataay).....	561
ASKERÎ İDAREDEN SİVİL SİYASETE: TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE XVII. DÖNEM (1983-1987) (M. Çağatay Okutan).....	587
TBMM'NİN XVIII. DÖNEMİ (Biol Akgün / Metin Çelik).....	613
XIX. DÖNEM TBMM VE “YENİDEN KOALİSYONLAR” DÖNEMİNİN BAŞLANGICI (Ömer Faruk Gençkaya).....	645
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE XX. DÖNEM (1995-1999) (Gülgün Erdoğan Tosun).....	681
XXI. DÖNEM TBMM: 28 ŞUBAT'IN GÖLGESİNDEN KRİZ DALGASINA SAVRULAN SİYASET (Haluk Alkan).....	731
XXII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (19 KASIM 2002-3 HAZİRAN 2007) (Ayşe Asluhan Çelenk).....	771
BÜROKRATİK VESAYETTE YOL AYRIMI: XXIII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (2007-2011) (Hüseyin Sadoğlu).....	795
12 HAZİRAN 2011 SEÇİMLERİNDEN 7 HAZİRAN 2015 SEÇİMLERİNE SİYASET VE PARLAMENTO (Bünyamin Bezci).....	823
TÜRKİYE SİYASAL HAYATINDA XXVI. DÖNEM PARLAMENTOSU (Tanju Tosun).....	855

DEMOKRASİYE GERİ DÖNÜŞ:
TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE
XII. DÖNEM (1961-1965)

PINAR AYDOĞAN

DEMOKRASİYE GERİ DÖNÜŞ: TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE XII. DÖNEM (1961-1965)

Pınar Aydoğan*

GİRİŞ

Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisinin on ikinci dönemi 15 Ekim 1961'de yapılan seçimlerle başlamış ve 9 Ekim 1965'te son bulmuştur. 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle kesintiye uğrayan demokratik rejim 1961 seçimleriyle yeniden kurulmuştur. 27 Mayıs askerî darbesi Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde albaylar ve daha alt rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda iktidarda olan Demokrat Parti'ye (DP) ve parlamentoya karşı yapılmasının yanı sıra, daha sonra gerçekleştirilecek olan 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 askerî darbesinden farklı olarak ordu hiyerarşisine de yapılmıştır.¹ 27 Mayıs Türk siyasal hayatında, devrim, ihtilal, inkılap, cunta, darbe, ikinci cumhuriyetin kurucusu, II. Kuvayı Milliye hareketi gibi birçok farklı adla tanımlanmıştır.² Darbenin gerçekleşmesi ile TBMM feshedilmiş, siyasî partilerin faaliyetinde bulunması yasaklanmıştır.

Bu dönemin en temel aktörü darbeyi yapan askerlerden oluşan Milli Birlik Komitesi'dir (MBK). MBK seçimleri en kısa sürede yapma ve ülke yönetimini sivillere bırakma düşüncesine sahip olmuştur. Komite içinde sivil yönetime geçişin zamanı konusunda fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Farklı görüşlere mensup askerlerden oluşan komitenin en önemli çatışma noktası ülkenin sivil siyasete geçiş zamanının tayini konusunda yaşanmıştır. Komite içinde iki farklı görüş vardır. İlki seçimlerin en kısa sürede yapılmasının sağlanmasını isteyen ve yönetimin sivillere bırakılması düşüncesine sahip olan devlet başkanı, aynı zamanda komite başkanı olan Cemal Gürsel'in başını çektiği görüştür. İkincisi, içlerinde Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ gibi isimlerin de bulunduğu ve daha sonra "on dörtler" adını alacak olan radikallerden oluşan ve sivil siyasete geçilmeden önce yapılması gereken askerî, sosyal ve siyasal reformların olduğunu ve askerî rejimin daha uzun sürmesini savunanların görüşüdür. 27 Mayıs 1960 tarihinde darbeyi gerçekleştiren 38 subayla yola çıkan, "on dörtler" olarak anılan grubun 13 Kasım 1960'taki tasfiyesiyle 24 kişi kalan Milli Birlik Komitesi, sivil bir kuruluş olan Temsilciler Meclisi ile Meclisin açıldığı 25 Ekim 1961'e kadar ülkeyi yönetmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kamu Yönetimi.

1 Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarihi 1960-1980", (Ed. Sina Akşin), *Türkiye Tarihi 4*. Ankara: Cem Yayınevi, 1989, s. 203.

2 27 Mayıs darbesini yapanlar müdahalenin meşruluğu tezini, Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesinin, "Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak" görevinin Türk ordusuna verilmiş olduğu noktasına dayandırmıştır. Başlangıç bölümünde "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 devrimini yapan Türk milleti" ibaresine yer verecek olan 1961 Anayasası da darbenin meşruluğuna vurgu yapmıştır. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 367.

Bu dönemde, 14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıada davalarında DP'lilerin yargılanması, 2 Ağustos 1960'ta "reform" adıyla yapılan ama aynı zamanda komitenin içinde iktidarı hedefleyen kesime etkili bir tasfiyeyi de içeren 235 general ve amiral ile 5000 kadar subayın ordudan çıkarılması, 28 Ekim 1960'ta 147 öğretim üyesinin üniversitelerden tasfiye edilmesi, Doğu'da yaşayan 55 toprak ağasının yerlerinin değiştirilmesi, komite tarafından yapılan en temel uygulamalar olmuştur. Komite yeni bir anayasa yapmak ve seçim kanunu hazırlamak amacıyla Kurucu Meclisi görevlendirmiştir. Anayasa hazırlama görevi dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar öncülüğündeki profesörlerden oluşan bir kurula verilmiş ve Rauf Orbay başkanlığında Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde göreve başlamış ve anayasa yapıldıktan sonra 4 Eylül 1961 tarihinde görevini tamamlamıştır. 27 Mayıs 1961'de 4,5 ay gibi kısa bir sürede hazırlanan anayasa tasarısı, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş ve 61 Anayasası oylamaya katılanların %38,5'inin hayır oyuna karşılık, %61,5'inin evet oyuyla kabul edilmiştir. Bir "tepkî anayasası" olarak adlandırılan 61 Anayasası egemenlik hakkının kullanımı bakımından parlamentonun yeri ve gücü noktasında bir değişiklik yapmış ve ikili bir sistemi kabul etmiştir. TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmıştır.

Bu dönemde on dörtlerin tasfiyesi ile Cemal Gürsel ve ekibi güçlerini kanıtladıklarını düşünseler de aslında içerideki çatışma bu kadarla bitmemiş, aksine ordu içinde güçlü bir kesim oluşmuştur. "Silahlı Kuvvetler Birliği" (SKB) adıyla anılan bu grup 6 Haziran 1961'de Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'i yurt dışında görevlendirerek ordudan tasfiye etmek isteyen MBK'nin bu kararını uygulamasına engel olmuştur.³ SKB, Eylül 1961'de mahkemenin Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan hakkında verdiği ölüm cezalarının yerine getirilmesinde -Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'nün bu cezaları önleme çabalarına rağmen- Cumhurbaşkanlığı seçiminde de oldukça etkin olmuştur.

Darbe sonrası dönemde Genelkurmay Başkanı olarak atanan, darbeye karşı çıkmayan ama sempati de duymayan Ragıp Gümüşpala emekli edilmiş ve yerine Cevdet Sunay getirilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi 15 Ekim 1961 seçimlerine kadar geçen-12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 hatırlanacak olursa- oldukça kısa sayılabilecek bir buçuk yıllık bir sürede birçok kararlar almış ve düzenlemeler yapmıştır. MBK öncülüğünde ve Gürsel'in başkanlığında tüm DP'li siyasetçiler tutuklanmış, parti kapatılmıştır. 1961 yılının ilk aylarında siyasal partilerin faaliyetlerine izin verilmiştir. Bu dönemde 27 Mayıs hakkında olumsuz hiçbir yoruma izin verilmemiş ve yeni kurulan siyasal partilerin bu konuda dikkatli olması sağlanmıştır. Yeni Anayasa ile özgürlükler lehine düzenlemeler yapılmış, işçilere grev hakkı tanınmış, iktidarların hukuksuz işlemlerinin önüne geçebilmek için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.

Seçim öncesi siyasî atmosfere bakıldığında 61 Anayasası'na halkın %38,3'ünün ret oyu kullanması, Anayasa'nın eleştirilmesine izin verilmemesi ve hakkında yapılan olumlu propagandanın varlığı dikkate alındığında önemli bir veridir. Halkoyunda askerlerin ilk defa oy kullandıkları da düşünülecek olursa bu sonuç 1960-1961 arasındaki yaşananlara Türk halkının gösterdiği tepkinin bir basamağı olarak yorumlanabilir.⁴ İkinci basamak ise 1961

3 Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 85.

4 a.g.e., s. 87.

seçimlerinin sonuçlarıyla olmuştur. Seçimler öncesi çok farklı senaryolar ortaya atılmıştır. Mesela bunlardan “Eğer seçimi Halk Partisi kazanmazsa, ordu iktidarı devretmeyecektir.” iddiası en etkili olanıdır. Seçim sonuçları orduyu tatmin etmemiş, seçimden en çok oyu alan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bekleneni verememiştir. Parti 1957 yılındaki oy oranının altında bir başarı elde etmiştir. Seçimlere 1957 seçimlerinden daha fazla bir katılım olmuş fakat oy kullananlar bunu CHP lehine kullanmamıştır. Yapılan olumsuz propagandaya rağmen Adalet Partisi'nin (AP) aldığı yüksek oy, halkın DP'nin devamı olduğunu kapalı olarak söyleyen partileri desteklediğini göstermiş ve seçim sonuçları Menderes'in zaferi ve 27 Mayıs'ı yapanların kınanması olarak yorumlanmıştır. Böyle bir siyasî durumda da ordu kışlaya dönmeyi ve işleri kendi haline bırakmayı olanaklı görmemiştir.⁵ Bu durum da 1961-1965 döneminde askerlerin siyasete aktif katılımının önünü açmıştır.

I. DÖNEMDE ÖNE ÇIKAN SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK GELİŞMELER

1946 tarihinde çok partili hayata geçiş ve ardından, 1950 yılında DP'nin seçimi kazanmasıyla 27 yıllık tek parti iktidarı son bulmuş ve demokrasiye geçilmiştir. 1950-1960 arası zaman diliminde özellikle DP iktidarının son döneminde yaşananlar üniversite, gençlik, yargı, basın, muhalefet gibi toplumun her kesiminden DP iktidarına yönelik büyük bir tepkiye yol açmıştır. Bu tepkinin en büyüğü ise ordudan gelmiş ve 27 Mayıs askerî darbesi gerçekleştirilmiştir. Askerlerin darbe sonrası yeni dönem Türkiye'si için hazırlanmasını sağladıkları Anayasa, DP'nin yarattığı tüm hukuksuzlukları önleyebilmek adına, sivil iktidarı hukukla sınırlandırılmış çift meclis sistemi ve anayasa mahkemesi gibi kurumlarla bu düşüncesini kuvvetlendirmiştir.

Bir geçiş dönemi olarak tanımlayabileceğimiz bu yıllarda ordunun sivil siyasette sahip olduğu ağırlığı hukuki alanda perçinleyecek kurum olan Millî Güvenlik Kurulu, Anayasa'nın 111. maddesiyle düzenlenmiştir. Seçim sonrası siyasetçilerin atacakları her adımda dikkate almak zorunda oldukları “asker rahatsız” ya da “askerin nabzının ölçülmesi” gibi düşünceler 2000'lerin başına kadar Türk siyasetinde varlığını sürdürecektir. Seçim sonrasında ortaya çıkacak hükümeti, her alanda çözülmesi gereken siyasal, ekonomik ve toplumsal önemli sorunlar beklemektedir.

A. SEÇİME GİDERKEN SİYASAL PARTİLER

Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 27 Mayıs'ı tanımlarken “inkılâbın hiçbir şahıs ve zümrenin lehine yapılmadığı” vurgusunu sık sık kullanmıştır. Bu söylemin temel amacı CHP ile bir bağlarının olmadığını vurgulamaktır. O dönemde yüksek sesle olmasa da en çok dillendirilen, CHP'nin darbenin içinde ve başında olduğu iddiası olmuştur. Her iki taraf da bunu yalanlamıştır. Bu dönemde siyasette en çok konuşulan konu seçimlerin ne

5 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayınları, 1992, s. 174.

zaman yapılacağıdır. CHP Genel Başkanı İnönü “Seçimlerin bir an önce yapılmasında sayılamayacak kadar çok yarar” olduğunu⁶, Anayasa Komisyonu Başkanı S. Sami Onar, seçimlerin en erken 1961 yılında yapılacağını, Gürsel ise inkılâbın yıldönümü olan 27 Mayıs 1961’de yapılabileceğini belirtmiştir.

Bakanlar Kurulu yaz başında partilerin ocak ve bucak teşkilatlarını kapatma kararı almıştır. MBK’nın onayından sonra CHP de dahil olmak üzere partilerin ocak ve bucak teşkilatları kapatılmıştır.⁷ 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’na ek geçici Kanun’u şu şekilde düzenlemiştir:

“Siyasi partilerin il ve ilçe merkezleri dışında her ne nam ile olursa olsun teşkilât kurmaları memnudur. İl merkezlerinde genel kurula bağlı bir il idare kurulu, ilçe merkezlerinde il idare kuruluna bağlı bir ilçe idare kurulundan ve bunlara bağlı birer gençlik ve kadın kolundan başka teşkilât kurulamaz.”⁸

Bu kararın arkasında yatan temel amaç siyasal alanda var olan cepheleşme ve çatışmayı önlemektir.⁹

Eylül başlarında DP’nin siyasal faaliyetleri mahkeme kararıyla yasaklanmış ve 30 Eylül 1960’ta DP kapatılmıştır. Ekim ayında Yassıada duruşmalarına başlanmış ve özellikle yargılama sürecinin siyasallaşması, toplum gözünde DP’liler lehine bir mağduriyet algısının oluşmasına neden olmuştur.

MBK siyasal partilerin yapılacak seçimlere katılabilmeleri için kuruluş işlemlerini 13 Şubat 1961’e kadar tamamlamış olmaları gerektiğini duyurmuş ve Ocak ayı başlarında siyasal partilere yeniden faaliyette bulunma izni verilmiştir. Fakat bu izin komitenin çizdiği sınırlar içinde kısmî bir izin olmuştur. Mevcut olan CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin (CKMP) yanına üç günde on üç tane parti kurulmuştur. Bunlar: Emekli General Hayati Atiker tarafından kurulan Memleketçi Parti, Dr. Salih Adil Başer tarafından kurulan Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, sanayici Bedrettin Örtensoy tarafından kurulan Çalışma Partisi, Mutedil Liberal Parti, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi, Adalet Partisi, 12 sendikacı tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi, emekli Deniz Albay Hasan Azmi Tezcan tarafından kurulan Düstür Partisi, Kemalist Gençlik Partisi, Millete Hizmet Partisi, emekli Kurmay Albay Sadık Atak tarafından kurulan Güven Partisi, Muhafazakâr Parti, Yeni Türkiye Partisi, Sosyalist Parti.¹⁰

Kurucu Meclisin seçim tarihini 15 Ekim olarak kararlaştırmasından sonra MBK üyeleri siyasal parti liderleriyle görüşmeler yapmaya başlamıştır. Askerler seçim propagandası süresince partilerin uymasını istedikleri kuralları “yuvarlak masa toplantısı” olarak anılan buluşmalarda belirtmiştir. Bu kurallar “seçimlerde dini propaganda yapılmaması, Yassıada

6 Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl 1960-1961*, Cilt: 3. İstanbul: Akis Yayınları. 1967, s. 67.

7 *Milliyet*, 24.06.1960, s. 1.

8 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300008.pdf

9 Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017, s. 14.

10 *Milliyet*, 12.02.1961-14.02.1961, s. 1.

kararlarının tartışılmaması, ihtilal hükümeti tarafından alınmış ve çıkarılmış kanunların seçimlerde partiler arası hücumlara konu olmaması, Atatürk devrimlerinin tartışma konusu yapılmaması” olarak sıralanmıştır.¹¹

MBK'nın görüşmelerinden sonra, seçim öncesi Cemal Gürsel de Devlet Başkanı olarak beş siyasî parti liderini Çankaya Köşkü'nde toplamıştır. Gürsel bu toplantının amacının “siyasi hayatı verimsiz, zararlı ve tehlikeli çekişmelerden kurtarmak, partiler arası münasebetlerde medeni ve seviyeli bir ortam yaratmak. 27 Mayıs ihtilalinin asil gayesini teşkil eden demokratik hukuk devletini gerçekleştirmek” olduğunu belirtmiştir.¹² Toplantının sonunda beş parti lideri “müşterek kararname” imzalamıştır. Askerler bu metni “millî anlaşma” olarak adlandırmıştır.

Askerlerin kırmızı çizgileri arasında en önemlisi “ihtilalin yıktığı ve millî vicdanın mahkûm ettiği Demokrat Parti zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs” edecek siyasal partilerin varlığı olmuştur. MBK, seçimlerden önce DP'nin devamı hiçbir partiye hoş bakmayacağını açıklamıştır.

Aslında hem MBK'nın parti liderleriyle görüşmeleri hem de Gürsel'in yaptığı “Çankaya Protokolü” askerîn sivil hayatı terk etme şartlarını göstermesi bakımından önemlidir. 1961 seçimleri öncesindeki atmosfere bakıldığında temel sorun yaklaşık dört milyon oyu olan DP tabanının hangi partiye oy vereceği olmuştur. Yeni kurulan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) kapalı olarak da olsa söylemlerinde DP'nin devamı olduklarını ifade ederek parti tabanına seslenmeyi hedeflemiştir.

CHP, askerler ve sivil siyaset arasında bir denge rolü üstlenen İsmet İnönü liderliğinde girdiği seçimlerde oy kaybetmiştir. Bu dönemde CHP, darbe ile özdeşleşmiştir; DP'ye haksızlık edildiğini düşünenler CHP'yi de suçlamıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin başkanı siyasette renkli kişiliği ile de tanınan Osman Bölükbaşı'dır. Bölükbaşı seçim propagandası süresince sık sık askerlerle karşı karşıya gelmiştir.

Siyasî yasaklar kalktığı zaman, yeni partilerin kurulmasıyla birlikte siyasetin gündemini belirleyen temel soru “Demokrat Parti'nin asıl mirasçısı kim olacak?” olmuştur. Varis oldukça çok olmuş fakat esas çoğunluğu kendinde bulduran iki parti ismi öne çıkmıştır: AP ve YTP. AP, 27 Mayıs darbesinden sonra MBK tarafından genelkurmay başkanı yapılan fakat üç ay sonra emekli edilen Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuştur. Ethem Menemencioğlu, Mehmet Yorgancıoğlu gibi kurucu isimlere sahip partinin programı DP'nin programına benzer nitelikte ve liberal bir anlayışla hazırlanmıştır. DP mirasına aday olan ikinci parti, 27 Mayıs darbesinden sonra oluşturulan hükümette maliye bakanı olan ve liberal fikirleriyle tanınan Ekrem Alican olmuştur. Kurucuları arasında Cahit Talas, Aydın Yalçın gibi üniversite hocalarının yer aldığı parti, liberal bir bakış açısına sahiptir ve programı AP'nin programıyla benzerdir.¹³

11 *Milliyet*, 18.08.1961, s. 1.

12 *Cumhuriyet*, 06.09.1961, s. 1.

13 *Cumhuriyetin 75. Yılı 1954-1978*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 482.

Yer yer sert çıkışlarda bulunsa da askerler, DP'nin mirasını devralma konusunda YTP'ye daha ılımlı bir bakış açısına sahip olmuştur. Darbe sonrası Maliye bakanlığı yapan Ekrem Alican'ın askerlerle çalışmış olması, askerlerin ona güven duymasında etkili olmuştur. YTP'nin parti teşkilatında DP'nin Menderes-Bayar yönetimine karşı olan kesimler yer alırken AP'nin teşkilatı DP'nin parti örgütüne dayanmıştır. Askerlerin AP'ye karşı olumsuz bakışında bu durum önemli bir etkidir. Ragıp Gümüşpala emekli asker kimliği ile AP'nin, DP'nin devamı olduğu ve 27 Mayıs hareketine karşı intikamcı bir politika izlendiği iddiasının zayıflamasını sağladığı gibi aynı zamanda, partiyi askerlere karşı korumada eski bir asker olarak önemli bir figür olmuştur.¹⁴

MBK, AP ve YTP liderlerinden DP zihniyetini yaşatmak isteyen kimseleri partilerine almamaları konusunda teminat istemiştir.¹⁵ Seçim çalışmaları süresince AP ve CKMP liderleri, Cemal Gürsel ve MBK tarafından sık sık “millî anlaşmaya” uymadıkları yönünde uyarılmıştır. YTP kurucularından Aydın Yalçın'ın Eylül ayında DP Dönemini övdüğü iddiası ile tutuklanması, yine YTP Aydın adayı Yüksel Menderes'in adaylıktan vazgeçmek durumunda bırakılması askerlerin bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır.¹⁶

15 Eylül 1961'de Yassıada'daki yargulamalar karara bağlanmıştır. Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül'de, Adnan Menderes 17 Eylül'de asılarak idam edilmiştir. İdamların eşlik ettiği seçim atmosferi, 15 Ekim'de DP'nin mirasçısının AP olduğunu göstererek sona ermiştir.

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

1. Anayasal Hükümler

1961 Anayasası yasama yetkisini beşinci maddede “Yasama yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez.” şeklinde düzenlemiştir. Anayasa'nın birinci bölümünde yasama organını 63. maddede “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan kuruludur” hükmüyle düzenlemiştir. Genel oyla seçilen ve dört yüz elli milletvekilinden oluşan Millet Meclisinin yapısı 67. maddede belirtilmiştir. 70. maddede düzenlenen Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen yüz elli üye ile cumhurbaşkanının seçtiği on beş üyeden oluşur. Senatonun tabii üyeleri vardır, onlar da aynı maddede belirtilmiştir. Buna göre MBK Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları tabii üyelerdir.

Millet Meclisinde egemenliği kullanması için görevlendirilen milletvekillerinin seçilme koşullarını 68. maddede “Otuz yaşını doldurmuş olmak” olarak düzenlenmiştir. Seçilmeye engel oluşturan durumlar da belirtilmiştir: “Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, kısıtlılar, yükümlü olmasına ve muaf bulunmamasına rağmen muvazzaf askerlik hizmetini yapmayanlar veya yapmış sayılmayanlar ve kamu hizmetlerinden yasaklılar ile ağır hapis

14 Tanel Demirel, *Adalet Partisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 32.

15 *Milliyet*, 03.09.1961, s. 1.

16 *Öncü*, 07.07.1961-16.07.1961, s. 1.

cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve – taksirli suçlar hariç olmak üzere - beş yıldan fazla hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar da, milletvekili seçilemezler.”¹⁷ Yine aynı maddede hâkimlerin, subayların, askerî memur ve astsubayların, mesleklerinden çekilmedikçe, aday olamayacakları belirtilmiştir.

Cumhuriyet Senatosu için seçme hakkını düzenleyen 71. madde, Millet Meclisi seçimlerinde seçmen olan her Türk'ün, Senato seçimlerinde de aynı şartlarda oy kullanacağını belirtmiştir. Seçilme koşullarını düzenleyen 72. maddeye göre “kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış bulunan ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk” Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilir. Yine “Cumhurbaşkanınca seçilecek üyeler, çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve kırk yaşını bitirmiş kimselerden olur. Bunlardan en az onu bağımsızlar arasından seçilir.” şeklinde tanımlanmıştır.

Anayasa her iki meclis için de müşterek olarak belirlediği milletin temsili başlığı altında seçilen milletvekillerinin tüm milleti temsil ettiklerini 76. maddede “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler” hükmüyle düzenlemiştir.

Anayasa'nın 79. maddesi yasama dokunulmazlığını düzenlemektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar. Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir Meclis üyesi, kendi Meclisinin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali bu hükmün dışındadır; ancak, bu halde, yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya üyenin Meclisine bildirmek zorundadır. Bir Meclis üyesi hakkında seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır. Üyelik süresince zamanaşımı işlemez. Tekrar seçilen Meclis üyesi hakkındaki takibat, kendi Meclisinin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır. Meclislerdeki siyasî parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.

1961 Anayasası her iki Meclisin çalışma esaslarını açıkça belirlemiştir. Millet Meclisinin seçim dönemi dört yıldır. Meclis bu süreyi beklemeden seçimin yenilenmesine karar verebilir. Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir.

Anayasa'nın 86. maddesi karar yeter sayısı ile ilgili düzenlemeye yer vermiştir. Buna göre, her Meclis, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanır ve Anayasada başkaca hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir. Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplantı yeter sayısı, her iki Meclis üye tamsayısı toplamının salt çoğunluğu olarak belirtilmiştir.

17 <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>

Meclislerin başkanlık divanları, o meclisteki siyasî parti gruplarının kuvvetleri ölçüsünde Divana katılmalarını sağlayacak şekilde kurulur. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu başkanları, kendi Meclislerince üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ve gizli oy ile ikişer yıl için seçilirler; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Meclislere, çalışmalarını, kendi yaptıkları iç tüzüklerin hükümlerine göre yürütme imkânı tanınmıştır.

2. Siyasî Partiler Kanunu

Siyasal partiler hakkında ilk düzenlemeyi 61 Anayasası yapmıştır.¹⁸ Anayasa, “vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir” maddesini yeterli görmüş özellikle bir yaş sınırı belirtmemiş ve hiçbir kısıtlama kullanılmamıştır.

Parti kurma hakkını düzenleyen 56. maddeye göre, vatandaşlar siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. İzin almadan kurulan siyasî partiler, serbestçe faaliyette bulunurlar ve ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanırlar.

MBK, 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun’la oluşturulan Kurucu Meclise sadece Anayasa hazırlama görevi değil, seçim kanunlarını hazırlama görevi de vermiştir. Kurucu Mecliste seçim kanununu belirleme noktasında oldukça uzun tartışmalar yaşanmıştır. Kurucu Meclisin seçim hukukuna ilişkin çalışmaları sonucunda üç ayrı kanun kabul edilmiştir. İlki, “306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu”dur. İkincisi “304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Hakkında Kanun” ve son olarak seçim hukuku ile ilgili genel hükümleri içeren “298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun”dur.

298 sayılı Kanun’un 6. maddesi, yirmi bir yaşını bitiren her Türk’e seçmen olma hakkı tanımıştır. Yedinci maddede silah altında bulunan erlere, onbaşılara ve kıta çavuşları ile askerî öğrencilere oy kullanma yasağı getirilmiştir. Ayrıca kısıtlı olanlar ve kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacakları da belirtilmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askerî darbe ile faaliyetlerine son verilen partilerin üzerindeki kısmî yasak 13 Ocak 1961’de kaldırılmıştır ve yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir.

3. Seçim Sistemi

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 darbesine kadar yapılan 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde “listeli basit çoğunluk sistemi” uygulanmıştır. 1961 Anayasası, açık olarak bir seçim sisteminden bahsetmemiştir. Anayasa’nın 55. Maddesi, “Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır” düzenlemesiyle seçim hukukunun temel ilkelerini Anayasa kuralı haline getirmiştir.¹⁹

18 648 sayılı Siyasal Partiler Kanunu 13 Temmuz 1965 yılında kabul edilmiştir. Bu tarih neredeyse çalışmanın konusu olan on ikinci dönemin sonuna denk gelmiştir. Bu noktada, çalışmanın bu kısmında yer verilmemiştir.

19 Necmi Yüzbaşıoğlu, “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi?”, *İHFM*, 1996, s. 107.

Demokrasi tanımlarının değişmeyen unsuru, seçimlerin, siyasi hayat içinde uygulanma biçimleri yönünden her zaman tartışma konusu olmuştur. Ülkelere göre değişen sistem tartışmaları bazı ülkelerde üzerinde durulmayacak kadar küçük tartışmalara sebep olurken, bazı ülkelerde siyasi ve anayasal öneme sahip olmuştur.²⁰

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, seçim sistemi olarak nispi temsilin “seçim çevresi barajlı d’Hondt” sistemini tercih etmiştir. Seçim çevresinde çıkarılacak olan milletvekilleri, d’Hondt sistemine göre paylaşılacaktır. Ayrıca, bu Kanunla milletvekili seçiminde “her il bir seçim çevresi” olarak kabul edilmiştir. 1961 Milletvekili Seçimi “seçim çevresi barajlı d’Hondt” sistemiyle yapılmıştır.

304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Kanunu ise, belirlenen 150 senatörün seçiminde, 1960 öncesi uygulanan “listeli basit çoğunluk” sistemini öngörmüştü. Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi için farklı seçim sistemleri öngörülmesinin amacı, her iki Meclisin siyasi güçler dengesi bakımından farklı ağırlıkta oluşmalarını sağlamaktır. Ancak, sonradan çıkarılan 1964 tarih ve 447 sayılı Kanun’la Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçiminde de milletvekili seçimlerinde olduğu gibi, nispi temsil sisteminin d’Hondt uygulamasına geçilmiştir.

Ancak, her iki Meclis seçimlerinde de d’Hondt sistemi uygulaması, parlamentoya iki büyük partinin hâkim olmasını sağladığı ve küçük partilerin parlamentoda aldıkları oy oranında temsil edilmelerini engellediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bunun üzerine, 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nda değişiklik yapılarak, d’Hondt sistemi terk edilmiş; yerine 1965 tarih ve 533 sayılı Kanun’la nispi temsil sisteminin “millî bakiye” ya da “ulusal artık” usulü kabul edilmiştir. Temsilde adalet ilkesini esas aldığından, büyük partilere hiç avantaj sağlamayan ve dolayısıyla da yönetimde istikrarı öngörmeyen bir sistemdir. Bu yönüyle de, genel olarak çok partili siyasi hayata ve koalisyon hükümetlerine yol açar. Türkiye’de o zaman bu sistemin tercih edilmesinde, yapılacak seçimlerde Adalet Partisi’nin tek başına iktidar olma ihtimalini önleme amacının da rol oynadığı söylenebilir.

61 Anayasası, seçimlerin yönetim ve denetimini yargı organlarına bırakmıştır. Anayasa’nın 75. maddesine göre bu yargı organı seçim süresince ve seçim sonrasında seçimle ilgili her şeyden sorumlu olan Yüksek Seçim Kurulu’dur.

C. 1961 SEÇİMLERİ: DEMOKRAT PARTİ’NİN ZAFERİ

Oldukça yetersiz ve sınırlı bir seçim kampanyasıyla gerçekleştirilen 15 Ekim seçimlerine CHP, CKMP ve yeni kurulan AP ve YTP olmak üzere dört tane parti katılmıştır. Seçim öncesinde en çok merak edilen konular; CHP’nin nasıl bir sonuç alacağı ve DP’nin mirasına hangi partinin sahip olacağıdır. CHP, aldığı % 36,7 oy oranı ve 173 milletvekiliyle Meclise birinci parti olarak girmiştir. AP, aldığı % 34,7 oy oranıyla 158 milletvekili almıştır. YTP, aldığı % 13,9 oy oranıyla 65 ve CKMP, aldığı % 13,7 oy oranıyla 54 milletvekiliyle Mecliste temsil hakkı elde etmişlerdir.

20 Andrew Heywood, *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları, 2006, s. 332-333.

Seçim sonuçlarıyla birlikte siyasal atmosferde en çok merak edilen sorular da cevap bulunmuştur. Seçim sonuçları analiz edildiğinde oyların %62'sini YTP, AP ve CKMP'nin aldığı görülür. Bu durum oyların DP'ye verildiği ve aslında “Menderes'in zaferi” şeklinde yorumlanmıştır. AP ve YTP, DP'nin oylarını blok halinde almıştır. Seçimler öncesinde askerler DP'nin seçmenlerini hedef alan AP'ye yoğun baskı uygulamıştır. Bu dönemde seçimlerin sonucunda “iktidarı CHP almazsa askerler tekrar gelecek” şeklinde yapılan olumsuz propagandaya rağmen AP oldukça yüksek bir oy oranına ulaşmıştır.

Öte yandan, askerlerin iktidarı tek başına almasını beklediği CHP beklentiyi karşılayamamıştır. Seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına rağmen 1957'deki oy oranının beş puan altında bir sonuç elde etmiştir. Bir anlamda darbenin faturası CHP'ye kesilmiştir.²¹ Seçim sonuçlarının Türk siyasal hayatı açısından diğer bir önemli sonucu 27 yıllık tek parti iktidarı ve ardından 10 yıllık DP iktidarı sonrasında Türk halkının ilk kez koalisyonla tanışmasıdır. Hiçbir parti tek başına iktidar olamamıştır.

21 Ekim Protokolü

Seçim sonuçlarında, DP mirasına talip AP'nin, umduklarından daha fazla oy alması askerleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu dönemde, DP zihniyetine karşı darbe yapmış askerlerin aynı zihniyetin devamı olan partilere iktidarı kendi eliyle devretmesi düşünülmemeyeceği için CHP karşısındaki üç partinin oy oranları hükümet kurmak için yeterli olmasına rağmen, bu durum bir seçenek olarak düşünülmemiştir. Seçim sonuçları askerlerin büyük bir tedirginlik yaşamasına neden olmuştur. Seçimlerden sonra ordu içinde oldukça etkili bir grup olan SKB, 10 general ve 28 albay tarafından 21 Ekim 1961'de toplanarak bir protokol imzalamıştır. Belge ilk olarak tüm siyasal partilerin kapatılmasını ve yasaklanmasını, seçim sonuçlarının geçersiz sayılmasını ve MBK'nın dağıtılmasını istemiş ve bu şartların kabul edilmemesi durumunda ordunun yönetime el koyacağını belirtmiştir.²²

Fakat Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay tarafından benimsenmeyen protokole Devlet Başkanı Cemal Gürsel ve CHP lideri İsmet İnönü de olumlu bakmamıştır. Gürsel tüm siyasî parti liderlerini bir kez daha Çankaya Köşkü'nde toplamış ve parti liderleri, kuvvet komutanlarının da olduğu bu toplantıda “Çankaya Protokolü” olarak anılan metni imzalamışlardır. Protokolle parti liderleri, Anayasa'ya aykırı davranmamak, 27 Mayıs'a karşı olmamak, DP'lilerle ilgili af talebinde bulunmamak, tasfiye edilen askerlerin orduya geri alınması talebinde bulunmamak²³, İnönü'nün başbakanlığını kabul etmek ve cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel'i seçmek konularında olumlu bir tutum sergilemeyi kabul etmişlerdir.²⁴

21 Uyar, *a.g.e.*, s. 35.

22 Kayalı, *a.g.e.*, s. 95

23 Milli Birlik Komitesi, 235 general ve 5000'e yakın subayı emekliye ayırarak 2 Aralık 1960 tarihinde orduda büyük bir tasfiyeye gitmiştir. Orduya geri dönecekleri umudu taşıyan ve EMİNSU (Emekli İnkılap Subayları Derneği) adında bir dernek kuran bu askerler 1960 yılı siyaseti ortamında uzun bir süre gündem oluşturmuştur.

24 Ahmad, *a.g.e.*, s. 178.

Böylece askerîin sivil siyasete bir kez daha müdahale etmesi, siyasetçilerin belli şartları kabul etmesi karşılığında önlenmiştir. 25 Ekim 1961'de Meclis açılmış ve Fuat Sirmen, Meclis başkanı, Suat Hayri Ürgüplü Senato başkanı olarak seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde bir bunalım yaşanmıştır. AP'liler Ali Fuat Başgil'i aday göstermek istemiştir. Askerlerin baskısıyla ve eski bir emekli asker olan Gümüşpala'nın ılımlı tutumuyla Başgil adaylıktan çekilmeye ve Senato üyeliğinden istifa etmeye zorlanmıştır. Cemal Gürsel, 607 oyun 434'ünü alarak 26 Ekim'de cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁵ Ordu AP'ye, CHP ile hükümet kurması yönünde yoğun baskı yapmıştır ve CHP ile AP koalisyon kurmuştur. Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi ve CHP-AP koalisyonunun kurulması ordudan gelebilecek bir darbe teşebbüsünü de önlemiştir.²⁶

D. KOALİSYONLAR DÖNEMİ

Meclisin açıldığı tarih olan 25 Ekim aynı zamanda MBK'nın da görevinin tamamlandığı yeni dönemi başlatmıştır. 61 Anayasası'nın yaptığı düzenlemeyle, Komite üyeleri senatör olarak Cumhuriyet Senatosunda görev almıştır. Böylece sivil yönetim başlamıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı İnönü'ye vermiştir.

1. Önemli Siyasal Hadiseler

I. İnönü Koalisyonu: Cumhuriyet Halk Partisi- Adalet Partisi Koalisyonu (20 Kasım 1961 - 1 Haziran 1962)

Cumhurbaşkanı Gürsel'den hükümeti kurma görevini alan İnönü, YTP ve CKMP'den olumsuz cevap almıştır. Koalisyon teklifine en ılımlı yaklaşan -parti içindeki aşırılara rağmen- Gümüşpala olmuştur. 15 Kasım'da AP, CHP ile koalisyon kurmayı kabul etmiştir. Gümüşpala, hükümete girmemiştir. Hükümet, 2 Aralık'ta Meclisten güvenoyu almıştır.²⁷ Özellikle idamlarla askerlere ve CHP'ye tepki duyan DP'li halkın daha fazla kutuplaşmasını istemeyen ordu, bu koalisyonu iki parti taraftarlarını birbirlerine yakınlaştırmak amacıyla istemiştir. Bu durumun gerçekleşmesi hem iki gelenek arasındaki kutuplaşmanın, yerini normalleşmeye bırakması hem de demokratik rejimin kurulmasının sağlanması açısından oldukça önemli görülmüştür; fakat hükümetin ömrü yaklaşık altı ay kadar sürmüş ve AP-CHP koalisyonu sivil yönetime geçiş için başarılı bir çözüm olamamıştır.

Bu dönemde sivil siyaset yürütülmeye çalışılırken cevabı en çok merak edilen soru "Bir ihtilal daha olur mu?" olmuştur. Askerlere duyulan şüphe, İnönü'yü sık sık "ikinci bir ihtilalin olacağı yolundaki rüzgâr sunidir" ve Cumhurbaşkanı Gürsel'i "ülkede ihtilal ortamı yok" demeçlerini vermeye sevk etmiştir.²⁸ Fakat "ihtilal olur mu" korkusu boşa çıkmamıştır.

25 *Cumhuriyet*, 27.10.1961. s. 1.

26 Demirel, *a.g.e.*, s. 35.

27 Güven oylamasında 296 evet oyu, 4 hayır, 78 çekimser oyu verilmiştir. 98 kişi oylamaya katılmamıştır. *Cumhuriyet*, 03.12.1961. s. 1.

28 *Öncü*, 02.02.1962-11.02.1962, s. 1.

21 Ekim Protokolü'nün önlenmesi SKB'yi bir süre durdurmuş olsa da ordu içindeki hareketlilik son bulmamıştır. SKB ile birlikte hareket eden askerler 9 Şubat 1962'de bir araya gelmiş ve 27 Mayıs'ın amacına ulaşmadığı gerekçesiyle hükümete yönelik bir darbe yapılması yönünde karar almışlardır. Bu durumdan haberdar olan hükümet, darbeyi önleyemeyeceğini anlayınca darbenin başındaki kişi olan Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir ve arkadaşlarını başka birliklere atamaya karar vermiştir. Fakat atama kararına uymayan Talat Aydemir ve arkadaşları 22 Şubat 1962'de hükümete karşı harekete geçmiştir. İnönü Hükümeti, Aydemir'in isteklerini reddetmiştir. Ordunun büyük bölümünden destek görmeyen Aydemir, emekli edilme ve hakkında hiçbir ceza uygulanmayacağı koşuluyla darbe girişimini sonlandırmıştır.

Darbe girişimini önleyen İnönü Mecliste alkışlarla karşılanmış ve demokrasiye olan inancını "Ümitlerin kaynağı Meclistir"²⁹ sözüyle vurgulamıştır. İnönü darbe girişimine dair bilgiler sunduğu Meclis kürsüsünde mesaj gönderdiği kesim sadece darbeci askerler olmamıştır. Hemen hemen hiçbir konuda uzlaşmaya yanaşmayan koalisyon ortağına da seslenmiştir: "Biz Büyük Millet Meclisinde, burada doğru tedbirleri bulamazsak, biz başarı yollarını iyi seçen hükümetler kuramazsak, kısır çekişmelerin üzerine çıkmazsak milletin başına gelecek buhranların hesabı yoktur."³⁰ Fakat darbe girişimini atlatan hükümet, ardından gelen krizi atlatamayacaktır. Hükümet 22 Şubat eylemcilerinin af tasarısını Meclise getirdiğinde AP'liler çıkarılacak olan affın eski DP'lileri kapsamaması halinde destek vermeyeceklerini; CHP'liler ise AP'nin bunu bir pazarlık haline getirmesinden duydukları rahatsızlığı belirtmiştir. AP'lilerin af konusundaki uzlaşmaz tavrı üzerine Cumhurbaşkanı Gürsel "ordu ile milletin karşı karşıya getirilmemesi" uyarısında bulunmuştur. Bunun üzerine AP ile YTP'nin olumlu oy kullanmasıyla Af Kanunu 30 Nisan 1962'de kabul edilmiştir.

Koalisyon hükümeti iktidarda kaldığı sürece ülke gündeminde bekleyen sorunlara zaman ayıramamıştır. Bunlardan en önemlisi ülkede yaşanan işsizlik olmuştur. Bu dönemde işçiler Meclise kadar "iş ve ekmek" sloganlarıyla, çıplak ayakla yürümüş, milletvekilleriyle görüşmek istemiş ve en temel sıkıntılarının geçim derdi olduğunu belirtmiştir.

5 Mart 1962'de 27 Mayıs'ın eleştirilmesi ve eski DP'lilerin övülmesini yasaklayan Tedbirler Kanunu çıkarılmış ve muhalefete bir sınırlama daha getirilmiştir. 28 Mart 1962'de MBK tarafından üniversiteden tasfiye edilen 147 öğretim üyesine, üniversiteye geri dönme hakkı verilmiştir.

Yaşanan siyasal istikrarsızlık ve ekonominin kötüye gitmesi üzerine İnönü istifa etmiştir. İstifayı kabul eden Cumhurbaşkanı Gürsel, Gümüşpala'nın kendisine ilettiği "CHP Genel Başkanınca suni bir hükümet buhranı yaratıldığı" yönündeki mesajına "Tarih huzurunda buhranın mesulü sizsiniz" demiştir.³¹ Gürsel'in tavrından ve asker'in tepkisinden de yeni kurulacak hükümette AP'nin istenmediği anlaşılmıştır.

29 *Milliyet*, 01.03.1962, s. 1.

30 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 3, Elli dokuzuncu Birleşim, 28.02.1962, s. 729.

31 *Milliyet*, 01.06.1962, s. 1.

II. İnönü Hükümeti: CHP-YTP-CKMP Koalisyonu (25 Haziran 1962-2 Aralık 1963)

Cumhurbaşkanı Gürsel 4 Haziran 1963'te hükümeti kurma görevini tekrar CHP lideri İnönü'ye vermiştir. Koalisyon “kabine buhranının 25. Gününde” 25 Haziran'da kurulmuştur. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican başbakan yardımcısı olmuştur. CKMP'nin lideri Osman Bölükbaşı 15 arkadaşı ile istifa edip Millet Partisi'ni kurduğu için koalisyonun diğer başkan yardımcısı CKMP Başkan Vekili Hasan Dinçer'dir. Hükümet programında, demokratik yönetimi tehlikeye düşürecek provokasyonların önüne geçilmesi, enflasyonla mücadele, toprak reformunun gerçekleştirilmesi, grev ve toplu sözleşme kanununun çıkarılması gibi hedefler yer almıştır.³²

Hükümet, 12 Ekim 1962'de DP'liler için “siyasi mahkumların mahkûmiyet sürelerinden 4 yıl indirim yapan” kısmî bir Af Kanunu çıkarmıştır. İnönü Af Kanunu'nun amacını “geçmişten gelen intikamcı duygulardan kurtulmak ve memleketi huzur getirmek” olarak açıklamıştır. Af Kanunu'nun, İstanbul ve Ankara'da üniversite gençliği tarafından protesto edilmesi üzerine, hem gençliğin hem de ordunun olası tepkisine karşı Mecliste yer alan beş parti “millî bir devrim” olarak tanımladıkları 27 Mayıs'a sahip çıktıklarını belirten bir bildiri yayınlamışlardır.³³

Yurtdışında olan on dörtlerin ülkeye dönüşü, ordudaki radikal ve cuntacı subayları cesaretlendirmiştir. Talat Aydemir, on dörtlerle birlikte bu sefer Harp Okulu'nu da arkasına alarak 20 Mayıs 1963 gecesi ikinci bir darbe girişiminde bulunmuştur. 21 Mayıs sabahında, ordu içinden etkili bir destek alamayan hükümet, darbe girişimini etkisiz hale getirmiştir. Talat Aydemir ve darbeye karışan kişiler yakalanıp, yargılanmıştır. Eyleme katılan bütün öğrenciler Harp Okulundan atılmış, Albay Talat Aydemir ve Ferit Gürcan idam cezasına çarptırılmış ve cezaları 1964 yılında uygulanmıştır. Bu darbe girişimi ordu içindeki örgütlenmelere önemli bir mesaj vermiştir. Ordu içinde 27 Mayıs darbesindeki gibi hiyerarşiyi bozan hiçbir müdahaleye izin verilmemiştir. Nitekim 1971 Muhtırası ve 1980 darbesi de emir-komuta zinciri içinde gerçekleştirilecektir.

Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 19 Aralık 1962'de yetkilerini belirleyen yasanın yürürlüğe girmesi ile çalışmalarına başlamıştır. Anayasa'nın 111. maddesinde görev tanımı “millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmek” olarak verilen MGK, askerlerin sivil siyasete olan ilgilerini her zaman sıcak tutmuş ve onları siyasetin dışında bırakmayan önemli bir mevzi olmuştur.

21 Kasım 1962'de beş yıllık kalkınma planı kabul edilmiştir. Dönemin gelişen işçi hareketlerini³⁴ daha da güçlendirecek olan Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu 15 Temmuz 1963'te Mecliste kabul edilmiştir. 6 Eylül 1962'de, MBK'nın

32 Hükümet 134'e karşı 259 oyla güvenoyu almıştır. *Cumhuriyet*, 26. 06. 1962, s. 1.

33 *Milliyet*, 12.10.1962, s. 1.

34 1963 yılının Ocak ayında Kavel kablo fabrikasında çalışan işçiler büyük bir direniş başlatmışlardır. Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun Meclis'te kabul edilmesine giden süreçte, Kavel direnişi oldukça etkili olmuştur.

“Mecburi İskân Kanunu” çerçevesinde Batı’ya sürdüğü 55 ağının geri dönmesine izin verilmiştir. Hükümet, 12 Eylül 1963’te Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na üyelik sürecinde önemli bir aşama olan Ankara Anlaşması’nı imzalamıştır.

Küba Krizi

Amerika’nın NATO ittifakı içerisinde Sovyetler’e karşı güvenlik politikası çerçevesinde 1960’ların sonunda Jüpiter füzelerinin Türkiye’ye yerleştirilmesi ve bunların ateşleme sistemleri 1962’de tamamlanmıştır. Sovyetler bu olaya karşılık olarak 1962 yılının sonlarında Küba’ya Sovyet füzeleri yerleştirmeye başlamış, bu durumun farkına varan ABD Küba’yı abluka altına almıştır. Bunun sonucunda Sovyetler gemilerini çekmeyi, ABD de ablukayı kaldırmayı reddetmiş ve dünya nükleer bir savaş ihtimaliyle karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler, ABD’nin Türkiye’ye yerleştirdiği füzeleri sökmesi karşılığında, Küba’ya füze yerleştirmekten vazgeçmiş ve iki ülke anlaşmaya varmıştır. Fakat bu antlaşma ilan edildiğinde, ABD’nin Türkiye’deki füzeleri sökeceği kısmı gizli tutulmuştur.

İki ülke arasında bu gelişmeler yaşanırken, hem Cumhurbaşkanı Gürsel hem Başbakan İnönü, Küba krizinde müttefik olan ABD ile anlaşma ve dayanışma içinde olduğuna dair demeçler vermiştir.³⁵ Kamuoyunda bu krizde Türkiye’yi pazarlık konusu etmeyen ABD lehinde bir propaganda yapılmıştır. Türkiye, Sovyetlerle yapılan pazarlığı çok sonra öğrenecektir. Küba krizinin siyasal anlamda önemli sonuçları olmuştur: ABD’nin çıkarları uğruna Türkiye’nin varlığını kolayca tehlikeye atabileceği ortaya çıkmış, bu algı ABD’ye olan güveni sarsmış ve Amerika Birleşik Devletleri karşıtı hareketlerin hızlanmasına yol açmıştır. İkinci olarak, tek yönlü dış politika izlemenin yanlışlığı ve farklı ülkelerle yakın ilişkiler geliştirilmesinin önemi ortaya çıkmıştır.³⁶

1963 Yerel Seçimleri

Seçimlerin üzerinden bir buçuk yıl gibi bir sürenin geçmiş olmasına rağmen ülkede siyasal düzen bir türlü oturtulamamıştır. Bu ortamda, 17 Kasım 1963’te yapılan yerel seçimleri AP’nin kazanması koalisyonun dağılmasına sebep olmuştur. Yerel seçimlerin galibi AP olmuştur. AP % 45,8, CHP % 36,9, YTP % 6,5, bağımsızlar % 4, MP % 3, CKMP % 2,6 oranında oy almışlardır. AP 42, CHP 23, YTP ise 1 belediye kazanmıştır. İzmir ve İstanbul belediyelerini AP kazanmıştır.³⁷

Seçim sonuçları muhalefetteki AP’nin ne kadar güçlendiğini göstermiştir. 1961 seçimlerine göre, AP oy oranını 12 puan artırmış, YTP 6 puan ve CKMP ise 12 puan kaybetmiştir. Her iki parti de seçim sonuçlarındaki başarısızlığın nedeni olarak CHP ile yaptıkları koalisyonları görmüştür. Bu tablo karşısında önce CKMP, ardından da YTP hükümetten çekilmiştir. Hükümette yaşanan istifaları, Amerikan Başkanı Kennedy’nin cenaze töreninde öğrenen Başbakan İnönü, Ankara’ya dönmüş ve 2 Aralık’ta istifa etmiştir.

35 *Milliyet*, 24.10.1962, s. 1.

36 Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası*, Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 684.

37 AP, seçim sonuçlarından sonra yasal süre içerisinde adaylık başvurusu yapmadığı anlaşılan Nuri Eroğan’ın oyları iptal edilince İstanbul belediye başkanlığını CHP’nin adayı kazanmıştır. *Cumhuriyetin 75. Yılı 1954-1978*. s. 517.

III. İnönü Hükümeti: Bağımsızlar-CHP koalisyonu (25 Aralık 1963-13 Şubat 1965)

6 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma görevini İnönü'ye vermiştir. CHP'de parti içi çekişmenin de beraberinde getirdiği artık hükümette olmamayı savunan bir Senato ve Meclis grupları, İnönü'nün hükümeti kurma görevini iade etmesinde etkili olmuştur. Gürsel, hükümeti kurma görevini 10 Aralık'ta AP'ye vermiş fakat AP de kuramamıştır. Hükümet kurulamaması üzerine liderler farklı çözüm yolları sunmuştur. Gümüşpala erken seçime gidilmesini, Bölükbaşı millî koalisyon kurulmasını, Alican ise yeniden bir AP-CHP koalisyonunu önermiştir.

Hükümeti yeniden kurma görevi tekrar İnönü'ye verilmiş ve CHP bağımsızlarla birlikte yeni bir koalisyon kurmuştur. İnönü, kurduğu hükümetin Meclisten güvenoyu alamadığı takdirde, bundan sonra kurulacak hiçbir koalisyonun içinde olmayacağı uyarısında bulunmuştur. Kıbrıs'ta yaşanan süreç, destek vermeyi millî bir görev olarak gören YTP'nin koalisyona dışarıdan destek vermesine sebep olmuştur.³⁸ İnönü, yeni hükümetin ilk hedefini "hürriyet ortamında planlı kalkınmayı" sürdürmek olarak açıklamıştır. Meclis hükümet kurma planlarıyla uğraşırken Kıbrıs'ta Türklere yönelik şiddet olayları yaşanmaya başlamıştır.

Kıbrıs Sorunu

1950'lerden itibaren başlayan Kıbrıs olayları 1959 Kıbrıs Anayasası'nın kabul edilmesiyle durulmuş, 1963 yılında Rumların, Anayasa'nın Türk cemaatine özel haklar tanıyan hükümlerini artık uygulamayacağını açıklamasıyla Türklere yönelik saldırılar tekrar başlamıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel'in Amerikan Başkanı Johnson'a, Başbakan İnönü'nün Başpiskopos Makarios'a yazdığı ve Ada'da yaşananların durdurulması yönündeki talepleri içeren mektuplar karşılıksız ve desteksiz kalmıştır. ABD'nin Rumlara karşı tepkisizliği üzerine İnönü, Meclisten 16 Mart 1964'te hükümete gerekli gördüğü takdirde Ada'ya askerî müdahalede bulunma yetkisi istemiş ve istediği yetkiyi de almıştır. Hazırlıkların tamamlandığı bir dönemde Amerikan Başkanı Johnson'dan İnönü'ye bir mektup gelmiştir. 5 Haziran 1964'te gönderilen mektubun içeriği Türk kamuoyuna açıklanmamıştır.

Johnson mektubunda, ABD'nin verdiği silahların, kendisinin onaylamadığı bir girişimde kullanılmasına izin vermeyeceğini, böyle bir girişim sonrası, Sovyetler'in Türkiye'ye olası müdahalesinde NATO ittifakı dayanışmasının Türkiye için işlemeyeceğini belirtmiştir.³⁹ Bunun üzerine İnönü de yaşadığı hayal kırıklığını ve görüş ayrılıklarını belirten bir mektupla cevap vermiş ve ABD Başkanının daveti üzerine ABD'ye gitmiştir. Fakat yapılan ikili temaslar da Johnson'un Kıbrıs'a müdahale konusuna sıcak bakmasını sağlayamamıştır. Türkiye Ada'ya sınırlı bir askerî müdahalede bulunsun da, sorun 1964 yılında çözüm bulmamıştır. Kıbrıs bunalımında, Johnson'un mektubu, Türk-Amerikan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Özellikle, olası bir Sovyet saldırısına karşı NATO'nun Türkiye'nin çıkarlarını koruma konusunda ne kadar güvenilir olduğu tartışılmaya başlanmıştır.

38 4 Ocak 1964'te hükümet 75'e karşı 225 kabul ile güvenoyu almıştır. Yaşanan Kıbrıs sorununa rağmen AP hükümete güvenoyu vermemiştir.

39 Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*. (Der. I. C. Schink ve E. A. Tonak), 6. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013, s. 211.

Küba kriziyle birlikte bu olay da, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişi sürecinde çok önemli bir aşama olmuştur. Bundan sonra, başta SSCB olmak üzere üçüncü dünya ülkeleriyle ekonomik ve siyasal ilişkiler geliştirilmiştir.⁴⁰ Özellikle 1960'ların sonuna doğru kuvvetlenecek Amerikan karşıtlığı Türk kamuoyunda ve gençler arasında hızla yayılmıştır.⁴¹

III. İnönü Hükümeti dış ilişkilerde -özellikle Kıbrıs bunalımı- yaşanan sorunlara çözüm arayışlarıyla geçmiştir. Hükümet, zorlu dış politika sınavı verirken AP tarafından desteklenmemiştir. İnönü 19 Haziran'da ABD ziyaretinden önce Meclisten Kıbrıs konusunda hükümete güvenoyu verilmesini istemiş ve "vermezseniz gitmem" uyarısına rağmen AP'nin destek vermemesi nedeniyle kıl payı olarak güvenoyu alabilmiştir.⁴² Bu güven oylaması da hükümetin kolayca dağılabileceğini hem iktidar partisine hem de muhalefete göstermiştir.

1964 yılı AP için büyük bir değişimin başladığı yıl olmuştur. Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümü partide liderlik sorununu doğurmuştur. AP başkanlığı için Süleyman Demirel ve Sadettin Bilgiç birlikte yarışmıştır. 1979 oydan 1072'sini Demirel, 552'sini Bilgiç almıştır ve genel başkanlığa Demirel seçilmiştir. Türk siyasal hayatının en önemli liderlerinden olan Demirel'in siyasete çıkışı da böylelikle sağlanmıştır.

Haziran ayında yapılan kısmî Senato seçimleri, AP'nin başarısını bir kez daha göstermiştir. AP, 50 senatörlükten 31 tanesini elde ederek 19 senatör çıkaran CHP karşısında büyük bir zafer kazanmıştır. 1964 yılının sonlarında özellikle Demirel'in halkla olan iyi ilişkisi ve muhalefeti hızla örgütlemesi koalisyonun sonunu getirmiştir. 13 Şubat 1965 yılında hükümetin bütçesinin Mecliste reddedilmesi üzerine İnönü istifa etmiştir.

13 Şubat 1965 tarihinde Meclis seçim sistemini değiştirmiş ve mevcut "nispi temsil sistemi"nin yerine "millî bakiye sistemi" kabul etmiştir. Millî bakiye sistemi küçük partilerin lehine olan bir sistemdir. Seçim Kanunu'ndaki değişiklik, başta Osman Bölükbaşı olmak üzere AP'liler tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Özellikle küçük bir partinin başkanı olan Bölükbaşı, CHP'yi AP'nin güçlenmesinin önünü kesmek için değiştirmekle suçlamıştır.

Dönemin Son Hükümeti: Suat Hayri Köprülü AP-CKMP-YTP-MP Koalisyonu (20 Şubat 1965-22 Ekim 1965)

AP listesinden bağımsız Cumhuriyet Senato Üyesi olan Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan yeni hükümetin koalisyon ortakları AP, YTP, CKMP ve MP olmuştur. Başbakan yardımcısı, henüz milletvekili olmayan Süleyman Demirel olmuştur. Bu dönem ordunun AP ile iyi ilişkiler kurduğuna dair bir dönem olarak da okunabilir. Askerî yönetimden sivil yönetime dönüşün son basamağı olarak Ürgüplü Hükümeti, rejimin giderek normalleşmesini sağlamıştır. Ürgüplü Hükümeti, AP'nin seçimleri kazandığı 10 Ekim'e kadar ülkenin hükümet krizi yaşamasına engel olan bir işlev görmüştür.

40 Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 221. 30 Ekim 1964'te II. Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez, Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'yı ziyaret etmiştir. *Cumhuriyet*, 30.10.1964. s. 1.

41 Erhan, *a.g.e.*, s. 690.

42 *Milliyet*, 20.05.1964, s. 1. Hükümet 194'e karşı 200 oy ile güvenoyu almıştır.

2. Dönemin Siyasetinde Liderler

XII. Dönem siyasal hayatında sınırlı sayıda siyasî figür vardır. Fakat bu dönemin önemli bir özelliği, kendisinden sonraki dönemin en etkili siyasal liderlerini sistemin içinde barındırıyor olmasıdır. XII. Dönemde çalışma bakanlığı yapan ve işçilerle güçlü bir diyalogu olan CHP'nin gelecekteki lideri Bülent Ecevit; 27 Mayıs 1960 darbesini güçlü ve tok sesiyle radyodan duyuran, 1960'ın sonlarında yurtdışına gönderilen “on dörtler” arasında bulunan, 1962'de Türkiye'ye döndüğünde aktif siyasete gireceğini belirten ve 1965'te CKMP'ye başkan olan milliyetçi düşüncenin lideri olacak Alparslan Türkeş; Türkiye İşçi Partisi'nin başkanlığını 1962 yılında kazanan, özellikle 1965 seçimleriyle Meclise girdikten sonra Türk solu içinde yaşanan tartışmalarda önemli yol ayrımlarını belirleyici bir lider olarak Mehmet Ali Aybar ve son olarak 1964'ün son aylarında AP Başkanlığını elde eden Süleyman Demirel ile birlikte sayılan tüm isimler, 2000'lerin başına kadar Türk siyasetine yön verecek lider kadroyu oluşturmaktadır.

XII. Dönemin en önemli siyasal figürü CHP Başkanı İsmet İnönü'dür. 27 Mayıs Darbesi'nin lideri Gürsel'in “Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur”⁴³ diye seslendiği İnönü bu süreçte MBK ile sivil kesimin arasında dengeleyici bir rol üstlenmiştir. Askerler nezdinde büyük bir itibarı olan İnönü bu dönemin en önemli lideridir. Koalisyon dönemlerinde üç kez başbakanlık görevi yapmıştır. İnönü bu dönemde askerî rejimden demokrasiye geçiş sürecinin kazasız atlatılmasını sağlamıştır. Ordu içinde kendisini destekler hiçbir harekete olumlu bakmamış, Talat Aydemir'in birer yıl ara ile 22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 tarihli darbe girişimlerini en önde durarak bertaraf etmiştir. Hükümet krizlerini uzlaşmacı bir tonla çözmeye çalışmış, geçiş döneminde ülkenin hükümsüz kalmasına imkân vermemiştir. İnönü, demokrasiye inanan bir lider olarak, sık sık meselelerin çözüm yerinin “Meclis” olduğunu belirtmiş, “ordu” ile çözüm arayan asker, aydın ve CHP içindeki kesimlere itibar etmemiştir.

Özellikle eski DP örgütünün neredeyse tamamının AP örgütünü oluşturması göz önüne alındığında DP'nin mirasçısı görünümüne sahip olan AP'yi bu durum sık sık askerle karşı karşıya getirirse de parti lideri Ragıp Gümüşpala emekli bir asker olarak ordu ile sürtüşmemeyi tercih etmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde kriz yaratılmaması adına Cemal Gürsel'in desteklenmesinde ve ardından CHP ile koalisyon kurmak istemeyen parti tabanını ve milletvekillerini uzlaşmacı olmaya yöneltmede Gümüşpala'nın rolü önemlidir.

Osman Bölükbaşı, CKMP'nin lideriyken partiden ayrılıp Millet Partisi'ni kurmuştur. Bölükbaşı polemikçi bir lider imajına sahiptir. Meclisteki her tartışmanın içinde olmuş, askere, AP'lilere, CHP'lilere yoğun eleştirilerde bulunmuştur. YTP lideri Ekrem Alican'ın etki alanı sınırlı düzeyde kalmıştır.

Mecliste pek çok konu tartışılmış, tartışmalar zaman zaman yumruklaşmalara, partilerin Meclisi terk etmesine kadar varmıştır. Yapılan tartışmalar Meclis bünyesiyle sınırlı kalmamış, zaman zaman sokaklarda protestolara ve gazetelerde yürütülen polemiklere yansımıştır.

43 Toker, a.g.e., s.13.

Bu dönemde, siyasal liderler arasında işsizlik, üretimin düşüklüğü, enflasyon gibi ekonomik konular ikincil tartışma konusu olmuştur. Tartışmalar, sivil rejime askerî müdahalesini önleyebilme gibi temel konular üzerinden yapılmıştır. Dönemin en önemli dış politika konuları Kıbrıs ve Küba krizi olmuştur. Kıbrıs gibi konularda özellikle AP, hükümetle birlikte hareket etme eğiliminde olmamıştır.

II. DÖNEMDE MİLLET MECLİSİ ve CUMHURİYET SENATOSU

A. İKİLİ SİSTEM

MBK, darbe sonrası 1924 Anayasası'nın birçok hükmünü değiştiren geçici bir anayasa düzeniyle TBMM'ye ait olan tüm yetkileri kendi üzerine almıştır. Bu durumda yasama yetkisi Komiteye ait olmuş, kendisinin seçtiği bakanlar da yürütme yetkisini kullanmıştır. Komite, ihtiyaç duyulan anayasanın yapımı için MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki kanattan oluşan Kurucu Meclisi kurmuştur. Kurucu Meclis, kısa sayılabilecek bir sürede anayasa yapma görevini tamamlamış ve 1961 Anayasası halkoyuna sunulmuştur.⁴⁴

1961 Anayasası, egemenliğin kullanımı konusunda 1924 Anayasası'ndan farklı bir yöntem izlemiştir. Millet egemenliğini tek başına temsil eden üstün yetkili Meclis anlayışına sahip 1924 Anayasası'na karşılık 1961 Anayasası, 4. maddesinde milletin egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanacağını ifade etmiştir. Bunun sonucunda TBMM, egemenliğin kullanılmasında tek yetkili organ olmaktan çıkarılmış ve egemenliği Anayasa'da belirtilen diğer devlet organları ile paylaşmıştır. 61 Anayasası, bu organların bu yetkiyi "Anayasa'nın koyduğu esaslara göre" kullanabileceğini belirtirken Anayasa'nın üstünlüğü ilkesine verdiği önemi de göstermiştir. Bu durum, içinde kanunların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek olan Anayasa Mahkemesinin kurulmasını sağlamıştır. Anayasa'da Meclisin yetkileri üç başlık altında; kanun yapmak, hükümeti denetlemek ve bütçeyi kabul etmek olarak belirtilmiştir. 1961 Anayasası, Meclisin bu işlevlerini 88. ve 94. maddeleri arasında düzenlemiştir.

1961 Anayasası'nın 5. maddesinde TBMM'nin sadece devredilmez nitelikteki yasama yetkisine sahip olduğu belirtilmiştir. Anayasa'da yapılan yeni düzenlemeye göre artık yürütme görevi, cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilecektir. TBMM'nin sistem içindeki rolü açısından önemli bir değişiklik yapılmıştır. TBMM'nin oluşumu Anayasa'nın 63. ve 87. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Anayasa, meclisin yetkilerinde bir değişikliğe gitmiştir. Yapılan yeni düzenlemeye göre, TBMM'nin daha önceki Anayasa'da yer alan kanunları yorumlamak yetkisi kendisinden alınmıştır. Anayasa'da Meclisin görevlerini düzenleyen maddeleri incelendiğinde Millet Meclisinin güven oylaması, gensoru ve bütçe kanununun görüşülüp onaylanması gibi işlevlerde yetkili olması nedeniyle hükümeti denetleme misyonu açısından, Millet Meclisinde görüşülüp kabul edilen yasa ve anayasa değişikliği metinlerinin onaylanması nedeniyle Cumhuriyet Senatosunun ise yasama süreci açısından ön plana çıktığı görülmektedir.⁴⁵

44 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Düzeni*. 5. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1998, s. 13-14.

45 Yusuf Tekin ve Sabri Çiftçi, *Türkiye'de Parlamento*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2007, s. 44-45.

1961 Anayasası'nda iki meclis yapısı kabul edilmiştir. Anayasa, kanunların teklif edilmesi ve kabul edilmesi sürecini 92. maddede düzenlemiştir. Oldukça karışık olan bu yöntem, ikili Meclis sisteminin en çok eleştiri alan yanını oluşturmuştur. Maddeye göre, kanun tasarısı ve teklifleri önce Millet Meclisinde görüşülür. Millet Meclisince kabul, değiştirilerek kabul veya reddedilen tasarısı ve teklifler Cumhuriyet Senatosuna gönderilir. Millet Meclisinde kabul edilen metin, Cumhuriyet Senatosunca değişiklik yapılmadan kabul edilirse, bu metin kanunlaşır. Cumhuriyet Senatosu, kendisine gelen metni değiştirerek kabul ederse, Millet Meclisinin bu değişikliği benimsemesi halinde metin kanunlaşır. Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosundan gelen metni benimsemezse, her iki Meclisin ilgili komisyonlarından seçilecek eşit sayıdaki üyelerden bir karma komisyon kurulur. Bu komisyonun hazırladığı metin Millet Meclisine sunulur. Millet Meclisi, Karma Komisyonca veya Cumhuriyet Senatosunca veya daha önce kendisince hazırlanmış olan metinlerden birini olduğu gibi kabul etmek zorundadır.⁴⁶

İkili meclis yapısı, bu dönemde özellikle 60'ların ikinci yarısında yasama sürecini uzattığı ve kanunların yapım sürecini güçleştirdiği eleştirilerine maruz kaldığından kamuoyunda yararlılığı çok tartışılacaktır. İkili sistemin Senato üyelerinin üçte birinin iki yılda bir yenilenmesi kuralı, kamuoyunun nabzının tutulması açısından olumlu olmuştur.⁴⁷ Çift meclisin kabul edilmesi, DP iktidarı dönemine, parlamentonun sınırsız üstünlüğüne gösterilen bir tepkinin sonucu olarak değerlendirilebilir.⁴⁸

B. MECLİS ARİTMETİĞİ, TARTIŞMALAR VE YASAMA FAALİYETİ

15 Ekim 1961 tarihli milletvekili seçimlerinde 12.925.395 olan kayıtlı seçmenden 10.522.716 seçmen oy kullanmıştır. Bu da yaklaşık olarak kayıtlı seçmenlerin % 81,41'ine karşılık gelmekte ve katılımın oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Seçim sonuçlarına göre CHP % 36,7 (3.724.752), AP % 34,7 (3.527.435), YTP % 13,9 (1.391.934) ve CKMP % 13,7 (1.415.390) oy almışlardır. Partilerin Mecliste kazandıkları milletvekili sayısı ise CHP 173, AP 158, YTP 65 ve CKMP 54 vekil şeklinde olmuştur.

Çoğunluk sisteminin uygulandığı Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde ise alınan oy ile kazanılan milletvekili sayısı arasında farklılıkların bulunduğu bir sonuç ortaya çıkmıştır. En çok oyu alan CHP % 37,2 (3.734.285) 36, ikinci olan AP % 35,4 (3.560.675) 71, YTP % 13,9 (1.401.637) 27 ve CKMP % 13,4 (1.350.892) 16 senatörlük elde etmiştir.

Millet Meclisinin birinci dönemi olarak anılan 26.10.1961-16.07.1965 tarihleri arasındaki dönem, dört yasama yılından oluşmuştur. Bu dönemde Millet Meclisinde 576 birleşim gerçekleştirilmiştir. 10 genel görüşme önergesi, 17 meclis araştırma önergesi, 6 gensoru önergesi, 1 genel görüşme, 1925 sözlü soru önergesi, 1105 yazılı soru önergesi, 1529 kanun tasarısı, 1779 kanun teklifi verilmiştir. 704 kanun çıkarılmış ve 7742 vekil söz almıştır.

46 <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>

47 Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*. 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.109.

48 Murat Sevinç, "Türkiye'de Anayasal Düzen: 1920-2012", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. (der. F. Alpkaya, B. Duru), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2014, s.131.

Cumhuriyet Senatosunda 434 birleşim gerçekleştirilmiştir. TBMM olarak birleşik toplantılarda 75 birleşim gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Senatosunda 26.10.1961-27.10.1965 tarihleri arasında 10 Cumhuriyet Senatosu araştırması, 7 genel görüşme önergesi, 2 Meclis araştırma önergesi, 483 sözlü soru, 300 yazılı soru verilmiştir. 705 kanun çıkarılmış ve 5867 senatör söz almıştır.

Meclis başkanlığı seçim sürecinde çoğunluk, yapılan üç oturum ve sekiz turda sağlanamadığı için ancak Meclisin dördüncü birleşiminde, dokuzuncu oylamada Millet Meclisi başkanlığına 227 oy alan CHP Rize Milletvekili Fuat Sirmen seçilmiştir.⁴⁹ Fuat Sirmen, dönem boyunca Meclis başkanlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet Senatosu başkanlığına üçüncü turda 140 oy alan Kayseri bağımsız senatörü Suat Hayri Ürgüplü seçilmiştir.⁵⁰ 1963 yılının yeni döneminin açılışında Cumhuriyet Senatosunun yeni başkanı Balıkesir senatörü Enver Aka olmuştur.⁵¹

XII. Dönem Millet Meclisinde ve Cumhuriyet Senatosunda ekonomik, toplumsal, siyasal her alandan birçok konu tartışılmış, yeni ve önemli yasalar çıkartılmıştır. Bu süreçte siyasette ve Mecliste egemen olan atmosferi ordu içindeki farklı görüşler belirlemiştir.

49 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Dördüncü Birleşim, 01.11.1961, s. 46.

50 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Üçüncü Birleşim, 20.10.1961, s. 23.

51 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 16, Beşinci Birleşim, 06.11.1963, s. 44.

SONUÇ

XII. Dönem Meclisi, Türk siyasal hayatında askerî rejimden demokratik rejime geçiş sürecine sahne olmuştur. Demokratik yaşamın askerî bir darbeye son bulmasıyla başlayan askerî idare, bir buçuk yıl sonra yapılan seçimlerle birlikte ülkenin yönetimini sivillere bırakmıştır.

27 Mayıs darbesinden sonra askerler Milli Birlik Komitesi'ni kurmuş ve ülke yönetimini Komite üstlenmiştir. Seçimlere kadar olan süreçte Kurucu Meclis 1961 Anayasası'nı hazırlamıştır. Siyasi partilerin yasakları kaldırılmış ve darbenin üzerinden neredeyse bir buçuk yıl geçtikten sonra 1961 Ekim'inde seçimler yapılmıştır. Seçimlerin yapılması ile Meclis açılmış, Milli Birlik Komitesi'nin hukukî statüsü son bulmuştur. Seçim sonuçlarının askerlerin umduğunun tersine sonuçlanması, askerleri sivil siyasete geçiş için birtakım şartlar koymasına neden olmuştur. Geçmiş meseleler ile uğraşmamak ve 27 Mayıs'ın meşruluğunu tartışmamak bu şartların en önemlilerinden olmuştur.

Sivil siyaset ancak askerlerin cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel'in seçilmesi ve AP-CHP koalisyonunun yapılması koşullarının uygulanmasıyla başlayabilmiştir. XII. Dönem, siyasette askerînin ağırlığının hissedildiği bir dönemden çok daha fazlası olarak sık sık "ikinci bir ihtilal olur mu" endişesinin taşındığı yıllar olmuştur. Endişe duyanlar haksız çıkmamıştır. İnönü Hükümeti birer yıl ara ile iki kez ordu içinden askerî müdahalelere maruz kalmıştır. Orduya karşı her zaman dikkatli olunması gereken bu dönemde İsmet İnönü sık sık "Ordu hükümete sadıktır" ve "memleket meselelerinin çözüm yeri Meclistir" demeçleri ile uzlaşmacı bir geçiş süreci yürütmüştür.

Bu dönemin bir diğer özelliği, Türk halkının, İnönü'nün "karma hükümet, yarım iktidar" olarak adlandırdığı koalisyonlarla ilk kez tanışmasıdır. Üç tanesi İnönü'nün başbakanlığında dört tane koalisyon hükümeti kurulmuştur. İnönü hükümetleri, AP'nin koalisyon hükümeti kurabilmesi için siyasal ortamın olgunlaşmasını sağlamıştır. DP zihniyetinin devamı niteliğinde olan bir partiyle, askerlerin bu partinin CHP olmadan bir koalisyon kurmasında ve sonrasında tek başına iktidar olmasında İnönü'nün payı büyük olmuştur. Bu dönemde işçilere grev hakkı tanınmış, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Ankara Antlaşması imzalanmıştır. İktisadi hayatta planlı ekonomi çerçevesinde beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır.

27 Mayıs darbesi Türk siyasal hayatında önemli bir geleneği başlatmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri süren sivil yönetim geleneği bu darbe ile bozulmuştur. Bundan sonraki süreçte Türkiye'de askerî yönetim bir çözüm yolu, zor zamanlarda da gelmesi beklenen bir kurtarıcı olarak düşünülmüştür. Ordu, gerekli gördüğü her durumda yönetime müdahale etme hakkını kullanmıştır. 12 Mart 1971 askerî muhtırası, 12 Eylül 1980 askerî darbesi, 28 Şubat 1997 postmodern darbe, 27 Nisan 2007 e-muhtıra gibi müdahaleler bu duruma örnek oluşturur. Bu dönemden sonra siyasî liderler içinde verilecek kararlarda "ordu" her zaman hesaba katılması gereken bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Askerî vesayet olarak da tanımlanabilecek bu durum, demokratikleşmenin önünde önemli bir engel olarak 2000'li yıllara kadar var olmuştur.

27 Mayıs darbesini yapanlar bir askerî darbe geleneğini yaratmış olmalarına karşın aynı zamanda askerî yönetimin kalıcı olmadığını ve amacın yönetimi sivil siyasetçilere en kısa sürede devretmek olduğu geleneğini de yaratmıştır.

1961-1965 arasını kapsayan Meclisin XII. Dönemini en iyi niteleyen kavram geçiştir: “Askerî rejimden demokratik rejime geçiş”. Bu dönemde özellikle sivil siyasetin zeminini sağlamlaştırma çabaları, XIII. Dönemde etkilerini gösterecektir. Yine bu dönem, isimleri yeni yeni duyulan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş gibi liderleri yetiştirerek AP iktidarındaki yeni dönem siyasetinin daha renkli ve katılımcı olmasına katkıda bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (1992). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.
- Cumhuriyet*. (06.09.1961).
- Cumhuriyet*. (27.10.1961).
- Cumhuriyet*. (03.12.1961).
- Cumhuriyet*. (26.06.1962).
- Cumhuriyet*. (30.10.1964).
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (20.10.1961). Cilt 1, 3. Birleşim.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (06.11.1963). Cilt 16, 5. Birleşim.
- Cumhuriyetin 75. Yılı 1954-1978*. (1999). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Demirel, T. (2017). *Adalet Partisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2001). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası*, Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul, C. (2013). "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*. (Der. I. C. Schink ve E. A. Tonak), 6. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>
- https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300008.pdf
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (01.11.1961). Cilt 1, 4. Birleşim.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (28.02.1962). Cilt 3, 59. Birleşim,
- Milliyet*. (24.06.1960).
- Milliyet*. (12.02.1961).
- Milliyet*. (14.02.1961).
- Milliyet*. (18.08.1961).
- Milliyet*. (03.09.1961).
- Milliyet*. (01.03.1962).
- Milliyet*. (01.06.1962).
- Milliyet*. (12.10.1962).
- Milliyet*. (24.10.1962).
- Milliyet*. (20.05.1964).
- Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öncü*. (07.07.1961).
- Öncü*. (16.07.1961).
- Öncü*. (02.02.1962).
- Öncü*. (11.02.1962).
- Özbudun, E. (1998). *Türk Anayasa Düzeni*. 5. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, H. (1989). "Siyasal Tarihi 1960-1980", (Ed. Sina Akşin), *Türkiye Tarihi 4*. Ankara: Cem Yayınevi.
- Sevinç, M. (2014). "Türkiye'de Anayasal Düzen: 1920-2012", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. (Der. F. Alpkaya ve B. Duru), Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 107-162.
- Tanör, B. (1998). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, Y. ve Çiftçi, S. (2007). *Türkiye'de Parlamento*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Toker, M. (1967). *İsmet Paşayla 10 Yıl 1960-1961*, Cilt: 3. İstanbul: Akis Yayınları.
- Uyar, H. (2017). *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yüzbaşıoğlu, N. (1996). "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi", *İHFM*, ss. 103-150.

TÜRK SİYASAL HAYATINDAN GÖRÜNÜMLER:
1965 GENEL SEÇİMLERİ VE
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ
(10/10/1965-11/10/1969)

ŞULE TOKTAŞ - SENEM GÖRÜR

TÜRK SİYASAL HAYATINDAN GÖRÜNÜMLER: 1965 GENEL SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ (10/10/1965-11/10/1969)

Şule Toktaş*

Senem Görür**

GİRİŞ

Türk siyasi hayatı, 1960'ların ilk yarısında çalkantılı bir süreç geçirmişti. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardıl etkisinin yaşandığı bu dönemde, kurulan koalisyonların yetersizliğinin yanı sıra yeni askerî darbe girişimleri olmuştu.¹ 1961 Anayasası'nın kabul edilmesinden 1965 seçimlerine kadar geçen süre zarfında, iç politikadaki yoğun tartışma ortamına dış politika konuları da eşlik etmişti. Nitekim başta Yunanistan ile gergin ilişkiler ve Kıbrıs Meselesi olmak üzere çeşitli meydan okumalar bulunmaktaydı.² Türkiye ekonomik olarak da bazı açmazlarla yüzleşmekteydi. Bilindiği üzere 1960'lı yılların başında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ile daha planlı bir ekonomiye geçiş çalışmaları yapılmaktaydı; fakat kalkınma için ihtiyaç duyulan yabancı sermaye mevzusu ihtilaf yaratıyordu. Yabancı sermayeye daha fazla güvenilmesi gerektiği ve dolayısıyla yabancı sermayeye kolaylık getirilmesi gerektiğini savunanlar karşılığında millî ve devlet odaklı kalkınmayı savunan bir cephe buluyordu. Maden ve petrol aramada yabancı sermaye iş birliğini düzenleyen petrol kanunu etrafında yoğunlaşan bu dış kaynak/millî kaynak tartışma ikiliği 1965 Genel Seçimlerinde Türkiye'nin ana gündemlerinden birisidir. Genel itibariyle, seçime giren siyasi partilerin kendilerini siyasi yelpazede konumlandırmaya çalışarak bir önceki dönemde yaşanan iç/dış politika sorunları, ekonomik kalkınma ve gelir eşitsizliği, petrol kanunu, toprak reformu gibi konulardaki görüş ve pozisyonlarını yürüttükleri seçim kampanyalarıyla halka aktardığı bir seçim süreci yaşanmıştır.³

1960'ların ikinci yarısına baktığımızda ise siyaset sosyolojisi açıklayıcı bir arka plan sunmaktadır. Kentleşme, modernleşme, endüstrileşme ve iç/dış göç süreçleri neticesindeki sosyal tabakalaşma ve hareketlilik 1960'lı yılların ikinci yarısında da devam etmiş; daha önce siyaset alanı ile yoğun temas etme fırsatı olmayan kişi, grup ve sınıflar daha aktif bir şekilde siyasete dahil olmaya başlamış ve tüm bu süreçler farklı ve çeşitli siyasi akım ve ideolojiler etrafında gelişen polarizasyona eşlik etmiştir. Bu dönemde, öğrenci ve işçilerin başını çektiği

* Prof. Dr., Kadir Has Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

** Lisansüstü öğrenci, Kadir Has Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 Daha detaylı bilgi için bkz. Bengi Öztan ve Zişan Ataman Çelik, "27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. (Ed. Mete Kaan Kaynar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.155-179.

2 Daha detaylı bilgi için bkz. Baskın Oran, "1960-1980 Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Ed. Baskın Oran), Cilt:1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

3 Joseph S. Szyliowicz, "The Turkish Elections: 1965", *Middle East Journal*, Cilt:20, No:4, 1966, s. 473.

sokak eylemleri yükselmiştir. 1968 yılının Mayıs ayında önce Fransa'nın Paris kentinde, sonra diğer Avrupa ülkelerinde ve ABD'de boy gösteren gençlik hareketi, Türkiye'de karşılık bulmuş ve üniversitelerde kurulan öğrenci kulüpleri etrafında örgütlenerek eylemler gerçekleştirmiştir.⁴ İşçiler ise 1967'te kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) gibi sendikalar aracılığı ile baskı grubu oluşturmaya çalışmış ve toplu sözleşme, grev hakkı, iş güvencesi gibi konuların yanı sıra ulusal gündeme dair birçok gösteri ve eylem gerçekleştirmiştir.⁵ Sol cenahta gözlemlenen düşünce, örgüt ve eylem yoğunluğu sağ cenahta da nüksetmiştir. Sağ-sol arasındaki ikilik, dönemin TBMM'sini bünyesinde barındırdığı siyasal partiler ve siyasal tartışmalar itibariyle etkilemiştir.

Bu çalışmada, yukarıda genel konjonktürünü kabaca verdiğimiz Türk siyasal hayatı ve demokrasi tarihinin 1965-1969 yıllarına ışık tutulacak ve aynı yıllara tekabül eden XIII. Yasama Dönemi ve Meclis faaliyetleri incelenecektir. Bu inceleme üç ana başlıktan oluşmaktadır. *Birinci kısımda* 1965 Genel Seçimleri ele alınacaktır. Kullanılan seçim sistemi, yarışa giren siyasal partiler, adaylık kriterleri, aday listeleri ve öne çıkan isimler, seçmen profili, katılım oranları gibi konular etrafında seçim süreci aktarılacaktır. *İkinci kısımda* seçim sonucunda ortaya çıkan parlamento yapısı ve faaliyetleri ele alınacaktır. TBMM'nin XIII. Döneminde siyasal parti dağılımı ve görev alan milletvekilleri hakkında makro bilgi sunulacaktır. Ayrıca, parlamenter sistemlerde yasamanın üstlendiği temel faaliyetler çerçevesinde komisyon oluşturma, görüşme, yasa çıkarma, hükümet oluşturma, cumhurbaşkanı seçme, denge ve denetleme gibi faaliyetler aktarılacaktır. Üçüncü ve son kısımda sonuç ve değerlendirmeye yer verilecek, 1965-1969 yıllarındaki XIII. Yasama Döneminin öne çıkan özelliklerine değinilecektir.

I. 1965 GENEL SEÇİMLERİ

1965 Genel Seçimlerini değerlendirirken ele alınması gereken ilk husus seçim sistemidir. Nitekim tercih edilen seçim sistemi, her ne kadar gizli oy açık tasnif usulleri uygulansa da tüm seçim sürecini ve elbette sonucunu etkileyen önemli bir faktördür. 1965 seçimlerinde uygulanan seçim sistemi Millî Bakiye Seçim Sistemidir. Türk siyasal hayatında nadir kullanılmış, ilk defa bu seçimlerde denenmiş ve bir sonraki yasama döneminden önce 1969'da kaldırılmıştır. Temsilde adalet arayışına ve Millî Bakiyenin denenmesine yol açan ise 1960 darbesi sonucunda oluşan siyasal iklimdir.

Bilindiği üzere, 27 Mayıs 1960 darbesi ile kurulan Millî Birlik Komitesi'nin oluşturduğu Kurucu Meclisin temel görevi, yeni anayasanın yanı sıra seçim kanunu da hazırlamaktır. Kurucu Meclis seçim kanununun hazırlanması ile ilgili çalışmalar yaparken, Temsilciler

4 1968 Gençlik Hareketi'nin üniversitelerdeki yansıması hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Zafer Toprak, "1968-1969 İstanbul Üniversitesi Boykot ve İşgalleri", *1968 İsyân, Devrim, Özgürlük*. (Ed. Ömer Turan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019, s. 247-275; Ayşen Uysal, "Mayıs 68 ve Toplumsal Hareketlerin Uluslararası Dolaşımı", *1968 İsyân, Devrim, Özgürlük*. (Ed. Ömer Turan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019, s. 52; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2011, s. 267.

5 Kemal Sülker, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", *C.D.T.A.*, Cilt:7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1857; Yıldırım Koç, *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar*. Ankara: Türkiye YOL-İş Sendikası Yayınları, 2000, s. 83.

Meclisinde daha önce kullanılan seçim sistemlerinin artıları ve eksileri değerlendirilmiş ve hangi seçim sisteminin daha iyi olacağına dair uzun soluklu tartışmalar yaşanmıştı.⁶ Bu uzun soluklu tartışmalar sonucunda, nispi temsile dayalı seçim çevresi barajlı D'Hondt Seçim Sistemi, 1961 yılında kabul edilen 306 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile benimsenmiştir.⁷ Bu seçim sistemine göre bir seçim çevresindeki geçerli oyların toplamı, o seçim çevresinden çıkacak olan milletvekili sayısına bölünecek ve o seçim çevresindeki seçim sayısı bulunacaktır. Bulunan bu seçim sayısı baraj olarak kabul edilecek ve bu barajın altında oy alan partiler, milletvekilliği paylaşımında bulunamayacaklardır. 1961 ve 1965 yılları arasında uygulanan bu seçim sistemi, parlamentoda sadece iki büyük partinin hâkim olabilmesi ve diğer küçük partilerin parlamentoda temsil edilememesi gerekçesi ile dönemin partileri tarafından eleştirilmiştir. Bunun üzerine 1965'te 306 Sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu'nda birtakım değişiklikler yapılmıştır.⁸ Yine nispi temsil esaslı fakat artık/açıkta kalan oyların hesaplamaya dahil edildiği "Ulusal Artık" ya da "Millî Bakiye" olarak bilinen seçim sistemi kabul edilmiştir.

Millî Bakiye Seçim Sistemine göre, her bir seçim çevresindeki geçerli sayılan oyların toplamı, o seçim çevresinden çıkacak olan milletvekili sayısına bölünecek ve bir seçim sayısı bulunacaktır. Bulunan bu seçim sayısına göre, milletvekilleri partilere ve bağımsız adaylara dağıtıldıktan sonra artık oylar ve açıkta kalan milletvekillerinin değerlendirilmesi için her partinin ülke düzeyindeki artık oylarının toplamı, ülke çapındaki açık milletvekilliği sayısına bölünerek bir ulusal seçim sayısı bulunacaktır. Bulunan bu ulusal seçim sayısı, her partinin ulusal düzeyindeki oyunda kaç defa var ise; o parti artık oylar ile bir o kadar daha milletvekilliği kazanabilecektir. Yapılan bu işlemler sonucunda hala açıkta kalan oy ya da milletvekilliği bulunuyorsa, partilerin kalan artık oyların büyükten küçüğe sıralamasına göre kalan milletvekilliği paylaşılır.⁹ Dolayısıyla seçim bölgesinden çıkan yerel milletvekillerinin yanı sıra ulusal artık oy hesabıyla Türkiye milletvekilliği söz konusu olabilmektedir.

1965 Genel Seçimleriyle ortaya çıkan parlamento yapısı, temsilde adalet ana hedefine farklı bir hesaplama yöntemi ile ulaşılmaya çalışılmasının sonucudur. Millî Bakiye Seçim Sistemi her oyu değerlendiren, seçmenlerin oylarının boşa gitmediği ve parlamentodaki temsiliyet bakımından önemli bir yere sahip olmasıyla Türkiye'de kullanılan en adil ve demokratik olan seçim sistemi olarak bilinmektedir.¹⁰ Daha sonra seçim sonuçlarını tartışırken değineceğimiz üzere Millî Bakiye Sisteminin getirmiş olduğu temsiliyet avantajı ile seçime giren her parti parlamentoda yer almış ve azınlıkta kalsa da seçmen kitlesini temsil etme şansı bulabilmiştir.

6 Necmi Yüzbaşıoğlu, "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:55, No:1-2, İstanbul: 1996, s. 114.

7 *Resmî Gazete*. 30.05.1961. s. 10815; D'Hondt Seçim Sistemi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ergun Özbudun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:44, No:1, Ankara: 1995, s. 521-539.

8 *Resmî Gazete*, 20.02.1965, s. 11934.

9 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayın, 1991, s.140.

10 Menderes Çınar, *Türk Parlamentosu Tarihi TBMM- XIII. Dönem (1965-1969)*, Cilt: 1. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s. 12.

1965 yılının Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından seçim yılı olarak ilan edilmesinin ardından, Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin yanı sıra Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Millet Partisi (MP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve bağımsız adaylar genel seçimlere katılma kararı almış ve aday göstermiştir. 25 Mayıs 1961 yılında kabul edilen 306 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'na göre 30 yaşını dolduran, okur yazar olan, kısıtlı olmayan ve yüz kızartıcı bir suçtan ötürü hüküm giymeyen her Türk vatandaşı milletvekili aday adayı olabilir;¹¹ siyasal partiler ise genel kurulunu yapmış, en az 15 ilde altı aydan beri teşkilat kurmuş ve bu 15 ilin her birinde o çevrenin çıkaracağı sayıda aday gösterebilir¹² ve siyasal partiler milletvekili seçimlerinde gösterecekleri adayları bir "aday yoklaması (ön seçim)" ile tespit ederler.¹³ 1965 yılının Ekim ayında yapılacak olan genel seçimlerde siyasal partiler tarafından milletvekili aday olarak gösterilecek olan aday adaylarının seçilmesi için aynı yılın Ağustos ayında her il ve ilçenin seçim kurulu başkanlığında gizli oy ve açık tasnif uygulaması ile bir ön seçim yapıldı. Aday tespiti yapılması için Yüksek Seçim Kuruluna başvuru yapan altı siyasal partiden¹⁴ milletvekili aday gösterilmek için 3178 aday adayı müracaat etmiş; fakat yapılan aday tespiti sonucunda bunlardan sadece 2266'sı partiler tarafından milletvekili aday gösterilmiştir.¹⁵

1965 Genel Seçimlerindeki aday havuzunu inceleyecek olursak; aday olmak isteyen ve sonrasında parti tarafından aday olarak gösterilen kişilerin belirli meslek kesimlerinden gelmiş olduklarını görürüz. Ağırlıklı olarak listelerin başında olan adaylar daha önceden de bürokratik kimliği olan kişiler olsa da diğer kişiler ya işçi ya da devlet hizmetinde bulunmuş kimseler; ya tarım-ticaret-endüstride çalışanlar ya da serbest meslek gruplarından gelen kimselerdir. Özellikle Adalet Partisi milletvekili adaylarının genellikle kendi işlerine sahip ya da tarım, ticaret ve endüstri gibi sektörlerde çalışan kişiler olduğunu görmekteyiz. Hem kırsaldan hem de kentten adaylara yer veren Adalet Partisi'nde yüksek öğretim mezunu adayların çokluğu dikkati çekmektedir.¹⁶ İşçi kesimden gösterilen dört milletvekili aday ise TÜRK-İŞ bünyesinde faaliyet gösteren birtakım sendikaların başkanlarıdır.¹⁷ Nermin Abadan'ın 1965 seçimlerini incelediği çalışmasından yola çıkarak parti bazında bir dağılım yaptığımızda, Adalet Partisi'nin adaylarının % 18'i devlet hizmetinde, % 23,5'inin tarım-ticaret-endüstri sektörlerinin birinde ve geri kalan % 58'inin serbest meslekte çalıştığını görürken; Cumhuriyet Halk Partisi'nin gösterdiği adayların % 16'sının devlet hizmetinde, % 20'sinin tarım-ticaret-endüstri sektörlerinden birinde ve geri kalan % 63,5'lik kısmın da serbest meslekte çalıştığını; iki partide de gösterilen adayların sadece % 0,5'lik kısmının işçi olduğunu görmekteyiz. Diğer partilere bakıldığında, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin gösterdiği aday profilinin daha orantılı dağıldığını (% 5 işçi, % 26 devlet hizmeti, % 28 tarım-

11 *Resmî Gazete*, 30.05.1961, s.10815.

12 *a.g.e.*

13 *Resmî Gazete*, 16.07.1965, s.12050.

14 Bu partiler Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Millet Partisi, Türkiye İşçi Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'dir.

15 Nermin Abadan, *Anayasa ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1996, s. 343.

16 Walter F. Weiker, *The Modernization of Turkey: From Atatürk to the Present Day*. New York: Holmes Meier, 1981, s. 23.

17 Alparslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: İmge Yayınevi, 1990, s. 339-343.

ticaret-endüstri, % 40 serbest meslek); Millet Partisi'nde genellikle tarım-ticaret-endüstride çalışan kesimlere ağırlık verildiğini (%2 işçi, %12 devlet hizmeti, %53 tarım-ticaret-endüstri, % 33 serbest meslek); Türkiye İşçi Partisi'nde işçiler başta olmak üzere her kesimden temsilci bulunduğunu (% 38 işçi, % 21 devlet hizmeti, % 13 tarım-ticaret-endüstri, % 28 serbest meslek) ve son olarak Yeni Türkiye Partisi'nde ise ağırlığın tarım-ticaret-endüstri sektörlerinden birinde çalışanlardan olduğunu (% 3 işçi, % 24 devlet hizmeti, % 44 tarım-ticaret-endüstri, % 29 serbest meslek) görmekteyiz.¹⁸

Bağımsız adaylar da 1965 Genel Seçimlerine katılmıştır. 52 ilde 176 bağımsız milletvekili adayı yarıştı.¹⁹ Bağımsız olarak seçilme amacı ile başvuranlar ulusal çapta tanınmış olmaktan çok, aday oldukları seçim çevresinde mahalleli ile iyi ilişkiler kurabilen ve yerelde nüfuzlu olarak adlandırabileceğimiz kimselerdir. Bölgesel olarak seçilme isteğinde olanlar kadar mensubu olduğu siyasal partilerden aday gösterilmeyen küskünler de aday oldu. Aday yoklama mekanizmasındaki eksiklikler parti içerisinde bir takım kırgınlık ve küskünlüklere yol açtığından, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde politika yapma arzusu bulunan kişiler nüfuzlu olmalarının ve malî desteklerinin verdiği gücü kullanarak bu yolu denemek istedi. Bu duruma örnek olarak Erzincan'dan bağımsız aday olan Zeynel Gündoğdu'yu gösterebiliriz. Bir dönem Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilliği yapmış olan Zeynel Gündoğdu 1965 Seçimleri öncesinde yapılan aday sıralamasında alt sıraya düşmesi üzerine kendi bölgesinden bağımsız aday olmuştur.

Milletvekili adaylıklarında Türk siyasal hayatı açısından dikkati çeken isimler görmekteyiz. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanlığı da yapmış olan Osman Bölükbaşı, 1965 seçimleri öncesinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden ayrılarak kurmuş olduğu Millet Partisi'nin Ankara Milletvekili olarak aday gösterildi. 27 Mayıs 1960 darbesi subaylarından olan Alparslan Türkeş, darbe sonrası Millî Birlik Komitesi tarafından sürgün edilmesi sonrasında 1965 seçimleri öncesinde yurda dönerek Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi'ne dahil olmuş, parti sekreterliğine seçilmiş ve partisi tarafından Ankara Milletvekili adayı olarak gösterilmiştir.²⁰ Eski Demokrat Parti üst düzey isimlerinin çocukları da seçimlerin önemli simalarındandır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonucunda yargılanan dönemin Demokrat Partili Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ve idam edilen dönemin Başbakanı merhum Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes, Adalet Partisi tarafından milletvekili adayı olarak gösterildi. Hem Nilüfer Gürsoy hem de Yüksel Menderes, babalarının partilerinin mirasçısı olarak nitelendirdikleri Adalet Partisi saflarında yer almış ve biri Bursa'dan diğeri de Aydın'dan olmak üzere milletvekili adayı olarak gösterilmiştir. Türkiye İşçi Partisi adayları arasında DİSK kurucularından Rıza Kuas ve Kemal Nebioğlu, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran gibi isimlerin yanı sıra Muzaffer Karan gibi ilgi çekici isimler vardır. Muzaffer Karan, 27 Mayıs darbesi öncesinde Milli Birlik Komitesi'ne girerek darbeye katılan subaylardandır. Darbe sonrasında Milli Birlik Komitesi tarafından tasfiye edilen 14 üyeden biridir.²¹

18 1965 Seçimlerinde adayların profilleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Abadan, *a.g.e.*, s. 349-356.

19 Abadan, *a.g.e.*, s.379.

20 Daha detaylı bilgi için bkz. William Hale, *Turkish Politics and the Military*. Londra: Routledge, 1994.

21 Menderes Çınar, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- XIII. Dönem (1965-1969)*, Cilt: 4. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s. 1765.

Slogan, politika önerileri ve eleştiri/kinaye çeşitliliği açısından renkli bir yarış ve kampanya dönemi yaşanmıştır. Seçime giren siyasal partiler seçim kampanyalarında açık hava toplantısı (mitingler), mahalleliye hoparlör ile seslenme, yüz yüze sohbet ve mahalle kahvelerinde açık oturum, radyoda konuşma ve broşür, duvar ve el ilanı dağıtımı gibi yöntemler kullanmıştır.²² Seçim kampanyaları ulusal basın tarafından yakından takip edilmiştir. Dönemin gazete ve dergileri siyasi karikatürlere, kinayeli çizimlere ve esprili yaklaşımlara özellikle yer vermiştir. Basında bu kadar çok fotoğraf, karikatür ve resim olmasının nedeni ise okuma gücü yavaş olan halka hitap etmek olmuştur. 1965 seçimleri sadece iç basında değil dış basında da ilgiyle takip edilmiş ve adaylar/partiler hakkında pek çok sayıda yayın yapılmıştır. Örneğin sol ağırlıklı yerlerdeki yabancı basın (Budapeşte, Moskova ve Doğu Almanya gibi) Türkiye İşçi Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi ağırlıklı haber ve sloganlara yer verirken Amerika'nın Sesi yayınlarında genellikle Adalet Partisi lideri Demirel ve partisi ile ilgili yorumlar öne çıkmış, BBC radyosu ise genelde tarafsız kalmıştır.²³

1965 Genel Seçimleri sırasında bazı kavga ve şiddet olayları yaşanmıştır. Seçim kampanyalarının yapıldığı dönemde İçişleri Bakanlığı'ndan verilen bilgiye göre Ağustos 1965 – Ekim 1965 ayları arasında yurt genelinde 187 olay tespit edilmiştir.²⁴ Siyasî yelpazede karşıt kutupta olan veya dünya görüşü olarak birbirinden farklı tabanlara hitap eden partiler arasındaki tartışma zaman zaman şiddetlenmiştir. Türkiye İşçi Partisi Amasya İl Başkanı Şerafettin Atalay öldürülmüştür.²⁵ Seçim gününde de tüm partileri, adayları ve seçmenleri yer yer etkileyen bazı olaylar olmuştur. Sandık başında Afyon Daskırı'da sonu ölümlü biten bir kavga dışında başka bir olay ya da toplu çatışma tespit edilmediği gibi bir bilgi basında yer almasına rağmen²⁶ Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel seçim sonrasında yaptığı açıklamada sandık gününde 100'e yakın olay tespit ettiklerini ve iki Adalet Partisi üyesinin öldürüldüğünü belirtmiştir.²⁷

10 Ekim 1965 günü Türkiye sandık başına gitmiştir. Anayasa'da belirtildiği üzere serbest, eşit, gizli, tek dereceli ve genel oy, ve açık sayım-döküm koşulları altında yapılan 1965 seçimlerinde kayıtlı toplam seçmen sayısı 13.679.753; oy kullanan sayısı 9.748.678 ve geçerli oy sayısı 9.307.825'tir.²⁸ Sandık başına gitmeyen 3.931.074 kayıtlı seçmen vardır. Katılım oranı % 71,3'te kaldığından 1965 seçimleri Türkiye'de çok partili siyasi tarihte 1965 yılına kadar yapılan seçimlerde en düşük katılım oranına sahip olan seçimdir.²⁹ 1965

22 Siyasal partilerin ülkedeki seçmenlere hangi yollardan ve hangi koşullara yönelik propaganda yapacağı 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da ikinci bölümünün 49-67 maddeleri arasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. *Resmî Gazete*, 02.05.1961, s. 10796.

23 Abadan, *a.g.e.*, s. 260.

24 *Ulus*, 12.10.1965.

25 Aybar, *a.g.e.*, s. 186-192, 201.

26 *Vatan*, 11.10.1965.

27 *Yeni İstanbul*, 12.10.1965.

28 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>, 2012, s.5.

29 Daha detaylı bilgi için bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>.

seçimlerinde oy kullanmama sebebi olarak Demokrat Partililere getirilen siyasî yasağın tepki toplaması, seçmenin CHP'nin bir önceki hükümette yaptığı icraatları beğenmemesi, seçim kampanyaları yürütülürken toplumda gittikçe etkisini gösteren ideolojik tartışma ve kutuplaşma ya da seçimlerde ilk defa kullanılacak olan birleşik oy pusulalarının okuma yazma bilmeyen seçmen tarafından kullanılamayacak olması gösterilebilir.³⁰

Seçmen profiline ışık tutmak amacıyla, toplumun demografik yapısına ve 1965 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sonuçlarına bakarsak; ülkenin toplam nüfusunun 31.391.421 olduğunu görürüz. Nüfusun % 34,42'si (10.805.817) il ve ilçe merkezlerinde, % 65,58'i (20.585.604) ise köylerde yaşamaktadır. O dönemki seçmenlerin büyük bir kısmının eğitim gerektiren hizmet ve sanayi sektörlerinde değil; ormancılık, hayvancılık ve tarım gibi faaliyetler ile hayatlarını idame ettirdiklerini görebiliriz.³¹ Nüfusun % 50,96'sının (15.996.964) erkekler tarafından, kalan % 49,04'ünün (15.394.964) kadınlar tarafından oluşturulduğunu bilmekteyiz. Seçmen profilinde bir diğer dikkat çekecek unsur da okur yazar oranıdır. Altı ve üstü yaş grubunun toplam nüfusun % 81,76'sını (25.664.797) kapsadığı toplumumuzda okuma yazma bilen sayısı 12.505.021 iken, okuma yazma bilmeyen sayısı 13.138.956'dır.³² Bu verilerin gösterdiği toplumsal yapı dikkate alındığında siyasal partilerin seçmenler üzerindeki eğitici, bilgi verici ve yönlendirici rollerinin demokrasi açısından çok büyük önemde olduğu bir kez daha aşikarlık kazanmaktadır.³³

II. MECLİS OLUŞUMU VE YASAMA FAALİYETLERİ

Sandıktan çıkan sonuçlara göre Millî Bakiye Seçim Sisteminin getirmiş olduğu millî seçim çevresi sayesinde birçok partinin ve seçmenin parlamentoda temsil edilebilme şansını yakaladığını görmekteyiz. Mesela CKMP il seçim çevresinden hiçbir milletvekili çıkaramazken; bütün milletvekillerini millî seçim çevresinden kazanmıştır.³⁴ Parlamentodaki mutlak çoğunluğu elde eden AP millî seçim çevresinden en çok milletvekili kazanan (36 milletvekili ile) parti konumundadır. Seçimlerin kazananı AP'dir ve artık bu performansı ile DP'nin mirasçısı olma iddiasını realize ederek tescillemiştir. Seçim çalışmaları sırasında toplumdaki her yapıya seslenen AP, kitle partisi olma vasfını güçlendirmiş, toplumun her birimine nüfuz etmiş; sadece kırsaldan ve köylerden değil kentlerden ve endüstrileşme sürecindeki şehirlerden de oy toplamıştır.³⁵ Sosyo-ekonomik açıdan en gelişmiş bölgelerimiz arasında yer alan Trakya, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinden AP'ye çok sayıda oy çıkmıştır. CHP ise seçimlerden kısa bir süre önce ortaya attığı "ortanın solu" politikasının

30 Millî Bakiye sistemi ile birlikte gelen bir başka değişiklik ise 1965 Genel Seçimlerinde birleşik oy pusulası kullanılacak olmasıdır. *Resmî Gazete*, 20.02.1965, s. 11934.

31 Daha detaylı bilgi için bkz. Paul Stirling, *Turkish Village*. New York: Villey, 1965.

32 Türkiye İstatistik Kurumu, *Genel Nüfus Sayımları 1927-2000*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047.

33 Sabri Sayarı, "Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri", *Karşılaştırmalı Siyaset*. (Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 127-131.

34 1965 Seçimlerinde iki siyasal partinin (YTP ve CKMP) genel başkanları Ekrem Alican ve Alparslan Türkeş doğrudan doğruya seçim çevrelerinden seçilememişler; her ikisi de Millî Bakiye Seçim Sisteminin vermiş olduğu avantajdan faydalanarak parlamentoya girme fırsatı bulmuşlardır. *Son Havadis*, 11.10.1965.

35 Ergun Özbudun, *Social Change and Political Participation in Turkey*. Princeton: Princeton University Press, 1976, s. 122.

öngörmüş olduğu bazı reform politikaları yüzünden Doğu ve Güneydoğu'daki büyük toprak sahiplerinin oylarını kaybetmiş; 1961 seçimlerine göre oylarında ciddi derecede bir kayıp yaşamıştır.³⁶ Türk siyasal hayatında ilk defa bir sosyalist parti, TİP, Mecliste 15 milletvekili çıkararak kendi tabanını temsil etme fırsatını yakalamıştır. TİP oylarının 115.000'i kentlerden, 161.000'i köylerden gelmiştir.³⁷

1965 Genel Seçimleri sonuçlarından şu dağılım ortaya çıkmıştır:

Tablo 1: 1965 Seçim Sonuçlarının Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Alınan Toplam Oy	Oy Oranı	Parlamentodaki Milletvekili Sayısı	İl Seçim Çevresinden Kazandıkları Milletvekili Sayısı	Milli Seçim Çevresinden Kazandıkları Milletvekili Sayısı
AP	4.921.235	%52,87	240	204	36
CHP	2.675.785	%28,75	134	102	32
MP	582.704	%6,26	31	6	25
YTP	346.514	%3,72	19	3	16
TİP	276.101	%2,97	14	1	13
CKMP	280.696	%2,24	11	-	11
Bağımsızlar	296.528	%3,19	1	1	-
Toplam	9.379.563	%100	450	317	133

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu seçim sonuçları verileri doğrultusunda derlenmiştir. Yüksek Seçim Kurulu, *1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri*, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>.

Seçilen milletvekillerine baktığımızda birçok milletvekilinin ilk defa milletvekili olduğunu görmekteyiz. Bu da siyasal elitin bu Meclis döneminde yenilenme yaşadığını göstermektedir.³⁸ Şüphesiz ki parlamentoda daha önce milletvekilliği yapanların sayısının yapmayanların sayısına göre düşük olmasının sebebi, kapatılan DP üyelerinin siyasetten uzaklaştırılması ve DP'nin mirasçısı niteliğinde açılan partilerin yeni adaylarla devam etmek durumunda kalmasıdır. Milletvekillerinin yaşlarına baktığımızda Meclisteki yaş ortalamasının 44,6 olduğunu, en genç üyesinin 30 yaşında, en yaşlı üye (81 yaş ile) sıfatının ise CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'de olduğunu görmekteyiz. En genç dağılım, milletvekili ortalama yaşı 40 olan CKMP'dedir. CKMP'yi ortalama yaş sıralamasına göre YTP (43 yaş),

36 Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 84.

37 Çınar, *a.g.e.*, s. 13.

38 13. Dönemde seçilen milletvekillerinin siyasette yer alma durumlarına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Ezherli (1986)'ya göre Meclisteki milletvekillerinin 174'ünü (% 38,67) önceden de parlamentoda milletvekili yapmış olanlar oluştururken; 276'sını (% 61,33) ise parlamentoya yeni katılacak olanlar oluşturmaktaydı; İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1986, s. 122. Çınar (2011)'de ise Meclisteki milletvekillerinin 230'u (% 50,6) daha önceden parlamentoda milletvekilliği yapmış; 225'i (% 49,4) ise parlamentoda daha evvel bulunmamıştır; Çınar, *a.g.e.*, s. 23. Bir diğer çalışmada ise Kılavuz (2017) 13. Dönemde seçilen 49 (%10,89) milletvekilinin daha evvel bakanlık yaptığını söylerken; 401 (%89,11) milletvekilinin ise daha önce bakanlık yapmamış olduğunu belirtir; Nuran Kılavuz, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*. Ankara: Berikan Yayınları, 2007, s. 470.

AP (43.56 yaş), TİP (44 yaş) ve MP (44 yaş) ve CHP (46,9 yaş) ile diğer partiler izlemektedir.³⁹ Bu rakamlar bize parlamentonun genç bir profile sahip olduğunu göstermektedir. Bunun sebebini 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra parlamentoda hâkim olan partinin parlamento dışı bırakılması, partililere seçim yasağı getirilmesi ve kurulan çoğu partinin parlamento dışında örgütlenerek yeni ve dinamik bir grup kurmak istemesi olarak yorumlayabiliriz. Ayrıca 1961 Anayasasıyla gelen fikir ve özgürlük akımı ile birlikte gençler siyasette daha aktif rol oynamak istemişlerdir.⁴⁰ Toplumsal cinsiyet açısından baktığımızda, 1965 ve 1969 yılları arasında kapsayan dönemde Meclisteki kadın milletvekili yüzdesi çok düşük olmakla birlikte, Meclis sıralarında AP ve CHP'den üçer tane, YTP ve TİP'ten ise birer tane olmak kaydıyla toplamda sekiz kadın milletvekili görmekteyiz.⁴¹ Dolayısıyla 1965 seçimlerinde kullanılan Millî Bakiye Sisteminin parlamentodaki kadın milletvekili sayısına olumlu etki ettiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde siyasal partiler kadın milletvekillerini parlamentoya millî seçim çevresinden dahil etmişlerdir.⁴²

TBMM XIII. Dönem milletvekillerinin eğitim durumuna baktığımızda milletvekillerinin yarısından fazlasının üniversite mezunu olduğunu; geri kalan kısmının ise birçok farklı tabakadan geldiğini görmekteyiz. Aşağıdaki tabloda da görülebileceği üzere parlamento ağırlıklı üniversite mezunu milletvekillerinden oluşmaktadır:

Tablo 2: Partilere Göre Eğitim Durumları

	AP	CHP	MP	YTP	TİP	CKMP	Toplam
İlkokul	6	-	2	-	-	-	8
Ortaokul	17	2	3	3	1	1	27
Lise	29	7	3	1	2	1	43
Üniversite	159	98	14	14	9	5	299
Yüksekokul	7	3	4	1	-	-	15
Enstitü	9	3	3	-	2	-	17
Harp Okulu	7	7	-	-	1	3	18
Harp Akademisi	4	9	1	-	-	1	15
Özel Eğitim	5	1	-	-	-	-	6
Öğretmen Okulu	1	4	1	-	-	-	6
İmam Hatip Okulu	1	-	-	-	-	-	1
Toplam	245	134	31	19	15	11	455

Kaynak: Menderes Çınar, *Türk Parlamentosu Tarihi TBMM- XIII. Dönem (1965-1969)*, Cilt:1. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s. 16.

39 Çınar, a.g.e., s. 15.

40 Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih, 1960-1980", *Türkiye Tarihi-4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*. (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s. 225.

41 Daha detaylı bilgi için bkz. Özgeçmişler. Menderes Çınar, *Türk Parlamentosu Tarihi TBMM- XIII. Dönem (1965-1969)*, Cilt:4. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011.

42 Ömer Faruk Genççaya, "Kadın Milletvekillerinin Yasama ve Denetim Faaliyetleri ve Rollerini (1935-2007)", *Yasama Dergisi*, No:18, 2011, s. 11-12.

XIII. Dönem milletvekillerinin meslek gruplarına göre dağılımlarını incelediğimizde; ağırlıklı olarak hukukçuların olduğunu görmekteyiz. Parlamentonun çeyrek diliminden fazlasının hukukçulardan oluşma sebebi olarak kuşkusuz hukukçuların ikna meziyetlerinin ve hukuk bilgilerinin siyasette kullanışlı olmasını gösterebiliriz. Parlamentodaki hâkim, savcı veyahut avukat sayısını, serbest meslek sahipleri takip etmektedir. Bu tabloda ilgi çekici noktalardan biri parlamentodaki asker sayısının hâlâ geçerli sayıda bulunmasıdır. Bunun sebebini 1960 darbesi ardından oluşan yeni siyasi ortamda askerî kimliğin ön plana çıkması ve oluşan bu yeni siyasi iklimde siyasal partilerin ordu ile kendilerini aynı doğrultuda gösterme istekleri olarak gösterebiliriz.⁴³ Askerî kimlik yüzde olarak en fazla CKMP milletvekilleri arasında yer almaktadır.

Tablo 3: Partilere Göre Milletvekillerinin Meslek Dağılımı

	AP	CHP	MP	YTP	TİP	CKMP	Toplam
İktisatçı	3	-	-	-	-	-	3
Veteriner	1	1	1	-	-	-	3
Bankacı	3	2	-	-	-	-	5
Sendikacı-İşçi	4	-	-	-	3	-	7
Maliyeci	5	2	-	3	-	-	10
Akademik	3	4	-	1	2	-	10
Memur	9	4	-	-	-	-	13
İdareci	12	3	1	-	-	-	16
Gazeteci-Yazar	18	5	-	1	4	-	28
Eğitimci-Öğretmen	17	9	4	-	-	-	30
Tıp Doktoru	15	13	1	2	1	-	32
Askerlik	10	16	2	-	1	5	34
Mühendis-Mimar	19	11	6	-	-	1	37
Serbest Meslek	40	10	9	2	-	2	63
Hukukçu	86	54	7	10	4	3	164
Toplam	245	134	31	19	15	11	455

Kaynak: Menderes Çınar, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- XIII. Dönem (1965-1969)*, Cilt:1. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s. 17.

22 Ekim 1965 günü gerçekleştirilen TBMM'nin birinci birleşiminin konusu, Anayasa gereği, Meclis Başkanlığı seçimleridir. Yapılan seçimlere 394 milletvekili katılım sağlamış ve başkan adayları İstanbul Milletvekili Ahmet Ferruh Bozbeyli, İzmir Milletvekili Cemal Hakkı Selek, Konya Milletvekili Ahmet Mekki Keskin, İstanbul Milletvekili Ali Fuat Başgil,

43 Kılavuz, a.g.e., s. 454.

Bursa Milletvekili Nilüfer Gürsoy sırasıyla 354, 20, 3, 2 ve 1 oy almış; 14 milletvekili ise boş oy kullanmıştır.⁴⁴ Ahmet Ferruh Bozbeyli'nin Meclis Başkanı olarak seçilmesinden sonra parlamenter sistem gereği Meclisin yerine getirmesi gereken görev, hükümeti oluşturmak olmuştur.⁴⁵

29. Hükümetin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e vermiş olduğu istifasından sonra Gürsel, 1965 seçimlerinde çoğunluğu elde eden AP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel'i 30. Hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁴⁶ Demirel kısa bir süre içerisinde kabinesini oluşturmuş ve Bakanlar Kurulu listesini cumhurbaşkanına sunmuştur. Demirel, kabinesini oluştururken hem uyumlu ve kolayca çalışabileceği kişileri seçmeye gayret etmiş hem de Türkiye'nin her kesiminin ve bölgesinin temsilini gözetmiştir.⁴⁷ Bu süreçte Demirel'i zorlayan durum ise başbakan yardımcılığı görevini vermek istediği kişi, Saadettin Bilgiç'in, görevi kabul etmemesi olmuştur.⁴⁸ 27 Ekim 1965 günü göreve başlayan ve 3 Kasım 1969'a kadar dört yıl görevde kalan Süleyman Demirel, Başbakanlığındaki 30. Hükümette, kabinede dokuz hukukçu, iki doktor, altı mühendis, iki siyasal bilgiler fakültesi mezunu, bir iktisatçı, bir gazeteci, bir eğitimci ve bir de iş insanı bakan olarak görev almıştır.⁴⁹ İlerleyen yıllarda kabinede bir devlet bakanlığının kaldırılması ve bir başkasının kurulması, Orman Bakanlığının kurulması gibi birtakım revizyonlar yapılmıştır.⁵⁰

Güvenoyunu alabilmek için 30. Hükümetin programını TBMM genel kurulunda okuyan Süleyman Demirel öncelikle Atatürk ilke ve inkılaplarına, 27 Mayıs'ın getirdiği devrimlere ve Anayasa'ya bağlılığını bildirmiştir.⁵¹ Hükümet programında iş ve istihdam yaratmaya yönelik hedefler, millî gelir dağılımı ve sosyal adaleti, sosyal güvenlik reformu, sendika örgütlenmesi ve kamu düzeni ilişkisi, karma ekonomi idealleri, planlı kalkınma ve uluslararası sermaye kurum ve kuruluşları ile iş birliği gibi ekonomik konular yer almıştır.⁵² Eğitim politikasına yönelik olarak köylere okul yapılması, parasız ve yatılı öğrencilerin sayısının artırılması, vasıflı eleman yetiştirmeye yönelik öğretmen ve meslek liseleri gibi teknik

44 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, Cilt: 1, Birleşim: 1, 22.10.1965.*

45 1961 Anayasası'nın 102. maddesi gereğince Bakanlar Kurulu, Başbakan ve Bakanlardan kurulu, Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri arasından seçilecek ve Bakanlar ise TBMM üyeleri veya milletvekili seçilmeye yeterli olanlar içerisinde Başbakan tarafından seçilip, Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. 103. madde gereğince de Bakanlar Kurulu listesinin Meclis'e sunulmasının ardından en geç bir hafta içerisinde Bakanlar Kurulu'nun programı dönemin Başbakan'ı ya da bir Bakan tarafından Mecliste okunarak güven oyuna sunulur. Güven oyu hakkında yapılacak olan görüşmeler ise programın okunmasından iki iş günü geçtikten sonra başlayıp; görüşmelerin bitiminden bir iş günü geçtikten sonra program oylanır. Bakınız *1961 Anayasası*, Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>.

46 Çınar, a.g.e., s. 125.

47 Hanife Kuru, *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*. Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1996, s.76.

48 Özdemir Kalpaklıoğlu, *İkinci Cumhuriyet'in Üç Başbakanı*. Ankara: Nüve Matbaası, 1969, s.18.

49 Hanife Kuru, a.g.e., s.77.

50 İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: 27 Ekim 1965-26 Mart 1971, Cilt: 4*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 2174.

51 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, Cilt: 1, Birleşim: 5, 03.11.1968.*

52 *Cumhuriyet*, 10.11.1965.

okulların yaygınlaştırılması ve üniversitelerin artırılması hedeflerine değinilmiştir.⁵³ Din ve vicdan hürriyetinin önemi vurgulanarak dinî eğitim almak isteyen vatandaşların eğitimine önem verileceği belirtilmiştir. Anayasadaki laiklik ilkesinin vatandaşların dinî ihtiyaçlarını, ibadetlerini veyahut din konusunda eğitim almak isteyenlere karşı bir kısıtlama getirecek bir çerçeve içerisinde mütalaa etmenin mümkün olmadığını dile getiren Süleyman Demirel; bütün medeni ülkelerde olduğu üzere manevî inanç konusunda vatandaşın ihtiyacını karşılayacak, modern hayata uygun, kültür seviyesi düşük veyahut yüksek herkese hitap edebilecek ve iyi eğitim görmüş din adamlarının yetiştirilmesi için çalışacaklarını bildirmiştir.⁵⁴

30. Hükümet programında dış siyaset hedefleri olarak ülkenin millî menfaatleri doğrultusunda Kıbrıs Sorununu adil bir şekilde çözmek; ülkemizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün dış siyaset alanındaki uygulamalarından ilham alarak uluslararası barış koruma ve iş birliği faaliyetlerine katılmak, silahsızlanmaya destek vermek; Birleşmiş Milletler başta olmak üzere uluslararası savunma ittifaklarına önem vermek; başta SSCB ile olmak üzere Arap ülkeleri, Latin Amerika, Japonya ve Asya ve Afrika ülkelerindeki eski sömürgeler ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi yer almaktadır.⁵⁵ Hükümetin dış politika programına yönelik muhalefet kanadından (özellikle TİP) sert eleştiriler gelmesi ve Demirel'in tam bağımsızlık karşıtı olarak suçlanması üzerine Demirel, "Bugün dünyada bir memleket ne kadar kuvvetli olursa olsun tek başına yaşayamaz. Kolektif emniyet sistemine dayanmak lazımdır. Ama bu dayanak bağımsızlığa gölge düşürmek için değildir"⁵⁶ şeklinde karşılık vermiştir. Hükümetin programının tartışılmasının akabinde 30. Hükümet 11 Kasım 1965 günü Meclisten güvenoyu alabilmiştir.⁵⁷ Demirel'in ilk defa başbakan olarak iktidar koltuğuna oturması ile birlikte hem Türk siyasal hayatında hem de Süleyman Demirel'in siyasî kariyerinde yeni bir dönem başlamış bulunmaktadır.⁵⁸

Parlamentar sistemlerde Meclis, yasamanın en önemli araçlarından olan Meclis Komisyonlarının oluşturulmasında da temel aktör olduğundan TBMM'nin XIII. Dönemi, 1961 Anayasası hükümlerine göre Meclis sürekli komisyonlarını belirlemiş ve üye seçimlerini yasama dönemi boyunca düzenli olarak gerçekleştirmiştir. Kurulan başlıca komisyonlar şunlardır: Dilekçe Karma, Sayıştay, Meclis Hesapları İnceleme, Kitaplık, Anayasa, Bütçe-Plan, Adalet, Çalışma, İçişleri, Gümrük ve Tekel, Dışişleri, Sanayi, Millî Eğitim, Maliye, Millî Savunma, Ulaştırma, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım, Ticaret, Tarım, İmar ve İskân, Turizm ve Tanıtma, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma, Köy İşleri ve Enerji ve Tabii Kaynaklar.⁵⁹ Komisyonlardaki milletvekili dağılımı partilerin aldığı oy oranları ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran AP, komisyon çalışmalarında etkili rol almıştır.

53 *Millet Meclisi Tutanakları Dergisi, Dönem: 2, Cilt: 1, Birleşim: 35, 14.01.1966.*

54 *a.g.e.*

55 *a.g.e.*

56 Kalpaklıoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

57 Çınar, *a.g.e.*, s. 125-126.

58 W.B. Sherwood, "The Rise of the Justice Party in Turkey", *World Politics*, Cilt: 20, No: 1, 1967, s. 62.

59 Her yılın Meclis komisyonları hakkında detaylı bilgi için bkz. Çınar, *a.g.e.*, s. 109-117.

1965-1969 yıllarını kapsayan XIII. Yasama Döneminde TBMM'ye 694 yasa tasarısı ve 898 yasa teklifi gelmiş olup; tasarıların 422'si, tekliflerin 180'i yasalasmıştır.⁶⁰ Tüm Türkiye yasama tarihini ve faaliyetlerini derinlemesine bir şekilde titizlikle inceleyen Menderes Çınar'ın *Türk Parlamento Tarihi* çalışmasına göre XIII. Yasama Dönemindeki başlıca yasalar şunlardır: ⁶¹ Af Yasası (DP'lilerin siyasî yasakların kaldırılması hususu ile de bağlantılı), sonuçlandırılmayan Anayasa değişikliği (özelde DP'lilerin siyasî yasaklarının kaldırılması hususu), Arsa Ofisi Kanunu, Gecekondu Kanunu, Tapulama Kanunu, Kooperatifler Yasası, Avukatlık Kanunu, Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluş Yasası, Seçim Yasası, Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Yasası, Sayıştay Kanunu, Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu. Bütçe, kanunla düzenlendiğinden ve bu kanun türü Anayasa'ya göre güven oylaması gerektirdiğinden, her yıl genel kurulda bütçe görüşmesi yapılmış ve güven oylaması ile birlikte Bütçe Kanunu çıkartılmıştır.

XIII. Yasama Döneminde birçok kanun tasarısı ve teklifi görüşüldüğü halde aralarından bazıları yarattığı hararetli tartışma ve hatta siyasî krizlerle öne çıkmaktadır. Hem toplumun hem de Meclisin gündemini uzun süre meşgul eden Genel Af Yasası bunun başlıca örneğidir. Darbe sonrasında DP'lilere getirilen yasakları içeren af konusunun 1960'lı yılların tümünü domine eden bir konu olduğunun altını çizmek gerekir. DP'nin mirasçısı olma yolunda kurulan AP ve YTP, kurulduğu günden itibaren ceza alan ve siyasî ortamdan yasaklanan DP'lileri tekrar siyasî ve toplumsal alana döndürmek için çalışmayı kendilerine misyon edinmiştir. Hatta AP bu misyonu o kadar içselleştirmiştir ki parti ismindeki "adalet", DP'lilerin adalete kavuşmasından gelmektedir. DP'lilerin cezalarını ve siyasî yasaklarını kaldırmak doğrultusunda birtakım çalışmalar bir önceki Meclis döneminde de yapılmıştır. Örneğin 1962'te kısmî af niteliğinde düzenlemeler yapılmıştır.⁶² Fakat kısmî af, 1961 Anayasası'nın 306 sayılı Seçim Kanunu'nda belirtilen siyasi yasakları kaldırmadığından DP'liler suçlarından affedilip cezaevlerinden serbest kalsalar veya daha kısa süre hapis yatsalar dahi tekrar milletvekili seçilme hakkına sahip olamamıştır.⁶³ 1963 yılında ise Meclisten bir başka af düzenlemesi geçmiştir fakat DP'liler yine kapsam dışı bırakılmıştır.⁶⁴

Başbakan Süleyman Demirel 30 Ocak 1966'da basına karşı verdiği bir röportajında Seçim Yasası'nın değiştirilmesi gerektiğini bir kez daha yinelemiş ve Genel Af Yasası'nın kendisi ve partisi açısından bir saygınlık meselesi haline geldiğini söylemiştir.⁶⁵ AP'nin Af

60 a.g.e., s. 37.

61 Daha detaylı bilgi için bkz. Menderes Çınar, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- XIII. Dönem (1965-1969)*, Cilt:2. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011.

62 Demokrat Partililerin mahkûmiyet sürelerinde 4 yıl tahfif içeren bu yasanın kabulü için parlamentoda kabul edilen kısmi af 18 Ekim 1962 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlamıştır. *Resmî Gazete*, 10.10.1962, s. 11235.

63 İlgili madde şu şekildedir: "Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, kısıtlılar, izinsiz olarak devlet resmi hizmetinde bulunanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, ağır hapis cezası gerektiren bir suçtan dolayı kesin hüküm giymiş olanlar, taksirli suçlar hariç olmak üzere beş yıldan fazla hapis cezariyle mahkûm olanlar, zimmet, ihtilal, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflâs gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar, yükümlü olmalarına ve muaf bulunmalarına rağmen muvazzaf askerlik hizmetlerini yapmayanlar veya yapmış sayılmayanlar, 5, 6 ve 7'inci fıkralarda belirtilenler affedilmiş olsalar da milletvekili seçilemezler."

64 Çınar, a.g.e., s. 546.

65 a.g.e., s. 547.

Kanunu'nu saygınlık meselesi haline getirmesi ile birlikte AP'den beklenti artmıştır.⁶⁶ 1966 yılının başlarında Af Yasası'nın görüşülmesine başlanmıştır. 19 Temmuz 1966 tarihinde TBMM'de oylamaya katılan 261 milletvekilinin 217'sinin tasarıya vermiş olduğu evet oyları doğrultusunda Yasa kabul edilmiştir.⁶⁷ Cumhuriyet Senatosunda Meclisin kabul ettiği Af Yasası'nın iki maddesi değişikliğe uğratılmış ve Meclise geri gönderilmiştir. Senato tarafından değişikliğe uğratılan maddeler Meclis genel kurulunda oy çokluğu ile kabul edilerek 9 Ağustos 1966 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Detayları siyasi tarih kitaplarında bulunabilecek bütün bu süreç askerî vesayet ve ordunun siyasetteki etkisine örnek teşkil edercesine demokrasi krizleri eşliğinde yaşanmıştır. Demokrat Partililerin siyasi hakları sorunu çözülemediği gibi demokrasi tarihi yara almıştır.

1969'daki Demokrat Partililere siyasi haklarının iadesi sorununu çözebilecek Seçim Kanunu'na ilişkin Anayasa değişikliği teklifi sırasında da sivil-asker ilişkileri gerginleşmiş, ordu siyasete karışmış ve yine siyasî buhran yaşanmıştır.⁶⁸ AP, Anayasa değişikliği teklifinde bulunmuş; teklifin görüşülmesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin desteği ile kabul edilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri bu değişikliğe karşı olduğunu açıklamış, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay "Anayasa değişir ve huzursuzluk çıkarsa istifa ederim." demiştir.⁶⁹ Emniyet Genel Müdürlüğü civarında askerî tanklar toplanmıştır. Demokrasi krize girmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Sunay'a bir mektup göndererek "Ordumuzun Anayasa bütünlüğünü asla zedelemeyen bir Anayasa değişikliğini bahane edip Anayasa'yı tümü ile reddeden bir davranış içine girmesine asla ihtimal vermediğimi belirtmek isterim"⁷⁰ demiştir. Tankların gölgesinde Anayasa değişikliği teklifi Cumhuriyet Senatosundan Meclise geri çekilmiştir.⁷¹ Görüldüğü üzere bu dönemde görüşülmesi kabul edilen fakat askerî vesayet nedeniyle gerçekleşmeyen bir Anayasa değişikliği teklifi bulunmaktadır.⁷² Demokrat Partililerin affı sorununun çözümü ancak 1974 yılında siyasi haklarının kendilerine iade edilmesi ile mümkün olmuştur.⁷³

XIII. Dönem TBMM'de Af Yasası kadar Seçim Kanunu da çokca tartışılmış ve gündemi yoğun bir şekilde işgal etmiştir. Temsilde adalet kavramına önem vermesinden ötürü koalisyon

66 Murat Arslan, *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 86. Özellikle hüküm giyen Demokrat Parti mensuplarının kaldığı Kayseri cezaevinde beklenti artmıştır.

67 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, Cilt: 8, Birleşim: 114*, 19.07.1966.

68 Daha detaylı bilgi için bkz. Erdal Yılmaz, "Türk Siyasi Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt: 16, No: 32, İstanbul: 2017, s. 21-64.

69 Çınar, *a.g.e.*, s. 579.

70 İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1968-1970*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2004, s. 299.

71 Çınar, *a.g.e.*, s. 579-580.

72 Süleyman Demirel daha sonra basına verdiği bir demeçte anayasa değişikliğinin kanunlaştırılmamasını şu şekilde anlatmıştır:

"(...) Gerek Cumhurbaşkanı gerek Genelkurmay Başkanı birtakım rahatsızlıkları hükümete açıkça duyurmuşlardır. (...) 21 Mayıs 1969'da kanunlaşamayışın sebebi de budur. Kim olsa, başka bir şey yapamazdı." Daha detaylı bilgi için bkz. Süleyman Demirel, *Bir İhtilal Tasarrufu Nasıl Çözüldü?*. Ankara: Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, 1989, s. 13.

73 Çınar, *a.g.e.*, s. 546-547.

hükümetlerinin oluşmasına sebep olabilecek Millî Bakiye Seçim Sistemi, AP tarafından sürekli eleştirilmiştir. İktidara geldikten hemen sonra Başbakan Süleyman Demirel yaptığı bir konuşmada “1950’deki ekseriyet sistemine geri dönmeyeceğiz. Muhalefetsiz demokratik idare olmaz. Asgari 1961 şartlarına döneceğiz.” diyerek Seçim Kanunu’nun değişeceğinin sinyallerini vermiştir.⁷⁴ AP, 1966 ve 1968 yıllarında yapılan ara seçimler ve kısmî senato seçimleri sonuçlarında da galip gelmesinin ardından Millî Bakiye Seçim Sisteminin değişmesi için çalışmalara başlamıştır.⁷⁵ Gergin görüşmelerden sonra AP’nin teklifindeki 306 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu’nda değişiklikler yapılmasını içeren 20/03/1968 tarih ve 1036 sayılı Kanun parlamentoda kabul edilmiştir.⁷⁶ 1961 Anayasası sonrası Kurucu Mecliste kabul gören eski sisteme, yani seçim çevresi barajlı D’Hondt sistemine geri dönüş yapılmıştır. Seçim sisteminin değişmesini öngören Kanun’un onaylanması, Demirel’i muhalefet ve ordu karşısında kuvvetlendirmiştir.⁷⁷ Fakat Seçim Kanunu’nda yapılan bu değişiklik hakkında Anayasa Mahkemesi’ne dava açılması üzerine, Anayasa Mahkemesi 1036 Sayılı Kanun’la belirlenen seçim çevresi baraj kuralını demokratik hukuk devleti ilkesine ve Anayasa’ya aykırı bulduğu gerekçesiyle kaldırmıştır.⁷⁸ Mahkemenin verdiği bu karar sonrasında kabul edilen seçim sistemi ‘çevre barajsız’ “D’Hondt” olmuştur ve Seçim Kanunu’nda yapılacak bir sonraki değişikliğe kadar milletvekilleri seçimlerinde bu sistem kullanılmıştır.⁷⁹

TBMM’nin XIII. Dönemi cumhurbaşkanı da seçmiştir. 1966 yılının başlarında mevcut Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in sağlık durumunun kötüye gitmesi sebebi ile görevine devam edemeyeceğinin anlaşılmasının ardından yeni bir cumhurbaşkanının seçilecek olması, partiler arasında çekişme ve uyuşmazlık yaratmıştır.⁸⁰ Cumhurbaşkanlığı seçimlerine giden yolda, AP’lilere göre cumhurbaşkanı adayı için en makul kişi Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay olacaktı. Sunay 27 Mayıs’ı izleyen dönemde birçok darbe girişimini engelleyen bir figür olduğundan Demirel de Türkiye’deki demokrasinin konsolide olması açısından kendilerine yardım edebileceğini düşünmekteydi.⁸¹ Bu aday belirleme sürecinin ardından Başbakan Demirel, muhalefetteki CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye giderek uzlaşma talebinde bulunmuş; İnönü’nün ikna edilmesinin ardından Sunay’ın kapısını çalan Demirel,

74 Çınar, *a.g.e.*, s. 688.

75 Süleyman Demirel’in iktidara geldiği günden beri Türkiye İşçi Partisi’ni eleştirmesinin arkasında yatan sebep ideolojik tutumla beraber parlamento içerisindeki küçük partilerin yasama sürecinde engel oldukları görüşünde olmasıydı. Dolayısıyla partisi ile birlikte Millî Bakiye sistemini tasfiye etmek istiyordu fakat başta CHP olmak üzere bütün muhalefet partileri ve akademik çevre de AP’nin bu isteğine karşı çıkmaktaydı. Bütün ısrarlara rağmen Millî Bakiye sistemi 1968 yılının Mart ayında kaldırıldı ve Mecliste yapılan oylamanın ardından CHP ve TİP salonu terk etti. *a.g.e.*, s. 699.

76 *Resmî Gazete*, 20.03.1968, s. 12880.

77 Arslan, *a.g.e.*, s. 89.

78 21 Mart 1968’te Cumhurbaşkanına sunulan yasa tasarısı kabul görmüş fakat 6 Mayıs 1968’te Anayasa Mahkemesi kararın iptalini uygun görmüştür. Çınar, *a.g.e.*, s. 688.

79 12 Eylül 1980 Darbesine kadar yapılacak olan 1968, 1973 ve 1977 seçimlerinde D’Hondt Seçim Sistemi kullanılmıştır.

80 Oturmuş demokrasilerde böyle durumlarda Cumhurbaşkanı adayını Meclisteki tüm partilerin birlikte bir uzlaşma sonucunda karar vermelerini gerektirirken, bu durum Türkiye’de dönemin olağanüstü hâl koşulları nedeniyle bu şekilde işlememiştir. Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007, s. 200-213.

81 Hulusi Turgut, *Demirel’in Dünyası*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1992, s. 286; Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkiyimin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 75.

kendisinden “Türkiye’nin demokratik istikrar sağlaması” konusunda yardım istemiş ve adaylık teklif etmiştir.⁸² 28 Mart 1966’da TBMM Genel Kurulunda yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cevdet Sunay 461 oy ile Türkiye Cumhuriyeti’nin dördüncü cumhurbaşkanı olarak seçilir.⁸³

XII. Yasama Döneminin denge ve denetleme faaliyetlerine baktığımızda, 1965-1969 yıllarında Demirel Hükümetine 84 gensoru önergesi verildiğini görmekteyiz.⁸⁴ Gensoru dahil tüm denetleme faaliyetlerine yönelik olarak Menderes Çınar’ın XIII. Dönem Parlamentosu için Millet Meclisi Tutanak Dergisi’ndeki dönem tutanaklarından derlediği çalışmaya göre; “1965-1969 döneminde dört toplantı yılı boyunca; 13 soruşturma, 53 araştırma, 43 genel görüşme, 84 gensoru, 1221 yazılı soru, 827 sözlü soru önergesi verilmiştir. Sözlü ve yazılı sorularda bazen bir önerge ile aynı soru birkaç bakana soru sorulmaktadır. Bu nedenle, ilgili bölümde de görüleceği gibi, gerçek soru sayısı önerge sayısından fazladır. Meclis Başkanının Genel Kurula verdiği bilgilere göre, sözlü sorulardan 555’i, yazılı sorulardan 944’ü cevaplandırılmıştır. Başkanın Genel Kurulu bilgilendiği birleşimde ve Meclisi yeniden toplama denemesinin yapıldığı birleşimde tutanaklara geçen yazılı cevaplar bu hesaba dahil edilmemiştir. Dolayısıyla yazılı cevapların sayısı 992’dir. Genel görüşme önergelerinin 30’u sonuçlandırılmıştır. Bu dönemde, ikisi de Kıbrıs Sorunu üzerine olmak üzere iki Genel Görüşme yapmıştır. Sonuçlandırılan diğer genel görüşme önergeleri reddedilmiştir. 52 araştırma önergesinden 28’i sonuçlandırılmıştır. Kurulması kararlaştırılan araştırma komisyonlarından üçü raporunu dönem içinde hazırlamış, ancak bu raporlardan sadece biri Genel Kurulda görüşülebilmştir. 84 gensoru önergesinden 81’i sonuçlandırılmıştır. 13 soruşturma önergesinden ise sadece ikisi hakkında hazırlık komisyonu raporunu hazırlamış ve raporlar TBMM birleşiminde müzakere edilmiştir.”⁸⁵

82 Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Peşesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s. 163.

83 Diğer adaylar Alparslan Türkeş 11 oy alırken, Celal Bayar ise 5 oy almıştır. *Milliyet*, 29.03.1966.

84 “Meclisin Gensoru Geçmiş”, *Cumhuriyet*, 15.11.2011. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/298088/Meclis_in_gensoru_gecmisi.html.

85 Çınar, *a.g.e.*, s. 69.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk siyasal hayatının 1965 seçimleri sonucunu ve TBMM'nin XIII. Yasama Dönemini kapsayan 1965-1969 yıllarını değerlendirdiğimizde, parlamentoda tarihsel olarak önemli konuların ve tartışmaların yaşandığı ve birçok kanunun çıkartıldığı bir süreci görmekteyiz. Bahsi geçen yıllarda, bir önceki dönemden devralınan siyasî atmosfere yerel ve küresel başka dinamiklerin eklenmesiyle yeni meydan okumaların çeşitlenerek arttığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Türk siyasal hayatına ve XIII. Yasama Dönemine dair bazı özelliklerin altını çizmek gerekir.

Bunlardan ilki, Adalet Partisi (AP)'nin oyların yaklaşık %53' ünü alarak toplam 450 sandalyeli Mecliste 240 milletvekili çıkartıp salt çoğunluğu elde etmesinin Meclisin yasama faaliyetlerinde nispeten bir rahatlama yarattığı hususudur. Görüşmeler ne kadar hararetli olursa olsun salt çoğunluğun yeterli olabildiği yasalar çıkartılabilmiş ve Meclis üretken olabilmıştır. Meclisteki çoğunluk sandalyelerine sahip olan AP'nin kurduğu hükümet de güvenoyu almakta zorlanmamış ve 1969'daki bir sonraki seçime kadar kesintisiz iktidarda kalabilmiştir. Dolayısıyla yürütme açısından bakıldığında yasamanın yürütmeyi çoğu zaman desteklediği bir dönem söz konusudur. Bununla birlikte, bu durumun salt çoğunluk gerektiren ve bazı kanunlar ile sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Keza, süreçlerin uzadığı, hiç sonuçlanmadığı, Af Yasası ve Anayasa değişikliği teklifi örneklerinde görüldüğü üzere askerî ve bürokratik vesayetın gölgesinde demokrasi krizlerinin yaşandığı durumlar olmuştur. 1965-1969 yıllarındaki siyasette asker gölgesi en yoğun olarak Demokrat Partililere getirilen siyasî yasakların kaldırılabilmesi çabaları sırasında hissedilmiştir. Ayrıca, yasamanın iki kamaralı olması, TBMM'nin yanı sıra Cumhuriyet Senatosunun yasama faaliyetlerinde yer alması ve 1960 darbesinin ardılı bir siyasi ve hukuki arka planda askerlerin Senato aracılığı ile yasamaya etki etmesi sebebiyle kimi zaman istenilen yasaların ya hiç çıkartılamamış ya da değiştirilmek zorunda kalınarak çıkartılabildiğini de belirtmek gerekir.⁸⁶

İkincisi, dönemin parlamentosunu doğal olarak siyasetini etkileyen merkez-çevre ilişkileri anahtar açıklayıcına siyasî ideolojilerin eklenmesi hususudur.⁸⁷ 1960'ların ikinci yarısında Türkiye, Soğuk Savaş'ın dünyayı ikiye bölen ideolojik kutuplaşmasının etkilerine, Bülent Ecevit'in parti içinde baskınlaşmaya başlamasıyla Cumhuriyet Halk Partisi'nin merkezin soluna doğru kaymasına, sol hareketin yükselişiyle Türkiye İşçi Partisi gibi sosyalist ideolojik bir partinin milletvekili çıkarmasına, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin milliyetçi ideolojisini daha da sağa kaydırarak Milliyetçi Hareket Partisi'ne doğru evrilmesine ve Adalet Partisi'nin de tüm bu denklemde iktidarını devam ettirmek ve güçlendirmek için zaman zaman siyasî yelpazede sağdaki partilerle iş birliğine yönelmesine sahne olmuştur. Tüm bu siyasi hareketlilik doğal olarak TBMM'nin XIII. Yasama Dönemini

86 William Hale, *Turkish Politics and the Military*. Londra: Routledge, 1993; Frank Tachau ve Metin Heper, "The State, Politics and the Military in Turkey", *Comparative Politics*, Cilt: 26, No: 1, 1983, s. 23; Eric J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, Londra: I.B. Tauris, 2001.

87 Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Cilt:112, No:1, 1973, s. 196-190; Ergun Özbudun, *Party Politics and Social Cleavages*, Boulder: Lynne Reiner, 2013.

etkilemiş; Meclisteki konuşma, görüşme ve oylamalar sağa ve sola doğru kayma üzerinden de şekillenmiştir. Kendisini sağda veya merkezin sağında tanımlayan siyasal partilerin, karşı blokta kendisini solda veya merkezin solunda tanımlayan partilerin oydaşlığı söz konusu olabilmıştır. Siyasî yelpazedeki karşıt pozisyonlar kimi zaman oydaşlığın ötesine geçerek genel kurul oturumlarında şiddetli kavgaya dönüşmüştür. Sol ideoloji ile beslenen öğrenci ve işçi muhalefetinin sokakta etkin olması ve merkez ve sağdaki partilerin ise Mecliste çoğunluğu elinde bulundurması dönemi etkilemiştir.

Üçüncü olarak, TBMM'nin XIII. Dönemini karakteristik olarak özetleyen diğer bir husus Türkiye dış politikası eksenindeki fay hatlarının yer yer zorlanması ve bazen krize dönüşmesinin Meclis çatısı altında yoğun bir şekilde ele alınmasıdır. Türkiye, Soğuk Savaş ortamında, başta NATO üyeliği olmak üzere Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Konseyi ile kurduğu ilişkilerle Batı liginde yer almıştır.⁸⁸ 1960'lı yılların ikinci yarısında da bu durum devam etmiştir. Demirel Hükümeti 1965 ve 1969 yılları içerisinde 60 farklı uluslararası antlaşma ve protokollere imza atmıştır.⁸⁹ Parlamenter sistemlerde Meclisin görevleri arasında uluslararası sözleşmeleri onaylamak ve yasalaştırmak olduğundan TBMM'nin XIII. Dönemi Türkiye'nin gerek uluslararası topluma entegrasyonunu gerekse Batı ligindeki rolünü kuvvetlendirici kültürel, askerî, ticarî vs. iş birliğine yönelik uluslararası sözleşmeleri ve antlaşmaları bünyesinden geçirmiştir. Bununla birlikte, dış politika konularının bir amalgama dönüşmesi durumu en çok kendini uluslararasılaşmaya devam eden Kıbrıs sorusunda göstermiş hem Meclisi hem de ülke gündemini domine etmiştir. Kıbrıs Sorunu ile bağlantılı olarak ortaya çıkan 'Johnson Mektubu' krizi, Türkiye'nin Batı ülkeleri ile kurduğu ilişkileri zorlayan tarihî vakadır. ABD Başkanı Lyndon Johnson'un 1964'te dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği Türkiye'yi Ada'ya silahlı müdahale etmemesi konusunda uyarıcı ve diplomatik teamüllerin dışına çıkarak ulusal duyguları zedeleyen 'şifreli telekslî' mektubu 1966'da Türkiye ulusal basınına sızdığında Türk-Amerikan ilişkileri keskin bir dönemeç almıştır.⁹⁰ Kamuoyunda büyük yankı uyandıran bu mektup krizi Meclis içerisinde de ele alınmıştır.⁹¹ Johnson mektubunun basına sızdırılması hakkında verilen Meclis araştırması önergesinin görüşülmesinde, tartışmalar şiddetli kavgaya dönüşmüştür.⁹²

Dördüncüsü, Türk siyasal hayatında 1965-1969 yıllarının ve bu yıllara tekabül eden XIII. Yasama Döneminin özellikleri arasında siyasetin gençleşmesini ve bulunduğu dönemin ötesine geçerek tüm siyasî tarihte etkin olacak yeni siyasî isim ve liderlerin

88 Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, "1960-1980 AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Ed. Baskın Oran), Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 808 – 855.

89 Uluslararası antlaşmaların kabulü içtüzükte belirtildiği üzere Meclise Hükümet tarafından gönderilen tasarılar yolu ile başlar, sonrasında tasarının niteliğine göre değişik komisyonlara (uluslararası antlaşmalar için Dışişleri komisyonu gibi) gönderilir ve komisyondan gelen raporlar doğrultusunda Genel Kurul onayı akabinde yasalaşır. 1965-1966 yılları arasında 16, 1966-1967 yılları arasında 24, 1967-1968 yılları arasında 6 ve 1968-1969 yılları arasında kapsama son Hükümet yılında da 14 uluslararası antlaşma imzalanmıştır. Bu yasama yılındaki tüm uluslararası antlaşmaların detaylı bilgisine ulaşmak için bkz. Çınar, *a.g.e.*, s. 807-811.

90 Johnson Mektubu tam metni için bkz. *Hürriyet*, "Johnson'un Mektubu", 13.01.1966.

91 Dönemin Meclis tutanakları hakkında detaylı bilgi için bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, Cilt: 2, Birleşim: 35*, 14.01.1966.

92 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, Cilt: 2, Birleşim: 40*, 02.02.1966.

çıkmasını gösterebiliriz. Daha önce değinildiği gibi TBMM milletvekillerinin ortalama yaşı erken 40'lı yaşlara karşılık gelmektedir. Üstelik birçoğu daha önce milletvekilliği ve/veya bakanlık yapmamıştır. Liderlere baktığımızda ise yeni liderlerin belirmesini ve yükselmesini görmekteyiz; keza Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin başına geçmesi ve daha sonra bunu Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüştürmesi; Cumhuriyet Halk Partisi'nde Bülent Ecevit'in tarihi önemde İsmet İnönü'ye karşı kuvvetlenerek partinin yönünü değiştirmesi ve Demokrat Parti mirasçılığına dair tartışmayı sonlandırarak Adalet Partisi'ni iktidara taşıyan Süleyman Demirel'in siyasî başrolü üstlenmesi bu döneme damga vurmuştur. Daha önceleri Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yapmış olan Süleyman Demirel ilk defa 1965 Genel Seçimlerinde milletvekili olmuş ve başbakan olarak "Barajlar Kralı" unvanı ile Türkiye'de birçok projenin başlanmasında rol oynamıştır. Haziran 1966 yılında Keban Barajı'nın temelini atmış ve I. Boğaz Köprüsü'nün yapılmasını projelendirmiştir.⁹³ Süleyman Demirel'in bu dönemde parlayan yıldızı askerî ve bürokratik elitin tüm baskısına ve Türk siyasal hayatını kesintiye uğratan darbelere rağmen sonraki on yıllarda da devam etmiştir.⁹⁴ Bununla birlikte, Demirel'in siyasî kariyerinde çok yükselmesine, birçok kez başbakanlık ve hatta cumhurbaşkanlığı yapmasına rağmen 1965 Genel Seçimlerinde elde ettiği rekor oy oranına bir daha ulaşamadığını da belirtmek gerekir.

Son olarak, Türk siyasal hayatı ve demokrasi tarihi açısından TBMM'nin XIII. Yasama Döneminin diğer bir özelliği Millî Bakiye seçim sistemi ile Meclisin oluşmasıdır. Millî Bakiye Seçim Sistemi uygulaması Türkiye tarihinde ilk defa 1965 Genel Seçimlerinde kullanılmıştır. Siyasal partiler seçim çevresinde değerlendirilmeyen artık oyların bir millî seçim çevresinde birleştirilerek partiler arasında dağıtılmasıyla milletvekili çıkarabilmiş, aldıkları oy oranı ile Meclisteki sandalye sayıları arasında daha incelikli bir koşutluk sağlayabilmiştir. Böylelikle seçime giren tüm partiler oy oranları ölçüsünde Mecliste temsil hakkını kazanmıştır. XIII. Yasama Döneminde seçim yasası değiştirilmiş, Millî Bakiye rafa kaldırılarak bir sonraki 1969 Genel Seçimlerinde eskiye dönülmüştür. Dolayısıyla Türkiye demokrasi tarihinde bir ilk denenmiş ve bir test misali denendikten sonra uygulamasına son verilmiştir. Demokrasi Türkiye'de 'şehirdeki tek oyundur';⁹⁵ dolayısıyla Türkiye siyasal kültürü ve sisteminde en iyi çalışabilecek, adil ve demokratik temsiliyeti en iyi sağlayabilecek seçim sistemi arayışı hep olmuştur. Millî Bakiye Seçim Sistemi, bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin demokratikleşme tarihinde özel bir örnektir.

93 Bu inşaatın temelini atılması ile beraber Süleyman Demirel'in barajlar kralı unvanı perçinlenmiş ve "Fırat'ı bir Süleyman boğdu, bir Süleyman geldi Fırat'ı boğdu" sözleri yerli halkın diline yerleşmiştir; Ayşegül Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2008, s. 147.

94 Süleyman Demirel'in meşhur "Ben altı kere gittiysem yedi kere geldim." sözü bu durumu özetler niteliktedir.

95 Metin Heper, "Conclusion: The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey", *Political Parties in Turkey*. (Ed. Bary Rubins ve Metin Heper), Frank Cass, 2002, s. 138-147.

KAYNAKLAR

- Abadan, N. (1996). *Anayasa ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Arslan, M. (2019). *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşin, S. (2011). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aybar, M. A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2005). "Süleyman Demirel", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*. (Ed. Murat Yılmaz). Cilt:7. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birand M.A., DüNDAR, C. ve ÇAPLI, B. (2008). *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi
- Cumhuriyet*. (10.11.1965).
- Cumhuriyet*. (15.11.2011). "Meclisin Gensoru Geçmiş". [http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/298088 / Meclis_in_gensoru_gecmisi.html](http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/298088/Meclis_in_gensoru_gecmisi.html).
- Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1961-1980*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilabın Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, M. (2011). *Türk Parlamento Tarihi TBMM- XIII. Dönem (1965-1969)*. Cilt:1-2-3-4, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Demirel, S. (1989). *Bir İhtilal Tasarrufu Nasıl Çözüldü?*. Ankara: Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı.
- Demirel, T. (2013). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Tuğrul, A. (2002). "1960-1980 AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Ed. Baskın Oran). Cilt: 1. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 808 – 855.
- Ezherli, İ. (1986). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Gençkaya, Ö.F. (2011). "Kadın Milletvekillerinin Yasama ve Denetim Faaliyetleri ve Rollerini (1935-2007)", *Yasama Dergisi*, 18, ss. 5-34.
- Hale, W. (1993). *Turkish Politics and the Military*. Londra: Routledge.
- Heper, M. (2002). "Conclusion: The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey", *Political Parties in Turkey*. (Ed. Bary Rubins ve Metin Heper). Londra: Frank Cass. 138-147.
- Hürriyet*. (13.01.1966).
- İşıklı, A. (1990). *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: İmge Yayınevi.
- İnönü, İ. (2004). *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1968-1970*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Kalpakkıoğlu, Ö. (1969). *İkinci Cumhuriyet'in Üç Başbakanı*. Ankara: Nüve Matbaası.
- Kılavuz, N. (2017). *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Koç, Y. (2000). *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar*. Ankara: Türkiye YOL-İş Sendikası Yayınları.
- Komsuoğlu, A. (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Kuru, H. (1996). *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*, Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Mardin, Ş. (1973). "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*. 112(1), ss. 196-190.
- Milliyet*. (13.03.1965).
- Milliyet*. (05.12.1965).
- Milliyet*. (29.03.1966).
- Milliyet*. (16.11.1966).
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: 27 Ekim 1965-26 Mart 1971*. Cilt:7. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Oran, B. (2002). "1960-1980 Dönemin Bilançosu", (*Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Ed. Baskın Oran). Cilt:1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (1976). *Social Change and Political Participation in Turkey*. Princeton: Princeton University Press.

- Özbudun, E. (1995). "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 44(1), ss. 521-539.
- Özbudun, E. (2013). *Party Politics and Social Cleavages*. Boulder: Lynne Reiner.
- Özdemir, H. (1989). "Siyasal Tarih, 1960-1980", *Türkiye Tarihi-4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*. (Ed. Sina Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özdemir, H. (2007). *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öztaş, B. ve N. Ataman Çelik, (2017). "27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Türkiye'nin 1960'lu Yılları*. (Ed. Mete Kaan Kaynar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Resmî Gazete*. (02.05.1961). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10796.pdf>.
- Resmî Gazete*. (30.05.1961). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10815.pdf>.
- Resmî Gazete*. (20.02.1965). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11934.pdf>.
- Resmî Gazete*. (10.10.1962). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11253.pdf>.
- Resmî Gazete*. (16.07.1965). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12050.pdf>.
- Resmî Gazete*. (20.03.1968). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12880.pdf>.
- Sayarı, S. (2013). "Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri", *Karşılaştırmalı Siyaset*. (Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Son Havadis*. (11.10.1965).
- Sherwood, W.B. (1967). "The Rise of the Justice Party in Turkey", *World Politics*. 20(1), ss. 54-65.
- Stirling, P. (1965). *Turkish Village*. New York: Villey.
- Sülker, K. (1983). "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", *C.D.T.A. 7*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Szyliowicz, J.S. (1966). "The Turkish Elections: 1965", *Middle East Journal*. 20(4), ss. 473-494.
- Tachau, F. ve M. Heper (1983). "The State, Politics and the Military in Turkey", *Comparative Politics*. 26(1), ss. 17-33.
- Teziç, E. (1991). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Toprak, Z. (2019). "1968-1969 İstanbul Üniversitesi Boykot ve İşgalleri", *1968 İsyân, Devrim, Özgürlük*. (Ed. Ömer Turan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turgut, H. (1992). *Demirel'in Dünyası*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.
- Turgut, H. (2000). *Görüntüler I*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (2019) *Genel Kurul Tutanakları (1965-1969)*, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler_diger_meclisler?v_meclis=4&meclis_kisa_adi=MM&diger_donem_adi=d02
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) *Genel Nüfus Sayımları 1927-2000*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>.
- Ulus*. (12.10.1965).
- Uysal, A. (2019). "Mayıs 68 ve Toplumsal Hareketlerin Uluslararası Dolaşımı", *1968 İsyân, Devrim, Özgürlük*. (Ed. Ömer Turan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Vatan*. (11.10.1965).
- Weiker, W.F. (1981). *The Modernization of Turkey: From Atatürk to the Present Day*. New York: Holmes Meier.
- Yeni İstanbul*. (12.10.1965).
- Yılmaz, E. (2017). "Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahaleye Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 16(32), ss. 21-64.
- Yüzbaşıoğlu, N. (1996). "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 55(1-2), ss. 103-150.
- Zürcher, E. J. (2001). *Turkey: A Modern History*. London: I.B. Tauris.

1969 SEÇİMLERİ VE
XIV. DÖNEM
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

AYŞEGÜL KOMSUOĞLU

1969 SEÇİMLERİ VE XIV. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Ayşegül Komsuoğlu*

GİRİŞ

Türkiye'nin demokrasi tarihinde her seçim bir kırılma noktasıdır. Seçimler dengelerin yeniden kurulduğu, tercihlerin yapıldığı, ittifaklarla biçimlenen bir süreçte gerçekleşir. Bu bölümün konusu olan 1969 seçimlerine gidilirken, iktidar partisi %53'e yaklaşan yüksek bir oy oranı ile Süleyman Demirel'in Genel Başkanlığında 1965 seçimlerini kazanan Adalet Partisi (AP)'dir. 1965 seçimlerini takiben AP ve CHP'nin ortak tutumu ile seçilen Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı, Ferruh Bozbeyli ise Meclis Başkanıdır.¹ 1969 seçimleri siyasette tercihlerin netleştiği, ordunun siyaset üzerindeki vesayetinin süregeldiği, dış politikada görece bir değişimin yaşandığı, toplumsal hareketlerin radikalleştiği ve ülkenin yoğun bir kalkınma çabası içinde olduğu bir ortamda gerçekleşecektir.

AP, 1969 seçimleri öncesinde ekonomik sorunlar başta olmak üzere farklı başlıklarda çözüm arayışları içerisindeyken, aynı zamanda demokrasi mücadelesi süregelen bir Türkiye'de siyaset üzerinde etkinliği olan tüm aktörler arasında yaşanan mücadelenin de ana aktörü olarak zor bir iktidar dönemi yaşamıştır. Farklı kesimleri bir araya getiren bir koalisyon olarak görülmesi gereken AP, 1969 seçimlerine giderken, talepleri çatışan kesimlerin temsilciliğini sürdürmenin zorluğunun farkındadır.

Bu sürecin öne çıkan diğer başlığı, siyaset ve ordu ilişkileridir. 1960'lı yıllar geride kalırken silahlı kuvvetlerin tutumu ülkenin demokrasi mücadelesini olumsuz etkileyecek biçimde sürmektedir. Silahlı kuvvetler siyasî çözümlerle evrilecek süreçlere müdahale hakkı olduğuna dair vesayetçi anlayışını devam ettirmekte ve bu görüşüne farklı kesimlerden de ortak ve destek bulabilmektedir. AP için diğer bir denge arayışı da dış politika alanında devam etmektedir. Hükümetin Batı ile olan ilişkilerinde özellikle Kıbrıs konusunda yaşananların da etkisi ile bir farklılaşma yaşanmakta², Asya ve Afrika ülkelerine ve mücadelelerine karşı daha hassas bir politika izlenmekte ve özellikle endüstriye yönelik Sovyet teknik yardımı için devam eden süreç dikkate alındığında görece denge politikası daha kapsamlı bir hal almaktadır.³

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler.

1 Bir önceki bölümde ayrıntılı olarak takip edilebileceği gibi Cumhurbaşkanı Gürsel'in sağlık sorunlarını takiben, sağlık raporu ile yürütülen süreç sonucunda yeni bir seçim süreci başlar. İktidar ve muhalefetin görüşmelerinde öne çıkan isim Cevdet Sunay Bakanlar Kurulu tarafından emekliye sevk edildikten sonra Cumhuriyet Senatosu'na seçilir ve 461 oyla Cumhurbaşkanı seçilir.

2 1964 Johnson Mektubu'nu takiben Türk-Amerikan ilişkilerindeki kırılma oldukça derinlerde hissedilmektedir. Bu süreçte ABD ile imzalanan anlaşmalar da önemli bir tartışma konusu olmuştur.

3 Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasını Yöne Veren Etkenler" (1923-1968), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 27(1), 1972, s. 1-24.

CHP ise 1965 seçimlerinde alınan sonuca rağmen “ortanın solu” kavramsallaştırması ile siyasî yelpazede konumunu tanımlamaya devam etmeye karar vermiştir. Bülent Ecevit CHP'nin giderek öne çıkan ismi olarak hem parti içinde hem de seçmen nezdinde etkinliğini arttırmaktadır.

“Ortanın solu” tartışmalarının 1965 seçimlerine hediye ettiği “sağ-sol” vurgusu 1969 seçimlerine geldiğinde daha kalıcı hale gelmiş ve siyasî partiler, ayrılımlar/birleşmeler ile şekillenerek giderek genişleyen bir alanda duruşlarını tanımlama çabasına girmişlerdir. Bu arayıştan hem AP hem de CHP etkilenmektedir. Her iki parti de hem yönetim kadrolarında hem de tabanlarında farklı isimler, farklı gruplar arası dengeleri korumakta zorlanmıştır. Yaşanan fikir ayrılıkları ile farklılaşan çıkarlar, dönemin –anayasanın da etkisi ile- siyasal çeşitlenmeye ve örgütlenmeye imkân tanıyan ortamı ve şehirleşmenin ile sanayileşmenin hızlandığı toplumsal değişimle bir araya geldiğinde, siyasette etkin olacak birçok yeni siyasî örgütlenme ortaya çıkmıştır.

Seçim öncesi siyasî konjonktürle ilgili diğer bir tespit ise sokağın hareketliliğine olmalıdır. Avrupada yaşanan gençlik hareketlerinden de etkisiyle bir radikalleşme yaşanmakta ve şiddet içeren hareketlilik giderek etkisini arttırmaktadır. Sağ ve sol kamplaşma ve çatışmaları gündelik yaşamı ve ekonomiyi etkileyecek düzeydedir. Karşıt görüşlü gruplar sıkça çatışmakta, can kayıpları yaşanmaktadır. Bu ayrışma ve karşılaşmalar üniversitelere de yansımıştır. İstanbul ve Ankara'da üniversitelerde işgaller gerçekleşmiş, Amerikan 6.Filo'nun ziyaretine karşı protesto eylemleri, Ocak 1969'da ABD Büyükelçisinin aracının ODTÜ'de yakılması gibi olaylar yaşanmıştır. İşçi hareketleri de; Türk Demir Döküm Tesislerinin İşgali, Ereğli Demir Çelik İşletmeleri işçilerinin grevi gibi, bu dönemde siyaseti ciddi boyutta etkiler düzeydedir.

Bu bölümde Türkiye tarihinin Tanzimat'tan bu yana süren ve aslında ülkeyi “kimin” yöneteceğini merkeze alan temel tartışmalar takip edilirken, sürecin alt kırılmalarında siyasette yaşanan bölünmeler ve birleşmelerle siyasî sahnenin biraz daha netleştiği, iç ve dış politikada denge arayışının öne çıktığı ve kalkınma hamlelerinin tartışmaları belirlediği görülecektir. 1969 seçimlerini ve bir sonraki seçime kadar takip eden süreci değerlendirmek, Türk siyasal yaşamının kırılma ve süreklilikler şekillenen yapısını daha iyi anlamayı mümkün kılacaktır.

I. 1969 SEÇİMİ ÖNCESİ DURUM ve GELİŞMELER

A. 1969 SEÇİMİNE GİDERKEN SİYASAL PARTİLER VE DURUMLARI

1969 seçimleri öncesinde gerçekleşen en yakın seçim 2 Haziran 1968'de gerçekleşen Cumhuriyet Senatosu seçimleridir. 1961 Anayasası Milletvekili seçimlerinin yanı sıra her 2 yılda Senato üyelerinin 1/3 üyesinin seçimini öngörmektedir. 1964'de 304 sayılı Kanun'un geçici ikinci maddesi gereği, bu Kanun'a ekli C grubundaki illerde, 1966'da ise B grubuna giren illerde seçim yapılmıştır. 1968'de ise A grubundaki illerde seçim gerçekleşmiştir. Seçimlere AP, CHP, CKMP, GP, MP ve TİP katıldı. Uygulanan seçim sistemi nisbî temsil

sistemi idi. Seçim sonuçlarına göre AP 33, CHP 13, MP 1, GP 1 senatörlük elde ettiler.⁴

1969 seçimleri yaklaşırken siyaset sahnesinde siyasî partiler düzeyinde değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimin temel nedeni yukarıda vurgulandığı gibi siyasette partiler ve partilerin içinde aktif siyaset yapan kadroların ideolojik düzeyde kendilerini tanımlama ve bunu halka anlatma çabasıdır. Bu çaba ülke siyasetinin laiklik, ekonomide devletin rolü, milliyetçilik, sosyal devlet gibi temel tartışma unsurlarını içerse de artık farklı ideolojilerin vurgularını da giderek daha fazla içeren kapsamlı bir tartışmaya dönüşmüştür. CHP ve AP'nin merkezin solu ve sağı olarak yerleşen konumları diğer partilerin de bu yelpazede yerlerini de etkilemiştir. Partilerin konumlanmasında bu iki partiden görüşleri nedeniyle ayrılanların katılımı, ilgili partinin fikirsel söylemlerini inşa eden kadroların tercihleri ve dünya konjonktüründeki tartışmaların etkisi rol oynamaktadır. Elbette diğer partilerin duruşlarını tanımlamaları aynı zamanda AP ve CHP'nin de yerlerini netleştirmektedir.

Seçim süreci boyunca asıl olan halk ile kurulan temas ve öne çıkan liderlerin söylemleri olacaktır. Özellikle karizmatik kişiliğiyle Süleyman Demirel siyaset sahnesinde öne çıkmaktadır. Tüm partiler için mesajlarını iletebilmenin temel yolu sahada ulaşabildikleri insanlar ve dönemin teknolojisi ile öne çıkan iletişim araçlarıdır. Seçimlerde radyodan propaganda imkânı bulunmaktadır. 1961 Anayasasıyla güvence altına alınan bu imkân seçimlerin en etkin propaganda araçlarında biri olarak kullanılmıştır. Ancak 1968'de televizyon yayını başlamasına rağmen seçim konuşması yapma imkânı olmadı.⁵ Radyonun yanı sıra siyasî propaganda ve mizah plakları, dönemde mesajları taşımanın önemli bir yolu oldu.⁶

1969 seçimlerine AP -parti içindeki muhaliflere rağmen genel başkanlığını koruyan Demirel'in liderliğinde- komünizm karşıtı bir söylemi koruyarak girdi. DP'den AP'ye miras kalan "millî iradenin temsilcisi olma" vurgusu da söylemin ana eksenini oluşturmaya devam ediyordu. Fakat söylemin somut pratiklerle desteklenmesi gerekiyordu. AP iktidar partisi olarak bu noktada elinde iktidarın olanaklarını kullanabilmesi nedeniyle çok daha avantajlı bir konumdaydı. Demirel hem ülkenin dört bir yanında kontrol altında tuttuğu gelişkin klientalist ağ ile siyasetin nabzını tutabilmekte hem de "millî iradenin" temsilcisi olma vurgusunu kullanmaya devam etmektedir.⁷ Ayrıca ülkede yapılan yatırımları da siyasî söyleminin temel vurgularından biri haline getirmektedir. CHP'nin "ortanın solu" kavramsallaştırmasını halka anlatma çabası içinde iken Demirel'in 1968 Bütçe görüşmelerinde söylediği "Siz gidin oralarda ortanın solunu anlatın, Türk köylüsü ise çeşmeyi, buğdayı, yolu, mektebi gösterecektir" sözleri Demirel'in söyleminde giderek merkezi bir yer bulacak

4 Servet Armağan, "Memleketimizde Son Parlamento Seçimleri 1968-1973", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, No: 40(1-4), 1974, s. 1-3.

5 Doğan Duman ve Serçin. S. İpekşen, "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları", *Turkish Studies*, No: 8(7), 2013, s. 123.

6 Mehmet Ö. Alkan, "Seçimlerde Plaklı Propaganda Devri: Kendim Seçtim, Kendim Buldum", *Toplumsal Tarih*, No:123, 2004, s. 46-47. 1965 seçimlerini kaybeden CHP ile ilgili bir mizahi plak "Ağlama Değmez Paşa" adını taşımakta ve "Sekseninden sonra bak, İsmetteki Kısmete... Ağlama değmez Paşa Çoban Sülü geçti başa..." demektedir.

7 Süleyman Demirel ve klientalizm için bkz: Ayşegül Komsuoğlu, *Süleyman Demirel ve Siyasal Liderlik*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2008.

olan kalkınma vurgusuna iyi bir örnektir.⁸ Gene benzer bir tartışma olan ülkenin kalkınma yatırımları siyasî partiler ve tabanları tarafından farklı yorumlanmasıyla tekrarlanmaktaydı.⁹ 1969 seçimlerinde partilerin birbirlerine yönelik söylemlerinde diğer bir tema olarak din tartışması öne çıkıyordu; “AP, CHP’yi dinsizlikle, CHP ise AP’yi din istismarı yapmakla” suçluyor, “MHP ise din karşıtı olmakla itham” ediliyordu.¹⁰

İktidarının ilk dönemi itibarıyla ordu içindeki farklı grupların varlığı ve siyaset üzerinde etkin ve yönlendirici olma çabaları devam ederken, AP ordu ile iyi ilişki çabalarını gayretle sürdürmüştü. Silahlı kuvvetler mensuplarının gelirleri ve konumları 1960 öncesine göre olumlu gelişme gösterirken, Cumhurbaşkanlığına yeniden bir ordu mensubu seçilmişti.¹¹ 27 Mayıs’ı takip eden bu dönemde iyi ilişki çabaları devam etse de 1969 seçimi öncesinde siyasî konjonktürü etkileyen diğer bir denge süreci ise hem silahlı kuvvetler hem de siyasî partiler açısından farklı hassasiyetleri içinde barındıran ve bir süredir devam eden Demokrat Partililerin (DP) affı meselesi oldu. DP kadrolarının kendi miraslarının AP tarafından seçmen tercihi ile sahiplenilişine dair algıları sürecin bir yönünü oluştururken, AP, CHP ve diğer partilerin liderlerinin söylemlerinde yer alan yorumları ve tutumları tartışmanın görünen yüzünü oluşturuyordu. 1969 seçimlerine yaklaşırken Kasım 1968’de AP’nin IV. Büyük Kongresinde affa ilişkin alınan karar ve süregelen durum parti içi dengelere - CHP ve diğer partilerin de Demirel çizgisinin güç kaybından memnuniyet duyacağını da dikkate alarak- etki etmiştir. Bu süreçte İnönü ve Bayar arasındaki tarihsel bağ, yaptıkları görüşmelerin dışarıya yansımaları, İnönü’nün affı destekler tutumu, özellikle Demirel açısından affı geciktirdiğine dair algı açısından var olan zorluğu daha da arttırmıştır.¹²

Ordu açısından ise sivil kesimde af konusundaki uzlaşma, istenmeyen bir gelişme olacaktır. Fakat ordunun konuya hassas bakışı tartışmanın gündemden kalkması için yeterli olmamıştır. 1969 seçimlerinden önce 7 Mayıs 1969’da 219 imzalı Anayasa değişikliğine dair teklif Meclise gelmiştir. Meclise gelen değişiklik önerisine karşı silahlı kuvvetlerin tutumu olumsuzdur ve bu tutum gerek cumhurbaşkanına gerekse diğer siyasilere aktarılmıştır.¹³ 15 Mayıs 1969’da DP’lilere siyasî haklarını geri veren Anayasa değişikliği teklifi 309 kabul, 29 ret, 1 çekimser oyla kabul edilmiştir.¹⁴ Takiben Cumhurbaşkanı da 19 Mayıs’ta olumsuz

8 Hulusi Turgut, *GAP ve Demirel*. İstanbul: ABC Yayınları, 2000, s. 110.

9 Bunlardan en çok hatırlanan tartışma 1.Boğaz köprüsü kararıdır. Demirel köprüünün gerekliliği ile ilgili eleştirilere “Çevreyolu ve Boğaz Köprüsü lüks değildir. Bunu yapmayın, onu yapmayın. Peki, Türkiye’yi nasıl büyüteceğiz? Artan nüfusa nasıl iş vereceğiz?” cevabını vermektedir. Hulusi Turgut, *Görüntüler*. İstanbul: ABC Yayınları, 2000, s. 27.

10 Mehmet Ö. Alkan “Osmanlı’dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi”, *Görüş Dergisi*, No: 48, 1999, s. 57.

11 Ferouz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları, 2010, s. 246-247.

12 Demirel ve ekibinin affa karşı olduğuna dair söylentiler dönemin farklı tanıklıklarından izlenebilir. Örneğin bkz: Beliş Beler, *Bayar-Demirel Kavgasında Tarihe Işık Tutacak bir Eser, Yazamadıklarım*. İzmir: Memleket Matbaası, 1993, s. 10. Ayrıca Süleyman Demirel ve Celal Bayar arasındaki hukuk döneminde sıkça gündeme gelmektedir. Örnek olarak bkz.: Nusret Kirişçiöğlü, *Partilerimiz ve Liderleri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1975, s. 119-127. Gene farklı bir bakış açısı için bkz: Özdemir Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar*, 3. Kitap. Ankara: Nüve Matbaası, 1969, s. 180-183.

13 Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s. 301-302.

14 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt:36, Toplantı 4, 94. Birleşim*, 15.05.1969.https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c036/mm__02036094.pdf

görüşünü ortaya koyan bir konuşma yapacak ve İnönü'nün sert tepkisi ile karşılaşacaktı.¹⁵ Fakat teklifin Millet Meclisinden geçmesi sorunun çözümünü sağlamayacak, ordunun tutumu Senato aşamasında geri adım atılmasını getirecektir. Teklif, Senatosunun Anayasa ve Adalet Komisyonuna iade edilerek bir süreliğine gündemden kalkmıştır.¹⁶ Bu sonuç 1969 seçimleri öncesinde AP kadrolarına yönelik eleştirilerin nedenlerinden biri olacaktır.¹⁷

Af konusu parti içindeki sorunları da görünür kılmıştır. Fakat 1969 seçimleri öncesinde heterojen bir parti olan AP'nin içindeki farklı grupların çatışmaları daha da öne çıkmıştır. Demirel'in sanayi burjuvazisi ile olan ilişkisinin ve bu ilişkiyi öncesindeki çevredeki diğer grupların çıkarlarını tehdit ettiği açıktır. Anadolu'nun güç sahibi önde gelenleri olarak görülebilecek gruplar AP ile olan ilişkilerinde sorun yaşamaktadır.¹⁸

Bu süreçte farklılaşan çıkarların dengeleri değiştirmesine iyi bir örnek olarak uzun yıllar siyasette etkin olacak bir diğer ismin siyaset sahnesine girişine değinilmelidir. Necmettin Erbakan, Ticaret ve Sanayi Odalar Birliği¹⁹ Genel Başkanlığına adaylığını koymuş ve "tekelleşme eğilimlerinden tedirginlik duyan ve büyüme fırsatı kollayan 'çevre' burjuvazisine dayanarak seçimi kazanmıştır.²⁰ Seçim iktidar tarafından geçerli sayılmayacaktır. Sözcülüğünü yaptığı dini hassasiyetleri olan Anadolu sermayesinin desteği ile Erbakan AP'den ayrılarak kendi siyasî çizgisini inşa etmeye başlayacak ve 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız aday olarak seçilecektir.

CHP ise seçimlere gene İnönü liderliğinde ama 1966'daki 18.Kurultay'da Genel Sekreter seçilen Bülent Ecevit'in ikinci adamlığında gitmektedir. Ecevit'in etkinliğinin artmasının da etkisi ile CHP ortanın solu sloganını kullanmaya devam ederken sosyo-ekonomik sıkıntıları "yoksulluk" ve "eşitsizlik" vurgusu ile öne çıkartmaktaydı. 1965 seçimleri sonuçları "ortanın solu" kavramının halka açıklanma çabasının etkin sonuç vermediğini ortaya koymuş ve CHP hem duruşunu hem de "ortanın solu" kavramsallaştırmasını halka anlatmak için saha sohbetleri, uzun yurt gezileri, radyo konuşmaları ve aynı anda farklı yayınlarla çaba göstermiştir.

1969 seçimlerine gidilirken CHP temel görüşleri, "İnsanca bir düzen kurmak için halktan yetki istiyoruz" başlıklı bir programından takip edilebilir. Programda CHP, "her konuda ayrıntılı olarak düşüncelerini belirtmek, öngördüğü tedbirleri sıralamak yerine, Türkiye'nin, yıllardır eleştirdiği bozuk düzenini, iktidara gelince nasıl değiştireceği, 'Bozuk Düzene Son' sloganında ifadesini bulan yeni düzeni nasıl kuracağını" anlatmaktadır²¹

15 Kalpakçıoğlu, a.g.e., s.185-186.

16 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 53, Toplantı 8, 65.Birleşim, 21.05.1969. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t08/c053/cs_08053065.pdf

17 Demirel'in ve İnönü'nün konu ile ilgili tutumları ve sürecin gelişimi birçok hatıratı konu olmuştur. Örnek olarak bkz: Beler, a.g.e., s. 39-40.

18 Ali Gevgilli, *Türkiye'de 1971 Rejimi*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973, s. 112-113.

19 Farklı sermaye grupları arasındaki çatışma büyük burjuvazinin ayrılması olarak nitelendirilebilecek bir gelişme ile birçok sanayi odasının TOBB'dan ayrılarak Ticaret ve Sanayi Odaları Birliğinin kurulması ile sonuçlanmıştır.

20 Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 469.

21 *CHP, İnsanca bir Düzen Kurmak için Halktan Yetki İstiyoruz, CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*. Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.

Diğer partilere bakıldığında ise merkezdeki iki ana partiden farklılaşan grupların partileşme ile hem ideolojik hem de ittifaklarla beraber seçimlerle kendini tanımlama çabaları görülmektedir. 1969 seçimleri CHP'den ayrılarak merkez solda tanımlanabilecek Güven Partisi'ni kuran Turhan Feyzioğlu ve arkadaşlarının, katıldığı ilk seçimdir. Yeni Türkiye Partisi'nin ise siyaset sahnesinde güç kaybı devam etmektedir. 1968'de İrfan Aksu partinin genel başkanlığından ayrılmış ve parti 1969 seçimlerine Dr. Yusuf Azizoğlu liderliğinde girmektedir. CKMP ise gene Alparslan Türkeş liderliğinde ama ismini Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) değiştirerek gitmektedir. Seçimlerde istenilen başarıyı yakalayamayan CKMP kadroları için bu seçim yeni bir isimle bir seçim süreci olacaktır. 8-9 Şubat 1969'da gerçekleşen kongre²² isim değişikliğinin ötesinde farklı tartışmalar içinde partinin ideolojik duruşunun da daha net görüldüğü bir dönemin başlangıcıdır. Parti artık Türk-İslam vurgusunun giderek belirginleştiği bir süreci yaşamaktadır. Bu dönemde öne çıkan ve farklı çevreler tarafından da tartışılan diğer önemli konu ise partinin gençlik yapılanmasıydı. Sağ cemahta üniversite gençliği arasında kapsamlı bir örgütlenme çabası içinde olan hareketin aynı zamanda gençlerin sınıfsal nitelikleri ile kendinin de dönüştüğü tespiti bu süreçte vurgulanmalıdır.²³ Türkeş, partinin değerlerini benimsemiş bir gençlik yapılanmasına çok önem vermektedir ve Türkeş'in zihninde iktidar süreci ile genç kadroların yetişmesinde bir özdeşlik taşımaktadır.²⁴

Osman Bölükbaşı ise 1962'de ikinci defa kurulan Millet Partisi'nin Genel Başkanı olarak –parti içi anlaşmazlık nedeniyle 1966 ve 1967'de istifa etmiş ve sonrasında göreve geri dönmüştür- seçime girmektedir. Karizmatik kişiliği ile kitlelerle iletişimi Türkiye siyasetinde ilginç bir yer oluşturan Bölükbaşı, cesur konuşmaları ve esprili söylemi ile 1969 seçimlerinde partinin görünen yüzüdür.²⁵ Ayrıca dönemin kısıtlı iletişim imkânları dikkate alındığında saatler süren konuşmalarıyla Ankara ve Meclisin gündemini ayrıntılı anlatımı ve belgeleriyle Anadolu'ya taşıyan da Bölükbaşı olmuştur.²⁶

22 Sürecin ayrıntıları için bkz. Ferit S. Sanlı, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017, s. 370-375.

23 Sanlı çalışmasında bu dönüşümü vurgulamaktadır: “Gençliğin politik bir unsur olarak oldukça önem kazandığı 60'lı yıllarda, bilhassa üniversitelerde bu kadrolaşmayı gerçekleştiren Türkeş böylece hem kendi ideolojisi doğrultusunda bir gençlik inşa ederken, hem de siyasete ihtiyatla yaklaşmak zorunda olduğu “PanTürkizm” gibi radikal fikirleri, gençlik üzerinden propaganda edebilmiştir. Gençlik, ayrıca partinin “anti-komünizm” söylemini şiddetlendirebilmesine katkı sağlarken, üniversitelerde meydana gelen hadiselerle birlikte, anti-komünizm söyleminin pratiğe evrilmesine katkıda bulunmuştur. Buna mukabil, bilhassa periferiden merkeze gelen ve bu değerleri merkeze taşımak isteyen gençlik, kendisini “ülkücü hareket” içerisinde konumlandırırken; beraberinde getirdikleri sosyal yapının özellikleriyle birlikte, mevcudiyetinden itibaren kentli kesimlere hitap eden Türkçülük akımını temsil eden Türkeş'i ve temsil ettiği “hareketi” muhafazakârlaştırmıştır.” Sanlı, *a.g.e.*, s. 404.

24 Sanlı, *a.g.e.*, s. 363.

25 Adem Çaylak, *İktidar-Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

26 Evren Ayhan, *Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006, s. 88-89.

Birlik Partisi²⁷ ise Alevilerin siyasî düzlemdeki görünürlüğüne arttıran bir yeni oluşum olarak “1960’lı yılların yarattığı Alevi duyarlılığı üzerinden, Alevi kadroların, Alevi olmayan aydınları içermek suretiyle, toplum geneline hitap etmeyi hedeflediği bir proje”²⁸ olarak tanımlanabilecek bir parti olarak kurulmuştur. Parti seçime “Atatürk ilkelerine bağlı reformcu, ilerici ve devrimci”²⁹ bir parti olarak Hüseyin Balan liderliğinde girmiş fakat parti yöneticilerinin reddine rağmen partinin dayandığı sosyolojiden beslenen bir olgu olarak yerleşen Alevi Partisi algısı, seçmen için belirleyici olmuştur.³⁰

TİP 1969 seçimlerine giderken ideolojik ve siyasî duruş olarak farklı isimleri ve grupları barındırması nedeniyle hem kendi iç çekişmelerini yaşamakta hem de 1965 seçimleri sonrasında sosyalist solun Mecliste temsilini başaran bir parti olarak önemli bir sorumluluk taşımaktadır. Siyasette komünizm karşıtlığı vurgusunun önemli bir rol oynuyor olması partinin örgütlenme ve propaganda sürecini zor kılmıştır. Partinin özellikle dış politika konusunda “bağımsız bir dış politika içeren çıkışları” da Türkiye siyaseti açısından önem taşımaktadır.³¹ Parti seçime kısa bir süre sonra genel başkanlıktan ayrılacak olan Mehmet Ali Aybar liderliğinde girmiştir.

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

1. 1961 Anayasası ve İlgili Kanunlarda Seçimler

27 Mayıs darbesini takiben oluşturulan Kurucu Meclis seçim kanunu hazırlarken hangi sistemin kabul edileceğini hem doktrinde hem de Temsilciler Meclisi’nde uzun tartışılmış ve sürecin sonunda 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Hakkında Kanun, 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve seçim hukuku ile ilgili genel hükümleri içeren 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, çerçeveyi oluşturmuştur.³²

İlk olarak Anayasa’ya bakıldığında bir seçim sistemi önerisi görülmemektedir. İlgili madde olan “Siyasî Haklar ve Ödevler” başlıklı dördüncü bölümünde yer alan ve “Seçme ve Seçilme Hakkı”na ilişkin 55.madde ve takiben siyasî partilerle ilgili hükümlerde yer alan 56.

27 Soysüren çalışmasında mezhep temelli bir kuruluşun reddine dair üç temel gerekçe ortaya koymaktadır: “Mezhepçilik isnadı üç noktada riskli alan yaratıyordu; birincisi, dini bütünüyle siyaset ve devlet alanı dışına çıkaran bir zeminde inşa edilen laiklik anlayışını açık bir tutarsızlıkla baş başa bırakıyordu. İkincisi, yasal mevzuatın çizdiği sınırları ihlal sorununu gündeme getiriyordu. Üçüncüsü, geniş tabanlı parti hedefini daha baştan darlatıyordu.” Ali Haydar Soysüren, *Türkiye Birlik Partisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1966-1980)*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014, s. 106.

28 Soysüren, *a.g.e.*, s. 107.

29 “BP Genel Başkanı İktidarda Biz Söz Sahibi Olacağız, Dedi”, *Yeni Gazete*, 17 Mart 1969, s. 1; den aktaran Soysüren, *a.g.e.*, s. 237.

30 Soysüren, *a.g.e.*, s. 441

31 Ayrıntılı bir çalışma için bkz: Mustafa Şener, *Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları: 1961-1971*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. Döneme dair tanıklık için bkz: Nihat Sargın, *TİP’li Yıllar (1961-1971) 1-2*. Ankara: Felis Yayınevi, 2001.

32 Necmi Yüzbaşıoğlu, “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi?”, *İHFM*, No: 55, 1996, s. 114-115.

maddede 1969 seçim sürecinde bir değişiklik olmamıştır. Anayasa'nın 67. maddesinde Millet Meclisi için 450 üye, 70. maddesinde ise Cumhuriyet Senatosu için 150 üye belirlenmiştir.

13.7.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nda ise "aday listeleri" önseçim uygulaması ile düzenlenmektedir. Bu listeler partinin hem aday listesini hem de adayların sırasını ortaya koymaktadır. Kanun'da "Siyasî partilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adaylar, her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçimle tesbit edilir" (madde 29) denmektedir. Ardından "Siyasî partiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adayları, parti tüzük ve yönetmeliklerine göre tesbit edecekleri üyelerinin katılmasıyla seçim kurullarının denetiminde yapılacak bir önseçim sonucunda seçerler" (madde 30) denilerek il yoklamalarını ve ardından takip eden madde ile merkez yoklamasını tarif edilmektedir (madde 31).³³ Gerek dar ön seçim uygulaması gerekse merkezin geniş yetkileri partilerin aday listelerini ve adayların listelerdeki sıralarını belirlemekte ve seçmenin belirli bir listeyi ve bu listedeki sırayı kabul veya reddini ortaya koymaktadır.³⁴ Diğer bir kısıtlayıcı durum ise 27 Mayıs darbesini takiben siyasî örgütlenmenin il ve ilçe merkezlerine sınırlanması ve "Siyasî Partiler Kanunu"nun "köy ve mahalle muhtarlık bölgelerinde partiye kayıtlı bulunan parti üyeleri" tarafından birer parti görevlisi ve yedeği ile ilçe kongresine delege seçilmesine izin vermesi –ve uygulamada bu parti görevlileri ve delegelerinin çoğu kez ilçe başkanı veya YK'lar tarafından atanması- ile ilişkili olarak, köylerin temsili açısından oluşmaktadır.³⁵

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ise milletvekillerinin parti listeleri içindeki dağılımında "tercihli liste" yöntemini benimsemiştir.

2. Seçim Sistemi

306 no'lu Milletvekili Seçim Kanunu'nun tercihi "seçim çevresi barajlı d'Hondt Sistemiydi" ve 1961 seçimleri bu sisteme göre yapılmıştır.³⁶ 304 no'lu Cumhuriyet Senatosu

33 Tam metin için bkz.: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12050.pdf>

34 Hikmet Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, No: 26 (3), 1969, s. 87-88. Türk'ün 29 ve 30. maddeler ile ilgili yorumu dikkat çekicidir. "...kanunun «önseçim» kenar başlığını taşıyan 29. maddesinde, siyasî partilerin parlamento üyelikleri için gösterecekleri adayların «her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçimle tespit» edileceği hükmü konduktan hemen sonra; «il yoklamaları» kenar başlığını taşıyan 30. maddesinde, aynı adayların partilerin kendi «tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerinin katılmasıyla» seçileceği belirtilmektedir. 30. maddedeki bu dar önseçimin ayrıntıları Kanun'un 32 ilâ 50. maddeleri arasında düzenlendiği halde, 29. maddedeki geniş önseçimin ayrıntıları Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Kanunu ile Milletvekili Seçimi Kanununda düzenlenecektir. Bu kanunlarda gerekli değişiklikler yapıncaya kadar dar önseçim hükümleri uygulanacaktır (Geçici m. 1). Kısacası Kanun, ana metninde başlıbaşına bir bölüm ayırdığı hükümlerin aslında «geçici» olduğunu, onların yerine gelecek hükümlerin ise başka kanunlara konulacağını bildirmektedir! Tabii, bunun kanun koyucuyu bağlayıcı bir hukukî değeri yoktur. Nitekim dar önseçimle ilgili o «geçici» hükümler hâlâ uygulanmakta, geniş önseçimle ilgili hüküm ise sadece gerçekleşmemiş bir dileği yansıtmaktadır." Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", s. 102.

35 Ayrıntısı için bkz: Türk, *a.g.e.*, s. 89.

36 Ayrıca "tercihli oy yöntemi" de uygulandı.

Üyeleri Seçim Kanunu'na göre ise "listeli basit çoğunluk" sistemi kabul edilmişti ve meclislerde siyasi güç dengesi bakımından farklı ağırlıkları görebilmek hedeflenmiştir.³⁷ 1964 yılında ise 447 sayılı Kanun'la Cumhuriyet Senatosu seçimleri için nisbî temsil sisteminin d'Hondt Uygulamasına geçildi. Anayasa Mahkemesi hem şekil hem de esas bakımından aykırılıklar tespit etmişti.³⁸

1961'de basit seçim sayılı çevre barajlı d'Hondt Sistemiyle başlayan nisbî temsil uygulaması, 1965'te millî bakiye (ulusal artık) sistemiyle değiştirilmiştir. 1968 yılında 1036 sayılı Kanun'da yapılan değişiklik önerisiyle Millî Bakiye Sistemi yerine ulusal ve çevre barajı olmaksızın uygulanan d'Hondt Sistemine geçilmiştir.³⁹ Belirtmek gerekir ki, 1036 sayılı Kanun için yapılan değişiklik önerisinde, bir seçim bölgesinde kullanılan geçerli oyların o seçim bölgesinden seçilen milletvekili sayısına bölünmesi sonucu elde edilen oy miktarından daha az oy alan siyasî partilere milletvekili tahsisi yapılmaması da ön görülmüştü. Böylece, bir seçim bölgesinde kullanılan geçerli oy miktarının, o seçim bölgesinden seçilen milletvekili sayısına bölünmesiyle bulunan seçim çevresi barajı uygulanacaktır. Ancak, bu değişiklik önerisi Anayasa Mahkemesinde TİP Millet Meclisi Grubu tarafından açılan dava ile ilgili Kanun'un 32/4 ve 5. Fıkralarının iptali ile kaldırıldı. Davacının gerekçesinin özetinde usul ve esas bakımından farklı itirazlar yer almakta ve bu itirazların yanı sıra doğrudan AP'yi de hedef alan cümleler yer almaktaydı:

"Adalet Partisi iktidarının çoğunluğunca kabul edilen yeni Seçim Kanunu çok partili siyasî düzenin özünü tahribe yönelmiştir. Kanun'un açıklanmayan fakat herkesçe bilinen üç ereği vardır: a) Adalet Partisi iktidarının, hak etmediği, başka partilere verilmiş oylara sahip çıkarak tek başına iktidarda kalmasını sağlamak. b) Çoğunluğu elde ederek Anayasa'yı geriye doğru değiştirmek. c) Türkiye İşçi Partisi'ni ve genellikle küçük partileri tasfiye etmek."⁴⁰

Mahkemenin değerlendirilmesinde barajlı bir seçim düzeninin yaratabileceği sorunlara farklı açılardan bakışlar yer almaktaydı. Örneğin iptal edilecek olan dördüncü madde demokratik hukuk devleti, seçme ve seçilme hakkı, serbestlik ilkesi, çok partili düzen, TBMM'ye üye seçilme yeterliği gibi farklı başlıklarda ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Esas yönünden aykırılık durumunun incelerken 32. maddenin dördüncü ve beşinci fıkralarına ilişkin mahkemenin kullandığı, demokrasi ve nisbî temsil arasında –"hatta nisbî temsilin saf şekliyle"- doğrudan bir ilişki kurduğu⁴¹ cümlelerden alıntılar mahkemenin görüşünü özetleyecektir:

"...Bu hükümler, bir seçim çevresinde her biri ayrı ayrı olmak üzere bir milletvekili çıkacak kadar oy toplayamamış, başka bir deyimle, engeli aşamamış bulunan siyasî partilerle bağımsız adayların meclislerde temsil edilmelerini önleyecek; buna karşılık

37 Yüzbaşıoğlu, *a.g.m.*, s. 115.

38 Ayrıntılar için bkz: Yüzbaşıoğlu, *a.g.m.*, s. 115-118.

39 Hikmet Sami Türk, "Demokratik Rejimler ve Seçim Sistemleri", *TBB Dergisi*, No: 117, 2015, s. 422-424.

40 Metin için: <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/9c75a58f-e89b-4faf-97cf-134914fc8d54?excludeGereke=False&wordsOnly=False>

41 Yüzbaşıoğlu, *a.g.m.*, s.118.

ancak bir milletvekili çıkaracak kadar oy kazanmış bir siyasî partiye de o çevrenin çıkartacağı bütün milletvekilliklerinin verilmesine ve Mecliste sadece o partinin temsil edilmesine yol açacak bir niteliktedir. Düzen adil olmadıktan başka, aşağıda açıklanacağı üzere birçok hukukî sakıncalar ve ülkenin siyasî bünyesini demokratik olmayan bir düzene yöneltme olanağı taşımaktadır...

...Maddenin dördüncü fıkrasında söz konusu engeli seçim düzeni, bir seçim çevresindeki engel sayısını az bir farkla aşabilmiş bir siyasî partinin, o çevrede seçime giren öteki partilerin, engelin altında kalmaları halinde çevrenin çıkaracağı bütün milletvekilliklerini elde etmesine yol açabilmektedir... Bu yoldan, seçmen azınlığının seçtiği milletvekilleri, Mecliste sayı çoğunluğu sağlayarak ülke yönetiminin başına geçme olanağını bulabileceklerdir... Halkın azınlığını temsil eden bir topluluğun yönetimine "demokratik idare" vasfını vermek mümkün değildir...

Serbest oyesasına göre yapılan seçim, seçmenin oyunu baskıya, kanun dışı bir müdahaleye uğramadan kullanılabilirdiği bir seçimdir... Oysa dördüncü fıkrada yer alan hüküm, seçmene kendisiyle aynı doğrultuda kullanılan oyların belli bir sayıyı doldurmaması halinde bu oyların tümünün nazara alınamayacağını önceden bildirmekte ve seçmen daha başlangıçta bir ruhi baskı altına ve tereddüt içine düşmektedir. Bu bir müdahaledir ve her ne kadar Kanun'un içinde yer almışsa da meşru olmayan bir müdahaledir... Zira bir bölüm siyasî partilerin topladığı oylan nazara almamak ve onların payına düşen milletvekilliklerini öteki partiler arasında bölüştürmek, bu bölüm siyasî partilerin, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları sayılması sonucunu doğurur."⁴²

Söz konusu değerlendirme üzerine yazılan bir makalede yer alan "1961 Anayasası Döneminde yönetilebilirlik ya da istikrar ilkesi ile demokratik ya da adil temsil ilkesi dengesinde, istikrarı değil, demokratik ya da adil temsili tercih eden bir tavır almıştır" yorumu, aslında Cumhuriyet tarihinin kavramları farklı değerlendiren görüşleri uzun yıllardır tartıştığına iyi bir örnek oluşturmaktadır.⁴³

Bu kısmi iptal kararı üzerine, 1969 seçimlerinde milletvekili dağılımı seçim çevresi barajı olmaksızın d'Hondt Sistemi kurallarına göre yapılmıştır.⁴⁴ D'Hondt Sistemi gene nisbi temsil esasına dayanan bir sistemdi ve sonuç olarak parlamentoda farklı partilerin temsilini destekliyordu. Ergun Özbudun nisbi temsil sistemin getirisini aşağıdaki sözlerle ortaya koymaktadır:

"1961-1980 Döneminde NT'nin uygulamasıyla birlikte, varsayımımızın beklentilerine uygun olarak, parlamentoda temsil edilen partilerin sayısında bir artış meydana gelmiştir. Millet Meclisinde, 1961 seçimlerinde, 4, 1965 seçimlerinde 6, 1969 seçimlerinde 8, 1973 seçimlerinde 7, 1977 seçimlerinde 6 parti temsil edilmiştir. Bu seçimlerde Millet Meclisinde temsil edilen partilerin etkin sayısı ise şöyledir: 1961-3.3; 1965-2.6; 1969-2.3; 1973-3.3; 1977-2.5. Partilerin düz (mutlak) sayısındaki hayli büyük artışa rağmen, etkin sayıdaki artışın sınırlı ölçüde olması, bu dönemde iki büyük partinin (AP ve CHP) oyların ve milletvekilliklerinin büyük bölümünü kazanmalarının sonucudur. Bilindiği gibi, partilerin etkin sayısı indeksi, sadece partilerin düz sayısına değil, bunların nisbi büyüklüklerine karşı da duyarlıdır."⁴⁵

42 Tam metin için bkz.: <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/9c75a58f-e89b-4faf-97cf-134914fc8d54?exludeGerekce=False&wordsOnly=False>

43 Yüzbaşıoğlu, *a.g.m.*, s. 117.

44 Türk, *a.g.m.*, s. 422-424.

45 Ergun Özbudun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, No: 44, 1993, s. 529.

Ama D'Hont Sistemi orantısızlık indeksi açısından bir değişimi işaret etmektedir. Gene Özbudun sözleri ile:

“1961-1980 Dönemindeki seçimler, orantısızlık indeksi açısından da incelenebilir. Burada, yukarıda değinilen çeşitli indekslerden, Lijphart'ın önerdiği kullanılmıştır. Bu indeks, orantısızlık derecesini, en büyük iki partinin oy oranlarıyla sandalye oranları arasındaki farklarının toplamı olarak hesaplamaktadır. Buna göre orantısızlık indeksinin değeri, 1961'de yüzde 2, 1965'te 1.5, 1969'da 14.8, 1973'te 11.1 ve 1977'de 11.0'dır. En orantılı sonucun, Millî Bakiyenin uygulandığı 1965 yılına ait oluşu, barajsız d'Hondt Sisteminin uygulandığı 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde ise indeksin hayli yüksek değerler göstermesi, beklentilere uygundur.”⁴⁶

Ortaya konulan bu sonuçlar yapılan değişikliğin istikrar vurgusunu öne çıkardığını göstermektedir. Seçim sisteminin değişerek barajsız d'Hondt Sisteminin uygulanmasının seçime katılım oranını da etkilediği tartışılmıştır.⁴⁷ Seçime katılımın oranı tarihsel grafik dikkate alındığında ne olarak düşüktür. Çok partili hayata geçişi takiben 1950 seçimlerinde % 89,3, 1954 seçimlerinde % 88,6; 1957 seçimlerinde % 76,6; 1961 seçimlerinde % 81 ve 1965 seçimlerinde % 71,3 olan katılım oranı 1969 seçimlerinde % 64,3 seviyesinde kalmıştır. Hikmet Sami Türk katılım oranının yükselme veya düşmesinde farklı nedenlerin yanı sıra “vatandaşa tanınan seçme hakkının derecesi ile seçime ilgi arasında bir bağ kurulabileceğini” iddia etmektedir.⁴⁸

II. 1969 SEÇİMİ ve SONRASI

A. SEÇİMLER VE SONUÇLARI

Seçim 12 Ekim 1969 Pazar günü gerçekleşti. 12 Ekim seçimi için 14.788.552 kayıtlı seçmen bulunmaktaydı. Bu kayıtlı seçmenlerden 9.516.035'si oy kullandı ve geçerli oy sayısı 9.086.296 olarak gerçekleşti. Oldukça düşük olan bu oy sayısına göre seçime katılma oranı %64,3 oldu.

Seçime Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Güven Partisi, Millet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Birlik Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi ile bağımsız olarak adaylığını koyan çok sayıda aday katıldı. Seçim sonuçları aşağıdaki şekilde gerçekleşti:⁴⁹

46 Özbudun, *a.g.m.*, s. 529.

47 Türk, *a.g.m.*, s. 79.

48 Türk, *a.g.m.*, s. 81.

49 Seçim sonuçları <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf> adresinden alınmıştır.

Seçim Sonuçları			
Parti İsmi	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	4.229.712	(%46,6)	(256 MV)
Cumhuriyet Halk Partisi	2.487.006	(%27,4)	(143 MV)
Güven Partisi	597.818	(%6,6)	15 MV
Bağımsızlar	511.023	(%5,6)	13 MV
Millet Partisi	292.961	(%3,2)	6 MV
Milliyetçi Hareket Partisi	275.091	(%3)	1 MV
Birlik Partisi	254.695	(%2,8)	8 MV
Türkiye İşçi Partisi	243.631	(%2,7)	2 MV
Yeni Türkiye Partisi	197.929	(%2,2)	6 MV

Tablo 1

1969 seçimleri gerçekleştiği yıl itibarıyla çok partili hayatın en düşük katılım oranına sahipti. Bu durum siyasi partilere ve seçim öncesindeki tartışmalara halkın bakışını ortaya koymaktaydı. Bu seçimlerde ülkenin en gelişmiş illerinde bile seçime katılım oranının en düşük olduğu da belirtilmelidir.⁵⁰ Vurgulanması gereken bir diğer husus ise Meclise giren 13 bağımsız aday olmasıdır. Bağımsız adayların yüksek sayıda olması siyasi partilere yönelik sorunlu algıyı ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Bağımsızlar dışında 8 partinin Meclise girmiş olması ise temsil açısından olumlu bir sonuçtur. Bu dönemde Meclise yalnızca 5 kadın milletvekili girebilmiştir.

AP ilk parti olarak seçimi tamamlamış, 256 milletvekili çıkarmış fakat bir önceki seçime göre oy kaybetmişti. CHP, AP ile kıyaslandığında, özellikle partiden ayrılımlar dikkate alındığında, daha iyi bir sonuç elde etmiştir. Zira gerek Güven Partisi'nin gerekse Birlik Partisi'nin görece olarak CHP tabanına seslendiği dikkate alınmalıdır. CHP bu yükselişi bir sonraki dönemde de sürdürecektir. Bu noktada Özbudun'un önemli bir tespiti "1960'larda AP'nin oylarıyla illerin gelişmişlik düzeyi arasında kuvvetli bir ilişki bulunduğu" ve 1969 seçimlerinde bu ilişkinin kısmen zayıfladığı"dır.⁵¹ Özbudun gene aynı çerçevede "1960'ların son yıllarında AP'nin Türk toplumun daha modern sektörleri içindeki gücünü kaybetmeye, CHP'nin ise aynı sektörler içinde güç kazanmaya başladığı anlaşılmaktadır"

50 Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 117.

51 Fakat bu zayıflamaya rağmen AP'nin ülkenin gelişmiş bölgelerinden hala daha çok oy aldığı da belirtilmektedir. Özbudun, *a.g.e.*, s. 120.

vurgusunu yapmaktadır.⁵² Bulutay ise 1969 seçimlerinde “esnaf ve işçilerin AP’ye verdikleri oylarda önceki seçime göre bir azalma olduğunu” belirtmekte ve AP’den uzaklaşan esnaf oylarının CHP’ye yönelmezken, işçi oylarının yöneldiği tespitinde bulunmaktadır.⁵³

Küçük partilerin özellikle milletvekili sayısı açısından seçim sistemindeki değişimden ciddi olarak etkilendikleri görülmektedir. Seçim sonuçlarında üçüncü parti Güven Partisi olmuştur. Yeni Türkiye Partisi ise gene 1965 seçimleri ile karşılaştırıldığında büyük bir oy kaybına uğramış, milletvekili sayısı açısından sonuçlar daha iyi olsa da oy sayısına bakıldığında Meclise giren partiler arasında son sırada yer almıştır. Millet Partisi özellikle ciddi bir oy kaybına uğramıştır. Birlik Partisi ise 1966’da kurulan ve ağırlıklı olarak Alevi vatandaşların oylarını aldığı iddia edilen bir parti olarak 7 ilde 8 milletvekili çıkarmıştır.⁵⁴ TİP’in ise seçim sistemi değişiminde etkilendiği seçim sonuçlarında görülmektedir. Oy oranı 1965 seçimlerine göre ciddi bir değişim olmasa da yalnızca 2 milletvekili çıkarabilmiştir. Özbudun “1969’da TİP’in, kırsal oylarını bir miktar arttırırken” şehinsel orta-sınıf oylarının bir bölümünü, muhtemel CHP yararına olarak kaybettiği”ni belirtmektedir.⁵⁵ Aşağıda kuruluşuna değinilecek olan “Millî Görüş” çizgisinin seçimlerden önce partileşmemiş olması bağımsız adaylarla seçime girmesini getirmiştir. Necmettin Erbakan ve diğer isimlerin bağımsız adaylığı, bağımsız adayların aldığı oy oranı üzerinde etkindir.

AP’nin oy kaybında seçmenin sandığa gitmemesine sebep olacak birkaç noktanın altı çizilmektedir. İlki DP’lilerin affı başlığında biçimlenen DP mirası oylar ve yönlendiren siyasi kadrolar ile kurulan ilişkidir. Af ile ilgili sürecin tamamlanamaması Demirel ile Celal Bayar ve ekibinin arasını daha da açmış ve yukarıda özetlenen süreç dikkate alındığında af başlığında açığa çıkan ayrışmaların oy kullanma davranışı üzerinde etkinliği tartışmanın bir parçası haline gelmiştir. Tüm bu gelişmeler seçimdeki düşük oy kullanma oranı düşünüldüğünde AP seçmenin bir kısmının sandığa gitmediği yorumunu da doğurmaktadır.⁵⁶

Oy kullanma oranının düşüklüğü ile ilgili bir diğer durum da köylerde yaşanan seçim boykotlarıdır. 1960’lı yılların ikinci yarısında köylülerin siyasetçilere karşı tavrı basında konu olmaktadır. Seçimlerde toplu oy kullanmamak da bir protesto biçimidir ve 1969 seçimlerinde 53 köy hiç oy kullanmamıştır.⁵⁷

Bu noktada yukarıda tartışıldığı gibi seçim sistemi ile ilgili diğer bir tartışma da aday listeleri ve ön seçim uygulaması üzerinedir. Seçmenin partinin aday listesinin bir değişiklik imkânı olmaksızın kabullenmesi zorunluluğunun seçim sonuçlarını etkilediği düşünülmektedir.⁵⁸

52 Ergun Özbudun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 122.

53 Tuncer Bulutay, “Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler”, *SBF Dergisi*, No: 25 (3), 1970, s. 96.

54 Bu iller Çorum, Sivas, Malatya, Tokat, İstanbul, Ankara, Amasyadır.

55 Özbudun, *a.g.e.*, s. 122.

56 Filiz Demirci-Güler, *Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*. Ankara: TODAİE Yayınları, 2003, s. 75.

57 Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Seçim Tarihinden Seçmeler”, *Birikim*, No: 299, 2014, s. 150-152.

58 Türk, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, s. 82.

B. 1969 SEÇİMİ SONRASI DÖNEMDE SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK HAYAT

12 Ekim 1969 seçimlerinin ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, hükümeti kurmak görevini AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verdi. II. Demirel Hükümeti 263 kabul, 165 ret oyu ile güven oyu olarak 31. Cumhuriyet Hükümeti olarak göreve başladı. 22 Ekim 1969'da gerçekleşen Meclis Başkanlığı seçimi sonucunda ise tek aday olarak gösterilen Ferruh Bozbeyli Meclis Başkanı seçilmiştir.⁵⁹ 1969-1973 Dönemi, 1965-1969 Dönemine göre özellikle ekonomik sorunlar ve giderek artan şiddet olayları nedeniyle çok daha zorlu bir iktidar dönemi olacaktır.

DP'lilere af başlığı uzun süredir siyaseti etkileyen bir konu olarak dönemin ilk öne çıkan siyasi gelişmesi oldu. Seçim öncesi dengeleri de etkileyen bu başlık hem AP'nin iç dengelerini hem de tüm siyaseti etkiliyordu.

AP'de parti içinde yaşanan çekişmeler 17 Ocak 1970'de Demirel'e hitaben yazılmış bir eleştirimektubu olan ve "72'lerin Bildirisi" olarak bilinen mektubun yayınlanmasını getirecektir.⁶⁰ Muhalefetin başını çeken Saadettin Bilgiç muhtıranın nedeni "...meşru platformlarda partinin içine düştüğü durumun dile getirilmesinin imkansız hale geldiği ve bütün müzakere yolları tıkandığı için son çare olarak hazırlanmış ve arz edilmiş" bir yazı olduğunu ifade etmektedir.⁶¹ Demirel, bir uzlaşma zemini aramaktan çok muhalefetin tasfiyesine yönelmiştir.⁶² 11 Şubat 1970'de bütçe görüşmelerinde 41 AP'li milletvekili muhalefetle birlikte oy kullanmış ve bütçe reddedilmiştir. Demirel 14 Şubat'ta istifa etmiş, takiben Sunay tarafından tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve 15 Mart 1970'de güvenoyu almıştır.

Bu süreçte parti içi muhalefet daha da artacaktır. Bu muhalif çizgiyi yalnızca Demirel ve Demirel'in yönetim anlayışına bir karşı çıkış olarak görmemek gerekmektedir. Bu ayrışmanın merkezinde AP'de bir araya gelmiş olan ve sınıfsal çıkarları ayrışan kesimlerin ittifakını sürdürüyor olmasının belirleyici rolü vardır.⁶³

25 Haziran 1970'de Saadettin Bilgiç ve 25 arkadaşı AP'den ihraç edilmiştir. AP içinde muhaliflerin yeni yolu partileşme olacaktır. Ferruh Bozbeyli ise 19 Ekim 1970'de Meclis Başkanlığı'ndan ve AP'nin 5. Büyük Kongresinden sonra 13 Kasım 1970'de AP'den istifa etmiştir. İstifa dilekçesinde "parti-Demirel" eşitliğinin kurulduğunu iddia etmekte ve "Vatan için el ele verelim" sloganıyla seçimlere giren AP'nin, bünyesinde el ele ve gönül gönüle beraberliğin yolunu araması gerekirken, nifak ve tedirginliğin mihrakı haline

59 Sürecin ayrıntıları için bkz: Mustafa Altunbaş, *M. Ferruh Bozbeyli ve Siyasi Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

60 Tam metin için bkz: Ziya Tansu, *AP'deki Kırmızı Oyların Nedenleri*. Ankara: İka Yayınları, 1970, s.75-82.

61 Saadettin Bilgiç, *Dr. Saadettin Bilgiç'in Hatıraları*. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2002, s. 201.

62 29 Ocak'da AP'den iki milletvekili, 3 Şubat'ta bir senatör ve üç milletvekili ihraç edilmiştir. Aynı gün AP Genel İdare Kurulu'nun yedi üyesi istifa etmiştir. Kronoloji için bkz: Tansu, *a.g.e.*, s. 100-102.

63 Gevgilli, *a.g.e.*, s. 114-115 ve aynı çerçevede yorumlar Çavdar'ın eserinde de bulunmaktadır. Bkz: Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Yayınları, 2000.

gelmesi, tasfiye ve ihraç çarkının işletilmesi, hazin bir tecellidir” demektedir.⁶⁴ Partiden ihraç ve istifa edenlerin partileşme sürecinde ilk tartışma genel başkanlık konusudur. AP’de parti içi muhalefetin önemli isimi Saadettin Bilgiç, Adnan Menderes’in oğlu Yüksel Menderes ve Ferruh Bozbeyli bu noktada öne çıkan isimlerdir ve süreç Bozbeyli’nin başkan olması ile sonuçlanacaktır. 8 Aralık 1970’de 69 kurucunun beyannamesi ile tüzük ve programı İçişleri Bakanlığına verilerek Demokratik Parti’nin kuruluşu gerçekleşir.

Bozbeyli’nin Meclis Başkanlığı’ndan ayrılmasını takiben 26 Kasım 1970’de yapılan oylamada AP milletvekili Sabit Osman Avcı Meclis Başkanı seçilmiştir. Avcı’nın seçilmesiyle sonuçlanan Başkanlık seçimi 36 tur sürmüştür.⁶⁵

Siyasi partiler nezdinde diğer gelişmeler de öne çıkmıştır. “Millî Görüş” çizgisinin ilk partisi 26 Ocak 1970’te, Erbakan liderliğinde, Millî Nizam Partisi adıyla kurulmuştur. Güven Partisi ise, Yeni Türkiye Partisi ve Millet Partisi ile birleşerek etki alanını genişletme çabası içindedir. MP’den Genel Başkan Vekili Seyit Faruk Önder, Genel Sekreter Ahmet Bilgin, ve birçok önemli isim GP’nin 17 Ocak 1971’deki olağanüstü kongresine katılmıştır. Kongrede Genel Yönetim Kurulu sayısında yapılan düzenlemeleri takiben MP’den ayrılan birçok isim Güven Partisi GYK’sında yer almıştır. Fakat Osman Bölükbaşı’nın birleşme kararının dışında kalması MP’nin bir olağanüstü kongre ile GP’ye katılma kararı almasını engellemiştir. YTP’de ise Genel Başkan Tahsin Banguoğlu kararı desteklemiş fakat delegelerin katılımındaki çekinceler nedeniyle olağanüstü kongreden bir katılım kararı çıkmamıştır. Süreçte Banguoğlu’da parti Genel Başkanlığından istifa etmiştir.⁶⁶ 29 Ocak 1971’de GP GYK partinin ismini Millî Güven Partisi olarak değiştirmiş ve GYK sayısını verilen yetkiyle arttırarak başta eski Genel Başkan Tahsin Banguoğlu olmak üzere YTP’den gelen isimlere yer açmıştır.⁶⁷ Parti, ismini 1973 seçimleri öncesinde tekrar değiştirecek ve seçimlere Cumhuriyetçi Güven Partisi ismiyle girecektir.

Demirel Hükümetleri Döneminde ekonomi cephesi ise vatandaş doğrudan etkileyen bir başlık olarak gündemin sürekli olarak merkezinde yer aldı. 1960-1970 Döneminde dünya ekonomisindeki olumlu gelişmelerin Türkiye’ye de yansımına rağmen 1960’lı yılların sonlarında iç talep artışının dış ticaret dengesine olumsuz etkisi ve dış borç ödemeleri için dış finansman zorluğu ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. 10 Ağustos 1970 tarihinde Demirel Hükümeti büyük bir devalüasyona gitmişti. Bu süreçte işçi dövizlerinin katkısı ile güçlenen döviz rezervleri ve doların uluslararası piyasalardaki değer kaybıyla dolar TL dengesinde TL lehine gelişmeler yaşandı.⁶⁸ Verimli bir kalkınma süreci ekonomi de yaşanan sorunlara bir çözüm olarak görülmekteydi. Ülkenin zorlu kalkınma sürecinde bu dönemde temel tartışma

64 Ferruh Bozbeyli, *Demokratik Sağ*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976 içinde “Ferruh Bozbeyli’nin AP’den istifa Dilekçesi”, s. 154.

65 İlgili dönemde Cumhuriyet Senatosu Başkanı olarak görev yapan isimler ise Şevki Atasagun (02.12.1965-19.11.1970) ve Tekin Arıburun (19.11.1970-14.06.1977)’dir.

66 Gürcan Bozkır, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *ÇTTAD*, No: 6(15), 2007, s. 283-286.

67 Bozkır, *a.g.m.*, s. 286.

68 Mustafa Özçam, *Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye*. SPK Araştırma Raporu, 2004, s. 4-5, <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/945>

dönemin ilk iktidar partisi olan Adalet Partisi'nin tercihi ve önceliğiyle sanayi yatırımlarıydı. Fakat bu tercih yukarı da değinildiği gibi hem parti içinde hem de parti tabanının heterojen olmayan yapısında farklı çıkar çatışmalarını provoke etmekteydi. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na uyum sürecini de dikkate alan II. Kalkınma planı atılacak adımların temel çerçevesini belirlemekteydi:

“İkinci Beş Yıllık Plan, Türkiye'yi ham madde satıp, mamul madde alan iptidai bir ekonomik bünyeden; mamul madde yapıp, mamul madde satan sanayileşmiş bir bünyeye götürme istikametinde mühim bir adımdır. Böylece sanayimizin GSMH içindeki payı % 25,5 den % 30,7 yükselmektedir. Bunu sağlamak tarımla meşgul olan nüfus oranını azaltmakla mümkündür. Bu sebeple bur taraftan sanayileşmeye giderken, diğer taraftan tarımda modern teknolojinin bütün imkanlarından faydalanarak daha çok gelir sağlama imkanları İkinci Beş Yıllık Planda derpiş edilmiştir. Keza bu dönemde sanayileşmenin ayrılmaz cüz'ünü, teşkil eden enerji ve münakale ekonomisine mühim meblağlar yatırılacaktır. Böylece tarım dışında bir buçuk milyon ve bütün sektörlerde iki milyon üç yüzbin vatandaşa yeniden iş imkanları açılacaktır. Madencilik ve turizm sahaları kalkınmamızın değerli kaynaklarını teşkil etmektedir.”

Kalkınma planı bu çerçeveye uyumlu olarak imalat sanayini öncelemekteydi. Bu süreçte Demirel SSCB ile birinci Demirel Hükümeti Döneminde “SSCB ile Sınaî Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma” ve ilgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokolle şekillenen ilişkileri devam ettirdi.⁶⁹ Demirel'in “NATO çerçevesinde kalmakla beraber” SSCB ile girdiği iş birliği ve antlaşmalar bu siyasetten hoşnut olmayan çevrelerin tepkisini çekmiştir.⁷⁰

Bu süreçte özellikle sanayi alanında yaşanan gelişme (1950-1969 Döneminde millî gelir içinde tarım payının % 49,9'dan % 32,8'e düşmüş, sanayinin payı 15,8'den % 26,4'e çıkmıştır⁷¹) ülkede işçi sayısının ve -1961 Anayasası'nın etkisi ile- sendikalaşma ile etkinliğinin artmasını getirdiği de not düşülmelidir.

Bu dönemde sokakta olaylar ve çatışmalar artarak devam etmektedir. 1969 seçimlerini takip eden yıllarda radikal grupların güç kazanması ve ideolojik ayrışmaların giderek sertleşmesi önemlidir. Bu ayrışmalar öğrenciler, üniversite öğretim üyeleri, işçiler hatta silahlı kuvvetler mensupları arasında farklı kamplarda bölünmelerine ve farklı zeminlerde karşı karşıya gelişlere yol açmıştır.

İşçiler ise 1961 Anayasası'nın da etkisi ile “toplumsal işbölümündeki yerlerinin farkına varırken” aynı zamanda yeni sendika birlikleri oluşturarak etkinliklerini ve görünürlüklerini arttırma çabası içindedir.⁷² 15-16 Haziran'da İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli'nde,

69 SSCB ile Ekonomik İşbirliği ve Yatırımların ayrıntıları için bkz: Mehmed Gökhan Polatoğlu, “Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, No: 65, 2019, s. 477-496.

70 İsmail Cem, *12 Mart*. İstanbul: Yelken Matbaa, 1973, s. 49-52.

71 Bulutay, *a.g.m.*, s. 85.

72 Hikmet Özdemir, *Siyasi Tarih (1960-1980). Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*. (Ed. S.Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, s. 226.

sendikalara ilişkin bir kanun değişikliğiyle başlayan işçi eylemleri bu bağlamda birçok dengeyi etkileyen siyasi bir gelişme olarak dönemi derinden etkilemiş ve süreç sıkıyönetim ilanı ile sonuçlanmıştır.⁷³ İdeolojik vurgularında etkisiyle hareketlenen işçi hareketleri ve güçlenen sendikalar büyük burjuvazi başta olmak üzere iş çevrelerini huzursuz kılmaktadır. Özellikle sanayi kesiminin hassasiyeti bu noktada dikkate alınmalıdır. Süreçte sıkıyönetim -CHP uzatılma kararına karşı oy kullanmıştır- iki ay uzatılmıştır. Sıkıyönetimin bitişiyile anarşik olayların hızlandığı görülmektedir.

Aynı günlerde 3 Temmuz 1970'de CHP 20. Kurultayını yapmaktadır. Kurultay'a sunulan parti meclisi raporunda "CHP'nin gelişmiş bölgelerde geliştiği, geri kalmış bölgelerde oy kaybettiği" görüşü yer almaktadır.⁷⁴ Kurultay sonucunda İnönü Genel Başkanlığa ve Bülent Ecevit parti meclisi seçimlerinde önemli bir güç elde ederek Genel Sekreterliğe devam etmiştir.⁷⁵

1969-1973 Döneminin en önemli başlığı ise "12 Mart Muhtırası" olarak nitelendiren darbe girişimidir. Bu girişim silahlı kuvvetlerin 27 Mayıs sonrasında demokrasinin tekrar inşası sürecinde yeniden müdahalesi olarak siyasetin tüm dengelerine etki etmiştir. Muhtıra öncesi dönemde silahlı kuvvetler ve komutanları dönemin farklı ekonomik ve siyasi karmaşalarını ve bunların silahlı kuvvetlere etkisini takip etmekte ve tartışma konusu etmektedir.⁷⁶ Ayrıca demokratik bir düzenin asli unsurlarından olan seçme hakkına karşı görüşleri de -dönemin etkin ismi Batur'un anılarına yansıdığı gibi- muhtıra sürecinde 27 Mayıs'ı takiben ordunun siyasete, siyasetçiye ve seçmene bakışının değişmediğinin altını çizmek için vurgulanmalıdır:

"Hükümetin unsurları gayri kanuni tutum içindedirler, tedbirler alınmamakta, dertler büyümektedir. Seçmenler kalitesizdir, seçilenler de kalitesiz olmaktadır..."⁷⁷

"...Kültürlü zümrenin mağduriyeti önlenmelidir..."⁷⁸

"İyi idarecilere sahip değiliz..."⁷⁹

"Seçmenler okur-yazar değil, vergi vermez, bunların seçtiği kimseler uygun olmuyor... milletin gözü Silahlı Kuvvetlerde, bize ümit bağlıyorlar..."⁸⁰

73 Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları*. İstanbul: Afa Yayınları, 1989, s. 114-128.

74 Hikmet Bila, *CHP (1919-1999)*. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999, s. 239.

75 Bila, *a.g.e.*, s. 242-243.

76 Örneğin 1970 Ocağının son günlerinde silahlı kuvvetler içinde yapılan bir toplantıdan -ki bu toplantıdaki görüşler Muhsin Batur tarafından MİT tarafından düzenlenen 25 Ocak tarihli toplantıda özetle dile getirilmiştir, yapılan alıntılar komutanların siyasete müdahaleyi nasıl olağan bir tutum olarak algıladıklarını sergilemektedir. Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler: "Üç Dönemin Perde Arkası"*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s. 155.

77 Batur, *a.g.e.*, s. 150.

78 Batur, *a.g.e.*, s. 151.

79 Batur, *a.g.e.*, s. 151.

80 Batur, *a.g.e.*, s. 153.

Yine aynı anılarda yer alan -bir darbe olasılığından bahsettiği- ve o dönemde hiyerarşiyi aşarak cumhurbaşkanına sunduğu 21 Kasım 1970 tarihli mektubun, Meclisin ve Senatonun çalışmalarını “iç karartıcı” olarak nitelendirdiği vurgusunun en ilgi çekici kısmı, oy verme ile ilgili “demokratik rejim ve Parlamento” başlıklı bölümde yer alan algıdır:

“...Ne var ki; nüfusun % 40'ının okuma-yazma dahi bilmediği, nüfusunun % 20'sinin bir köyde doğup, büyüüp öldüğü dar dünyalı insanların ve gene nüfusunun büyük kısmının Türkiye meselelerine... Yalnız kendi yolu, okulu, camii olduğunu zanneden ve kütlenin bir kısmının...mahalli, ırki, dini çıkarıcı hislerle vereceği, diğer bir kısmının ne yaptığını dahi bilmeksizin ve seçim nutuklarında da halka bildirildiği ve tanıtıldığı gibi, çoğu hayvan amblemleri partilerden birine oy vermekle beliren millî irade sonucu meydana gelen Parlatmentonun durumu...esas kamuoyunu teşkil eden dünyanın her tarafında varlığı kabul edilen elit sınıfın başlıca üzüntüsünü teşkil etmektedir.”⁸¹

1970'in son ve 1971'in ilk ayları ordu içinde farklı denge oyunlarının devam ettiği ve ordu hiyerarşisi dışındaki yapılanmaların takip edildiği ve kontrol edilemediği zor bir dönemdir. Göreli olarak farklılıklar taşısa da dönemin sağ-sol bölünmesi ve etkileri orduya da yansımıştır. Bu ayrışma ordu içinde farklı cuntaların oluşumuna da bir etken olmuştur. Emekli General Cemal Madanoğlu koordinasyonunda ve sivil kanadını Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk gibi isimlerin oluşturduğu sol-Kemalist eğilimli cuntanın ülkenin idaresini devralma ve o dönemde ordu içinde de ilgiyle takip edilen görüşleri çerçevesine bir yönetim oluşturma çabaları da bu dönemde ülke demokrasisinin önündeki en önemli risktir. Bu süreçte sol örgütlerle yapılan iş birliği de ülkede anarşinin artışıını etkilemiştir.⁸²

Ordu ile iş birliği içindeki cuntaların, Madanoğlu ve Avcıoğlu gruplarının hazırlıkları ile beklenen 9 Mart 1971 darbe girişimi, kuvvet komutanlarının darbenin kontrolden çıkacağı endişesiyle Genelkurmay Başkanı Tağmaç ile birlikte hareket etmesiyle gelişmeler farklı bir doğrultuya evrilmiştir. 7 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Tağmaç tüm kuvvet ve ordu komutanlarını toplantıya çağırması ve takip eden toplantıları darbe hazırlıklarının “ertelenmesi” ve bu bir “muhtıra verilmesi” kararı ile sonuçlanmıştır. Bu karar ile 12 Mart 1971 Muhtırası'nın yolu açılmış, sol/sosyalist grupların ordu hiyerarşisine aykırı olarak kazanabilecekleri güç engellenmiş, ama aynı zamanda uzun süredir devam eden tüm toplantılar ve görüşmelerde ortaya konan talep olan Demirel Hükümetinin iktidarına son verilmesi de sağlanmış olacaktır.⁸³

Bu süreçte diğer önemli bir gelişme ise AP'ye destek veren farklı sermaye gruplarının tutumlarından yaşanan değişimdir. Yücekök bu süreci “AP gerçi ticaret, toprak ve sanayi burjuvazisini bir koalisyon olarak içinde bulundurarak iktidarı devralmış bir partidir, ama kapitalist gelişmenin burjuva sınıfı içinde yarattığı bir iç çelişkiden ötürü bu koalisyon

81 Batur, *a.g.e.*, s. 197-198

82 Sürecin ayrıntıları için bkz: Erkan Şen, *Tarihi, Siyasi ve Fikri Arkaplanıyla 9 Mart 1971 Darbe Girişimi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

83 12 Mart'tı takiben 15 Mart 1971'de 3 general ve 8 albay “hiyerarşik mekanizmanın dışına çıktıkları, Silahlı Kuvvetler disiplin kuralları ile asla bağdaşmayacak siyasi eylemlerde buldukları gerekçesi” ile re'sen emekliye sevk edilmiştir. Batur, *a.g.e.*, s.302.

1970 Türkiye'sinde artık çatlamaya başlamıştır” sözleri ile özetlemektedir.⁸⁴ Yukarıda vurguladığımız MNP/MSP çizgisinin netleşmesi ile ilişkisi de dikkate alınması gereken, tarihsel olarak bağlantılı diğer bir olay, 2 Nisan 1971'de Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Feyyaz Berker, İbrahim Bodur, Osman Boyner gibi isimlerin öncülüğünde “Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği” (TÜSİAD)'nin kurulmasıdır. Sermayenin özellikle büyük şehirlerdeki sanayi ve ticaret kesimi AP'den uzaklaşmaktadır, “1965'in sermaye açısından ‘güvenilir’ partisi 1971 baharında, aynı çevrelerce artık yanılıcı diye nitelenen” bir kuruluştur.⁸⁵ Bu karar ülkede farklı iktisadi çıkarılara sahip grupların siyasetteki duruşlarının ve iktidarla olan ilişkilerinin demokratik sürecin akışında oynadığı rol açısından dikkate alınmalıdır.

12 Mart 1971'de Meclisin 70. Birleşiminde MGK üyeleri olan Kuvvet Komutanları tarafından imzalanmış olan muhtıra okunmuştur. Muhtıra, yönetime el koyma uyarısı taşıyan ve ağır eleştiriler içeren bir metindir.⁸⁶ Muhtıra üzerinde Demirel, “...Türk Kamuoyuna duyurulan muhtırayla anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde hükümetin istifasını saygıyla arz ederim” açıklamasını yaparak istifa etmiştir.⁸⁷ 12 Mart Muhtırası değerlendirildiğinde hedefin sadece Demirel Hükümeti olmadığı, ordu içindeki farklı grupların çekişmesini de yansıttığı görülmektedir.⁸⁸ Ayrıca süreçte, Demirel'in batı eksenli dış politika çizgisiyle birlikte sürdürdüğü, farklı dış politika arayışının ve yukarıda vurgulandığı gibi kendisine destek veren iş çevrelerinin desteğini kaybetmeye başlamasının da 12 Mart sürecindeki etkisi vurgulanmalıdır.⁸⁹ İdris Küçükömer'in yorumuyla “Demirel, kendine göre, deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunlarıyla uyumsuz bir pratiğe girmiştir”⁹⁰

Demirel'in istifasını takiben, 19 Mart 1971'de hükümeti kurma görevi Nihat Erim'e verilmiş ve Erim önemli bir bölümü Meclis dışında olan teknokrat ağırlıklı bir kabine oluşturarak 26 Mart 1971 tarihinde yeni hükümeti kurmuştur. Kabinenin kuruluşuyla birlikte CHP içindeki ayrışma tekrar gündeme gelmiştir. Ecevit bu hükümete bakan vermeye karşıdır. “Türkiye'deki müdahale, Yunanistan modeline uymaktadır” vurgusuyla muhtırayı Yunanistan'da gerçekleşmiş olan askeri darbeye benzetmekte ve müdahalenin aslında ortanın solundaki CHP'ye yapıldığını iddia ederek 21 Mart 1971'de CHP Genel Sekreterliğinden istifa eder.⁹¹

84 Ahmet Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1983, s.133.

85 Cem, *a.g.e.*, s. 58-59.

86 12 Mart sürecinin ayrıntıları için önemli bir kaynak Sadi Koçaş'ın anılarıdır. Bkz: Sadi Koçaş, *12 Mart Anıları*. İstanbul: Tomurcuk Matbaası, 1978.

87 13 Mart 1971, Cumhuriyet.

88 Muhsin Batur anılarında altmışlı yılların sonlarında silahlı kuvvetler içinde sol fikirlere dair bir değinmede bulunmaktadır: “O dönemlerde sola dönük düşünce akımları, düzen değişiklikleri istekleri ve önerileri basın ve kitaplarda yer almağa ve taraftar da toplamağa bağlamıştı. Meclis'te bu düşünceleri Türkiye İşçi Partisi, dışarıda Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları temsil ediyordu. Doğan Avcıoğlu'nun ‘Türkiye'nin Düzeni’ adlı kitabı subaylar tarafından çok okunur hale gelmişti.” Batur, *a.g.e.*, s. 142.

89 Gevgilli, s. 329; Cem, *12 Mart*, s. 50-52.

90 İdris Küçükömer, Milliyet Gazetesinin Forumu, 15.02.1970'den aktaran, Cem, *a.g.e.*, s. 51-52.

91 22 Mart 1971, Milliyet.

Bu dönemde çatışmaların gündelik yaşamı etkiler biçimde kentlere yayılmış olması gündemde ekonomi ile birlikte en önemli yeri almasını getirmiştir. Farklı ideolojik eksenlerde yaşanan gruplaşmalar üniversiteleri de etkilemiştir. Gençlik belirli noktalarda köylerde gerçekleşen eylemler de dâhil olmak üzere farklı eylemlere destek vermiştir.

Anarşik olayların yoğunlaşmasıyla birlikte 28 Nisan 1971’de, 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁹² Meclis gündemine gelen Başbakanlık Tezkeresi “Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve lâik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 124’ncü maddesi gereğince İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt ilerinde 26.4.1971 günü saat 24,00 ten itibaren bir ay süre ile Sıkıyönetim ilânı”nın Bakanlar Kurulunca 26.4.1971 tarihinde kararlaştırıldığı belirtilmektedir. TBMM’de 28 Nisan 1971’de yapılan oylama sonucu sıkıyönetim ilanı kabul edilmiş ve sonrasında farklı illerde uzatılmıştır. Sıkıyönetimin ilanını takiben kısa bir süre içinde Sıkıyönetim Kanunu da çıkarılmış ve askeri makamlara tanınan yetkiler genişletilmiştir. Bu süreçte çeşitli dernek, federasyon ve ocaklar kapatılmıştır. Ayrıca, gazeteler ve dergiler kapatılmış, kitaplar toplatılmış ve yasaklanmıştır. Sıkıyönetim kararını takiben gözaltılar ve tutuklamalar gerçekleşmiştir.⁹³ Aynı dönemde birçok siyasi yargılamanın da gerçekleştiği vurgulanmalıdır.⁹⁴ Bu süreçte ayrıca 9 Mart darbe girişimi ile ilişkili olan tutuklamalar da gerçekleşmiştir.⁹⁵ Aynı dönemde gerçekleşen diğer iki önemli gelişme ise 20 Mayıs 1971’de Millî Nizam Partisi ve 20 Temmuz 1971’de TİP Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldı.

I. Erim kabinesi⁹⁶ bu zorlu ortamda kısa ömürlü olmuş ve 11 Bakanın “Kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü görüşle gerçekleştirme olanağı kalmadığı” gerekçesiyle istifa etmeleri ve ardından iki Bakanın da “istifaya karar verdiklerini” açıklamalarıyla ile I. Erim Hükümeti 3 Aralık 1971’de sona ermiştir.⁹⁷ Cumhurbaşkanı Sunay, hükümeti kurma görevini Erim’e tekrar vermiştir. 11 Aralık’ta II. Erim Hükümeti kurulmuş ve 22 Aralık 1971’de güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Ancak bu kabine de kısa bir süre içinde Erim’in istifası ile sona erdi.

Sunay, hükümeti kurma görevini Suat Ürgüplü’ye verdi. Ürgüplü’nün oluşturduğu kabine Sunay tarafından onaylanmadı. Takiben görev verilen Ferit Melen’in Başbakanlığında 22 Mayıs 1971’de, AP, CHP ve MGP’den isimleri bir araya getiren koalisyon hükümeti kuruldu.

92 Metin için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t10/c010/tbmm10010007.pdf>

93 Özellikle Mayıs ayında çok sayıda gözaltı gerçekleştirilmiştir. Gözaltına alınan arasında Prof. Tunaya, Prof. Aksoy, Prof. Savcı, Prof. Soysal ve Prof. Talas gibi tanınmış öğretim üyeleri de bulunmaktadır. 19 Mayıs 1971, Milliyet.

94 Özdemir, *a.g.m.*, s. 232-233.

95 Tutuklanan isimler arasında Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Ali Sirmen gibi isimler bulunmaktadır. 8 Temmuz 1971, Milliyet.

96 Erim hükümetleri için bakınız: Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*. İstanbul: Yedigün Yayınları, 1973.

97 İstifa eden Bakanların “12 Mart ortamını hazırlayan bunalımı giderecek köklü tedbirlerin alınmadığını, reformları gerçekleştirecek imkânların ortadan kalktığını, aydın çevrelerin küstürüldüğünü, Maliye Bakanlığı ile Merkez Bankası kadrolarının reform tedbirlerini baltaladığını, Erez’in Başbakan Yardımcılığına getirilişinin hükümetin reform aleyhtarı görünüşünü kuvvetlendirdiği” ileri sürülmektedir. 4 Aralık 1971, Milliyet.

Aynı günlerde CHP'de yaşanan tarihi bir değişimle Türk siyasi hayatında bir kırılma noktası daha netleşmekteydi. 5-7 Mayıs 1972'de gerçekleşen beşinci Olağanüstü Kurultay'da Ecevit'i destekleyen Parti Meclisi'nin güvenoyu almasıyla CHP'de bir dönem sonra ermiştir. 8 Mayıs 1972'de İsmet İnönü Genel Başkanlık görevinden istifa etmiştir. 14 Mayıs 1972'de tek aday olarak seçime giren Bülent Ecevit CHP'nin yeni Genel Başkanı olmuştur. Bu süreçte CHP'nin 4 Kasım 1972'de Bakanlık görevindeki isimlerin çekilmesiyle Melen Hükümeti de sona erdi.

İnönü, kararı takiben 5 Kasım 1972'de CHP'den ve takiben 14 Kasım 1972'de milletvekilliğinden istifa etti. Bu süreçte yeni bir partinin kuruluşu ile sonuçlanacak diğer bir istifa ise Kemal Satır ve arkadaşlarının istifasıyla 4 Eylül 1972'de Cumhuriyetçi Parti'nin kuruluşudur. Bu dönemde kurulan diğer bir parti ise MNP'nin kapatılmasının ardından Milli Görüş hareketinin ikinci partisi olarak, 11 Ekim 1972'de kurulan Milli Selamet Parti'sidir.

Cumhuriyetçi Parti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra kendini feshetmesini takiben MGP bir olağanüstü kurultay kararı alarak 3 Mart 1973 tarihinde toplandı, parti divanını 50 kişiye çıkarttı ve parti divanınca seçilecek 12 GYK üyesi belirledi. "Güç birliği" olarak anılan bildiriye imzalayanlar ise partinin kurucu üyeleri olacaktır. Bu değişikliklerle, CHP'den ayrılanlar ile bir araya gelmiş oldu. Aynı gün öğleden sonra kongre "III. Büyük Kongre" olarak devam etmiş ve partinin adı Cumhuriyetçi Güven Partisi olarak değiştirilmiştir.⁹⁸

Özellikle iktisadi gelişmeler açısından vurgulanması gereken diğer bir başlık ise, 22 Kasım 1972'de Melen tarafından açıklanan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planının açıklanmasıdır.⁹⁹ 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı açıklanırken ülkenin geçen on yıllık dönemde ortalama %7 kalkınma hızı gerçekleştirdiği fakat "tüketim malları sanayiini geliştirmiş, ara malları sanayiinde ciddi adımlar atmış ve yatırım malları sanayiinde söz ister bir duruma gelmiş" olmasına rağmen sanayileşme için hedeflenen % 12 yıllık artış hedefine ulaşamadığı belirtilmektedir.¹⁰⁰ Üretime ilişkin hedeflerde yaşanan sorunlar, planlanan santrallerin, tesislerin, fabrikaların, tersane projelerinin başlayamamasının veya gecikmesinin nedenleri olarak sektörler arası dengenin gerçekleşmesinin engellenmesi, özellikle enerji alanında ekonomik olmayan, enerji maliyeti yüksek ve yakıt bakımından ithalata bağlı tesislerle enerji açığının çözülmeye çalışılması, imalat sanayiinde gecikmelerin, bu sanayilere bağımlı bulunan, üretim kollarında yarattığı dengesizlikleri gidermek için ithalata gidilmesi gereği kadar hammadde ithal edilememesi ve yapılan grevler olarak verilmektedir.¹⁰¹ Tüm bunlar Demirel Hükümetleri Döneminde vurgulanan sanayileşme kararının etkinliğinin sürdüğünü göstermektedir.

98 Bozkır, *a.g.m.*, s. 286-287.

99 Metin için: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14374.pdf>

100 "Önsöz", Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Metin için bkz: <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf>

101 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Metin için bkz: <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BCBe%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf>, s.15.

1973 yılının önemli siyasi gelişmesi ise cumhurbaşkanı seçimleridir.¹⁰² Seçimlerin favori adayı eski Genel Kurmay Başkanı Faruk Gürler idi. Gürler dışında öne çıkan adaylar Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapmış olan Tekin Arıburnu ve DP genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'dir. 13 Mart'ta başlayan dört tur seçimin sonucunda Arıburnu'nun oyları Gürler'in oylarına üstünlüğünü korumuştur. Fakat bu süreçte Sunay'ın süresinin uzatılması gündeme gelmiş ve 21 Mart 1971'de Gürler ve Arıburnu adaylıktan çekilmişlerdir.¹⁰³ Ancak, süre uzatma hem Mecliste hem de Senatoda ret olunacaktır. Nisan ayında ise Demirel, Ecevit ve Talu'nun istişareleri ve sonradan Feyzioğlu'nun da desteği ile Fahri Korutürk ismi öne çıkacaktır. 6 Nisan 1973'de Fahri Korutürk CB seçildi. Başbakan Melen ise ertesi gün istifasını verdi. Korutürk Naim Talu'ya, hükümeti kurma görevi verdi. Talu AP, CGP ve bağımsız milletvekilleri ile 15 Nisan 1973'de bir koalisyon hükümeti kurdu. Türkiye 1973 seçimlerine bu hükümetle gidecektir.

Yukarıda kısaca özetlenen siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmelere, 1969 seçimlerini takip eden dönemde farklı dış politika başlıkları da eşlik etmektedir. Tüm bu başlıklar iç siyasette yaşanan gelişmelerle etkileşim içerisindedir. Bir sonraki seçim döneminde ağırlığını arttıracak olan Kıbrıs ve sonrasında Kıbrıs'a müdahale zorunluluğunu hazırlayan olaylar bu başlıklardan biridir. Yunanistan'la farklı alanlarda sorunlar da devam etmektedir. Diğer bir konu günümüze kadar süren Avrupa Birliği ile ilişkiler başlığının tarihsel seyrinde Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkilerinin ön safhasıdır. Gene Türkiye-ABD ilişkileri ve görece olarak otonom dış politika izleme imkânının artması ile -yukarı da değindiğimiz- gelişen Türkiye-SSCB ilişkileri bu dönemde önem taşımaktadır. Ortadoğu coğrafyası ile ilişkiler de bir farklılaşma meydana gelmiş ve Arap ülkeleri ilişkiler geliştirilmiştir. İç ve dış siyasetin başlıkları birlikte düşünüldüğünde yaşanan gelişmelere karşı farklı siyasi duruşların sergilendiği ve bu duruşların da olayların iç siyasete yansımalarını etkilediği söylenmelidir.

III.1969-1973 DÖNEMİNDE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. SİYASAL SİSTEM VE MECLİSİN ROLÜ

1961 Anayasası yasama yetkisini TBMM'ye vermiştir ve TBMM 450 milletvekilinden oluşan "Millet Meclisi" ve üç farklı grup üyeden oluşan "Cumhuriyet Senatosu"ndan teşekkül eder. Çift Meclisli yapının tercihinde sınıfsal güç mücadeleleri, federatif yapı, çoğunluk iradesinin denetimi, etnik farklılıkların temsili gibi tarihi, siyasi, ekonomik birçok farklı başlık etkili olabilmektedir. Çift Meclisli parlamento, yaşamada tikanıklık ve özellikle ikinci Meclis üyelerinin bir bölümünün veya tümünün seçimle Meclis üyesi olmadıkları noktalarına atıfla eleştiri konusu olmaktadır.¹⁰⁴ 1961 Anayasası'nda ikinci bir Meclis'in varlığı

102 Bu süreç Demirel için siyasi kariyerinde bir kırılma noktasını ifade eder. Sürecin ayrıntıları için bkz.: Hikmet Özdemir, *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 265-277.

103 Sürecin ayrıntıları için bkz: Cüneyt Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol, 1971-1973, Cüneyt Arcayürek Açıkıyor* 6. Ankara: Bilgi Yayınları, 1985, s. 444-487.

104 Tunca Özgişi, "Türk Parlamentosu Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri", *Türkiyat Mecmuası*, No: 21, 2011, s.299.

hem bir denge unsuru oluşturma hem de Millet Meclisini görel olarak denetleme amacını taşımaktadır. Her iki Meclisin yapısındaki farklılıklar bu kontrol işlevini destekler niteliktedir. Cumhuriyet Senatosu üyeliği için 40 yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğretim mezunu olmak gerekmekte oysa Millet Meclisi için 30 yaş koşulu ve okuma-yazma bilmek yeterli olmaktadır. Cumhuriyet Senatosu üyeliği için 40 yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğretim mezunu olmak gerekmekte oysa Millet Meclisi için 30 yaş koşulu ve okuma-yazma bilmek yeterli olmaktadır. 14. Dönemde milletvekillerinin yaş ortalaması 44'dür, eğitim seviyesi ise %72'si üniversite mezunuyla oldukça yüksektir.¹⁰⁵

Kurulan yapıda Millet Meclisi Cumhuriyet Senatosuna göre daha yetkilidir, hükümet Senatoya değil Millet Meclisine karşı sorumludur ve güvenoyunu Millet Meclisi vermekte, bütçe onayında son karar Millet Meclisine aittir. Kanunların kabulünde ise son aşamada Millet Meclisinin kararı esas olsa da süreçte Senatonun kapsamlı yetkileri bulunmaktadır. Cumhuriyet Senatosu üyeleri başbakana veya bakanlara soru sorabilirler fakat gensoru verme hakları yoktur. Cumhuriyet Senatosunun tek başına kullanabildiği diğer yetkiler ise “genel görüşme”, “senato araştırması”dır. Bu yetkiler dönemin birçok önemli olayının Meclis çatısı altında gündeme gelmesini ve tartışılmasını sağlamıştır.¹⁰⁶ Millet Meclisi ile birlikte kullandığı yetkilerden biri “yasaların teklifi ve görüşülmesi”dir. Bu noktada Senatonun genel olarak bir onay mekanizması işlevi gördüğü ve etkinliğinin kısıtlı olduğu belirtilmelidir. Senato'nun Anayasa'nın kendisine tanıdığı en önemli yetkilerden biri olan yasa teklifini etkin olarak kullanamamasında “tekliflerin ilk olarak Millet Meclisinde görüşülecek olması”, “son sözü söyleme” gücünün de Meclisin elinde olması”, “gerek Bakanlar Kurulunun, gerek milletvekillerinin bu çalışmalarda Senatoya göre daha etkin çalışması” ve senatörlerde yasa teklifi yapma isteğinden çok Meclisten gelen yasaları denetleme kaygısı” olması ilişkili etkenler olarak sıralanabilir.¹⁰⁷ Ayrıca değişen hükümetler Senatonun yürütme gücüyle olan uyumunu zorlaştırmış, Senatonun sürekli değişen üye yapısı da diğer bir faktör olmuştur.¹⁰⁸ Senato'nun diğer yetki ise Anayasa değişikliklerinin görüşülmesidir. Millet Meclisi ile birleşik toplantı yaparak alabileceği kararlar ise Anayasa ve TBMM Birleşik Toplantısı İçtüzüğü'ne göre aşağıdaki şekilde özetlenebilir¹⁰⁹:

105 İstatistiki ayrıntılar için bkz: Ferit Tolga Ayan, XIV.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1969-1973), Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, s.23-24. Ayrıca meslek dağılımına bakıldığında Avukatlar (132 kişi, % 29), Tüccarlar (42 kişi, % 9), Mühendisler (39 kişi, % 8), Çiftçiler (31 kişi, % 7), Doktorlar (27 kişi, % 6), İdareciler (27 kişi, % 6) ve Askerler'in (26 kişi - % 6) ilk sıraları aldığı görülmektedir. Bkz: Ayan, age, s.26.

106 Özgişi, *a.g.m.*, s. 304-305.

107 Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihi'nde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. 110.

108 Özgişi, *a.g.e.*, s. 110. 11 Eylül 1980 tarihine kadar Cumhuriyet Senatosuna hükümetlerden toplam 1956 yasa tasarısı gelmiş, 1729'u aynen kabul edilmiştir (% 88,4), % 9'u değiştirilerek kabul görmüş, % 1,5'i süresi içinde görüşülememiş, % 1,1'i reddedilmiştir. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senato üyeleri tarafından verilen yasa tekliflerinden 441'i (% 71,8) aynen kabul edilmiş, % 11,2'si değiştirilerek kabul görmüş, % 3,4'ü süresi içinde görüşülememiş ve % 11,9'u ise reddedilmiş, komisyonda kalan, sahibi tarafından geri alınan ve işlemden kaldırılan teklifler ise % 2 olmuştur. Bakanlar Kurulundan gelen tasarıların hemen hepsi kabul gördüğü halde (% 97), üyelere gelen tekliflerin ise % 82'si kabul edilmiştir. Özgişi, *a.g.m.*, s. 306-307.

109 Özgişi, “Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri”, s. 309.

- Uluslararası hukukun meşru saydığı hallerde savaş ilanına, silahlı kuvvetlerin yurt dışına gönderilmesine veya yabancı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmalarına karar vermek, cumhurbaşkanı seçimini yapmak ve vatan hainliğinden dolayı suçlandırmak,
- Başbakan veya bakanlar hakkında yapılacak soruşturma işlemlerini yürütüp karara bağlamak ve kararın Yüce Divana gönderilmesine karar vermek,
- Siyasal partilerle yasama meclislerinin ve yerel yönetimlerin seçimleriyle ilgili tasarı ve teklifler konusunda, meclislerin görüşlerini uzlaştıran Karma Komisyon Raporunu görüşüp oylamak.
- Sıkıyönetim kararının onanmasına ve sıkıyönetimin uzatılmasına karar vermek, -Bakanlar Kurulunun üniversitelere el koyma kararını onaylamak.”

Sistemde yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından yerine getirilmektedir. Burada Meclis isimlerin belirlenmesinde etkindir. Cumhurbaşkanı TBMM tarafından, kendi üyeleri arasından seçilmekte ve Başbakan, cumhurbaşkanınca Meclis üyeleri arasından ve bakanlar da TBMM üyeleri arasından –veya milletvekilliği seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından- atanmaktadır.¹¹⁰ Bakanlar Kurulunda 1969-1973 Döneminde bakan olarak görev yapan birçok Cumhuriyet Senatosu üyesi bulunmaktadır.¹¹¹

Yargı başlığında ise 1961 Anayasası’nın yargı alanında getirdiği yeni bir düzenleme hâkimlerin bağımsızlığı ile ilişkili olarak Yüksek Hâkimler Kuruludur. Yüksek Hâkimler Kurulu ilk düzenlemede on sekiz asıl ve beş yedek üyeden oluşuyordu ve Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu da, yüksek mahkemelerde hâkimlik etmiş veya bunlara üye olma şartlarını kazanmış kimseler arasından gizli oyla ve üye tam sayılarının salt çoğunluğu ile üçer üye seçmektedir.¹¹² 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu’yla bu uygulama değiştirilmiştir.¹¹³

B. MECLİS’İN YASAMA FAALİYETLERİ VE TARTIŞMALAR

1969-1973 tarihleri arasında Millet Meclisinin çıkardığı yasa sayısı 595’dir. Meclis’in gündemi ülkenin temel sorunlarına odaklanmakta, aynı zamanda güncel siyasi tartışmalar Meclis’e yansımaktadır. Bu çalışmanın sınırları dâhilinde TBMM’nin yasama faaliyetlerinin ayrıntılı bir analizini yapmak mümkün değildir.

İlgili dönemin yasama faaliyetlerinin bir bölümü 1961 Anayasası’nı değiştiren 1188, 1254, 1255, 1421, 1488, 1699 kanunlarıdır.¹¹⁴ Bu dönemde Anayasa’da yapılan ilk değişiklik 6 Kasım 1969’da kesinleşen, 1188 sayılı Kanun’la milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen

110 Madde 95 ve 102.

111 Yarıntılar için bkz: Mehmet Pantül ve Bekir Sıtkı Yalçın, *Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler*. Ankara: Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları, 1982.

112 Yedek üyeler içinde aynı yöntem kullanılmaktaydı. Ayrıntılar için bkz: <http://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm>

113 Ayrıntılar için bkz: <http://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm>

114 Aşağıda bu altı değişiklikle ilgili bilgilerin ayrıntıları için bkz: Özkan Tikveş “1961 Anayasası’nda Yapılan Değişiklik ve Eklerin Getirdikleri”, *Amme İdaresi Dergisi*, No: 8(2), 1975 ve Özkan Tikveş “Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler”, *AÜHF Dergisi*, No: 34(1-4), 1967.

Anayasa'nın 68. maddesinin değiştirilmesidir. Bu değişiklik yukarıda vurgulandığı gibi DP'lilerin affi konusu ile ilişkilidir.¹¹⁵ Anayasa'daki 17 Nisan 1970'de yapılan ikinci değişikliklikle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi seçimi arasında bağlantı kurularak her yıl değil, iki yılda bir seçim yapılması öngörülmüştür. Eklenen geçici madde ile ise 7 Haziran 1970'de yapılması gereken Cumhuriyet Senatosu Yenileme Seçimi geriye bırakılmıştır.¹¹⁶ Aynı dönemde 17 Nisan 1970'de yapılan ve 131. maddesinin yan başlığı ile sadece dördüncü, beşinci ve altıncı fıkralarını değiştiren üçüncü değişiklik ise ormanların ve orman köylülerine yönelik bir düzenlemedir. 30 Haziran 1971'de ise Anayasa'nın 56. ve 82. maddeleri değiştirilmiştir. Bu değişikliklerle TBMM üyelerinin ödenek ve yollukları düzenlenmektedir, ayrıca siyasi partilere yapılan yardıma da düzenleme getirilmektedir.¹¹⁷

1969 seçimlerini takiben ülkede asayişe yönelik sorunlar, çatışmalar ve siyasi kutuplaşmanın etkisi ile siyasi gündemin bir parçası olan anayasa tartışmaları özellikle AP'nin de konuyu gündemde tutmasıyla artmıştır. Bu noktada AP'nin "Anayasa Islahatı" programıyla 1969 seçimlerine giderken anayasada birçok değişiklik önerdiğini hatırlamak gerekir. Bu değişiklikler özellikle 1961 Anayasası ile yürütmenin güçsüzleştirildiğine vurgu yapmakta, parlamentonun toplanabilmesini ve karar almasını kolaylaştırmayı önermekte, TRT ve üniversitelerin özerkliğine dair vurgular içermekte ve yargı yürütme ilişkilerinin tekrar düzenlenmesini istemekte, özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesinin altını çizmektedir.¹¹⁸

Bu tartışmaların da etkisi ile Anayasa değişiklikleri içinde hem bu yasama döneminin faaliyetleri içinde öne çıkan ve hem de bir sonraki Anayasa'nın duruşunu da etkileyen değişiklik 1488 sayılı Kanun'la yapılan değişiklik olacaktır. 20 Eylül 1971'de gerçekleşen düzenleme en kapsamlı ve dönemin tartışmaları açısından en öne çıkanıdır. Bu değişiklik 35 maddede değişiklik yapılmış ve 9 geçici hüküm eklenmiştir.¹¹⁹ En çok tartışılan düzenleme "temel hak ve ödevler" çerçevesinde getirdiği sınırlamalarla, hak ve hürriyetlerin kötüye kullanımına vurgu yapan 11. maddede yapılan düzenlemedir. Maddede yapılan düzenleme ile "Temel hak ve hürriyetlerin 'özünün' yani 'cevheri'nin tahrip edilmesini, ortadan kaldırılmasını önlemek" vurgusuna "Cumhuriyeti ortadan kaldırmaya yönelik eylem ve davranışları engellemek" eklenmiştir.¹²⁰ Gene yapılan değişiklikler özel hayatın gizliliğini düzenleyen 15. maddede, vicdan ve din hürriyetine ilişkin 19. maddede, basın hürriyetini düzenleyen 22. maddede, basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkını düzenleyen 26. maddede, dernek kurma hakkını düzenleyen 29. maddede, kişi güvenliğini güvence altına alan 30. maddede, kişilerin "tabii hakim"ini gösteren 32. maddede, kamulaştırma konusunu

115 Takip eden anayasa mahkemesinin iptal kararları için bkz: Tikveş, *a.g.m.*, s. 22-23.

116 Tikveş, "1961 Anayasası'nda Yapılan...", s. 23 ve Tikveş "Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde...", s. 23.

117 Tikveş, "Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde", s. 24-25.

118 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., 2000, s. 412.

119 Sonraki bir dönemde yapılan değişikliği eleştirirken bu değişikliğe atfen Suphi Karaman Meclis'te haklı bir eleştiri getirmektedir: "Arkadaşlarım, bundan evvel de 35 Anayasa maddesini değiştirmiş, 9 geçici madde eklemiştik ve Anayasa hacmini o zaman da kelime olarak eleştirmiştik % 20 oranında Anayasa kabarmıştı: Küçük bir Anayasa iken biraz daha büyük bir Anayasa oldu. Halbuki Anayasalar veciz bir şekilde kaleme alınır, bir edebî yazı ile yazılırsa elbette bu kabarma olmaz ve aslanan da böyledir." https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs_12010039.pdf

120 Tikveş, "1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklik...", s. 26.

düzenleyen 38. maddede, sendika kurma hakkını düzenleyen 46. maddede, vatan hizmeti konusunda 60. maddede, vergiye ilişkin 61. maddede, TBMM'nin görev ve yetkilerini genel olarak açıklayana 64. maddede, gensoruyu düzenleyen 89. maddede, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı ile ilgili 110. maddede, MGK ile ilgili 111. maddede, idarenin eylem ve işlemlerine karşı yargı denetimini gösteren 114. maddede, memurların siyasi partilere girmesini yasaklayan 119. maddedir.¹²¹ Üniversitelerle ilgili 120. maddede yapılan değişiklik ile Bakanlar Kurulu kararı ve TBMM onayı ile yönetime el konulması mümkün hale gelmiş, kovuşturmalara ve görevden uzaklaştırmalara dair düzenleme yapılmıştır. TRT ve Haber ajansları ile ilişkili 121. maddede yapılan değişiklik ile yönetimde özerklik kaldırılmış ve genel yayın esasları ayrıntılandırılmıştır.¹²²

Sıkıyönetim ve savaş durumunu düzenleyen 124. maddede yapılan değişiklik “devleti yıkma” ve “Anayasa’yı ortadan kaldırma”ya yönelik hareketleri tanımlamıştır. 127. maddede yapılan değişiklik ise Sayıştay denetiminde orduya yönelik denetimde gizlilik esaslarının altını çizmektedir. Takiben yargı ve ilgili kurumlarla ilişkili değişiklikler yapılmıştır.¹²³

1971 paketiyle gelen olan değişikliklerin izlerini 1969 seçimlerinden itibaren takip etmek mümkündür. Özellikle AP'nin askerinin müdahalesi olmaksızın idareyi sürdürebilme gayesi ile devlet otoritesi lehine değişiklikleri önemli bulduğu vurgulanmalıdır. 12 Mart rejimi AP'nin kendi yapamadığını “generallerin yönettiği sivil 12 Mart hükümetleri yoluyla” başarmasını sağlamıştır.¹²⁴

Anayasa'da 1969-1973 Dönemindeki son değişiklik ise 15 Mart 1973'de beş maddenin değiştirilmesi ve iki geçici madde eklenmesidir. 30. maddedeki değişiklikte gözaltı süresi sıkıyönetimde 15 gün olarak belirlenmiştir. 57. madde siyasi partiler üzerinde Anayasa Mahkemesi denetimine ilişkindir. 136. maddede ise DGM'lerin bağlı buldukları esaslara ilişkindir. Diğer bir değişiklik ise madde 138'deki Askeri Mahkemelerin savaş durumu uygulamalarına ilişkindir. 148. maddeye yapılan ekle siyasi partilerin kapatılması davalarının duruşmalı olarak görülmesine ilişkindir.¹²⁵

TBMM'nin internet sitesinde- hem Millet Meclisi hem de Senato için- ilgili dönemde kabul edilen 595¹²⁶ kanunun başlıklarını ve diğer ayrıntıları takip etmek mümkündür. Her bir kanunun metni, komisyon raporları ve ilgili tutanaklar sitede mevcuttur.¹²⁷ Dökümden ilk yer alan kanun, kabul tarihi 23 Ekim 1969 olan “506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair kanun (Kanun no:1186)”dur. Dönemde son olarak ise 28 Haziran 1973 tarihli “Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı Kanunu (Kanun no:1784) kabul edilmiş görünmektedir.

121 Tikveş, “1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklik...”, s. 27-28.

122 Tikveş, “1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklik...”, s. 28.

123 Tikveş, “1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklik...”, s. 28-29.

124 Ümit Cizre-Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 118-119.

125 15.3.1973 tarihinde kesinleşen 1699 sayılı kanun ile kesinleşen değişiklikler için bkz: Tikveş, “Anayasa'da Onbeş Yıl”, s. 52-55.

126 Meclis'in “Tutanak Dergisi Sorgu Formu”nu kullanarak 3. Dönem için internet sayfasından alınan özette sayı 595 olarak görünmektedir.

127 Bkz: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0&q=2

Yukarıda incelediğimiz anayasa değişiklikleri ve diğer yasama faaliyetlerini ele alan en ayrıntılı çalışma Recep Boztemur'un Millet Meclisi 3.dönem üzerine hazırladığı eserdir. Bu eserde anayasa değişikliklerinin takiben yasama faaliyetleri ilgili bakanlıklar altında tarih ve numara sayısı ile yer almaktadır.¹²⁸ Boztemur çalışmasında, Millet Meclisinin, yukarıda sıraladığımız Anayasa değişikliklerinin yanısıra “1961 Anayasası'nın, Beş Yıllık Kalkınma Planlarının ve 12 Mart Muhtırası'nın öngördüğü önemli reform kanunlarını” da gerçekleştirdiğini belirtmektedir.¹²⁹ Bu kanunları ise “Millî Eğitim Temel Kanunu, Üniversite Personel Yasası, Üniversiteler Kanunu, Danıştay, Yargıtay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi, Noterlik kanunları, Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkileri, Harp Okulları, Harp Akademileri, MSB Teşkilat kanunları, Nüfus Yazımı, Nüfus Sayımı, Genel Kadro, Dernekler kanunları, Gümrük kanunu, Toprak ve Tarım Reformu Öntedbirler Yasası, Toprak ve Tarım Reformu, Madencilik Reformu, Petrol Reformu Kanunları” ile örneklendirmektedir.¹³⁰ Boztemur çalışmasında birçok bakanlığın teşkilat kanununun da ilgili dönemde yapıldığını belirtmektedir.¹³¹

Boztemur'un eserinde üç bakanlık her hangi bir yasama faaliyeti ilişkilendirilmemiştir. Gençlik ve Spor Bakanlığına yönelik doğrudan bir yasama faaliyetinin olmadığı ifade edilirken, bu durum “gençlik sorunlarının nedenlerini toplumsal ve iktisadî gelişmelerde aramak ve bu alanda yasa faaliyeti yapmak yerine, toplumsal huzursuzlukları asayişe yönelik tedbirlerle önleme tercihini yapmış görünmektedir” sözleriyle yorumlanmaktadır.¹³² Ayrıca kısa dönem bir bakanlık olarak oluşturulan “Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı” ve “Kültür Bakanlığı” çalışmaları hakkında yasama faaliyeti bulunmadığı çalışmada belirtilmektedir.¹³³

Yasama faaliyetlerinin tutanaklar takip edilerek genel olarak değerlendirildiğinde ülkenin siyasi ve toplumsal gündeminde yer alan ihtiyaçları da anlamak mümkündür. Meclisin gündemi ülkenin sosyo-politik gündemi ile örtüşen bir nitelik taşımaktadır. Dönemde sanayileşme çabaları ne kadar yoğun olursa olsun hala köyde yaşayan nüfusun ihtiyaçlarının –özellikle siyasi partiler için- öncelikli olması tarım ve ormancılık ilgili başlıkları düzenlemelerin yapılması gereken bir konu olarak gündemde tutmaktadır. Gene ulaştırma ve takiben imar, iskân ve bayındırlık alanlarında başlığındaki tartışmalar ülkenin temel ihtiyaçlarının altını çizmektedir. Enerji ise giderek artan bir ihtiyaç olarak farklı kanun tasarılarında yer almaktadır. Eğitimle ilgili yasama faaliyetleri ise gündemin ana konusu olarak Cumhuriyet tarihinin süreklilik taşıyan önemli başlığı olmaya devam etmektedir. Sağlık, turizm, adalet ve savunma konularında da çok sayıda düzenleme bu dönemde yapılmıştır. Dış Politika Başlığında ise Kasım 1970'de imzalanan Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye Arasında Ortaklık İlişkisi Kurulmasına Dair Anlaşmaya Katma Protokol ve Ekleri'nin Meclis'te kabul edilmesi öne çıkan başlıklara örnek verilebilir.

128 Recep Boztemur, *Türk Parlamento Tarihi: Millet Meclisi 3. Dönem (1969-1973) Yasama Faaliyeti*, 1. ve 2. Cilt. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2017.

129 Boztemur, *a.g.e.*, 1. Cilt, s. 9.

130 Boztemur, *a.g.e.*, 1. Cilt, s. 9, 10.

131 Boztemur, *a.g.e.*, 1. Cilt, s. 10.

132 Boztemur . *a.g.e.*, 1. Cilt, s. 10.

133 Bu üç bakanlık her hangi bir yasama faaliyeti ilişkilendirilmeden 2.Cildin sonunda yer almaktadır. Boztemur, *Türk Parlamento Tarihi: Millet Meclisi 3. Dönem (1969-1973) Yasama Faaliyeti*, 2. Cilt. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2017, s. 697.

Yukarıda kısaca değinilen 595 yasama faaliyetiyle birlikte Millet Meclisinin tüm faaliyetleri ile ilgili 3. Dönem Meclis tutanaklarından özetlenen istatistiki bilgi tablosu da Meclis'in çalışmaları hakkında fikir vermektedir. Örneğin bakanlıklara yöneltilen yazılı soru önergelerinin dağılımı öne çıkan alanları değerlendirmek açısından dikkate değerdir.

MİLLET MECLİSİ 3.DÖNEM TUTANAK DERGİSİ			
1	Bakanlar Kurulu	202	
2	Çeşitli İşler	149	
3	Genel Görüşme Önergeleri	81	
4	Gensoru Önergeleri	25	
5	Hükümet Programının Okunması	6	
6	Kanunlar	595	
7	Kararlar	184	
8	Komisyon Kurulması ve Havaleler	216	
9	Komisyon Mütalaası	1	
10	Meclis Araştırması Önergeleri	170	
11	Önergeler	515	
12	Raporlar	1893	
13	Saygı Duruşu	4	
14	Söylevler	2	
15	Söz Alanlar	6428	
16	Sözlü Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	490	
17	Sunuşlar	4	
18	Tasarılar	1239	
19	Teklifler	1265	
20	Tezkereler	1634	
21	Üyelerle İlgili İşler	1260	
22	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Gümrük ve Tekel Bakanından	1
23	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Dış İşleri Bakanından	47
24	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Çalışma Bakanından	72
25	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	MM Başkanından	26
26	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	İçişleri Bakanından	175
27	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Maliye Bakanından	134

28	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Ticaret Bakanından	1
29	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Milli Eğitim Bakanından	223
30	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Ulaştırma Bakanından	66
31	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Sanayi Bakanından	24
32	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanından	91
33	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Sınıflandırılmamış	308
34	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Bayındırlık Bakanından	97
35	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Turizm ve Tanıtma Bakanından	33
36	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	İmar ve İskân Bakanından	71
37	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanından	116
38	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Devlet Bakanlarından	59
39	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Başbakan	436
40	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Adalet Bakanından	71
41	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Ticaret Bakanından	121
42	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Gümrük ve Tekel Bakanından	41
43	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Milli Savunma Bakanından	90
44	Yazılı Soru Önergeleri ve Bunlara Verilen Cevaplar	Tarım Bakanından	105
45	Sınıflandırılmamış		18

Tablo 2

Meclis tartışmaları yukarıda da vurgulandığı gibi dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları ile örtüşmektedir. Tutanakları takip edildiğinde ise öne çıkan başlıkların ticaret ve ekonomiye ilişkin başlıklar, tarım ve köye/köylüye ilişkin diğer başlıklar ve asayişe ilişkin başlıklar olduğu görülmektedir. Örneğin genel görüşme önermeleri tarandığında¹³⁴ ticaret ve ekonomi alanlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu görüşme önermelerinde bankacılık, vergi kaçakçılığı, yabancı sermaye gibi başlıklar bulunmaktadır. Tarım, hayvancılık ve köye ilişkin görüşme önermeleri ise gene ağırlık taşıyan bir başlıktır. Köyün ve köylünün sorunları Meclisin en yoğun mesai yaptığı ve tartıştığı başlıklar olarak gerek ülkede hala kırsal kesimin sorunlarının ağırlıklı olarak gündeme geldiğini ve bu gündeme gelişin kırsal kesimin oy potansiyeli ile de ilişkilendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Asayiş bu iki başlığı özellikle üniversite olayları bağlamında takip etmektedir. Eğitim ve dış politika Cumhuriyet tarihinin tüm dönemlerinde görüldüğü gibi gündemde olan diğer başlıklardır. İdari teşkilat, sanat ve kültür, çevre, turizm gibi kısıtlı da olsa genel görüşme önermelerinde yer alan başlıklar da vardır.

134 Dağılım TBMM internet sayfasında ilgili dönemdeki genel görüşme önermeleri sınıflandırılarak elde edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1969 seçimleri ve takip eden dönem Türkiye Cumhuriyeti tarihinin karmaşık ve kapsamlı gelişmelerinin yaşandığı dönemlerden biridir. Seçimleri takiben Cumhuriyet tarihinde en fazla partinin Meclisi girdiği ve yüksek sayıda bağımsız milletvekilinin yer aldığı bir Meclis ortaya çıkmıştır. Bu dağılımın daha sonraki yıllarda Türkiye siyasetinde yer alacak birçok siyasi çizgiyi erken dönemde netleştiren bir tabloyu işaret ettiğini söylemek mümkündür. Adalet Partisi'nin seçim başarısına rağmen, ordunun siyasete olan etkisi, partide yaşanan sorunlar ve dönemin zorlu diğer dengeleri sürekli bir iktidarı engellemiştir.

Demokratik süreç açısından son derece sorunlu gelişmelerin yaşandığı bu dönemde ordunun müdahale teşebbüsleri karşısında, milletin oyu ile seçilmiş olanlar sürekli bir denge mekanizması içinde mücadele vermişlerdir. Silahlı kuvvetler başta olmak üzere birçok farklı grubun demokratik sürecin işlemlerini engelleyici müdahaleleri, bu grupların kendi düşüncelerinin benimsenmesi ve çıkarlarının devamı adına demokratik sürecin aksamasına neden olmaktan kaçınmadıkları ve bu sebeple demokratik düzeni benimsemeye iyi bir sınav veremediklerini açıkça göstermektedir. Silahlı kuvvetlerin, demokratik rejime müdahale etme yetkisini haiz olduğu düşüncesi ve bu yetkiyi kullanarak siyaseti denetleme ve yeniden inşa etme girişimleri sonraki yıllarda da görülmüş ve bu durum Türkiye'de anayasal demokrasi rejiminin kurumsallaşmasının önündeki en temel engellerden birisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Yukarıda değinildiği gibi, ordunun siyasete müdahalesi, 1969 seçimleri sonrasında kurulan Adalet Partisi iktidarının sonlanmasına sebep olan önemli etkenlerden birisidir. Bilindiği gibi, 12 Mart 1971 müdahalesi Başbakan Süleyman Demirel'in istifası ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, Demirel'in siyasi yaşamında verdiği zamanlı kararların, ülkenin değişen sosyo-ekonomik koşulları, ordunun siyaset üzerindeki vesayeti ve sağ cenahtaki bölünmeye rağmen siyasette uzun yıllar var olabilmesinin nedenlerinden biri olduğu iddia edilebilir.

1969 seçimini takip eden dönemin belirleyicisi olan unsurlardan bir diğeri, sermayenin farklı kesimleri arasındaki çıkar çatışması olmuştur. Özellikle, AP'de birleşen fakat çıkarları farklılaşan sermaye gruplarının ayrışması netleşmiştir. Bu süreçte, dini değerlere dair hassasiyetlerdeki farklılaşma, milliyetçilik ile kurulan ilişki, liderlik dinamikleri ve partiler içi çekişmeler siyasi partilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu ayrışmaların sonucu olarak Millî Nizam/Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Demokratik Parti gibi siyasi yelpazenin sağ cenahında konumlanan siyasi partiler, siyaset sahnesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Demokratik Parti, 1969 seçimleri sonrasında Adalet Partisi lehine oluşan Meclis aritmetiğinin değişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1969 seçimleri sonrasındaki dönem, CHP'de 1966 yılında partinin genel sekreterliğine seçilen Bülent Ecevit liderliğinde yaşanan dönüşüm sürecini de ihtiva etmektedir. CHP içerisinde var olan farklı görüşlere sahip gruplar, özellikle 12 Mart 1971 müdahalesine

gösterilen tavırda açıkça görünür hale gelmiştir. CHP'de yaşanan görüş ayrılığı, partinin genel başkanı İsmet İnönü'nün istifasına ve Bülent Ecevit'in parti genel başkanlığına seçilmesine yol açmış ve parti 1973 seçimlerine Ecevit'in genel başkanlığında katılmıştır. Bu süreç CHP'de önemli bir değişimi ve kırılmayı temsil etmektedir.

1969–1973 Döneminde siyasete yansıyan farklı duruşlarda; siyasi tartışmaların ideolojik vurgularının, laik düzenin tanımlanmasındaki farklılıkların, özgürlük /güvenlik dengesinin, ordu-siyaset ilişkisine bakışın ve dış politika tercihlerinin etkin olduğu belirtilmelidir. Bu tartışmaların yol açtığı sonuçlar dikkate alındığı zaman, tartışmaların ayrışmaları körüklediği, farklılıklara rağmen demokratik bir anlayışla sistemin sürdürülmesine topyekûn bir destek verilmediği, bürokrasinin ve iş çevrelerinin öncelikleri gibi grup çıkarlarının ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'de demokrasinin inşa sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. 1969–73 arası dönem, tüm siyasi hareketlere kazandırdığı ciddi tecrübeye rağmen Türkiye'nin demokratikleşme süreci açısından kayıp yıllar olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (1999). "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş Dergisi*, 48, ss. 48-61.
- Alkan, M. Ö. (2004). "Seçimlerde Plaklı Propaganda Devri: Kendim Seçtim, Kendim Buldum", *Toplumsal Tarih*, 123, ss. 46-49.
- Alkan, M. Ö. (2014). "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Seçim Tarihinden Seçmeler", *Birikim*, 299, ss. 139-152.
- Altuğ, K. (1973). *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*. İstanbul: Yedigün Yayınları.
- Altunbaş, M. (2015). *Ferruh Bozbeyli ve Siyasi Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arcayürek, C. (1985). *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1985). *Çankaya'ya Giden Yol, 1971-1973: Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 6*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Armağan, S. "Memleketimizde Son Parlamento Seçimleri 1968-1973", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 40 (1-4), ss. 1-26.
- Ayan, F.T. (2006). *XIV.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1969-1973)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Ayhan, E. (2006). *Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler: "Üç Dönemin Perde Arkası"*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Belç, B. (1993). *Bayar-Demirel Kavgasında Yazamadıklarım*. İzmir: Memleket Matbaası.
- Bila, H. (1999). *CHP (1919-1999)*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bilgiç, S. (2002). *Dr. Saadettin Bilgiç'in Hatıraları*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozbeyli, F. (1976). *Demokratik Sağ*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bozkır, G. (2007). "Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi", *ÇTTAD*, 6 (15), ss. 275-308.
- Boztemur, R. (2017). *Türk Parlamento Tarihi: Millet Meclisi 3. Dönem (1969-1973) Yasama Faaliyeti*, 1. Cilt. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Bulutay, T. (1970). "Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25 (3), ss. 79-119.
- Cem, İ. (1973). *12 Mart*. İstanbul: Yelken Matbaa.
- CHP. (1969). *İnsanca bir Düzen Kurmak için Halktan Yetki İstiyoruz, CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*. Ankara: Ulusal Basımevi.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit. (1993). *AP-Ordu İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Çaylak, A. (2010). *İktidar-Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Demirci-Güler, F. (2003). *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Duman, D. ve İpekşen, S. S. (2013). "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları", *Turkish Studies*, 8(7), ss. 117-135.
- Gevgilli, A. (1973). *Türkiye'de 1971 Rejimi*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Kirişçiöğlü, N. (1975). *Partilerimiz ve Liderleri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Koçaş, S. (1978). *12 Mart Anıları*. İstanbul: Tomurcuk Matbaası.
- Kalpakaçioğlü, Ö. (1969). *İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakan'ı ve Olaylar*, 3. Kitap. Ankara: Nüve Matbaası.
- Komsuoğlü, A. (2008). *Süleyman Demirel ve Siyasal Liderlik*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt:36, Toplantı 4, 94. Birleşim, 15.05.1969, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c036/mm__02036094.pdf (15.1.2020).

- Özbudun, E. (1975). *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Özbudun, E. (1993). "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (44), ss. 521-539.
- Özçam, M. (2004). *Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye*. SPK Araştırma Raporu, <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/945> (1.1.2020).
- Özdemir, H. (1994). *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdemir, H. (1997). *Siyasi Tarih (1960-1980). Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*. (Ed. S. Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özgişi, T. (2011). "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri", *Türkiyat Mecmuası*, 21, ss. 291-323.
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihi'nde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Pantül, M. ve Yalçın, B. S. (1982). *Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler*. Ankara: Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları.
- Polatoğlu, M. G. (2019). "Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, ss. 477-496.
- Sargın, N. (2001). *TİP'li Yıllar (1961-1971) 1-2*. Ankara: Felis Yayınevi.
- Sanlı, F. S. (2017). *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Soysüren, A. H. (2014). *Türkiye Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1966-1980)*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şen, E. (2014). *Tarihi, Siyasi ve Fikri Arka planıyla 9 Mart 1971 Darbe Girişimi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, M. (2006). *Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları: 1961-1971*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanör, B. (2000). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tansu, Z. (1970). *AP'deki Kırmızı Oyların Nedenleri*. Ankara: İka Yayınları.
- Tıkveş, Ö. (1967). "Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler", *AÜHF Dergisi*, 34(1-4), ss. 19-60.
- Tıkveş, Ö. (1975). "1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklik ve Eklerin Getirdikleri", *Amme İdaresi Dergisi*, 8(2), ss. 20-32.
- Turgut, H. (2000). *GAP ve Demirel*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Turgut, H. (2000). *Görüntüleri* İstanbul: ABC Yayınları.
- Türk, H. S. (1969). "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26 (3), ss. 79-114.
- Türk, H. S. (2015). "Demokratik Rejimler ve Seçim Sistemleri", *TBB Dergisi*, (117), ss. 419-452.
- Ülman, H. (1972). "Türk Dış Politikasını Yöne Veren Etkenler (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(1), ss. 1-24.
- Üskül, Z. (1989). *Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Yücekök, A. (1983). *Siyaset Sosyolojisi Açısından, Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Yüzbaşıoğlu, N. (1996). "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri", *İHFM*, 55, ss. 103-150.

XV. YASAMA DÖNEMİ (1973-1977)
12 MART'TAN ÇIKIŞ ve YENİDEN KRİZ

TUNCAY ÖNDER

XV. YASAMA DÖNEMİ (1973-1977)

12 MART'TAN ÇIKIŞ ve YENİDEN KRİZ

Tuncay Önder*

GİRİŞ

1973 seçimleri, siyasî tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Bu seçim, bir anlamda, '12 Mart Rejimi'nden çıkışı simgeler. 12 Mart Muhtırası ile başlayan 'ara rejim' döneminin sonunu getiren 1973 seçimleri, sivil-demokratik siyaset umuduna canlılık kazandırmıştır. 1973-1977 arasındaki 15. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), hayli parçalı bir yapıdadır ve istikrarlı bir yürütme gücüne aracılık etmekte zorlanmıştır. 1973-1977 Yasama Döneminde dört farklı hükûmetin görev yaptığı düşünülürse Meclis'in parçalı yapısı daha iyi anlaşılabilir. Paradoksal biçimde 1973-77 Meclis'i hem 'sağ'da ve 'sol'da yer alan iki partinin koalisyonuna hem de sağ-sol arasında giderek derinleşecek bir polarizasyona sahne olmuştur.

Bir değerlendirmeye göre 15. Dönem TBMM'si, dünya konjonktürünün ve döneme hâkim olan Soğuk Savaş'ın etkisindedir. İki kutuplu Soğuk Savaş, Türkiye'de de iki kutuplu bir topluma, siyasete ve Meclis'e yol açmıştır¹. Meclis içindeki polarizasyonun ilk göstergesi, seçimler sonrası 25 Ekim'de başlayan Meclis Başkanlığı seçimlerinin 27 tur sürmesi ve yaklaşık 2 ay sonra 18 Aralık'ta sonuçlandırılabilmesidir. Bu süre içinde Meclis, Başkanını seçemediği ve Başkanlık Divanını oluşturamadığı için normal çalışma düzenine geçememiştir.

I. ÖNEMLİ SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK GELİŞMELER

1973 seçimleriyle şekillenen yeni siyasî güç dengesinin teşekkülünde, 12 Mart Muhtırasının tayin edici bir rolü vardır. 12 Mart sonrası yaşanan siyasî gelişmeler hesaba katılmadan 1973 seçimleri anlaşılabilir. 1971-73 dönemi, bir ara rejim dönemidir. Bu dönemde ordu ve parlamento destekli hükûmetler görev yapmış, parlamento ve siyasî partiler feshedilmese de ülke sıkıyönetimle ve yarı askerî bir rejimle yönetilmiştir². Siyasî şiddetin üniversite kampüslerinden sokağa taşındığı, toplumsal ve siyasî istikrarın sarsıldığı, işbaşındaki Demirel hükûmetinin hem toplumdaki hem de Meclis'teki etkinliğini kaybettiği bir konjonktürde gerçekleşen Muhtıranın hedefi, 'anarşiyi' önleyerek "Atatürkçü görüş" istikâmetinde rejimin konsolide edilmesidir.³

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 Emre H. Bağce, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XV. Dönem (1973-1977)*, 1. Cilt. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. 1.

2 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 22. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 407.

3 Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 375.

Bu ara dönemde 1961 Anayasasının getirdiği “aşırı özgürlük” ortamının siyasî şiddete yol açtığına hükmedildi ve Anayasanın toplam 44 maddesi değiştirildi. Ara rejim hükûmetlerinin yaptığı bu değişiklikler, esasen anayasanın ‘liberal’ yanlarını törpülemeye ve devlet otoritesini güçlendirmeye yöneliktir.⁴ Anayasa değişiklikleriyle yürütme güçlendirildi; bazı temel hak ve özgürlüklerin yasayla sınırlanmasının mümkün hâle getirildi; üniversitelerin, radyo ve televizyonun özerkliği sona erdirildi; basın özgürlüğü ve Anayasa Mahkemesinin yetkileri sınırlandı; Milli Güvenlik Kurulu’nun yetkileri, kabinenin talep etmediği konularda bağlayıcı tavsiyelerde bulunmayı içerecek şekilde genişletildi; askerî bürokrasinin, özellikle de askerî yargının yetkileri artırıldı; özel yetkili Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu.⁵ Bunun yanı sıra, 11 ilde 1973 seçimleri öncesine kadar yaklaşık iki yıl yürürlükte kalacak sıkıyönetim tesis edildi. Türkiye İşçi Partisi (TİP)’nin 23 üyesi aleyhine “bölücülük” ve “komünizm propagandası” suçlamasıyla açılan dâvâda verilen cezalar sonrasında parti hakkında Anayasa Mahkemesine gidildi. Anayasa Mahkemesi, 20 Temmuz 1971’de TİP’in kapatılması kararını verdi.⁶ 5 Mart 1971’de lâikliğe aykırı çalışmalar yürüttüğü gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi tarafından kendisine dâvâ açılan Millî Nizam Partisi (MNP), 20 Mayıs 1971’de “lâik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu” gerekçesi ile kapatıldı.⁷ Partileri kapatılsa da MNP yöneticileri hakkında herhangi bir ceza dâvâsı açılmadı.

Döneme dair zikredilmesi gereken bir başka husus, dünya ekonomisindeki gelişmelerin de etkisiyle ekonomik yapıdaki bozulmadır. 1970’lerin siyasî istikrarsızlığının altında yatan ana sebep, artan ekonomik bunalımdır. Kapatılmayan, süreklilik kazanan bir dış ödemeler dengesi açığı ve buna eşlik eden ithalâta, dolayısıyla dövize bağımlı bir sanayi, Türkiye ekonomisini kırılgan hâle getirmekle idi. Dönemin iktisadî politikasının esasını teşkil eden ithâl ikameci sanayileşme stratejisi, iç piyasanın canlılığı üzerine inşa edildiği için ister istemez popülizme yol açmaktaydı. Kamudaki ücretlerden sosyal güvenlik sistemine, tarım politikalarından arazi kullanımına kadar uzanan popülist bölüşüm politikaları, iktisadî krizden kaçınmak için sürekli bir dış kaynak girişini zorunlu kılmaktaydı. 1973 kriziyle birlikte petrol fiyatlarındaki meydana gelen sert yükseliş, bu popülist döngüyü kırdı; uluslararası piyasada petrol fiyatı dört misli arttı.⁸ Enerji kaynağı olarak petrole artan şekilde bağımlı hâle gelen Türkiye için bunun anlamı, dolarla ödenmek zorunda olan ithalat faturasının haddinden fazla kabarması demektir. 1970’lerin sonlarında Türkiye’nin döviz gelirlerinin üçte ikisi, bu petrol faturasının ödenmesine harcanıyordu. Avrupa’daki ekonomik durgunluk nedeniyle Türk mallarının yönelebileceği Batı pazarları da daralmaktaydı.⁹

4 Cemal Fedayi, “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. (Ed. A. Çaylak ve S. A. Avcu), Ankara: Savaş Yayınevi, 2017, s. 494.

5 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*. 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993, s. 23-24.

6 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayın, 1994, s. 361.

7 *Milliyet*, 22 Mayıs 1971. MNP’nin kapatılmasına ilişkin Anayasa Mahkemesi’nin gerekçeli kararı için bkz. *Resmî Gazete*, Sayı 14072, 14.01.1972

8 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. 4. Baskı, Ankara: Gerçek Yayınevi, 1993, s. 99-101.

9 E. J. Zürcher, *a.g.e.*, s. 383.

Bu yasama dönemi içinde önemli bir kayıp yaşanmış, Millî Mücadele'nin kahramanlarından Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Cumhurbaşkanı, “İkinci Adam” İsmet İnönü vefat etmiştir. 27 Aralık'ta Meclis Genel Kurulunda İnönü'yü anmak üzere saygı duruşunda bulunulmuş ve siyasî partilerin liderleri tarafından gündem dışı anma konuşmaları yapılmıştır. Bu konuşmaların ortak vurgusu, İnönü'nün sadece bir asker, bir Millî mücadele kahramanı değil, aynı zamanda Türk demokrasisinin koruyucu bir figürü ve demokratik rekabet içinde “centilmen” ve “medeni” bir rakip olduğuydu.¹⁰

A. DÖNEMDE YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR

1973 seçimlerine giderken yaşanan politik gelişmelerin belki de en önemlisi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki lider değişimidir. Zira 1973 seçimlerinde ortaya çıkan tablonun aslî faili, 1972 Mayıs'ında CHP liderliğine gelen Bülent Ecevit'tir. Başlangıçta siyasî partilerin 12 Mart muhtırasına tepkisi, genel itibarıyla olumsuzdu. III. Demirel Hükûmeti istifa etmiş, İnönü ise ordunun siyasete müdahalesini kınamıştı. Ancak üzerinden çok zaman geçmeden hem Demirel hem de İnönü daha esnek, uzlaşmacı bir tavır sergilemeye başladılar. İnönü, askerlerin hükûmeti kurma görevini CHP'nin “sağ kanat” unsurlarından Nihat Erime' vermesinden hemen sonra, Erime'in kuracağı hükûmeti destekleyeceğini açıkladı.

Bu desteği kabûllenmeyen Bülent Ecevit, CHP Genel Sekreterliğinden istifa etti. Bu bağlamda 1971 Muhtırası CHP içindeki değişimi tetikledi; siyasî kriz CHP'ye değişim için bir fırsat verdi. Ecevit, önce Erime Hükûmetine güvenoyu vermeyerek, sonra da Anayasa değişikliği paketine karşı çıkarak ‘ilkeli’ tutumunu sürdürdü. Olağan olarak Temmuz 1972'de toplanması gereken CHP Kurultayı, il kongrelerini çoğunlukla Ecevit yanlılarının kazanması karşısında 5 Mayıs 1972'de olağanüstü toplantıya çağırıldı. İnönü'nün sağlık problemi nedeniyle 7 Mayıs 1972'de toplanan CHP 5. Olağanüstü Kurultayı, İnönü ile Ecevit arasındaki hesaplaşmaya sahne oldu. İnönü'nün “Ya Bülent ya ben” restine karşı delegeler tercihini Ecevit'ten yana kullandı; böylelikle CHP'de 33 yıl süren İnönü dönemi sona erdi. 14 Mayıs 1972'de yapılan seçimde 913 delegeden 828'inin oyunu alan Ecevit, Atatürk ve İnönü'den sonra CHP'nin üçüncü Genel Başkanı oldu. İnönü'nün CHP'den ayrılması, Ferit Melen hükûmeti konusunda Ecevit ile görüş ayrılığına düştükleri sırada Ecevit'in hükûmetten çekilmesinden hemen sonra gerçekleşmiştir. İnönü, yaklaşık 50 yıl önce kuruluşuna katıldığı partiden Kasım ayında istifa etti.¹¹

Ecevit, 12 Mart'ı CHP'ye karşı bir teşebbüs olarak değerlendirdi. Ona göre, Demirel Hükûmeti zaten giderek zayıflamakta, iktidar vasfını kaybetmekteydi. Normal demokratik süreç işlediğinde, “ortanın solu” yönelimiyle CHP zaten iktidara gelecekti, bu kaçınılmazdı. “Ben Cumhuriyet Halk Partisi'nin halk iradesi dışında yollardan iktidara gelmesine veya gelmiş gibi görünmesine razı olamam”¹² beyanatıyla Ecevit, 27 Mayıs sonrası zihinlere

10 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 25, 22.12.1973, s. 94-102.

11 Bu sürecin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Tefik Çavdar, “Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983; F. Ahmad, a.g.e., s. 362-367.

12 *Milliyet*, 20 Ekim, 1971.

kazınan CHP+Ordu=İktidar formülüne doğrudan itiraz ediyor, CHP'yi 'seçkin' bir çizgiden uzaklaştırarak halk kitleleriyle buluşturmayı amaçlıyordu.¹³ Kabul etmek gerekir ki, Türkiye'nin "ilk ve son sosyalist kitle partisi"¹⁴ olan Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin kapatılması, Ecevit'e CHP'yi sosyalist sola olmasa da 'demokratik sol'a çekme imkânı taniyordu.

Merkez sağ siyasette 1973 seçimlerine giderken dikkate değer bir değişim yaşanmadı. 12 Mart sonrasında Süleyman Demirel iktidarı bırakmak zorunda kalmış olsa da Adalet Partisi (AP) üzerindeki kontrolünü muhafaza etmekteydi. AP içinde Demirel'e muhalif ya da rakip olabilecek unsurlar partiden ayrılmış ve Demokratik Parti (DP) çatısı altında toplanmışlardı. Askerler, Yunanistan'daki cunta tecrübesinden ders çıkardıkları için olsa gerek, Muhtıra sonrasında idareye doğrudan el koymadılar; kendi denetimlerindeki ara rejim hükûmetleriyle iş görmeyi tercih ettiler. Bu tercih Demirel'in elini güçlendirdi. Demirel, kendi desteği olmaksızın iktidarda kalamayacak ordu destekli hükûmetler üzerinden siyasî gücünü pekiştirdi.¹⁵ Tunçay'a göre "12 Mart hareketini kendinden yana bir çizgiye sokması", Demirel'in siyasî başarısının açık bir göstergesidir.¹⁶

Sağ siyasetteki asıl değişim, 11 Ekim 1972'de kurulan Millî Selâmet Partisi (MSP)'nin kuruluşudur.¹⁷ MSP, kurulduktan 15 ay sonra, 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan MNP'nin devamı olarak ortaya çıktı. MSP'nin Genel Başkanlığını, kapatılan MNP'nin Genel Sekteteri Süleyman Arif Emre üstlendi. Erbakan, MSP'nin kuruluş çalışmaları içinde yer alsa da kurucular arasında ismi yoktur. Erbakan, ancak 1973 seçimlerinden sonra, 20 Ekim 1973 tarihli Genel İdare Kurulu kararıyla Genel Başkanlığa getirilmiştir.¹⁸

1970'lerin Türkiye'sinde siyasî şiddet temel bir problemdir. Solda ve sağda gençlik grupları, önce üniversite kampüslerine hâkim olmak için çatışmış, zamanla bu çatışmalar kampüslerin dışına taşmıştır. 12 Mart'ın arkasındaki temel gerekçelerden bir "anarşi"nin önlenmesi idi, ama Muhtıra sonrasında da şiddetin önü alınamadı. Siyasî şiddete kurban verilenlerin sayısı sürekli artış gösterdi. 1977'de politik şiddet dolayısıyla hayatını kaybedenlerin sayısı 230'dur. Bunların 34'ü 1 Mayıs 1977'de İstanbul Taksim Meydanı'ndaki gösteri sırasında açılan ateş sonrası hayatını kaybetti. Aynı olayda 136 kişi de yaralandı. Bundan iki yıl sonra şiddet kurbanlarının sayısı 1200 ila 1500 arasındaki rakamlarla ifade edilmeye başlandı.¹⁹ Şiddetin vardığı düzey, baştan itibaren sıkıyönetim uygulamalarını eleştirmiş olan Ecevit'i bile iktidara geldikten sonra 1974'de önce 13, sonra 20 ilde sıkıyönetim ilân etmek zorunda bırakacaktı.

13 F. Ahmad, *a.g.e.*, s. 363.

14 Murat Belge, "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 2131.

15 F. Ahmad, *a.g.e.*, s. 367-368.

16 Mete Tunçay, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 2096.

17 MNP-MSP'nin politik çizgisi ve toplumsal tabanı hakkında etraflı bir çalışma için bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası, "MSP Örnek Olayı"*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.

18 Binnaz Toprak, "Millî Selâmet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 2014.

19 E. J. Zürcher, *a.g.e.*, s. 383.

B. SEÇİMLERE GİDERKEN

Çok partili hayata geçildikten sonra İnönü'süz ilk seçimine hazırlanan CHP, 1969'daki "Düzen Değişikliği Programı"nı ve "ortanın solu" kavramını reddetmemekle birlikte, *Ak Günlere*²⁰ adlı yeni bir bildirge ile seçmenin karşısına çıktı. Bir yoruma göre, Cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir seçim bildirgesi *Ak Günlere* ölçüsünde bir etki ortaya çıkaramamıştır.²¹ Ecevit mavi gömleği ve mitinglerde kullandığı beyaz güvercini ile kitleler nezdinde büyük ilgi uyandırdı. Ecevit'in halkta bulduğu karşılığın somut göstergesi, kendisine yine halkın verdiği 'Karaoğlan' lâkabıydı.

Ak Günlere Bildirgesinin ana sloganı "Ne yoksulluk, ne baskı. Ne ezilen, ne ezen. İnsanca, hakça bir düzen" olarak belirlendi. Bildirgede, "ekonomik güç kimin elindeyse siyasal güç de onun elindedir" tespiti yapıldıktan sonra, ekonomik gücün halkın eline verilmesi, "egemen sınıflar demokrasisi"nden "kitle demokrasisi"ne geçilmesi taahhüt ediliyordu. Bildirgenin önemli bir kısmı çalışan sınıflara, yoksullara ve köylülere dönük vaatleri içeriyordu. 12 Mart'tan sonra Erim Hükümetinin Amerika'nın baskısıyla aldığı haşhaş ekimi yasağının kaldırılması da bildirgenin vaatleri arasındaydı.

Bildirgenin "Siyasal Düzen" başlığındaki değerlendirme, tespit ve taahhütler, CHP'nin 1973 seçim stratejisini de ortaya koyar mahiyettedir. Ecevit, kendisini 12 Mart'a direnen tek lider, partisini de kendi liderliğinden sonra 12 Mart'ın karşısında duran tek parti olarak lanse etmektedir. Bildirgeye göre 12 Mart ara rejimi sürecinde 61 Anayasasının getirdiği "özgürlükçü demokrasi" tahrip edilmiştir. CHP dışındaki tüm partiler, bu tahribattan sorumludur. Demokrasiye bağlı tek parti CHP'dir. Temel vurgu, 12 Mart sonrası Türkiye'nin 'sağ'a kaymasıdır. Dolayısıyla seçim, iki karşıt güç arasında, demokrasi isteyen 'sol'daki CHP ile 'sağ'daki diğer bütün partiler arasında geçecektir.²²

"Daha kurulduğu günden başlayarak 1961 Anayasasıyla ülkenin yönetilemeyeceğini, huzur ve asayiş sağlanamayacağını iddia eden AP, böylece, kendi iktidarı sırasında, bu asılsız iddianın yapma gerekçelerini bizzat imal etme yoluna gitmiştir.

Gerek 12 Mart öncesinin gerek 12 Mart sonrasının rejim bunalımı yaratıcı ve devlet yönetimini anarşiye sürükleyici bu gibi davranışları ve olayları karşısında, CHP, ... siyaset alanında demokrasi ve özgürlük ışığını yanar tutan tek güçlü kuruluş olarak yer almıştır. Kendi içindeki bazı çelişkilerden ve yönetim anlaşmazlıklarından yararlanılarak, sürüklendiği "partilerüstü hükümet" ortaklıklarında, 12 Mart sonrası rejim değişikliklerinin sorumluluğuna ortak edilmek istenmekle beraber, kendi iç çelişkilerini çözdükten ve normal demokratik rejime dönüşü güçleştirmeyeceğine kanaat getirdikten sonra bu ortaklıktan ayrılarak, gerçek kimliğiyle, demokratik muhalefet görevini yapmağa başlamıştır."

20 CHP, *Ak Günlere, 1973 Seçim Bildirgesi*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/751/197600453_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y

21 Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s. 227.

22 CHP, *Ak Günlere*, s. 171 ve 175.

AP'nin 1973 Seçim Beyannamesi'nde²³ ise öncelikle Türkiye'nin içinde bulunduğu 'buhran'ın analizi yapılmakta ve buhranın iki vechesinden söz edilmektedir. Bunlardan birincisi, "şiddet hareketlerinin siyasî iktidarları zor durumda bırakmak için kullanılması ve bu nedenle bu gibi eylemlerin çeşitli mihraklardan cüret, teşvik ve himaye görerek büyümüş ve tedirginlik yaratmış olmasıdır". Beyannamede, yaşanan şiddet olaylarının AP iktidarına karşı bir hareket olarak görülmesi yanlış bulunmakta, şiddetin rejime yöneldiği ifade edilmektedir. Bunun kanıtı, AP iktidardan ayrıldıktan sonra da şiddetin devam etmesidir:²⁴

Şayet bu hareketler siyasî iktidarın kusurundan doğmuş olsaydı Anayasadaki birinci ve ikinci değişikliklere, Devlet güvenliğine ve diğer önemli birçok konulara ilişkin yeni Kanunların çıkarılmasına ve bu arada Devlet radyosunun özerkliğinin kaldırılmasına ihtiyaç duyulmaz, Dernek kapatmaktan, gazete toplamağa kadar birçok yeni tedbirlerle baş vurulmaz, Üniversite ve Danıştay Kanunları değiştirilmez, Memur Sendikaları kaldırılmaz, iki siyasî partinin kapatılmasına lüzum hâsıl olmazdı. İki buçuk yıllık tecrübeler şiddet hareketlerinin siyasî iktidarı sadece hürriyetçi demokratik niteliği haiz olduğu için zor duruma düşürmek amacı güttüğünü ve böylece Devleti yıkarak rejimi değiştirmek gayesi peşinde koştuğunu göstermiştir. Bu hareketlerin teşvik ve himayecileri gayenin siyasî iktidarı düşürmek olduğunu iddia ederken, eylemlerin elebaşları, aksine amaçlarının rejimi değiştirmek ve yerine komünist bir rejim getirmek olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Bu hareketleri masum bulanlar, öfke, kin ve intikam duyguları ile veya doktriner görüşlerle bunları teşvik veya himaye edenler büyük vebal altındadır.

Beyannameye göre buhranın ikinci vechesi, Türkiye'yi kimin idare edeceği, kimin etmeyeceği, ülkeyi idare edenlerin nasıl geleceği, nasıl gideceği konusunda açık kurallar olmasına rağmen yaşanan zihinsel karmaşadır:²⁵

Demokrasi kuralları denenmiş ve hür ve medeni milletlerin uzun yılların tecrübelerinin neticesi olarak çıkmıştır. Sistemin mihverî millî iradedir. Hür millî iradeyle siyasî iktidar sıfatı kazanan bir parti tarafından kurulan Hükûmetin Türkiye'de de Cumhuriyet Hükûmeti olduğu, Hükûmetin parti demek olmadığı birbirinden ayırd edilemedi. Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin emrinde olmak, onun güç aldığı partinin emrinde olmakla bir tutuldu. Devletle siyasî iktidar birbirine karıştırıldı. Partilerüstü Hükûmet modeli işte böyle bir düşüncenin öyle bir ortamın ürünüdür. Arkasında oy olmayan, parlamento olmayan millet ve parlamentoya karşı değil kendilerini o mevkie getirenlere karşı sorumluluk duyabilen kişilerden kurulu hükûmetler, olağanüstü dönemde olağan döneme geçişi güçleştirmiş ve gerek siyasal gerek ekonomik gelişme hamlemizde telâfisi kolay olmayan yaralar açmıştır. Bu nitelikteki hükûmetlere hem gruplarımızdan üye alınmasına rıza gösterdik hem güvenoyu verdik. Bu modeli başarılı olacağına inandığımızdan dolayı değil, başka türlü hareket etmenin rejime verebileceği ileri zararları önlemenin gereği olarak böyle hareket ettik. Zamanın gerçekleri aydınlığa çıkaracağına inandık.

23 Adalet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1973*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, file:///C:/Users/Dell/Downloads/197600320_1973%20(2).pdf

24 Adalet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1973*, s. 8-9.

25 Adalet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1973*, s. 10-12.

Adalet Partisi Beyannamesi hemen her politika alanında birçok vaad içermektedir. Beyannamenin siyasî krizi aşmaya dönük vaadi ise “müessir devlet, müessir idare” sloganında cisimleşmektedir.

MSP Seçim Beyannamesi ise MSP'nin diğer partilerden farkını ortaya koymayı öncelemektedir. Beyannameye göre, ‘Millî Görüş’ü temsil eden MSP'nin Türk siyasî hayatındaki yerini almasıyla birlikte, demokratik rejimle idare edilen ülkelerin ekseriyetinde olduğu gibi Türkiye’de de üç temel görüş ve bu üç görüşün üç siyasî partisi teşekkül etmiş bulunmaktadır: “Sol görüş vardır, partisi CHP’dir. Millî Görüş veya sağ görüş vardır, partisi Millî Selâmet Partisi’dir. Liberal (renksiz) görüş vardır, partisi AP’dir”.²⁶ 14 Ekim 1973 seçimlerinin önemi, halkın ilk defa belli fikir sistemlerini temsil eden partilerden birini seçecek olmasıdır:²⁷

Millî görüş dışındaki partilerin temel zihniyeti maddecilik olup birinin gayesi ‘Her İşin Başı Madde’dir. Diğerinin gayesi ‘Her İşin Başı Para’dır sloganı ile izah edilebilir. İnsandan ziyade, insana lâzım olan vasıtaları gaye edinmiş olan bu partilerin milletimizi tatmin etmesi mümkün olmadığından ‘Her İşin Başı Ahlâktır’ düsturuna bağlı olan milletimizin nazarında bütün partilerin silinip giderek yerini Millî Selâmete bırakacakları rahatlıkla söylenebilir.

Esasen birçok demokratik batı ülkelerinde de o ülkelerin kendine göre millî görüşünü temsil eden partiler en kuvvetli partiler olup, Solun ağırlığını % 15 ilâ % 35, A.P. gibi liberal renksiz partilerin ağırlığı % 5 ilâ % 15’i aşmamaktadır. Memleketimizde şimdiye kadar büyük ahlâkçı ve maneviyatçı kitleyi türlü politik oyunlarla liberal partiler temsile çalışmışlar ancak bunların para politikasını merkezî sıklet yapan gerçek zihniyetleri bugün meydana çıktığından hak ve adalet, ahlâk ve fazileti temel yapan büyük milletimiz, görüşünü temsil eden Millî Selâmet Partisi’ni kurarak fitratına uygun olan yolu seçmiştir. Bizim milletimiz misâl olarak aldığımız diğer demokratik ülkelerin halkına nazaran tam manasiyle idealist olduğundan Partimizin büyük ve kahir bir ekseriyetle iktidara gelmesi en tabii neticedir.

MSP'nin seçim bildirgesinde yer alan hususlardan biri de Başkanlık Sistemi taahhüdüdür: “Devlet Başkanlığı olan Cumhurbaşkanlığı ile Hükûmet Başkanlığı olan Başbakanlık birleştirilecek icraya kuvvet, sür’at ve müessiriyet sağlanacaktır. Başkanı tek dereceli olarak millet seçecektir. Böylece Devlet-Millet kaynaşması ve bütünleşmesi kendiliğinden doğacak ve Cumhurbaşkanlığı seçimi mevzuunda rejimimizi yıpratana iç ve dış spekülasyonlara imkân kalmayacaktır”.²⁸

14 Ekim 1973 seçimlerinde, 1969 seçimlerinde olduğu gibi barajsız d’Hondt sistemi uygulanmıştır. 1969 seçimleri öncesinde millî bakiye sisteminden vazgeçilmiş ve barajlı d’Hondt sistemi getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi 6 Mayıs 1968 tarihli kararıyla baraj uygulamasını âdil bulmamış, Anayasanın 55. Maddesindeki ‘serbestlik’ ilkesini zedelediği gerekçesiyle baraj uygulamasını iptâl etmiştir. Dolayısıyla seçim sistemi, klasik barajsız d’Hondt yöntemine dönüşmüştür.²⁹

26 Millî Selâmet Partisi, *1973 Seçim Beyannamesi*, s. 15-16. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/815/197600578_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y

27 MSP, *1973 Seçim Beyannamesi*, s. 16.

28 MSP, *1973 Seçim Beyannamesi*, s. 17.

29 Saim Sezen, *Seçim ve Demokrasi*. Ankara, Gündoğan Yayınları, 1994, s. 258.

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçimlerine katılma oranı, %66.8 olarak gerçekleşti. Bu oran, 1969 seçimlerinden sonra Türkiye seçim tarihinin ikinci en düşük katılma oranıdır. Bu seçimde CHP % 33.3, AP ise % 29.8 oy aldı. AP'nin düşüşünde merkez sağdaki bölünme de etkili oldu. 70'lerin sonunda AP'den kopan Demokratik Parti, bu seçimlerde %11.9 oranında oy elde etti. 1973 seçimlerinin önemli bir sonucu, 1970'de Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan ve 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan MNP'nin devamı niteliğindeki MSP'nin %11.8 oy oranına ulaşmasıydı.

Tablo 1. 1973 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

Parti	Oy miktarı	Oy Oranı (%)
CHP	3.570.583	33.30
AP	3.197.897	29.82
DP	1.275.502	11.89
MSP	1.265.771	11.80
CGP	564.343	5.26
MHP	362.208	3.38
BAĞIMSIZ	303.218	2.83
TBP	121.759	1.14
MP	62.377	0.58

Seçime yenilenmiş, dinamik bir parti görünümüyle giren ve kullandığı sloganlarla geniş kitleleri etkilemeyi başaran CHP, seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Oyların % 33,3'ünü alan CHP, milletvekilliklerinin dağılımında uygulanan nisbi temsil yöntemi sonucunda TBMM'de 185 sandalye kazandı. Ancak bu sayı Meclis'te çoğunluğu sağlamak için gerekli olan 226 sayısının çok altındaydı. AP % 149 milletvekili çıkarırken, MSP 48, DP ise 45 milletvekili kazandı. Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) % 5.3 ile 13, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) % 3.4 ile 3, Türkiye Birlik Partisi (TBP) % 1.1 ile 1 milletvekili çıkardı. Oyların % 0.6'sını alan Millet Partisi (MP) ise Millet Meclisi'nde temsil edilme imkânı bulamadı. Seçmenlerin % 2.8'i bağımsız adaylara oy verdi ve 6 bağımsız aday çoğunluğu sağlayarak milletvekili oldu.³⁰

TBMM'nin 15. Dönem Yasama Dönemi ilk birleşimi 24 Ekim 1973 yapıldı. Milletvekillerinin andiçme töreninden sonra Meclis'in ilk gündemi kendi başkanını seçmekti. Ancak ilk gün TBMM Başkanlığı için adaylık başvurusu yapılmadı. Bu nedenle TBMM Başkanlığı seçimlerinin 25 Ekim 1973'te yapılması kararlaştırılarak birleşime son verildi. 25 Ekim 1973'te TBMM Başkanlığı için üç tur oylama yapıldı ancak sonuç alınamadı. Anayasa ve İçtüzük gereği TBMM Başkanı seçilebilmek için ilk iki oylamadan sonraki oylamalarda

³⁰ Mete Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1988.

salt çoğunluk, yani 226 oy yeterli olacaktı. 1 Kasım ile 21 Kasım arasında yapılan 26 turdan sonuç alınamadı. 13. Birleşimden 22. Birleşime, yani 22 Kasım'dan 13 Aralık'a kadar toplantı yeter sayısı sağlanamadığı için oylama yapılamadı. 13 Aralık 1973 günü Geçici Başkan Kinyas Kartal Meclis Başkanının seçilmesi ve Hükûmetin kurulmasının bir an evvel gerçekleşmesini temenni eden bir demeç verdi:³¹

“Sayın milletvekilleri; 14 Ekim seçimlerinden bu yana ne Meclis Başkanını seçebildik, ne de Hükûmetimizi kurabildik. Bu durum, iç ve dışta bize iyi bir puan kazandırmıyor. Hislerimizi bırakalım, memleketin yüksek menfaatini düşünelim. Şimdilik parti menfaatlerini de bir tarafa itelim. Zira, memleket her şeyin üstündedir. Benim, Yüce Meclisin sayın üyelerinden, gerek Meclis Başkanımızın seçilmesi ve gerekse Hükûmetimizin kurulması hususunda çaba sarf etmeleri halisane dilek ve temennidir. Saygılarımla.”

Geçici Başkan'ın demecinden sonra 18 Aralık 1973 tarihinde yapılan 23. Birleşimde Tokat Milletvekili İsmail Hakkı Birler Başkanlık adaylığından çekildi. Genel Kurul'da CHP, DP, CGP ve MSP sıralarında alkış ile karşılanan şu önerge okundu: “Millet Meclisi Başkanlığına Millet Meclisi Başkanlığına Kars Milletvekili Kemal Güven'i aday olarak teklif ediyoruz. Gereğini rica ederiz. Saygılarımızla.”³² 27. turda yapılan oylama sonucunda Kars Milletvekili Kemal Güven³³ oylamaya katılan 399 milletvekilinin 312'sinin oyunu alarak Anayasanın istediği salt çoğunluğu sağladı ve TBMM Başkanlığı'na seçildi. Kemal Güven 1975-77 döneminde de Meclis Başkanı seçilmiştir. 1 Kasım 1975'de başlayan seçim turları, 48 turun ardından 24 Aralık'a tamamlanmıştır.³⁴

A. 1973-1977 YASAMA DÖNEMİNDE GÖREV YAPAN HÜKÛMETLER

1. Talu Hükûmeti (15 Nisan 1973-26 Ocak 1974)

TBMM'nin 15. Yasama Dönemi açılışında milletvekillerinin andiçme töreninden sonra Bakanlar Kurulunun istifasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi okundu. 15 Nisan 1973'te göreve başlayan Talu Hükûmeti 23 Ekim 1973 tarihinde istifa etmiş, istifa Cumhurbaşkanlığı tarafından uygun bulunmuştu. Ancak yeni Hükûmet kuruluncaya kadar mevcut Bakanlar Kurulu görevini sürdürecekti.³⁵ 15 Nisan 1973'te kurulan Talu Hükûmeti I. Ecevit Hükûmeti'nin kurulduğu 26 Ocak 1974 tarihine kadar görevde bulundu. Talu Hükûmeti, Meclis desteği açısından bir AP-CGP hükûmeti olarak değerlendirilebilir.

31 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 22, 13.12.1973, s. 83.

32 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 23, 18.12.1973, s. 87.

33 1973-1977 arasında Meclis Başkanlığı görevini yürüten Kemal Güven, 1921 yılında Erzincan'da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Kars'ın Posof, Kağızman ve Tuzluca ilçelerinde Cumhuriyet Savcılığı görevinde bulundu. Cumhuriyet Halk Partisi'nden 1954, 1957 ve 1961 yıllarında Kars milletvekili seçildi. 1965-1969 arasında savcılık mesleğine döndü. 1969'da tekrar Kars Milletvekili seçildi. 1973-1977 arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı görevini yürüttü. 1977 seçimlerinde tekrar milletvekili seçilerek 12 Eylül 1980'e kadar parlamento üyeliğini yürüttü. 10 Temmuz 2013'te Ankara'da hayatını kaybetti.

34 Meclis başkanlığı seçimlerinin etraflı bir değerlendirmesi için bkz. H. E. Bağçe, *a.g.e.*, s. 5-8 ve 39-43.

35 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 1, 24.10.1973, s. 6.

2. I. Ecevit Hükûmeti (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974)

Yeni Meclis toplandıktan üç gün sonra 27 Ekim 1973'te Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i hükûmeti kurmakla görevlendirdi. Ecevit 7 Kasım 1973'te hükûmeti kuramayacağını belirterek görevi Cumhurbaşkanı'na iade etti. Bunun üzerine Korutürk, görevi önce AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e sonra da Cumhuriyet Senatosu üyesi Naim Talu'ya verdi. Ancak bu iki isim de hükûmeti kuramayacağını belirterek görevi iade ettiler. Korutürk, ilkinden yaklaşık üç ay sonra, 14 Ocak 1974'te hükûmeti kurma görevini yeniden Ecevit'e verdi. CHP ve MSP gruplarının anlaşmaya varması sonucunda 26 Ocak 1974'te CHP-MSP Koalisyon Hükûmeti (I. Ecevit Hükûmeti) kuruldu.³⁶

Ecevit 1 Şubat 1974'te Hükûmet Programı'nı Genel Kurul'da okudu.³⁷ Anayasa'nın 103, İçtüzüğü'nün 105. maddesine göre Hükûmet Programı üzerindeki görüşmeler 4-5 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirildi.³⁸ Anayasanın ve İçtüzüğü'nün mezkûr maddeleri gereğince Bakanlar Kurulunun güvenoylaması, görüşmelerin tamamlanmasından bir tam gün sonra, yani 7 Şubat 1974'te yapıldı. Oylamaya 373 Milletvekili katıldı; 235 kabul, 136 red ve 2 çekimser oy ile I. Ecevit Hükûmeti Meclis'ten güvenoyu aldı.³⁹ CHP ile MSP'yi biraraya getiren ve kamuoyunda başta "şaşkınlık"la karşılanan bu hükûmet, tabii olarak bir çıkar temeli üzerine oturuyordu. Fakat bu ortaklığa ideolojik bir temel aranırsa o da "Avrupa ve Amerikan nüfuzuna ve büyük sermayeye güvensizlik" biçiminde formüle edilebilir.⁴⁰

CHP-MSP Koalisyonu 18 Eylül 1974'te Başbakan Bülent Ecevit'in istifası ile sona erdi.⁴¹ İstifa ettikten sonra yeni hükûmet kuruluncaya kadar iki ay daha işbaşında kalan bu hükûmetin toplam ömrü 2 yıldan az olmuştur. Koalisyon hükûmeti iktidarda birkaç ayını ancak doldurmuştu ki Kıbrıs bunalımı patlak verdi. Ecevit, bu bunalımın aşılmasındaki başarısı ve Kıbrıs harekâtı sayesinde bir anda millî kahraman hâline geldi. "Kıbrıs Fatihî" Ecevit, halkın nezdinde elde ettiği bu şöhretten tek başına bir iktidar elde etmek için yararlanmak istedi. O şartlarda DP ile bir seçim hükûmeti kurabileceğini düşündü ve istifa etti.⁴² Bunun büyük bir hesap hatası olduğu açıktı. Zira diğer parti liderleri, erken seçimi önlemek için her çareye başvurmaya hazırdılar.⁴³ I. Ecevit Hükûmeti, görev süresi içinde Kıbrıs meselesi dışında da ciddi krizler yaşadı. Bunlardan biri, Cumhuriyetin 50. Yılı dolayısıyla ve 12 Mart sonrası ara rejim hükûmetleri döneminde bozulan toplumsal barışı yeniden inşa etmek üzere çıkarılmak istenen af kanunu üzerinden hükûmet içinde ortaya çıkan görüş ayrılığıdır. Bir başka sorun, daha önce yasaklanan haşhaş ekimine izin verilmesi dolayısıyla karşılaşılan Amerikan yaptırımlarıdır.

36 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 34, 29.01.1974, s. 316-317.

37 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 35, 01.02.1974, s. 349-364.

38 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 36, 04.02.1974, s. 368-477; Cilt 1, Birleşim 37, 05.02.1974, s. 488-545.

39 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim 38, 07.02.1974, s. 549-561.

40 E. J. Zürcher, *a.g.e.*, s. 380.

41 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, Birleşim 1, 01.11.1974, s. 14.

42 M. Tunçay, *a.g.m.*, s.1988.

43 F. Ahmad, *a.g.e.*, s. 398 .

3. Irmak Hükûmeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975)

Ecevit'in istifası üzerine, Cumhurbaşkanı Korutürk yeni hükûmeti kurma görevini 20 Eylül 1974'te yeniden parlamentoda en yüksek sayıda sandalyeye sahip CHP'nin lideri Ecevit'e verdi. Ecevit, hükûmeti kuramayacağını belirterek 30 Eylül'de görevi iade etti. Bunun üzerine Korutürk, Süleyman Demirel'i hükûmeti kurmakla görevlendirdi. 4 Ekim'de Süleyman Demirel hükûmeti kurma görevini Cumhurbaşkanı'na iade etti. 10 Ekim'de Korutürk yeniden Ecevit'i görevlendirdi. 7 Kasım'da Ecevit Meclis'ten güvenoyu alabilecek bir hükûmeti kuramayacağını Cumhurbaşkanı'na ilettili. 12 Kasım 1974'te Cumhurbaşkanı Korutürk, bu kez, Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'ı hükûmeti kurmakla görevlendirdi. 17 Kasım'da Sadi Irmak, Kabinesini açıkladı ve 19 Kasım'da Kabinede yer alan hükmet üyelerinin isimleri okundu. Irmak Hükûmetinde aşağıdaki isimler görev aldı:⁴⁴

Irmak, hükûmet programını 24 Kasım 1974'te Meclis genel kurulunda okudu. Anayasa'nın 103. ve İttüzüğü'nün 105. maddesine uygun olarak Program üzerindeki görüşmeler 27 Kasım'da; hükûmet programı ile ilgili güven oylaması ise 29 Kasım'da yapıldı. Güven oylamasına 378 Milletvekili katıldı, 17 kabul, 358 ret ve 3 geçersiz oy kullanıldı. Dolayısıyla, Irmak Hükûmeti Meclis'ten güvenoyu alamadı.⁴⁵ Güven oylaması sonucu açıklandıktan sonra, Irmak istifa edeceğini belirtti ve aynı gün istifasını Cumhurbaşkanı'na sundu. Ancak yeni hükûmet kuruluncaya kadar görev yaptı. Çoğunluğu Meclis dışından üyelerden oluşan Irmak Hükûmeti güvenoyu alamamasına rağmen beş ay aşkın bir süre görevde kaldı.

3. IV. Demirel Hükûmeti-I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti (31 Mart 1975-21 Haziran 1977)

Cumhurbaşkanı Korutürk, güvenoyu alamayacağı baştan belli olduğu halde, 1 Mart 1975'te hükûmeti kurma görevini yeniden Sadi Irmak'a verdi. Ancak Irmak, yaptığı temaslardan sonucu bir hükûmet teşkil etme imkânı bulamadığını, 13 Mart 1975 tarihli mektubu ile Cumhurbaşkanı'na ilettili.⁴⁶ Korutürk bu kez Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'i hükûmeti kurmakla görevlendirdi.⁴⁷ 31 Mart 1975'te AP Genel Başkanı Demirel'in başkanlığında kurulan Milliyetçi Cephe (MC) Hükûmeti açıklandı. Bakanlar Kurulu listesi 1 Nisan 1975'te TBMM Genel Kurulu'nda okundu. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş yeni başbakan yardımcılarını olarak hükûmette yer aldılar.⁴⁸

6 Nisan 1975'te Demirel hükûmet programını Millet Meclisi'nde okudu.⁴⁹ 9 Nisan'da Bakanlar Kurulu Programı görüşüldü. 12 Nisan 1975'te yapılan güven oylamasına 442

44 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, Birleşim 8, 19.11.1974, s. 112-113.

45 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, Birleşim 11, 29.11.1974, s. 246-247.

46 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11, Birleşim 51, 04.03.1975, s. 4; Cilt 11, Birleşim 52, 18.03.1975, s. 36.

47 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11, Birleşim 55, 25.03.1975, s. 170.

48 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11, Birleşim 58, 01.04.1975, s. 256-257.

49 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11, Birleşim 61, 06.04.1975, s. 309-323.

Milletvekili katıldı; 222 kabul, 218 ret, 2 çekimser oy ile Demirel Hükûmeti güvenoyu aldı. Demirel, teşekkür konuşmasında, altı buçuk ay süren hükûmet bunalımının sona erdiğini belirtti.⁵⁰ Meclis Başkanlığı seçimi iki ay kadar sürdü ve Kemal Güven yeniden Başkan seçildi. IV. Demirel Hükûmeti 31 Mart 1975-21 Haziran 1977 tarihleri arasında 2 yılı aşkın süre görev yaptı. 5 Nisan 1977’de seçimlerin erkene alınmasına ve seçimin 5 Haziran 1977’de yapılmasına karar verildi.⁵¹ Seçimlerinin yenilenmesine ilişkin Anayasa Komisyonu raporunun oylamasına katılan 351 milletvekilinden 342’si kabûl, 1’i red, 8’i de çekimser oy kullandı. I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti dönemine damga vuran başat iki gelişmeden biri, petrol krizinin artan etkisiyle giderek bozulan ekonomi ve katlanarak yükselen enflasyondur. Diğer ise, önu bir türlü alınamayan siyasî şiddettir.

B. MECLİS ARİTMETİĞİ

15. Dönem Parlamentosu⁵², deyim yerindeyse, “ideoloji”nin belirleyiciliği altında bir yasama faaliyetine sahne olmuştur. Sert ve itham edici tartışmalar, komisyonlardaki ve Genel Kuruldaki görüşmelerin ayrılmaz bir parçasıdır. Esasen bu gerilim, Meclis ölçüğü ile sınırlı değildi. Sokaktaki sağ-sol kavgası ile Meclis’teki sert politik bölünmeler birliktelik arz ediyordu. Meclis’teki kutuplaşmanın bir tarafında CHP, diğer tarafında AP bulunuyordu. MSP, DP, CGP ve MHP, aralarında bazı görüş farklılıkları olmasına rağmen sağ blokta yer alıyordu.

1973-1977 döneminde Meclis’te, özellikle CHP ve AP arasında olduğu kadar AP ve DP arasında da çok sert tartışmalar yaşandı. DP, AP’den ayrılanların oluşturduğu bir partiydi. İdeolojik benzerlikleri ve seçmen kitlesinin ortak oluşu nedeniyle DP, AP’yi kendisi açısından tehdit olarak algılıyor ve kendi bütünlüğünü koruma kaygısıyla eleştirilerinde özellikle Süleyman Demirel’i hedef seçiyordu. Bu sebeple DP, I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti olarak da nitelenen IV. Demirel Hükûmetinde yer almamıştır. CHP-MSP ittifakının bozulup AP-MSP-CGP-MHP (Milliyetçi Cephe) koalisyonunun kurulmasında CHP ve MSP’nin Kıbrıs harekâtı sonucu elde edilen başarıyı kendilerine mâl etme arayışları etkili olmuştur. CHP, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında erken seçime gidilmesini talep etmiş ve bu konudaki ısrarını sürdürmüştür. CHP’nin bu tutumu, diğer partilerin bir koalisyonda buluşmasına yardımcı olmuştur.

Kanun teklif ve tasarılarının görüşülmesi sırasında iktidar ve muhalefet partileri arasında çeşitli taktiklere başvurulmuştur. Sık sık önergeler vermek, verilen önergeleri değiştirmek, geri almak, Genel Kurulda çoğunluğun sağlanıp sağlanmadığını tespit için oylama talep etmek gibi taktiklerle parti grupları ve milletvekilleri istemedikleri düzenlemelerin çıkmasını engellemeye çalışmışlardır. Yoklama isteme ve önerge verme, görüşmeleri uzatmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Yasama faaliyetiyle ilgili belirtilmesi gereken bir husus da Genel Kurulda usûl konusunda yapılan tartışmaların hayli ilgi çekici ve eğitici olduğudur.

50 *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, Birleşim 65, 12.04.1975, s. 452-456.

51 *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 26, Birleşim 76, 05.04.1977, s. 383-394.

52 15. Dönem TBMM’sine ve onun aritmetik yapısına ilişkin buradaki bilgilerin alındığı esas kaynak için bkz. H. E. Bağce, *a.g.e.*, s. 1-3.

Yasama faaliyetleri sırasında Genel Kurul, Senato ve Komisyonlar arasındaki ilişki dengesi de dikkat çekicidir. Bazı durumlarda Millet Meclisi, Senato ile uyumu gözetmekte, bazen de kanun tasarısı ya da teklifinin karma komisyona gitmemesi ve yasama sürecinin uzamaması için Senatonun değişiklik talepleri benimsenmektedir. Af Kanunu ise Meclis ile Senato'nun arasında ciddi görüş ayrılığının ortaya çıktığı, yasamanın iki kanadının karşı karşıya geldiği bir örnektir. Af kanunu sürecinde Meclis, kendi kabûl ettiği metinde direnmiştir. Toplumda genel kabul gören ve ideolojik çatışma içermeyen konularda, Meclis ve Senato arasındaki ilişkiler daha uzlaşmacı bir seyir izlemiştir.

Meclis faaliyetleri sırasında hem partiler arasında hem de partilerin kendi üyeleri arasında görece yumuşak bir rekabetin olduğu örnekler de mevcuttur. Örneğin dört üniversitenin kurulmasına dair tasarısı görüşülürken, çoğunlukla üniversite kurulacak illerin milletvekillerinin söz aldıkları, görüşmelerde aynı ilin farklı partilere mensup milletvekilleri arasında olduğu kadar, aynı ilden ve aynı partiye mensup milletvekilleri arasında da yumuşak bir rekabet yaşandığı gözlenmiştir. Bu örnek, aynı parti grubunda bulunsalar bile milletvekillerinin kendi seçim bölgeleri konusunda duyarlı olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Genel itibarıyla üzerinde en az tartışılan yasa tasarısı ve teklifleri, Silahlı Kuvvetlerle ilgili olanlardır. Öyle ki mezkûr tasarısı ve tekliflerin görüşmeleri sırasında bazen hiçbir milletvekilinin söz almadığı görülmektedir. Bu yüzden TSK ile ilgili tasarısı ve teklifler, büyük ölçüde sunulduğu haliyle kabûl edilmiştir.

Milletvekili Profili

14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçimleriyle TBMM'ye seçilen milletvekili sayısı 450'dir. Bunlar arasında daha önceki dönemlerde Kurucu Meclis üyeliği, senatörlük veya milletvekilliği yapmamış, 1973 veya 1975 ara seçiminde ilk defa TBMM'ye katılmış olan üyelerin sayısı 258'dir. Bir başka deyişle 15. Dönem milletvekillerinin yarısından fazlası (%56.6) ilk defa milletvekili seçilmiştir. 258 yeni üyenin 144'ü tek dönem milletvekilliği yapmış, 83'ü daha sonraki herhangi bir dönemde ikinci defa milletvekili seçilmiştir. Bunlar arasından 19'u üç dönem, sekizi dört dönem, üçü beş dönem ve biri de altı dönem milletvekilliği yapmıştır.

15. dönem milletvekillerinin 1973 yılı itibarıyla yaş ortalaması 45.2'dir. Milletvekillerinin cinsiyet dağılımına bakıldığında, 444'ünün (%98.66) erkek, 6'sının (%1.33) ise kadın olduğu görülmektedir.

Milletvekillerinin %5.3'ü okur-yazar, %5.1'i ilkökul mezunu, % 5.1'i ortaokul mezunu, %2.2'si sanat veya meslek okulu mezunu, %4.2'si ise lise mezunudur. 15. Dönem milletvekillerinin %32.5'i Hukuk Fakültesi mezunudur. Meclis'te bariz bir hukukçu ağırlığından söz edilebilir. Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi mezunlarının oranı % 12.3, Tıp, Dış Hekimliği ve Veterinerlik Fakültesi mezunlarının oranı %7.9, Harp Okulu, Harp Akademisi veya Genelkurmay Akademisi mezunlarının oranı %3.7, Öğretmen Okulu,

Köy Enstitüsü ve Eğitim Fakültesi mezunlarının oranı %7'dir. Milletvekillerinin %3.3'ü İlahiyat Fakültesi veya Yüksek İslam Enstitüsü, %1.3'ü Fen-Edebiyat Fakültesi, %6.2'si İktisat Fakültesi ve Gazetecilik Okulu, %4'ü ise Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. 15. Dönemde milletvekilliği yaparken hayatını kaybeden milletvekili sayısı 8'dir.⁵³

C. MECLİS FAALİYETLERİ

15. Dönemi Meclis gündeminde Kıbrıs Barış Harekâtı, haşhaş ekimi, ABD silah ambargosu, silâh sanayiini güçlendirme girişimleri, sağ-sol çatışması, öğrenci olayları, toplumsal barış gibi pek çok konu kendine yer bulmuştur. Fakat toplumsal barış bir türlü sağlanamıyor, özellikle üniversitelerdeki öğrenci olayları toplumun tüm kesimlerini etkileyecek biçimde yaygınlaşıyordu. Meclis, yasama faaliyetlerini, zayıf koalisyon hükümetlerinin işbaşında olduğu, toplumsal ve siyasal çatışmaların arttığı bir ortamda yürütüyordu. 1973-1977 TBMM'si, üniversiteler, TRT, Türk Silahlı Kuvvetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı, Millî Eğitim, Sosyal Sigortalar, Emekli Sandığı, siyasal partiler ve seçim sistemi, dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşü, madenler, bankalar ve gecekondu sorunu gibi alanlarda kanunlar çıkarmış, bütçe kanunlarını görüşmüş bazı ve uluslararası antlaşmaları kabul etmiştir.⁵⁴ Burada üzerinde daha ayrıntılı durulacak üç mesele 1974 Affi ve Kıbrıs Barış Harekâtıdır.

1. Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Af Kanunu Çıkarılması

1973'de aşağı yukarı her parti belli konularda af vaadinde bulunarak seçimlere girmişti. Partiler arasında hem toplumsal barışı, uzlaşmayı desteklemek hem de 12 Mart'ın sert uygulamalarını telâfi etmek için bir affın çıkarılması konusunda mutabakat oluşmuştu. Hangi suçların affedileceği hususunda görüş ayrılıkları olsa da genel itibarıyla af, siyasî-toplumsal bir gereklilik olarak görülmeye başlanmıştı.

I. Ecevit Hükümetinin Koalisyon Protokolünde, “Toplumda iç barışı yeniden kurmak gayesiyle, düşünce ve inanç suçlarını içine alan bir genel af ile orman suçlarına ilişkin af kanunu derhal çıkarılacaktır”⁵⁵ ifadesi yer almıştır. Koalisyon partileri, idamları 30 yıla, müebbetleri 24 yıla indiren bir teklif üzerinde anlaşmıştı. Teklifte, düşünce suçlarının tamamen affedilmesi yer almaktaydı. Türk Ceza Kanununun (TCK) düşünce suçlarıyla ilgili 141., 142. ve 163. maddeleri üzerinde geç de olsa uzlaşılmıştı. Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit ve 134 arkadaşının Cumhuriyetin 50. Yılı nedeniyle bazı suç ve cezaların affı hakkında verdiği kanun teklifi, başka af teklifleriyle birleştirilmiş ve ilgili

53 15. Dönem milletvekillerine dair burada yer alan bilgilerin de derlendiği daha ayrıntılı bir kaynak için bkz. H. Emre Bağçe, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XV. Dönem (1973-1977)*, 3. Cilt. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012.

54 15. Dönem TBMM'nin ayrıntılı bir faaliyet dökümü için bkz. E. Bağçe, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XV. Dönem (1973-1977)*, 1. Cilt.

55 TBMM, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt 1. (Yay. Haz. İ. Neziroğlu ve T. Yılmaz), Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 581, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2052/Koalisyon_Hukümetleri_C1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Adalet Komisyonu Raporu 21 Mart 1974 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda dağıtılarak ve gündeme alınmıştır⁵⁶. Af kanunu hem teklif aşamasında hem de kanunlaştıktan sonra büyük tartışmalara yol açmıştır.

Af Kanunu Genel Kurulda sert tartışmalar eşliğinde görüşüldü. Esas tartışma, devlete karşı işlenen suçlar bahsinde yoğunlaştı. Muhalefet partileri, af kapsamının gereğinden fazla geniş tutulduğunu vurgulayarak TCK'nın 141. ve 142. maddelerden hüküm giymiş tutukluların aftan faydalandırılmasına itiraz ettiler.

Af kanunu teklifi üzerine Genel Kurul görüşmeleri 27 Mart'ta başlamıştır. Genel Kurulda AP grubu adına konuşan Süleyman Demirel, temel olarak devlete karşı işlenen suçların affına itiraz etmiştir:⁵⁷

“Bugün tartışmaya başladığımız konu, ister istemez bizi Cumhuriyetin 50. yılında kimlerin affedildiğini, hangi cezaların bağışlandığını bilmeye ve bununla neyin sağlanacağını ölçüp biçmeye mecbur ediyor. “Çıkarılacak af toplumun huzuruna hizmet edecek midir, yoksa toplumu huzursuz mu kılacaktır?” Sorularına açık cevaplar bulmaya mecburuz.

Üzeninde tartıştığımız konu, iki önemli bölümü içine alıyor. Bunlardan birisi, Devlete ve rejime karşı işlenmiş suçlara verilmiş cezaların affıdır; bir diğeri ise, Devlet ve rejim yıkıcılığı dışında kalan suçlara verilen cezaların affıdır.

Cumhuriyetin içinde her türlü özgürlüğün mevcut olduğuna kaniyiz. Ancak, Cumhuriyet düşmanlığı haline gelen hiçbir özgürlüğü tanımıyoruz. Cumhuriyeti dinamitleme özgürlüğünün noksanlığından Türkiye'nin bir şey kaybedeceğine kani değiliz veya ülkenin böyle bir özgürlüğe ihtiyacı bulunduğuna kani değiliz. Yıkıcı akımların şüphesiz ki, en tehlikelisi komünizmdir. ... Komünizmi Cumhuriyete yönelmiş bir tehdit olarak görmemeyi büyük bir gaflet sayarız.

1973 seçimlerine bir bunalımın içinden geçerek geldik. Bu bunalıma yanlış teşhis koymak, Türkiye'yi telâfisi imkânsız zararlara sokabilir. Bu bunalımın ne olduğu, ne olmadığı 26 ay devam eden sıkıyönetim ile ortaya konmuştur. Beynelmilel komünizm yeniden devletimize musallat olmuş ve Türkiye'de komünist bir rejimin kurulması için anarşi ve tedhiş hareketlerini meydana getirmiş ve devletimizi uğraştırmıştır.

Biz, bunca olup bitenden sonra Türk Devletini yıkmak, bir komünist rejim kurmak için harekete geçenleri affetmekle Türk Devletinin yıkılışına izin vermenin, buna göz yummanın aynı şey olduğu kanaatindeyiz.

Bir taraftan komünist ve anarşistlerin cezalarının affedilmesi için çalışılırken, diğer taraftan fikir suçu olmayacağı teması işlenmektedir. Bir defa, kanunlar neyi suç saymışsa onu yorum yaparak suç olmaktan çıkarmak mümkün değildir. Hiç kimse kanun kuvvetinde beyanatta bulunmaya yetkili değildir.

Bu affa evet diyenler tarihî vebal altında kalacaklardır. Komünistlerin ve anarşistlerin affı ülkenin âcil çözüm bekleyen bir sorunu değildir. Ama, affın tahakkuku halinde ülkenin yeniden birçok önemli sorunlarla karşı karşıya kalacağından kimsenin şüphesi olmamalıdır. ... Cumhuriyetin 50. yıldönümünde Cumhuriyet düşmanlarını değil, kaza ve kader kurbanlarını affetmeyi düşünebiliriz. Kaza ve kader kurbanlarımızın bir an önce affına bütün gücümüzle yardımcı oluruz.

56 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 56, 21.3.1974, s. 288.

57 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 58, 27.03.1974, s. 353-364.

Devlete silâh çekmiş olanların, Cumhuriyeti yıkıp komünizmi getirmeyi kendilerine gaye edinmiş bulunanların büyük bir kısmının henüz mahkemeleri bitmemiş, henüz ceza çekilmemiş olmasına rağmen saliverilmeleri, Devlete karşı çıkmayı teşvikten başka bir anlam taşımaz.”

Genel Kurulda MSP grubunun görüşünü Çorum Milletvekili Yasin Hatipoğlu açıklamıştır. Hatipoğlu konuşmasında, daha ziyade, Anayasa Komisyonunda muhalefet milletvekillerinin af teklifine düştüğü şerhleri ele alıp cevaplamıştır:⁵⁸

“Fikir, inanç ve bunların ifadesinin baskıya alınması insan kişiliğinin ölümüne denktir.

Muhterem milletvekilleri; millî görüşe zıt düşen hiçbir fiilin müdafaasını yaptığımı zannetmeyiniz. Partimizi ve şahsımı bu zilletten tenzih ederim. Ne var ki, af kanunu çıkarılırken sadece fiilî ve faili esas alıp; faili, fiile iten sebeplerden sarfınazar edemeyiz. Suçta saik mühimdir. Hukukçuların bileceği gibi, bazı hadiselerin vücudu maznun lehine tahfif sebebi sayılmaktadır.

Muhterem milletvekillileri, Millî Selâmet Partisi olarak bu kanunum tümüne müspet oy vereceğiz. Ancak, Millet Meclisi Adalet Komisyonundan Yüce Heyetinize gelen teklifte bazı muhalefet şerhlerine katılmadığımızın nedenini de kısaca arz etmek isterim. Sayın AP’li üyelerle, çok hürmet duyduğumuz DP’li üyelerin Anayasaya aykırılık iddialarına MSP olarak katılmıyoruz. Bu beyanlarının Anayasada mesnedi olmadığı için katılmıyoruz.

Muhalefet şerhinde ... deniyor ki: “Bu af devlet aleyhine işlenen fiilleri kapsamaktadır”. Bu mantığa ileride yeni bir ad buluncaya kadar, böylece bırakalım. Arkadaşlar millet adına burada bulunacaksınız, devletin idaresi size verilmiş olacak, size karşı, yani devletin hükmi şahsiyetine karşı fiilleri affetmeyeceksiniz, ama Ahmet’e veya Mehmet’e karşı işlenmiş fiilleri affedeceksiniz. Esasen, mümkün olsa da, şahsa karşı işlenmiş fiilleri affetmesek veya tazmini mümkün ise tazmin etsek.

Muhterem milletvekilleri, biz bu memleketi, bu vatani birlikte korumaya mecburuz. Düşmanımız, evvelce söylediğim gibi tek değildir; komünizm düşmanımız, siyonizm de düşmanımızdır ve komünizm, masonluğun, siyonizmin icadıdır; halkı sömürebilmek için milleti birbirine düşürmenin vasıtasıdır komünizm.”

CHP Grubu adına ise teklife ilişkin olarak İstanbul Milletvekili Hasan Basri Akgiray genel kurula hitab etmiştir. Akgiray’ın konuşmasındaki esas noktalar şunlardır:⁵⁹

“Aslında af yasalarının temelinde adaletsizlik yatar. Ne var ki, yasa koyucuları bu adaletsizliği en azma indirmek zorundadırlar. Suç işlemek suretiyle başkasına zarar veren ve toplum huzurunu kaçıran kişinin, özellikle hukuk devleti ilkesini benimsemiş ülkelerde affedilmesinin, Devletin yetkilerinden bulunup bulunmadığı günümüz ünlü hukukçuları arasında tartışma konusudur. Gerçekten insan halklarına saygılı demokratik ülkelerin, zorunluluk olmadıkça, hele adi suçlarda af yetkisini kullanmaktan kaçınmaları gerekir. Yalnız siyasî suçlarda demokratik ülkeler kanun koyucularının da affetme yetkisine sahip oldukları yine hukukçular arasında oy birliği ile kabul edilmiş bir gerçektir. Ama, Türkiye’imize baktığımızda bu kuralın daima ters işlediği, her af yasasında âdi suçlar lehine daha rahat bir bağışlama yetkisinin kullanıldığı görülmektedir.

58 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 58, 27.03.1974, s. 370-381.

59 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 58, 27.03.1974, s. 400-404.

... (B)ir kısım sayın üyeler, anarşik olaylara karışan gençler ile, fikir suçu işlemiş yazar ve düşünürlerin af kapsamında bırakılması için direnmektedirler. Bu kişilerin cezalarını çekmelerini ve ancak cezanın ıslâh edici etkisini duyduktan sonra özgürlüklerinin geri verilmesini, aksi halde bu kimselerin suç işleyeceklerini iddia etmektedirler. Sayın üyeler, bir an için bu gibileri affetmediğimizi kabul edelim. Bunlar cezalarını tamamlayarak 3 yıl, 5 yıl, ya da 10 yıl sonra çıkmayacaklar mıdır? Kuşkusuz evet. Ama, o zaman daha küskün, daha keskin ve daha bilinçli olarak aramıza karışacaklardır. ... Unutmayalım ki güçlü devletin sembolü olan Mustafa Kemal, Cumhuriyetin 10. yılında kendisine suikast düzenleyenleri bile affetmişti. Ne oldu? Mustafa Kemal'i öldürdüler mi? Olmaz böyle şey arkadaşlar.

Rejimi koruyalım, rejimi koruyalım diyoruz ve öyle diyorlar; biz de aynı şeyi diyoruz. Rejim, kanla ve ceza ile korunmaz. Ünlü bir devlet adamının dediği gibi, "Anayasa rejiminin gerçek teminatı kan tasarrufudur".

Biz, Cumhuriyet Halk Partisi olarak fikir suçlarının affına taraftar olduğumuzu söyledikçe muhalefet milletvekilleri arkadaşlarımız hançerelerinin tüm gücü ile bağırarak karşımıza çıkıyorlar; "CHP komünistleri, anarşistleri affetmek istiyor. Demek ki, CHP'nin komünistlerle, anarşistlerle manevî bağları var, onları koruyorlar".

Değerli arkadaşlarım, eğer bu mantık kabul edilirse çok ters bir sonuca varırız. Diğer partilerin af tekliflerinde; katillerin, hırsızların, dolandırıcıların, nüfuz suiistimali edenlerin affı var. Şimdi ben diyebilir miyim ki, bu arkadaşlar da hırsızlarla, katillerle, dolandırıcılarla, nüfuz suiistimali yapanlarla manevî bağ içindedirler?.. Onları koruyorlar. Böyle bir iddia havada kalmaya mahkûmdur."

10 Nisan'da genel af teklifi Millet Meclisinde sert tartışmalar sonucunda kabul edildi. Affın mecliste kabulü kolay olmadı. Koalisyon partilerinden toplam 28 milletvekilinin oylamaya gelmemiş olması, bu zorluğun bariz bir göstergesidir. Teklif 185 red oyuna karşılık 207 oyla kabul edilmiştir. Millet Meclisi'nde 207 oy ile kabul edilmiş bulunan genel af kanunu için Demirel, 141 ve 142. madde hariç olmak üzere, teklifin Senatodan hızla geçirilmesi için ne gerekiyorsa yapacaklarını ifade etmiştir. Genel af kanununu görüşen Senato Anayasa ve Adalet Komisyonu, TCK'nın 141, 142, 146 ve 149. maddelerine ilişkin eylemler ile eski ve yeni başbakan, bakan ve parlamenterlerin af dışında bırakılmasına karar vermiştir. Bu durumda af tasarısı Meclis'te yeniden görüşülmek zorundadır. Çünkü Senatoda Meclis'ten gelen metin salt çoğunlukla değiştirilmiştir. Meclis'e yeniden dönecek olan metinde ısrar edilebilmesi için anayasa gereğince en az 226 oy gerekmektedir.

Af görüşmeleri, iktidar ile muhalefet arasında tabir caizse bir 'muharebe' biçiminde cereyan etmiştir. Teklif Meclis'ten geçerse iktidar, bir biçimde engellenmiş olursa muhalefet muharebeyi kazanmış olacaktı. Genel af kanunu teklifi Millet Meclisi Adalet Komisyonu'nda Senatodan geçtiği şekli ile görüşülmüş ve yapılan değişiklikler benimsenmemiştir. Dolayısıyla teklif Karma Komisyon'a gitmiştir. Karma Komisyon 8 milletvekili ve 8 senatörden oluşmaktadır. Karma Komisyonunda, partiler kuvvetleri oranında temsil edildikleri için, muhalefet ağırlıklı bir komisyon olmuştur. Teklif, iktidardan yedi, muhalefetten dokuz üyenin katılımıyla görüşülmüştür. Sonuçta TCK'nın 141 ve 142. maddeleri kapsam dışı bırakılmıştır. Affın 7 Şubat 1974 öncesi işlenen suçları kapsaması kabûl edilmiştir. TCK'nın 146/3 maddesi

ise 5 yıllık ceza indirimine sokulmuştur. Kaçakçılık suçları bazı koşullarda 5 ve 12 yıllık indirimden yararlandırılmıştır. 15 yaşından küçüklerin suçları, sınırsız olarak affedilmiştir. Ölüm cezaları 30 yıla, ömür boyu hapis cezaları 24 yıla indirilmiştir. Osmanoğulları ailesine mensup erkeklerinin yurda dönmesine imkân tanınmıştır.

Muhalefet partileri bu teklifi 'komünistlerin affı' biçiminde değerlendirdi. AP ve DP'nin bu tavrına MSP grubundan da hak verenler oldu. Örneğin, 14 Mayıs'ta teklif oylanırken MSP'li bazı üyeler diğer 'sağ' partilerle birlikte olumsuz oy kullanmıştır. CHP-MSP koalisyonu kurulurken üzerinde titizlikle durulan konuların belki de en önemlisi olan genel af kanunu, CHP'nin istediği nitelikte çıkarılamamıştır. 141 ve 142. maddeler konusunda direnen MSP'lileri iknâ etmek için Necmettin Erbakan, Deniz Baykal ve Mustafa Üstündağ, 15 Mayıs 1974'deki oylama öncesinde bir görüşme yapmışlar, buna rağmen 20 MSP'li, AP-DP-CGP üyeleriyle birlikte hareket ederek Karma Komisyonun metnine kabul oyu vermiştir. Böylece af, bahse konu maddeleri kapsamamıştır.⁶⁰ Koalisyonun küçük ortağı MSP'nin 141 ve 142. madde bahsinde aldığı tavır, bir ölçüde, kendi tabanı nezdinde kayba uğramamak istemesiyle izah edilebilir.

Genel af konusu dış basında da yer bulmuştur. Fransa'nın en ciddi yayın organı olarak kabul edilen *Le Monde* gazetesi 141 ve 142. maddelerin af kapsamı dışında bırakılmasını Ecevit açısından 'politik bozgun' olarak nitelemiştir. *The Financial Times* ise, 'koalisyon sallanıyor' başlığını kullanmıştır. *Guardian* ise haberi 'Ecevit yalnız kaldı' şeklinde vermiştir.⁶¹ MSP 163. maddeyi kabûl ettirerek kendi isteğini yerine getirmiş, fakat 141 ve 142'de koalisyonun teklifine sadık kalmamıştır.

Ancak CHP işin peşini bırakmamış, fikir suçları ile ilgili olan Af Kanununun 5. maddesi için (141 ve 142) parlamento üyelerinden imza toplamış ve Anayasa Mahkemesine müracaat etmiştir. Başbakan Ecevit başta olmak üzere 137 CHP'li parlamenterin imzasını taşıyan iptâl dilekçesi, Anayasa Mahkemesince incelenmiş ve ilgili madde Anayasanın "eşitlik" ilkesine aykırılık taşıdığı gerekçesiyle iptâl edilmiştir. Böylelikle Af Kanunu, 141 ve 142. Maddeye ilişkin suçları da kapsar hâle gelmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin iptâl kararı üzerine Demirel mahkemeyi Anayasayı ihlâl ile suçlamıştır.

2. Kıbrıs Barış Harekâtı

Türk-Yunan ilişkileri, Ege sorunu dolayısıyla 1974 yazı başında son derece gerginleşmişti. Ecevit Hükûmetinin haşhaş ekimine yeniden izin vermesine karşılık olarak ABD, Türkiye'ye yaptığı askerî yardımı kesme kararı almıştı. Bunun hemen akabinde Yunanistan'daki askerî cuntanın teşvikiyle Nikos Sampson Kıbrıs'ta EOKA'cı bir darbe yaparak Makarios'u devirmiş ve kendisini devlet başkanı ilân etmiştir. Atina, Kıbrıs'ta Enosis'i gerçekleştirerek askerî rejimine prestij kazandırmayı amaçlıyordu. Sonrasında Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'ni ilan etmesi, Enosis, yani Ada'nın fiilen Yunanistan'a ilhakı anlamını taşıyordu.⁶²

60 "Af (141-142'siz) Çıktı", *Milliyet*, 15 Mayıs 1974.

61 *Milliyet*, 18 Mayıs 1974.

62 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. 4. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1987, s. 802.

Başbakan Ecevit, 16 Temmuz'da muhalefet parti liderleri ile bir görüşme yaparak hükûmetin izlemekte olduğu politikayla ilgili bilgi verdi. Ecevit, toplantıyı, "Bu konuda çok yapıcı konuşmaları oldu sayın genel başkanların ve grup başkanlarının; meseleye katiyen partacilik açısından bakmadık. Hepimiz bir millî dava karşısında olduğumuzun bilinci içinde konuştuk. Çok yararlı bir görüşme oldu" şeklinde değerlendirdi. Toplantı sonrasında CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, Kıbrıs konusunda partiler arasında fikir birliği oluşup oluşmadığı sorusuna, "Türk milletinin hayatî menfaatlerinin söz konusu olduğu noktalarda Türk milleti birlik ve beraberliğini her zaman göstermiştir. Bu hadisede de böyle olacağını ümit ediyorum" sözleriyle cevap verdi⁶³.

Cumhurbaşkanı Korutürk, TBMM'ni 18 Temmuz'da Kıbrıs konusuyla ilgili olağanüstü toplantıya çağırdı. Siyasî parti grupları da 18 Temmuz'da ayrı ayrı toplanarak Kıbrıs konusunu görüştüler. "Bu davada milletçe bölünmez bir bütünü" diyen AP Genel Başkanı Demirel, AP Grubunda yaptığı konuşmada, bir bunalımla karşı karşıya olunduğunu, olayın Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Makarios'un görevine iadesi ile çözülecek bir durumdan çıktığını belirtti. Hükûmetin kendilerine durum hakkında iki defa bilgi verdiğini de sözlerine ekledi. DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle ise Başbakan Ecevit'e gönderdiği mektupta, Kıbrıs'a derhal müdahale edilmesi gerektiğini belirtti. "Hükûmet, müdahale kararını kesinlikle almalı, kararın gerektirdiği askerî hazırlıkları derhal başlatmalıdır. Bu konuda 1967 yılında TBMM tarafından alınan karar halen yürürlükte ve hükûmete her türlü yetki ve imkân vermektedir" hususunu ayrıca ifade etti. CGP grup toplantısında ise Kıbrıs konusunda hükûmete istenen yetkinin verilmesine karar verildiği belirtildi. MSP Grup Toplantısından sonra Grup Başkanvekili Hasan Aksay da "Millî davamızda bütün siyasî partilerin büyük bir anlayış, birlik ve beraberlik şuuruyla hareket etmeleri şükranla karşılanmıştır" şeklinde konuştu.⁶⁴

Türk hükûmeti, 1959 Zürih ve Londra Anlaşmalarına göre İngiltere ile birlikte garantörlük haklarını kullanmak istemiş, İngilizler buna yanaşmayınca da 20-22 Temmuz tarihlerinde Kıbrıs'ta tek başına bir askerî harekât gerçekleştirdi. Ecevit tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerinin, 14-16 Ağustos'ta Ada'ya yönelik ikinci harekâtına 'Barış Harekâtı' adının verilmesi, bir retorik olmanın ötesinde anlam taşıyordu. Ecevit, zorlu şartlar içindeki Rumların en azından bir kısmının Türk askerini 'kurtarıcı' olarak karşılayacağını ummaktaydı⁶⁵.

Kıbrıs harekâtı, maliyeti ne olursa olsun, Türk ordusuna ve hükûmetine büyük prestij kazandırmıştır. Koalisyon ortağı Erbakan'ın Ada'da daha fazla ilerleme isteğini kabul etmeyen Ecevit, kazanılan askerî zaferi, partisi için bir erken seçim zaferine dönüştürmeyi hayâl etmiş, ama bunu başaramadığı gibi, hükûmetten de olmuştur.

63 *Milliyet*, 17 Temmuz, 1974.

64 *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, Birleşim 2, 18.07.1974, s. 4-5.

65 M. Tunçay, *a.g.m.*, s.1988.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

1970’li yıllar Türkiye siyaseti açısından kritik bir dönemdir. 1960 sonrası yakalanan göreceli istikrar dönemi 70’li yılların başından itibaren krize evrilmiş, giderek bir kaosa dönüşmüştür. Şüphesiz bu menfi gelişmelerin yapısal, kültürel ve konjonktürel sebepleri mevcuttur. Konjonktürel sebeplerin başında, 70’li yıllara damgasını vuran aşırı politizasyon gelmektedir. 1970’lerin soğuk savaş ortamında global bir karşılığı olan aşırı politizasyon, siyasî şiddeti de beraberinde getirmiştir. 1970’lerde yoğunluğu giderek artan şehirleşme ve göçün Türk toplumunun politizasyonu üzerindeki etkisini de ihmal etmemek gerekir. Esas olarak 1950’lerde ve kısmen 1960’larda varlığını sürdüren iki kutuplu siyaset, 70’ler Türkiye’sinde dönüşüme uğramıştır. Siyasî yelpaze kabaca bir merkez-çevre gerilimi üzerinden okunabilir olmaktan çıkmıştır. 73 seçimleri, siyasî parti sisteminin dinî, etnik ve kültürel değişkenler tarafından belirlenmeye başladığını ortaya koymuştur. Bu, bir yanıyla toplumdaki çoğulculuşmanın ifadesidir. Ama diğer yandan, siyasî bütünleşme dinamiğindeki bir aksamaya işaret etmektedir.

1973-1977 TBMM’si Türkiye siyasetinin hemen hemen bütün niteliklerinin gözlemlenebileceği bir atmosfere sahiptir. Siyasetin hukuksal-normatif temelini zayıflığı, siyasî partilerin toplumsal talepleri siyasete taşımadaki yetersizliği, siyasetin sürekli olarak rejimin ilkeleri üzerinden yürütülmesi, temsile dayanmayan siyaset dışı aktörlerin siyasete müdahale alışkanlığı gibi Türkiye siyasetinin pek çok yapısal özelliği bu parlamentoda tecessüm etmiştir.

70’li yılları değerlendirirken siyasî istikrarın sadece siyaset içinden kurulamayacağı gerçeğinin altını kalınca çizmeliyiz. Siyasî istikrarın toplumsal istikrardan ayrı düşünülemeyeceği, toplumsal değişimin hız kazandığı dönemlerde, siyasetin “kuruculuk” vasfının aşınmaya açık hâle geldiği gözden kaçırılmamalıdır. Aksi halde, yaygın bir toplumsal alışkanlığa sürüklenir ve kolay olana, siyaseti ve siyasetçiyi suçlamaya yöneliriz.

KAYNAKLAR

- Adalet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1973*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, file:///C:/Users/Dell/Downloads/197600320_1973%20(2).pdf
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayın.
- Armaoğlu, F. (1987). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*. 4. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bağçe, E. H. (2012). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XV. Dönem (1973-1977)*, 1. Cilt. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Bağçe, H. E. (2012). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XV. Dönem (1973-1977)*, 3. Cilt. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Belge, M. (1983). “Türkiye İşçi Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (1993). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. 4. Baskı, Ankara: Gerçek Yayınevi.
- CHP, *Ak Günlere, 1973 Seçim Bildirgesi*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/751/197600453_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Çavdar, T. (1983). “Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Fedayi, C. (2017) “Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. (Ed. A. Çaylak ve S. A. Avcu), Ankara: Savaş Yayınevi.
- Millî Selâmet Partisi, *1973 Seçim Beyannamesi*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/815/197600578_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Özbudun, E. (1993). *Türk Anayasa Hukuku*. 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası, “MSP Örnek Olayı”*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sezen, S. (1994). *Seçim ve Demokrasi*. Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Tanör, B. (2012). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 22. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM, (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt 1. (Yay. Haz. İ. Neziroğlu ve T. Yılmaz), Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2052/Koalisyon_Hukümetleri_C1.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Toprak, B. (1983). “Millî Selâmet Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (1983). “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (1983). “Adalet Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meclis Tutanakları ve Gazeteler

TBMM Tutanak Dergisi, 4. Dönem (15.10.1973-05.06.1977).

Milliyet Gazetesi.

Resmî Gazete.

EKONOMİK KRİZ, SİYASİ KUTUPLAŞMA VE TERÖR GÖLGESİNDE 1977 SEÇİMLERİ

FARUK ATAAY

EKONOMİK KRİZ, SİYASİ KUTUPLAŞMA VE TERÖR GÖLGESİNDE 1977 SEÇİMLERİ

Faruk Ataay*

GİRİŞ

Seçim yılı olan 1977'de, hem erkene alınan Millet Meclisi genel seçimi hem Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimi hem de yerel seçimler yapıldı. Seçimler ağır ekonomik kriz koşullarında gerçekleşti. Zaten genel seçimin erkene alınmasının nedeni de giderek derinleşen ekonomik krizdi.

Aslında ülke uzun zamandır ekonomide sıkıntılar yaşıyordu. 1969'da ortaya çıkan sıkıntılar üzerine 1970'te IMF ile 'stand-by' anlaşması yapılmış, sonrasında 1973 seçimlerine kadar olan dönemde istikrar önlemleri uygulanmıştı. Ancak, demokrasiye dönülen 1973'te Petrol Krizi'nin çıkışı, Türkiye ekonomisini çok daha ağır bir biçimde etkilemişti. Artık ekonomide neoliberalizme geçişi öngören yapısal dönüşüm programının uygulanması Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) tarafından Türkiye'nin gündemine sokulmuştu. Fakat, CHP-MSP Hükümeti de, AP-MSP-CGP-MHP (I. MC) Hükümeti de çok sert ekonomik önlemler içeren böyle bir programı yürürlüğe koymaya yanaşmamıştı. Partiler, geniş toplum kesimlerinin refah düzeyini düşürecek böyle bir programın ciddi oy kaybına yol açacağını düşündüklerinden, kısa vadeli önlemlerle krizi ertelemeyi tercih etmişlerdi. Ancak, 1977 yılı başına gelindiğinde artık ekonomik krizi daha fazla ertelemenin mümkün olmadığı görülmüştü. Artık döviz rezervini tamamen tüketen Türkiye'ye, yeni dış kredi bulmak için IMF'yle anlaşma yapmak dışında bir seçenek bırakılmamıştı. Oysa, I. MC Hükümetinin aldığı ekonomik önlemler IMF tarafından yeterli bulunmamıştı. Bu koşullarda erken seçim istekleri yaygınlaştı.

Türkiye'nin yaşadığı derin ekonomik krizi daha da ağırlaştıran bir başka gelişme, CHP-MSP koalisyon hükümetinin ABD'nin açıkça karşı çıkmasına karşın, önce haşhaş ekimini yeniden başlatması, kısa süre sonra da Kıbrıs'a askeri çıkartma yapmasıydı. Bu gelişmelere Batı dünyası çok sert tepki vermişti. ABD, Türkiye'ye hem askeri ambargo hem de ekonomik ambargo ilan etmişti. AET de ekonomik ambargo uyguluyordu.¹ Buna karşılık ABD'nin Türkiye'deki askeri üslerinin faaliyetine son verilmişti. Batı dünyasıyla yaşanan bu sorunların aşılması da, seçimden sonra başa geçecek hükümetin bir başka önemli gündemi olacaktı.

Fakat erken seçim kararının alınması da pek kolay olmamıştı. 1973-1977 döneminin büyük bölümünü koalisyon ortağı olarak geçiren MSP, IMF'nin istediği önlemlere karşı çıkıyordu. Bu nedenle, IMF anlaşmasının yapılamamasının asıl sorumlusu olarak MSP ve

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 Mehmet Ali Birand, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*. 6. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2010, s. 31-37.

lideri Necmettin Erbakan görülüyordu. IMF anlaşmasını engelleyen MSP, genel seçimin erkene alınmasını da istemiyordu. Bu nedenle, CHP ve AP tarafından verilen erken seçim önerilerinin Meclis gündemine alınması da MSP tarafından engellenmişti. CHP ve AP, bu durum karşısında, önce 4 Nisan'da Meclis İç Tüzüğü'nü değiştirip 5 Nisan'da da erken seçim kararını çıkartabildiler. Böylece erken seçimin 5 Haziran 1977'de yapılması kararlaştırıldı. Ancak, CHP'nin seçim hükümeti kurulması isteği diğer partilerden kabul görmedi.

I. KRİZ KISKACINDA SİYASET

A. GENEL SEÇİM KAMPANYASI DÖNEMİ

1977 genel seçim kampanyası dönemi, muhtemelen, Türkiye tarihinin en çatışmalı ve kargaşalı kampanya dönemi olmuştu. Seçim kampanyası döneminde, bir taraftan partiler arasında yoğun sokak çatışmaları gerçekleşirken, bir taraftan da birbirini izleyen siyasi cinayetler, terör saldırıları ve provokasyonlarda çok sayıda can kaybı gerçekleşmişti. 1974'ün son günlerinde başlayan sağ-sol, ülkücü-devrimci çatışmaları giderek tırmanmış ve 1977 genel seçimi öncesi dönemde çok daha şiddetli boyutlar kazanmıştı. Bu çatışmaların gelişimi, bir taraftan, 1946'dan beri CHP ile DP ve AP arasında yaşanan kutuplaşmanın, 1965 sonrasında sağ-sol çatışması biçimini almasının izlerini taşıyordu. Zaten bu dönemde gelişen ülkücü gençliğin AP'nin, devrimci gençliğin de CHP'nin gençlik kolları gibi faaliyet yürüttüğü kanısı yaygındı. Diğer taraftan, olayların gelişim sürecinde provokasyon niteliğindeki olayların da önemli payı olduğu kanısı giderek yayılıyordu. Bir yandan güvenlik güçlerinin olayların önüne geçememesi, bir yandan da sıkıyönetim veya askeri yönetim çağrılarının yapılması rejim tartışmalarını sürekli gündemde tutuyordu. Zaten bu dönemde, 1961 Anayasası'nın getirdiği siyasal rejimin "çoğulcu" niteliğinden rahatsızlık duyan çevrelerin, "Anayasa'nın anarşiye yol açtığı" iddiasını gündemde tutmaları da dikkat çekiciydi.

Seçim kampanyası döneminde özellikle Ecevit'in mitinglerine yönelik saldırıların yoğunluğu dikkat çekiciydi. Ecevit ve CHP'lilerin, 26-28 Nisan tarihlerindeki Tokat-Niksar, Gümüşhane-Şiran ve Erzincan mitingleri silahlı ve taşlı saldırılara uğramıştı. 22-23 Mayıs'taki Kars ve Erzurum seçim gezilerinde de saldırılar gerçekleşmişti. Ancak, en ciddi saldırı 29 Mayıs'ta İzmir Çiğli Havaalanı'nda bir polislin zehirli mermi atan özel bir suikast silahıyla Ecevit'e suikast teşebbüsünde bulunmasıydı.² Seçim kampanyası döneminde diğer parti liderlerinin toplantılarına yönelik saldırılar da gerçekleşmişti.

Seçim kampanyası döneminin en büyük provokasyonu ise, İstanbul Taksim Meydanı'ndaki 1 Mayıs 1977 kutlamalarına yönelik saldırılardı. Yüzbinlerce insanın toplandığı meydana çevre binalardan açılan ateşler sonucunda büyük bir kargaşa yaşanmış ve olaylarda 36 kişi hayatını kaybetmiş, 200'den fazla insan da ağır bir şekilde yaralanmıştı.³ Bu saldırı ve provokasyonlar nedeniyle CHP ve AP birbirini suçlarken, Ecevit "olayların arkasında Kontrgerilla'nın olabileceği"ne ilişkin şüphelerini dile getirmekten de geri durmuyordu.⁴

2 *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1977.

3 Savcılığın olaylarla ilgili mütalaası için bkz. *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1977.

4 Birand, Bila ve Akar, a.g.e., s. 39-41, s. 49-58; Atilla Akar, *Türkiye Komplolar ve Provokasyonlar Tarihi*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2010, s. 135-174.

Seçime günler kala başka önemli gelişmeler de yaşandı. Başbakan Demirel 1 Haziran'da aralarında Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Namık Kemal Ersun, Korg. Recai Ergin ve Korg. Musa Ögün'ün de yer aldığı 200 subayı emekli etti.⁵ Demirel, 2 Haziran'da Ecevit'e bir mektup ileterek, ertesi gün (3 Haziran'da) İstanbul Taksim Meydanı'nda yapacağı mitingde kendisine suikast yapılacağına ilişkin bir ihbarın kendisine ulaştığını ilettili.⁶ Bu süreçte, Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar da "Türk Silahlı Kuvvetleri macera peşinde koşanlara asla itibar etmeyecektir" açıklamasını yapmıştı.⁷ 5 Haziran Genel Seçimi öncesi yaşanan bütün bu gelişmelerin, 3 Haziran'da yapılması planlanan; ancak ordu içinden bir kesimle hükümetin engellediği bir askerî darbe girişimiyle bağlantılı olabileceğine yönelik iddialar dile getirilmiştir.⁸

Seçim öncesinde büyük olaylar yaşansa da, seçimler olaysız tamamlandı. 5 Haziran genel seçim sonuçlarına göre, CHP % 41,4 oyla 213 milletvekili, AP % 36,9 oyla 189 milletvekili, MSP % 8,6 oyla 24 milletvekili, MHP % 6,4 oyla 16 milletvekili, Bağımsızlar % 2,5 oyla 4 milletvekili, CGP % 1,9 oyla 3 milletvekili, DP de % 1,9 oyla 1 milletvekili çıkartmıştı.

22 ilde yapılan Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimlerinde ise, CHP % 42,4 oyla 28 senatör, AP % 38,3 oyla 21 senatör, MSP % 8,4 oyla 1 senatör çıkartmıştı. % 6,8 oy alan MHP, % 2,2 oy alan DP ve % 1,9 oy alan CGP ise senatör çıkartmamıştı. Böylece, Cumhuriyet Senatosunda CHP 75 senatöre ulaşarak ilk defa en büyük gruba sahip olmuştu. AP'nin 65, MSP'nin 6, MHP'nin de 1 senatörü vardı.

Seçimde CHP, AP ve MHP oylarını arttırırken, MSP, DP ve CGP ise oy kaybetmişti. Bu sonuçta, 1973-77 döneminin ekonomik kriz ortamında, CHP ve AP'nin IMF programını uygulamaktan kaçınması ve krizi günübirlik önlemlerle ertelemeye çalışması önemli bir etkendi. Yaşanan kutuplaşma ve çatışma ortamı da, sol seçmenlerin CHP'de, sağ seçmenlerin de AP'de toplanmasında etkili olmuştu. Gerçekten de, CHP ve AP, 1973-77 döneminde güç toplamaya çalışmış ve tek başına iktidara gelme çabasına girmişti. Krizin ve siyasal istikrarsızlığın üstesinden ancak bu şekilde gelinebileceğini düşünüyorlardı.

Oysa, seçim sonuçları hiçbir partinin Mecliste çoğunluğu sağlayamadığını gösteriyordu. Bu sonuç koalisyon hükümetini zorunlu kılıyordu. Ekonomik krizin siyasal ve toplumsal boyutlar kazanarak daha da derinleştiği ve siyasal kutuplaşmanın iyice şiddetlendiği bir konjonktürde, krizin demokrasi içinde atlatılabilmesinin tek olanağını CHP-AP koalisyon hükümeti olarak görenler vardı. Özellikle sermaye çevreleri böyle bir koalisyonu istediklerini kamuoyuna açıklamışlardı. Ancak, birbirlerine çok ağır suçlamalar yönelten bu iki parti, iş birliğine kesinlikle yanaşmıyordu.

CHP-AP koalisyonunun gerçekleşmemesi durumunda ise, mevcut parlamento aritmetiği istikrarlı bir hükümet kurulmasını zorlaştıracak yapıdaydı. Kurulabilecek olası

5 Resmi açıklamada, Ersun'un sağlık gerekçesiyle emekliye ayrıldığı söylense de, Ersun'un emekliye ayrılması kararına karşı dava açması bu açıklama konusunda şüphe yarattı. *Cumhuriyet*, 2, 3, 4, 20 Haziran 1977.

6 *Milliyet*, 3 Haziran 1977.

7 *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1977.

8 Uğur Mumcu, "Açıklanmalı", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1977; Akar, a.g.e., s. 157-166.

koalisyon hükümetleri parlamentoda hassas dengelere dayanmak zorunda kalacaktı. Bu nedenle, birkaç milletvekiline sahip küçük partiler ve bağımsız milletvekilleri bile hükümetlerin kurulup yıkılmasında belirleyicilik kazanacaktı. Ayrıca, Meclis aritmetiğindeki hassas dengeler, milletvekili transferi çabalarının ve hükümetin düşürülmesi söylentilerinin de sürekli gündemde kalmasına yol açacaktı.

B. HÜKÜMET PROBLEMLERİ

1. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti

Genel seçim sonuçlarının kesinleştirilmesinden sonra, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümeti kurma görevini, Mecliste en büyük gruba sahip olması nedeniyle 14 Haziran'da CHP lideri Ecevit'e verdi. Korutürk, Ecevit'e, CHP-AP koalisyonu için Demirel'le diyaloga girmesini tavsiye etmişti.⁹ Ancak, AP ve MHP'yi ülkedeki çatışma ortamına sebep olmakla suçlayan Ecevit, bu partilerle koalisyon kurmalarının kesinlikle mümkün olmadığını belirtiyor, MSP'ye ise açık kapı bırakıyordu. Ancak, MSP'yle koalisyon önce denemek istediği formül azınlık hükümetiydi. Ecevit'in hükümeti kurulabilmesi için 13 milletvekili eksiği bulunmasına rağmen, kuracağı azınlık hükümetine başka partilerden 13 milletvekilinin güvenoyu verebileceği umuduyla Bakanlar Kurulunu cumhurbaşkanına sundu. Korutürk'ün hükümeti onaylamasıyla II. Ecevit Hükümeti kurulurken, Demirel Korutürk'ü güvenoyu alması mümkün olmayan bir hükümeti onayladığı için eleştiriyordu. Ecevit, "Sorumluluğunun bilincine varan 13 milletvekili çıkacağını umuyorum" diyerek destek beklentisini açıklarken, Demirel'in cevabı ise, "Ecevit 13 adam arıyor. Utanç verici yollara başvurmasından endişeleniyorum" oldu. Böylece milletvekili transferi söylentileri ve tartışmaları başlamış oluyordu. 3 Temmuz'da yapılan güven oylamasında 217 olumlu oya karşılık 229 olumsuz oy çıktı.

Güvenoyu alamayan Ecevit'in, istifasını sunmasından sonra, Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurma görevini AP lideri Demirel'e verdi. Demirel MSP ve MHP ile koalisyon görüşmeleri yaparken, Ecevit de CHP-AP koalisyonu önerisini ortaya attı. Ancak, bu öneriyi reddeden¹⁰ Demirel, II. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti diye anılan AP-MSP-MHP koalisyon hükümetini 21 Temmuz'da kurdu. 1 Ağustos'ta yapılan güven oylamasında 219 olumsuz oya karşılık 229 olumlu oy çıktı. Böylece, V. Demirel Hükümeti göreve başladı.

II. MC Hükümeti önceliği ekonomi ve enerji sorunlarına vermişti. Göreve gelir gelmez devalüasyon kararını ilan eden hükümet, yaklaşan IMF görüşmelerine hazırlanıyordu. Ancak, koalisyon ortakları arasında çıkan anlaşmazlıklar, alınacak önlemlerin belirlenmesinde sorun çıkartıyordu. IMF temsilcilerinin 5 Eylül'de başlayan Türkiye ziyaretinde hükümetin almayı planladığı ekonomik önlemler müzakere edildi. Hükümetin belirlediği önlemleri yeterli bulmadığını açıklayan IMF, taleplerini ortaya koydu. Sonrasında, hükümet, IMF'nin taleplerinden bir bölümünü yerine getirirken, bir bölümünü karşılamayan ekonomik

⁹ Hikmet Özdemir, *Fahri S. Korutürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010, s. 143.

¹⁰ *Cumhuriyet*, 9, 29 Temmuz 1977.

önlemleri 20 Eylül'de ilan etti. Hükümetin aldığı ekonomik istikrar önlemleri, IMF heyetinin 13 Ekim'deki ziyaretinde müzakere edildi. IMF'nin, hükümetin ilan ettiği paketi yine yeterli bulmaması üzerine, IMF'yle anlaşma yapılarak yeni dış kredi sağlanması umudu sona ermiş oldu. TÜSİAD, İstanbul Sanayi Odası, Ankara Sanayi Odası, Sanayi Odaları Birliği gibi kuruluşların bu duruma tepkisi sert oldu. Sermaye çevreleri, yaptıkları açıklamalarla II. MC Hükümetinin sorunları çözemeyeceğinin anlaşıldığını dile getirirken, AP içinden de bazı eleştiriler ifade edilmeye başlanmıştı.

IMF'yle anlaşmayı sağlayamayan II. MC Hükümeti, koalisyon ortakları arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle de zorluk yaşıyordu. Gerek hazırlanan kararnameler gerekse yasa tasarıları konusunda sık sık anlaşmazlık çıkıyor, hükümet sık sık tıkanıyordu. Özellikle AP ile MSP arasındaki rekabet, anlaşmazlıklardaki en başta gelen nedendi.

Diğer taraftan, 11 Aralık'ta yapılacak yerel seçim yaklaşırken, siyasi çatışmalar ve terör saldırıları yeniden şiddetlenmişti. Özellikle, Ecevit'in seçim gezilerine yönelik saldırılar dikkat çekiyordu. Hükümet şiddet olaylarını önleme konusunda başarı sağlayamıyordu.

11 Aralık 1977 yerel seçimlerinden CHP birinci parti olarak çıktı. İl Genel Meclisi için kullanılan oylara göre, CHP % 41,7, AP % 37,1, MSP % 6,9, MHP de % 6,6 oy almıştı. CHP, 67 il merkezi belediyesinden 42'sini kazanmıştı. Bu il merkezleri arasında üç büyük şehrin belediyeleri de bulunuyordu. AP 15, MHP 5, MSP 3, Bağımsızlar da 2 il merkezi belediyesi kazanmıştı.

Yerel seçimlerden sonraki hafta, 11 milletvekili AP'den istifa etti ve hükümete güvensizlik oyu vereceklerini açıklamaya başladı. Nitekim, AP'den istifa eden 11 milletvekili ile 1 bağımsız milletvekili, 21 Aralık'ta CHP lideri Ecevit'le İstanbul'da Güneş Motel'de gizlice bir araya geldi. Toplantıda anlaşma sağlanmasından sonra CHP, hükümet hakkında gensoru önergesi verdi.¹¹ Gensoruda, hükümetin güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışıyla ulusal birliği zedelediği ve devleti Anayasal ilkelerden uzaklaştırdığı gibi iddialara yer verilmişti. AP lideri Demirel ise, gelişmelere sert tepki gösteriyor, istifa eden milletvekillerine çıkar sağlandığını ileri sürüyordu. 31 Aralık'ta yapılan gensoru görüşmesinde hükümet 218 olumlu oya karşılık, 228 olumsuz oyla düşürüldü. Böylece, Türk siyasi tarihinde ilk kez bir hükümet, gensoru önergesiyle düşürülmüş oldu. Demirel aynı gün istifasını cumhurbaşkanına sundu.

2. CHP-CGP-DP-Bağımsızlar Koalisyonu

Cumhurbaşkanı Korutürk'ün, hükümeti kurmak üzere Ecevit'i görevlendirmesinden sonra, Bakanlar Kurulu kısa sürede oluşturulup cumhurbaşkanına sunuldu. 17 Ocak 1978'de yapılan güven oylamasında da 229 olumlu, 218 olumsuz oyla III. Ecevit Hükümeti güvenoyu aldı. Bakanlar Kurulunda bakanlık sayısı 28'den 34'e çıkartılırken, CHP 21, Bağımsızlar 10, CGP 2, DP de 1 bakanlık almıştı.

11 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1960-1980)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002, s. 364-365.

Hükümetin öncelikli gündemi dış ilişkilerdeki sorunları çözmektir. Özellikle, Kıbrıs Sorunu, ABD ve AET'nin ambargosuna neden olduğu için öncelik kazanmıştır. Döviz rezervinin tamamen tükenmiş olması nedeniyle, dış kaynak sağlayabilmek için IMF ile anlaşma yapılması da bir diğer öncelikli başlıktır.

Hükümet kurulur kurulmaz Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim, Ankara'ya gelerek Kıbrıs Sorunu konusunda görüşme yaptı. ABD Dışişleri Bakanı ve 5 kişilik bir senato heyeti de Ankara'ya gelerek Türk-Amerikan ilişkilerindeki ambargo, üsler gibi sorunların çözümü konusunda temaslarda bulundu. Batı dünyası, Türkiye'den Kıbrıs ve Yunanistan'la ilişkiler konusunda geri adım atmasını istiyordu. Zaten Birleşmiş Milletler, Bağlantısızlar Konferansı, Avrupa Konseyi, AET gibi uluslararası kuruluşlar da Kıbrıs müdahalesinden sonra Türkiye'yi kınayan kararlar almışlardı. İyice yalnızlaşan Türkiye'ye Kıbrıs Sorunu'nda geri adım atılabilmek için, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz ve dış kaynak ihtiyacı da bir baskı aracı olarak kullanılıyordu. Bu doğrultuda, dış borç görüşmelerinde Türkiye'nin karşısına hep Kıbrıs Sorunu çıkartılıyordu.¹²

Hükümet, Kıbrıs Sorunu konusunda görüşmelere hazırlanmak üzere, Prof. Dr. Mümtaz Soysal'a bir Anayasa taslağı hazırlattı. Soysal'ın hazırladığı Anayasa taslağı Kıbrıs'ta iki toplumlu ve iki bölgeci bir federal devlet yapısı öngörüyordu. Nisan ayında yapılan görüşmelerde Rum tarafı bu öneriyi reddedince görüşmeler daha başlangıçta kesintiye uğradı. Yaklaşık bir yıl sonra yeniden başlayan görüşmelerde de pek bir ilerleme sağlanamadı. Ancak, diyaloga açık bir tutum alan Türk Hükümeti, Kıbrıs konusu nedeniyle üzerinde kurulan uluslararası baskıyı hafifletmeyi başardı.¹³

Dış politikada ikinci önemli gündem Türk-Amerikan ilişkilerinin düzeltilmesiydi. Sorunun çözümü doğrultusunda gelişmelerin başlamasında ABD'nin tutum değiştirmesi önemli bir etkeni. ABD, 1974 Kıbrıs müdahalesinden sonra Türkiye'ye ambargo koyunca, Türkiye'deki Amerikan üsleri kapatılmıştı. Yunanistan ise, NATO'nun Türkiye'ye karşı daha ağır yaptırımlar uygulamaması gerekçesiyle, NATO'nun askerî kanadından çekilmişti. Diğer yandan, İran'daki İslam Devrimi ve Afganistan'daki Sovyet işgali önemli gelişmelerdi. Zaten Suriye ve Irak'ta da Amerikan karşıtı yönetimler vardı. Ortadoğu'daki bu tablo, ABD'yi Türkiye ve Yunanistan'la ilişkileri düzeltme kararı almaya yöneltmişti.¹⁴

Böylece, ABD'nin ambargo kararını kaldırmasına karşılık, Türkiye'nin de Amerikan askerî üslerinin yeniden açılmasına izin vermesine yönelik görüşmeler anlaşmayla sonuçlandı. Nisan-Eylül 1978 döneminde gerçekleşen bir süreçte, ABD Türkiye'ye uyguladığı ambargo kararını kaldırdı. Türkiye de, 4 Ekim'de 4 Amerikan üssünün açılmasına izin verdi. Türkiye ile ABD arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması ise 1980 yılı başına kadar uzadı.

12 Baskın Oran vd., *Türk Dış Politikası*. Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 747-749; Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 547; Erol Manisalı, *Dünden Bugüne Kıbrıs*. İstanbul: Cumhuriyet Yayını, 2000, s. 71-73.

13 Oran vd., *a.g.e.*, s. 766-767.

14 Mehmet Ali Birand, *12 Eylül 04.00*. İstanbul: Karacan Yayınları, 1984, s. 92-95.

Türkiye'nin, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönmesi konusunda uyguladığı vetoyu kaldırması konusu ikinci önemli başlıktı. Ecevit Hükümeti bu konuyu pazarlık konusu yapmaya karar vermiş, bu konudaki vetoyu kaldırmayı, Yunanistan'ın Ege kıta sahanlığı ve hava sahası sorunlarında geri adım atması koşuluna bağlamıştı. Anlaşma sağlanamayınca, ABD Ecevit Hükümetine baskı yapmış, ancak Ecevit geri adım atmamıştı.¹⁵

Ecevit Hükümetiyle ABD arasındaki görüşmelerdeki üçüncü önemli başlık, Türkiye'deki Amerikan askerî üslerinden Sovyetler Birliği'ne yönelik gözetleme faaliyetleri için AWACS ve U-2 uçuşlarına izin verilmesi konusuydu. İran'da gerçekleşen İslamî devrimden sonra üslerini sökmek zorunda kalan ABD, AWACS ve U-2'leri Türkiye'deki üslerine nakletmek istiyordu. Ancak Ecevit, Türk-Sovyet ilişkilerinde gerilim yaratacağı gerekçesiyle bunu kabul etmedi. Bu durum, Ecevit Hükümetinin ABD'yle ilişkilerinde önemli bir sorun kaynağı oldu.¹⁶

C. DERİNLEŞEN EKONOMİK KRİZ

1. IMF'yle Ekonomik Program Görüşmeleri

Ecevit Hükümetinin ikinci büyük gündemi ekonomik krizdi. Ancak, IMF'nin gündeme getirdiği sert önlemler içeren ekonomik programı 1973'ten beri hiçbir hükümet uygulamak istememişti. Ecevit Hükümetinin bu konudaki politikası merak ediliyordu. Ecevit, daha hükümeti bile kurmadan, IMF'nin klasik reçetelerinin gerçek özgürlükçü demokratik rejimle yönetilen ülkelerde uygulanabilir olmadığını belirterek Türkiye'nin özel konumunu gözeterek koşullarını yumuşatması isteğini dile getirmişti.¹⁷ Ecevit'in IMF'nin koşullarını yumuşatabilmek konusunda umut taşımasında, Kıbrıs Sorunu'nda ve ABD ile ilişkilerde olumlu gelişmeler sağlanmasının katkı sağlayacağı beklentisi etkili olmuştu. Ayrıca, Avrupa'da pek çok ülkede sosyal demokrat hükümetler bulunuyordu ve CHP de tam o sıralarda Sosyalist Enternasyonal'e üye olma sürecine girmişti. Bu ilişkilerin de Batılıların Türkiye'ye sempatiyle yaklaşmasını sağlayabileceği düşünülüyordu.

Ecevit, IMF ile müzakerelere hazırlanırken, Dünya Bankasında uzman olarak çalışan Kemal Derviş'ten yardım istedi. Kemal Derviş, CHP-MSP koalisyonu döneminde ODTÜ'de öğretim üyesi olarak çalışırken Ecevit'e danışmanlık yapmıştı. Derviş, hazırlanacak ekonomik programın, dünya ekonomisindeki gelişmeler dikkate alınarak "ihracata yönelik sanayileşme" politikasını temel alması gerektiğini belirtmişti. İthal ikameci kalkınma stratejisinden ihracata yönelik kalkınma stratejisine geçiş ise, sert önlemleri gerektiriyordu. Nitekim IMF ile temasa geçilerek anlaşma koşulları öğrenildikten sonra, kısa süre içinde ekonomik önlemler paketi açıklandı. Fakat önlem paketinde IMF'nin bazı istekleri eksik kalmıştı. Nitekim Washington'da yapılan görüşmelerde IMF, programı "olumlu ama yetersiz" olarak nitelermiş

15 Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika*. Ankara: Ümit Yayınları, 1995, s. 195-199.

16 Birand, a.g.e., s. 97-99; Turan, a.g.e., s. 379-380, Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.

17 *Hürriyet*, 8 Ocak 1978.

ve ek önlemler alınmasını talep etmişti. IMF ile Ecevit Hükümeti arasındaki görüşmeler bu noktada tıkanıp, IMF'nin istediği ek önlemleri kabul etmeyen hükümet, ABD'yi devreye sokarak IMF'ye baskı yapmaya çalıştı. Hükümetin bu girişimleri sonucunda, IMF bir taraftan Türkiye'nin niyet mektubunu eleştirirken, bir taraftan da stand-by anlaşmasını imzalıyordu. Ancak, bu durumun sonucu, uluslararası ticari bankaların, Türkiye'nin mevcut dış borçlarını ertelerken, ihtiyaç duyulan yeni kredileri açmaması oldu.¹⁸

Ecevit Hükümeti IMF ile yapılan stand-by anlaşmasından sonra dış kredilerin açılmasını bekliyordu; ama sonrasında yapılan 3 aylık olağan konsültasyon görüşmelerinde IMF'nin ek önlem istekleriyle karşılaştı. Ekim ayında ABD'ye bir heyet göndererek IMF'yle ilişkiler konusunda bilgi alan TÜSİAD heyeti, IMF'nin istediği ek önlemler yerine getirilmezse anlaşmanın askıya alınacağını öğrendi. TÜSİAD heyetine iletilen bir başka önemli görüş, IMF ve uluslararası bankaların, Türkiye'ye kredi vermek için öne sürdükleri koşulları belirlerken, "demokratik rejim içinde uygulanabilirlik" gibi bir ölçütten hareket etmeye niyeti olmadığıydı. Bu görüş, Ecevit'in, IMF reçetelerinin ancak askeri dikta rejimlerinde uygulanabilir nitelikte olduğunu belirterek, Türkiye'ye demokratik rejim içinde uygulanabilir daha yumuşak bir paket önerilmesi isteğine cevaptı. Nitekim Kasım ayında yapılan olağan konsültasyon görüşmelerinde, stand by anlaşmasının koşullarının yerine getirilmediği belirtilerek, ek önlemler alınana kadar anlaşma askıya alındı.¹⁹

Sonraki aylarda, Ecevit Hükümeti, kendi yaklaşımından geri adım atmadan IMF'nin koşullarını yumuşatabilmek için başta ABD ve Federal Almanya olmak üzere Batılı hükümetleri devreye sokmaya çalıştı. Ancak, Batı dünyası Türk Hükümetinin programı yumuşatma isteklerine karşı ödünsüz bir tavır takınmıştı. Ecevit Hükümeti Mayıs 1979'daki görüşmelerde de IMF'nin koşullarını yumuşatmaya çalışınca, sermaye çevrelerinin sert tepkisiyle karşılaştı. Hükümete baskı kurarak IMF'nin koşullarını kabule zorlamaya çalışan sermaye çevreleri, daha önce örneği pek görülmemiş bir biçimde basına verilen tam sayfa ilanlarla bir kampanya başlattı. TÜSİAD'ın ilanları Mayıs ve Haziran aylarında gazetelerde yayınlandı. İlanlarda, esasen, IMF'nin ekonomik programa ve kalkınma stratejisine ilişkin önerilerinin kabul edilerek, karma ekonomi modelinden serbest piyasa modeline ve iç pazara dönük sanayileşme modelinden ihracata yönelik sanayileşme modeline geçilmesi savunuluyordu.²⁰ Ecevit ise buna çok sert tepki gösterdi.²¹

Hükümetin istenen kararları alıp IMF'yle yeni bir stand by anlaşması imzalaması 17 Temmuz 1979'da gerçekleşti. Sonrasında Eylül ayından itibaren de dış kredi girişi başladı. Ancak, bu aşamada Ecevit Hükümeti iyice yıpranmıştı ve son günlerini yaşarken gelen bu kaynak hükümetin ömrünü uzatmaya yetmeyecekti.

18 Yalçın Doğan, *IMF Kıskaçında Türkiye (1946-1980)*. 3. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınları, 1987, s. 143-147; Birand, a.g.e., s. 72-74; *Yurt ve Dünya*, Haziran 1979; Faruk Ataay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçında Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*. Ankara: Deki Yayınevi, 2007, s. 129-153.

19 *Milliyet*, 30 Ekim, 2, 5, 23 Kasım 1978.

20 *Hürriyet*, 13, 20 Mayıs, 3, 10 Haziran 1979.

21 *Hürriyet*, 14, 16 Haziran 1979.

2. Ekonomik Kriz ve Enerji Krizi

Ecevit Hükümeti Dönemi, IMF'yle uzayan görüşmeler nedeniyle dış kaynak girişi beklentisiyle geçmişti. Hükümetin IMF'nin koşullarını yumuşatma çabası başarılı olmayınca, döviz rezervinin tükenmiş olmasına dayalı pek çok sıkıntı yaşandı. İthalatta yaşanan sıkıntılar nedeniyle sanayi kuruluşları ithal girdi temininde büyük güçlük çekmiş, sanayide kapasite kullanım oranlarının ciddi düşüş göstermesi ise ekonomide durgunluğa neden olmuştu.

Ekonomideki bir başka önemli sorun kıtlık, karaborsa ve kaçakçılık olaylarının büyük yaygınlık kazanmasıydı. Hatta döviz kaçakçılığı ve kaçak ithalat da büyük miktarlara ulaşmıştı. Hükümet, bu durum karşısında, karaborsa ve stokçuluğa karşı polisye önlemler almaya başladı. Sahipleri arasında ünlü iş adamlarının da bulunduğu pek çok iş yerine baskınlar yapılarak piyasada bulunamayan tüketim mallarının stoklanmış olduğu ortaya çıkartıldı. Bu durum hükümetle sermaye çevreleri arasındaki ilişkileri daha da bozdu.²²

Ekonomideki bu spekülatif ortam enflasyonu da körüklüyordu. Çalışma barışını korumanın giderek zorlaştığı böyle bir dönemde hükümetin Türk-İş'le 20 Temmuz 1978'de imzaladığı *Toplumsal Anlaşma* sermaye çevrelerinden büyük destek almıştı. Ancak, işçilerin gelirlerinin yüksek enflasyon karşısında erimesi, sendikaları ardı ardına grev kararları almaya itiyordu. Hükümetin grev erteleme kararları alması ise sendikalarla ilişkilerinin bozulmasına neden olacaktır.

Hükümetin diğer önemli gündemi enerji krizine çözüm bulunmasıydı. Türkiye 1973 Petrol Krizi'nden en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştu. Petrol fiyatlarının büyük artış göstermesi Türkiye'nin ithalat faturasını ciddi miktarda yükseltmişti. Durumu ağırlaştıran bir başka durum ise, 1960'lardan beri elektrik santrallerinin ağırlıklı petrole dayalı olarak kurulmuş olmasıydı. Petrol ithalatının zora girmesi aynı zamanda elektrikte de ciddi bir sıkıntı yaratmıştı. Bu nedenle, uzun süreli elektrik kesintileri yaşanıyor, gündelik hayat önemli oranda zorlaşıyordu. Fuel-oil bulunamadığı için yakılamayan kaloriferler, benzin bulunamadığı için çalıştırılmayan arabalar yaygın bir hal almıştı. Enerji krizi sanayi ve iş yerlerini de önemli oranda aksatıyordu. Hükümet, bu durum karşısında, bir taraftan dış kredi sağlayarak petrol ithalatını sağlamaya çalışırken, uzun vadede de yeni yapılacak santrallerin yerli kaynaklara (hidrolik, linyit vb.) dayalı olarak kurulması politikasını benimsedi.

D. REJİM VE GÜVENLİK SORUNLARI

1970'ler Türkiye'si derin bir ekonomik kriz yaşıyordu. Ekonomik kriz, bir taraftan toplumsal sınıflar ve gruplar arasındaki çıkar çelişkilerini ve çatışmalarını arttırırken, bir taraftan da bölüşüm mücadelelerini daha da şiddetlendirecek bir ekonomik yeniden yapılanma programını gündeme getiriyordu. Bu koşullarda 1961 Anayasası'nın getirdiği çoğulcu demokrasi giderek ekonomik yeniden yapılanma programının önünde engel olarak görülmeye başlanmıştı. Anayasa'nın siyasal, sendikal ve sivil hürriyetleri genişletmesi gerek

22 *Milliyet*, 15-18 Ağustos 1979.

iş dünyasının gerek bürokrasinin otoriter kanadının gerekse AP'nin tepkisini çekiyordu. AP, 1961 Anayasası'nda özgürlüklerin genişletilmesinin anarşiye yol açtığını ileri sürüyordu. Bu nedenle 1960'lardan beri Anayasa ve rejim tartışmaları hep gündemde tutulmuştu.²³

1973 genel seçimiyle demokrasiye dönülürken, seçimde hiçbir partinin çoğunluğu kazanamaması ve uyumlu bir koalisyon hükümetinin kurulamaması sorunları daha da arttırdı. Bu süreçte siyasal kutuplaşmanın ve şiddet/terör olaylarının tırmanması sorunlara çözüm üretilebilmesini de zora soktu. Bu tabloda, krizi demokrasi içinde atlatmanın tek mümkün yolunun CHP-AP koalisyon hükümetinin kuruluşundan geçtiği görüşü, iş çevreleri tarafından dile getirilmeye başlanmıştı. Ancak gerek CHP gerekse AP bu formüle çok uzaktı. Bu iki parti, demokrasi anlayışı ve Anayasa'nın felsefesi konusunda anlaşamadıkları için, demokrasiyi korumanın en öncelikli hedef olması gerektiği anlayışına da uzaktılar.

Krizin demokrasi içinde atlatılamaması durumunda askerî rejim seçeneğinin yeniden gündeme gelmesinin kaçınılmaz olduğu biliniyor olmasına rağmen, siyasetçiler demokrasiyi koruma sorumluluğu içinde hareket etmediler. Tam tersine, 1946'dan beri devam eden DP-CHP kutuplaşması, 1965 sonrasında giderek sağ-sol ve ülkücü-devrimci çatışmasına dönüştürülmeye başlandı. Üstelik buna bir de ordudaki sağ ve sol cuntalar arası mücadele eklenmişti. 1974 sonundan itibaren yeniden sahneye konmaya başlanan çeşitli provokasyonlar ve hala aydınlatılmamış olaylar sonucunda, çatışmalar daha da derinleştirilerek adeta bir "kan davası"na dönüştürülmeye başlandı.

Silahlı saldırılar ve provokasyonlar 1977 seçimleri öncesinde tırmandırılmıştı. Özellikle 1 Mayıs 1977'de Taksim Meydanı'nda gerçekleşen olaylar büyük sarsıntı yaratmıştı. Ecevit'e yönelik saldırı ve suikast teşebbüsleri ise, artık Başbakanlık yapmış bir parti liderinin bile güvende olmadığını göstermişti. Çatışmalar ve saldırılar Ecevit hükümeti döneminde ise kitlesel boyutlara ulaştırılmıştı.

Şiddet olaylarının büyük bir bölümü ülkücü gruplarla devrimci grupların çatışmaları veya birbirilerine saldırmasıyla ortaya çıkıyordu. Bu gruplar, belirli mahalleleri, bölgeleri, okulları ve öğrenci yurtlarını hakimiyet altına alma çabasıyla sürekli çatışıyorlardı. Ülkücü – devrimci çatışması artık sonu gelmez bir "kan davası" biçimini almıştı. Bu tür çatışmalarda ülkenin her tarafından sürekli olarak ölüm veya yaralanma haberleri geliyordu. Ancak, sergilenen şiddet ve vahşetle birlikte, can kayıplarının giderek büyümesi de dikkat çekiciydi. Bu kapsamda, 16 Mart 1978 tarihinde İstanbul Üniversitesi kapısından polis gözetiminde toplu olarak çıkan sol görüşlü öğrencilere ülkücülerce gerçekleştirilen bombalı ve silahlı saldırıda 7 öğrencinin ölümü ve onlarcasının da yaralanması büyük tepki doğurmuştu. 16 Mayıs 1978'de Ankara Piyangotepede bir kahvehaneye giren saldırganların 20 kişiyi yere yatırarak silahla taraması sonucu 7 kişinin ölümü de benzer türde bir saldırıya örnekti. 8 Ekim 1978'de Ankara Bahçelievler'de üniversite öğrencilerinin oturduğu bir eve zorla giren saldırganların 7 kişiyi öldürmesi de yankı uyandırmıştı. Böylece saldırılar "katliam" seviyesine ulaşmaya başlamıştı.

23 Bu dönemde yapılan anayasa ve demokrasi tartışmaları konusunda bkz. Bülent Tanör, *İki Anayasa (1961-1982)*. 3. Baskı, İstanbul: Beta, 1994.

Şiddet olaylarının bir başka dikkat çeken türü, aydın, akademisyen, gazeteci, politikacı, sendikacı gibi tanınmış kişilere yönelik saldırı ve suikastler biçimindeydi. Savcı Doğan Öz, Doç. Dr. Server Tanilli, Doç. Dr. Bedrettin Cömert, Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu, Doç. Dr. Necdet Bulut, gazeteci Abdi İpekçi, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul gibi isimlere yönelik saldırıların artışı da toplumda dehşet yaratmıştı.

1978'de başlatılan Alevi-Sünni çatışması çıkartmaya yönelik provokasyonlar ve katliamlar ise, olayların çapını “iç savaş” boyutlarına taşımaya başlamıştı. Bu dönemde, Alevilerle Sünnilerin iç içe yaşadığı K. Maraş, Malatya, Elazığ, Muş, Erzurum, Sivas, Tokat, Çorum gibi illerde mezhep çatışması yaratmaya yönelik provokasyonların birbirini izlediği görülüyordu. Bu türde olaylardan ilki 17 Nisan 1978'de Malatya Bağımsız Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'na gönderilen bombalı paketin patlamasıyla başlamıştı. Fendoğlu'nun cenazesinde toplanan kalabalığın maskeli kişilerce Alevilerin ev ve iş yerlerine saldırmaya yönlendirilmesiyle Malatya'da büyük olaylar yaşanmış, 8 kişi ölmüş, yaklaşık 100 kişi de yaralanmıştı. 3 Eylül 1978'de Sivas'ta başlayan olaylarda da benzer görüntüler ortaya çıkmış, 20 kişi ölmüş, 100'den fazla kişi de yaralanmıştı. 19 Aralık 1978'de başlayan Kahramanmaraş olayları ise 25 Aralık'a kadar sürmüştü. Alevilere yönelik saldırılarda yaklaşık 120 kişi öldürülüp, 1000'den fazla kişi yaralanırken, güvenlik güçleri ise olaylara müdahale etmemişti.²⁴

Böylece çatışmalar ve saldırılar sürekli tırmandırılır ve can kayıpları sürekli artarken, iktidarla muhalefet terör olaylarının nasıl engellenebileceği konusunda da anlaşılamıyordu. Ecevit, şiddet olaylarının tırmandırılmasını değerlendirirken, NATO konsepti çerçevesinde ülkenin Sovyet işgaline uğraması durumunda sivil direniş başlatmak üzere oluşturulan Özel Harp Dairesi'nin bu çatışmalarda kullanılmasından şüphelendiğini birkaç defa kamuoyuna açıklamıştı. Terör olaylarının çapının “çoluk-çocuk tarafından değil, devlet içerisinde yer alan güçlü bir örgüt tarafından düzenlenebilecek nitelikte” olduğunu ileri sürmüştü. Ancak, Ecevit başbakan olduğu dönemde bu konunun soruşturulması konusunda herhangi bir ilerleme kaydedememiş, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'e, Özel Harp Dairesi'nin iç politikada kullanılmaması gerektiği görüşünü iletmekle yetinmişti.²⁵ Ecevit'e göre, terör sorununda asıl çözüm, güvenlik güçlerinin tarafsızlığının sağlanmasıydı ve bu gerçekleştirilebilirse terör olaylarını olağanüstü tedbirlere başvurmaksızın da önlemek mümkündü. Hükümeti sıkıyönetim ilan etmeye zorlama stratejisi izleyen AP ve MHP'nin ise, sıkıyönetim idaresinin 12 Mart Döneminde olduğu gibi solun ezilmesini sağlayacağı beklentisi içinde olduğu gözleniyordu. Nitekim, uzun süre sıkıyönetime karşı çıkan Ecevit, Kahramanmaraş katliamından sonra 13 ilde sıkıyönetim ilan etti. Ancak, sıkıyönetim de olayların önlenmesine yetmeyecek, terör olaylarında gerçekleşen can kayıpları, her geçen gün daha da artacaktı.²⁶ Yaklaşık 23 ay süren Ecevit Hükümeti döneminde toplam 10.140 olay gerçekleşmiş, bu olaylarda 2.446 kişi hayatını kaybederken 10.043 kişi de yaralanmıştı.²⁷

24 Turan, *a.g.e.*, s. 371-373; Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014, s. 295-300; Cemal Fedayi, “Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, Editör: Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2018, s. 507.

25 *Milliyet*, 4, 14 Şubat, 1978; Birand, *a.g.e.*, s. 88-91; Yetkin, *a.g.e.*, s. 175-186; Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Yayını, 2012, s. 306-316.

26 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hil Yayın, 1996, s. 201-202.

27 Özgişi, *a.g.e.*, s. 277.

E. AP AZINLIK HÜKÜMETİ

Ecevit Hükümeti ülkenin karşı karşıya kaldığı derin krize karşı etkili önlemler almayı başaramadı. Dış politikada ve özellikle Batıyla ilişkilerde bazı ilerlemeler sağlansa da, sorunlar büyük ölçüde çözümsüz kalmıştı. Ekonomide, ne IMF'nin ve sermaye çevrelerinin istediği önlemler başarıya ulaştırılabilmiş, ne de köy-kent, halk sektörü gibi projeler uygulamaya sokulabilmişti. Öyle olunca, kriz, kıtlık ve karaborsa ortamı hükümetin yıpranmasına ve halk desteğinin zayıflamasına neden olmuştu. Bu ortamda 14 Ekim 1979'da, 5 milletvekilliği için yapılan Millet Meclisi Ara Seçimi ve Cumhuriyet Senatosu 1/3 Yenileme Seçimleri hükümetin istifasıyla sonuçlanacaktı.

Ara seçimde 5 milletvekilliğinin tamamını kazanan AP, oylarını arttırarak % 54 oy aldı. CHP'nin oyu ise önemli oranda azalarak % 29'a düşmüştü. Senato seçimlerinde ise, AP % 46,8 oyla 33 senatör, CHP % 29,1 oyla 12 senatör, MSP % 9,7 oyla 4 senatör, MHP de % 6,1 oyla 1 senatör kazanmıştı. Böylece, Cumhuriyet Senatosu'nda AP 77, CHP 63, MSP 7, CGP 2, MHP 1 senatöre sahip olmuştu. Bu sonuçlar CHP için ağır bir yenilgiydi. Zaten hükümet bir süredir Bağımsız bakanların baskısına maruz kalıyordu ve her an düşürülme tehdidi altındaydı.²⁸ Bu ortamda Ecevit 16 Ekim'de hükümetin istifasını cumhurbaşkanına sundu.

Yeni hükümeti AP lideri Demirel kurdu. Demirel'in kuracağı hükümetin güvenoyu alabilmesi için MSP ve MHP'nin desteği gerekiyordu. Ancak, daha önce başarısız olan Milliyetçi Cephe hükümetlerinin 3'sünü kurma fikri kamuoyundan destek bulmuyordu. Bu durumda bulunan formül, MSP ve MHP'nin dışarıdan desteklediği AP azınlık hükümeti oldu. 12 Kasım 1979'da cumhurbaşkanının onayıyla göreve başlayan hükümet, 25 Kasım'da 229 olumlu oya karşılık 208 olumsuz oyla güvenoyu aldı. VI. Demirel Hükümetiyle ilgili olarak ilginç olan noktalardan biri, hükümette CHP'den istifa ederek AP'ye geçen iki bakan bulunmasıydı. Böylece Ecevit'i bakanlık vererek milletvekili transfer ettiği için siyasî ahlaka aykırı davranmakla suçlayan Demirel, benzer bir tutuma girmiş oluyordu.²⁹

Göreve başlayan VI. Demirel Hükümetinin en önemli gündemlerinden biri, ekonomik programın oluşturulmasıydı. Ekonomik program IMF'nin istekleri doğrultusunda hazırlanmıştı ve programı hazırlayan ekibin başında Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili Turgut Özal bulunuyordu. 24 Ocak 1980 Kararları diye anılan ve oldukça sert önlemler içeren ekonomik program çerçevesinde Amerikan Doları devalüe edilerek 70 TL'ye çıkartılmış ve ekonomide büyük ağırlığı bulunan KİT ürünlerine yüksek zamlar yapılmıştı. Ayrıca kamu sektöründeki ücretlerin ve tarım ürünleri fiyatlarının enflasyon karşısında eritilmesi, kamu açıklarının kapatılması, KİT'lerin açıklarının sübvansede edilmesine son verilmesi gibi önlemler de yer alıyordu. Sermaye çevrelerince uzun zamandır beklenen bu kararlar, Türkiye'de ihracata yönelik emek yoğun sanayilerin geliştirilmesi için gerekli görülen önlemleri de içeriyordu.³⁰

28 Turan, *a.g.e.*, s. 379-382.

29 Alper Gülbay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Seçimler ve Sonuçları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi AİİT Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 246; Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Parlatmentonun Evrimi*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.

30 Haldun Güllalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. Ankara: Yurt Yayınları, 1987; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998.

Ecevit'in 24 Ocak Kararları'na yorumu, bu önlemlerin ancak bir dikta rejimiyle uygulanabileceği oldu. DİSK ise 2 Şubat'ta genel grev başlattı. Aynı günlerde, TARIŞ'ın İzmir işletmelerinde işten çıkartmalar nedeniyle işçi direnişleri ve fabrika işgalleri başladı. 22 Ocak'ta başlayıp 17 Şubat'a kadar devam eden TARIŞ olayları, başta üniversiteler olmak üzere bütün İzmir şehrine yayılırken ülkede büyük yankı uyandırmıştı.³¹

Diğer taraftan terör ve güvenlik sorunları da artarak devam ediyordu. Ünlü isimlere yönelik suikastler bu dönemde de devam etti. Eski Başbakan Nihat Erim, MHP'li eski bakan Gün Sazak, DİSK eski Başkanı Kemal Türkler, CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, AP İstanbul Milletvekili İlhan Darendelioğlu, Prof. Dr. Ümit Doğanay, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, yazar ve televizyon programcısı Ümit Kaftancıoğlu silahlı saldırılar sonucu hayatını kaybeden önemli kişiler arasında yer alıyordu.

Alevi-Sünni çatışması çıkartmaya yönelik provokasyonlar da bu dönemde devam etti. Özellikle Çorum'da büyük olaylar yaşandı ve 28 Mayıs'tan 2 Haziran 1980'e kadar devam eden olaylarda 33 vatandaş öldürüldü.³² 25-26 Haziran'da benzer olaylar Kırşehir'de de gerçekleşti. Sıkıyönetime rağmen çatışmalar ve suikastler devam ediyor, güvenlik güçleri olayları önlemekte başarısız kalıyordu. Nitekim AP azınlık hükümeti döneminde siyasi cinayetler daha da tırmandırılmış, 2000'den fazla insan hayatını kaybetmişti.

Demirel daha göreve gelir gelmez Millî Güvenlik Kurulunda generallerle bir araya gelmiş, sıkıyönetimin başarıya ulaştırılması için isteklerini almış, bu doğrultuda bir genelge yayınlamıştı. Ancak, 13 Aralık'ta gizli bir toplantı yapan generaller, 27 Aralık 1979'da cumhurbaşkanına bir uyarı mektubu verdiler. Ülkede komünizm, faşizm ve şeriat düzenini amaçlayan grupların yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yaptıklarının belirtildiği uyarı mektubunda, siyasî partilerin ülke bütünlüğünün sağlanması için terör, anarşi ve bölücülük faaliyetlerine karşı birleşmesi isteniyordu.³³ Uyarı mektubu 2 Ocak'ta kamuoyuna açıklandıkça Başbakan Demirel generallerle yeniden görüşmüş, terörle mücadele için alınması gereken tedbirler konusundaki görüşlerini almıştır.³⁴ Bu dönemde, gizli darbe toplantıları yapan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve üst düzey generaller ise, darbe koşullarının olgunlaşmasını bekliyordu.³⁵ Nitekim, ülkede yaşanan derin ekonomik kriz, toplumsal çatışmalar, siyasal kutuplaşma ve terör olayları karşısında demokratik siyasetin çözüm üretmemesi, demokrasiden umut kesilmesi ve askeri darbeden medet umulması eğilimini güçlendiriyordu.

Demokratik rejimin halk desteğini yitirmesinde en önemli eşiklerden biri cumhurbaşkanlığı seçiminin çözümsüzlüğe saplanması oldu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin 6 Nisan 1980'de dolacak olması nedeniyle 22 Mart'ta seçim süreci başladı. AP'li Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil'in

31 Birand, Bila ve Akar, *a.g.e.*, s. 109-110.

32 Birand, Bila ve Akar, *a.g.e.*, s. 115-119; Turan, *a.g.e.*, s. 394.

33 Uyarı mektubuyla ilgili gelişmelerin Cumhurbaşkanı Korutürk cephesinden anlatımı için bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s. 155-169.

34 Birand, Bila ve Akar, *a.g.e.*, s. 101-106.

35 Birand, *a.g.e.*, s. 84-85; Turan, *a.g.e.*, s. 393; Yetkin, *a.g.e.*, s. 168-171, s. 183-186; Hale, *a.g.e.*, s. 208; Fedayi, *a.g.e.*, s. 511.

cumhurbaşkanlığına vekalet ettiği bu süreçte, partiler bir aday üzerinde mutabakata varamayınca seçimler aylarca devam etti. Cumhurbaşkanlığı seçimi uzadıkça, demokrasiye olan inanç da sarsıldı. Bu süreçte, MSP'nin 6 Eylül'de Konya'da yaptığı Kudüs mitingi de İran İslam Devrimi'ni çağrıştırdığı için askerlerden önemli tepki gördü.³⁶ Böylece, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerekçeleri arasına “terör” ve “demokrasinin yozlaşması”ndan sonra “irtica tehlikesi” de girmiş oldu.

II. KRİZ VE PARLAMENTO

5 Haziran 1977 seçimi ekonomik krizin derinleştiği ve siyasal kutuplaşmanın tırmandığı bir dönemde gerçekleştirilmişti. Seçimden CHP ve AP oylarını arttırarak çıksa da, iki parti de Mecliste çoğunluğu sağlayamamıştı. Seçimden birinci çıkan CHP'nin hükümet kurabilmek için 13 milletvekili eksiği vardı. Buna karşılık, AP'nin, MSP ve MHP ile koalisyon hükümeti kurması mümkün görünse de, daha önce başarısız olduğu görülmüş Milliyetçi Cephe formülü krize çözüm üretmek konusunda pek fazla ümit yaratmıyordu. Ayrıca, bu hükümetin hassas bir çoğunluğa dayanması, sorunlar ağırlaştığında hükümetin yıkılmasına neden olabilirdi. Bu koşullarda özellikle basın ve iş dünyası tek mümkün çözümün CHP-AP koalisyon hükümeti olduğunu ısrarla dile getirseler de uzlaşmaz bir tavır takınan Ecevit ve Demirel bu formüle hiç şans vermiyordu.

Demirel ve Ecevit ülkede yaşanan sorunların teşhisi ve çözüm yolları konusunda derin bir anlaşmazlık içindeydi. AP ve MHP ülkede komünizm tehlikesi bulunduğunu ileri sürerek, CHP'yi bu tehlikeye karşı hiçbir önlem almamakla suçluyordu. CHP ise, AP ve MHP'nin, CHP'nin iktidara gelmesini engellemek için türlü tertiplere başvurduğunu, siyasi cinayetlerin de bu durumdan kaynaklandığını iddia ediyordu. Ülkede Latin Amerika tipi bir dikta rejimine geçiş için ortam yaratılmaya çalışıldığını ileri süren CHP, Anayasa'nın tam olarak uygulanması ve terör olaylarıyla Anayasa çerçevesinde mücadele edilmesi gerektiğini savunuyordu. AP ve MHP ise Anayasa'nın anarşiye sebep olduğunu ileri sürerek Anayasa'nın değiştirilmesi ve terörle mücadele için sıkıyönetime başvurulması gerektiğini savunuyordu. CHP ve AP'nin, gerek terör ve güvenlik sorunları, gerekse anayasa ve demokrasi sorunları konusunda birbirilerini suçlaması ve sorunların çözümü konusunda anlaşamaması, siyasi krizi daha da derinleştiriyordu.³⁷

A. SİYASİ KUTUPLAŞMANIN MECLİSTEKİ YANSIMALARI

Ülkedeki kutuplaşma ve çatışma ortamının yansımaları 5 Haziran seçiminden sonra oluşan yeni TBMM'nin ilk toplantılarından itibaren kendini göstermeye başladı. Partilerin sergilediği uzlaşmaz tutum daha meclislerin açılışında Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu başkanlık seçimlerinden itibaren ortaya çıktı. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına 16 Haziran 1977'de yapılan 3. oylamada CHP'li Sırrı Atalay

³⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 404-405.

³⁷ Özgişi, *a.g.e.*; Tanör, *a.g.e.*

seçilirken, Millet Meclisi Başkanlık seçimi yeni yasama döneminin ilk önemli siyasi kriz başlığı haline geldi. Geleneklere göre, Meclis Başkanı, en büyük parti grubundan seçiliyordu ve meclisteki en büyük grup CHP'ye ait olduğu için Meclis Başkanlığına bir CHP'linin seçilmesi bekleniyordu. Ancak, Meclis Başkanının en fazla sandalyeye sahip olan partinin üyeleri arasından seçilmesi geleneğine uymak istemeyen MC koalisyonu partileri kendi aralarında da anlaşamamıştı. MSP Meclis Başkanının kendi parti üyeleri arasından seçilmesi için diretirken, AP ise buna yanaşmıyordu. AP, başkanlık seçimi için yapılan toplantılara katılmayarak seçimi tıkadıkça ve seçim uzayıp Millet Meclisi Başkanı seçilemedikçe, yasama ve diğer meclis faaliyetleri başlatılamıyordu. 5 Temmuz'da başlayan Meclis Başkanı seçimi, sonunda MHP'nin CHP adayı Cahit Karakaş'a destek vermesiyle ancak 17 Kasım'da yapılan 38. turda çözülebildi. Meclis Başkanlığı seçiminde CHP, AP ve MSP'nin uzlaşmaya yanaşmaması ve kendi isteklerinde direktmesi sonucunda yaşanan tıkanma, yeni dönemde Millet Meclisinde karşılaşılabilecek durumun ilk işaretini de vermişti. 14 Ekim 1979 Millet Meclisi ara seçimi ve Senato 1/3 yenileme seçiminden sonra ise, benzer bir sorun yaşanmamıştır. 6 Kasım 1979'da yapılan seçimlerde, Millet Meclisi Başkanlığına CHP'li Cahit Karakaş, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına da AP'li İhsan Sabri Çağlayangil seçilmiştir.³⁸

Bu dönemde Meclisteki hassas dengeler AP ile CHP'yi milletvekili transferi çabasına sevk etmiştir. Bu durum, AP ile CHP arasındaki gerilimi daha da arttırmış, bu gerilim de Meclise yansımıştır. II. MC Hükümetinin yıkılışının AP'den 11 milletvekilinin istifasıyla gerçekleşmesi ve Ecevit'in bu bağımsız milletvekillerine bakanlık vererek hükümet kurması partiler arası ilişkileri çok germiştir. Aslında AP'den istifa eden milletvekilleri CHP'ye geçmemiş ve bağımsız milletvekili olarak koalisyona katılmışlardı. Ama buna rağmen, siyasi etik tartışmaları gündeme geldi. CHP'yi siyasi ahlaka aykırı davranmakla suçlayan Demirel, 11 milletvekilinin istifa ederek II. MC Hükümetini devirmesine çok sert tepki gösterdi ve CHP-CGP-DP-Bağımsızlar Hükümetine karşı çok sert bir muhalefet yürüttü. Böylece, CHP ile AP arasındaki husumete yeni bir halka eklenmiş oldu.³⁹

Partiler, ülke derin bir krizle boğuşmasına rağmen yapıcı olmamıştı. Muhalefette oldukları dönemde hükümetin almak istediği önlemleri engellemek için tıkayıcı bir rol oynuyorlardı. Hükümetin getirdiği yasa tasarılarının görüşülmesini önlemek için türlü engellemelere başvurulması bunun en çok karşılaşılan örneğiydi.⁴⁰ Bu konuda 1978 Bütçe Kanunu ilginç bir örnek oluşturmuştur. Bütçe tasarısı II. MC Hükümeti tarafından hazırlanmıştı ve CHP bu tasarıya muhalefet etmişti. Ancak, 31 Aralık 1977'de hükümet gensoruyla düşürülüp, CHP-CGP-DP-Bağımsızlar koalisyonu kurulunca, II. MC partilerinin hazırladığı Bütçe Kanunu'nu savunmak CHP'lilere, muhalefet etmek ise AP'lilere düşmüştü.⁴¹ Bu tablo, siyasi partilerin rasyonellikten tamamen uzaklaştığını gösteriyordu.

38 Gülbay, *a.g.e.*

39 Birand, Bila ve Akar, *a.g.e.*, s. 62-63, s. 68.

40 *Milliyet*, 23 Eylül, 26 Ekim 1978.

41 Esat Arslan, *Türk Parlamento Tarihi, XVI. Dönem, 1977-1980, 3 cilt*, Ankara: TBMM Yayınları, 2012, s. 5.

CHP-CGP-DP-Bağımsızlar koalisyonu döneminde yaşanan bir başka örnek olay partilerin tutumunu göstermesi bakımından ilginçti. Bu dönemde muhalefette olan AP ve MHP sürekli olarak sıkıyönetim ilan edilmesini istiyor, hükümeti de sıkıyönetime karşı olduğu ve teröre karşı gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle suçluyordu. Ancak Kahramanmaraş Olayları'ndan sonra hükümet sıkıyönetim ilanı konusundaki baskılara boyun eğerek 13 ilde sıkıyönetim ilan etmişti. Sonrasında, hükümet 2'şer ay arayla sıkıyönetimin uzatılmasını isteyince, AP lideri Demirel, hükümetin sıkıyönetimi sulandırmaya çalıştığını ileri sürerek, sıkıyönetimin uzatılmasına karşı çıkmıştı. Demirel'in bu tutum değişikliği, muhalefetin belli ilkeler ve görüşlere değil, hükümeti engelleme anlayışına dayandığını gösteriyordu.

Bu dönemde Meclis çalışmalarının aksamasına yol açan bir başka neden, 1961 Anayasası'nın Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu için toplantı yeter sayısını, toplam milletvekili ve senatör sayısının salt çoğunluğu olarak belirlemesiydi. Toplantı yeter sayısına ulaşamaması nedeniyle toplantı yapılamaması sık sık yaşanan bir durumdu. Meclise sunulan kanun tasarısı ve tekliflerinin çoğunluğu bu nedenle gündeme alınamıyor, kurulan komisyonlar da çoğu zaman çalıştırılmıyordu.⁴²

Ayrıca, bozulma sadece siyasal organlarla sınırlı kalmamış, aşırı partizan tutumlar nedeniyle bürokrasi de yozlaşmıştı. Bürokrasinin tarafsızlığını kaybederek siyasallaşması, hukuk devleti ilkesinin tahribine yol açarak sistemi meşruiyet krizine sürüklemişti.

B. PARLAMENTO FAALİYETLERİ

Yasama faaliyetleri açısından bakıldığında, ülke ağır bir ekonomik kriz ve terör olaylarıyla boğuşurken, Meclis verimli bir biçimde çalıştırılmamıştır. Ülkenin önemli sorunlarıyla ilgili yasama faaliyetleri çok sınırlı kalmış, Meclisin görüşüp karara bağlayabildiği yasalarda çoğunlukla tali konularda yoğunlaşmıştı.⁴³

Bu dönemde çıkartılan önemli yasalardan biri, terör sorununa çözüm arayışıyla gündeme gelmişti. CHP-CGP-DP-Bağımsızlar Hükümeti terör olaylarına karşı bir önlemler paketini 6 Kasım 1978'de açıklamıştı. 18 Kasım'da Meclise sunulan tasarıda, Polis Görev ve Yetki Yasası'nda kolluk güçlerine konut dokunulmazlığı, kişi güvenliği, özel hayatın gizliliği gibi konularda yetkiler verilmesi öngörülüyordu. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda getirilmek istenen değişiklik ise mülki idare amirlerine miting ve gösteriler konusunda kısıtlayıcı tedbirler alma yetkisi veriyordu. Devlet Memurları Yasası'nda ve

42 Tanör, *a.g.e.*, s. 93; Özgişi, *a.g.e.*, s. 273.

43 1977-80 döneminde çıkartılan yasaların tam listesi için bkz. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=4&v_donem=5&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=4&v_donem=5&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=1977-80_donemindeki_Millet_Meclisi_kararlari)

Dernekler Yasası'nda öngörülen değişikliklerle de, memurların derneklere üye olmasına ve dernek faaliyetlerine kısıtlama getirilmek isteniyordu.⁴⁴ Ancak, yasa tasarıları basın ve kamuoyunda uzun süre tartışılmış, terör olaylarını engellemeye yönelik değil, demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı nitelikte olduğu ileri sürülerek eleştirilmişti.⁴⁵ Bu eleştirilerden sonra, çıkartılan 29 Mayıs 1979 tarih 2241 sayılı yasa⁴⁶, 7 Haziran 1979 tarih ve 2245 sayılı yasa⁴⁷ ve 12 Haziran 1979 tarih ve 2249 sayılı yasa⁴⁸ ile, Türk Ceza Kanunu'nda ateşli silah kaçakçılığı, şiddet eylemleri, bomba imali, kişi hürriyetini kısıtlama, cürüm işlemek için örgüt kurmak gibi suçlara verilen cezaları arttıran değişiklikler yapma yoluna gidilmişti.

AP azınlık hükümeti döneminde çıkartılan 19 Şubat 1980 tarih ve 2261 sayılı yasa⁴⁹ da terör olaylarına yönelik tedbirler içeriyordu. Bu yasanın bir başka özelliği, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Aralık 1979'da verdiği uyarı mektubunda yer alan, terör olaylarına karşı tedbir alınması isteğini karşılamaya yönelik olmasıydı.

Ekonomik krizin en önemli gündem maddelerinden biri olduğu bu dönemde ekonomiye ilişkin bazı önlemler de yasalaştırılmıştı. Bu kapsamda, CHP ağırlıklı hükümet döneminde çıkartılan 29 Haziran 1978 tarih ve 2171 sayılı yasa⁵⁰ kamu yönetiminde ve kamu harcamalarında etkinlik ve verimlilik sağlamak için bazı önlemler alınmasını amaçlıyordu.

Dönemin bir başka önem verilen tasarısı, vergi yasası tasarısı olmuştu. Ekonomik kriz konusunda IMF'yle yapılan görüşmelerde kamu harcamalarının enflasyonist politikalarla finanse edilmesine son verilmesi için kamu gelirlerini arttırıcı bir vergi reformu talebi gelmişti. Yaklaşık bir yıl tartışılan vergi yasa tasarısı, iş dünyasından gelen tepkilerle değiştirildikten sonra da çıkartılamamıştı.⁵¹

Bu dönemde başarıya ulaşan bir yasalaştırma örneği, linyit madenlerinin devletleştirilmesini sağlayan 4 Ekim 1978 tarih ve 2172 sayılı Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun⁵² oldu. Bu yasa ülkenin içinde bulunduğu enerji krizi nedeniyle önem taşıyordu. Türkiye 1960'larda elektrik üretimini petrole dayalı santrallere dayandırmıştı. Ancak, bu durum Petrol Krizi'nden sonra büyük bir sorun yarattı. Yeni yapılacak santrallerin linyit ve hidrolik gibi yerli kaynaklara dayandırılması gerekiyordu. Ancak, linyit madenlerinin çoğu özel sektör tarafından işletiliyordu ve bu madenlerde verimlilik ve üretim ihtiyacı karşılayabilecek düzeyin çok altındaydı. Linyit madenlerinde verimlilik ve üretimi arttırabilmek için gerekli yatırımların ancak devlet eliyle gerçekleştirilebileceği görülünce, böyle bir adım atıldı.⁵³

44 *Milliyet*, 7 Kasım 1978.

45 *Milliyet*, 22-23 Kasım, 6 Aralık 1978, 19 Ocak 1979.

46 *Resmi Gazete*, 09.06.1979, 16661.

47 *Resmi Gazete*, 16.06.1979, 16668.

48 *Resmi Gazete*, 22.06.1979, 16674.

49 *Resmi Gazete*, 19.02.1980, 16909.

50 *Resmi Gazete*, 29.09.1978, 16419.

51 *Ataay, a.g.e.*, s. 135, s. 142, s. 146.

52 *Resmi Gazete*, 14.10.1978, 16434.

53 *Turan, a.g.e.*, s. 376; *Ataay, a.g.e.*, s. 170-171.

1977-1980 dönemine genel olarak bakılacak olursa, partilerin uzlaşmaz tavırları nedeniyle, TBMM'nin gerek yasama, gerekse denetim faaliyetleri açısından oldukça "kısır" bir dönem geçirdiği görülmektedir. Meclis, siyasi partilerin parti çıkarlarını ulusal çıkarların önüne koyması nedeniyle tıkanıklık yaşarken, cumhurbaşkanlığı seçimiyle birlikte siyasal sistem tamamen felce uğradı.

C. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ KRİZİ

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin 6 Nisan 1980'de dolacak olması nedeniyle başlayan cumhurbaşkanlığı seçimi partilerin uzlaşmaz tutumu nedeniyle bir siyasi krize dönüştü. 22 Mart'tan 12 Eylül'e kadar, 6 aya yaklaşan sürede cumhurbaşkanını seçemeyen Meclis, siyaseti tıkayarak ve demokrasiyi yozlaştırarak askeri darbenin gelişini kolaylaştırmış oldu.

Anayasa'ya göre, cumhurbaşkanı seçimi Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosunun birleşik oturumunda yapılacaktı. Seçime Millet Meclisi'ndeki 450 milletvekili yanı sıra, Cumhuriyet Senatosundaki 150 seçilmiş senatör ve toplam sayısı 34'e ulaşan kontenjan senatörü ve tabii senatör katılacaktı. Cumhurbaşkanı adaylarının seçilebilmesi için en az 318 oya ulaşmaları gerekiyordu. 318 rakamı, aynı zamanda, toplantı yeter sayısıydı ve seçimin yapılacağı birleşimin açılabilmesi için de bu sayıya ulaşılması gerekiyordu.

22 Mart 1980'de başlayan seçim sürecinde ilk 24 turda, CHP ve AP aday göstermedi. CHP ve AP'nin oylamalara katılmak konusunda da ilgisiz davranması sonucunda hiçbir aday önemli bir oy alamadı. Bu sırada 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Korutürk tabii senatör olarak Cumhuriyet Senatosunda yerini alırken, Cumhuriyet Senatosunun AP'li Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil de cumhurbaşkanlığına vekalet etmeye başlıyordu. Ancak, Cumhurbaşkanlığı Makamının üstelik de ülkenin derin bir kriz içinde olduğu bir süreçte vekaletle doldurulabilmiş olması da, partileri seçimin sonuçlandırılması için uzlaşmacı olmaya sevk etmeye yetmemiştir.

Seçim 10 Nisan'daki 25. turdan itibaren ciddiyet kazandı. AP Saadettin Bilgiç'i aday gösterince, CHP de Em. Org. Muhsin Batur'un etrafında birleşti. Ancak, Bilgiç ile Batur arasındaki yarış iki adayın da seçilmeye yetecek oy sayısına yaklaşamaması nedeniyle sonuçsuz kaldı. AP, 3 Haziran'daki 87. turda çekilen Bilgiç yerine Em. Org. Faik TÜRÜN'ü aday gösterince, yarış Batur ile TÜRÜN arasında devam etti. Böylece, 12 Mart Döneminin iki rakip cuntasında yer alan Batur ve TÜRÜN, bir kez daha karşı karşıya gelmiş oluyordu. 93. turda en yüksek oy sayısı olan 303'e ulaşan Batur, seçilmesinin mümkün olmadığını görünce 6 Haziran'daki 98. turdan sonra adaylıktan çekildi. Batur'un çekilmesinden sonra seçim süreci iyice çıkmaza girmiş, 21 Ağustos'taki 115. tura kadar çoğu zaman yeterli çoğunluğa ulaşamadığı için birleşim bile gerçekleştirilememişti. 21 Ağustos'tan ordunun yönetime el koyup Meclisi ve hükümeti feshettiği 12 Eylül'e kadar da toplantı yeter sayısına ulaşamamıştır. Böylece, uzlaşarak cumhurbaşkanını seçecek sağduyuyu gösteremeyen partiler, büyük bir sorumsuzluk ve umursamazlık içinde hareket edince, toplumun demokrasiye olan inancını da tamamen zayıflatmış oldular.⁵⁴

54 Gülbay, a.g.e., s. 257-260; Turan, a.g.e., s. 396-399; Fedayi, a.g.e., s. 511.

Bu arada, cumhurbaşkanlığı seçiminin çıkmaza girdiği 6 Haziran'dan sonra, CHP Hükümeti düşürmek üzere harekete geçti. AP Hükümetinin başarısız olduğunu ve ülkede bir onarım hükümetine ihtiyaç olduğunu ileri süren CHP, 17 Haziran 1980'de AP Hükümeti hakkında gensoru verdi. Gensoru önergesinin görüşüleceği 2 Temmuz öncesinde Erbakan da gensoruya destek vereceğini açıklayınca hükümetin düşmesi olasılığı belirmişti. Ancak, MSP Başbakanlık'ın MSP lideri Erbakan'a verilmesinde diretince CHP-MSP anlaşması bozuldu. MSP son anda tavır değiştirdi, hükümet 214 olumsuz oya karşılık 227 oyla güvenoyu aldı. Böylece, aylardır cumhurbaşkanı seçilemediği için siyasi kriz yaşayan ülke, bir de hükümet kriziyle karşılaşmaktan kurtulmuş oldu.⁵⁵ Ancak, bundan sonra AP Hükümetinin bakanları hakkında gensoru önermeleri verilmeye başlandı. İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil hakkında verilen gensoru önergesinin 21 Ağustos'ta görüşülmesinin kararlaştırılması üzerine istifa etmiş, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen de 5 Eylül'de güvensizlik oyuyla bakanlıktan düşürülmüştür. Ayrıca, Maliye Bakanı İsmet Sezgin, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Esat Kıratlıoğlu ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Münif İslamoğlu hakkında da gensoru önergesi verilmişti. Bu önermeler 12 Eylül 1980'de darbe gerçekleştiği için görüşülmemiştir.⁵⁶

55 Birand, Bila ve Akar, *a.g.e.*, s. 123; Gülbay, *a.g.e.*, s. 253-255.

56 Gülbay, *a.g.e.*, s. 255-257.

SONUÇ

Türkiye, 1977 seçimlerine derin bir ekonomik kriz, siyasal kutuplaşma ve yaygın terör olayları ortamında girmişti. Çözumsuzlük içinde uzayıp giden krizin kökleri, esasen, 1969'da başlayan ekonomik krize dayanıyordu. 1970'te IMF ile bir stand by anlaşması imzalayan AP Hükümeti, istikrar önlemlerini ve ekonomik yeniden yapılandırma programını başarıya ulaştıramamıştı. Bir taraftan AP'nin bölünerek DP ve MNP'nin kuruluşu, bir taraftan da sendikal ve sol muhalefetin yükselişi, AP'nin ekonomik programı uygulamasına engel oluşturmuştu. Ordunun AP Hükümetini istifa ettirerek, 12 Mart askeri rejimini kurmasının nesnel temeli, bu krize çözüm oluşturmaktı. 12 Mart rejimi, hem parlamentodaki bütün partileri baskı altına alarak ekonomik program için gerekli sükûneti sağlamış, hem 1961 Anayasası'nın çoğulcu yönlerini törpüleyen Anayasa değişikliklerini gerçekleştirmiş, hem de sendikal ve sol muhalefeti tamamen susturmuştu. 12 Mart ara rejimi döneminde özellikle Anayasa değişikliklerine büyük önem veriliyordu. 1961 Anayasası'nın çoğulcu demokrasiye alan açan özgürlükleri getirmesi, siyasal, sendikal ve sivil hürriyetleri genişletmesi, gerek sermaye çevrelerinin, gerek bürokrasinin otoriter kanadının, gerekse AP'nin tepkisini çekiyordu. AP, 1961 Anayasası'nda özgürlüklerin genişletilmesinin anarşiye yol açtığını ileri sürüyordu. Bu nedenle 1960'lardan beri Anayasa ve rejim tartışmaları hep gündemde tutulmuştu. Ancak, 1973 genel seçimiyle demokrasiye döndükten kısa süre sonra, hem ekonomik kriz, hem siyasal kutuplaşma, hem de siyasal istikrarsızlık sorunları yeniden ortaya çıktı. Böyle bir ortamda yapılan 1977 genel seçiminde ortaya çıkan Meclis aritmetiği de, krize demokratik rejim içinde çözüm üretilebilmesinin imkanlarını iyice daralttı.

1970'lerde Türkiye'ye benzer bir kriz ortamı yaşayan pek çok ülke, neoliberal yeniden yapılandırma sürecini askeri dikta rejimleri altında gerçekleştirebilmişti. Türkiye'nin de bu derin krizi demokrasi içinde aşma imkanı çok sınırlıydı. Krizin demokrasi içinde atlatılabilmesinin tek yolunun CHP-AP koalisyonu olabileceği görüşü dile getiriliyordu. Ancak, AP ile CHP, sağ ile sol, ülkücüler ile devrimciler arasındaki siyasal kutuplaşma ve çatışma adeta "kan davası"na dönüşmüştü. İki parti arasındaki giderek daha da sertleşen mücadele, birbirilerine ağır hakaretler ve suçlamalarda bulunmaktan, fiili sokak çatışmalarına kadar vardırılmıştı. Zaten, demokratik rejimi koruma kaygısını güdenler iyice azınlıkta kalmış, askeri yönetim beklentisine girenler giderek artmıştı. Böyleleri için mesele artık "koşulların olgunlaşması"na kalmıştı.

1977-1980 Dönemi parlamentosu, siyasal kutuplaşma ve çatışmanın sonucunda zamanını kısır mücadelelerle boşa harcamıştı. Ülke derin bir kriz içinde savrulurken, Mecliste yapılan tartışmalar "sağırlar diyalogu"na dönüşmüştü. Yasama faaliyetleri bakımından da çok verimsiz bir dönemdi. Çözüm bekleyen onca sorun varken, meclislerin ve Meclis komisyonlarının toplantı ve karar yeter sayısı sağlanamadığı için toplantı yapamaması oldukça sık rastlanan bir durumdu. Meclislerin toplanıp da yasalaştırabildiği yasalar ise genellikle "tali" görülen konularla ilgiliydi.

Meclislerin bu “kısır” duruma düşmesi partilerin “yapıcı” bir anlayışa sahip olmamasından kaynaklıydı. Muhalefete düşen partiler hükümeti zor duruma düşürmek için her türlü yönetime başvurabiliyordu. Krizin aşılması için iş birliği yapmıyor, hükümetin rahat bir ortamda çalışmasına izin vermiyordu. Demokrasinin bütünüyle yozlaşmasına ve meşruiyet krizine girmesine neden olan bu durum, krizin demokratik yollarla aşılabileceği düşüncesinin yıkılmasına ve askeri darbeden medet umulmasına neden oldu.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akar, A. (2010). *Türkiye Komplolar ve Provokasyonlar Tarihi*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Arslan, E. (2012). *Türk Parlamento Tarihi, XVI. Dönem, 1977-1980*. 3 cilt. Ankara: TBMM Yayını.
- Ataay, F. (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçında Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*. Ankara: Deki Yayınevi.
- Ataay, F. (2020). *Türkiye Demokrasi Tarihi*. Genişletilmiş 2. baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İletişim Yayınevi.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül 04.00*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Birand, M. A., Bila, H. ve Akar, R. (2010). *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*. 6. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Doğan, Y. (1987). *IMF Kıskaçında Türkiye (1946-1980)*. 3. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınları.
- Fedayi, C. (2018). "Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)". Editör: Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Ankara: Savaş Yayınevi, ss. 485-522.
- Gönlübol, M. vd. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gülalp, H. (1987). *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. Ankara: Yurt Yayınları
- Gülbay, A. (2017). *12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Seçimler ve Sonuçları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi AİİT Enstitüsü.
- Hale, W. (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hil Yayın.
- Manisalı, E. (2000). *Dünden Bugüne Kıbrıs*. İstanbul: Cumhuriyet.
- Oran, B. vd. (2002). *Türk Dış Politikası*. Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (2010). *Fahri S. Korutürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Yayını.
- Tanör, B. (1994). *İki Anayasa (1961-1982)*. 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Turan, Ş. (2002). *Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1960-1980)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yetkin, Ç. (1995). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*. Ankara: Ümit Yayınları.
- Yücekök, A. N. (1983). *Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

12 EYLÜL, NEOLİBERALİZME GEÇİŞ VE SEÇİMSİZ DÖNEM

FARUK ATAAY

12 EYLÜL, NEOLİBERALİZME GEÇİŞ VE SEÇİMSİZ DÖNEM

Faruk Ataay*

GİRİŞ

Türkiye’de 12 Eylül 1980’de askerî darbe gerçekleştirilerek bir askerî yönetim kuruldu. *Bayrak Harekâtı* adı verilen darbe, 5 orgeneralden oluşan Millî Güvenlik Konseyi (MGK) adlı bir cunta tarafından gerçekleştirildi. MGK, Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun’dan oluşuyordu. Genelkurmay 2. Başkanı Haydar Saltık da MGK Genel Sekreteri olarak darbeye önemli rol oynamıştı. MGK, darbenin, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından İç Hizmet Kanunu’nun verdiği “cumhuriyeti koruma ve kollama” görevine dayanılarak emir-komuta zinciri içinde gerçekleştirildiği ilan etmişti. 12 Eylül 1980’de başlayıp 13 Aralık 1983’e kadar 3 yıl 3 ay süren “ara rejim”, iktidarın bütünüyle MGK’nın elinde olduğu bir askerî dikta rejimi niteliği taşıyordu. Parlamento ve hükümetin feshedildiği bu dönemde, MGK “asli kurucu iktidar” rolü oynadı.¹

12 Eylül askerî yönetimi Türkiye’de pek çok konuda önemli dönüşümler gerçekleştirdi. Bu nedenle, 1980 ekonomi, dış politika, siyaset, kültür vb. alanlarda önemli bir milat sayıldı. Ekonomide iç pazara dönük sanayileşme politikasından ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçişi ve kalkınmacı-müdahaleci devlet modelinden neoliberal devlet modeline geçişi sağlayan reformlar, 24 Ocak 1980’de alınan ekonomik kararların 12 Eylül askerî yönetimince uygulanmasıyla gerçekleştirilebilmişti. Dış politikada 1960’larda ve 1970’lerde Kıbrıs sorununun alevlenmesi ve Batı’nın Rumları kayıran bir tavır izlediğinin düşünülmesi, Türkiye’de Amerika’yla ilişkilerin sorgulanmasına ve Batı’dan özerk dış politika arayışlarına neden olmuştu. 12 Eylül askerî yönetimi Amerikancı bir politika izleyerek özerk dış politika arayışlarına son verecekti. Siyasal sistem açısından, 1961 Anayasası’nın getirdiği görece olarak çoğulcu siyaset anlayışı 12 Eylül’de yıkılmış ve 1982 Anayasası ile yarı-otoriter ve yarı-militarist bir rejim inşa edilmişti. Böylece, 12 Eylül Askerî Darbesi Türkiye tarihinde önemli bir dönüm noktası niteliği kazandı.

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 Cem Eroğul, *Anatüzeve Giriş*. 9. Baskı, Ankara: İmaj Y., 2007, s. 305-307.

I. KRİZ VE DARBE

A. 12 EYLÜL ÖNCESİ GELİŞMELER

12 Eylül Darbesi, uzun yıllardır devam eden ve çözümsüzlük içinde giderek derinleşen bir krizin sonucunda gerçekleşmişti. Krizin ekonomik boyutu oldukça önemliydi. 1969'da derinleşen ekonomik kriz sonucunda 1970'te IMF'yle *stand-by anlaşması* yapılmasıyla birlikte, neoliberal yeniden yapılandırma programı Türkiye'nin gündemine girmişti. Ancak, 1970'ten 1980'e kadar olan süreçte bu program başarıya ulaştırılmamıştı. Böylece, 1970'ler Türkiye'si, temelleri ekonomik krizde yatmakla birlikte, toplumsal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla giderek derinleşen bir krize sahne olmuştu. Bütün bu dönem boyunca görev alan hükümetler ülkede istikrarı sağlayarak krizin aşılmasını sağlayamadıkları gibi, ülkede keskin bir siyasi kutuplaşma ve giderek tırmanan şiddet-terör olayları gerçekleşmişti. Böylece, kriz demokrasi içinde aşılamadıkça, bir rejim krizine dönüşmeye başlamıştı.

Krizin demokrasi içinde aşılamayışında, 1946'da çok partili hayata geçilmesinden bu yana CHP ile DP-AP arasında yaşanan rekabetin giderek bir husumete dönüşmesinin de büyük etkisi vardı. İktidarı ele geçirmek ve elde tutmak için demokrasi ve hukuk dışı yollara başvurma mübah sayıldığı bu mücadele, Soğuk Savaş koşullarının da etkisiyle giderek bir sağ-sol çatışmasına dönüşmüştü. Demokratik rejimi koruma sorumluluğu duymayan siyasetçiler, krizi derinleştirecek adımlar atmaktan da kaçınmıyorlardı. Siyasetçiler, oy kaybı çekincesiyle ekonomik krize karşı etkili önlemler almadıklarından, ekonomik kriz giderek derinleşirken, toplumsal çıkar çatışmaları ve şiddet olayları da tırmanıyordu. Krizi demokrasi içinde aşma çabası ve demokratik rejimi koruma kaygısı gütmeyen siyasetçiler, yapıcı değil tıkaıcı bir tutum izliyorlardı. Bunda, 1961 Anayasası'nın getirdiği çoğulcu demokratik rejimi yük olarak gören çevrelerin, krizi derinleştirerek 12 Mart benzeri bir ara rejime geçişi sağlama çabası da etkiliydi. Nitekim, güvenlik bürokrasisi içinde de, çoğulcu demokrasiyi benimsemeyen, siyasi hayatın, sivil toplumun ve basının sıkı denetim altına alınması düşüncesi içinde olan kesimler vardı.

Bu ortamda, demokrasi bir "sağlıklar diyalogu"na dönüşerek büyük bir yozlaşma içine girmişti. Siyasi partilerin uzlaşmaz tutumlar izlemesiyle Meclis başkanı ve cumhurbaşkanının aylarca seçilememesi nedeniyle siyaset tamamen tıkanabiliyordu. Ayrıca, sık sık meclislerin yeterli çoğunluk sağlanamadığı için toplanıp karar alamaması sorunu yaşanıyordu. Diğer taraftan, 1973 ve 1977 genel seçimlerinin koalisyon hükümetini gerekli kılan parlamento aritmetikleri ortaya çıkartması da, milletvekili transferlerini ve partiler arasında çeşitli pazarlıkları gündeme getirmişti. Bu süreçte, birkaç milletvekiline sahip küçük partiler bile önem kazanabiliyordu. Bütün bu yaşananlar toplumda siyasetçilerin saygınlığını iyice azaltmıştı. Ama, toplumu en derinden etkileyen şey, hergün çatışmalarda, suikastlerde, bombalı saldırılarda yeni can kayıplarının yaşanmasıydı. Sağ-sol, ülkücü-devrimci çatışması giderek Alevi-Sünni çatışmasına dönüştürülerek kanlı bir iç savaş çıkartılmaya başlanmıştı. Vahşet düzeyine varan katliamlar ve ülkede can güvenliğini ortadan kaldıran cinayetler, toplumu derinden etkilemişti. Bu ortamda, bütün siyaset mekanizması tıkanmış, toplumda sorunların demokrasi içinde aşılabileceği inancının sarsılmasıyla birlikte, demokratik rejim

büyük bir meşruiyet krizi yaşamaya başlamıştı. Böylece toplum demokrasiden soğutulmuş ve askerî yönetimden medet umar duruma getirilmişti.

Ülkeyi 12 Eylül Darbesine götüren süreçte, ülkenin yaşadığı sorunlara çözüm üretmekte başarısız olan AP ve CHP, birbirleriyle kısır bir çekişmeye girerek krizi daha da derinleştirirken, askerî darbeden başka çıkar yol kalmadığı düşüncesi ülkede giderek yayılıyordu. Buna paralel olarak, askerler içinde de bir askerî darbe ile yönetimi ele alma düşüncesi geliyordu. Zaten, ordu, 27 Mayıs Darbesi sonrasında iyice siyasallaşmış ve siyasi iktidardan özerkleşerek ülkenin geleceğine yön veren başlıca aktör olma çabasına girmişti. Bu durumu Soğuk Savaş ortamı ve NATO kaynaklı “millî güvenlik devleti doktrini” de güçlendiriyordu.²

Ancak, ülkedeki siyasal kutuplaşma ve çatışma ortamı, ordunun içine de yansımıştı. Ordu, 1960 sonrasında siyasete ağırlığını koyarak önemli bir aktör konumuna gelirken, ülkedeki siyasal kutuplaşmaya paralel olarak ordu içinde de çeşitli gruplaşmalar ortaya çıkmıştı. Ordunun içinde çeşitli cuntalar ve politik eğilimler yoğun bir mücadele yapıyordu.

Bu süreçte en kritik aşamalardan biri, 1977 genel seçimi olmuştu. 1977 genel seçimi öncesinde provokasyonlar, terör saldırıları ve çatışmalar giderek daha da tırmandırılmış, can kayıpları katlanarak artmıştı. Bu dönemde Ecevit'e yönelik suikast girişimleri ve saldırılardan 1 Mayıs 1977 Taksim olaylarına pek çok önemli olay yaşanmıştı. Bu süreçte, 5 Haziran seçiminden hemen önce, 1 Haziran'da, başta Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Namık Kemal Ersun, Korg. Recai Ergin ve Korg. Musa Ögün olmak üzere yaklaşık 200 subay Başbakan Demirel tarafından emekliye sevk edilmişti. Basına Ersun'un sağlık gerekçesiyle emekli edildiği açıklanırken, Ersun'un bu emeklilik kararına karşı yargı mücadelesine girişmesi açıklamanın inandırıcılığını ortadan kaldırıyor. Buna karşılık, basında Ersun ve arkadaşlarının 5 Haziran genel seçiminden önce (3 Haziran'da) bir askerî darbe yapmayı planlamaları nedeniyle emekli edildiklerine yönelik iddialar yer alıyordu.³ Ayrıca, seçim kampanyası döneminde tırmanan çatışmalar ve provokasyonların da darbeyi meşrulaştırmak için kasıtlı olarak çıkartıldığı ileri sürülüyordu.⁴

Ersun'un emekli edilmesi, orduda önemli bir atama mücadelesini de gündeme getirmişti. Zira, Ersun'un yerine atanacak Kara Kuvvetleri Komutanı büyük olasılıkla Genelkurmay Başkanlığı'na gelecekti. Bu süreçte, yargı yoluyla makamını korumaya çalışan Org. Namık Kemal Ersun'un MHP'ye, onun yerine gelmesi en olası isim olan 1. Ordu Komutanı Org. Adnan Ersöz'ün CHP'ye, 3. Ordu Komutanı Org. Ali Fethi Esener'in de AP'ye yakın oldukları ileri sürülüyordu.⁵ Ancak, Başbakan Demirel Org. Esener'i atamak isterken, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün ise askerî teamülleri koruma çabasına girmesi sonucunda 1, 2,

2 Rona Aybay, “Millî Güvenlik Kavramı ve Millî Güvenlik Kurulu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1978, 33 (1), s. 59-82.

3 Uğur Mumcu, “Açıklanmalı”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1977.

4 Atilla Akar, *Türkiye Komplolar ve Provokasyonlar Tarihi*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2010, s. 157-166.

5 Nitekim Em. Org. Adnan Ersöz 1978-79 döneminde CHP hükümetinde MİT Müsteşarlığı yaparken, Em. Org. Ali Fethi Esener ise 12 Eylül darbesi sonrasında demokrasiye dönüş sürecinde, AP'nin devamı niteliğinde bir partileşme girişimi olarak kabul edilen Büyük Türkiye Partisi'nin Genel Başkanlığına üstlenmişti.

ve 3. Ordu Komutanları yaş haddinden emekli edilince, beklenmedik bir biçimde Ege Ordu Komutanı Org. Kenan Evren'in öñü açılmış oldu. Evren'in "ehven-i şer" olarak görülmesinde, politik iddialarının olmadığı düşünülmesi de etkili olmuştur.⁶

12 Eylül'e giden süreçte ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlar askerî darbe beklentilerini gündeme getirirken, her geçen gün daha fazla can kaybının gerçekleştiği terör olayları karşısında, emniyet, ordu ve istihbaratın beklenen başarıyı gösterememesi de dikkat çekiyordu. Üstelik, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Çorum gibi illerde gerçekleşen ve "katliam" boyutlarına ulaşan olaylarda çok sayıda can kaybı gerçekleşirken, güvenlik güçlerinin olaylara müdahale etmekten kaçınması şaşkınlıkla karşılanmıştı.⁷ Nitekim bu durum, CHP lideri Ecevit'i "olayların arkasında kontrgerillanın ve devlet içinde yuvalanmış bazı çetelerin bulunduğu" iddialarını ortaya atma noktasına getirmişti.⁸

Askerlerin, sıkıyönetimin terör olayları karşısında başarısız olmasına yönelik eleştirilere en önemli cevabı ise, Sıkıyönetim Kanunu'nun yetersiz olduğu ve Ecevit Hükümetince oluşturulan Sıkıyönetim Eşgüdüm İdaresi'nin önlemlerin etkinliğini zayıflattığıydı. Oysa, 12 Mart Döneminde yaşanan deneyimlerden hareketle, siyasallaşan ordunun başına buyruk hareketlere girmesini engellemeyi amaçlayan Ecevit, Başbakanlık Sıkıyönetim Eşgüdüm İdaresi eliyle askerleri kontrol etmeye çalışmıştı.⁹

Askerlerin 12 Eylül'e giden süreçte darbe için yaptıkları hazırlıklar, darbenin lideri Org. Kenan Evren'in sonradan yayınladığı anılarında ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Buna göre, sorunların demokrasi içinde çözüme kavuşturulamayacağı düşüncesinin olgunlaşmasına paralel olarak darbeye yönelik ilk faaliyetler, Genelkurmay Başkanı Evren'in 11 Eylül 1979'da Genelkurmay 2. Başkanı Org. Haydar Saltık başkanlığında bir gizli çalışma grubu kurmasıyla başlamıştır. Evren bundan sonra kuvvet komutanlarıyla yaptığı değerlendirmeler sonucunda cumhurbaşkanına bir uyarı mektubu vermeye karar vermiştir. 27 Aralık'ta cumhurbaşkanına verilen uyarı mektubunda, AP ile CHP'nin bir koalisyon hükümeti kurarak ülkedeki krize çözüm bulmak için olağanüstü önlemler almaları isteniyordu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 2 Ocak 1978'de Başbakan Demirel ve Anamuhalefet lideri Ecevit'i Çankaya Köşkü'ne davet ederek mektubu kendilerine sunmuş ve uyarı mektubu kamuoyuna açıklanmıştır. Sonrasında, Ecevit Demirel'e koalisyon teklifi yapsa da, Demirel buna olumsuz cevap vermiştir.¹⁰

Başbakan Demirel 7 Ocak'tan itibaren komutanlarla teröre karşı alınacak tedbirleri konuştukları birkaç toplantı gerçekleştirdi. Demirel, sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına

6 Mehmet Ali Birand, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar (2010). *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*. 6. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, s. 64-69.

7 Birand vd, *a.g.e.*, s. 85; Akar, *a.g.e.*, s. 167-238.

8 Birand vd, *a.g.e.*, s. 56; Akar, *a.g.e.*, s. 151-152.

9 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hil Yayın, 1996, s. 201-202, 208; Faruk Ataay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçında Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*. Ankara: Deki Yayınevi, 2007, s. 213-228.

10 Özdemir, Hikmet, *Fahri S. Korutürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010, s. 155-169; Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: İz Yayınları, 1995, s. 409-413.

rağmen güvenlik güçlerinin terör olaylarının önlenmesi konusunda başarısız olmasının nedenlerini sorgularken, güvenlik sorunuyla ilgili olarak ne tür tedbirler alınabileceği konusunda askerlerin görüşlerini öğrenmek istiyordu. Komutanlar bu toplantılarda çok kapsamlı isteklerde bulundular. Komutanların doğrudan güvenlik sorunu ve terörle mücadeleyle ilgili olan istekleri arasında, Sıkıyönetim Kanunu'nda çeşitli değişiklikler yapılarak askere verilen yetkilerin artırılması, Olağanüstü Hal Kanunu'nun çıkartılması, emniyet ve istihbaratın etkinliğinin artırılması için bazı tedbirler alınması, yarı askerî nitelikteki Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu'nun çıkartılması, ceza ve ceza usul kanunlarında çeşitli değişiklikler yapılması bulunuyordu. Ancak, askerler bunlarla yetinmeyip doğrudan siyasal sistem ve demokrasiyle ilgili görüş ve öneriler de dile getirmişlerdi. Bu öneriler gerçekte terör sorunuyla ilgili olmayıp, siyasal sistemin “çoğulcu” niteliğinden duyulan rahatsızlıktan kaynaklı görünüyordu. Bu kapsamda, TRT'nin radyo-televizyon yayınlarının düzeltilmesi, Basın Kanunu'nun ideolojik yayınların önlenmesini sağlayacak biçimde değiştirilmesi, toplantı, gösteri ve yürüyüş haklarının gözden geçirilmesi isteniyordu. Askerler, siyasal sistem ve demokratik kurumsallaşma konusunda da isteklerde bulundular. Buna göre, Seçim Kanunu değiştirilerek nisbî sistemden çoğunlukçu sisteme geçilmesi, Siyasi Partiler Kanunu değiştirilerek muhalif partilerin kontrol altına alınması, Meclis İçtüzüğü değiştirilerek meclislerin işleyişinin hızlandırılması, Danıştay Kanunu değiştirilerek Danıştay'ın yetkilerinin kısılanması isteniyordu. Bu öneriler, askerlerin 12 Mart Dönemine benzer yarı-askerî nitelikte bir rejim isteği içinde olduğunu gösteriyordu. Bu istekler, dönemin Amerikan kaynaklı “millî güvenlik devleti” doktrininden kaynaklıydı ve bu değişikliklerin yapılabilmesi için CHP'nin de desteğinin alınması isteği ortaya konmuştu. Demirel ise, askerlerin bu isteklerinden bazılarının demokrasiyle bağdaşmaz nitelikte olduğunu, bazılarının gerçekleştirilmesinin ise CHP'nin karşı çıkması nedeniyle mümkün olmadığını beyan etmişti.¹¹

Başbakan Demirel ile komutanlar arasındaki toplantılardan sonra 2259, 2260, 2261, 2299 ve 2300 sayılı kanunlar çıkartılarak askerlerin bazı istekleri yerine getirilmekle birlikte, terör olayları artarak devam etti. Bu süreçte, Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren ve Genelkurmay 2. Başkanı Org. Haydar Saltık'ın 7-11 Mayıs 1980'de katıldıkları Brüksel'deki NATO toplantısı önemli görünmektedir. Evren'in anlatımına göre, burada Amerikalı ve diğer Batılı generaller tarafından müdahaleye teşvik edilmeleri, askerlerin müdahale kararlılığını arttırmış ve darbe hazırlıklarının hızlandırılmasını sağlamıştır.¹²

Evren ve Saltık, Brüksel dönüşünde, 18 ve 24 Mayıs tarihlerinde üst düzey komutanlarla yapılan toplantılarla darbe hazırlıklarını başlattılar. 17 Haziran'daki Sıkıyönetim Koordinasyon Toplantısında da darbe kararı sıkıyönetim komutanlarına bildirilerek onayları alındı. Böylece müdahale kararı kesinleştirilirken, darbenin Temmuz ayında gerçekleştirilmesi planlanıyordu.¹³

11 Özdemir, *a.g.e.*, s. 415-417; Birand vd., *a.g.e.*, s. 101-109; Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, Editör Sina Akşin, *Bugünkü Tarih (1980-2012)*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2013, s. 37.

12 Özdemir, *a.g.e.*, s. 404-6.

13 Özdemir, *a.g.e.*, s. 423-9.

Askerler, darbe kararını kesinleştirdikten sonra, bazı sivillerle iş birliğine girerek yeni bir anayasa taslağı hazırlattılar. Askerlerin ortak çalışma içine girdikleri siviller arasında Coşkun Kırca, Adnan Başer Kafaoğlu, Turhan Feyzioğlu gibi isimler vardı. Kırca ve Kafaoğlu, hazırladıkları yeni anayasa taslağını Temmuz'da Evren'e sundu.¹⁴

Ancak, Temmuz ayında, CHP'nin AP azınlık hükümeti hakkında verdiği gensoru önergesi, Paris'te yapılan dış borç erteleme toplantıları ve Ağustos'ta Yüksek Askerî Şûra'da atamaların sonuçlanacak olması nedeniyle darbe tarihi ertelendi. Nihai karar 26 Ağustos'taki toplantıda alındı. Darbe tarihi olarak önce 5 Eylül, daha sonra da Hava Kuvvetleri Komutanı Şahinkaya'nın Amerika gezisinden dönmesi için 12 Eylül tarihi belirlendi.¹⁵

Bu arada 6 Eylül 1980'de MSP'nin Konyada gerçekleştirdiği Kudüs mitingi de askerler tarafından çok önemsendi. İran İslam devriminin henüz çok yeni olduğu bir sırada yapılan bu mitingde yaşananlar, İrândaki gelişmelerin benzerinin Türkiye'de de olabileceği kuşkusunu beslemesi açısından önemli bulundu. Askerler, ülkede ciddi bir irtica sorunu bulunduğunu ileri sürerken, hep MSP'nin Konya mitingini örnek gösterdi.¹⁶

B. 12 EYLÜL DARBESİ VE ASKERÎ YÖNETİMİN OLUŞTURULMASI

Askerî darbe 12 Eylül 1980 günü sabaha karşı saat 04.00'te başladı. Bütün iktidar 5 generalden oluşan MGK'nin elinde toplandı. Genelkurmay Başkanı Evren hem MGK Başkanı hem de Devlet Başkanı yetkilerini kullandı. Bütün yurttaki sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Ülke 13 sıkıyönetim bölgesine bölündü ve Sıkıyönetim Komutanlıkları ve Sıkıyönetim Askerî Mahkemeleri kuruldu. Siyasi partiler, sendikalar ve derneklerin faaliyetleri durduruldu. Her türlü toplantı, gösteri ve grev yasaklandı. Parlamento ve hükümet feshedildi. Bakanların yetkileri geçici olarak müsteşarlara verildi. Belediye başkanları, belediye meclisleri ve il genel meclisleri görevden alındı. Yerlerine askerî yönetimce atama yapıldı.

Gözetim altına alınan siyasi liderlerden Demirel ve Ecevit Çanakkale-Hamzakoy'daki, Erbakan ve Türkeş ise İzmir Uzunada'daki askerî tesislere götürüldü. Yaklaşık 100 kadar milletvekili ve senatör de Ankaradaki Askerî Dil ve İstihbarat Okulunda gözetim altına alındı.

Org. Evren, 12 Eylül günü TRT televizyonundan halka hitaben yaptığı ilk açıklamada, darbe gerekçelerini açıkladı. Evren'e göre, ülkede aşırı sağ ve aşırı sol cereyanlar anarşi ve terör ortamı yaratırken, bölücülük ve şeriatçılık tehlikeleri de güçlenmiş, devlet otoritesi sarsılmıştı. Ülkeyi siyasi çıkarları uğruna kamplaştıran ve kutuplaştıran siyasetçilerin bu sorunlarla başa çıkamadığını belirten Evren, siyasetçilerin partizanlık yaparak devletin tarafsızlığını ortadan kaldırdıklarını, bunun da çatışma ve şiddet ortamına yol açtığını belirtiyordu. Evren, ülkedeki anarşi ve terör ortamına son vererek istikrarı sağlamayı

14 Özdemir, *a.g.e.*, s. 427.

15 Özdemir, *a.g.e.*, s. 423-9.

16 Birand vd, *a.g.e.*, s. 126; Özdemir, *a.g.e.*, s. 387-389, 430.

amaçlayan askerî yönetimin, yeni bir Anayasa, Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu hazırlayarak demokrasiye dönüşü sağlayacağı sözünü verdi.¹⁷ Ayrıca, Evren'in, tarafsız ve partiler üstü bir görünüm vermeye özen gösterdiği görülüyordu.

Askerî yönetimin Başbakanlık için düşündüğü ilk isim Emin Paksüt oldu. Paksüt'ün kendisine önerilen bu görevi kabul etmemesi üzerine Cumhuriyetçi Güven Partisi lideri Turhan Feyzioğlu'na teklif yapıldı. Coşkun Kırca ve Adnan Başer Kafaoğlu da askerlerin yakın iş birliği içinde olduğu sivillerdi. Feyzioğlu, 12 Mart Dönemindeki yönetim modeline benzer şekilde, tarafsız ve teknokrat kişilerin çoğunlukta olacağı Bakanlar Kuruluna, CHP ve AP'den bazı ılımlı kişilerin de alınması gerektiğini düşünüyordu. Feyzioğlu CHP ve AP'nin desteğinin alınmasını gerekli bulurken, askerler de bu aşamada CHP ve AP'ye karşı daha ılımlıydı. Nitekim, Hamzakoy'da gözetim altında tutulan Demirel ve Ecevit bir ay sonra siyasi faaliyette bulunmama koşuluyla serbest bırakılacaktı. Fakat, Demirel ve Ecevit, askerî yönetimle iş birliğine yanaşmayınca, askerî yönetimin AP ve CHP konusundaki tutumu da sertleşti. CHP ve AP'nin desteğinin alınmaması karşısında Feyzioğlu Başbakanlık görevini kabul etmedi. Zaten, kendisi de en son seçimde yaklaşık yüzde 2 oy alabilmiş küçük bir partinin lideri olan Feyzioğlu'nun, Başbakanlık için uygun bir isim olmadığına ilişkin itirazlar da gelmeye başlamıştı. Sonunda Başbakanlık için Emekli Oramiral Bülent Ulusu belirlendi. Ulusu, Ağustos 1980'deki atamalara kadar Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevini yürütmüş ve darbe hazırlıklarına aktif olarak katılmıştı. Ulusu ismine Demirel'in de sıcak baktığı söyleniyordu.¹⁸

Askerî yönetim hükümeti oluştururken Amerikalıların ve Batılıların görüşlerini de dikkate almıştı. Darbeyi daha ilk günden itibaren destekleyen ABD, özellikle ekonomik önlemlere büyük önem veriyordu ve 24 Ocak Kararları'nın mimarı sayılan Turgut Özal'a hükümette görev verilmesi gerektiğini askerî yönetime iletmişti.¹⁹

MGK Başkanı Evren, 20 Eylül'de, parlamenter yönetim usullerine benzer şekilde, Bülent Ulusu'yu hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ulusu hızla hazırladığı Bakanlar Kurulu listesini 21 Eylül'de MGK Başkanı Evren'e sundu ve Evren de Bakanlar Kurulunu aynı gün onaylandı. Hükümet Programı Ulusu tarafından 27 Eylül'de MGK önünde okundu ve 30 Eylül'de de 5 generalden oluşan MGK hükümete oybirliği ile güvenoyu verdi. Hükümet kuruluş sürecinde parlamento rolüne bürünen MGK, karargâh olarak da TBMM binasını seçmişti.²⁰

Hükümet sağ görüşlü ve teknokrat kimlikli isimlerden oluşuyordu.²¹ MGK gibi hükümet de tarafsız-partiler üstü bir görünüm vermeye özen gösteriyordu. Ancak askerî yönetim 12 Mart yönetiminin zihniyetinin devamı niteliğindedeydi. Evren'in sorunlara ve çözüm yollarına ilişkin bakış açısı da Demirel'in bakış açısıyla büyük ölçüde örtüşüyordu.

17 Özdemir, *a.g.e.*, s. 433-437.

18 Birand vd, *a.g.e.*, s. 145-7; Özdemir, *a.g.e.*, s. 441-446.

19 Birand vd, *a.g.e.*, s. 147-8; Özdemir, *a.g.e.*, s. 442-443.

20 Tanör, *a.g.e.*, s. 34-35.

21 Birol Akgün, "12 Eylül Döneminde Türkiye (1980-83)", (Editör: Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Ankara: Savaş Yayinevi, s. 485-522.

Evren de Demirel gibi 1961 Anayasası'nın getirdiği çoğulcu demokrasiden şikâyet ediyor ve demokratik özgürlüklerin geniş tutulmasının devlet otoritesinin zaafa uğrattığını düşünüyordu. Üniversite ve TRT'nin özerkliği, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın bağımsız ve güçlü oluşu konusundaki olumsuz bakış açıları da paraleldi.²² Nitekim, CHP'liler de, 12 Eylül yönetimini "Demirel'siz Demirel Hükümeti" olarak görüyordu.²³

Böylece, askerler 12 Eylül'den sonra kısa süre içinde yönetim organlarını oluşturmuştu. 12 Eylül askerî yönetiminde iktidar bütünüyle MGK'nın elinde toplanmıştı. Yasama ve yürütme yetkilerini eline alan MGK'nın bütün kararları ve bildirimleri kanun gücüne kavuşturulmuş, 5 generalin kararıyla bütün kanunların ve Anayasa hükümlerinin değiştirildiği bir düzen kurulmuştu. Bu dönemde, askerî yönetimin hukuksal zeminini oluşturmak üzere MGK kararıyla bazı önemli kanunlar çıkartıldı. Bunlardan ilki 25 Eylül 1980 tarihli MGK Yasama Görevleri İçtüzüğüyle, 1961 Anayasası'na göre TBMM'ye ait olan yasama ve hükümetin denetimi yetkileri ile hükümetin güvenoyuyla göreve getirilmesi ve güvensizlikle görevden alınması yetkisi MGK'ya verilmişti. 27 Ekim 1980 tarihli Anayasa Düzeni Hakkında Kanun da, 1961 Anayasası'nda TBMM'ye verilen yetkilerin MGK'ya ve cumhurbaşkanına verilen yetkilerin MGK Başkanı'na verildiği belirtilmişti. Bu Kanun'la, MGK'nın yayınladığı 1961 Anayasası'na aykırı bildiri, karar ve kanunlarının anayasa değişikliği niteliğinde olduğu hükme bağlanırken, Türk milletine ait olan egemenlik yetkilerinin 5 generalden oluşan MGK'ya devredildiği kabul edilmiş oluyordu. Bu kararlar daha sonra 12 Aralık 1980 tarihli MGK Hakkında Kanun'la da teyit edilmişti.²⁴ Millî egemenliğin MGK'ya devri, Evren tarafından sürekli dile getirilen, "ordunun milletin bağrından çıktığı" ve "milletin çağrısıyla yönetime el koyduğu" söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılıyordu.

Böylece, 12 Eylül 1980-13 Aralık 1983 arası askerî dönemde mutlak iktidar MGK'ya verilirken, tam bir askerî dikta rejimi kurulmuş, MGK'nın kararlarını ve uygulamalarını eleştirmek de yasaklanmıştı. Bunu, 27 Ekim 1980 tarihli Anayasa Düzeni Hakkında Kanun'la, askerî yönetimin kararlarına karşı dava açılmayacağına kararlaştırılması izledi. Daha sonra, 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesiyle askerî yönetim tarafından yapılan kanunlar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde dava açılması yasaklandı.²⁵ Ayrıca, askerî yönetim döneminde görev alanların görevleriyle ilgili konularda yargılanması da yasaklandı.²⁶

22 Bülent Tanör, *İki Anayasa (1961-1982)*. 3. Baskı, İstanbul: Beta Y., 1994, s. 34-37; Birand vd., *a.g.e.*, s. 213-214.

23 Hale, *a.g.e.*, s. 211.

24 Eroğul, *a.g.e.*, s. 306-7; Tanör, *Siyasi Tarih*, s. 36, 41-43.

25 Bu hüküm ancak 2001'deki anayasa değişikliğinde kaldırılabilir.

26 Bu hüküm ancak 12 Eylül 2010'da gerçekleştirilen referandumla kabul edilen Anayasa değişikliğiyle kaldırılabilir. Anayasa değişikliğinden sonra, MGK üyesi 5 generalden hala hayatta olan Evren ve Şahinkaya 12 Eylül 1980 darbesi nedeniyle yargılanarak, müebbet hapse mahkûm edildi (*Hürriyet*, 19 Haziran 2014).

II. 12 EYLÜL DÖNÜŞÜMÜ

A. 12 EYLÜL REJİMİNİN UYGULAMALARI

Askerî yönetimin en öncelikli gündemi güvenlik sorunuydu. Bu doğrultuda, MGK kararıyla Sıkıyönetim Kanunu değiştirilip, sıkıyönetim komutanlarının yetkileri arttırıldı ve Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinin yetki alanı genişletildi. Gözaltı süresi 90 güne çıkartılarak onbinlerce kişi tutuklanıp yargılanmaya başlandı. Askerî yönetim, caydırıcı olacağı düşüncesiyle idam cezalarını da tekrar başlatmıştı. İdam cezalarının infazında da ülkücü-devrimci dengesi gözetilerek, askerî yönetimin tarafsızlık görüntüsü pekiştirilmeye çalışılmıştı. Askerî yönetimin uygulamaları çok sertti ve gözaltına alınan kişilerden önemli bölümü işkence ve kötü muameleyle tabi tutulmuştu. Gözaltında ölenlerin sayısı ise 400'e ulaşmıştı.²⁷

Askerî yönetim önceden belirlenen hedeflere yönelik kapsamlı bir tutuklama dalgası başlatırken, bazı örgütler de darbeye karşı çeşitli eylemlere giriştiler. Ancak, güvenlik güçlerinin seri operasyonları sonucunda bu örgütler ağır darbeler aldı. Örgütlerin lider kadrosundan pek çok kişi ölü veya canlı olarak ele geçirilirken, çok sayıda kişi de yasadışı yollardan yurtdışına kaçtı. Ancak, askerler asıl direnişi yüzbinlerce üyesi bulunan militan sendika konfederasyonu DİSK'ten bekliyordu. Fakat korkulan olmadı. Askerî yönetim sendikacıları teslim olmaya çağırınca çoğu teslim oldu. Herhangi bir direniş de olmadı.²⁸

Askerî yönetimin yasadışı sol örgütleri hedef alması zaten bekleniyordu ancak, ülkücüler de askerî yönetimden beklemedikleri kadar sert bir muamele gördüler. 1960'lardan beri komünizme karşı devleti savunma gerekçesiyle çeşitli şiddet ve terör olaylarına karışan ülkücüler, uzun süre de sıkıyönetim ilan edilmesi ve askerî yönetime geçilmesi için çaba göstermişti. Oysa, tarafsız bir görünüm vermeye çalışan askerî yönetim, ülkücülerle devrimciler arasında ayırım yapmadığını gösterme gayreti içine girmişti. Askerî yönetim tarafından hapse atılan ülkücüler, "vatan haini" olarak gördükleri devrimcilerle benzer muameleyle tabi tutulunca büyük bir aldatılma duygusu yaşadılar. Askerî yönetim, 12 Eylül öncesinde yaşanan olaylar konusunda ülkücülerin de en az devrimciler kadar sorumlu olduğunu ilan etmişti. Nitekim MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nda Türkeş'le birlikte 587 ülkücü yargılanmış, yıllarca hapis yatmış, işkenceye uğramıştı. Askerî yönetim, idam cezalarını infaz ederken de, "bir sağdan bir soldan" diyerek denge kurmaya çalışıyordu. Bu dönemde ülkücülerin ruh halini "fikrimiz iktidarda kendimiz zindanda" sözü ifade ediyordu. Ancak, askerî yönetim, diğer taraftan, Abdullah Çatlı, İbrahim Çiftçi gibi 12 Eylül öncesinin bazı cinayetlerinden sorumlu tutulan eylemcilere Ermeni terör örgütü ASALA'ya karşı eylem yaptırma çabasına da girmişti.²⁹

Askerî yönetimin aldığı bir başka olağanüstü tedbir, binlerce kamu çalışanını 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun sıkıyönetim komutanlarına verdiği yetkiyle memuriyetten atmak oldu. Bunlar arasında akademisyenler, öğretmenler, subaylar, askerî öğrenciler de vardı. Binlerce kişinin pasaportuna el konularak yurtdışına çıkışı engellenirken, yurtdışına

27 Birand vd, *a.g.e.*, s. 159-187.

28 Birand vd, *a.g.e.*, s. 148-150; Hale, *a.g.e.*, s. 210.

29 Birand vd, *a.g.e.*, s. 174-187.

giden binlerce kişi de MGK kararıyla vatandaşlıktan çıkartıldı. Askerî yönetimin hışmına uğrayan bu kişiler arasında terör olaylarıyla ilgisi olmayan ünlü sanatçılar, akademisyenler, sendikacılar, sivil toplum örgütü yöneticileri ve politikacılar da vardı.³⁰

Askerî yönetimin bir başka hedefi siyasetçilerdi. Askerî yönetim başlangıçta CHP ve AP'ye karşı daha ılımlı yaklaşmış, hatta askerî yönetime desteklerini sağlamaya çalışmıştı. Bu aşamada, AP ve CHP'nin kapatılması da düşünülmüyordu. Nitekim, Hamzakoy'daki askerî tesiste gözetim altına alınan Ecevit ve Demirel ile birlikte, Ankara'daki Askerî Dil ve İstihbarat Okulunda gözetim altında tutulan parlamenterlerin çoğu da, bir ay sonra serbest bırakılmıştı.³¹ Ancak, askerî yönetimin MHP ve MSP'ye bakışı olumsuzdu. Demirel ve Ecevit 1 ay sonra serbest bırakılırken, MHP ile MSP hakkında dava açılmış, Türkeş ve Erbakan Ankara Sıkıyönetim Askerî Mahkemesinde tutuklu olarak yargılanmaya başlanmıştı. Ancak, Ecevit ve Demirel, ülkeyi askerî darbeye götüren süreçte terör olaylarının önlenememesinde, askerlerin "darbe koşullarının olgunlaşması" düşüncesi içinde hareket etmelerinin de payı olduğunu düşündüklerinden, askerî yönetimle iş birliğine girmekten kaçındılar. Gerçekten de, gerek Demirel, gerekse Ecevit, 12 Eylül öncesinde sıkıyönetim altında bir türlü çözülemeyen terör sorununun, 12 Eylül'den sonra birden durmasını sorgulamışlardır. Ordunun terör olaylarını önlemek yerine, demokratik rejimi yıpratmak ve askerî darbeyi meşrulaştırmak düşüncesiyle hareket ettiği doğrultusundaki kanılarını kamuoyuna açıklamışlardır.³²

Ancak, diğer taraftan, Demirel'in 1961 Anayasası'nın değiştirilmesi için kutuplaşmayı ve gerginliği tırmandırarak rejim krizi çıkartma gayretine girdiği de unutulmamalıdır. Demirel, 12 Mart Döneminde ordudaki sol cuntanın tasfiye edilip sağ cuntanın egemenlik kurmasından yararlanarak askerlerle iş birliği yapabileceğini düşünüyordu. Bu doğrultuda, rejim krizinin askerî yönetimin önünü açacağı düşüncesiyle hareket etmişti. Ancak, 12 Eylül'de yönetimi ele alan askerler tarafından siyasetten tasfiye edilince, demokrasi mücadelesine ve askerî yönetimle hesaplaşmaya girecekti.³³

Ecevit ve Demirel'in askerî yönetime karşı olumsuz tutumu karşısında, askerler de siyasetçilere karşı daha sert bir tutuma girdi. Ecevit ve Demirel serbest bırakılırken, siyasi parti yöneticilerinin hiçbir siyasi faaliyet ve açıklama yapamayacakları bildirilmişti. Bunun üzerine, Ecevit, parti lideri olarak yasaklı hale getirilmesi nedeniyle, askerî yönetime karşı bireysel bir mücadele verebilmek adına 30 Ekim 1980'de CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa ettiğini açıkladı. Ecevit, bazı gazeteci, aydın ve akademisyenlerle birlikte *Arayış* adlı bir fikir dergisi etrafında yeni bir siyasi hareket oluşturma çabasına girişti. Ecevit'in bu tutumu benimsemesinde, 12 Eylül öncesinde CHP içindeki bazı hizip faaliyetlerinden ve parti içi muhalefetten duyduğu rahatsızlık da etkili olmuştu. Ecevit'in *Arayış* dergisi aracılığıyla başlattığı harekete askerî yönetimin cevabı ise, Ecevit'i hapse atmak ve dergisini kapatmak oldu.³⁴

30 Birand vd, *a.g.e.*, s. 167-168; Hale, *a.g.e.*, s. 214; Haldun Özen, *Entelektüelin Dramı: 12 Eylül'ün Cadı Kazanı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

31 Birand vd, *a.g.e.*, s. 152-8; Tanör, *a.g.e.*, s. 38; Akgün, *a.g.e.*, s. 533-4.

32 Özdemir, *a.g.e.*, s. 407; Hale, *a.g.e.*, s. 208; Hür, *a.g.e.*, s. 102-103.

33 Birand vd, *a.g.e.*, s. 174-187.

34 Birand vd, *a.g.e.*, s. 152-5.

B. 12 EYLÜL'ÜN İDEOLOJİSİ

Askerî yönetim ideoloji ve kültür meselelerine de büyük önem veriyordu. Askerî yönetim Atatürkçülük'ü resmî ideoloji olarak belirlemiş ve Atatürkçülük dışında hiçbir ideolojiye yer olmadığını ilan etmişti. Ancak, askerî yönetimin Atatürkçülük anlayışı, dönemin asıl yükselen ideolojisi “Türk-İslam sentezi” çerçevesinde yorumlanmıştı. Aydınlar Ocağı tarafından geliştirilen Türk-İslam sentezi düşüncesi ise, milliyetçi-muhafazakâr bir yaklaşıma dayanıyordu. Türk-İslam sentezine dayalı bu Atatürkçülük yorumunu sahiplenen askerler, kendi Atatürkçülük anlayışını yerleştirmek için bütün imkânları seferber ederek, okullara “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi”, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” ve “Millî Güvenlik” derslerini “zorunlu ders statüsünde” koydu.³⁵

Askerî yönetim, kültür hayatını şekillendirebilmek için, basın, radyo-televizyon, kültür-sanat, üniversiteler gibi konularda da önemli değişikliklere gidiyordu. Sıkıyönetim Kanunu'nda ve Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, basına büyük baskı uygulandı. Sansür uygulamaları yeniden başlatılıp pek çok gazete ve dergiye kapatma cezaları verildi. Askerî yönetimi rahatsız eden gazetecilere dava açılıp pek çok ünlü gazeteci de hapse atıldı. Bu arada, 1000'e yakın kitap ve 1000'e yakın film yasaklandı. Bu dönemde renkli yayına geçen tek kanallı TRT televizyonu ise yaygın olarak izleniyor ve halkın askerî yönetime desteğini sağlamakta başarılı oluyordu.³⁶

Askerî yönetim, üniversiteler sorununa da el atmıştı. 12 Eylül öncesinde üniversitelerde ciddi bir güvenlik sorunu vardı ve üniversiteler ülkücü-devrimci çatışmasının en yoğun yaşandığı yerler haline gelmişti. Ancak askerî yönetim güvenlik sorununu çözmekle yetinmedi. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) kurularak üniversitelerin idari ve mali özerkliği kaldırıldı.³⁷

Kültür meselelerine büyük önem veren askerî yönetimin bir başka önemli uygulaması, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun devletleştirilerek Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altına alınması oldu. Atatürk'ün kurdurduğu ve mirasını bağışladığı Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu, 12 Eylül öncesinde kamuya yararlı dernek statüsündeydi.

C. 12 EYLÜL'ÜN DIŞ POLİTİKASI

Başta ABD olmak üzere Batı dünyası 12 Eylül Askerî Darbesini olumlu karşıladı ve destek vermekte de gecikmedi. Zaten, generaller darbeden önce Amerikalılarla temasa geçerek desteklerini almışlardı. Dolayısıyla, Amerikalılar darbeyi bekliyordu ve olumlu buluyordu.³⁸

35 Birand vd, *a.g.e.*, s. 169-170; Tanör, *a.g.e.*, s. 56.

36 Birand vd, *a.g.e.*, s. 162-167.

37 Birand vd., *a.g.e.*, s. 167-169.

38 Birand vd, *a.g.e.*, s. 147-148; Akgün, *a.g.e.*, s. 530.

Batılıların darbeye destek vermesinde uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin de önemli payı vardı. 1979-80 döneminde ABD ile SSCB arasındaki Soğuk Savaş yeniden sertleşirken, İranda İslam devriminin ve Afganistan'da SSCB'nin işgalinin gerçekleşmesi Ortadoğudaki dengeleri değiştirmişti. Irak ve Suriye'de Amerikan karşıtı yönetimler bulunurken, NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın ise Batı ile ilişkilerinde sorunlar yaşanıyordu. Bu durum ABD'yi kaygılandırmıştı. Kıbrıs sorunu nedeniyle, 1974'te Yunanistan NATO'nun askerî kanadından çekilirken, ABD'nin Türkiye'ye askerî ambargo uygulaması da Türkiye'nin Amerikan askerî üslerini kapatmasıyla sonuçlanmıştı. Zaten Türkiye'de de 1960'lardan beri NATO üyeliği ve askerî üsler meselesi çokça sorgulanıyor ve eleştiriliyordu. Bu durum CHP ve AP'yi Batı ittifakı içinde kalmakla beraber daha özerk bir dış politika izleme tavrına sürüklemişti. Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu 1978'de kaldıran ABD, Türkiye ve Yunanistan'la ilişkileri düzeltme planını harekete geçirmişti.³⁹

Bu süreçte önemli bir sorun, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşüne Türkiye'nin veto koymasındı. Gerek Ecevit, gerekse Demirel, başbakan oldukları dönemlerde Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşü konusunu pazarlık konusu yapıyor, karşılığında Yunanistan'ın Kıbrıs sorunu, Ege kıta sahanlığı sorunu ve Batı Trakya Türkleriyle ilgili sorunlar konusunda geri adım atmasını şart koşuyordu. Oysa, ABD ve Batı'nın desteğini kazanma çabası içindeki askerî yönetimin pazarlık gücü çok daha azdı. Nitekim, 12 Eylül askerî yönetimi kısmi özerkliği terk ederek, ABD ve Batı'ya daha bağlı bir dış politika izledi. 17 Eylül 1980'de NATO Avrupa Kuvvetler Başkomutanı Bernard Rogers'ın Ankara'ya gelerek Evren'le görüşmesinden sonra, 20 Eylül'de yapılan NATO Konseyi toplantısında Yunanistan'ın dönüşü onaylandı.⁴⁰

ABD ile sıcak ilişkiler içindeki askerî yönetimin, Avrupa'yla ilişkileri ise biraz daha pürüzlü oldu. Aslında, demokrasiyi temel norm olarak benimsemiş olan Avrupa da, 12 Eylül yönetimine karşı çok sert bir tutum almamıştı. Ancak yine de, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve Uluslararası Af Örgütü insan hakları ihlallerini eleştirmiş, yardım paketlerini durdurmuş ve ilişkileri dondurmıştı.⁴¹ Bunda, 1981'de AET'ye giren Yunanistan'ın Türkiye'nin önünü tıkaması da etkili oldu.⁴² Ancak, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönmesi için Türkiye'ye baskı yapan Batılılar, Türkiye'nin AET'ye girmesi için Yunanistan'a baskı yapmadılar.

Bu durum karşısında Türkiye de Kıbrıs konusunda radikal bir adım atarak 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kuruluşunu ilan etti. Ancak, Birleşmiş Milletler KKTC'yi tanımadı.

39 Akgün, *a.g.e.*, s. 527; Baskın Oran, vd., *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 2. Cilt, s. 709-710; Mehmet Ali Birand, (1984), *12 Eylül 04.00*. İstanbul: Karacan Yayınları, 1984, s. 92-95.

40 Akgün, *a.g.e.*, s. 529, 545-546.

41 Hale, *a.g.e.*, s. 213.

42 Akgün, *a.g.e.*, s. 546-547.

D. 24 OCAK KARARLARI VE NEOLİBERALİZME GEÇİŞ

12 Eylül rejiminin en çok öne çıkardığı sorun terör ve güvenlik sorunuydu ama, muhtemelen ekonomik sorunlar daha büyük zorluk taşıyordu. Askerler yönetimi ele almadan önce Amerikalılarla temasa geçtiklerinde, kendilerine Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının (WB) önerileri doğrultusunda hazırlanan 24 Ocak Kararları'na sadık kalınması ve ekonominin başına da Turgut Özal'ın getirilmesi tavsiye edilmişti. Zaten 24 Ocak Kararları ilan edildikten çok kısa süre sonra, Başbakan Demirel'in talimatıyla Başbakanlık Müsteşarı Özal ekonomik sorunlar konusunda komutanlara ayrıntılı brifing vermişti.⁴³ Nitekim, askerî yönetimin ilk yaptığı işlerden biri, 15 Eylül 1980 tarih ve 16 sayılı bildiriyle ekonomide 24 Ocak Kararları'nın uygulanmaya devam edileceğini açıklamak oldu.⁴⁴

Aslında, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik kriz dünya ekonomik kriziyle, IMF tarafından Türkiye'nin gündemine getirilen neoliberal reformlar da dünya ekonomisindeki yeniden yapılanma süreciyle doğrudan ilişkiliydi. Dünya ekonomisinde 1960'ların sonlarında başlayan krizde bir taraftan durgunluk ve enflasyon sorunları yaşanırken, bir taraftan da Bretton Woods sistemine dayalı uluslararası para ve kambiyo sistemi ağır bir sarsıntı geçirmişti. Petrol fiyatlarının büyük artış gösterdiği Petrol Krizi de bu koşullarda ortaya çıkmıştı. Bu ortamda Keynesçi politikalar terk edilip neoliberal politikalara geçiş benimsenirken, piyasacılık, refah devleti politikalarının daraltılması, kamunun ekonomi üzerindeki denetimlerinin gevşetilmesi, kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi, uluslararası ticaret ve uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki denetimlerin gevşetilmesi en başta gelen başlıklar oluyordu.⁴⁵

Bu dönemde, uluslararası iş bölümündeki değişim çerçevesinde gelişmiş ülkelerin terk ettiği emek yoğun sanayilerin gelişmekte olan ülkelere kaydırılması süreciyle birlikte, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı ülkeler iç pazara dönük sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçmek durumunda kaldılar. IMF ve WB gelişmekte olan ülkeleri ithal ikamesi, korumacılık, devlet müdahaleciliği politikalarını terk ederek ekonomilerini dışa açmaları ve piyasacı politikaları benimsemeleri doğrultusunda yönlendirdi. Bu dönüşüm, gelişmekte olan ülkelerde bölüşüm ilişkilerinin alt gelir grupları aleyhine bozulmasına yol açtığı için, ciddi toplumsal mücadelelere ve siyasi çatışmalara yol açıyordu. O yüzden hükümetler bu dönüşüme pek gönüllü değildi. Ancak, dış borç ve döviz rezervi sıkıntıları nedeniyle dış kaynak ihtiyacı içinde olmaları, Batılı ülkelerin ve uluslararası finansal kuruluşların baskısına boyun eğerek gönülsüzce de olsa bu politikaları benimsemek zorunda kalmalarına yol açtı.⁴⁶

43 Birand vd, *a.g.e.*, s. 106-107, Özdemir, *a.g.e.*, s. 442-444.

44 Eroğul, *a.g.e.*, s. 307.

45 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 263-264.

46 Haldun Güllalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. (2. Baskı), Ankara: Yurt Yayınları, 1987, s. 51-57; Pamuk, *a.g.e.*, s. 264-265; Tanör, *İki Anayasa*, s. 85-92.

Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında, Petrol Krizi'nin yaşandığı bir dünyada dış borç ve döviz rezervi sorunları yaşayan ülkede, ithalatın durması üretim girdilerinden enerji kaynaklarına kadar pek çok soruna yol açarak sanayi üretimini aksatıyordu. Bu tablo, tüketiciler açısından da en temel tüketim mallarında bile kıtlık, karaborsa, kuyruklar yaşanmasına ve halkın büyük memnuniyetsizlik duymasına neden oluyordu. Hızla artan enflasyon ise sendikalı işçileri reel gelirlerini koruyabilmek için sendikal mücadeleyi yükseltmeye sevk etmişti. Bu ortamda işverenler, sendikaların disiplin altına alınması, demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ve Anayasa'nın değiştirilerek çoğulcu demokrasi anlayışının terk edilmesi talebini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı.⁴⁷

Bu program daha 1970'te IMF'yle yapılan *stand-by anlaşmasından* itibaren gündeme girmişti. Ancak, 1980'de AP azınlık hükümeti 24 Ocak Kararları'nı ilan edene kadar uygulanamamıştı. Aslında AP azınlık hükümetinin de bu programı uygulayabilmesi pek olası görülüyordu. Ecevit, daha en başından, bu programın demokratik bir sistemde uygulanabilmesinin mümkün olmadığına ve ancak bir askerî dikta rejimi tarafından uygulanabileceğine ilişkin görüşünü kamuoyuna açıklamıştı.⁴⁸ Nitekim, 24 Ocak Kararları ancak 12 Eylül yönetiminin bu programı benimsemesiyle birlikte uygulamaya konabilecekti.

AP azınlık hükümeti tarafından ilan edilen 24 Ocak Kararları'nın mimarı olarak, Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili Turgut Özal görülüyordu. Daha önce de Demirel'in başbakanlığı döneminde 1967'den 12 Mart'a kadar DPT Müsteşarlığını yapmış olan Özal'ın, 12 Mart Döneminde Dünya Bankasında, sonrasında da özel sektörde ve işveren sendikası MESS'te deneyimi vardı. 1977 genel seçiminde MSP'den milletvekili adayı olan ama seçilemeyen Turgut Özal'ın kardeşi Korkut Özal ise MSP'den İçişleri Bakanlığı yapmış tanınan bir politikacıydı. Özal'la özdeşleştirilen 24 Ocak Kararları “şok tedavi” olarak nitelenen sert önlemler içeriyordu. Bu önlemler, IMF'nin “acı ilaç” diye bilinen standart istikrar programı ile Dünya Bankasının neoliberalizme geçişi öngören yapısal uyum programının birleşiminden oluşuyordu.⁴⁹

12 Eylül askerî yönetimi tarafından uygulanabilen 24 Ocak Kararları, müdahaleci ve içe dönük ekonomik modelin terk edilerek, dışa açık, ihracata yönelik sanayileşmeyi hedefleyen ve piyasa ağırlıklı bir ekonomik modele geçişi hedefliyordu. Bu doğrultuda, sabit kur politikası terk edilip, yüksek oranlı bir devalüasyon gerçekleştirildi. KİT ürünlerine yüksek oranlı fiyat artışları, tarım ürünleri fiyatlarının ve tarımsal desteklerin düşürülmesi, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, sendikal faaliyetlerin yasaklanması gibi politikalar uygulandı. Bu dönemde ihracatın teşvikine yönelik çeşitli destekler sağlanmıştı. Böylece, gıda, tekstil gibi emek veya hammadde yoğun basit teknolojili sınai ürünlerin ihracatında gelişme sağlanmaya çalışılmıştı. Ancak, alınan önlemler ihracatla birlikte ithalatın da artmasına neden olmuş, bu durum Batı dünyasının mevcut borçlarının

47 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, s. 119-120.

48 Ataay, *a.g.e.*, s. 125.

49 Boratav, *a.g.e.*, s. 120-2.

yeniden yapılandırılıp yeni kredilerin açılması konusunda eli açık davranması sayesinde sürdürülebilir olmuştu. Böylece ekonomide istikrar sağlanmaya çalışılırken, IMF bütçe açıkları ve enflasyon konusunda da müsamahakâr davranmıştı.⁵⁰

E. ANAYASA YAPIM SÜRECİ

Org. Kenan Evren, daha 12 Eylül'de yaptığı ilk konuşmada, ülkede istikrar ve güvenliği sağladıktan sonra, yeni bir Anayasa, Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu hazırlayarak demokrasiye dönüş sözü vermişti. Ama, yeni Anayasa, seçim ve siyasi partiler kanunları için acele edilmemiştir. Süreç, MGK'nın 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun'u yayınlayarak Danışma Meclisinin statüsünü ve oluşum prosedürünü belirlemesiyle başladı.

Kurucu Meclis Hakkında Kanun'la birlikte, daha önce sadece MGK'dan oluşan yasama organı, iki kanatlı (meclisli) bir parlamento niteliği kazanmıştır. Danışma Meclisi alt meclis, MGK ise üst meclis konumunda olacak, Anayasa ve kanun tasarıları önce Danışma Meclisinde görüşülecek, daha sonra ise MGK'da ele alınacaktır. Ancak, burada dikkat çeken önemli nokta, Danışma Meclisinin adı üstüne "danışma" nitelikli olmasıdır. MGK Danışma Meclisinden gelen kanun metnini geri gönderebileceği gibi, gerekli gördüğü değişiklikleri yaparak da kabul edebilecektir.⁵¹ Bu durumda, karar yetkisinin tamamen MGK'da olduğu, Danışma Meclisinin ise karar alma sürecinde bağlayıcı bir yetkisinin bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu düzenleme iki kanatlı meclis anlayışına uygun değildir. Zira, iki kanatlı meclislerde genel uygulama kanunların her iki meclisin olumlu görüşü ile kabul edilmesidir.

Danışma Meclisinin toplam 160 üyeden oluştuğu görülmektedir. Danışma Meclisinin 120 üyesinin Valiliklere yapılacak başvurular arasından Valilerin seçeceği adayların MGK'ya önerilmesi ve MGK'nın bunlardan uygun gördüklerini seçmesiyle belirlenmesi öngörülmüştür. Danışma Meclisinin 40 üyesi ise, doğrudan MGK'ya yapılacak başvurular içinden MGK tarafından seçilecektir. Danışma Meclisi üyeliğine aday olabilmek için, üniversite mezunu olma ve 12 Eylül öncesinde hiçbir siyasi partiye üye olmama koşulları konmuştur. Görüldüğü gibi, Danışma Meclisi üyeleri için herhangi bir seçim süreci öngörülmediğinden, temsil kabiliyetine sahip değildir. Dolayısıyla, oluşturulan iki kanatlı yasama organına "Kurucu Meclis" adı verilmesi pek isabetli olmamıştır.⁵²

Danışma Meclisi üyeleri, MGK tarafından 15 Ekim 1982'de açıklandı. 16 Ekim 1981'de *Resmî Gazete*'de yayınlanan 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun ile de 12 Eylül öncesi dönemin bütün siyasi partileri kapatıldı. Kısa süre içinde de kapatılan partilerin binalarına, mallarına, paralarına, evraklarına ve arşivlerine el kondu. Partilerin evrakları ve arşivleri SEKA'ya gönderilerek imha edildi. Dikkat çeken önemli bir başka nokta, partilerin

50 Boratav, *a.g.e.*, s. 122-132; Pamuk, *a.g.e.*, s. 265-6; Güllalp, *a.g.e.*, s. 51-57.

51 Eroğul, *a.g.e.*, s. 308-309; Tanör, *a.g.e.*, s. 41-42

52 Tanör, *a.g.e.*, s. 41-42.

kapatma kararının yargı kararıyla değil MGK kararıyla alınmasıydı. Oysa, 1961 Anayasası'na göre, parti kapatma davalarının Anayasa Mahkemesinde görülmesi gerekiyordu. MGK, bunun yerine, beş generalin imzasıyla Anayasa'yı değiştiren ve bütün partileri kapatan bir kanun çıkartmayı daha uygun bulmuştu.⁵³

Danışma Meclisi 23 Ekim 1981'de çalışmaya başladı ve eski başbakanlardan Sadi Irmak'ı 27 Ekim'de Başkan seçti. Danışma Meclisi 23 Kasım 1981'de de Anayasa Komisyonunu seçti. Komisyon Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında 15 üyeden oluşuyordu. Anayasa Komisyonu, Anayasa Taslağını 17 Temmuz 1982'de Danışma Meclisine sundu. Taslak 4 Ağustos-23 Eylül 1982 arasında Danışma Meclisinde görüşülüp kabul edilerek MGK'ya sunuldu. MGK 19 Ekim'de Anayasa Tasarısını değiştirerek kabul etti ve 20 Ekim'de *Resmî Gazete*'de yayınlandı. Anayasa referandumu ise 7 Kasım 1982'de gerçekleştirildi.

Anayasa yapım sürecinin bir başka önemli özelliği, kamuoyunda açık bir tartışmaya izin verilmemesiydi. Aslında, 12 Şubat-21 Ekim 1982 tarihleri arasında Anayasa konusunda sınırlı bir görüş ifade etme özgürlüğü tanınmıştı. Ancak, tasarı henüz tamamlanıp kamuoyuna açıklanmadığı için, sadece öneri yapılabiliyordu. Referanduma sunulacak Anayasa Tasarısı 20 Ekim tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlanarak kamuoyuna sunulmuşken, 21 Ekim'de yayınlanan 71 sayılı kararlar, Anayasa Tasarısı üzerine tartışma ve eleştiri yapmak yasaklandı. 21 Ekim'den referandumun yapılacağı 7 Kasım'a kadar Anayasa Tasarısı üzerine sadece MGK Başkanı Org. Evren'in konuşmasına izin verildi. Evren yurt gezisine çıkarak Anayasa tasarısını halka tanıtıp onay verilmesini istedi.⁵⁴

7 Kasım'da yapılan referandumda bir başka ilginç uygulama gerçekleştirilerek, Anayasa Tasarısı için yapılan halkoylaması ile cumhurbaşkanı seçimi birleştirildi. Anayasa oylaması ile cumhurbaşkanı oylaması için tek oy pusulası kullanıldı. Vatandaşlara, ya Anayasa'ya ve Evren'in Cumhurbaşkanlığına onay verme ya da ikisine de ret verme seçeneği bırakılmıştı. Böylece, Anayasa Tasarısının tartışılmasına izin verilmemesine ek olarak, Cumhurbaşkanlığına başka aday çıkmasına da izin verilmemişti. Dolayısıyla, 7 Kasım referandumu gerçekte, otoriter ve totaliter sistemlerde görülen türde bir "plebisit" niteliği taşıyordu. Ayrıca, sandıkların başında askerler nöbet tutarken, zarfların şeffaf olması nedeniyle verilen oyun görülebilmesi de "gizli oylama" ilkesini ihlal ediyordu.⁵⁵

Referanduma katılım oranı oldukça yüksek oldu. Bunda, oy hakkını kullanmayanlara yaptırım öngörülmesinin de payı vardı. Katılım oranı % 91,27 olurken, "kabul" oyu verenler geçerli oyların % 91,37'sine ulaşmıştı. "Red" oyları ise sadece % 8,63'te kalmıştı. Böylece, referandumla birlikte MGK Başkanı Evren cumhurbaşkanı seçilmiş sayıldı. Anayasa'yla, MGK'nın Evren dışındaki diğer 4 üyesine de geçici bir organ olan Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliği payesi verildi. Cumhurbaşkanının danışmanlığını üstlenecek olan Cumhurbaşkanlığı Konseyi, 7 Aralık 1989'da kapanacaktır.

53 Tanör, *a.g.e.*, s. 42-43; Birand, *a.g.e.*, s. 157-158.

54 Eroğul, *a.g.e.*, s. 310-311; Tanör, *a.g.e.*, s. 45-46.

55 Tanör, *a.g.e.*, s. 45-46, Birand vd, *a.g.e.*, s. 216.

F. 1982 ANAYASASI

1982 Anayasası, temelde, 1961 Anayasası'nın çoğulcu demokrasi anlayışına yönelik otoriter bir tepkinin ürünüdür. Bu nedenle, dönemin “ulusal güvenlik devleti” doktrinine uygun olarak yarı-demokratik, yarı-militarist bir rejim oluşturulmuştur. Siyasal sistem parlamenter sisteme dayanmakla beraber, yürütmeyi yasama ve yargı karşısında güçlendiren bir anlayışa dayanıyordu.⁵⁶

Yürütme içinde de Cumhurbaşkanı hükümete karşı güçlendirilmiş ve tarafsız konumu vurgulanmıştı. Böylece, olası siyasi krizlerde cumhurbaşkanının kriz çözücü bir rol üstlenmesi amaçlanmıştı. Siyaset dışı kalması istenen ordu, yüksek yargı, üniversiteler ve diğer özerk kurumlara atamalar cumhurbaşkanının yetkisine verilmişti. Böylece, Cumhurbaşkanlığı, sistemin en kritik makamı konumuna getirilirken, Cumhurbaşkanlığı Makamına da asker kökenli birinin seçilmesi düşüncesi vardı. Cumhurbaşkanını güçlendiren bir başka değişiklik, MGK'nın ağırlığı artırılırken MGK Başkanı olarak Cumhurbaşkanının ağırlığının artırılmasıydı. Ayrıca, Cumhurbaşkanına olağanüstü hâl ve sıkıyönetim durumunda da önemli yetkiler verildi.⁵⁷

Ayrıca, Anayasa'da yürütme organları arasında sayılarak statüsü yükseltelen Millî Güvenlik Kurulu (MGK) da güçlendirilmişti. MGK Genel Sekreterliği güçlü ve etkili bir konuma getirilirken, Ordu da hükümetten özerkleştirilip yargı denetimi dışında bırakıldı. Ayrıca, sıkıyönetim durumunda sıkıyönetim komutanlarının başbakana karşı değil, Genelkurmay Başkanı'na karşı sorumlu tutulması ve sıkıyönetim karar ve işlemlerinin yargı denetimi dışında bırakılması da önemliydi. Böylece, siyasal sisteme yarı-militarist bir nitelik kazandırılmış oldu.⁵⁸

Diğer taraftan, başbakan da hükümet içinde güçlendirilmişti. Hükümetin yasama karşısında güçlendirilmesi açısından, hükümete kanun hükmünde kararname çıkartma yetkisi verilmesi önemliydi. Yeni Anayasa'da Cumhuriyet Senatosu kapatılarak, yasama organının yeniden tek meclisli hale getirilmesi, yasama sürecinin hızlandırılmasını sağladı. Hükümeti yargı karşısında güçlendiren önemli bir değişiklik, hâkim ve savcıların atama ve disiplin işlemlerini gerçekleştiren Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun (HSYK) Başkanlığı'na Adalet Bakanı'nın getirilmesi ve Adalet Bakanlığı Müsteşarının da HSYK'nın doğal üyesi yapılmasıydı.⁵⁹

Ayrıca, yüksek yargıya atama yetkileri de büyük ölçüde cumhurbaşkanına verildi. Anayasa Mahkemesinin yetkileri ve başvuru yolları da daraltıldı. Özerk kurumların (üniversiteler, Tübitak, TRT vb.) idari özerkliği kısıtlandı.

56 Tanör, *İki Anayasa*, s. 115-125.

57 Eroğul, *a.g.e.*, s. 340-347.

58 Eroğul, *a.g.e.*, s. 344-345.

59 Eroğul, *a.g.e.*, s. 347-354.

1982 Anayasası'nın taşıdığı olumlu bir özellik, 1961 Anayasası'nın siyasal krizlere çözüm üretilmesinde güçlük yaratan kurallarının değiştirilmesi oldu. Yeni Anayasa tarafsız ve güçlü bir Cumhurbaşkanlığı Makamı oluşturarak, cumhurbaşkanına kriz çözücü rolü verdi. Bu doğrultuda, cumhurbaşkanına siyasi kriz durumunda Meclisi erken seçime götürme yetkisi tanındı. Ayrıca, 1980 yılında önemli bir siyasal krize yol açan Cumhurbaşkanlığı seçimi kolaylaştırıldı. TBMM tarafından yapışacak seçimin ilk iki turunda 2/3 çoğunluk, 3. turda salt çoğunluk, dördüncü turda da 3. turda en çok oy alan iki adayın yarıştığı seçimden salt çoğunluğu sağlayan adayın seçilmesi usulü getirildi. Eğer 4 turda cumhurbaşkanı seçilemezse erken seçime gidilmesi hükmü getirildi. Benzer şekilde, 1977 genel seçiminden sonra krize dönüşen TBMM Başkanı seçimi de kolaylaştırıldı. Buna göre, ilk iki turda 2/3, üçüncü turda salt çoğunluk, yine de seçilememişse en fazla oy alan iki aday arasında yapılacak dördüncü turda daha fazla oy alan adayın seçilmesi usulü getirildi. Ayrıca, 1961 Anayasası Döneminde ciddi bir sorun haline gelen TBMM'nin toplantı yeter sayısının, üye tam sayısının 1/3'ine indirilmesi sorunları çözdü. Toplantıda hazır bulunanların salt çoğunluğuyla karar alınabilecekti ancak, kabul oyları üye tam sayısının ¼'ünden az olamazdı.⁶⁰

1982 Anayasası'nda, insan hakları ve sivil hürriyetler de zayıflatılmıştı. Anayasa, temel hak ve özgürlükleri değersizleştiren bir yaklaşıma sahipti. Vatandaşlık haklarının kamu yararı ve kamu düzeni gibi gerekçelerle kısıtlanabileceğini hükme bağlayan Anayasa, kamu yararının ve kamu düzeninin ancak vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunması yoluyla sağlanabileceğini kabul eden modern anlayışla çelişki içindeydi. Anayasa, sivil hürriyetler ve siyasal katılma hakları konusunda da kısıtlayıcı bir yaklaşıma sahipti. Bu kısıtlayıcı yaklaşım, neoliberalizmin toplumun depolitize edilmesi amacıyla uyum içindeydi.⁶¹

III. DEMOKRASIYE DÖNÜŞ

7 Kasım referandumuyla Anayasa'nın kabul edilip Evren'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, artık demokrasiye dönülmesi beklenirken, askerî yönetim demokrasiye dönüşü ağırdan alarak kapsamlı bir yasama faaliyetine girişti. 12 Eylül rejimi sadece yeni bir Anayasa yapmakla yetinmeyip, yasal mevzuatın önemli bölümünü de MGK kararlarıyla değiştirdi. MGK'nın kendini asli kurucu iktidar ilan ederek, MGK'nın her tür karar ve bildirisine yasal ve anayasal statü tanınmasıyla birlikte, 12 Eylül askerî yönetimi döneminde toplam 669 kanun, 90 KHK, 76 MGK kararı ve 3 MGK bildirisi olmak üzere toplam 838 kanun çıkartıldı.⁶² Böylece askerî yönetim döneminde yüzlerce kanun değiştirilmiş oldu. Üstelik bu dönemde yapılan kanunlara karşı Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine dava açma imkânı da ortadan kaldırıldığı için, Anayasa'ya ve demokratik yaşama aykırı olduğu çok açık olan kanunlar bile on yıllar boyunca yürürlükte kalabildi. Meclis ancak yeni bir kanun yaparak bunları yürürlükten kaldırabiliyordu. Böylece, demokrasiye döndükten sonra da militarizmin devamlılığı uzun

60 Tanör, *Siyasi Tarih*, s. 48-51.

61 Tanör, *a.g.e.*, s. 51-53; Eroğul, *a.g.e.*, s. 322-331.

62 Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014, s. 332; Birand vd, *a.g.e.*, s. 214-5; Tanör, *a.g.e.*, s. 54-55.

süre için güvenceye alınmış oldu. Askerî yönetimin ayrıntılı kanunlarla özenle düzenlediği bir başka başlık ise askeriyeyle ilgili konulardı ve temel hedef orduyu özertleştirerek demokratik denetimin dışında tutmaktı.⁶³

Bu süreçte demokrasiye dönüş açısından Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu önemliydi. 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partileri sıkı bir denetim altına alma çabasına dayanıyordu. Siyasi partilerin kadın kolları, gençlik kolları vb. yan kuruluşlar kurmaları, sivil toplum örgütleriyle iş birliği yapmaları, uluslararası organizasyonlara katılmaları gibi konularda sıkı yasaklar konmuştu. Zaten 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun'la 12 Eylül öncesi dönemin bütün siyasi partileri kapatılmış, bütün malvarlıkları Hazine'ye devredilip, arşivleri SEKA'ya gönderilerek imha edilmişti. Anayasa'yla da eski siyasetçilerden 723 kişiye siyaset yasağı getirilmişti. Dolayısıyla, demokrasiye dönülürken, katı yasaklarla şekillendirilmiş "güdümlü" bir demokrasinin amaçlandığı ortaya çıkmıştı.⁶⁴

Demokrasiye dönüşte bir başka önemli kanun, 10 Haziran 1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'ydu. Seçim Kanunu da pek çok antidemokratik yasaklarla güdümlü bir demokrasi kurmayı hedefler nitelikteydi. Seçim Kanunu'nun getirdiği seçim sistemi de alışılmıştın dışındaydı. Demokrasiye dönülürken, seçime çok fazla partinin girip oyların dağıldığı, istikrarsızlığa yol açacak bir koalisyon hükümeti sonucunun çıkmasını engellemek için, iki barajlı bir sistem getirildi. Buna göre, öncelikle yüzde 10'luk ülke barajı getirilerek, ülke genelinde geçerli oyların yüzde 10'unu aşmayan partilerin milletvekili çıkartmaları engellendi. Oldukça yüksek olan yüzde 10'luk ülke barajı yeterli görülmemiş olacak ki, bir de seçim çevresi barajı getirildi. Her il birer seçim çevresi olurken, 7'den fazla milletvekili çıkartan iller ise milletvekili sayılarına göre birden fazla seçim çevresine bölündü. Bundan sonra, her seçim çevresinde geçerli oyların o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle seçim çevresi barajı belirlenecekti. Böylece, her seçim çevresinde milletvekilleri, yüzde 10'luk ülke barajıyla birlikte, o seçim çevresindeki barajı da aşan partiler arasında paylaşılacaktı.⁶⁵ 2839 sayılı Seçim Kanunu'yla getirilen seçim sistemi, çifte barajlı yöntemle koalisyon hükümetlerini engellemek için büyük partileri avantajlı kılan "çoğunlukçu" bir anlayışa dayanıyordu. Ancak bu Kanun'la, yönetimde istikrar sağlamak adına, temsilde adaletten feragat edilmiştir.

MGK demokrasiye dönüş sürecini 24 Nisan 1983 tarihinde siyasi partilerin kurulmasına izin vererek başlattı. Demokrasiye dönüş sürecinde eski partileri kapatıp, eski siyasetçilere siyaset yasağı getiren MGK, katı yasaklarla kayıt altına alınmış güdümlü bir demokrasiye güvenceye almıştı. MGK demokrasiye dönüş sürecinde oldukça da müdahaleci bir rol oynadı.⁶⁶

63 Tanör, *a.g.e.*, s. 55; Eroğul, *a.g.e.*, s. 313-314. Bu militarist düzenlemelerin bir bölümü 2001'de, bir bölümü de 2017 referandumuyla kabul edilen Anayasa değişikliğiyle ortadan kaldırılacaktır.

64 Tanör, *a.g.e.*, s 55-60.

65 Tanör, *a.g.e.*, s. 60-61; Hale, *a.g.e.*, s. 220-221

66 Tanör, *a.g.e.*, s. 55; Hale, *a.g.e.*, s. 221-226.

Askerî yönetim demokrasiye dönüş sürecinde biri merkez sağ ve diğeri merkez sol iki partili bir sistem kurulması düşüncesindeydi. Yeni partilerin kuruluş sürecini de yönlendirmekte kararlı davranan MGK, merkez sağ parti olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni (MDP) kurdurdu. MDP'nin kuruluşu için ilk gündeme gelen isim Başbakan Bülent Ulusu oldu. Ulusu bunun için araçlar göndererek Demirel'den destek istedi ama, beklediği desteği alamayacağını görünce vazgeçti. Bunun üzerine MDP'yi kurma görevini Em. Org. Turgut Sunalp üstlendi. Sunalp, 12 Mart Döneminde sağ cuntanın lideri konumundaki 1. Ordu Komutanı Org. Faik Türün'ün yardımcılığını yapmıştı. Merkez sol parti kurma görevi ise 12 Eylül yönetiminin Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp'e verildi. Halkçı Parti'yi (HP) kuran Calp ise, daha önce İsmet İnönü'nün özel kalem müdürü olarak görev yaptığından CHP tabanı üzerinde etkili olabileceği düşünülüyordu.⁶⁷

Yeni partilerin kurulması sürecinin başlaması ile birlikte, toplam 15 parti kuruldu. 12 Eylül yönetiminin Başbakan Yardımcısı olan Turgut Özal da, Anavatan Partisi (ANAP) adıyla yeni bir parti kurdu. 12 Eylül yönetiminde ekonomik reformların yürütücüsü rolünü oynayan Özal, Banker Skandalı nedeniyle istifası istenen Maliye Bakanı Kaya Erdem'le birlikte görevinden istifa etmiş ve yine Kaya Erdem'le birlikte ANAP'ı kurmuştu.⁶⁸ ANAP, iktisadi konularda liberal-piyasacı-küreselleşmeci, siyasi ve sosyal konularda ise muhafazakâr-milliyetçi bir çizgi izleyen yeni sağ (*neoliberal*) bir parti niteliği taşıyordu.

Bu süreçte, 12 Eylül öncesi dönemin partilerinin devamı niteliğinde yeni partiler de kuruldu. CHP'de Ecevit'in partiden istifa etmesi nedeniyle, yeni parti kuruluş süreci Ecevit'in dışında gelişti. Sonunda Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) adıyla kurulan partiye lider olarak İsmet İnönü'nün fizik profesörü olan oğlu Erdal İnönü düşünülüyordu.⁶⁹

AP'nin devamı niteliğindeki Büyük Türkiye Partisi (BTP) ise Demirel'in yönlendirmesiyle kurulmuştu. BTP'nin liderliğini, Em. Org. Ali Fethi Esener üstlenmişti.⁷⁰ MHP'nin devamı olarak Muhafazakâr Parti kurulurken, MHP lideri Alparslan Türkeş ve diğer önde gelen partililer MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nda 4.5 yıl tutuklu olarak yargılanmıştı.⁷¹ MSP lideri Erbakan da bir yıldan fazla hapiste kalıp yargılanırken, MSP'nin devamı olarak Refah Partisi (RP) kuruldu.

Ancak, MGK eski partilerin devamı niteliğindeki partilerin seçime girmesine izin vermemeye kararlıydı. Belki daha önemlisi, seçime çok fazla partinin girip oyların dağılıp bir koalisyon hükümeti sonucunun çıkmasını da engellemek istiyordu. Bunun için MGK'ya, seçime girecek partileri, partilerin Kurucular Kurulu üyelerini ve adaylarını veto etme yetkisi tanındı.

67 Birand vd., *a.g.e.*, s. 217-8; Tanör, *a.g.e.*, s. 55.

68 Birand vd., *a.g.e.*, s. 219-220.

69 Birand vd., *a.g.e.*, s. 220-222.

70 Birand vd., *a.g.e.*, s. 218-219.

71 Hale, *a.g.e.*, s. 214.

Bu doğrultuda ilk olarak BTP, AP'nin devamı olduğu gerekçesiyle 31 Mayıs 1983'te MGK kararıyla kapatıldı. MGK, ayrıca, BTP ve SODEP'in kuruluş sürecini yönlendirdiği düşünülen önde gelen AP ve CHP'lilerden, aralarında Demirel'in de bulunduğu 16 kişiyi, Çanakkale Zincirbozan'daki askerî kampta, 4 ay süreyle gözetim altına aldı. BTP'nin kapatılması üzerine yerine 23 Haziran'da Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu.⁷²

MGK bundan sonra MDP, HP ve ANAP dışındaki partilerin kurucularını veto etmeye başladı. 24 Ağustos'a kadar SODEP, DYP ve diğer partilerin kurucuları birkaç defa veto edilerek yeterli kurucuya sahip olmaları engellendi. Vetoların bu partilerin seçime girmesini engellemek amacıyla kasıtlı olarak uygulandığı görülüyordu ve sonuçta MDP, HP ve ANAP dışındaki partilerin seçime girmesine izin verilmedi. Denge kurmak adına MDP, HP ve ANAP'ın da bazı kurucuları ve adayları veto edilmişti ama, bu partilerin seçime girmelerine engel çıkartılmadı. Vetolara yüzlerce bağımsız milletvekili adayı da takılmıştı.⁷³

Böylece, 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçime sadece MDP, HP ve ANAP'ın katılmasına izin verildi. Askerî yönetimin tercihi açıkça MDP'den yanaydı. Ancak, seçim kampanyası sürecinde ANAP'ın önde gittiği ortaya çıkınca, Cumhurbaşkanı Evren seçimden iki gün önce televizyonda yaptığı bir konuşmayla ANAP'ı hedef alıp, MDP'ye destek verdi.⁷⁴ 12 Eylül Darbesinin lideri Evren'in, kriz, kutuplaşma ve terör sorunlarıyla boğuşan ülkeye istikrar ve güvenlik getiren askerî lider olarak toplumda bir saygınlığının bulunduğu, bu saygınlık sayesinde seçmenin MDP'ye yönlendirilebileceği düşünülüyordu. Ayrıca, askerî yönetimin, TRT'nin televizyon ve radyo yayınlarının hızla geliştirilerek ülkede yaygın olarak izlenir duruma getirilmesi sayesinde, kamuoyunu yönlendirmek konusunda önemli bir avantaja sahip olduğu düşünülüyordu. Ancak, seçmen tercihleri ve siyasi gelişmeler, askerlerin beklediği yönde olmayacak, askerlerin kurmaya çalıştığı güdümlü demokrasi ve parti sistemi kısa süre içinde çökecekti.

72 Hale, *a.g.e.*, s. 225-227.

73 Birand vd, *a.g.e.*, s. 222-230; Özdemir, *a.g.e.*, s. 460-6; Hale, *a.g.e.*, s. 227-229.

74 Birand vd, *a.g.e.*, s. 229-230; Hale, *a.g.e.*, s. 228-229.

SONUÇ

12 Eylül Darbesi ve askerî yönetimi, ekonomik, toplumsal, siyasal ve hatta kültürel boyutlarıyla derin bir krizin sonucunda, krizin demokrasi içinde aşamayacağı kanaatinin genişleşip demokratik rejimin meşruiyet krizine girdiği bir dönemde gerçekleşmişti. Özellikle, kanlı provokasyonlar, katliamlar, suikastler ve çatışmalarda yaklaşık 5 bin kişinin ölmesi, darbenin toplum tarafından genelde olumlu karşılanmasına neden oldu. Ancak, 12 Eylül öncesinde yaşanan ve toplumu derin acılara boğan olayların pek çoğu günümüzde bile aydınlatılabilmiş değildir. O yüzden, şiddet ve terör olayları nedeniyle darbenin gerçekleştiğini düşünenler kadar, darbeyi meşrulaştırmak için şiddet ve terör olaylarının kullanıldığını düşünenler de bulunmaktadır.

12 Eylül Darbesi, bir tarafıyla bozulan düzenin tekrar kurulması olarak görülürken, diğer taraftan demokrasi içinde gerçekleştirilemeyen neoliberal yeniden yapılanma sürecinin askerî yönetim eliyle gerçekleştirilmesi olarak da yorumlanmaktadır. Gerçekten de, 12 Eylül Dönemini sadece güvenliğin ve istikrarın sağlanması süreci olarak ele almak, 12 Eylül Döneminde gerçekleştirilen dönüşümlerin önemi dikkate alındığında, oldukça eksik bir değerlendirme olacaktır. Kanımızca, 12 Eylül Darbesiyle, demokrasinin çoğulculaşması süreci tersine çevrilmiş, 1982 Anayasası ile de yarı-otoriter ve yarı-militarist bir rejim inşa edilmişti. Yeni Anayasa'nın hazırlanması süreci ise, bütün iktidarın beş generalden oluşan MGK'da olduğu bir süreçte gerçekleşmişti. 12 Eylül rejiminin oluşturduğu Danışma Meclisi görünüşte bir parlamento özelliği gösterse de, gerek seçime dayanmaması, gerekse yasal statüsü gereği "danışma" organı olması nedeniyle gerçek bir parlamento değildi. Parlamentoya ait olması gereken yasama ve diğer yetkiler ise bütünüyle MGK tarafından kullanılmıştı.

12 Eylül rejimi, toplumun önemli bir bölümünün can kaygısına düştüğü bir ortamda fazla bir itirazla karşılaşmamış, tam tersine toplumdan sessiz ama yaygın bir onay almış görünüyordu. Ancak, demokrasi ve insan haklarına aykırı pek çok uygulama gerçekleştirmişti. 12 Eylül'ün sadece güvenlik ve istikrarın sağlanmasından ibaret olmadığı ve demokratik rejimi ortadan kaldıran bir "darbe" olduğu gerçeği ancak, 2010 referandumuyla kabul edilen Anayasa değişikliğiyle birlikte kabul gördü. 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandumda, Anayasa'nın geçici 15. maddesinin kaldırılmasıyla birlikte, 12 Eylül darbecilerinin yargılanması yolu açıldı. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının 2012'de açtığı dava sonucunda, önce 12. Ağır Ceza Mahkemesinde, daha sonra da 10. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen davada, MGK üyelerinden hayatta olan Em. Org. Kenan Evren ve Em. Org. Tahsin Şahinkaya yargılandılar. Yargılama sonucunda, Evren ve Şahinkaya, Anayasa'yı ve demokratik rejimi zor kullanarak ortadan kaldırma suçunu işledikleri gerekçesiyle, TCK'nın 146/1. maddesi gereğince "müebbet" hapis cezasına çarptırıldılar. Ayrıca, rütbeleri sökülerek "er"liğe indirildi. Bu karar, Evren ve Şahinkaya artık çok yaşlanmış oldukları için oldukça geç kalmış olsa da, demokrasi bilinci açısından sembolik önemi yüksek bir karar olarak tarihe geçmiş oldu. Nitekim, Evren'in 9 Mayıs 2015'te, Şahinkaya'nın da 9 Temmuz 2015'te ölümü üzerine, Yargıtay süreci devam eden kamu davası düşmüş oldu.⁷⁵

75 *Hürriyet*, 19 Haziran 2014.

KAYNAKLAR

- Akar, A. (2010). *Türkiye Komplolar ve Provokasyonlar Tarihi*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Akgün, B. (2018). “12 Eylül Döneminde Türkiye (1980-83)”, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, (Editör: Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu). Ankara: Savaş Yayınevi, ss. 485-522.
- Ataay, F. (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçında Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*. Ankara: Deki Yayınevi.
- Ataay, F. (2019). *Türkiye Demokrasi Tarihi*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Aybay, R. (1978), “Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33 (1), ss. 59-82.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül 04.00*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Birand, M. A., Bila, H. ve Akar, R. (2010). *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*. 6. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Eroğul, C. (2007). *Anatüzeğe Giriş*. 9. Baskı, Ankara: İmaj Yayınları.
- Gülalp, H. (1987). *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. Ankara: Yurt Yayınları
- Hale, W. (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hil Yayın.
- Hür, A. (2015). *Darbeleri ve Çatışmalı Yıllar (1961-2000)*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Oran, B. vd. (2002). *Türk Dış Politikası*. Cilt: 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (2010). *Fahri S. Korutürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Özdemir, H. (1995). *Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: İz Yayınları.
- Özen, H. (2002). *Entelektüelin Dramı: 12 Eylül'ün Cadı Kazanı*. Ankara: İmge.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanör, B. (1994). *İki Anayasa (1961-1982)*. 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tanör, B. (2013). “Siyasal Tarih (1980-1995)”, *Bugünkü Türkiye 1980-1995*. (Editör: Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınları, ss. 23-57.

ASKERÎ İDAREDEN SİVİL SİYASETE:
TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE
XVII. DÖNEM (1983-1987)

M. ÇAĞATAY OKUTAN

ASKERİ İDAREDEN SİVİL SİYASETE: TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE XVII. DÖNEM (1983-1987)

M. Çağatay Okutan*

GİRİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVII. Dönemi 24 Kasım 1983'te başlamıştır. 1980'li yıllar genellikle, askerî darbeyi çağrıştıran veya bizzat referans gösteren tarihi anlatılar ve bilimsel çalışmalarla anılagelmiştir. Üstelik toplumsal hafızada, darbeyle eşleştirilen ve hem olumlu hem de olumsuz yanlarına vurgu yapan yönüyle yer edinmiştir. Kuşku yok ki 1980 öncesi yaşanan toplumsal kargaşa döneminin askerî darbe ile son bulması ve nihayet sivil siyasete dönüş için yapılan 1983 seçimlerinin akabinde gün geçtikçe belirginleşmeye başlayan iktisadi ve siyasal ferahlama dönemi, Türk toplumunun hafızasında, anılan döneme ilişkin yer edinen olumlu kanaatlerden biridir. Öte yandan Millî Güvenlik Konseyi adını alarak darbeyi gerçekleştiren organın iş başında kaldığı süre zarfındaki yönetim tarzı, 1980'lerin ilk yarısı için söylenegelen olumsuz değerlendirmelerin temel kaynağıdır. Aslında bu tarz bir değerlendirmenin, 1980'ler sonrası için de işlevsel olduğunu iddia eden yaklaşımların hatırı sayılır destekçi bulduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim 1982 Anayasası'nın, birçok kez değişikliğe uğramasına rağmen henüz istenilen düzeye gelememiş olması nedeniyle Türk siyaseti ve toplumsal dinamikleri üzerinde yaptığı tahribatın önemine sıkça değinilmektedir.

Kasım ayı bir dönüm noktasıdır ancak ne ilk ne de sondur. Türkiye daha önce de askerî müdahalelerle yüz yüze gelmiş ve müdahalelerin ardından sivil siyasete geçmiştir. Her müdahale dönemini bir normalleşme süreci izlemişse de ülke demokrasisi yara almış, sivil yönetime geçilmiş olmasına rağmen askerî idarelerin vesayeti sürmüştür. Dolayısıyla normalleşme dönemleri, askerî vesayetın gölgesinin alabildiğine hissedildiği zamanlar olmuştur.

Darbeler sonrası seçimlerin yapılmış olmasını ve seçim sonuçlarının darbeyi yapanların beklentilerinin dışında gerçekleşmesini anlamaya dönük gayretlerin üzerinde durduğu noktaların en dikkat çekenini, Türk toplumunun konu bağlamındaki etkisidir. Bu etki göz önüne alınmadan, 27 Mayıs sonrası yapılan 1961 seçimlerinde Demokrat Parti'nin devamı olarak algılanan siyasal partilerin Türk toplumu tarafından ilgiyle karşılanması açıklanamaz. Benzer bir durumun, 1971 muhtırası sonrası gerçekleştirilen seçimlerde de yaşandığı ifade edilmelidir. Her iki seçimde, parlamento parçalı bir yapı arz etmiş ve koalisyon hükümetlerinin yolunu açmışsa da sonuç, askerî idarenin veya vesayetın istediği yönde gerçekleşmemiştir. Bu sonuçla, 1983 seçimlerinde bir kez daha karşılaşmıştır.

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kamu Yönetimi.

1983 sonrasının en etkili siyasal lideri olarak Turgut Özal'ın avantajı, 12 Eylül öncesi Türkiye'nin iki kez askerî müdahale deneyimi yaşamış olması ve Türk toplumunun müdahalelere tepkisinin artık biliniyor olmasıdır. Üstelik toplum bu kez tepkisini daha net bir biçimde vermiş ve Millî Güvenlik Konseyi'nin işaret ettiği siyasal partiye ilgisini çok sınırlı düzeyde tutmuştur. Özal'la başlayan yeni dönemde siyaset yapıcılar, bir yandan askerî vesayetın etkileri altında kalmışlar bir yandan da Türk seçmeninin büyük desteğini alarak cesur siyasal kararlar almışlardır. Siyasal bir gelgit gibi algılanabilecek bu durumun oluşmasında, Askerî İdare Döneminin icraatları belirleyici olmuştur.

12 Eylül 1980 darbesi ile demokratik sistemin bir kez daha kesintiye uğramasının hemen ardından iş başına gelen Millî Güvenlik Konseyi temel hak ve hürriyetleri rafa kaldırmış, siyasal partileri kapatmış, 1970'lerin önde gelen siyasi figürlerini tutuklamıştır. Kısaca askerî idare, bütün gücü ve etkili yöntemleriyle üç yılı biraz aşan zaman diliminde Türkiye'nin siyasal yaşamına yön verecek kararlara imza atmıştır.

Askerî İdare Döneminde çok sayıda insan yargılanmış, idam cezasına mahkûm edilmiş ve infaz edilmişlerdir. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile devlet memurları görevlerinden uzaklaştırılmış, yurt dışına çıkanlar ise vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Yüksek Öğretim Kanunu çıkarılarak, üniversiteler baskı altına alınmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin ikinci plana itilerek gerçekleştirilen bu uygulamaların yargı denetimine tabi olmaması için 1982 Anayasası'na geçici bir madde eklenmiştir. 15. madde, Millî Güvenlik Konseyi'nin her türlü karar ve tasarrufunu yargı denetiminin dışında bırakmıştır.

Hiç kuşku yok ki dönemin en önemli gelişmesi, yeni bir anayasanın hazırlanması olmuştur. Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın başkanlığında hazırlanan anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde halk oylamasına sunulmuştur. Oylama öncesi, anayasa taslağının tartışılmasına izin verilmemiş, "hayır" oyu verilmesi yönündeki kampanyalar yasaklanmıştır. Üstelik Kenan Evren, anayasa taslağının aleyhinde kampanya yürütenlerin dış güçlerle iş birliği içinde olduklarını beyan etmiştir. Bu koşullar altında gerçekleştirilen halk oylamasının sonucu şaşırtıcı olmamış, anayasa büyük bir çoğunlukla kabul edilmiştir.

Vesayet yönetimini pekiştiren 1982 Anayasası, yürütme erkini güçlendirmiş, temel hak ve özgürlüklere de yeni kısıtlamalar getirmiştir. Anayasa'nın kabulünün akabinde Millî Güvenlik Konseyi, hızla yasama faaliyetine girişmiştir. Anayasa gereği kanunla düzenleme altına alınması gereken konular, Konsey faaliyetlerinin kapsamına dahil edilmiştir. Bu çerçevede hukuk, iş dünyası, sivil ve siyasal örgütlenmeler gibi birçok konuda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Nihayet Askerî İdare Dönemi, sivil yönetime geçiş kararı alınması ile son bulmuştur. 1983 yılının Kasım ayında yapılması kararlaştırılan milletvekili genel seçimlerine çok kısa süre kala ülkede siyasal hava, yine yasakların gölgesinde ve sınırlı demokratik pratiklerle cereyan etmiştir. Bunun en açık göstergesi, seçime katılacak partiler konusunda yapılan düzenlemeler olmuştur.

I. DÖNEMDE ÖNE ÇIKAN SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK GELİŞMELER

İnişleri ve çıkışlarıyla 1983 tarihine ulaşan Türk demokrasisi, birçok kez yara almış, darbelere maruz kalmış ancak her seferinde Türk toplumunun direnci sayesinde belirgin bir mesafe de kat edebilmiştir. Nitekim Türk seçmeni her darbe döneminin ardından gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerinde, askerî idarelerin beklentisi dışında bir parlamentonun oluşmasını sağlamıştır. 1983 seçimleri de bu durumun en açık kanıtı olmuştur.

Askerî İdare Döneminin hukuken sona erdiği 6 Kasım 1983 tarihine kadar yapılan düzenlemeler ve alınan kararlarla, öncesine yani 1970'li yıllara oranla, ciddi bir mesafe de kat edilmiştir. 12 Eylül müdahalesi, önceki darbelere oranla meşruiyet bağlamında daha az tartışılmıştır. Darbe öncesi sivil rejimin çökme noktasına gelmiş olması bu durumun en önemli sebeplerinden biridir. Öte yandan Millî Güvenlik Konseyi, belirlediği hedeflere ulaşma başarısı göstermiştir. Öncelikle Silahlı Kuvvetler içinde rejime yönelik olabilecek tehditler bertaraf edilmiştir. Konsey'in iktidarda bulunduğu süre zarfında komuta kademesinde herhangi bir çatlak oluşmamıştır. İkinci olarak, 1970'lerde alabildiğine şiddetlenen sosyal ve siyasal şiddet dalgası önlenmiştir. Üçüncüsü, yıllardır süren ekonomik darboğazdan çıkış için çaba harcanmıştır. Nihayet yeni bir anayasa yapılması sağlanmış, sivil yönetime geçiş mümkün kılınmıştır.¹

Anayasa'nın yapılmış olması başlı başına önemlidir. 12 Eylül'de iktidara el koyan askerleri sınırlayan bir irade ya da kural olmamıştır. Nitekim askerî otorite yasama, yürütme ve hatta kuruculuk yetkileriyle donatılmıştır. Askerî idareyi kısıtlayan tek örnek Konsey üyelerinin yapmış oldukları yemindi. Yeminle “milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzeni” sağlama sözü verilmiştir.²

Öncesine tekabül eden hadiseler ve ülkenin içinde bulunduğu durum dikkate alındığında 1983 yılında her şeyin tamamen değişeceğini beklemek çok anlamlı değildir. Ülke tarihinin en uzun süreli Askerî İdare Dönemi yaşanmış, ekonomik göstergeler 1970'li yıllardan itibaren hızlı bir ivmeyle kötüye gitmiştir. On yıldan fazla süren ekonomik dar boğaz dönemine askerî idarenin icraatlarıyla güçlendirilen vesayetçi yöntemler eklenmiştir. Ülkenin toparlanabilmesi için zamana ihtiyaç olmuştur. 1983'e gelindiğinde işsizlik had safhaya ulaşmıştı. Enflasyon rakamları da alabildiğine yükselmişti. Kısaca iş başına gelecek olan hükümeti çok ciddi sorunlar beklemekteydi. Askerî darbenin toplum ve siyasiler üzerindeki etkisi de hafızalardan silinmiş değildi. Zaten 1983 seçimlerine doğru gidilirken askerî idarenin gölgesi her koşulda hissedilmekteydi. Nitekim seçimle ilgili koşulların tamamı, Millî Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmekteydi.

1 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s. 230.

2 Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 23.

A. ÜÇ PARTİLİ SEÇİME DOĞRU

1983 seçimlerine hangi siyasal partilerin katılacağı Millî Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiştir. Konsey'in ilk icraatlarından biri, mevcut bütün siyasal partilerin faaliyetlerini durdurmak olmuştur. Bir yıl sonra da siyasal partilerin tamamı kapatılmıştır. 16 Ekim 1981 tarihinde kabul edilen ve toplam dokuz maddeden oluşan Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun'un birinci maddesi şöyleydi: "12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri Millî Güvenlik Konseyi'nin 7 Numaralı Bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün Siyasi Partiler; tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmişlerdir."³ Kanunla, siyasal partilere ait tüm taşınır ve taşınmaz malların da Hazine'ye devredilmesi karara bağlanmıştır.

Siyasi yasaklar, 22 Nisan 1983'te Millî Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan Siyasi Partiler Kanunu'na eklenen geçici hükümlerle de pekiştirilmiştir. Nihayet 1983 yılının Mayıs ayında, siyasal partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Millî Güvenlik Konseyi, biri merkez sağda diğeri de merkez solda olmak üzere iki partili bir sistem öngörmüştür. Ancak Mayıs ayının ortalarından itibaren peşi sıra partiler kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın başkanlığında Milliyetçi Demokrasi Partisi kurulmuştur. Takiben Turgut Özal Anavatan Partisi'ni, emekli Orgeneral Ali Fethi Esener Büyük Türkiye Partisi'ni ve Necdet Calp ise Halkçı Parti'yi kurmuşlardır. Böylece kuruluş başvurusu yapan ve Millî Güvenlik Konseyi'nin onayına sunulan parti sayısı dörde çıkmıştır.⁴

Kuruluş dilekçesi verenlerin arasında yer alan Büyük Türkiye Partisi, Adalet Partisi'nin devamı niteliğindedir. Öyle ki kuruluş başvurusunun hemen akabinde, aralarında İhsan Sabri Çağlayangil'in de yer aldığı 143 eski milletvekili yeni partiye üye olmuşlardır. Bu gelişme, Büyük Türkiye Partisi'nin sonunu hazırlamıştır. Millî Güvenlik Konseyi, Haziran ayının sonuna doğru aldığı bir kararla 30 kurucu üyesi onaydan geçemeyen siyasal partilerin seçime katılmayacağını duyurmuştur. Böylece Millî Güvenlik Konseyi, seçime katılacak partileri belirleme yetkisi elde etmiştir. Yaklaşık bir ay sonra Büyük Türkiye Partisi, Adalet Partisi'nin devamı olduğu gerekçesiyle Millî Güvenlik Konseyi tarafından kapatılmıştır. Yerine kurulan Doğru Yol Partisi'nin de seçimlere girmesine izin verilmemiştir.

Millî Güvenlik Konseyi'nin siyasal partilere dönük vetoları sürmüştür. Bu çerçevede Erdal İnönü'nün başkanlığındaki Sosyal Demokrasi Partisi, Yeni Doğu Partisi ve Bizim Parti de seçim vetosu gören siyasal partiler kervanına katılmışlardır. Nihayet 6 Kasım 1983'te yapılması kararlaştırılan milletvekili genel seçimlerine iştirak edebilecek parti sayısı üç olarak belirlenmiştir: Anavatan Partisi, Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti.⁵

Çok sayıda siyasal partinin veto edilmesi eleştirilere konu olmuştur. Bunun üzerine Kenan Evren, parti sayısındaki artışın seçimleri sabote etme amacı güttüğünü ifade etmiştir.

3 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR 05. 12. 2019.

4 *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 67.

5 *a.g.e.*, s. 67.

Gerekirse seçimlerin ertelenebileceğini de söyleyen Evren, istikrarın sağlanabilmesi için iki veya üç partinin yeterli olduğunu beyan etmiştir.⁶

Vetolar, partilerin kuruluşu aşamasıyla sınırlı kalmamıştır. Nitekim milletvekili adaylarının belirlenmesi aşamasında da benzer yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Örneğin üç siyasal parti tarafından aday olarak gösterilen 1683 kişiden 672'si Yüksek Seçim Kurulu tarafından veto edilmişlerdir. Seçim Kanunu'nun geçici üçüncü maddesine göre, Yüksek Seçim Kurulu tarafından ilan edilen geçici aday listeleri Millî Güvenlik Konseyi tarafından incelendikten sonra onaylanmaktaydı. Bu şekilde Millî Güvenlik Konseyi, milletvekili adaylarının belirlenmesi aşamasına da müdahil olmuştur.⁷

1983 seçimlerine gidilirken Millî Güvenlik Konseyi yeni bir karar yayımlamıştır. Karar'ın ikinci maddesi c bendindeki düzenleme şöyledir:

“12 Eylül 1980'den bu yana ve bundan sonra Millî Güvenlik Konseyi'nin karar, bildiri ve icraatı ile cumhurbaşkanının halkı aydınlatmak için yurt içindeki yaptıkları ve yapacakları gezilerdeki beyanlarının ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu çerçevesinde Sıkıyönetim komutanlarının koydukları yasaklar ve aldıkları kararlar ve beyanlarının tartışma ve eleştirme konusu yapılması yasaktır.”⁸

Anayasa'nın geçici 15. maddesi, Millî Güvenlik Konseyi'ne dokunulmazlık kazandırmıştı. Bu kez söz konusu alan genişletilmiş, seçim süreci de etki alanına dahil edilmiştir. Konsey üyelerinin seçim sürecine dair eylem ve söylemleri eleştiri dışında tutulmuş, müdahaleleri hukuken meşrulaştırılmıştır.⁹

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

1. Anayasal Hükümler¹⁰

Parlamente sistemin bir gereği olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama yetkisini elinde bulundurmaktadır. 1982 Anayasası'nın yedinci maddesi konuyu “Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez” hükmüyle düzenleme altına almıştır. Sekseninci maddede ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil bütün milleti temsil ettikleri ifade edilmiştir. Bu düzenleme, Anayasa Hukuku terminolojisi bağlamında, “temsili vekalet” olarak adlandırılan ve milletvekillerinin karar verirken seçmenlerin görüş ve düşüncelerinden bağımsız biçimde toplum yararını gözetmeleri gerektiği anlayışının bir uzantısıdır.

6 Yusuf Tekin ve Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Yayınları, 2019, s. 201.

7 a.g.e., s. 201.

8 *Resmî Gazete*, 24 Nisan 1983, s. 28.

9 Tekin ve Okutan, a.g.e., s. 200.

10 Bu çalışmada Anayasa'yı referans gösteren değerlendirmeler, çalışmanın muhtevası gereği 1982 Anayasası'nın değişiklikler öncesi ilkeleri çerçevesinde yapılmıştır. Çalışmanın odaklandığı dönemin dışında kalan anayasa değişiklikleri dikkate alınmamıştır.

Tüm ulus adına karar verme yetkisi ile donatılmış milletvekillerinin seçilebilme yeterlilikleri de 1982 Anayasası'nın yetmiş altıncı maddesinde hükme bağlanmıştır. Buna göre, milletvekili seçilebilmek için otuz yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir. Öte yandan Anayasa kimlerin milletvekili seçilemeyeceğini de ayrıntılı bir biçimde sayma yoluna gitmiştir: “En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, devlet sırlarını açığa vurma, ideolojik veya anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler.” Yanı sıra hakimler, savcılar, yüksek yargı organları mensupları, öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensuplarının da görevlerinden çekilmedikleri sürece milletvekili adayı olmaları yasaklanmıştır.

Parlamentonun işlevlerini yerine getirebilmesi, asli unsur olan milletvekillerinin baskı ve endişe altında kalmadan karar verebilme olanaklarına bağlıdır. Anayasa'nın seksen üçüncü maddesi Yasama Dokunulmazlığı başlığı altında konuyu düzenlemiştir. Bu bağlamda milletvekilleri Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Meclis'te ileri sürdükleri düşüncelerden, bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar. İstisnası ise, Meclis'in bu konuda aksi bir karar alması durumudur. Seçimden önce gerçekleşmiş olması durumu da dahil, milletvekili bir suç işlemesi halinde Meclis kararı olmadığı müddetçe tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Anayasa bu durum için de istisna belirtmiştir. Buna göre ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasa'nın on dördüncü maddesindeki durumlar hüküm dışında bırakılmıştır.

Milletvekillerinin yasama faaliyetini tam olarak yerine getirebilmeleri için korunmaları gerekmektedir. Konu bağlamında, iki tür koruma olduğu ileri sürülebilir. İlki, yasama sorumsuzluğu da denen, milletvekilinin meclis çalışmaları sırasında sarf ettiği sözler, açıkladığı düşünceler ve verdiği oylardan dolayı hukuki ve cezai takibata uğramaması halidir. Yasama sorumsuzluğu parlamento üyelerine, çekinmeden düşünce açıklama ve oy kullanma hakkı sağlayarak, millî iradenin parlamentoda tam manasıyla ortaya çıkabilmesine olanak tanır. Yasama dokunulmazlığı ise, suç işlediği isnadı ile bir milletvekilinin herhangi bir cezai takibata uğramayacağı anlamına gelir. Bu bir muafiyettir ve aslında ceza yasaları karşısında yurttaşların eşitliği ilkesinin bir istisnasıdır. Kısaca yasama sorumsuzluğu parlamento üyelerinin söz ve düşünce özgürlüklerini koruma altına alırken yasama dokunulmazlığı, parlamento çalışmalarına istedikleri zaman katılabilme özgürlüğü temin eder.¹¹

1983 seçimleri sonucu oluşacak parlamentonun yapısı ve çalışma esasları, 1982 Anayasası'nın ilgili hükümleri çerçevesinde belirlenmiştir. Yetmiş yedinci madde, Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin beş yılda bir yapılmasını öngörmüştür. Ancak bu süre

11 Kemal Gözler, “Yasama Dokunulmazlığı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 56, Sayı 3, 2001, s. 72-74.

dolmadan da seçimlerin yenilenmesi için yollar gösterilmiştir. Meclis kararı doğrultusunda ve Anayasa'da belirtilen şartlar dahilinde cumhurbaşkanının isteği üzerine, seçimlerin yenilenmesi mümkün kılınmıştır. Dört yüz üyeden oluşacak Meclis'te karar yeter sayısı ile ilgili düzenlemeye ise Anayasa'nın doksan altıncı maddesinde yer verilmiştir. Buna göre Anayasa'da başka bir hüküm yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır ve toplantıya iştirak edenlerin salt çoğunluğu ile karar verir. Ancak karar yeter sayısı üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz.

Başkanlık Divanı, Meclis'in kendisi tarafından yapılan içtüzük hükümleri çerçevesinde faaliyetlerin yürütülmesiyle yetkili kılınmıştır. Anayasa'nın doksan yedinci maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul görüşmelerinin açık biçimde yapılmasını karara bağlamıştır. İchtüzük hükümleri çerçevesinde, kapalı oturumlar yapması da mümkün kılınmıştır.

2. Siyasi Partiler Kanunu ve Geçici Maddeleri

1983 seçimlerinde uygulanacak kuralları düzenleyen bir den çok hukuk metni olmuştur. Hiç kuşku yok ki bu bağlamda ilk zikredilmesi gereken 1982 Anayasası'nın konu hakkındaki hükümleridir.

Anayasa'nın altmış yedinci maddesi, seçme hakkını düzenlemiş, yirmi bir yaşını dolduran her Türk vatandaşı hem seçimlere hem de halk oylamasına katılma hakkı elde etmiştir. Madde ile silahaltında bulunan er ve erbaşlar, askerî öğrenciler, ceza ve tevkif evlerinde bulunan tutuklular ve hükümlülere oy kullanma yasağı getirilmiştir. Yirmi bir yaş kuralı, siyasi partilere üye olmanın şartları arasında da zikredilmiştir.

Siyasal parti kurma, partiye girme ve çıkmayı düzenleyen altmış sekizinci maddenin ilk fıkrasında vatandaşa tanınan haklar sıralanmıştır. Demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanan siyasi partilere vatandaşların dahil olabilmeleri ve çıkabilmeleri hakkı düzenlenmiş, siyasi partilerin de önceden izin alınmaksızın kurulabilecekleri ifade edilmiştir. Ancak anılan maddenin ilerleyen fıkralarında, bu haklara ilişkin kısıtlamalar getirilmiştir. "Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, öğrenciler ve Silahlı Kuvvetler mensupları siyasi partilere giremezler" hükmüyle, oldukça geniş sayılabilecek bir kısıtlama öngörülmüştür.

1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükler bağlamında ileri düzeyde sayılabilecek bir metin değildir. Dolayısıyla Anayasa'da temel hak ve özgürlükler başlığı altında yer alan maddelerin neredeyse tamamında ciddi kısıtlamalara yer verildiği unutulmamalıdır. Benzer kısıtlamalara, 1983 seçimlerine çerçeve olan Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçim Kanunu'nda da rastlamak mümkündür. Seçim Kanunu'nun bazı maddeleri, Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici maddelerine atıf yaparak kısıtlamalar öngörmüş, Millî Güvenlik Konseyi'nin milletvekili adaylarının belirlenmesi aşamasındaki etkinliğini arttırmıştır.

24 Nisan 1983 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Siyasi Partiler Kanunu, Anayasa’nın öngördüğü ilgili hükümler çerçevesinde bir metin olma özelliğine sahiptir. Ancak anılan kanuna eklenen geçici maddelerle, hem Millî Güvenlik Konseyi’nin seçimler üzerindeki denetimi pekiştirilmiş hem de milletvekilliği adaylığı ve partiler konusunda kısıtlamalar getirilmiştir.

1 numaralı geçici madde, siyasi yasakları oldukça geniş ve açık bir biçimde ele almıştır. Buna göre:

“...11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasî partilerin,

a)1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasa’nın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasî parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasî partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahallî seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar Siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasî partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar.

b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile siyasî parti kuramazlar, kurulacak siyasî partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzer organlarda görev alamazlar.”

Söz konusu geçici madde ile darbe öncesi faaliyet gösteren iktidar ve ana muhalefet partilerinin yöneticilerine ve anılan dönemde görev almış Meclis üyelerinin tümüne siyaset yasağı getirilmiştir. Üstelik yasaklı olan kişilerin herhangi bir siyasi partinin kurucusu olmaları halinde, ilgili partinin tüzel kişilik kazanamayacağı geçici ikinci maddede hükme bağlanmıştır. Geçici dördüncü madde ile de, Millî Güvenlik Konseyi’nin partiler üzerindeki denetiminin sürmesi yönünde karar alınmıştır. İlk milletvekili genel seçimleri sonucunun Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanacağı tarihe kadar siyasal parti kurmak üzere kuruluş dilekçesi veren partilerin kurucularını incelemekle Millî Güvenlik Konseyi yetkilendirilmiştir.

Seçim kararı alınmış olması, askerî idarenin son bulacağı anlamına gelmekteydi. Ancak bu son hukuken olmuş, askerî vesayet fiilen sürmüştür. Seçime ilişkin neredeyse bütün koşullar Millî Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiş ve denetiminden de vazgeçilmemiş olması askerî vesayetin sürdürülme isteğinin göstergeleri olmuşlardır.

3. Seçim Sistemi: Tartışmalar ve Uygulama

Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti, 1946 yılından itibaren çok partili siyasal hayata geçmiştir. Demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi, halkın yönetime katılma yollarının açık ve özgür olmasına bağlıdır. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken husus, halkın yönetime katılımının en etkili araçlarından biri olan seçimlerdir.

Seçimler, demokratik rejimlerde yönetimin meşruiyet kaynağıdır.¹² Demokrasilerin vazgeçilmezi olan seçimlerin uygulanma biçimi de hiç kuskusuz önemlidir. Bu nedenle seçim sistemleri, ilgili literatürde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir.

Farklı seçim sistemlerinin ortaya çıkması, ülkelerin sosyo-kültürel ve siyasal dinamikler bağlamında benzer olmamalarının bir sonucudur.¹³ Seçim sistemleri çoğunlukçu, nispi temsil ve karma olmak üzere üç başlık altında değerlendirilebilir. Bu sınıflandırma, seçim sisteminin dayandığı ilkeler bağlamında yapılmaktadır. Örneğin çoğunluk sistemi, fayda ve yönetimde istikrar ilkesini ön planda tutmaktadır. Öte yandan nispi temsil sistemi ise partilere aldıkları oy oranında parlamentoda temsil imkânı sağladığı için adalet ilkesini öne çıkarmaktadır.¹⁴

Seçim sistemi ile ilgili tartışmalar, Türkiye'de çokça yapılmıştır. Sistem üzerinde değişiklikler yapıldıktan sonra nispi temsil yöntemi üzerinde karar kılınmıştır. Seçim sistemi konulu tartışmalar özellikle 1983 tarihli milletvekili genel seçimlerinden itibaren yoğunluk kazanmıştır. Üstelik söz konusu tarihten itibaren seçim sistemi ve seçim hukuku bağlamında çok sık mevzuat değişikliği yapılmıştır.¹⁵

1983 seçimleri nispi temsil esasına göre yapılmıştır. Tek turlu yapılan seçimlerde d'Hondt sistemi geçerli kılınmıştır. Ayrıca iki ayrı baraj sistemi de uygulanmıştır. Bunlardan ilki ülke genelinde uygulanan % 10'luk barajdır. Diğeri ise seçim bölgesinde kullanılan oyların o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilen seçim çevresi barajıdır. Seçim çevresi barajı, ilginç sonuçlar doğurmuştur. Seçim çevreleri en çok yedi, en az 2 milletvekili çıkarabilecek şekilde düzenlendiğinden barajlar % 50 ile % 14,3 arasında değişkenlik göstermiştir.¹⁶

1983 seçimleri için de öngörülen seçim barajı uygulaması, küçük partilere Meclis'te temsil imkânı sağlamadığı için Türkiye'de en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Ancak parlamenter sistemlerin, siyasal istikrarsızlığa yol açabileceği de bir gerçektir. Bu nedenle ülkeler, farklı seçim sistemleri uygulamak suretiyle siyasal istikrarsızlığın önüne geçmeye çalışırlar. Örneğin İngiltere, dar bölge seçim sistemi ile istikrar sağlamakta iken Türkiye'nin bu bağlamdaki tercihi seçim barajlarıdır.¹⁷

Anayasa'nın yetmiş dokuzuncu maddesi, seçimlerin genel yönetim ve denetimiyle Yüksek Seçim Kurulu'nu görevli kılmıştır. Unutulmamalıdır ki söz konusu yönetim ve denetim seçim esnası ve sonrası ile ilgilidir. Yukarıda da izah edildiği gibi seçimin akıbeti, Millî Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlar çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak sonuçlar, Konsey'in beklediği biçimde gerçekleşmemiştir.

12 Kudret Bülbül, *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları, 2019, s. 205.

13 *a.g.e.*, s. 206.

14 Hikmet Sami Türk, "Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih", *Anayasa Yargısı*, Sayı 23, 2006, s. 78, 84.

15 Necmi Yüzbaşıoğlu, "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi?", *İHFM*, 1996, s. 103.

16 Tekin ve Okutan, *a.g.e.*, s. 202.

17 Bülbül, *a.g.e.*, s. 264.

C. BEKLENMEYEN SONUÇ

6 Kasım'da gerçekleştirilen 1983 seçimlerine katılan üç siyasal partinin oy oranları ve parlamentoda elde ettikleri sandalye sayısı bir hayli şaşırtıcı olmuştur. Seçimin galibi olan Anavatan Partisi % 45 oy oranı ile 211 milletvekilliği kazanmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki temsil oranı da % 53 olarak gerçekleşmiştir. Seçimden ikinci parti olarak çıkan Halkçı Parti % 34 oy oranıyla 117 milletvekili çıkarmış, Meclis'teki temsil oranı % 29,5 olmuştur. Milliyetçi Demokrasi Partisi ise % 23 oy oranıyla 71 milletvekilliği elde etmiş, % 17,5 oranla temsil edilmiştir.

Anavatan Partisi, 212 milletvekili çıkarmıştır ancak Bingöl'de eksik aday ismi bildirildiği için sayı fiilen 211'e düşmüştür. Bu nedenle Meclis'e seçilen milletvekili sayısı 399 olmuştur.¹⁸ Ancak bu değişikliğin üzerinde hiç durulmamıştır. Çünkü seçim sonuçlarının çok daha dikkat çekici birkaç boyutu öne çıkmıştır. Öncelikle uzun bir aradan sonra Türkiye, tek partili bir hükümete kavuşmuştur. 1970'lerin bitmek tükenmek bilmeyen hükümet krizlerinden sonra, Türk siyasal yaşamının istikrara kavuşacağı beklentisi hakîm olmuştur. Askerî idarenin seçime katılacak partileri belirlemiş olması, koalisyon hükümeti seçeneğini bertaraf eden gelişmelerden biridir. İkinci husus ise, seçim sonuçlarının beklentinin çok dışında gerçekleşmiş olmasıdır. Oysa Kenan Evren, fırsat buldukça Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni desteklediğini ima eden açıklamalar yapmıştır. Örneğin, seçimlere iki gün kala radyo ve televizyondan yayınlanan konuşmasında "Yeni partilerimiz birçok tatlı vaatlerde bulundular. Elbette böyle söyleyecekler. Hiçbir satıcı benim malım çürük der mi? MGK'nın icraatını sürdüreceğ yönetimi getireceğinize inanıyorum" ifadeleriyle seçmene seslenmiş, açıkça Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni işaret etmiştir.¹⁹

Türk seçmeni bu isteği kısmen dikkate almış ve Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi'ni açık ara birinci parti yapmıştır. Öte yandan seçimlere katılma oranı %92,3 oranında olmuş, bu şekilde demokrasiye olan inanç tescil edilmiştir. Cumhurbaşkanı Evren de, seçim sonuçlarını "Türk milleti demokrasiye bağlılığını göstermiştir"²⁰ sözleriyle değerlendirmiştir.

Türk halkının tercihiyle tek başına iktidar şansı elde eden Anavatan Partisi hükümeti, Meclis'in açıldığı 24 Kasım tarihinden tam bir ay sonra güvenoyu alarak işe başlamıştır. Meclis'teki oylamaya 393 milletvekili katılmıştır. 213 kabul, 115 ret ve 65 çekimser oy kullanılmıştır.²¹

D. YENİ DÖNEM YENİ GELİŞMELER

Dönemin siyasal hayatı, hukuken etkinliği zayıflasa da fiilen askerî idarenin gölgesinde geçmiştir. 12 Eylül darbesinin toplumsal kargaşayı bir anda sona erdirmesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasal yaşam üzerindeki etkisinin meşrulaştırılması bağlamında en önemli gerekçe olarak sunulmuştur.

18 *ysk.gov.tr*

19 *Milliyet*, 05.11.1983.

20 *Milliyet*, 09.11.1983.

21 *T. B. M. M. Tutanak Dergisi, Cilt 1, 12. Birleşim, 24.12.1983, s. 141.*

1970'lerin siyasi ve toplumsal kaos dönemi sona ermiştir ancak ülke bu kez terör eylemleriyle yüz yüze gelmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin en önemlisi, PKK terörünün patlak vermesidir. Nitekim 1984 yılı bu bağlamda bir dönüm noktası olmuştur. PKK militanları, Erzurum ve Şemdinli'de baskınlar düzenlemişler, çatışmalar meydana gelmiştir.

Bir başka terör hadisesi de Türk Dışişleri mensuplarına yönelik olarak düzenlenen eylemlerdir. ASALA, 1983 yılında da Türk diplomatlarına yönelik saldırılarını sürdürmüştür. Türk dış politikası bağlamında kuşkusuz en önemli gelişme, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluş ilanidir.

Seçimlerin üzerinden iki haftadan az bir süre geçmişken, Kıbrıs Türk Federe Meclisi 15 Kasım'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adıyla bir devletin kurulduğunu ilan etmiştir. Federe Meclis'in aldığı karar, Türkiye'de sürprizle karşılanmış, aynı günün akşamına doğru düzenlenen Bakanlar Kurulu toplantısının ardından yapılan basın açıklamasıyla yeni devletin tanındığı duyurulmuştur. Söz konusu gelişme Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir. Söz konusu ülkeler tarafından, yeni devletin tanınmaması yönünde açıklamalar yapılmıştır.²² Birleşmiş Milletlerin de konuya yaklaşımı farklı olmamıştır. Güvenlik Konseyi, 18 Kasım'da gerçekleştirdiği toplantıda bağımsızlık ilanının geri alınmasını öngören tasarımı kabul etmiştir. Tasarıya Pakistan ret oyu vermiş, Ürdün ise çekimser kalmıştır. Türkiye, 13 oyla kabul edilen Tasarıyı tanımayacağını açıklamıştır.²³

Uluslararası arenadan yoğun tepki alan yeni devlet ilanı karşısında Türkiye'nin tutumu tarihsel bir misyon olarak değerlendirilebileceği gibi Turgut Özal'ın dış politika anlayışı veya kişilik özellikleriyle de açıklanabilir. Nitekim Özal, politika anlayışı itibarıyla alışılmış lider profiline dışarıda uygulamalarıyla gündeme gelmiştir. Özellikle dış politika anlayışı sürekli tartışılmıştır. Pratik çözüme odaklanan, hızlı çözüm üretmeye çalışan ve kurumlardan ziyade kişilerle çalışmayı yeğleyen Turgut Özal, zaman zaman dış politika kurumlarıyla ters düşmüştür.²⁴ 1982 Anayasası askerî ve sivil bürokrasiye dış politika karar alma mekanizmalarında geniş bir yetki alanı tanımış olmasına rağmen Turgut Özal, gücünü pekiştirdiği oranda ve önüne gelen fırsatları değerlendirerek, ağırlığını hissettirmiştir.²⁵

1. Siyasal Hadiseler Kronolojisi

Dönemin siyasi yaşamında etkili olan birçok unsur vardır. Genel bir değerlendirme yapılması durumunda, Darbe sonrasının ilk hükümetini bekleyen onca ekonomik sorunlara askerî idarenin etkilerini silmeye dönük mücadelenin eklendiği söylenebilir. Bu hususlar akıldan tutulmak kaydıyla, aşağıda dönemin önemli siyasi hadise ve düzenlemelerine yer verilmiştir.

22 *Milliyet*, 16.11.1983.

23 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, s. 71.

24 Lale Dünder, "Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 58, 2016, s. 2.

25 Veysel Kurt, "Özal'ın Dış Politikası: Uluslararası Siyaset, Değişim ve Süreklilik", *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı 55, 2018, s. 163-164.

Cumhurbaşkanlığı Konseyi

12 Eylül darbesi sonrası, anayasal düzenin başlamasıyla birlikte faaliyete geçen bir organdır. Konsey’de Kenan Evren ve darbeyi gerçekleştiren kuvvet komutanları yer almışlardır. Anayasa’nın geçici ikinci maddesindeki düzenlemeye göre Konsey’in kuruluş amacı, cumhurbaşkanına görevinde yardımcılık olarak belirlenmiştir. Görev alanı ise bir hayli geniş olarak tanımlanmıştır. Örneğin Meclis tarafından kabul edilen yasaların cumhurbaşkanı tarafından incelenmesi gereken on beş günlük sürenin ilk on gününde Konsey yetkilendirilmiş, milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesi kararı verme hakkı ile donatılmıştır. Yanı sıra olağanüstü yönetim yetkisinin kullanılması, TRT’nin yönetilmesi ve gözetilmesi, gençliğin yetiştirilmesi, Diyanet işlerinin düzenlenmesi ve benzeri fonksiyonlar üstlenmiştir.²⁶

Hülle Partileri

Anayasa’nın seksen dördüncü maddesi birinci fıkrası, milletvekilliğinin düşürülmesi koşullarını belirlemiştir. Düşürülme gerekçelerinden biri de partisinden istifa eden bir milletvekilinin başka bir partiye geçmesi durumu olarak düzenlenmiştir. 1982 Anayasası’nda bu yönde bir hükme yer verilmesinin ana nedeni, milletvekili pazarlıklarının gündemden kaldırılması isteğidir. Ancak bu yasak işe yaramamıştır. Çünkü istifa eden milletvekilleri yeni partiler kurarak yasağı delmişlerdir. Hülle Partisi olarak adlandırılan yeni partiler, Meclis içindeki başka bir partiyle birleşerek anayasal engeli aşmışlardır. Örneğin 1986 yılının Aralık ayında Sosyaldemokrat Halkçı Parti’den ayrılanlar Halkçı Parti’yi kurmuşlar ve kısa bir süre sonra da Demokratik Sol Parti’ye katılmışlardır.²⁷

1984 Yerel Seçimleri

Yerel seçimler, 25 Mart’ta yapılmıştır. 1983 seçimlerine katılan üç siyasal partinin yanı sıra Sosyal Demokrasi Partisi, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi de seçimlere iştirak etmişlerdir. ANAP, seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Üstelik ciddi bir farkla, elli dört ilin belediye başkanlıklarını kazanmıştır. Bu iller arasında İstanbul, İzmir ve Ankara da yer almıştır.

Yerel seçimlerin en ilginç yanı, Sosyal Demokrasi Partisi’nin ikinci sırayı almasıdır. %23’ün biraz üzerinde oy alan Parti, benzer ideolojik referanslarla siyasal yaşamın içinde yer alan Halkçı Parti’nin önüne geçmiştir. Milliyetçi Demokrasi Partisi, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi, yerel seçimlerde dikkat çekecek bir sonuca ulaşamamışlardır. Böylece Anavatan Partisi, 1983 genel seçimlerinde olduğu gibi, yerel seçimleri de ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. Parti’nin kendine güveni artmış, Türk halkı nezdinde güven tazelemiştir.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti’nin Kuruluşu

1984 yerel seçimlerinde ciddi başarı elde eden Sosyal Demokrasi Partisi’nin Meclis’te temsilcisi bulunmamaktaydı. 1983 seçimlerine katılması engellenmiş, Kenan Evren’in biri merkez sağdan biri de merkez soldan olmak üzere iki partinin yarışa katılmasının uygun

²⁶ Tekin ve Okutan, *a.g.e.*, s. 203.

²⁷ *Milliyet*, 27.12.1986.

olacağına dair inancının adeta kurbanı olmuştu. Nihayet Halkçı Parti'nin 1983 seçimlerine iştirakine izin verilmişti. Ancak Halkçı Parti, Meclis'te ana muhalefet konumunu sürdürdüğü sıralarda gerçekleştirilen 1984 yerel seçimlerinde büyük bir oy kaybı yaşamıştır. Söz konusu başarısızlığın sosyal demokrat hareketi etkileyeceği düşüncesi, SHP ile birleşme konusunu gündeme getirmiştir.

Halkçı Parti içinde yaşanan genel başkanlık yarışından sonra, iki partinin birleşmesi yolunda hızlı adımlar atılmıştır. Genel Başkanlık görevini Necdet Calp'ten devralan Aydın Güven Gürkan ile Sosyal Demokrasi Partisi lideri Erdal İnönü arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 26 Eylül 1985 tarihinde iki partinin birleşmesi kararı alınmıştır.²⁸ Birleşme sonrası kurulan partinin ismi ise Sosyaldemokrat Halkçı Parti olmuştur. İlk Genel Başkan olarak Güven Gürkan belirlenmiş, yaklaşık sekiz ay sonra Erdal İnönü göreve gelmiştir.

Bu birleşme, Türkiye'deki sosyal demokrat siyasal hareketler için iyi bir örnek teşkil etmiştir. Ancak sosyal demokrat partiler arasındaki bölünmeler ilerleyen yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. Dolayısıyla birleşme tartışmaları hiç sona ermemiştir.

Hükümetin Yolsuzluklarla İlgili İlk Sınavı

1985 yılının ilk günleri, bir bakanın istifa haberiyle çalkalanmıştır. Devlet Bakanı İsmail Özdağlar, 4 Ocak tarihi itibarıyla istifa ettiğini açıklamıştır. Özdağlar'ın rüşvet aldığı iddiaları gündeme gelmiş ve bu gelişme ANAP hükümetini zor durumda bırakmıştır. İddiaya göre Özdağlar, UM Denizcilik'in sahibi Uğur Mengencioğlu'ndan rüşvet talep etmişti. İddianın sahibi Mengencioğlu durumu Başbakanlık Danışmanı Adnan Kahveci'ye iletmış, Kahveci de bir buluşma tertip edip aralarında geçen konuşmayı kaydetmesini Mengencioğlu'ndan istemiştir. Buluşma gerçekleşmiş, kaydedilen konuşma Turgut Özal'a dinletilmiştir. 6 Ocak'ta Meclis Soruşturması açılmasına karar verilmiş, aynı yılın Mayıs ayında da Özdağlar Yüce Divan'a sevk edilmiştir. Duruşmalar esnasında tanık olarak dinlenen Turgut Özal, Özdağlar'ın kendisine "ben ilk defa böyle bir şey yapıyorum, yapmamın sebebi küçüklüğümde çok sıkıntı çekmemdir" dediğini açıklamıştır. Nihayetinde Yüce Divan, rüşvet suçlaması için yeterli kanıt olmadığına hükmederek, Özdağlar'ı görevini kötüye kullanmaktan iki yıl hapis cezasına mahkûm etmiştir.²⁹

Özdağlar hadisesi, ANAP iktidarının yolsuzluklarla ilgili ilk ciddi sınavı olmuştur. Konu Meclis'te defalarca gündeme gelmiştir. Gündem dışı konuşmalarla, yazılı ve sözlü sorularla konu, muhalefet tarafından canlı tutulmaya çalışılmıştır. ANAP iktidarını ciddi anlamda zorlayan bir olay olmasına rağmen Turgut Özal'ın hızlı karar vermesi ve Yüce Divan yolunu açmasıyla mesele fazla yara almadan atlatılmıştır.

²⁸ Milliyet, 27.09.1985.

²⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s. 136.

Genelkurmay'da Devir Teslim

1987 yılının ortalarına doğru Genelkurmay Başkanlığına gelecek isim konusunda ilginç gelişmeler yaşanmıştır. Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un 15 Haziran itibariyle emekliye ayrılacağını açıklaması üzerine teamüller gereği Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztoran'un atanması beklenmekteydi. Bu beklenti askerî çevrelerde dillendirilmekteydi. Necdet Üruğ bir açıklamasında "kıdem ve kuvvet komutanlığı gibi ilkeler gereği" Başkanlığa vekalet eden Öztoran'un atanmasını beklediğini ifade etmiştir.³⁰

Gelişmeler beklenildiği gibi olmamış, Başbakan Özal İstanbul'da yaptığı bir basın toplantısında Genel Kurmay Başkanlığına Orgeneral Necip Torumtay'ın getirileceğini açıklamıştır. Özal, "Orgeneral Öztoran hakkındaki karar bir hükümet takdiridir; takdir yetkisidir. Bakanlar Kurulu, Öztoran'un Genelkurmay Başkanlığına getirilmesini takdir etmemiştir"³¹ sözleriyle, ilginç olduğu kadar cesur bir hamle yapmıştır.

Gazetelerin "Özal Darbesi" başlıklarıyla duyurduğu gelişme, birkaç gün daha tartışılmıştır. Başbakan, "kimin Genelkurmay Başkanı olacağına hükümet karar verir" sözleriyle aldığı kararın arkasında durmuş, muhalefet partilerinden ise değişik açıklamalar gelmiştir. Hüsamettin Cindoruk, "Özal'ın medeni cesareti olsaydı 12 Eylül'den sonra darbenin başbakanı olmazdı" derken Erdal İnönü, "bu harekete karşı çıkmıyorum. Hükümet takdir yetkisini kullanmıştır. Önemli olan bunu kullanabilmesidir" açıklaması yapmıştır.³²

Teamüllerin dışına çıkılarak Genelkurmay Başkanlığında yapılan bu değişiklik, sivil darbe olarak nitelenmiş ve tartışılmıştır. Kenan Evren'le bir görüşme gerçekleştiren Metin Toker, izlenimlerini birkaç madde halinde özetlemiş ve Evren'in, karşı bir direniş olmadığına göre sivil darbe imalarının yersiz olduğu yönündeki fikirlerini aktarmıştır. Öte yandan Evren, Özal tarafından yapılan açıklamayı uygun bulmadığına dair bir görüş de beyan etmiştir. Evren, "Hükümet Öztoran'ı istemiyor sözleri yerine Torumtay'ı tercih ediyor" açıklamasının daha sık olacağını ifade etmiştir.³³

Necdet Üruğ'un veda töreni sırasında yapılan konuşmalar, konunun tartışılma biçimini ortaya koyacak nitelikte olmuştur. Üruğ, kamuoyu önünde koparılan fırtınanın yersiz olduğunu, siyasi darbe, demokrasinin zaferi ve demokrasi kurtuldu benzeri sözlerin anlamsızlığına vurgu yapmış, Kenan Evren ise daha sert bir konuşma yapmıştır:³⁴

"Sivil darbe ne demek, demokrasinin zaferi ne demek? Bunu anlamak güçtür. Eğer anlayan varsa lütfen bana izah etsin...Basın, sorumluluğun idraki içerisinde olmazsa, bugüne kadar yapılan iyi niyetli çalışmalar çok kötü neticeler doğurabilir."

30 *Milliyet*, 29.06.1987.

31 *Milliyet*, 30.06.1987.

32 *Milliyet*, 01.07.1987.

33 *Milliyet*, 02.07.1987.

34 *Milliyet*, 03.07.1987.

12 Eylül darbesinin üzerinden çok fazla zaman geçmemiş olması ve ordunun sivil idare üzerindeki vesayetinin bütünüyle sona ermediği bir döneme rastlaması itibariyle, söz konusu değişikliğin önemli bir adım olduğu ifade edilmelidir. Özal'ın bu hamlesi, siyasetin normalleşmesi yolunda atılan ciddi bir adım olarak değerlendirilmelidir.

1987 Referandumu

Millî Güvenlik Konseyi'nin ilk icraatlarından biri, siyaset yasakları getirmek olmuştur. 12 Eylül öncesi Türk siyasetinin önemli aktörleri, yeni durumda siyasi yasaklı hale getirilmişlerdir. Buna rağmen söz konusu liderler, kurdurdukları partiler aracılığıyla siyasi hayat üzerindeki etkilerini sürdürmeye çalışmışlardır. Nihayet 1987 yılına gelindiğinde, siyasi yasakların kaldırılması yönünde bir anayasa değişikliği yapılması gündeme gelmiştir.

Anayasa değişikliğinin 6 Eylül'de halkoyuna sunulması kararlaştırılmıştır. Başbakan Özal, halkoylamasından “hayır” sonucunun çıkacağını düşünmüş ve bu yolda da propaganda yapmıştır. Yanı sıra ANAP milletvekillerinden, sonucun “hayır” olması için çalışma yapmalarını istemiştir.³⁵

Halkoylamasına gidilen süreçte, tartışmalar ağırlıklı olarak Süleyman Demirel ile Turgut Özal arasında gerçekleşmiştir. Özal, bir açıklamasında şunları ifade etmiştir:³⁶

“Referandumu iktidar değişikliği mücadelesine dönüştürmek istiyorlar. Bunu anlatmak için meydanlardayım. Meydanlardan çekilmem. Devr-i sabık yaratmak istiyorlar. 12 Eylül yönetimiyle hesaplaşmak peşindeler. DYP'nin geleceği yoktur. Süleyman Bey başa gelirse, genç kadrolar bir kenara atılacak.”

Özal'ın açıklamalarına cevap niteliğinde bir demeç veren Demirel, müdahalenin hiçbir sorunu çözmediğini, sekiz yıllık sıkıyönetim uygulamasının kan ve gözyaşını dindirmediğini belirtmiştir.³⁷

Tartışma bu açıklamalarla sınırlı kalmamıştır. Ancak yukarıdaki iki açıklamayı ilginç kılan husus, tartışmanın 12 Eylül üzerinden yapılmış olmasıdır. Süleyman Demirel'in 12 Eylül darbesi sonrası siyasi yasaklı hale getirildiği düşünülürse, söylemini bunun üzerine şekillendirmesi anlaşılabilir bir durumdur. Özal'ın 12 Eylül yönetimiyle hesaplaşmayı uygun bulmaması ise, iktidarının geleceği bağlamında bir kaygı olarak değerlendirilebilir.

Eski siyasetçilere TRT ekranları yasaklanmasına rağmen,³⁸ muhalefet partilerinin mitingleri bütün hızıyla sürmüştü özellikle Demirel bu anlamda ciddi bir performans sergilemiştir. Nihayet 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halkoylamasının sonucunda, % 50,1 oranıyla anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Son derece küçük bir farkla Özal'ın isteğinin dışında bir sonuç doğmuştur. Buna rağmen halkoylamasında “hayır” propagandası yapan tek

35 *Milliyet*, 20.06.1987.

36 *Milliyet*, 14.08.1987.

37 *Milliyet*, 23.08.1987.

38 *Milliyet*, 21.08.1987.

parti olan ANAP'ın % 50'ye yakın bir sonuç elde etmesi de ciddi bir başarıdır. Bu sonucun bir uzantısı olsa gerek ANAP hükümeti, halkoylamasının kesin sonuçları açıklanmadan, erken seçim kararı alındığını duyurmuştur.

1987 referandumu, sonraki yıllarda etkisini hissettirecek ciddi siyasal sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, demokratik teamüllere aykırı olarak kabul edilen siyasal yasaklar, Türk toplumunun demokrasiye olan inancının bir uzantısı olarak, ortadan kaldırılmıştır. İkinci olarak, yasakları kalkan siyasal liderler, Türk siyasal yaşamının 1987 sonrası dönemlerinde de etkili figürler haline gelmişlerdir.

Siyasal yasakların kalkmasının hemen ardından Demirel Doğru Yol Partisi'nin, Ecevit Demokratik Sol Parti'nin, Erbakan Refah Partisi'nin ve Türkeş de Milliyetçi Çalışma Partisi'nin başına geçmişlerdir. Böylece Türk siyasal yaşamı, deyim yerindeyse, eski renklerine tekrar kavuşmuştur.

2. Türk Siyasetinde Özal Damgası: Liderler, Tartışmalar

Bu çalışmanın kapsamı, kabaca 1983 ile 1987 yılları arası ile sınırlıdır. Cumhuriyet Dönemi Türk parlamento tarihinin XVII. Dönemine tekabül eden anılan tarihler, 12 Eylül darbesinin ardından gerçekleştirilen ilk seçimler sonucu şekillenmiştir. Eski siyasetçilere getirilen yasaklar ve seçime katılan parti sayısının üçle sınırlandırıldığı düşünüldüğünde, dönemde etkili olabilecek siyasal lider sayısının azlığı anlamlı hale gelecektir.

Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan yasaklı olmalarına rağmen, siyasal etkilerini sürdürmek için çaba sarf etmişlerdir. 12 Eylül rejiminin, darbe öncesi faaliyet gösteren siyasal partileri kapatmasından çok kısa süre sonra kurulan yeni partilerin, eski siyasetçilerin ve anlayışlarının birer uzantıları oldukları herkesin bilgisi dahilindeydi. Ancak sözü edilen siyasal liderlerin etki alanı sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu durumun oluşmasında, Turgut Özal'ın etkili bir siyasal figür olarak ortaya çıkmasının katkısı tartışmasızdır. Dolayısıyla anılan dönemin en etkili siyasal kişiliği Özal olmuştur. Dönemin sonlarına doğru, özellikle siyasal yasakların kaldırılması amacıyla halkoylamasına gidilen süreçte Demirel, adından tekrar söz ettirmeye başlamıştır.

Parlamentoda temsil edilen üç siyasal partiden biri olan Hakkı Parti'nin lideri Necdet Calp'ın Türk kamuoyunu yönlendirebilecek bir siyasal güce ulaştığı söylenemez. Yanı sıra Milliyetçi Demokrasi Partisi lideri Turgut Sunalp da etkili bir lider profili çizememiş, Türk toplumu nezdinde Silahlı Kuvvetler'in güdümündeki partinin başkanı imajıyla yer edinmiştir. Dolayısıyla Parlamentodaki etkili siyasal figür yine Özal olmuştur. Zaten Özal'ın başında bulunduğu Anavatan Partisi parlamento çoğunluğuna sahip olmuş ve yasama faaliyetini istediği şekilde yönlendirmiştir.

Dönemde önemli sayılabilecek tartışmalar söz konusu olmuştur. Bu tartışmalar, çalışmanın ilerleyen kısmında değinileceği üzere, daha çok Meclis çatısı altında gerçekleşmiştir. Kamuoyu önünde yapılan tartışmaların etki alanının çok yüksek olduğunu söylemek mümkün değildir.

Liderler arasında gerçekleşen tartışmalarda ağırlıklı olarak ülkenin iktisadi durumu gündemde tutulmuştur. Özellikle enflasyon oranındaki yükseklik ve işsizlik, muhalefet partileri tarafından sıkça dile getirilmiştir. İktidar partisi ve lideri ise, mevcut iktisadi durumun on yılı aşkın bir sürecin birikimi olduğundan, alınan tedbirlerin etkisinin zaman alacağından bahsetmiştir.

Ülkeye yönelik ve millî bütünlüğü tehdit mahiyeti taşıyan hadiseler karşısında ise, bütün liderler ve parlamentoda temsil edilen partiler birlikte hareket etme eğiliminde olmuşlardır. Özellikle ASALA terörü ve ülkenin Doğu bölgelerinde belirmeye başlayan terör olayları karşısında bir bütün halinde tepki göstermişlerdir.

II. DÖNEMDE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. HÜKÜMET SİSTEMİ VE MECLİS'İN ROLÜ

Kuvvetlerin yumuşak ayrılığı prensibi çerçevesinde şekillenen parlamenter rejim, yürütme erkinin iki başlı olmasını öngörür. Bu bağlamda yürütme erkinin sorumsuz kanadı cumhurbaşkanı iken, sorumlu kanat hükümettir. Parlamenter rejimde, cumhurbaşkanının görevleri sınırlı düzeyde olmak durumundadır. Görevleri arttırılmış ve güçlendirilmiş bir cumhurbaşkanı, parlamenter rejimin gereklerine uygun bulunmamaktadır.

Klasik parlamentarizmin kuralları belirlenmiş olmakla birlikte, bu kuralların her zaman, her yerde aynı şekilde uygulandığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, mevcut olanın tarifi açısından genellikle parlamenter rejim kavramının yerine parlamenter hükümet nitelmesi uygun bulunmaktadır.³⁹ Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın da, Türkiye'ye özgü bir parlamenter rejim öngördüğü ifade edilmelidir.

12 Eylül darbesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasası, ilke olarak parlamenter rejimi kabul etmiştir. Ancak cumhurbaşkanına tanınan yetkiler bağlamında, klasik parlamentarizmi aşan ilkeler ihtiva etmiştir. Anayasa'nın yüz dördüncü maddesinde cumhurbaşkanının görev ve yetkileri sayılmıştır. Maddeye göre üç grup altında toplanan görev ve yetkiler, bir hayli geniş tutulmuştur. Yürütme, yasama ve yargı alanlarında görev ve yetkilerle donatılan cumhurbaşkanı adeta yürütme erkinin icracı unsuru gibi yer almıştır. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nın vaz' ettiği düzenlemeler, klasik parlamenter rejimle uyuşmayan yönler ihtiva etmiştir.

Parlamenter rejim açısından oluşan bu tezat, Anayasa'nın seksen dokuzuncu maddesi ile bir nebze de olsa giderilmiştir. Madde, yasa tasarılarının cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesi olanağını tanımışsa da, Meclis'in hiçbir değişiklik yapmadan geri göndermesi halinde, imzalamakla yükümlü kılmıştır. Bu durum, 1982 Anayasası'nın başkanlık rejiminden çok parlamentarizme sadık kalmak istemesinin bir göstergesi olmuştur. Böylece yeni sistemde Meclis'in, yürütme karşısındaki konumu güçlendirilmeye çalışılmıştır.

39 Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975, s. 187.

Parlamentar rejimlerde meclislerin hangi görev ve yetkilerle donatılacağı da bellidir. İlgili literatür meclislerin görev ve yetkilerini üç başlık altında toplamıştır. Buna göre yasa yapmak, hükümeti denetlemek ve bütçeyi kabul etmek, meclislerin asli görev ve yetki alanları içinde kabul edilmiştir. 1982 Anayasası, parlamenter rejimin bir gereği olarak, söz konusu üç işlevi seksen yedi ile doksan ikinci maddeleri arasında düzenlemiştir.

1982 Anayasası hükümleri çerçevesinde XVII. Parlamento Dönemini etkileyen iki erkin görev ve yetkileri bağlamında söylenebilecek birkaç husus vardır. İlk olarak yürütme erki iki başlı olarak düzenlenmiştir. Bu durum, parlamenter rejime aykırı değildir. Ancak cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin ileri düzeye taşınmış olması, klasik parlamenter rejimden uzaklaşıldığının bir göstergesidir. İkinci husus, parlamentoya, parlamenter rejimin bir gereği olarak tanınan yetki ve görevlerdir. O halde temel sorun, cumhurbaşkanıyla ilgili olan ve yüz dördüncü maddeyle getirilen düzenlemelerdir. Nitekim bu durum, zaman zaman sistemin işlerliğinde sorunlar doğurmuş, özellikle güçlü irade ortaya koyamayan hükümet dönemlerinde siyasi krizlere neden olmuş ve sistem tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Zayıf hükümetler ve buna bağlı gelişen siyasi istikrarsızlık durumunun, parlamenter sistemle ilişkili olduğu bilinmektedir. Özellikle parti sisteminin çok parçalı olduğu ve yüksek düzeyli nispi temsil seçim sistemlerinde anılan sorunlara daha sık rastlanmaktadır.⁴⁰ İfade edilmelidir ki, bu çalışmanın kapsamında olan dönem itibarıyla, anılan tarzda sistem sorunlarına çok fazla rastlanmamıştır. ANAP hükümeti, elde ettiği milletvekili çoğunluğuyla Meclis'in aktif bir biçimde işlenmesini ve hukuki düzenlemelerin yürütülmesini sağlamıştır.

B. MECLİS ARİTMETİĞİ, TARTIŞMALAR VE YASAMA FAALİYETİ

1983 tarihli milletvekili genel seçimleri sonuçlarına göre Anavatan Partisi 7.833.148, Halkçı Parti 5.285.804, Milliyetçi Demokrasi Partisi 4.036.970 ve Bağımsızlar 195.588 oy almışlardır. Meclis'teki milletvekilleri sayısı ise sırasıyla 211, 117 ve 71 şeklinde olmuş, bağımsız adaylar temsil hakkı elde edememişlerdir. 12 kadın, Meclis'e girme hakkı elde etmiştir.

Beş yasama yılı süren anılan dönemde Meclis, toplam 448 birleşim gerçekleştirmiştir. Bu birleşimlerde 434 kanun, 57 Kanun Hükmünde Kararname, 261 önerge ve 1216 sözlü soru önergeleri gündeme gelmiştir. 6 Kasım 1983 seçimlerinde Trabzon'dan Anavatan Partisi'nin milletvekili olarak seçilen Necmettin Karaduman, dönem süresince Meclis Başkanlığı görevini yürütmüştür. Meclis'in ikinci birleşiminde Başkanlık için seçim yapılmış, Karaduman'ın yanı sıra Halkçı Parti'den Cahit Karakaş aday gösterilmiştir. İlk tur oylamada, adaylar üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuna ulaşamamışlar, ikinci tur oylamada Necmettin Karaduman 292 oy alarak Meclis Başkanı seçilmiştir.⁴¹ Meclis Başkanlığı seçimleri 1985 yılında yenilenmiştir. Karaduman'ın yanı sıra üç aday daha Başkanlık yarışına katılmışlardır. Üçüncü tur oylamanın sonucunda Karaduman 216 oy alarak Meclis Başkanlığına tekrar seçilmiştir.⁴²

40 Andrew Heywood, *Siyaset*. Ankara: BB101 Yayınları, 2018, s. 462.

41 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, Cilt 1, *İkinci Birleşim*, 4.12.1983, s. 11-13, 14.

42 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, Cilt 19, *Üçüncü Birleşim*, 12.9.1985, s. 52-53.

XVII. Dönem Türk Parlamentosu birçok konu tartışmış, önemli yasalar çıkarmıştır. Meclis faaliyetleri sırasında askerî vesayetin gölgesi çoğunlukla hissedilmiştir.

1. Askerî Vesayet'in Gölgesinde

1980 darbesiyle oluşturulan Millî Güvenlik Konseyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait bütün görev ve yetkileri "geçici" olarak kendi uhdesinde toplamıştır.⁴³ 12 Eylül darbesinin üzerinden henüz üç yıl geçmişken yapılan milletvekilliği genel seçiminin ardından ilk birleşimini 24 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştiren Meclis'in ilk icraatı, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne teşekkür etmek olmuştur. Nitekim en yaşlı üye sıfatıyla geçici Başkan olan Emin Fahrettin Özdilek, Meclis'i açış konuşmasının ilk cümlelerini söz konusu teşekkür ayırmıştır.⁴⁴ Birkaç gün sonra gerçekleşen beşinci birleşimde ise Kenan Evren, Meclis'i açış konuşması yapmış ve şunları söylemiştir:⁴⁵

"12 Eylül'ün hemen ardından yaptığım bir konuşmamda da ifade ettiğim gibi, 12 Eylül Harekâtı tarih kitaplarında yer alan darbeler gibi olmayıp, hepimizin üzerine titrediğimiz demokrasimize indirilen bir darbeyi ortadan kaldırmak için milletimizin isteği doğrultusunda yapılmış bir harekâttır."

Evren, demokrasiyi kurtarma misyonu çerçevesinde 12 Eylül darbesini meşrulaştırmış, aynı birleşimde Meclis'te temsil edilen bütün siyasal partilerin Grup Başkanvekillerinin ortaklaşa imzasıyla bir önerge verilerek, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne duyulan şükran ifade edilmiştir:⁴⁶

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni parçalanmaktan kurtararak Yüce Milletimizi güven ve huzur içinde yaşama ortamına getiren ve demokratik parlamenter düzene yeniden geçişte verdiği sözü eksiksiz bir şekilde uygulayan başta Sayın Cumhurbaşkanımız olmak üzere bu dönemin ağır sorumluluğunu paylaşan Millî Güvenlik Konseyi Sayın Üyelerine ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en içten şükran duygularını ifade etmeyi tarihî bir görev sayıyoruz. "

Seçim sonrasının ilk birleşimlerinde tarihi görevini yerine getiren Meclis, ağırlıklı olarak sözlü ve yazılı soruların yer aldığı, önemli konularda yasa yapma işine odaklandığı bir faaliyet dönemine girmiştir. Kuşkusuz öncelikli olarak hükümetin güvenoyu alması gerekmiştir. Bu bağlamda hükümet programının sunuşu üzerine yapılan tartışmalar, partilerin siyasal çizgilerini göstermesi açısından ilginç olmuştur.

43 Yusuf Tekin ve Sabri Çiftçi, *Türkiye'de Parlamento*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007, s. 47.

44 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, Cilt 1, *Birinci Birleşim*, 24.11.1983, s. 2.

45 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, Cilt 1, *Beşinci Birleşim*, 7.12.1983, s. 27.

46 a.g.e., s. 31.

2. Darbe Sonrasının İlk Hükümet Programı ve Siyaset Anlayışı

Bakanlar Kurulu programını okuyan Turgut Özal'ın ilk ifadeleri, “Hükümetimiz milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümettir” şeklinde olmuştur.⁴⁷ Bu ilkeleri tek tek açıklayan Özal, konuşmasının büyük bölümünü “ortadirek” olarak adlandırdığı toplumsal kesim üzerinde yoğunlaştırmış ve sosyal adalet anlayışı çerçevesinde söz konusu kesimlerin iktisadi ve sosyal yaşamlarının iyileştirilmesi yönünde atılacak adımlara değinmiştir.

Hükümet programı, Özal'ın siyaset anlayışının izlerini taşımıştır. Anavatan Partisi'ni dört eğilimin buluşma yeri olarak belirleyen Özal, sentezci bir siyasi yaklaşımı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, Meclis'te temsil edilen diğer iki parti tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Milliyetçi Demokrasi Partisi adına konuşan Turgut Sunalp, özellikle “ortadirek” nitelemesi üzerinden hareketle, “Sayın Özal seçim kampanyasında ve Hükümet Programında bir “Ortadirek” ten bahsetmektedir. Bundan, gelir dağılımı ve yaşantı bakımından bir tasnif yapıldığı anlaşılmaktadır. Ortada bir direk olduğuna göre, bu direğin tarafeyninde bir uzun veya yüksek direk bir de kısa veya aşağı direk mevcut olması lazımdır. Yüksek direkte kimlerin olduğunu anlıyoruz; fakat orta direkte geri kalan herkesi topladığına göre, aşağı direk kimleri ihtiva ediyor, doğrusu anlayamadım”⁴⁸ sözleriyle eleştirilerini sunmuştur.

Halkçı Parti grubu adına konuşan Necdet Calp ise, “hükümetin devlet anlayışı devleti küçültme doğrultusundadır” ifadesine yer verdiği konuşmasında, sadece kâr ilkesine odaklanan özel sektöre dönük yatırım politikalarının iktisadi sorunları çözemeyeceğini vurgulamıştır.⁴⁹

İktisadi sorunlar, ANAP iktidarının en çok eleştirildiği konuların başında gelmiştir. Ekonomik göstergelerin kötü oluşu, özellikle de enflasyon oranındaki yükseklik muhalefet partilerinin sıkça dillendirdikleri hususlardan biri olmuştur. Bu bağlamda serbest piyasa ekonomisi dayanaklı politikaların işe yaramadığı ifade edilmiş, Özal ise sonucu görmek için çok erken olduğundan bahsetmiştir.⁵⁰

Darbe sonrasının ilk parlamentosunda temsil edilen siyasi partiler daha detaylı bir incelemeye tabi tutulduğunda görülecektir ki yeni dönem, siyaset anlayışı bakımından eski dönemden çok farklı olmamıştır. Nitekim Halkçı Parti'yi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin benimsemiş olduğu siyaset anlayışı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Milliyetçi Demokrasi Partisi ise, 12 Eylül darbesini yapan asker elit tarafından desteklenmiştir. Dolayısıyla siyaset tarzlarının, bu etkilerden kurtulabildiği söylenemez. Eski döneme kıyasla ifade edilebilecek tek fark, Anavatan Partisi'nin ülkenin seçmen kitlesinin neredeyse tamamına hitap edebilecek politikalar geliştirmiş olmasıdır.

47 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt 1, Onuncu Birleşim, 19.12.1983, s. 65.

48 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt 1, On Birinci Birleşim, 22.12.1983, s. 94.

49 a.g.e., s. 112.

50 Ülkenin ekonomik durumu ile ilgili tartışmaların yaşandığı bütçe görüşmeleri için bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, cilt 9, Otuz Altıncı Birleşim, 8.12.1984; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt 9, Otuz Yedinci Birleşim, 9.12.1984; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt 21, Otuz Dokuzuncu Birleşim, 9.12.1985.

3. Terör Tartışılıyor

1984 yılının Ağustos ayında Türkiye'nin Güneydoğu illerinde, PKK tarafından organize edilen terör olayları yaşanmaya başlamıştır. 15 Ağustos gecesi, Siirt ili Eruh ilçesi ve Hakkâri ili Şemdinli ilçesinde eş zamanlı olarak terör saldırıları gerçekleştirilmiş, ilerleyen günlerde de devam etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Başbakan Turgut Özal, Meclis'e bilgi vermiş ve eylemlerin 50-60 kişilik gruplar tarafından yapıldığını söylemiştir. Özal, "Ne hazindir ki, terörist eylemler, bazı ülkeler tarafından demokrasi adına destekleniyor; daha doğrusu, bu ülkeler, insanlık ve medeniyetle bağdaşmayan bu tutumlarını, demokrasiyi savunma iddiasıyla maskeliyorlar. Bazı ülkeler ise, hiç bu tevellere lüzum görmeden direkt olarak destekliyorlar" açıklamasıyla, bazı devletlerin söz konusu olayların arkasında olabileceğini ima etmiştir.⁵¹

Özal'ın konuyla ilgili açıklamasında ilgi çeken, "Sayıları birkaç yüzü geçmeyen eşkiyayı muhatap alarak heyecanlanmayı doğru bir politika olarak da görmüyoruz. Olayları büyük bir millet ve devlet olmanın haklı gurur ve şuuru içinde değerlendirmeye kararlıyız"⁵² şeklindeki sözleri olmuştur. Bu ifadeler, sorunun çok fazla ciddiye alınmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilmişse de Özal konuşmasının devamında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kalkınması için sarf ettikleri çabadan bahsederek olaylar karşısında kayıtsız kalınamayacağını da ifade etmiştir. Ayrıca soğukkanlı davranılmasını ve basın organlarının konuyu gündemde tutmayarak teröristlerin arzu ettiği gibi bir endişe ortamının yaratılmamasını talep etmiştir.⁵³

Milliyetçi Demokrasi Partisi Grubu adına Turgut Sunalp söz almış ve hadiseleri ekonomik gerekçelerle açıklamanın doğru olmadığını, dış güçlerin olaylar üzerindeki etkisinin öncelikli olarak ele alınması gerektiğini söylemiştir. Halkçı Parti Grubu adına konuşan Necdet Calp ise, ülkenin bölünmesi amacına yönelik bu eylemlerin ciddiyetle ele alınması gerektiğini söylemiş ve Meclis'in çok geç bilgilendirilmiş olmasını eleştirmiştir.⁵⁴ Yapılan bilgilendirmeler, tartışmalar ve eleştirilerin ötesinde Meclis, ülke güvenliğini tehdit eden gelişmeler karşısında birlikte hareket edebilme yeteneği gösterebilmiştir.

4. Önemli Yasalar

XVII. Dönemde, sonraki yıllarda etkisini gösterecek yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu etki siyasal hayat üzerinde olduğu gibi toplumsal boyutlarıyla da kendini göstermiştir. Bu bağlamda ifade edilebilecek iki önemli yasama faaliyeti üzerinde durulabilir. Bunlardan ilki eski siyasetçilerin yasaklarıyla ilgili olandır.

51 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt 7, On Üçüncü Birleşim, 17.10.1984, s. 394.

52 a.g.e., s. 397.

53 a.g.e., s. 398-399.

54 a.g.e., s. 400, 402.

12 Eylül darbesi sonrası siyasi yasaklı hale getirilen eski siyasetçilerin durumu için yasal düzenleme girişimi, 1986 yılının Nisan ayında başlamıştır. 2 Nisan'da Meclis, 2969 sayılı yasada ifadesini bulan konuşma yasağını kaldıran değişikliği kabul etmiştir. Böylece eski siyasilerin önündeki engellerden biri kalkmıştır. Nihayet Mayıs 1987'de, siyasal yasaklar tamamen kaldırılmak suretiyle, 1980 öncesi siyaset yapan liderlerin önü tamamen açılmıştır.

Siyasi yasakların kaldırılması, Türk siyasal yaşamı açısından ciddi sonuçlar doğurmuştur. Bilindiği gibi yasakların kalkmasından çok kısa bir süre sonra Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş siyaset sahnesine geri dönmüşlerdir. Dört liderin siyasal yaşam üzerindeki etkisi tartışmasızdır. Demirel'in, Özal'dan sonra Cumhurbaşkanlığı Makamına oturması ve dönemi boyunca yaşanan siyasal gelişmelerin örnek olarak sunulması bile sözü edilen etkinin önemini izah açısından yeterlidir.

XVII. Dönemde yasalaştırılan diğer önemli bir konu ise, Olağanüstü Hal Bölge Valiliklerinin kurulmasıdır. 1987 yılının Temmuz ayında Doğu ve Güney Doğu Bölgelerinde olmak üzere ilk olarak sekiz ili kapsayan ve terörle mücadelede etkinliği arttırmaya dönük olarak düşünülen Valilik, sadece terörle mücadelede değil ekonomik kalkınma amaçlı faaliyetlerle de görevlendirilmiştir. Bu düzenleme, XVII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin son önemli faaliyeti olmuştur. Meclis, Eylül 1987'de erken seçim kararı almış ve anılan dönem sona ermiştir.

SONUÇ

XVII. Dönem Parlamentosu, öngörülenden kısa ömürlü olmasına rağmen hem faaliyette bulunduğu dönem hem de sonrası Türk siyasal yaşamında önemli izler bırakmıştır.

Anılan dönemle ilgili en belirgin çıkarsama, askerî vesayetın etkisini azaltmaya dönük normalleşme çabalarıdır. Bilindiği gibi askerî darbeyi gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst kademesi, Millî Güvenlik Konseyi adlı organ vasıtasıyla bir süre varlığını sürdürdükten sonra Cumhurbaşkanlığı Konseyi kurulmuştur. Yeni Konsey'de, eski Konsey'in üyeleri altı yıl süreyle görevli kabul edilmiştir. Bu durum askerın, siyasal yaşama müdahil olabilmesinin yollarını açmıştır. Üstelik sıkıyönetim uygulamasının devam etmesi ve cumhurbaşkanının aynı zamanda Millî Güvenlik Kurulu'na da başkanlık etmesi ile askerın sivil siyaset üzerindeki etkisi sürdürülmüştür. Unutulmamalıdır ki Turgut Özal, darbe sonrası kurulan hükümette, istifa ettiği 1982 yılına kadar ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev almış ve bu konum, ister istemez askerî idare dönemi eleştirilerinde kısmen de olsa geri durmasını gerektirmiştir. Veya ülkenin normalleşmesi yolunda atılan adımların bir geçiş dönemine ihtiyaç duyduğu yönündeki kanaatinin güçlenmesine neden olmuştur.

XVII. Dönemi, normalleşmeye geçiş süreci olarak nitelendirmek en doğru tespitlerden biridir. Türkiye yaklaşık on üç yıl süren hükümet krizleriyle boğuştuğundan sonra 6 Kasım 1983 seçimleriyle tek partili siyasal iktidar olanağına kavuşmuştur. Ancak Darbe sonrasında ilk sivil hükümetini kuran Anavatan Partisi'nin ve elbette Özal'ın önünde bekleyen sorunların kısa sürede çözülmesi mümkün olmamıştır. Yine de sosyo-politik yaşamın normalleşmesi yolunda atılan adımların hatırı sayılır etkilerinin olduğu ifade edilmelidir. Askerî Müdahale Döneminin etkilerini azaltmaya dönük çabalar aynı zamanda siyasal alanı üç yıl süreyle yönlendiren güç odaklarıyla mücadele gerektirmiştir.

Söz konusu mücadele, kurumlar veya kişiler hedef alınarak değil toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamda hızla devreye sokulan yeniliklerle gerçekleştirilmiştir. Örneğin iktisadi yaşam liberal ilkelerle uyumlu hale getirilmiş, ülkenin dünya ekonomisine eklemlenmesi için çaba sarf edilmiştir. Türk toplumunun yaşamına renkli televizyon ve telefon girmiş, ulaşım olanaklarını arttırıcı yatırımlar yapılmıştır.

Siyasal yaşam ise, en az iktisadi ve sosyal yaşam kadar canlı olmuştur. Nitekim 12 Eylül'le birlikte siyasi yasaklı hale getirilen liderler, XVII. Dönemin sonuna doğru, siyaset sahnesindeki yerlerini almaya başlamışlardır. 1987 referandumu Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş'in geri dönüşünü temin etmiş, dönemin en önemli siyasi figürü olan Özal'ın rakipleri olmuşlardır. Bu gelişme ülkedeki dört eğilimi bünyesinde toplama iddiasında olan ve bunu büyük ölçüde başaran ANAP için bir siyasi kayba dönüşmüştür. 1987 seçimlerinde ANAP'ın oy kaybına uğraması bunun en açık göstergesidir.

1983 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan ANAP ve kurduğu hükümet, Turgut Özal'ın liderliğinde askerî idareden sivil siyasete geçişi sağlayan şartları olgunlaştırarak, Türk siyasal yaşamında ciddi etkiler bırakmıştır. XVIII. Dönem yine Özal'ın liderliğinde, bu kez daha demokratik ve sivil iktidara özgü niteliklerle anılabilecek gelişmelere sahne olmuştur.

KAYNAKLAR

- Bülbül, K. (2019). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*. (2002). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çam, E. (1975). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Dündar, L. (2016). “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal’ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, ss. 1-20.
- Gözler, K. (2001). “Yasama Dokunulmazlığı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(3), ss. 71-101.
- Hale, W. (1996). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*. Ankara: BB101 Yayınları.
- https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR, Alınma tarihi: 5. 12. 2019.
- Kurt, V. (2018). “Özal’ın Dış Politikası: Uluslararası Siyaset, Değişim ve Süreklilik”, *Muhafazakâr Düşünce*, 55, ss. 157-171.
- Milliyet*. (05.11.1983).
- Milliyet*. (09.11.1983).
- Milliyet*. (16.11.1983).
- Milliyet*. (27.10.1984).
- Milliyet*. (27.09.1985).
- Milliyet*. (27.12.1986).
- Milliyet*. (20.06.1987).
- Milliyet*. (29.06.1987).
- Milliyet*. (30.06.1987).
- Milliyet*. (01.07.1987).
- Milliyet*. (02.07.1987).
- Milliyet*. (03.07.1987).
- Milliyet*. (14.08.1987).
- Milliyet*. (21.08.1987).
- Milliyet*. (23.08.1987).
- Resmî Gazete*. (24 Nisan 1983). Sayı: 18027.
- T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. (24.12.1983). Cilt 1, 12. Birleşim.
- T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. (4.12.1983). Cilt 1, 2. Birleşim.
- T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. (12.9.1985). Cilt 19, 3. Birleşim.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (19.12.1983). Cilt 1, 10. Birleşim.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (22.12.1983). Cilt 1, 11. Birleşim.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (24.11.1983). Cilt 1, 1. Birleşim
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (7.12.1983). Cilt 1, 5. Birleşim.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (17.10.1984). Cilt 7, 13. Birleşim.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (8.12.1984). Cilt 9, 36. Birleşim.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (9.12.1984). Cilt 9, 37. Birleşim.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (9.12.1985). Cilt 21, 39. Birleşim.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2002). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, Y. ve Okutan, Ç. (2019). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Yayınları.
- Tekin, Y. ve Çiftçi, S. (2007). *Türkiye’de Parlamento*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Türk, H. S. (2006). “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih”, *Anayasa Yargısı*, 23, ss. 75-112.
- ysk.gov.tr
- Yüzbaşıoğlu, N. (1996). “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi”, *İHFM*, ss. 103-150.

TBMM'NİN XVIII. DÖNEMİ

BİROL AKGÜN - METİN ÇELİK

TBMM'NİN XVIII. DÖNEMİ

Birol Akgün *

Metin Çelik**

GİRİŞ

TBMM'nin 18. Dönemi, 29 Kasım 1987 Genel Seçimlerini müteakiben 14 Aralık 1987'de düzenlenen Meclis açılış programı ve 18. Dönem Milletvekillerinin yemin töreni ile başlayıp, 1 Eylül 1991'de gerçekleştirilen son birleşime kadar süren dönemdir.

Bu dönemde iki cumhurbaşkanı, iki TBMM başkanı, aynı partiden olmakla birlikte üç farklı başbakan liderliğinde üç ayrı hükümet görev yapmış; ayrıca bir genel seçim (1987), bir halkoylaması (1988), bir yerel seçim (1989) ve bir cumhurbaşkanlığı seçimi (1989) gerçekleşmiştir. Turgut Özal'ın "ikinci dönemi" olarak da adlandırılabilir olan TBMM'nin 18. Dönemi, dünyada Soğuk Savaş'ın bittiği bir siyasi konjonktüre tekabül ederken, Türkiye'de ise 12 Eylül Döneminin siyaset üzerindeki etkilerinin azaldığı, ekonomik anlamda liberalleşmenin hızlandığı ve sivilleşme adına bazı önemli demokratik adımların atıldığı bir dönem olmuştur. TBMM'nin gündemi ve çalışmaları da, uluslararası sistemde ve iç siyasette yaşanan bu köklü değişimlerden etkilenmiştir.

I. ÖNE ÇIKAN SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK GELİŞMELER

A. SEÇİME GİDERKEN SİYASAL PARTİLER

12 Eylül 1980 Darbesi ile Türkiye'de faaliyet gösteren bütün siyasi partiler kapatılmış, önde gelen siyasi parti liderlerine ve yöneticilerine on yıl siyasi haklardan mahrumiyet getirilmişti. Bununla birlikte ilk kez uygulanan %10'luk ülke geneli ve bölge barajları ile 1983 Genel Seçimlerine sadece üç partinin girmesine izin verilmişti: Millî Güvenlik Konseyinin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), sosyal demokratları temsil eden Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP). Bu üç partiden milliyetçi, muhafazakâr, demokrat ve liberal kesimlerin oylarını alan ANAP 1983 Genel Seçiminde oyların % 45,1'ini alarak tek başına iktidar oldu.¹

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1 12 Eylül döneminin öncesi ve sonrasındaki sivilleşme sürecine ilişkin olarak bkz. Birol Akgün, "12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980-1983)", içinde A. Çaylak, C. Göktepe, M. Dikkaya ve H. Kapu (Ed.), *Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*. Ankara: Savaş Yayınları, 2009, ss. 543-566.

Siyasi parti liderlerinin yasaklı olduğu 1983 Genel Seçimini Özal, sivillik vurgusu, karizmatik kişiliği, liberal, merkez ve merkez sağ kuşatan söylemiyle kendisi adına bir zafere dönüştürmüş, “güçlü lider” profiliyle farklı kesimleri bünyesinde toplayan bir koalisyon partisi hüviyetindeki ANAP’ta parti bütünlüğünü korumuştur. Ancak 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesi uyarınca siyasi liderlere uygulanan on yıllık siyasi hak mahrumiyeti kamuoyunda da tartışılır hale gelmiş, Başbakan Özal ve ANAP milletvekilleri tarafından Anayasa’da bazı değişikliklerle birlikte geçici 4. maddenin kaldırılmasını da içeren bir teklif TBMM’ye getirilmiştir. 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesine göre, 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Kanun’la feshedilmiş bulunan siyasi partilerin genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyelerinin 1 Ocak 1980’den itibaren on yıl, milletvekillerinin ve senatörlerin ise beş yıl süreyle siyasi parti kuramayacakları, siyasi partilere üye olamayacakları, fahri olarak dahi siyasi partilerin faaliyetlerine katılamayacakları, genel ve yerel seçimlerde aday olamayacakları hükme bağlanmıştı.² Ancak gerçekte ise, 1983 sonrasında kurulan pek çok partinin ve başkanının isimleri farklı olsa da, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş ve Bülent Ecevit gibi liderler perde arkasından siyasete müdahil oluyordu. Deyim yerindeyse ülke siyasetine “emanetçiler” hakimdi. Bu nedenle ülkedeki siyasi havanın yumuşamasının bir sonucu olarak ve ülke siyasetinin normalleşmesi adına bu yasakların kaldırılması beklentisi oluşmuştu. Cumhurbaşkanı Kenan Evren de yasakların kaldırılması konusunda kamuoyuna açıklamalarda bulununca süreç hızlandı.

Bu siyasi atmosferde, TBMM’deki görüşmeler neticesinde kabul edilen 17.05.1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun ile 23.05.1987 tarih ve 3376 sayılı Kanun’a istinaden 6 Eylül 1987’de gerçekleştirilen halkoylamasında Anayasa’nın geçici 4. maddesi halka sunulmuştur. Anayasa değişikliğine karşı olan Özal halkoylamasında “Hayır”, Süleyman Demirel başta olmak üzere Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit ve diğer parti liderleri ise “Evet” kampanyası yürütmüştür. 1987 Halkoylamasında Özal’ın “Hayır” kampanyasının temel söylemi “12 Eylül 1980 Darbesine giden süreçte yasaklı siyasi liderlerin önemli etkileri olduğu ve bu sebeple yeniden siyasete geri dönmeleri gerektiği” idi. Buna karşı diğer liderler “yasakçı zihniyetle mücadele, demokrasi, halkın kararı” gibi söylemlerle kendi kampanyalarını yürütmüştür. Katılımın % 93,64 olarak gerçekleştiği 6 Eylül 1987 Halkoylamasında % 50,16 Evet, % 49,84 “Hayır” oyu çıkmış, böylece “Evet” lehine 75.066 oy farkla Anayasa’nın geçici 4. maddesi yürürlükten kalkmıştır.³

2 “7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu ile Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 9 Kasım 1982, *Resmî Gazete*, Sayı 17863 (Mükerrer).

3 “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 12 Eylül 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19572.

Tablo – 1. 6 Eylül 1987 Halkoylaması Sonuçları

	Kayıtlı Seçmen	Katılan Seçmen	Katılım Oranı	Geçerli Oy	EVET Oyları	HAYIR Oyları	EVET Oranı	HAYIR Oranı
Yurt İçi Toplamı	25.841.905	24.183.096	%93,58	23.102.948	11.605.417	11.497.531	%50,23	%49,77
Gümrük Kapıları	253.725	253.725	%100	244.908	106.044	138.864	%43,30	%56,70
Türkiye Toplamı	26.095.630	24.436.821	%93,64	23.347.856	11.711.461	11.636.395	%50,16	%49,84

Kaynak: “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 12 Eylül 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19572.

Halkoylamasında istediği sonucu elde edemeyen Özal, erken genel seçim (baskın seçim) kararı almıştır. Bu kararla birlikte 1987 Halkoylaması için başlatılan kampanya süreci bir bakıma 29 Kasım 1987 Genel Seçimlerinin de kampanya süreciyle birleşmiştir. 1987 Halkoylaması sonrasında 13 Eylül’de Bülent Ecevit Demokratik Sol Parti (DSP), 24 Eylül’de Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi (DYP), 4 Ekim’de Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), 11 Ekim’de ise Necmettin Erbakan Refah Partisi (RP) Genel Başkanı olmuştur. Erdal İnönü ise 1985’te Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi’nin (SODEP)’in birleşmesiyle oluşan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Genel Başkanı olarak Cumhuriyet Halk Partisi tabanına seslenmekteydi. Böylece Türk siyasi hayatı bir anlamda normalleşmiş oluyordu.

Turgut Özal’ın ANAP’ı 1983 Genel Seçimlerinden merkez ve merkez sağ seçmenin oylarını toplayarak zaferle çıkmış ve tek başına iktidar olmuştu. 1987 Halkoylamasında çok küçük bir farkla da olsa yaşadığı mağlubiyete karşılık Özal, iktidarı sürecinde ekonomide yaşanan büyüme, uluslararası yatırımlardaki ve kredilerdeki artış, enflasyonda yaşanan kısmi düşüşe güvenerek erken seçim kararı aldı. Özal’ın erken genel seçim kararı almasının bir başka sebebi ise 1987 Halkoylaması ile siyasi yasakları kalkan eski ve güçlü siyasilerin kampanya yapmaya vakit bulamadan bir “baskın seçimle” süreci kendi lehine kullanma isteği olmuştur.⁴ Ancak 1987 Halkoylaması sonucunda siyasi haklarını geri kazanan parti liderlerinin kısa zamanda partilerinin genel başkanı olmaları ve kendi seçmenleriyle yasal zeminde buluşmaları, ANAP’ın bir araya getirdiği muhafazakâr, milliyetçi, sosyal demokrat ve liberal seçmenin bir arada tutulmasını zorlaştırdı. ANAP’ın büyümesi bozuldu ve halk desteği zayıflamaya başladı.⁵

1983 Genel Seçiminde sosyal demokrat oylara talip olan HP’nin MGK’dan icazetli görünümü sebebiyle, 1983’te SODEP kurulmuş ve 1980 öncesi CHP’nin oylarına talip olmuştu ve SODEP 1984 yerel seçimlerinde ANAP’tan sonra oyların çoğunluğunu alan ikinci parti olma başarısını göstermişti.⁶ 1985 yılında her iki parti birleşerek Erdal İnönü’nün genel başkanlığında SHP kurulmuştur.

4 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge, 2002, s. 196.

5 Birol Akgün, *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel, 2002, s. 46.

6 Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa, 2001, s. 71.

Doğru Yol Partisi ise, 1983 yılında eski Adalet Partisi'nin söylemlerini kullanan ve seçmen tabanına hitap eden, ancak MGK kararıyla tüzel kişiliği çok kısa süren Büyük Türkiye Partisi'nin (BTP) yerine 23 Haziran 1983'te kurulmuştur. Süleyman Demirel'in siyasi yasaklı olduğu dönemde İhsan Sabri Çağlayangil ve Hüsametdin Cindoruk gibi eski AP'lilerin liderliğinde girilen 1984 yerel seçimlerinde DYP, ANAP ve SHP'nin ardından en çok oyu alan üçüncü siyasi parti olmuştur.⁷ 1987 Halkoylaması sonrasında 24 Eylül 1987'de "partinin doğal lideri" Süleyman Demirel genel başkan olmuştur. MDP'nin 1986'da olağanüstü kongre ile kendisini feshetmesi üzerine milletvekillerinin ANAP ve DYP'ye dağılması da DYP'ye güç kazandırmıştır.

1980 Darbesi sonrasında CHP Genel Başkanlığından istifa eden ve siyasi yasaklı olan Bülent Ecevit'in yerine, eşi Rahşan Ecevit başkanlığında 14 Kasım 1985'te DSP kurulmuştur. HP ve SODEP'in birleşip SHP'nin kurulmasına tepki gösteren bazı milletvekillerinin DSP'ye geçmesi ile Parti TBMM'de grup kurma imkanına kavuşmuştur. 1987 halkoylaması ile siyasi yasağı kalkan Bülent Ecevit 13 Eylül 1989'de DSP'nin başına geçmiştir.

Refah Partisi (RP), her ikisi de kapatılan Millî Nizam Partisi ve Millî Selamet Partisi'ni kuran "Millî Görüş" kadrosu tarafından 19 Temmuz 1983'te kurulmuştur. Katıldığı ilk seçimi olan 1984 yerel seçiminde % 4,4, 1986 milletvekili ara seçiminde % 5 oy alan RP, 1987 Genel Seçimine bu moral ve örgütlü yapısıyla birlikte, siyaset yasağının kalkmasının ardından 11 Ekim 1987'de genel başkanlığa seçilen Necmettin Erbakan liderliğinde girmiştir.⁸

1983 yılında kurulan diğer bir siyasi parti ise, kapatılan MHP'nin misyonunu üstlenen Muhafazakâr Parti olmuştur. 1985'te ismini MÇP olarak değiştiren partinin genel başkanlığına, 4 Ekim 1987'de Alparslan Türkeş seçilmiştir.

Son olarak, 1984 yılında milliyetçi ve muhafazakâr yönelimli İslahatçı Demokrasi Partisi kurulmuştur. 1980 öncesindeki "millî mücadeleçilerden" olan Aykut Edibali liderliğindeki IDP, diğer siyasi partilerden farklı olarak, herhangi bir siyasi partinin devamı ve örgütlü yapısı üzerine kurulmayan bir siyasi parti olarak 1987 Genel Seçimine girmiştir.

Böylece, 1987 seçimlerinde merkez sağ (ANAP, DYP) ve merkez solu (DSP, SHP) temsil eden, "merkezin ve çevrenin" aktif halde en az ikişer partisi vardı.⁹ DSP ve SHP'nin CHP tabanını konsolide etme kabiliyeti, DYP'nin ANAP'la neredeyse benzer seçmen kitlesine hitap etmesi, ayrıca MÇP ve RP'nin siyaseten köklü geçmişlerinin bulunması ve ANAP'ın 1983 Genel Seçiminde kendi bünyesinde topladığı milliyetçi ve muhafazakar seçmene hitap etmeleri, 1987 Genel Seçiminin ANAP için 1983 Genel Seçiminden daha zorlu geçeceğine ilişkin genel bir kaniya neden olmuştur. Bir de yasaklı

7 Sarıbay, *a.g.e.*, s. 72-73.

8 Sarıbay, *a.g.e.*, s. 63.

9 Akgün, *a.g.e.*, s. 29.

siyasilerin yeniden siyaset sahnesinde yer alması, “geleneksel siyaset üslubunu” yeniden Türk siyasetine dahil etmeleri, diğer liderlere göre daha bürokrat ve icracı olan Özal’ın performansını tehdit etmiştir. Ancak ANAP, 1983 Genel Seçimi ile TBMM’de elde ettiği çoğunluğunu kullanarak seçim sisteminde gerçekleştirdiği değişiklikler ile 1987 Genel Seçimine avantajlı girmeyi başarabilmiştir.

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

Türkiye’de ilk kez 1983 Genel Seçiminde uygulanan %10’luk ülke geneli barajı ve seçim çevresi barajı 1987 Genel Seçiminde de uygulanmış; ancak 1983 Genel Seçiminden farklı olarak 1987 Genel Seçiminde bir de “kontenjan aday” uygulamasına yer verilmiştir. Böylece 1987 Genel Seçiminde uygulanan seçim sistemi “Çifte barajlı d’Hondt ve Kontenjan adaylı” olarak adlandırılmaktadır.

18. Dönem Milletvekili Genel Seçimi (29 Kasım 1987) öncesinde, Türkiye’de seçim sisteminin hukuki alt yapısını oluşturan 1982 Anayasası, 2839 sayılı “Milletvekili Seçimi Kanunu” ve 298 sayılı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun” gibi hukuki metinlerde önemli düzenlemeler ve değişiklikler yapılmış, 3403 sayılı “Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII’inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanun” ile seçimin hukuki alt yapısı tamamlanmıştır. Böylece 3361, 3377, 3403 ve 3404 sayılı Kanunlarla gerçekleştirilen düzenlemeler ile Türkiye, 29 Kasım 1987’de ülke geneli ve seçim bölgesi barajlarının birlikte kullanıldığı (Çifte barajlı d’Hondt), ayrıca “kontenjan aday” uygulamasına ilk kez yer verilen karma bir genel seçim gerçekleştirmiştir. Aynı karma sistem 1991 Genel Seçiminde de uygulanmış olup, daha sonrasında bir daha kullanılmamıştır.

12 Eylül 1980 Darbesi sonrası 1982’de Anayasa’nın yürürlüğe girmesi ve 1983 Genel Seçimleriyle Millî Güvenlik Konseyinin desteklediği bir parti yerine ANAP’ın halkın desteğiyle güçlü bir şekilde iktidar olması Türkiye’de demokrasinin ve istikrarın yeniden tesis edildiğine ilişkin toplumda olumlu bir kanaat oluşturdu. Demokratik siyaset, 1980 Darbesinin yöntemlerinin ve bazı kısıtlamalarının halk tarafından sorgulanmasını da beraberinde getirmiş, siyasi liderleri yasaklı kılan 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesi bu bağlamda kamuoyunda tartışılır hale gelmişti.

Özal Hükümeti 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesinin kaldırılması, seçme ve halkoylamasına katılma yaşının 21’den “seçimlerin ve halkoylamasının yapıldığı yılda, ay ve gün hesaba katılmaksızın, 20 yaşına” düşürülmesi amacıyla 67/3. maddesinde, TBMM’deki milletvekili sayısının 400’den 450’ye çıkarılması amacıyla 75. maddesinde, Anayasa değişikliği tekliflerinde ve cumhurbaşkanının Anayasa Değişikliğine İlişkin Kanun’u halkoyuna sunmasında aranan Meclis çoğunluğunun değiştirilmesi amacıyla 175. maddesinde değişiklikler öngören bir teklifi TBMM’ye sunmuş, teklif 17 Mayıs 1987’de kabul edilmiş, 3361 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu 3361 sayılı Kanun’a göre

Anayasa'nın 75. maddesindeki değişiklik ilk genel seçimde, diğer değişiklikler ise Kanun'un yayımlandığı tarihte yürürlüğe girmiştir.¹⁰ Böylece 1987 Genel Seçimine giderken seçme yaşı 20'ye düşürülmüş, TBMM'deki milletvekili sayısı ise 450'ye çıkarılmıştır.

TBMM 18. Dönem Genel Seçimine doğru, 2839 sayılı "Milletvekili Seçimi Kanunu'nda" ülke geneli ve seçim çevrelerinde oluşturulan "çift barajlı d'Hondt" sistemine ilişkin bazı düzenlemeler 23.05.1987 tarih ve 3377 sayılı Kanun'la gerçekleştirilmiştir. 3377 sayılı Kanun uyarınca 2839 sayılı Kanun'un 33/1. maddesinde yapılan değişiklikle, genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde ise seçim bölgesinde geçerli oyların % 10'unu geçemeyen partilerin milletvekili çıkaramayacakları belirtilerek birinci baraj (Türkiye geneli, % 10 barajı); 34/2. maddesinde yapılan değişiklikle ise "bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez" denilerek ikinci baraj (seçim çevresi barajı) düzenlenmiştir. D'Hondt sistemi ise aynı Kanun'un 34/3. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca aynı Kanun'un 4/6. maddesinde yapılan değişiklikle, seçim çevrelerinin belirlenmesinde yedi olan milletvekili sayısı altıya düşürülmüş, milletvekili sayısı altıya kadar olan iller bir seçim çevresi sayılmış, altıdan fazla olan iller ise birden fazla seçim çevresine bölünmüştür. 3377 sayılı Kanun'la yapılan önemli bir diğer değişiklik ise "kontenjan aday" uygulamasını 2820 sayılı "Siyasi Partiler Kanunu'na" dahil etmesi olmuştur. 3377 sayılı Kanun'un 13. maddesiyle 2820 sayılı Kanun'un 38/1. maddesinde "siyasi partilerin sadece altı ve daha fazla milletvekili çıkaracak illerin dört, beş ve altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde birer kontenjan aday gösterebilecekleri" belirtilmiştir.¹¹

29 Kasım 1987 Genel Seçimi öncesinde en kapsamlı düzenlemeler 10.09.1987 tarih ve 3403 sayılı Kanun'la gerçekleştirilmiştir. 3403 sayılı Kanun'la gerçekleştirilen kapsamlı değişikliklerde 298 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da" geçen seçim propaganda takvimi yeniden belirlenmiş, "oy verme gününden önceki onuncu günün sabahında başlar ve oy verme gününden önceki gün saat 18.00'de sona erer" (md.1) şeklinde değişmiş, seçim kurullarında görev yapanlara ödenecek gündelikler tespit edilmiş (md.2), gümrük kapılarındaki oy verme işlemlerinin yetmiş beş yerine on beş gün öncesinden itibaren başlayacağı (md.10) belirtilmiş; 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda geçen oy verme gününün tespitinde değişiklik yapılmış (md.4), altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde milletvekili belirlenirken bölme işleminin bir eksiği ile yapılacağı (md.5) belirtilmiş; ardında 18. Dönem Genel Seçiminde kullanılacak seçmen kütüğünün 6 Eylül 1987 tarihli halkoylamasıyla aynı

10 "7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun" (3361 Sayılı Kanun), 18 Mayıs 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19464 (Mükerrer).

11 "298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun, 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun ve 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanununun Bazı Hükümlerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (3377 Sayılı Kanun), 3 Haziran 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19476.

olacağı (md.7), 18. Dönem Genel Seçiminde milletvekillerinin adaylığı için ön seçim yapılmayacağı (md.8), 18. Dönem Genel Seçimine katılmak için siyasi partilerin il sınırları içindeki ilçelerin en az yarısında ve illerin de en az yarısında teşkilat kurmuş ve büyük kongrelerini yapmış olmaları veya TBMM'de grubunun bulunması şartı bulunduğu (md.17) belirtilmiştir. Son olarak 18. Dönem Genel Seçimi için oy verme günü 1 Kasım 1987 Pazar olarak tayin edilmiştir (md.18).¹² Ancak 3403 sayılı Kanun'un 8. maddesi 9 Ekim 1987'de Anayasa Mahkemesi tarafından, siyasi partilerin aday belirleme süreçlerine yönelik bir müdahale olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir.¹³

Ardından 17.10.1987 tarih ve 3404 sayılı Kanun'la hem 2839 hem de 3403 sayılı Kanunlarda değişiklikler yapılmıştır. 3404 sayılı Kanun ile 2839 sayılı Kanun md. 34/3'e "Kontenjan adaylığı" uygulaması eklenmiş (md.1); 3403 sayılı Kanun'da belirlenen oy verme günü "29 Kasım 1987 Pazar" şeklinde değiştirilmiş (md.2), gümrük kapılarındaki oy verme takvimi değiştirilmiş (md.3), ayrıca 3403 sayılı Kanun'a üç geçici madde eklenmiştir.¹⁴

Bütün bu hukuki düzenlemeler neticesinde TBMM'deki milletvekili sayısı 450'ye çıkarılmış, altıdan daha az milletvekili çıkaracak her il bir seçim çevresi, altıdan daha fazla milletvekili çıkaracak iller ise birden fazla seçim çevresine bölünmüştür. Bu hesaplama ile 104 seçim çevresi belirlenmiş ve birden fazla seçim bölgesi oluşturulan, yani altıdan fazla milletvekili çıkaracak iller dört, beş ve altı milletvekili çıkaracak şekilde seçim bölgelerine ayrılarak kontenjan vekil çıkarmaya hak kazanmıştır. 3377 sayılı Kanun'un 13. maddesine göre kontenjan adaylar, diğer milletvekili adaylarının sıralamasına dahil edilmeden ve oy pusulalarına kontenjan adayı olarak sıra numarası verilmeden yazılacaktır. Kontenjan aday uygulanan seçim çevrelerinde en fazla oyu alan siyasi partinin kontenjan adayı milletvekili seçilip, geçerli oylar kontenjan hariç geri kalan milletvekili sayısına bölünerek bulunmuştur. Bu işlem seçim çevrelerindeki barajın yükselmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak 1987 Genel Seçimlerinde uygulanan "Çifte Barajlı d'Hondt ve Kontenjan Adaylı" sistem, çifte baraj sistemine göre bir siyasi partinin milletvekili çıkarması için hem ülke geneli % 10 barajını hem de seçim çevresi barajını aşmasını gerektiren; seçim çevrelerinde de en çok oyu alan siyasi partinin kontenjan adayının milletvekilliğini kazandığı bir sistem olmuştur. Bir anlamda ANAP'ın geliştirdiği "siyasi mühendislik" seçimin kaderini de belirlemiş ve bu sistem ile oyların % 36,3'ünü kazanan ANAP, TBMM'deki milletvekillerinin % 64,8'ine sahip olmuştur.

12 "Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanun", (3403 Sayılı Kanun), 11 Eylül 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19571 (Mükerrer).

13 Anayasa Mahkemesi, 9 Ekim 1987, Esas: 1987/23, Karar: 1987/27, [http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/ Karar/Content/3ca50a57-a74a-4e0b-8d78-2bca04e909d0?excludeGerekce=True&wordsOnly=False](http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/3ca50a57-a74a-4e0b-8d78-2bca04e909d0?excludeGerekce=True&wordsOnly=False)

14 "10.6.1983 Tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile 10.9.1987 Tarih ve 3403 Sayılı Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" (3404 Sayılı Kanun), 19 Ekim 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19609.

C. SEÇİMLER VE SONUÇLARI

Bu dönemde 29 Kasım 1987 Genel Seçimi, 25 Eylül 1988 halkoylaması, 26 Mart 1989 yerel seçimi ve 31 Ekim 1989 cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleşmiştir.

1. 29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimi

29 Kasım 1987 Genel Seçimine ANAP, SHP, DYP, DSP, RP, MÇP ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) katılmış, çifte barajlı sistemde bu partilerden ANAP, SHP ve DYP TBMM’de milletvekili çıkarmaya hak kazanmıştır. 24.603.541 seçmenin oy kullandığı ve katılımın % 93,3 oranında gerçekleştiği seçim sonucunda, ANAP % 36,31’lik oy oranıyla 292, SHP % 24,74’lük oy oranıyla 99, DYP % 19,14’lük oy oranıyla 59 milletvekili çıkarmıştır. Bu sonuçlarla ANAP Meclis çoğunluğunu tek başına sağlayıp hükümet kurma hakkı elde ederken, SHP 99 milletvekili ile ana muhalefet partisi olmuştur. Seçim sonuçlarına göre ANAP 67 ilin 55’inde, SHP yedisinde, DYP dördünde, DSP ise TBMM’ye girememiş olmasına rağmen bir ilde (Zonguldak) seçimlerde birinci parti olmuştur.

Milli Güvenlik Konseyinin siyasi haklardan mahrum bıraktığı ve sonrasında 1987 Halkoylaması ile yeniden siyasi faaliyet yapmalarına imkân tanınan siyasi liderlerden sadece Süleyman Demirel ve partisi DYP seçim barajlarını aşmayı başarıp Meclise girebilmiştir. Ülke barajını aşamayan DSP % 8,5, RP % 7,2, MÇP % 2,9, IDP % 0,8, Bağımsız adaylar ise % 0,4 oranında oy almıştır. Böylece 1987 Genel Seçimi ile oluşan Meclisteki temsil oranı % 80,2 olarak gerçekleşmiş, % 19,8’lik oy oranına karşılık gelen seçmen doğrudan temsil imkânı bulamamıştır.

Tablo – 2: 29 Kasım 1987 Genel Seçim Sonuçları (Genel Rakamlar)

	Kayıtlı Seçmen	Katılan Seçmen	Katılım Oranı	Geçerli Oy
Türkiye Toplamı	26.328.106	24.554.721	%93,26	23.923.687
Gümrük Kapıları	48.820	48.820	%100	47.942
Toplam	26.376.926	24.603.541	%93,3	23.971.629

Kaynak: “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 9 Aralık 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19659.

Tablo – 3: 29 Kasım 1987 Genel Seçim Sonuçları (Siyasi Partilerin Oy Oranları)

	ANAP	SHP	DYP	DSP	RP	MÇP	IDP	Bağımsız
Türkiye Toplamı	%36,29	%24,76	%19,16	%8,52	%7,15	%2,93	%0,82	%0,37
Gümrük Kapıları	%46,94	%15,46	%8,75	%8,44	%16,11	%3,73	%0,57	-
Toplam	%36,31	%24,74	%19,14	%8,53	%7,16	%2,93	%0,82	%0,37

Kaynak: “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 9 Aralık 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19659.

1983 Genel Seçimiyle kıyaslandığında, 1987 Genel Seçiminde ANAP'ın oy oranı %45'ten %36'ya düşmüş olsa da, oy oranları karşılığında kazandığı milletvekillerinin Meclisteki ağırlığı artmıştır. 1983 Genel Seçimi sonucunda TBMM'deki milletvekili ağırlığı %52,75 olan ANAP, 1987 Genel Seçiminde kazandığı 292 milletvekili ile TBMM'nin %64,8'ini oluşturmuştur. Çifte barajlı d'Hondt ve kontenjan adaylı sistemin bir yansıması olan bu sonuçlara rağmen ANAP'ın oy oranında yaşanan 9 puanlık düşüşte, ekonomide yaşanan canlanmanın piyasaya tam olarak yansımaması, işsizlik ve enflasyon oranlarındaki dalgalanma gibi ekonomik nedenlerle birlikte, yasaklı siyasi liderlerin siyasete dönmelerine ilişkin halkoylamasında takındığı "hayırcı" tutum, Özal'ın demokrasiye olan bağlılığının sorgulanması ve 1983 Genel Seçimlerinde yasaklı olan Erbakan, Demirel, Ecevit, Türkeş gibi karizmatik liderlere oy veremeyen seçmenin 1987 Genel Seçiminde kendi liderlerine oy verme imkânına kavuşmuş olması gibi faktörler etkili olmuştur.

Yüksek Seçim Kurulunun seçim sonuçlarına ilişkin kararı Resmî Gazetede 9 Aralık'ta yayımlanmış, 14 Aralık 1987'de ise TBMM'de milletvekillerinin yemin töreni gerçekleşmiş ve böylece Meclisin 18. Dönemi resmen başlamış, Turgut Özal 45. Hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e sunmuş, Evren de aynı gün Özal'ı yeniden hükümet kurmakla görevlendirmiştir. 21 Aralık 1987'de 46. Hükümet (II. Özal Hükümeti) kurulmuş ve 30 Aralık 1987'de TBMM'de güven oyu alarak görevine başlamıştır. 24 Aralık 1987'de ise TBMM'nin 18. Dönem Meclis Başkanı Yıldırım Akbulut seçilmiştir.

2. 25 Eylül 1988 Halkoylaması

Turgut Özal 1987 Genel Seçimi sonuçlarına göre ANAP'ın, Meclisin %65'ine hâkim olmasına (292 milletvekili), dolayısıyla Meclis çoğunluğunu elde etmiş olmasına rağmen; 1983 Genel Seçimine kıyasla oy oranında % 9'luk azalma yaşanmasını ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiş, oylardaki azalış trendini durdurmak için yerel seçimleri erken tarihte düzenlemeye karar vermiştir. Bu amaçla ANAP tarafından 31.03.1988 tarih ve 3420 sayılı Kanun'la seçmen kütükleri, mahalli idareler ve siyasi partilerin işleyişiyle ilgili kapsamlı düzenlemeler gerçekleştirilmek istenmiş¹⁵, ancak ana muhalefet partisi SHP'nin iptal başvurusu ile başlayan süreç sonucunda Anayasa Mahkemesi 3420 sayılı Kanun'un bazı hükümlerini Anayasa'ya aykırı bularak düzenlemeleri iptal etmiştir.¹⁶ Bunun üzerine ANAP, Anayasa'nın 127/3. maddesinin değiştirilmesi ve bir geçici madde eklenmesine dair 3467 sayılı Kanun teklifini TBMM'ye sunmuştur. Anayasa'ya göre beş yılda bir yapılması gereken yerel seçimlerin bir yıl öne alınmasına TBMM'nin karar verebilmesini (Anayasa md. 127/3 değişikliği) ve yerel seçimin 13 Kasım 1988'de yapılmasını (ilave

15 "298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun, 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanununun ve 2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıktan ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun" (3420 sayılı Kanun), 13 Nisan 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 19784.

16 Anayasa Mahkemesi, 13 Haziran 1988, Esas: 1988/14, Karar: 1988/18, <http://kararlariyeni.anayasa.gov.tr /Karar/Content/a7ccbe5c-431c-4b4d-aa7f-6111fcc9407b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

geçici madde) öngören 3467 sayılı Kanun teklifi SHP'nin ret oyu verdiği, DYP'nin ise katılmadığı oylamada ANAP tarafından 284 oyla kabul edilmiştir. Ancak 284 oy Anayasa'nın 175. maddesine göre, bir Anayasa değişikliğinin TBMM tarafından kabul edilmesi için gerekli olan üçte ikilik çoğunluğu (300) sağlayamamıştır; buna karşılık beşte üçlük çoğunluğu (270) sağlamış olduğundan cumhurbaşkanı tarafından ya yeniden oylanması için Meclise geri gönderilmesi ya da halkoylamasına sunulması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı Kenan Evren halkoylamasına gönderilmesine karar verdi ve 3467 sayılı Kanun "bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer ve halkoylamasına sunulması halinde tümüyle oylanır" maddesi ile 13 Ağustos 1988'de Resmî Gazetede yayımlanmıştır.¹⁷

25 Eylül 1988'de gerçekleştirilen halkoylamasında % 65 Hayır, % 35 Evet oyu çıkmış, böylece Türkiye'nin siyasi tarihinde ilk kez bir halkoylaması "hayır" ile sonuçlanmış, Özal ikinci kez bir halkoylamasında istediği sonuca ulaşamamıştır. Halkoylaması sonucunda 3467 sayılı Kanun iptal edilmiş, yerel seçim tarihi 26 Mart 1989 olarak belirlenmiştir.

Tablo - 4: 25 Eylül 1988 Halkoylaması Sonuçları

	Kayıtlı Seçmen	Katılan Seçmen	Katılım Oranı	Geçerli Oy	EVET Oyları	HAYIR Oyları	EVET Oranı	HAYIR Oranı
Yurt içi Toplamı	26.718.518	23.730.164	%88,82	22.936.878	8.025.131	14.911.631	%34,99	%65,01
Gümrük Kapıları	20.709	20.709	%100	20.116	9.802	10.314	%48,73	%51,27
Türkiye Toplamı	26.739.227	23.750.873	%88,82	22.956.878	8.034.933	14.921.945	%35	%65

Kaynak: "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 1 Ekim 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 19946.

1987 Genel Seçimi sonrasında medyada tartışılan yolsuzluklar, Özal Ailesi hakkındaki dedikodular, yerel seçimin öne alınması için halkoylamasına gidilmesi gibi gelişmeler siyasi havayı ANAP aleyhine çevirmiş¹⁸, bu siyasi ortamda halkoylaması sonucundaki % 35'lik Evet oyu, siyaset çevrelerinde ANAP'ın güvenoyu olarak yorumlanmıştır. Böylece ANAP Meclisteki yüksek temsil gücüne rağmen % 35'lik oy oranı ve aleyhine gelişen siyasi atmosferde, halkoylamasından sadece altı ay sonraki yerel seçime girmiştir.

3. 26 Mart 1989 Mahallî İdareler (Yerel) Seçimi

1988 Halkoylaması sonrasında gerçekleşen 1989 yerel seçimi ANAP oylarında önemli düşüşle sonuçlanmıştır. 1987 halkoylamasından itibaren genel seçim ve 1988 halkoylamasında oyları düşüşte olan ANAP, 1989 yerel seçiminden % 21,80'lik oyla ancak üçüncü parti olarak çıkabilmiştir.

17 "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127 nci Maddesinin Üçüncü Fıkrasının Değiştirilmesine ve Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun" (3467 sayılı Kanun), 13 Ağustos 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 19898.

18 Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*. 8. Baskı, İstanbul: Timaş, 2019, s. 223.

26 Mart 1989 yerel seçiminde il genel meclisi oy oranlarına göre SHP % 28,7, DYP % 25,1 ve ANAP % 21,8'lik oy oranıyla ilk üç parti olmuştur. 1984 yerel seçimiyle kıyaslandığında ANAP oylarını yarı yarıya kaybetmiş, DYP oylarını iki katına çıkarmış, SHP ise ilk yerel seçiminde % 28,7'lik başarı elde etmişti. SHP oyları içerisinde 1984 yerel seçimlerindeki SODEP'in % 23,4'lük oyu önemli bir yekûn tutmuştur. Seçim sonucunda SHP 652, ANAP 570, DYP 550, RP 74, DSP 37, MÇP 24, IDP 7 belediye kazanmış, 70 belediyede ise bağımsız adaylar kazanmıştır. Dolayısıyla ANAP oy oranına göre üçüncü parti olsa da, belediye başkanlığında ikinci sırada yer almıştır.

Tablo – 5: 1984 ve 1989 Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi Üyeleri Seçim Sonuçları)

	ANAP	DYP	SHP	SODEP	RP	DSP	MÇP	MDP	HP	IDP	Bağımsız
1984	%41,5	%13,2	-	%23,4	%4,4	-	-	%7,1	%8,8	-	%1,6
1989	%21,8	%25,1	%28,7	-	%9,8	%9	%4,2	-	-	%1	%0,5

Kaynak: “Mahallî İdareler Seçim Sonuçları”, 26 Mart 1989, *Yüksek Seçim Kurulu*, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1989Mahalli-Tuik.pdf>

1989 yerel seçiminde ANAP, o güne kadarki seçimler içerisindeki en düşük oy oranını almıştır ki, bu seçimden sonra yapılan genel ve yerel seçimlerdeki oy oranları kısmen bu seviyeyi koruduktan sonra azalmaya devam etmiştir. SHP'nin SODEP oylarını konsolide ettiği düşünüldüğünde, ANAP'ın merkez sağ, milliyetçi ve muhafazakâr seçmenin yarısının DYP, RP ve MÇP'yi tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca ANAP sekiz büyükşehirin hiç birisinde belediye başkanlığını kazanamamıştır. Sekiz büyükşehir belediyesinin altısını SHP (Adana, Ankara, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri), birini DYP (Bursa), birini RP (Konya) kazanmıştır. RP'nin yerel seçimlerde elde ettiği oy artışı 1991 ve 1995 Genel Seçimlerinde de devam etmiştir. DYP ise bu seçimde elde ettiği başarıyı 1991 Genel Seçimine taşımış ve 1991 Genel Seçimini birinci parti olarak sonuçlandırarak iktidar olmuştur. 26 Mart yerel seçiminden sadece 5 gün sonra, seçimlerde kabinesinin yeterince çalışmadığını düşünen Özal, 31 Mart'ta Bakanlar Kurulundaki bakanlardan on ikisini değiştirmiştir.¹⁹

4. 31 Ekim 1989 Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Turgut Özal hem devleti hem de özel sektörü tecrübe etmiş bir siyasetçi olarak 1980 Darbesi öncesinde ve sonrasında devlet erkanının vazgeçemediği bir siyasi kişilik olmuştur. 1982 Anayasası ile yeniden sivilleşmeye adım atıldığı yıllarda, kendi kişiliğinde birleştirdiği muhafazakâr, milliyetçi, sosyal demokrat ve liberal değerler üzerine ANAP'ı kurmuştur. 1983 ve 1987 Genel Seçimlerinde elde ettiği başarılar ile tek başına iktidar olmuş, ekonomik dönüşüm başta olmak üzere, yönetimde sivilleşme, insan hakları ve dış politikada çok yönlülük olmak üzere Türkiye'de önemli dönüşümler gerçekleştirmiştir. Ancak bu dönüşüm sürecinde Cumhurbaşkanlığı Makamıyla önemli krizler de yaşamış, Türkiye'nin değişimi ve dönüşümü perspektifinde Cumhurbaşkanlığı Makamının rolünü bir başbakan olarak yakinen tecrübe

¹⁹ Anadolu Ajansı, *Türkiye'nin 90 Yılı: 1919-2009*. İkinci Baskı, Ankara: AA Yayınları, 2011, s. 334.

etmiştir. Bu sebeple Özal'ın yeni hedefi cumhurbaşkanlığı olmuştur. Özal'ı cumhurbaşkanı olmaya yönlendiren ikinci sebep ise ANAP'ın 1983 ve 1987 Genel Seçimleri ile tek başına iktidar olmasına rağmen oylarındaki engellenemez düşüş olmuştur. Özal ekonomideki köklü dönüşümleri ve ihracat odaklı büyümeyi gerçekleştirmesine, sanayileşmeyi Anadolu'nun büyük kentlerine yaymasına rağmen enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı alanlarında istikrarı bir türlü sağlayamamış; ANAP'ın iç işlerinde yaşanan tartışmalar, nepotizm ve Özal'ın gözde adamları hakkındaki yolsuzluk haberleri ile sürekli kan kaybetmesine ve ANAP'ın durağan hale gelmesine engel olamamıştır. Bu sebeplerle muhtemeldir ki ANAP'ı yeniden yükselişe geçiremeyecek olma düşüncesi, ya da ANAP'ın yeniden canlanması için görev değişiminin gerekliliği düşüncesiyle 1989 cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olmuştur.

Özal, Cumhurbaşkanlığı Makamının “askerlere tahsis edilmiş bir makam olduğu” algısını kırmakta kararlı olmuştur. Kendisinin cumhurbaşkanı adayı olmasının, kendi ifadesiyle “cumhuriyet muhafızları” tarafından eleştirildiğini aktarmıştır. ANAP'taki istişare sonucunda kendisinin aday olması üzerine “Buna en fazla cumhuriyet muhafızları reaksiyon gösterdi... Çünkü hep askerlerin cumhurbaşkanı olmasına alışmışlar...” demiştir.²⁰

Yedinci Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yedi yıllık görev süresinin tamamlanması üzerine Ekim 1989'da cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Dönemin Anayasası'nın 102. maddesi uyarınca, cumhurbaşkanlığı seçimi TBMM'de ve milletvekilleri tarafından gizli oyla gerçekleştirilecek olup; bir adayın cumhurbaşkanı seçilebilmesi için ilk iki turda Meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu (300), üçüncü turda ise üye tam sayısının salt çoğunluğu (226), üçüncüde de sonuç çıkmazsa dördüncü oylamada en fazla oy alan iki aday arasındaki seçimde salt çoğunluk elde etmesi gerekmiştir. SHP ve DYP'nin protesto edip oylamalara katılmadığı 1989 cumhurbaşkanlığı seçiminde ANAP'tan iki aday, Turgut Özal'la birlikte Fethi Çelikbaş aday olmuştur. Yıldırım Akbulut'un başkanlığında toplanan TBMM'de, 20 Ekim ve 24 Ekim'de gerçekleşen ilk iki turda adaylardan herhangi birisi 300 oyu sağlayamadığı için, 31 Ekim 1989'da üçüncü tur gerçekleşmiş, Turgut Özal 263 oy ile Türkiye'nin sekizinci cumhurbaşkanı seçilmiştir.²¹

Tablo – 6: 31 Ekim 1989 Cumhurbaşkanlığı Seçimi

	1. Tur (20 Ekim 1989)	2. Tur (24 Ekim 1989)	3. Tur (31 Ekim 1989)
Turgut Özal (ANAP)	247	256	263
Fethi Çelikbaş (ANAP)	18	17	14
Boş	17	9	8
Geçersiz	3	2	-
Kullanılmayan Oylar (SHP+DYP)	165	166	165

Kaynak: TBMM Tutanak Dergisi, 20 Ekim 1989, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 33, Birleşim 20, s. 60; TBMM Tutanak Dergisi, 24 Ekim 1989, Birleşim 21, s. 70; 31 Ekim 1989, Birleşim 24, s. 128.

20 Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Sabah Kitapları, 1994, s. 142.

21 “TBMM Kararı”, 1 Kasım 1989, *Resmî Gazete*, Sayı 20329.

Turgut Özal 9 Kasım 1989'da TBMM'deki yemin töreninin ardından görevine resmen başlamış, Türkiye'nin ikinci sivil kökenli cumhurbaşkanı olmuştur. Özal yemin töreninde Türkiye için elzem gördüğü üç hürriyetten bahsederek, cumhurbaşkanlığı döneminde bu üç hürriyetin ihyası için çalışacağını beyan etmiştir: düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti. Ayrıca Türkiye'nin yüksek teknolojiye geçmesi, demokrasi ve serbestleşmeyi ihmal etmemesi, ekonomik kalkınma, aktif dış politika ve savunma sanayiinde gelişim gibi hedefleri kendi cumhurbaşkanlığı döneminin ana gündem maddeleri olarak tayin etmiştir.²² Turgut Özal'ın vefatına kadar sürecek olan cumhurbaşkanlığı döneminde, ANAP'ın tek başına iktidarı (Akbulut ve Yılmaz Hükümetleri) devam etmiş, Meclis Başkanı yine ANAP kökenli olmuştur.

D. 18. DÖNEMDE SİYASAL HAYAT

TBMM'nin 18. Dönemi (14.12.1987-1.9.1991) uluslararası sistemde köklü değişikliklerin yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Soğuk Savaş'ın sonlarının yaşandığı ve iki kutuplu sistemin sona erdiği, ardından ABD hegemonyasının zaferini ilan ettiği ve yeni bir "dünya düzeninin" kurulduğu bu dönemde yaşanan olaylardan en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. "Üçüncü Küreselleşme Dalgası" olarak da adlandırılan²³ sürecin başladığı 1980'li yıllarla birlikte, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş yaşanmış, devlet başta olmak üzere üretim, ekonomi, toplum, uluslararası siyaset yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. ABD liderliğinde Batı'nın yükselişinin yaşandığı bu dönemde, SSCB uluslararası sistemde yaşanan yapısal dönüşüme uyum sağlayabilmek amacıyla Gorbaçov Döneminde perestroyka (yeniden yapılanma) ve glasnost (şeffaflık) politikalarını uygulamaya çalışmış, ancak 1991'de dağılmaktan kurtulamamıştır. Uluslararası toplum ve siyasette yaşanan bu yapısal değişimde Türkiye tam da Batı-Doğu bloklarının kesiştiği sınırda ve coğrafyada yer alması, bölge ülkeleriyle tarihsel olarak kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkiler sebebiyle bu dönemin bütün gerilimlerini bizatihi yaşamıştır.

Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde yaşanan Irak-İran Savaşı (1980-1988) ve bunun Kuzey Irak'ta yol açtığı otorite boşluğundan istifade eden PKK'nın bu bölgeye yerleşmesi, Filistin'in İsrail'e karşı başlattığı Birinci İntifada (1987-1993), Balkanlarda Bulgaristan'daki Jivkov rejiminin Türklere yönelik baskıcı politikaları, Yunanistan'la yaşanan gerilim; Soğuk Savaş'ın hemen ardından ise Birinci Körfez Savaşı (1990-1991), SSCB'nin dağılması ile Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlarda bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler ve bu ülkelerle Türkiye arasında kurulan etnik, dinî, tarihî ve kültürel bağlar gibi birçok gündemin, Türkiye'nin dış ve iç siyasetine doğrudan etkileri olmuştur.

Bunlarla birlikte, 1980 Darbesi sonrasında 1983 Genel Seçimi ile yeniden demokrasiyle buluşan Türkiye, Turgut Özal'ın I. Hükümeti (45. Hükümet) Döneminde

²² TBMM Tutanak Dergisi, 9 Kasım 1989, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 33, Birleşim 29, s. 303-304.

²³ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: Uni. of Oklahoma Press, 1991.

başta ekonomi alanında olmak üzere çok önemli yapısal değişimler yaşamıştır. Bu dönemin ardından Türkiye siyasi tarihindeki Özal yılları, TBMM'nin 18. Döneminde, yani II. Özal Hükümeti ve Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde devam etmiştir.

45. Hükümet (1983-1987) Döneminde kurulu sistemle çok fazla mücadeleye girmeyen, liberal ekonomik değişimlerle yetinen Özal, 1987 Genel Seçimi ile yine tek başına iktidar olduktan sonra, uluslararası alanda Reagan ve Thatcher'la sembolleşen, devletin ekonomideki etkinliğini azaltıp özel sektöre ağırlık veren liberal ekonomi politikalarıyla birlikte, başta devletin siyasi kontrolü olmak üzere, güçlü bir otorite ile geleneklere bağlı toplumu önceleyen “yeni-sağ” siyaseti Türkiye'ye uyarlamıştır. Bu amaçla Özal devletin ekonomideki rolünü daraltıp, özel sektör girişimlerine alan açmış, İstanbul ve civarı ile Ankara ve İzmir'e sıkışmış olan, Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği'nin (TÜSİAD) tekelindeki sermaye ve üretimin Anadolu'nun diğer şehirlerine de yayılmasını sağlamıştır. İlerleyen zamanlarda “Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılan, Konya, Gaziantep, Denizli, Kayseri gibi şehirlerde üretim ve sermayede yaşanan artış, bu şehirleri dünya piyasalarıyla tanıştırmış, orta gelirli Anadolu halkını sanayileşmeye dahil etmiştir.²⁴ İş dünyasına dahil olan bu yeni Anadolu sermayesi, 1990 yılında İstanbul'da Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği'ni (MÜSİAD) kurmuştur.²⁵

Özal'ın Türkiye'yi dünya pazarlarına açma, uluslararası ekonomiye dahil etme çabalarından birisi de, Türk Lirasının (TL) konvertibilitesini sağlamak olmuştur. 7 Ağustos 1989'da Bakanlar Kurulunun almış olduğu “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar” ile TL konvertibl olmuştur.²⁶ TL'nin konvertibilitesi, yani uluslararası piyasalarda geçerli olması, TL ile işlem yapılması ve TL'ye güven duyulması, Türkiye'nin ihracata dayalı yeni ekonomik programı için elzemdi. Bu kararlar döviz işlemleri, dolayısıyla ihracat ve ithalat kolaylaştırmıştır. Türkiye TL'nin tek taraflı bir şekilde konvertibl ilan edilmesi yerine uluslararası bir otorite olan IMF'nin de bu konuda kararını talep etmiştir. IMF Türkiye'nin başvurusunu 4 Nisan 1990'da onaylamış, böylece Türkiye dünyada parası konvertibl olarak ilan edilen 67. ülke olmuştur.²⁷

Özal'ın müteşebbis merkezli ve serbest piyasa temelli liberal ekonomi yaklaşımının bir sonucu olarak, hantal ve verimsiz olarak addedilen Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmeleri de, Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinin en çok tartışılan konularından olmuştur. 45. Hükümet Döneminde çıkarılan 2983 ve 3291 sayılı Kanunlarla özelleştirilmelerinin alt yapısı sağlanan KİT'ler 1985 yılı itibarıyla özelleştirilmeye başlanmıştır. Sümerbank'a ait tesislerle başlanan özelleştirmeler halka arz ya da doğrudan satış yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. TBMM'nin 18. Döneminde

24 Bu konuda hazırlanmış bir rapor için bkz.: European Stability Initiative (ESI), *Islamic Calvinists: Change and Conservatism in Central Anatolia*. Berlin-İstanbul, 19 September 2005, https://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_69.pdf

25 <https://www.musiad.org.tr/icerik/musiadla-tanisin-2>

26 “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar”, 11 Ağustos 1989, *Resmî Gazete*, Sayı 20249.

27 İlker Parasız, “Türk Lirasının Konvertibilitesi ve Sorunları”, *Tekstil ve Makina*, Yıl 4, Sayı 21, Haziran 1990, s. 162.

de Meclisteki oturumlarda Türk Hava Yolları, POAŞ, TÜPRAŞ, PETKİM, Erdemir gibi enerji, ulaşım ve sanayi alanlarında Türkiye'nin en önemli KİT'lerinin özelleştirilme süreci kapsamında isimlerinin zikredilmesi önemli tartışmalara yol açmıştır. Tartışmalarda muhalefet partileri özelleştirmeleri “millî kuruluşların yabancılara peşkeş çekildiği, satıldığı, blok satışla devredildiği”, “özelleştirmelerin amacından saptırılarak millî ekonomiye telafisi güç zararlar verildiği” gibi ifadelerle eleştirmiş, birçok Meclis araştırması ve gensoru talepleri olmuştur.²⁸

Ekonomik tartışmalar dışında TBMM'nin 18. Dönemini en çok meşgul eden diğer bir konu “Kürt meselesi” olmuştur. PKK'nın 1984'te Eruh ve Şemdinli'de gerçekleştirdiği kanlı saldırılarla adını duyurması, Irak-İran Savaşı sonrasında Irak ordularının Halepçe'de gerçekleştirdiği katliamdan kaçan Kürtlerin Türkiye'ye sığınması ve Körfez Savaşı ardından Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğundan istifade eden PKK'nın eylemlerini daha da şiddetlendirmesi, Kürt milliyetçiliğinin iç siyasetteki varlığı, Kürt kökenli işadamları gibi birçok parametresi olan Kürt meselesine yönelik Özal'ın yaklaşımı, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde farklı olmuştur. Başbakan olduğu 45. Hükümet Döneminde meseleyi bir güvenlik sorunu olarak ele alan Özal, köy koruculuğu, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği, Asayiş Kolordu Komutanlığı gibi girişimlerde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı olduğu dönemde ise PKK'nın artan saldırılarına karşı TSK'nın düzenlediği operasyonlar söz konusu olsa da, Kürt meselesine çözüm bulmak amacıyla daha önce hiçbir siyasi liderin gündeme getirmediği diyalog geliştirmekten, siyasi ve sosyo-ekonomik çözüm önerilerini gündeme getirmekten çekinmemiştir. Öncelikle Özal kamu otoritelerince pek kullanılmayan “Kürt” ifadesini kullanmaya başlamış, kendi annesinin “Malatyalı bir Kürt olduğu” açıklamasını yapmıştır. Konunun PKK'yla mücadele ile sınırlı olmadığını belirterek Barzani ve Talabani'yle diyalog kurmuş, Temmuz 1992'de her ikisine de diplomatik pasaport verilmesini sağlamış, böylece PKK'ya karşı peşmergenin desteği sağlanmış²⁹; Kürtçe'nin serbest bırakılmasına yönelik 19.10.1983 tarihli ve 2932 sayılı “Türkçe'den Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun” Nisan 1991'de yürürlükten kaldırılmış, Özal'ın Kürtçe televizyon ve okullarda Kürtçe'nin ikinci dil olarak öğretilmesine ilişkin açıklamaları kamuoyunda ve Mecliste oldukça tartışılmıştır.³⁰ Özal TBMM'nin 18. ve 19. Dönemlerinde cumhurbaşkanı iken Kürt Sorunu'na ilişkin birkaç rapor hazırlamıştır. Raporlar genelde askerî çözüm yerine siyasi adımlara gerek olduğu, Kürt realitesinin, kimliğinin ve dilinin kabul edilmesi gerektiği, siyasi ve sosyo-ekonomik çözümler üretilmesi gerektiğini önermiştir. Özellikle cumhurbaşkanı iken Kürt meselesinin çözümünü aktif bir tutum ve demokrasi çerçevesinde ele alan Özal, PKK'nın varlığını da göz ardı etmemiş, bir taraftan da askerî müdahalelere cevaz vermiş, Başbakan Yıldırım Akbulut'a 413 Sayılı KHK'yı hazırlamıştır. Güneydoğu kararnamesi olarak da bilinen bu KHK ile OHAL Kanunu'nda değişiklikler

28 İki örnek için bakınız: *TBMM Tutanak Dergisi*, 5 Nisan 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 43, Birleşim 99, s.215; *TBMM Tutanak Dergisi*, 23 Şubat 1989, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 23, Birleşim 63, s. 1.

29 Kemal Kirişçi, “Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası (1991-1993)”, Faruk Sönmezoğlu ed., *Türk Dış Politikasının Analizi*. 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 2001, s. 203.

30 Barlas, a.g.e., s.151.

yapılmış, PKK ile mücadelede OHAL Valiliğine pratik eylemler yapabilme kabiliyeti kazandırılmış, bazı konularda ise sansür uygulayabilme imkânı tanınmıştır.³¹ Ayrıca yine Yıldırım Akbulut Hükümeti Döneminde 12 Nisan 1991’de “Terörle Mücadele Kanunu” çıkartılmıştır.³²

Demokratikleşme, insan hakları ve özgürlükler de bu dönemde yoğun bir şekilde gündemde kalmıştır. Özal’ın cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Mecliste gerçekleştirdiği teşekkür konuşmasında değindiği “üç hürriyet” ve Menderes Döneminin “46 Ruhü”nun devamı niteliğindeki bu hürriyetler bağlamında Türk dış politikasındaki uygulamalar siyasi gündemden hiçbir zaman düşmemiştir: Düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti. Teşebbüs hürriyeti ekonomi gündemini oluşturmuşken, düşünce, din ve vicdan hürriyetleri ise insan hakları ve demokrasi çerçevesinde özellikle Türkiye’nin Batı ile ilişkilerinde oldukça belirleyici olmuştur. I. Özal Hükümeti Döneminde Türkiye 1987’de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) bireysel başvuru hakkını tanımış ve 14 Nisan 1987’de Özal’ın imzaladığı ve Dışişleri Bakanı Ali Bozer tarafından Avrupa Topluluğu dönem başkanına sunulan mektupla Roma Antlaşması’nın 237. maddesi uyarınca Avrupa Ekonomi Topluluğu’na (AET’ye) tam üyelik başvurusu gerçekleştirilmişti. Böylece Türkiye’nin Batılılaşma politikasında yeni bir döneme geçilmiştir. Özal Döneminde uygulanan aktif ve çok boyutlu dış politikada Avrupa, ABD ile birlikte her zaman müstesna bir konumda olmuştur. Özal için AET ekonomik kalkınma ve istikrar, sanayileşme, istihdam ve elbette ki demokratikleşme ve sivilleşme bakımından vazgeçilmez bir hedef konumunda olmuştur. AET’ye tam üyelik başvurusu RP hariç siyasi partilerin çoğu tarafından olumlu karşılanmış, RP AET’yi “Hristiyan Kulübü” olarak değerlendirerek bu girişimi olumsuz karşılamıştı.

TBMM’nin 18. Döneminde de II. Özal Hükümetiyle insan hakları alanında ilerlemeler kat edilmiş, Türkiye 27 Eylül 1989’da AİHM’nin zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir³³. Ayrıca Türkiye, Avrupa Konseyi bünyesindeki “Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi’ni” 11 Ocak 1988’de imzalamış, 26 Şubat 1988’de onaylamış; BM “İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme’yi” 25 Ocak 1988’de imzalamış, 21 Nisan 1988’de bir ihtirazı kayıtla onaylamıştır³⁴. Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz’ın Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi’nin imzalanmasının önemine binaen Mecliste gerçekleştirdiği konuşma muhalefet partileri tarafından da alkışlanmıştır.³⁵ Böylece Türkiye hükümet-muhalefet ayrımı yapmaksızın insan hakları alanında ortak bir irade sergilemiş, insan haklarında Batılı ülkelerle aynı sınıfta yer aldığını deklare etmiştir.

31 “2935 Sayılı Kanun ile 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (413 Sayılı KHK), 10 Nisan 1990, *Resmî Gazete*, Sayı 20488.

32 Bu dönem yaşanan Kürt meselesi tartışmalarının genel çerçevesine ilişkin kapsamlı bir rapor için bkz. Doğu Ergil, *Kürt Raporu: Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine*. İstanbul: Timaş, 2009.

33 “Bakanlar Kurulu Kararları: 89/14563 sayılı Karar”, 27 Eylül 1989, *Resmî Gazete*, Sayı 20295.

34 “İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, 29 Nisan 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 19799.

35 *TBMM Tutanak Dergisi*, 13 Ocak 1988, *Dönem 18, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 8*, s. 398.

Ayrıca, yine bu dönemde, düşünce özgürlüğünü kısıtlayan TCK'nın 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması; Türkçe'den başka dillerde yayın yapılmasını yasaklayan 2931 sayılı Kanun'un kaldırılması; üniversitelerde başörtüsü kullanımını serbest bırakan düzenlemeler, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarına önemli katkılar sunmuştur.

Özal'ın bürokrat, devlet adamı ve müteşebbis kişiliği onu diğer siyasi liderlerden farklı kılmıştır. Geleneksel siyaset yöntemleri yerine ABD'de bulunduğu dönemde tecrübe ettiği "Başkanlık sisteminin" hızlı ve teknik çalışma prensibini Türkiye'ye aktarmak istemiştir. Bu sebeple gerek başbakan gerek cumhurbaşkanı iken diğer bakanlıkların görev alanlarına sıklıkla müdahale etmiş, iç ve dış siyasetteki her konuda inisiyatif olarak bizzat karar verici ve uygulayıcı olmuştur. Bu konuda Körfez Savaşı süreci en belirgin örneklerden birisi olmuştur.

Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi ile başlayan ve 28 Şubat 1991'de ABD öncülüğünde ve BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde oluşturulan, 37 ülkenin dahil olduğu koalisyon gücünün Irak'a müdahalesiyle sonuçlanan Körfez Savaşı'nda Türkiye de taraf olmuştur. Türkiye'nin Irak'la arasındaki ekonomik ilişkileri ve özellikle PKK ile mücadelede yakın iş birliği sebebiyle, 1980-1988 Irak-İran Savaşı'nda olduğu gibi tarafsız kalacağı beklenirken, Dışişleri Bakanlığının da temayülü bu yöndeyken, Özal aktif dış politika anlayışıyla inisiyatif almıştır. Özal Körfez Savaşı'nı Türkiye ile ABD, Avrupa ve Körfez ülkeleri arasındaki iş birliğini artıracak ve ekonomiyi geliştirecek; Kuzey Irak'taki terörle mücadelede Türkiye'nin bölgesel etkisini artıracak; Ortadoğu'da Saddam Hüseyin sonrası muhtemel bir yeniden yapılanmada söz hakkı elde edilecek bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu amaçla BMGK'nin 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 sayılı Kararı uyarınca Irak'a uygulanacak ekonomik yaptırımlara (ambargo) Türkiye 8 Ağustos'ta uyacağını açıklamış, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatmış ve Irak'la ticareti durdurmuştur. Petrol zengini Suudi Arabistan'ın dahi kendi topraklarındaki petrol hattını hemen kapatmadığı bir dönemde Türkiye'nin bu hızlı kararı; ayrıca ABD'nin Türkiye'de NATO üslerini operasyon için kullanma, Türkiye'nin Irak sınırına askerî yığınak yapması gibi istekleri iç kamuoyunda ve Mecliste büyük tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreç daha sonra kamuoyunda uzunca seneler gündemde kalacak olan Çekiç Güç tartışmalarının da başlamasına neden olmuştur.

TBMM 18. Dönemde gerçekleştirilen kapalı oturumların ikisi Körfez Savaşı hakkında olmuştur. 12 Ağustos 1990 tarihli ilk kapalı oturumda, Türkiye'nin varlığını tehlikeye düşürmesi muhtemel gelişmeler karşısında hükümete, savaş hali ilanı, silahlı kuvvetlerin kullanılması, TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularında izin verilmesine ilişkin Başbakanlık Tezkeresi tartışılmış ve Tezkere kabul edilmiştir. Tezkere görüşmelerinde SHP adına konuşan Erdal İnönü, Tezkerenin muğlaklığından dem vurarak, Türkiye'nin bir macera arayışında olmasını kabullenemediğini, Batı'nın Körfez petrollerine daha rahat erişebilmesi için Türkiye'nin böylesine riskli bir karar almasını kabul etmediğini; DYP adına konuşan Süleyman Demirel, savaş ilanının TBMM yetkisinde olduğunu

ve hükümete devredilemeyeceğini belirterek başladığı konuşmasında, Tezkerede Türk askerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına ilişkin zaman, mekân gibi detaylar bulunmamasını eleştirerek, ABD başta olmak üzere Türkiye’ye “Kerkük ve Musul toprakları karşılığında kuzey cephesi açılması mı teklif edildi?” sorusunu da ekleyerek tartışmaları hararetlendirmiştir. Ardından Başbakan Yıldırım Akbulut söz alarak, durumun ivedi olduğunu, Türkiye’nin her an hazırlıklı olması ve tedbir alması gerektiğini belirterek Tezkerenin çıkmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Görüşmeler neticesinde 141 ret oyuna karşı 211 oyla Tezkere kabul edilmiştir.³⁶ 5 Eylül 1990’da gerçekleştirilen ikinci kapalı oturumda³⁷ ise benzer muhtevada ikinci tezkere 136 ret oyuna karşı 246 oyla kabul edilmiştir.³⁸ Bütün bu süreçte Özal cumhurbaşkanı olmasına rağmen, süreçte aktif rol oynamıştır. Tezkerenin kabulü sonrasında, Özal’ın müdahaleci ve ısrarcı tutumu sebebiyle Dışişleri Bakanı Ali Bozer 11 Ekim, Millî Savunma Bakanı Safa Giray 18 Ekim ve Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay 3 Aralık 1990 tarihlerinde istifa etmiştir.

Körfez Savaşı sonrasında Irak’ın kuzeyinde BMGK’nin 688 sayılı kararıyla oluşturulan uçuşa yasak bölgenin denetimi, bölgeye yönelik insani yardımın desteklenmesi için uluslararası katılımlı Huzur Operasyonu başlamış, Mayıs 1991 itibarıyla Huzur Operasyonunun askerî unsurlarının sayısı 20 bini bulmuştu. Türkiye TBMM’nin 126 sayılı Kararına atıfla, 12 Temmuz 1991’de Bakanlar Kurulunda alınan kararla TSK’nın dahil olduğu askerî unsurun Türkiye’de konuşlanmasına izin verdi. Çekiç Güç olarak da adlandırılan bu askerî unsurun kara birlikleri Eylül 1991’de Türkiye’den çekilmiş, hava unsurları ise İncirlik (Adana) ve Pirinçlik’e (Diyarbakır) konuşlanmıştır.

Çekiç Güç, ilk olarak Mecliste, Körfez Savaşı’nın fiilen başladığı 16 Ocak’tan bir gün sonra, 17 Ocak 1991’de gerçekleşen hararetli tartışmalar sonucunda alınan 126 sayılı Karar ile gündeme gelmiştir. Karar görüşmelerinde söz alan SHP lideri Erdal İnönü, “Türkiye’nin ekonomik ambargoya ve diplomatik baskılara uymasıyla ve bunlara ek olarak, Irak’ın kuzey sınırlarında, kendi sınırlarımız içinde, kendimizi savunmak için kuvvet bulundurarak, Irak’a karşı harekete geçmiş olan ortak güce askerî bir katkı da sağladığını” belirtmiş, bundan daha fazlasının sunulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Süleyman Demirel de Türkiye’nin bölgede güçlü olması gerektiğini, ancak savaş ilanı anlamına gelen bu kararın Türkiye açısından hayırlı olmayacağını belirtmiştir.³⁹ Devamında Çekiç Güç tartışmaları sonraki dönemlerde de Meclis ve Türkiye’nin gündeminde yer almaya devam etmiştir.

36 TBMM Tutanak Dergisi, 12 Ağustos 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 46/1, (Olağanüstü) Birleşim 126, ss. 3-31.

37 TBMM Tutanak Dergisi, 5 Eylül 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 47/1, Birleşim 3, ss. 2-39.

38 “TBMM Kararı (Körfez Krizi Sebebiyle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye’de Bulunmasına, Anayasanın 92 nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair)”, 7 Eylül 1990, Resmî Gazete, Sayı 20628.

39 TBMM Tutanak Dergisi, 17 Ocak 1991, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 55, Birleşim 66, ss. 293-325.

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. SİYASAL SİSTEM VE MECLİSİN ROLÜ

1982 Anayasası'nın düzenlediği siyasal sistemde 2007 ve 2017'de iki köklü değişiklik yapılmıştır. Birincisinde, 21 Ekim 2007 halkoylamasıyla kabul edilen 31 Mayıs 2007 tarih ve 5678 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu'yla "cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kararlaştırılmış"; ikincisinde, 16 Nisan 2017 halkoylamasıyla kabul edilen 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu'yla yeni sistem "Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine" dönüşmüştür. Bu sebeple TBMM'nin 18. Dönemindeki siyasal sistemin anlatıldığı bu bölümde, 2007 ve 2017'deki köklü değişiklikler öncesindeki haliyle 1982 Anayasası ve bu Anayasa'ya göre TBMM'nin rolü ele alınmıştır.

1982 Anayasası siyasal sistem olarak parlamenter hükümet sistemini benimsemiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin geçerli olduğu bu sistemde, Anayasa'nın 7, 8 ve 9. maddelerine göre yasama yetkisini TBMM, yürütme yetkisini cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yargı yetkisini ise Türk milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemeler yerine getirmektedir. İnkili yapı arz eden yürütme organlarından cumhurbaşkanı yasama organına karşı sorumsuz iken, Bakanlar Kurulu yasama organı karşısında sorumludur. Hükümetin başı ise Bakanlar Kuruluna da başkanlık yapan başbakandır.

Anayasa'nın 87. maddesinde ise TBMM'nin görev ve yetkileri sıralanmıştır. Buna göre TBMM'nin öncelikli yetki ve görevi kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmaktır. 18. Dönem TBMM'de 34'ü kod kanun, yani belirli bir alanda yeni baştan düzenleme yapan kanun, olmak üzere çevre kanunlar da dahil toplam 359 kanun koyulmuş, üç kanun (3419, 3563, 3621 sayılı Kanunlar) yürürlükten kaldırılmıştır (mülga kanun).⁴⁰

İkincisi, Bakanlar Kurulunu, yani hükümeti ve bakanları denetlemektir. TBMM Bakanlar Kurulu ve bakanları Anayasa'nın 98, 99 ve 100. maddelerinde zikredilen soru, Meclis araştırması, Meclis soruşturması, gensoru ve genel görüşme yollarıyla denetlemektedir. TBMM üyesi her bir milletvekilinin verebileceği "yazılı ve sözlü soru önergesi" veya hükümet, siyasi parti grupları veya en az yirmi milletvekili tarafından önerilen "Meclis araştırması" ve "genel görüşme" gibi denetleme yolları sonucunda Genel Kurulda herhangi bir oylama yapılmaz ve hükümet ya da bakanlar üzerinde herhangi bir yaptırıma sebep olmazlar. Ancak TBMM'de hükümet ve bakanları denetlemek için en çok başvurulan denetim yollarıdır. Başbakan ve bakanların görevleri hakkında cezai sorumluluklar "Meclis soruşturması", siyasi sorumluluklar ise "gensoru" ile denetlenmektedir. Her ikisi de yaptırımları olan ve kesin sonuçlar doğuran, bu yönüyle Meclisin en etkili denetim yollarıdır. 18. Dönem TBMM'de 514 sözlü soru önergesi, 1365 yazılı soruya çevrilen soru önergesi, 211 Meclis araştırma önergesi, 4 Meclis soruşturma önergesi, 60 genel görüşme önergesi, 28 gensoru verilmiştir.⁴¹

40 <https://www.mevzuat.gov.tr>

41 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani

Üçüncüsü, TBMM Bakanlar Kuruluna belirli konularda “kanun hükmünde kararname” (KHK) çıkarma yetkisi de vermektedir. 18. Dönem TBMM’de kabul edilip Resmî Gazetede yayımlanan KHK sayısı 136’dır. KHK’ların 70’i 46. Hükümet, 41’i 47. Hükümet, 25’i ise 48. Hükümet Döneminde çıkmıştır.⁴²

Bunlar dışında Anayasa’nın 87. maddesinde TBMM’nin “bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek; milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak; Anayasa’nın 14. maddesindeki fiillerden dolayı hüküm giyenler hariç olmak üzere, genel ve özel af ilanına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek; (Meclis İctüzüğü’nü yapmak, Anayasa’yı değiştirmek, olağanüstü hallerde cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunun çıkardığı KHK’ları onaylamak gibi) Anayasa’nın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmek” yetki ve görevleri de sıralanmaktadır.

Parlamente hükümet sisteminde Meclisin asıl önemi, yürütme erkinin başı olan cumhurbaşkanının Meclis üyeleri tarafından, hükümetin başı olan başbakanın ise Meclis üyeleri arasından seçiliyor olmasıdır. Anayasa’nın 101. maddesinde cumhurbaşkanının kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğretim yapmış Meclis üyeleri arasından ya da bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşları arasından “Meclis tarafından (Anayasa, md.102)” seçileceği; Anayasa’nın 109. maddesinde de Bakanlar Kurulunun yani hükümetin başı olan başbakanın Meclis üyeleri arasından cumhurbaşkanı tarafından atanacağı belirtilmektedir. Ayrıca Anayasa’nın 110. maddesine göre Bakanlar Kurulunun programı TBMM’de okunur ve güvenoyuna başvurulur. Dolayısıyla TBMM parlamente sistemde yürütmenin belirlenmesinde, meşruiyetinde ve denetiminde oldukça önemli bir role sahiptir. Bu sebeple Mecliste çoğunluğun tek bir partide toplandığı dönemlerde yasama ve yürütme erki arasındaki uyum artmakta, işleyiş hızlanmakta, buna karşılık yasamanın yürütme üzerindeki denetimi zayıflamaktadır.

TBMM’nin 18. Döneminde, ANAP iktidarları, yasama ve yürütmenin birlikte hızlı ve aktif olarak çalıştığı dönemler olmuştur. II. Özal Hükümeti olarak da adlandırılan 46. Hükümet Döneminde Meclis Başkanı ANAP kökenli Yıldırım Akbulut ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren idi; 47. Hükümet (Yıldırım Akbulut Hükümeti) ve 48. Hükümet (I. Mesut Yılmaz Hükümeti) Dönemlerinde ise iktidar partisi ANAP, Meclis Başkanı ANAP kökenli İsmet Kaya Erdem, cumhurbaşkanı da ANAP kurucu lideri Turgut Özal idi. Bu haliyle 18. Dönem TBMM’si yasama ve yürütmenin neredeyse her kademesinde ANAP etkisinde geçen bir dönem olmuştur.

42 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani; www.mevzuat.gov.tr

Tablo – 7: TBMM 18. Dönem Cumhurbaşkanları, Meclis Başkanları, Hükümetler

	29 Kasım 1987 Genel Seçimi	31 Ekim 1989 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	
Cumhurbaşkanı	Kenan Evren (07.11.1982-09.11.1989)	Turgut Özal (09.11.1989-17.04.1993)	
Meclis Başkanı	Yıldırım Akbulut (24.12.1987-09.11.1989)	İsmet Kaya Erdem (21.11.1989-20.10.1991)	
Hükümet	46. Hükümet II. Turgut Özal Hükümeti (21.12.1987-09.11.1989)	47. Hükümet Yıldırım Akbulut Hükümeti (09.11.1989-23.06.1991)	48. Hükümet I. Mesut Yılmaz Hükümeti (23.06.1991-20.11.1991)

B. MECLİS ARİTMETİĞİ

29 Kasım 1987 Genel Seçimi öncesinde Anayasa'nın 75. maddesinde 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun'la değişiklik yapılarak Meclisteki milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştır. Katılımın % 93,3 gibi oldukça yüksek bir oranda gerçekleştiği 1987 Genel Seçimine katılan yedi siyasi partiden ülke geneli ve seçim bölgelerindeki % 10'luk barajı (çifte baraj) sadece ANAP, SHP ve DYP geçebilmiştir, ki bu üç partinin oy oranlarının toplamı % 80 olup, Mecliste temsil edilmeyen seçmen oranı %20 olmuştur. Çifte barajlı d'Hondt ve kontenjan adaylı karma seçim sisteminin bir yansıması olarak ANAP oyların % 36,31'ini alarak 292, SHP % 24,74'ü ile 99, DYP ise % 19,14'ü ile 59 milletvekili çıkarabilmiştir. Yani ANAP 450 milletvekilinin % 64,88'ine, SHP % 22'sine, DYP ise % 13,12'sine sahip olmuştur. Böylece ANAP salt çoğunluk olan 226'yı tek başına sağlayarak TBMM'nin 18. Döneminde 46., 47. ve 48. Hükümetler olmak üzere üç kez hükümet kurabilmiştir. Ayrıca yine çoğunluğu elinde tutan parti olarak ANAP, Yıldırım Akbulut'u 15. ve İsmet Kaya Erdem'i ise 16. TBMM Başkanı olarak seçebilmiştir.

18. Dönem milletvekillerinden 206'sı milletvekili, altısı Cumhuriyet Senatosu üyesi, ikisi Temsilciler Meclisi üyesi, dokuzu ise Danışma Meclisi üyesi olmak üzere toplam 223'ü daha önceki dönemlerde çeşitli yasama organlarında görev yapmış vekillerden ve üyelerden oluşmuştur.⁴³ Ayrıca 450 milletvekilinin sadece altısı (ANAP dört, SHP iki) kadın milletvekili idi.

Meclis aritmetiği açısından 1989'da önemli bir kırılma yaşanmıştır. Ekim 1989'da Paris'te düzenlenen "Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları" konulu konferansa katılan SHP'li yedi milletvekili (Adnan Ekmen, Ahmet Türk, İsmail Hakkı Önal, Kenan Sönmez, Mahmut Alınak, Mehmet Ali Eren, Salih Sümer) 16 Kasım 1989'da partilerinden ihraç

43 TBMM, TBMM Albümü: 18. Dönem, Birinci Baskı, Ankara: TBMM Vakıf Ofset, 1988, s. 16.

edilmiş; ihraç olayını protesto eden Abdullah Baştürk, Arif Sağ, Cüneyt Canver, Fehmi Işıklar, İlhami Birinci ve Mehmet Kahraman 23 Kasım'da; Hüsnü Okçuoğlu, Kemal Anadol ve Tevfik Koçak ise 1 Aralık'ta; Aydın Güven Gürkan ve Kamil Ateşoğlu ise 13 Aralık 1989'da SHP'den istifa etmiştir. SHP'den istifa eden milletvekillerinden 10'u, bazı eski SHP'li vekillerle birlikte 7 Haziran 1990'da, Fehmi Işıklar genel başkanlığında Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurmuştur. HEP günümüzde Halkların Demokratik Partisi'yle (HDP) devam eden "Kürt milliyetçiliği" söylemini temsil eden ilk parti olarak kabul edilmektedir.⁴⁴ Her ne kadar SHP tarafından ihraç edilen ve SHP'den istifa eden milletvekilleri tarafından kurulmuş olsa da, 20 Ekim 1991 Genel Seçiminde HEP %10'luk ülke geneli barajını aşabilmek amacıyla SHP çatısı altında seçime girmiştir.

Tablo – 8: Meclis Aritmetiğindeki Değişim

	1987	1988	1989
ANAP	292	291	283
SHP	99	99	81
DYP	59	59	56
Bağımsız	-	-	25
Boş	-	1	5
Mevcut Üye Sayısı	450	449	445

Kaynak: *TBMM Albümü: 18. Dönem*, Birinci (1989) ve İkinci (1990) baskılar.

Böylece 1989 yılında vefat eden milletvekillerinin de çıkarılmasıyla yeni sandalye dağılımı ANAP 283, SHP 81, DYP 56, Bağımsız 25 ve Boş 5 şeklinde olmuştur. 25 bağımsız milletvekilinin 18'i SHP'den, beşi ANAP'tan, ikisi ise DYP'den ayrılan milletvekillerinden oluşmuştur.⁴⁵

C. MECLİS FAALİYETLERİ

14 Aralık 1987 tarihli ilk oturumla başlayıp 1 Eylül 1991'deki son oturuma kadar devam eden ve beş yasama yılına tekabül eden TBMM 18. Döneminde iki cumhurbaşkanı, iki TBMM başkanı, üç farklı başbakan/hükümet görev yapmıştır. Yine bu dönemde bir genel seçim (1987), bir halkoylaması (1988), bir yerel seçim (1989) ve bir cumhurbaşkanlığı seçimi (1989) gerçekleşmiştir.

44 "Kürt milliyetçiliği" söylemleri siyasi akım HEP ile başlamış Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP) ile devam etmiş, günümüzde Halkların Demokratik Partisi (HDP) ile devam etmektedir.

45 *TBMM Albümü: 18. Dönem*, İkinci Baskı, Ankara: TBMM Vakıf Ofset, 1989, s. 15.

Tablo – 9: TBMM 18. Dönem Yasama Yılları

1. Yasama Yılı	14.12.1987 – 07.08.1988
2. Yasama Yılı	01.09.1988 – 22.06.1989
3. Yasama Yılı	01.09.1989 – 14.08.1990
4. Yasama Yılı	01.09.1990 – 28.08.1991
5. Yasama Yılı	01.09.1991 – 01.09.1991

Kaynak: tbmm.gov.tr

TBMM'nin kuruluş yıldönümü kutlamalarının gerçekleştiği her yılın “23 Nisan” tarihinde yabancı devlet erkanının Meclise davet edilmesine, davetliler arasından “en kıdemli” olan parlamenterin yabancı misafirler adına Genel Kurulda konuşma yapmasına önem verilmiştir. TBMM'nin 18. Döneminde de dört kez yabancı devlet adamları tarafından Genel Kurula hitap gerçekleşmiştir. 1988’de Malezya Millet Meclisi Başkanı Tan Sri Dato Mohd Haji İsmail, 1989’da İsviçre Kantonlar Meclisi Başkanı Hüber Reymon, 1990’da Malezya Senato Başkanı Ahmed Ural, 1991’de Macaristan Sosyal Güvenlik Bakan Yardımcısı Andras Kelemen TBMM törenlerine katılan yabancı devlet erkanı içerisinde en kıdemli parlamenter olarak hitaplarını gerçekleştirmiştir.⁴⁶

18. Dönemde Mecliste gerçekleşen toplam 448 birleşimin üçünde kapalı oturum (gizli celse) gerçekleşmiştir. 22 Şubat 1990 tarihli 81. Birleşimin ikinci ve üçüncü oturumlarında, ANAP, SHP ve DYP adına grup başkanvekillerinin genel görüşme açılma talebiyle “Hükümetin terörle ilgili çalışmaları ve alınan tedbirler” kapalı oturumda görüşülmüştür.⁴⁷ Diğer iki kapalı oturum Körfez Savaşı ile alakalı tedbirler ve tezkere ile alakalı olmuştur. 12 Ağustos 1990 tarihli 126. Birleşimin ikinci oturumunda “Milli güvenliğin sağlanmasından ve silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan Hükümete, meydana gelen ve ülkemizi yakından ilgilendiren olaylar sebebiyle, savaş hali ilan, silahlı kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunması konularında yetki istemine ilişkin Başbakanlık Tezkeresi”⁴⁸, 5 Eylül 1990 tarihli 3. Birleşimin ikinci oturumunda “Irak’ın Kuveyt’i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez krizi sebebiyle, hudut ve şümulü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verilmesi istemine ilişkin Başbakanlık Tezkeresi”⁴⁹ görüşülmüştür. Kapalı oturumlarda gerçekleşen görüşmeler sonucunda birinci tezkere 151 ret, 6 geçersiz oya karşı 216 oyla; ikinci tezkere ise 136 ret oyuna karşı 246 oyla kabul edilmiştir.

46 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.yabanci_konuk; TBMM, *Tarihe Düşülen Notlar-2: Yabancı Devlet Adamlarının Genel Kurul Konuşmaları*. Ankara: TBMM Basımevi, 2012.

47 TBMM Tutanak Dergisi, 22 Şubat 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 41, Birleşim 81, ss. 312-313.

48 TBMM Tutanak Dergisi, 12 Ağustos 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 46, Birleşim 126, ss. 476-477.

49 TBMM Tutanak Dergisi, 5 Eylül 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 47, Birleşim 3, ss. 114-115.

Meclis yasama faaliyetlerine bakıldığında, 18. Dönemde kabul edilen TBMM Kararı sayısı 99, 34'ü kod kanun olmak üzere bu dönemde çıkan kanun sayısı toplam 359, mülga kanun sayısı üç (3419, 3563 ve 3621 sayılı Kanunlar) ve kanun hükmünde kararname (KHK) sayısı 136'dır. Yine bu dönemde TBMM'de 514 sözlü soru önergesi, 1365 yazılı soruya çevrilen soru önergesi, 211 Meclis araştırması önergesi, 4 Meclis soruşturma önergesi, 60 genel görüşme önergesi, 28 gensoru verilmiştir.⁵⁰

18. Dönemde uluslararası sistemdeki yapısal dönüşümle birlikte, Türkiye iç siyasetinde de yeni küresel sisteme uyum arayışları çerçevesinde ekonomi başta olmak üzere, demokratikleşme, sivilleşme ve uluslararasılaşma gibi önemli konular Meclis gündemini işgal etmiştir. Körfez Savaşı ile “savaş olgusunu” sınırlarında hisseden Türkiye için 1990'lı yıllar aynı zamanda terör örgütü PKK'nın da şiddet ve terör eylemlerini artırdığı bir dönemdir. Bu bakımdan 18. Dönem TBMM'sinde yasalaşan kanunlar arasında 12 Nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı “Terörle Mücadele Kanunu” hem terörle mücadelenin tanımını yapması, tasnif etmesi ve çerçevesini belirlemesi, hem de bazı kanunlarda tamamen ya da kısmen değişikliklere sebep olması nedeniyle, gerek lehte ve aleyhte yaşanan tartışmalarla Mecliste, gerekse kamuoyunda uzun süre gündemde kalmıştır.

Tablo – 10: 3713 Sayılı Kanunla Yürürlükten Kaldırılan Hükümler

Kanun	Kaldırılan Hükümler
2 sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu	Tamamı
6187 sayılı Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkında Kanun	Tamamı
765 sayılı Türk Ceza Kanunu	140, 141, 142 ve 163. maddeler
2908 sayılı Dernekler Kanunu	5/7, 5/8, ve 6/2. maddeler
2931 sayılı Türkçe'den Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun	Tamamı

Kaynak: “Terörle Mücadele Kanunu”, *Resmî Gazete*, Sayı 20843 (Mükerrer).

3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu, terörle ilgili birçok uluslararası düzenlemenin aksine terör ve terör suçlusu kavramlarını tanımlamış, bu kapsamdaki suçları da terör suçları ve terör amacı ile işlenen suçlar şeklinde sınıflandırmıştır. Kanun hakkında Meclisteki tartışmalar özgürlüklerin kısıtlanması ve kolluk güçlerine terörle mücadelede aşırı yetki verildiği yönünde yoğunlaşırken, özellikle “terör amacı ile işlenen suçlar” başlığı altında sıralanan suçların şiddet içermemesi ve muğlak olması sebebiyle önemli insan hakları ihlallerine yol açacağı dile getirilmiştir. 11 Nisan'da Kanun'a ilişkin Mecliste gerçekleştirilen görüşmelerde SHP adına söz alan Ali Haydar Erdoğan TCK 141, 142 ve 163. maddelerin

50 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani

kaldırılması ile bir iyileşme görüntüsü veriliyor olsa da, basına yönelik dolaylı sansürün ciddi anlamda devam ettiğini; DYP adına söz alan Yaşar Topçu Kanun düzenlemesindeki geçici maddelerle amaçlanan “şartlı salıvermelerin” yani affın, hükümet tarafından siyasi rant olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁵¹ Tasarıyı savunmak adına söz alan Adalet Bakanı Mahmut Oltan Sungurlu ise tasarıyla üç amaç güdüldüğünü belirterek bu amaçları şu şekilde sıralamıştır: Terörle mücadele için getirilen hükümler, cezaevinde bulunanlar için bir defaya mahsus uygulanacak şartlı salıverme, demokratikleşme için bazı kanunlarda değişiklikler.⁵² Bütün bu tartışmalar 30 Ocak'ta emekli Korgeneral Hulusi Sayın'ın, 7 Nisan 1991'de de emekli Tümgeneral Memduh Ünlütürk'ün silahlı saldırı sonucu öldürülmeleri üzerine daha da hararetle yaşanmıştır.

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile TCK'nın 140, 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine oldukça önemli katkı sağlamıştır. TCK 141. madde toplumsal bir grubun şiddet kullanarak toplumun diğer unsurları üzerinde tahakküm kurmasına yol açabilecek ve devlet düzenini bozucu örgütlenme faaliyetlerine ilişkin yasaklar ve cezalar; 142. madde bu faaliyetlerle alakalı propagandaya ilişkin yasaklar ve cezalar⁵³; 163. madde ise devletin laik yapısına karşı faaliyetlerine ilişkin yasaklar ve cezalar ihtiva etmesine rağmen, bu kanunların uygulanmaları esnasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. 3713 sayılı Kanun'un hazırlanması sürecinde Adalet Komisyonu 8 Nisan 1991 tarihli raporunda, bu maddelerin “mevcut şekilleriyle, düşüncüyü ifade hürriyeti ile düşüncelerin örgütlenmesi hürriyetini kısıtlayıcı mahiyette olduklarına; bu sebeplerle hem Devletin düzenini korumak ve hem de düşüncüyü ifade ve örgütlenme hürriyetini sağlamak ve böylece bu iki hukuki menfaati dengeli ve çağdaş demokratik hukuk düzenine uygun hale getirmek için bu maddeleri yürürlükten kaldırarak, bunların yerine yeni bir hüküm getirmek zorunluğunun ortaya çıktığını” belirtmiştir.⁵⁴

Neticede, Terörle Mücadele Yasası 12 Nisan 1991'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun yürürlüğe girer girmez toplam 43 bin tutuklu ve hükümlüden cezalarının öngörülen bölümlerini tamamlayanların şartlı salıverilmelerine başlanmıştır. Terörle Mücadele Yasası ile kaldırılan kanunlar ve bazı kanun maddelerinden TCK 141, 142 ve 163. maddeler ile 2931 sayılı Türkçe'den Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun'un kaldırılması hususunda, Meclisteki görüşmelerde hükümetten muhalefete kadar bütün katılımcılar arasında adeta konsensüs sağlanmıştır.

TBMM 18. Dönemine damga vuran diğer bir gündem ise yükseköğretimde başörtüsünün kullanılmasına yönelik hükümetlerin girişimi, buna karşı Kenan Evren ve SHP'nin direnci olmuştur. Bu konuda ilk girişim Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde

51 TBMM Tutanak Dergisi, 11 Nisan 1991, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 59, Birleşim 106, s. 224 ve 229.

52 A.g.e., s. 237.

53 “Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, 11 Aralık 1951, Resmî Gazete, Sayı 7979.

54 “Terörle Mücadele Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/802)”, TBMM Tutanak Dergisi, 11 Nisan 1991, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 59, Birleşim 106, Ekli Kısım, s. 3.

gerçekleşmiştir. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda öğrencilerin başörtüsü kullanabilmelerine ilişkin ilk teklif 16.11.1988'de Meclise sunulmuş “Üniversite ve yüksekokullardakız öğrencilerin türban veya başörtüsü ile derslere, sınavlara, çeşitli eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmalarına engel olunamaz” şeklinde 2547 sayılı Kanun'a bir ek ve üç geçici madde getirilmesi teklif edilmiş, SHP grubundan “üniversitelerin adını değiştirip medrese yapalım... fesi de ilave edelim” şeklinde sert karşılık bulmuştur. DYP'nin karşı çıkmadığı teklif kabul edilmiş⁵⁵ olmasına rağmen, Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından bir daha görüşülmek üzere Meclise geri gönderilmiştir. 10 Aralık 1988'de gerçekleşen ikinci görüşmede ANAP ve DYP yine değişiklik lehine görüş beyan etmiş, SHP ise değişiklikle “laikliğin tahrip edilmek istendiğini” iddia ederek yine öneriye karşı çıkmıştır. Görüşmeler din ve vicdan hürriyeti, eğitim hakkı, Atatürk, laiklik temaları üzerinden oldukça hararetli geçmiş⁵⁶, nihayetinde Meclisin ekseri çoğunluğu ile kabul edilmiş ve yasalaşmıştır.⁵⁷ Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Kenan Evren 4 Ocak 1989'da 3511 sayılı Kanun'un 2. maddesi ile 2547 sayılı Kanun'un “Ek 16. maddesi” (Madde metni: “Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir”) hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi 7 Mart 1989'da oy çokluğu ile düzenlemelerin iptal edilmesine karar vermiştir.⁵⁸

Turgut Özal başbakanlığı döneminde bir türlü gerçekleştiremediği yükseköğretimde başörtüsü serbestliğini cumhurbaşkanı olduğunda yeniden gündeme getirmiştir. 25 Ekim 1990 tarihli Meclis Genel Kurulundaki görüşmelerde hükümet SHP tarafından “başörtüsünü siyasi oy için kullanmakla eleştirilmiş”; ancak görüşmeler neticesinde 3670 sayılı Kanun kabul edilmiştir.⁵⁹ Bu Kanun'la 2547 sayılı Kanun'a “yürürlükteki Kanunlara aykırı olmamak kaydıyla Yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir” maddesi eklenmiştir.⁶⁰ SHP Kanun'un iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuş, ancak Mahkeme 9 Nisan 1991 tarihli kararında iptal istemini reddetmiştir.

D. ÖNE ÇIKAN İSİMLER

Turgut Özal'ın liberal ve kapsayıcı politikalarını içeren bu döneme, Özal'ın siyasi görüşüyle uyum sağlayan, ancak farklı siyasi geçmişten gelen siyasetçiler ile Özal'ın siyasete kazandırdığı gençler (prensler) damgasını vurmuştur. Bunlar içerisinde Meclis Başkanlığı da

55 TBMM Tutanak Dergisi, 16 Kasım 1988, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 17, Birleşim 26, s. 245.

56 TBMM Tutanak Dergisi, 10 Aralık 1988, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 19, Birleşim 38, ss. 271-300.

57 “2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44 üncü Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun” (3511 sayılı Kanun), 27 Aralık 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 20032.

58 Anayasa Mahkemesi, 7 Mart 1989, Esas: 1989/1, Karar: 1989/12, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/152e95a6-8e5c-4e9e-ae1a-197acdaefe66?excludeGereke=True&wordsOnly=False>

59 TBMM Tutanak Dergisi, 25 Ekim 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 50, Birleşim 25, ss. 255-272.

60 “Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14/1/1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4/11/1981 Tarihli ve 2547 sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun” (3670 sayılı Kanun), 28 Ekim 1990, *Resmî Gazete*, Sayı 20679.

yapmış olan Necmettin Karaduman, Kaya Erdem, Mustafa Taşar ve Yıldırım Akbulut gibi tecrübeli isimler ile genç ve yeni siyasetçiler olarak ortaya çıkan Adnan Kahveci ve Mesut Yılmaz gibi isimler ön plana çıkmıştır. Ayrıca Özal'ın yakın çevresini oluşturan Mehmet Keçeciler, Hüsnü Doğan, Cemil Çiçek ve Abdülkadir Aksu gibi siyasi aktörler de bu dönemde öne çıkan isimler arasında yer almıştır.

Muhalefet cephesinde ise TBMM'nin 18. Döneminde yeniden siyasete dönen Süleyman Demirel ve "Sol"un yeni lideri olarak sunulan Erdal İnönü; her ne kadar Mecliste olmasalar da kamuoyunda edindikleri yer ve siyasi konumları ile Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş ve Bülent Ecevit dikkat çeken siyasi figürler olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

TBMM'nin 18. Dönemini her yönüyle "Özal Dönemi" olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Bu dönem, Soğuk Savaş'ın bitip iki kutuplu sistemin sona erdiği ve yeni bir uluslararası sistemin başladığı döneme denk gelmiştir. Aynı zamanda bu dönem Türkiye'de de 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası yeniden demokratikleşme girişimlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir.

Turgut Özal'ın liberal, demokrat, özgürlükçü politikalarının her yönüyle hayata geçtiği TBMM 18. Dönemi, Türkiye'nin ticaret, eğitim, sanayileşme, tüketim tercihleri, hayat standartları ve birçok alanda kabuğunu değiştirdiği bir dönem olmuştur. Türk kamuoyunun renkli televizyon, bilgisayar gibi elektronik cihazlarla tanıştığı; Anadolu sermayesinin ithalat ve ihracatla kalkınmaya başladığı; askerî vesayeti sona erdiren ve eski baskıcı ve yasakçı devlet anlayışının ürünü olan TCK 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması gibi birçok kanuni değişikliğin yapıldığı TBMM 18. Dönemi, Türkiye'nin hemen yanı başında yaşanan Körfez Savaşı'na da denk gelmiştir.

Özal'ın II. Hükümetini, Yıldırım Akbulut Hükümetini ve Mesut Yılmaz'ın I. Hükümetini içeren bu dönem, ANAP'ın siyaseten zirveye çıkıp, çok kısa zamanda zirveden düşüşünün de başladığı bir dönem olmuştur. Ayrıca Özal'ın cumhurbaşkanı olması ile sol kesimde "laiklik" söylemleri çoğalmış, Özal'ın muhafazakâr yönü sürekli gündemde tutulmuş, "takunyalı" karikatürler ve gazete manşetleri gündemden düşmemiştir. Özal'ın nevi şahsına münhasır dört eğilimi kendisinde toplayan kişiliği ile "tonton dede" imajı da bu döneme damga vurmuştur.

TBMM 18. Döneminde ANAP 46, 47 ve 48. Hükümetler Döneminde tek başına iktidar olmuştur. Bu dönemden sonra Kasım 2002'deki Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarına kadar Türkiye'yi koalisyon hükümetleri yönetmiştir.

KAYNAKLAR

- “10.6.1983 Tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile 10.9.1987 Tarih ve 3403 Sayılı Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” (3404 Sayılı Kanun), 19 Ekim 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19609.
- “2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44 üncü Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun” (3511 sayılı Kanun), 27 Aralık 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 20032.
- “2935 Sayılı Kanun ile 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (413 Sayılı KHK), 10 Nisan 1990, *Resmî Gazete*, Sayı 20488.
- “298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun, 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun ve 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanununun Bazı Hükümlerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (3377 Sayılı Kanun), 3 Haziran 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19476.
- “298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun, 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanununun ve 2972 Sayılı Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıktan ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun” (3420 sayılı Kanun), 13 Nisan 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 19784.
- “7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu ile Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 9 Kasım 1982, *Resmî Gazete*, Sayı 17863 (Mükerrer).
- “7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun” (3361 Sayılı Kanun), 18 Mayıs 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19464 (Mükerrer).
- “Bakanlar Kurulu Kararları: 89/14563 sayılı Karar”, 27 Eylül 1989, *Resmî Gazete*, Sayı 20295.
- “İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, 29 Nisan 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 19799.
- “Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14/1/1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4/11/1981 Tarihli ve 2547 sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun” (3670 sayılı Kanun), 28 Ekim 1990, *Resmî Gazete*, Sayı 20679.
- “Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanun”, (3403 Sayılı Kanun), 11 Eylül 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19571 (Mükerrer).
- “TBMM Kararı (Körfez Krizi Sebebiyle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye’de Bulunmasına, Anayasanın 92 nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair)”, 7 Eylül 1990, *Resmî Gazete*, Sayı 20628.
- “TBMM Kararı”, 1 Kasım 1989, *Resmî Gazete*, Sayı 20329.
- “Terörle Mücadele Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/802)”, *TBMM Tutanak Dergisi*, 11 Nisan 1991, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 59, Birleşim 106, Ekli Kısım.
- “Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, 11 Aralık 1951, *Resmî Gazete*, Sayı 7979.
- “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar”, 11 Ağustos 1989, *Resmî Gazete*, Sayı 20249.
- “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127 nci Maddesinin Üçüncü Fıkrasının Değiştirilmesine ve Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun” (3467 sayılı Kanun), 13 Ağustos 1988, *Resmî Gazete*, Sayı 19898.
- “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 12 Eylül 1987, *Resmî Gazete*, Sayı 19572.
- Ahmad, F. (2002). *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.
- Akgün, B. (2002). *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel.
- Akgün, B. (2009). “12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980-1983)”, içinde A. Çaylak, C. Göktepe, M. Dikkaya ve H. Kapu (Ed.), *Türkiye’nin Politik Tarihi* (İç ve Dış Politika). Ankara: Savaş Yayınları. ss. 543-566.

- Anadolu Ajansı. (2011). *Türkiye'nin 90 Yılı: 1919-2009*, İkinci Baskı, Ankara: AA Yayınları, 2011.
- Anayasa Mahkemesi, 13 Haziran 1988, Esas: 1988/14, Karar: 1988/18, [http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr / Karar/Content/a7ccbe5c-431c-4b4d-aa7f-6111fcc9407b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False](http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/a7ccbe5c-431c-4b4d-aa7f-6111fcc9407b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False)
- Anayasa Mahkemesi, 7 Mart 1989, Esas: 1989/I, Karar: 1989/12, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/152e95a6-8e5c-4e9e-ae1a-197acdaefe66?excludeGerekce=True&wordsOnly=False>
- Anayasa Mahkemesi, 9 Ekim 1987, Esas: 1987/23, Karar: 1987/27, [http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/ Karar/Content/3ca50a57-a74a-4e0b-8d78-2bca04e909d0?excludeGerekce=True&wordsOnly=False](http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/3ca50a57-a74a-4e0b-8d78-2bca04e909d0?excludeGerekce=True&wordsOnly=False)
- Barlas, M. (1994). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Ergil, D. (2009). *Kürt Raporu: Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine*. İstanbul: Timaş.
- European Stability Initiative (ESI), (2005). *Islamic Calvinists: Change and Conservatism in Central Anatolia*. Berlin-İstanbul, 19 September, https://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_69.pdf
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave : Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: Uni. of Oklahoma Press.
- Karpat, K. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*. 8. Baskı, İstanbul: Timaş.
- Kirişçi, K. (2001). "Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası (1991-1993)", Faruk Sönmezoğlu ed., *Türk Dış Politikasının Analizi*. 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Parasız, İ. (1990). "Türk Lirasının Konvertibilitesi ve Sorunları", *Tekstil ve Makina*, Yıl 4, Sayı 21, Haziran.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 10 Aralık 1988, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 19, Birleşim 38.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 11 Nisan 1991, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 59, Birleşim 106.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 12 Ağustos 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 46/1, (Olağanüstü) Birleşim 126.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 12 Ağustos 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 46, Birleşim 126.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 13 Ocak 1988, Dönem 18, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 8.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 16 Kasım 1988, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 17, Birleşim 26.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 17 Ocak 1991, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 55, Birleşim 66.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 22 Şubat 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 41, Birleşim 81.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 23 Şubat 1989, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 23, Birleşim 63.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 25 Ekim 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 50, Birleşim 25.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 5 Eylül 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Cilt 47/1, Birleşim 3.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 5 Nisan 1990, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 43, Birleşim 99.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 9 Kasım 1989, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 33, Birleşim 29.
- TBMM, (2012). *Tarihe Düşülen Notlar-2: Yabancı Devlet Adamlarının Genel Kurul Konuşmaları*. Ankara: TBMM Basımevi.
- TBMM, (1988). *TBMM Albümü: 18. Dönem*, Birinci Baskı, Ankara: TBMM Vakıf Ofset.
- TBMM, (1989). *TBMM Albümü: 18. Dönem*. İkinci Baskı, Ankara: TBMM Vakıf Ofset.
- <https://www.mevzuat.gov.tr>
- <https://www.musiad.org.tr>
- <https://www.tbmm.gov.tr>

XIX. DÖNEM TBMM VE
“YENİDEN KOALİSYONLAR”
DÖNEMİNİN BAŞLANGICI

ÖMER FARUK GENÇKAYA

XIX. DÖNEM TBMM VE “YENİDEN KOALİSYONLAR” DÖNEMİNİN BAŞLANGICI

Ömer Faruk Gençkaya*

GİRİŞ

19. Dönem TBMM'nin oluşumunu sağlayan 1991 erken seçimleri 1987 ve 1989'daki iç ve dış gelişmelerden etkilenmiştir. 6 Eylül 1987'deki halkoylamasında siyasi yasakların kaldırılması kıl payı bir çoğunlukla (yüzde 50,16) onaylanarak, Türk siyasal yaşamında yeni saflaşmalara yol açmıştır.¹ 26 Mart 1989'da yapılan Mahalli İdareler Seçimlerinde muhalefet partilerinin elde etikleri başarı,² arkasından 9 Kasım'da Berlin Duvarı'nın yıkılması³ ve aynı gün Turgut Özal'ın TBMM tarafından 8. cumhurbaşkanı olarak seçilmesi⁴, dönemin siyasal gelişmelerine öncülük etmiştir. 15-16 Haziran 1991'de yapılan olaylı Anavatan Partisi (ANAP) Kongresinde Yıldırım Akbulut'un yerine Mesut Yılmaz genel başkan seçilmiştir.⁵ Hükümetin izleyeceği sıkı para politikasının 1992'de zamanında yapılacak milletvekili seçimlerine olumsuz etkisini azaltmak amacıyla ve Özal'ın önerisiyle erken seçimlerin 20 Ekim 1991'de yapılması kararlaştırılmıştır.⁶

TBMM'nin 19. Yasama Dönemi 20 Ekim 1991'de başlamış ve 24 Aralık 1995'te yapılan erken genel seçimleri ile son bulmuştur. Aşağıda, önce, bu dönemin genel bir siyasi görünümü siyasi partiler, seçim sistemi ve sonuçları ile başlıca siyasi gelişmeler çerçevesinde anlatılacaktır. İkinci bölümde, 19. Dönem TBMM'nin oluşumu, yönetimi ile yasama ve denetim faaliyetleri irdelenecektir. Son bölümde, bu dönemde TBMM'nin Türk siyasal yaşamındaki yeri ve önemi değerlendirilecektir.

I. 19. DÖNEMDE SİYASAL GELİŞMELER

Siyasi yasakların kalkması ile birlikte, 12 Eylül öncesinin siyasi parti liderlerinden Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi (DYP), Bülent Ecevit Demokratik Sol Parti (DSP), Necmettin Erbakan Refah Partisi (RP) ve Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

1 Ergun Özbudun ve Ömer Faruk Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası* İstanbul: Doğan Kitap, 2010, s. 40.

2 Oya Çitçi (derl.), *Yerel Seçimler Panoraması 1963-1999* Ankara: TODAİ-YAYEM, 2001, s. 186-189.

3 Michael Meyer, *The Year that Changed the World: The Untold Story Behind the Fall of the Berlin Wall*. New York: Scribner, 2009.

4 Süleyman Aşık, “Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017-Bahar/Spring), ss. 431-465.

5 Faruk Bildirici, *Hanedan'ın Son Prensi*. 6.baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

6 Taha Akyol, “Liderlerin Düellosu”, *Milliyet*, 13 Aralık 1995 ve Engin Güner, *Özallı Yıllarım*. İstanbul: Babıâli Kültür Yayınları, 2003, s. 198-200.

(MÇP)'nin yönetimini ele almışlardır.⁷ Seçim barajlarına karşı partilerin bir tür “ittifak” yapmaları gündeme gelmiştir. SHP, güney-doğu illerinde HEP ile ittifak kurarken, milliyetçi-muhafazakâr RP, MÇP ve IDP seçimlerde iş birliği yapmışlardır.⁸ Aslında bu ittifak siyaseti, 19. Dönem boyunca yeniden saflaşmalara ve yasama sürecinde farklı partilerin iş birliğine tanık olmuştur.⁹

Milletvekili Genel Seçimlerinden sonra yapılan yerel ara seçimlerde (1992 ve 1993) ve özellikle 1994'te yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde ANAP yeniden güçlenirken, Refah Partisi ise üç yıl önce yapılan Milletvekili Seçimlerinde ittifak olarak aldığı oy toplamından daha fazlasını (il genel ve belediye meclisi seçimlerinde) tek başına almıştır. Sol partilerin (Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ve DSP) bölünmesi 1994'te üç büyük ilde belediye başkanlıklarının el değiştirmesine yol açmıştır.¹⁰ Refah Partisi'nin yereldeki başarısı 1995'te yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde birinci parti olmasıyla sonuçlanmıştır.

49. Hükümetin Koalisyon Protokolünde yer alan Demokratikleşme Paketine göre, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları, ILO Konvansiyonlarının onaylanması, Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK) ile TRT Kanunu'nun “demokratikleşme”, “sivilleşme” ve “uluslararası” standartlara uygun olarak gözden geçirilmesi öngörülmekteydi.¹¹ Yargı reformu çerçevesinde CMUK ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinde değişiklik öngören yasa tasarısı 20 Nisan 1992'de TBMM Başkanlığı'na sunuldu. 21 Mayıs'ta başlayan Genel Kurul görüşmelerinde ciddi bir muhalefet ve değişikliğe uğramadan onaylandı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, örgütlü siyasi şiddet ve devlet güvelliğini ilgilendiren düzenlemeler –gözetli süresi- Kanun'u bir kez daha görüşülmek üzere TBMM'ye geri gönderdi. Bu gelişmeler gerek koalisyon ortakları gerekse TBMM'deki parti grupları arasında farklı görüşlerin gündeme gelmesine neden oldu. Milliyetçi-merkezîyetçi (DYP ve ANAP) milletvekillerinin etkisiyle

7 Burhanettin Duran, *Türk Parlamento Tarihi TBMM XIX. Dönem*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. iii.

8 “Seçim barajı iki ittifak yaratmıştı”, *Milliyet*, 3 Şubat 2018, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/secim-barajı-iki-ittifak-yaratmisti-2602980> (Erişim: 30 Ocak 2020). Bu konuda ayrıca bakınız, Ruşen Çakır, “52 Günlük İttifak” yazı dizisi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24-30 Kasım 1991.

9 Ömer Faruk Genççaya, “Consolidation of or Resistance to Democracy: Redemocratization and the Turkish Grand National Assembly”, içinde Lawrence D. Longley (ed.), *Working Papers on the Comparative Legislative Studies*, Lawrence University (USA), January 1994, s. 321-334.

10 7 Haziran 1992 günü yapılan 340 beldede yapılan belediye başkanlığı ve 317 beldede yapılan belediye meclis üyeliği seçim sonuçları, *Resmî Gazete*, 19 Temmuz 1992 Sayı: 21289, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21289.pdf>, 20 Eylül 1992, 1 Kasım 1992 ve 29 Kasım 1992 tarihlerinde toplam 23 yerleşim biriminde yapılmış olan Belediye Başkanlığı, Belediye Meclisi Üyeliği ve İl Genel Meclisi Üyelikleri sonuçları, *Resmî Gazete*, 10 Aralık 1992 Sayı: 21431, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21431.pdf>, 31 Ocak 1993 Pazar günü Ordu İli Gürgentepe İlçesi Eskiköy Beldesinde yapılmış olan Belediye Başkanlığı ve Tokat İli Başçiftlik İlçesinde yapılmış olan Belediye Başkanlığı ve Belediye Meclisi Üyeliği Seçimleri Sonuçları, *Resmî Gazete*, 20 Şubat 1993 Sayı: 21502, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21502.pdf> ve 27 Mart 1994 Tarihinde Yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804>.

11 İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *TBMM, Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2*. Ankara: TBMM Basımevi, 2015, s. 1627-1813.

yapılan değişikliklerle altı ay süren yargı reformu tartışmaları “terör suçunun” ne olup ne olmadığının tanımlanması biçiminde beklentileri karşılamayan bir sonuç getirdi.¹²

Demokratikleşme yolunda önemli bir karar olan ve çalışma haklarını güvence altına alan 59, 87, 135, 142, 144 ve 151 sayılı ILO Sözleşmeleri TBMM tarafından onaylanmıştır.¹³ Anayasa değişikliği siyasetler tarafından sürekli gündemde tutulmasına rağmen ikinci değişiklik ancak 1993 yılında gerçekleşebilmiştir. Devletin tekelinde olan özel televizyon kanalları ve radyo yayınlarının düzenlenmesi için Anayasa'nın 133. maddesindeki devlet tekelinin kaldırılması gerekiyordu. Demokratikleşme yönünde önemli bir atılım olan 3913 sayılı Kanun'la 133. maddede yapılan değişiklikte birlikte devlet tekelinin kaldırılması 8 Temmuz 1993 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁴ Özel Radyo ve Televizyonların yayınlarını düzenleyen 3984 sayılı Kanun'un 13 Nisan 1994 tarihinde kabul edilmiş ve TBMM Genel Kurulunda, beşi iktidar partisi dördü muhalefet partileri arasından seçilecek olan bir üst kurulun oluşturulmasına (Radyo Televizyon Üst Kurulu-RTÜK) karar verilerek denetim mekanizması oluşturulmuştur.¹⁵

Düşünce ve ifade özgürlüğü önündeki engelleri kaldırmak üzere 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nda değişikliklerle yapılmasıyla ilgili olarak hazırlanan kanun tasarısı 9 Kasım 1993'te TBMM Başkanlığına sunulmuştur.¹⁶ Ancak koalisyon ortağı SHP'nin tepkisiyle tasarı geri alınmıştır. Seçimlerden hemen önce, 27 Ekim 1995'de çıkarılan 4126 sayılı Kanun'la “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılamaz” hükmünü taşıyan ünlü 8. Madde yeniden düzenlenmiş; bu konuda daha önce işlenen suçların infazına ilişkin indirim getirilmiştir.¹⁷

Cumhurbaşkanı Özal'ın Kürt Sorunu'na federasyon dahil her şey tartışılın biçimindeki yaklaşımı¹⁸ ve özellikle ölümünden sonra PKK terör olaylarının yeniden artması Türkiye'yi

12 Genççaya, a.g.e., January 1994, Kanun No:3801 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c011/tbmm19011079.pdf> ve KANUN NO:3842 : <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c021/tbmm19021028.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

13 87, 135, 151 ve 158 sayılı ILO Sözleşmeleri için bakınız, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt 21 Yasama Yılı: 2 Birleşim: 31, 25 Kasım 1992, ss. 327-411, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c021/tbmm19021031.pdf> ve 59, 142 ve 144 sayılı ILO Sözleşmeleri için bakınız *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt 21 Yasama Yılı: 2 Birleşim: 32, 26 Kasım 1992, ss. 454-493, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c021/tbmm19021032.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

14 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt 95 Yasama Yılı: 5 Birleşim: 16, ss. 181-262, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c095/tbmm19095016.pdf>, (Erişim: 30 Ocak 2020)

15 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 57, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 89, 13 Nisan 1993, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c033/tbmm19033089.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

16 *Meclis Haber Dergisi*, Kasım 1993, Sayı: 27, s. 18. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.bulten_sayfa?psayi=27&psayfa=18 (Erişim: 30 Ocak 2020)

17 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt 38, Birleşim: 125, s. 195-206, 8 Temmuz 1993, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038125.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

18 PKK saldırıları ve çatışmaları kronolojisi (1990'lar), [https://tr.wikipedia.org/wiki/PKK_sald%C4%B1r%C4%B1lar_%C4%B1_ve_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_kronolojisi_\(1990%27lar\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/PKK_sald%C4%B1r%C4%B1lar_%C4%B1_ve_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_kronolojisi_(1990%27lar)), Ömer Faruk Genççaya, “Turgut Özal'ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı”, içinde İhsan Sezal ve İhsan Dağı (derl), *Kim Bu Özal*. İstanbul: Boyut Kitapları, 2001, ss. 103-150. Konu ile ilgili olarak TBMM'deki tartışmalar için bakınız, Ömer Faruk Genççaya, “Kurdish Issue in Turkish Politics”, içinde James Calleja ve diğerleri, *The Search for Peace in the Mediterranean Region, Problems and Prospects*, Msida, Mireva, 1994, 187-212.

dış politikada çok yönlü olarak etkilemiştir.¹⁹ 6 Kasım 1993'te Türk Silahlı Kuvvetlerinin terörle mücadelede savunmadan saldırıya geçmiş; o tarihteki Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş, PKK ile mücadeleyi “düşük yoğunluklu çatışma” olarak nitelemiştir. 19. Dönemin siyasi gündeminde terör eylemleri ve faili meçhul cinayetler önemli bir yer tutmuştur. Emekli subaylara yönelik saldırılar yanında, Muammer Yaşar Bostancı, Uğur Mumcu, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok ve Turan Dursun gibi bazı aydın ve gazeteciler 1992 ve 1993'te faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. Sivas'ta 2 Temmuz 1993'te Pir Sultan Abdal Şenliği'ne katılan yazar, şair ve sanatçıların kaldığı Madımak Oteli, yerel medyada yer alan bazı haberlerin etkisiyle aşırı dinci gruplar tarafından ateşe verilince 37 kişi yaşamını yitirdi ve 43 kişi yaralandı. Kentte sokağa çıkma yasağı ilan edildi ve belediye başkanı ve emniyet müdürü görevden el çektirildi. TBMM'de Sivas Olayları ile ilgili olarak 10/107, 10/108, 10/109, 10/111, 10/114 esas sayılı araştırma önermeleri verilmiştir.²⁰ Aralık 1994'te Ankara DGM'de başlayan yargılamalar 28 Kasım 1997'de ikinci yargılama ile tamamlandı ve sanıklardan 38'i idam cezasına, öteki sanıklar ise 5 yıla 7,5 yıl 6'şar ay arasından değişen hapis cezalarına çarptırıldılar.²¹ Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı Başbağlar köyüne 5 Temmuz 1993'te PKK'lı teröristler 32 masum insanı öldürmüş; bunlardan 28'i kurşuna dizilerek öldürülürken, biri çocuk, biri kadın toplam dört kişi ise evleriyle birlikte yakılarak öldürülmüştür.²² Konuyla ilgili olarak TBMM'de gündem dışı konuşmalar yapılmış ve İçişleri Bakanı konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.²³ İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesi, Gazi mahallesinde 12 Mart 1995'te Alevilerin sahibi olduğu üç kahvehaneye ateş açılması sonucu 1 kişinin ölmesiyle başlayan “Gazi” olayları, daha sonra Ümraniye'de İstanbul'un çeşitli yerlerinde protesto eylemcileri ile güvenlik güçleri arasında çıkan 17 kişi yaşamını yitirmiştir. Konuyla ilgili olarak TBMM'de milletvekilleri gündem dışı konuşma yapmışlar ve İçişleri Bakanı değerlendirmede bulunmuşlardır.²⁴ 7 yıl süren davada sonucunda sanık güvenlik görevlileri çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Bu cezalar da “af” kapsamına alınarak ertelendi. Yargıtay bu kararı 2002'de onayladı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi olaylarda yaşamını yitiren on yedi kişinin her birine otuz bin avro tazminat verilmesine hükmetti.²⁵

Orta Asya Türkî Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanması sonrasında, “21. Yüzyıl bir Türk yüzyılı olacak” 207 sözüyle Cumhurbaşkanı Özal ve Şubat 1992'de “Adriyatik'ten Çin Seddine” sloganıyla Başbakan Demirel, Türkiye'nin serbest piyasaya dayalı

19 Mehmet Gönlübol ve Hakan Bingün, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, 1996, s. 664-665.

20 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 38, . Birleşim: 123, 6 Temmuz 1993, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038123.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

21 Şenal Sarıhan, *Madımak Yangını Sivas Katliamı Davası, Cilt 2. İkinci Baskı*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2009.

22 “Kemaliye'de Vahşet”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1993.

23 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 38, . Birleşim: 125, 8 Temmuz 1993, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038125.pdf> ve Birleşim: 127, 14 Temmuz 1993, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038127.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

24 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 81, Birleşim: 85, 14 Mart 1995, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c081/tbmm19081085.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

25 “Para bizim acımızı nasıl azaltsın ki?” *Milliyet*, 7 Ağustos 2005, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/para-bizim-acimizi-nasil-azaltsin-ki-253434> (Erişim: 30 Ocak 2020).

laik sisteminin bu bölgelerdeki ülkeler için “model” olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Karadeniz Ekonomik İşbirliği 24 Haziran 1992 günü İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda yapılan zirve toplantısına Türkiye, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Romanya, Moldova, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan ve Yunanistan'ın hükümet ve devlet başkanlarının katılımıyla “Boğaziçi Bildirgesi” olarak da adlandırılan KEİ Kuruluş Bildirgesi imzalanmıştır.

19. Dönemde Anayasa değişikliği konusu Meclisin açılmasından itibaren dönem boyunca siyasi parti liderleri ve temsilcileri tarafından işlenmiş ise de ikinci değişiklik ancak 1993'te gerçekleştirilmiştir. Anayasal yasağa rağmen sayıları gittikçe artan özel televizyon ve radyoların yayınlarını düzenleyebilecek kanuni düzenlemenin yapılabilmesi için Anayasa'nın 133. maddesindeki Radyo-Televizyon istasyonları kurmak ve işletmekte devlet tekelinin kaldırılması gerekiyordu. 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanun'la 133. maddede yapılan değişiklikle bu konudaki devlet tekeli kaldırılmıştır.

Anayasa'nın değiştirilmesi ile ilgili olarak TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk önderliğinde 7 Haziran 1994'te siyasi parti temsilcileriyle toplantı yapılmıştır. Toplantıda Anayasa'nın belirlenen maddelerinin, Meclis tatile girmeden değiştirilmesi ve bir çalışma grubu oluşturması konusunda karar alınmıştır. Fakat RP ısrarla 24. maddenin istediği gibi çıkmaması halinde Anayasa ile ilgili tüm değişiklikleri engelleyeceğini söylemiştir. SHP, laikliğin 24. maddede kalmasının uzlaşmayı engellediğini bildiği için, laikliğin tarifinin 24. maddeden çıkartıp Anayasa'nın 2. maddesine alınmasını isterken farklı bir gelişme olmuştur. DYP, SHP ve ANAP anlaşarak RP'yi devre dışı bırakmış, 21 madde üzerinde uzlaşmaya vardıklarını açıklamışlardır. Uzlaşma sağlanan bu 21 maddenin içerisinde laiklikle ilgili 24. madde yer almamıştır. Anayasa değişikliği teklifi DYP, SHP ve ANAP'lı 301 milletvekilinin desteğiyle 15 Ocak 1995'te TBMM'ye teslim edilmiştir. Yapılan oylamalarda, bazı DYP ve ANAP milletvekilleri ortak hareket ederek tasarıya destek vermeyince hiçbir madde halkoylamasını gerektirmeyecek 300 oyu alamamıştır. Daha sonra parti liderleri Tansu Çiller ve Hikmet Çetin'in uzlaşmasıyla Anayasa'nın 175. maddenin değişmesi için tasarı yeniden Meclise sunmuştur. 18 Temmuz 1995'te TBMM'de görüşülmesine başlanan 21 maddeden 16'sı 22 Temmuz'da değiştirilmiştir.

İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti 21 yüzyılda insan haklarını ve özgürlükleri tam olarak kullanan bir Türkiye için Demokratikleşme paketini 18 Mayıs 1994 tarihinde basın toplantısıyla duyurmuştur.²⁶

24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile Türkiye'de dışa açık büyüme, özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisinin mimarı olan 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 17 Nisan 1993'te kalp krizi sonucunda vefat etti.²⁷ Özal'ın ani ölümü sonrasında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk iki turunda aday olan, Süleyman Demirel (DYP ve SHP grupları), Kamran İnan (ANAP grubu), Lütfi Doğan (RP grubu) ve İsmail Cem'den (CHP grubu) hiçbiri ilk iki turda yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır.²⁸ 16 Mayıs 1993'te yapılan birleşimde Süleyman

26 Neziroğlu ve Yılmaz, *a.g.e.*, s. 1815-1830.

27 “Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı kaybettik”, *Milliyet*, 18 Nisan 1993.

28 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt 35 Yasama Yılı: 2 Birleşim: 101, s. 420-431, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c035/tbmm19035101.pdf> ve Birleşim: 102, 470-471, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c035/tbmm19035102.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Demirel geçerli oyların 244'ünü alarak 9. cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁹ Süleyman Demirel, bu birleşimin ikinci oturumunda ant içerek göreve başlamış ve TBMM'nde yaptığı konuşmada “Yasama, yürütme ve yargının, kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olarak ahenk içerisinde çalışmalarını sağlamak, böylece, devletimizin, hizmetinde bulunduğu halkımızı hoşnut edecek şekilde işlemlerini gerçekleştirmek” üzere gayret edeceğini belirtmiştir.

1993 yolsuzluk konusunun kamuoyunda en fazla konuşulduğu bir yıl olmuştur. “Otoyol Skandalı”, “İLKSAN Skandalı” ve “İSKİ Skandalı”³⁰ siyasetçilerin dahil oldukları başlıca usulsüzlükler olarak sayılabilir. Önceki hükümet döneminde yapılan otoyol ihalesinde tespit edilen usulsüzlükler nedeniyle, zamanın ilgili bakanları ve Karayolları genel müdürü Yüce Divan'da yargılanarak “görevini kötüye kullanma ve görevi ihmal suçları sabit olmadığından” oy çokluğu ile beraatlarına karar verilmiştir.³¹ Genel müdür, 1996'da haksız servet edinmek, mal bildiriminde bulunmamak, rüşvet ve yolsuzlukla mücadele yasasına aykırı davranmak suçlarından dolayı yeniden yargılandı ve 3 yıl hapis ve on milyon lira para cezasına mahkûm oldu.³² Milli Eğitim Bakanlığının öğretmenlere usulsüz ve yüksek fiyatla arsa satın almasının ortaya çıkarıldığı İLKSAN olayında, arsa sahiplerine Maliye Bakanlığından usulsüz ve yüksek fiyatla ödeme yapılması söz konusuydu.³³ Zamanın başbakanı “Farz edin ki parayı da ben verdim. Burada yanlış olan ne” açıklamasıyla sürece destek vermişti. Turgut Özal'ın ani ölümü ile değişen gündem, bir yandan ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın açıklamaları öte yandan SHP'nin raporu ile yeniden önem kazandı ve İLKSAN'da ortaya çıkan öteki usulsüzlüklerle birlikte DYP-SHP koalisyonunda çatlağa neden oldu. Açılan davada 5'i tutuklu 17 sanık 7 Aralık 1993 günü beraat kararı verildi.³⁴ 19 Ağustos 1993'te İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Genel Müdürü hakkında “ihtilâsî zimmet, mal beyanında bulunmamak ve evrakta sahtekârlık yapmak” suçlarından dava açılırken, belediyeye yaptıkları hizmet karşılığında para alan müteahhitlerin SHP'ye bağlı buldukları iddiaları ortaya atıldı.³⁵ Genel müdür ve iki çalışma arkadaşı, 14 Mayıs 1994'te yüksek fiyatla klor alımı yapmaktan 8 yıl 4'er ay hapis cezasına çarptırılmıştır.³⁶ Bu skandalın siyasi bedelini ödemek ilk yerel seçimlerde SHP'ye kalırken, bu konu yakın zamanlara kadar CHP karşıtlarınca bir itibarsızlaştırma aracı olarak

29 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Cilt 35 Yasama Yılı: 2 Birleşim: 103, s. 506-508, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c035/tbmm19035103.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

30 İSKİ konusunda TBMM Araştırma Komisyonu kurulmuştur. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Cilt 41 Yasama Yılı: 2 Birleşim: 14, 12 Ekim 1993, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c041/tbmm19041014.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020) Bu konuda Adalet Bakanı Seyfi Oktay hakkında verilen gensoru önergesi reddedilmiştir. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Cilt: 52, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 68, 8 Şubat 1994, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c052/tbmm19052068.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

31 Yüce Divan Kararı, Esas Sayısı: 1993/1 Karar Sayısı: 1995/1 Karar Günü: 12 Nisan 1995, https://www.anayasa.gov.tr/media/5699/giray_93-01.pdf (Erişim: 30 Ocak 2020)

32 “En zengin bürokrat 7 ayda tahliye oldu”, *Hürriyet*, 16 Mart 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/en-zengin-burokrat-7-ayda-tahliye-oldu-39010078> (Erişim: 30 Ocak 2020)

33 “Yılmaz'ın İntikamı”, *Hürriyet*, 7 Nisan 1993.

34 Güray Değirmencioğlu, 1990 Sonrasında Türk Basınında Araştırma Gazeteciliği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2004, s. 82.

35 “İSKİ'de vurgun çarkı”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1993. İSKİ Genel Sekreteri Ergun Göknel

36 Değirmencioğlu, a.g.e., 110.

kullanılmıştır. Bu davanın sonuçlanmasında 3 ay sonra, 1989'da dönemin Başbakanı Turgut Özal tarafından Türkiye'ye çağrılarak Emlak Bankası Genel Müdürlüğüne getirilen Engin Civan, 19 Eylül 1994'te silahlı saldırıya uğrayarak yaralandı. Civan'ın bazı inşaat şirketlerine usulsüz kredi sağlamak karşılığında 5 milyon dolar komisyon aldığı ancak krediyi çıkarmadığı; bu nedenle de iş adamının yönlendirdiği mafya tarafından yaralandığı ortaya çıktı. Siyaset, iş dünyası, bürokrasi ve mafyanın karıştığı bu dava sonucunda, eski genel müdür 7,5 yıl hapis ve 62,5 milyar lira para cezasına çarptırılmış, ancak infaz yasasından yararlanarak 550 gün hapis yatmıştır.³⁷ 1995 Milletvekili erken seçimlerinden önce, 2 Kasım 1995'te emekli bir generalin sesini taklit eden bir kişi, dönemin başbakanını telefonla arayarak, "Kemalistler Derneği" için 5 buçuk milyar lira istemiş ve bu para ertesi gün Başbakanlık Örtülü Ödenegi'nden ilgili kişinin hesabına yatırılmıştır.³⁸ Dolandırıcı 9,5 yıl hapis cezasına çarptırıldı ancak infaz yasası gereği yaklaşık 5 yıl hapis yattıktan sonra salıverildi.³⁹

Yolsuzluk skandalları kamuoyunda tartışılırken, Başbakan Tansu Çiller'in mal varlığı konusu gündeme gelmiş, hakkında Meclis araştırması açılması istenmiştir. Önerenin reddedilmesinden sonra, aynı birleşimde Çiller ve arkadaşları tarafından verilen önerge ile 1983'ten sonra kurulmuş ve TBMM'de grup kurmuş bütün siyasi partilerin ve başkanları ile yakınlarının mal varlıklarının araştırılmasına ilişkin 10/198 esas sayılı önerge kabul edilerek Meclis araştırması yapılması için komisyon kurulmuştur.⁴⁰

İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti 5 Nisan Kararları olarak adlandırılan ekonomik istikrar paketini açıklamıştır. Türkiye ekonomisine uluslararası güven kaybolmuş ve üç ay içinde Türk lirası % 50 değer kaybetmiştir. Bunun sonucunda TYT, MARBANK ve İMPEXBANK gibi bazı küçük bankalar kapanmıştır. Bu arada Merkez Bankası Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, Bankanın hükümet karşısındaki özerkliği yolunda önemli bir adım atılmıştır. Tansu Çiller başbakanlığındaki hükümete, geneli katma, özel ve özerk bütçeli kamu kurum ve kuruluşlarının taşınmaz mallarının yönetimi, BAĞ-KUR, SSK ve Emekli Sandığı Kanunlarında değişiklikler yapmak, özelleştirme kapsamına giren kuruluşlar arasındaki anlaşmazlıkları çözümlenmek, Merkez Bankası, Bankalar ve Sigorta Murakabe Kanunlarında değişiklikler yapmak üzere yetki verildi. Ayrıca, kamu görevlileri ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapmak ve Genelkurmay hariç yürütme organına bağlı kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetkilerinde değişiklikler yapmak üzere kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi de sağlanmıştır.⁴¹ Çiller Hükümeti henüz güvenoyu almadan Özal'ın izlediği kararnamelerle yönetim tarzına 13 ret oyuna karşı 199 oyla izin verilmesi "Çiller Özal'ın izinde" yorumlarına neden olmuştur.

37 a.g.e., 110-137.

38 Tuncay Özkan, *Parsadan Hikayesi: Cumhuriyet Tarihimizde Örtülü Ödenek Yolsuzlukları*, İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996.

39 "Örtülü dolandırıcısı Parsadan artık özgür", *Hürriyet*, 20 Şubat 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ortulu-dolandiricisi-parsadan-artik-ozgur-39227581> (Erişim: 30 Ocak 2020)

40 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 64, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 124, 14 Temmuz 1994, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c064/tbmm19064124.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

41 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19 Cilt: 37 Birleşim: 116, 23 Haziran 1993, 1290-207, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c037/tbmm19037116.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

19. Dönemde özelleştirme önemli bir gündem maddesi haline gelmiş ancak başarılı olamamıştır. Bu çerçevede, telekomünikasyon hizmetlerinden PTT'nin T'si 10 Haziran 1994 tarih ve 4000 sayılı yasayla özelleştirmeye konu olmuştur. Daha sonra, 14 Kasım 1994 günü 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun'la kurulan Özelleştirme Yüksek Kurulu 3 Ocak 1995 tarihinde Karabük Demir Çelik Fabrikaları Kurumunun özelleştirilmesi kararını almıştır.

Devlet Planlama Teşkilatınca hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) Yüksek Planlama Kurulunda görüşüldükten sonra, 6 Haziran 1995 tarih ve 95/6882 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiş ve 8 Haziran 1995'te TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. Plan, Genel Kurulun 18 Temmuz 1995 tarihli birleşiminde kabul edilmiş⁴² ve 25 Temmuz 1995'te Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.⁴³

19. Dönem parlamentosunda milletvekilleri ile ilgili en önemli konulardan birisi yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve milletvekilliğinin düşmesi olmuştur. Bu dönemde 119 milletvekilinin çeşitli isnatlarla dokunulmazlıklarının kaldırılması istenmiştir. 8 milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırılırken, 111 milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması talebi kabul edilmemiştir.⁴⁴ 2-3 Mart 1994 tarihlerinde 8 milletvekilinin, Ahmet Türk, Sırrı Sakık, Leyla Zana, Hatip Dicle, Selim Sadak, Orhan Doğan, Mahmut Alınak, Hasan Mezarıcı'nın dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Ahmet Fehmi Işıklar'ın milletvekilliği, TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un bu milletvekilinin Meclis üyeliğinin düşürülmesine dair Anayasa Mahkemesi kararını kendisine tebliğ etmesiyle 17 Ağustos 1993'te sona ermiştir. Anayasa Mahkemesinin Demokrasi Partisi'ni (DEP) kapatmasıyla⁴⁵ 13 milletvekilinin (Ahmet Türk, Mehmet Ali Yiğit, Sırrı Sakık, Leyla Zana, M. Hatip Dicle, Sedat Yurtdaş, Selim Sadak, Orhan Doğan, Zübeyir Aydar, Naif Güneş, Mahmut Kılınç, Remzi Kartal ve Nizamettin Toğuş) milletvekillikleri düşürülmüştür. Ayrıca, 19. Dönemde Isparta milletvekili Süleyman Demirel'in 9. cumhurbaşkanı ve Ankara milletvekili İ. Melih Gökçek'in Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmesiyle milletvekillikleri düşmüştür.

Bakanlar Kurulunun 23 Kasım 1993'te kabul ettiği yeni Boğazlar Tüzüğü 1 Temmuz 1994'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁶ Türkiye'nin Boğazlardan geçişi sınırlamak ve Orta Asya petrolerinin Boğazlardan taşınmasını ortadan kaldırmayı hedeflediğini ileri süren Rusya Federasyonu, Bulgaristan ve Yunanistan tepki vermiştir. Karşılıklılık ilkesi gereği Türk vatandaşlarına vize uygulayan ülke vatandaşlarına vize uygulanması önerisi, turizm gerekçesiyle destek bulmayınca, Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal istifa etmiştir.⁴⁷

42 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt 92, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 142, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c092/tbmm19092142.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

43 *Resmî Gazete*, 25 Temmuz 1995, Sayı: 22354. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22354.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

44 Burhanettin Duran, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XIX. Dönem (1991-1995)*, I. Cilt, Ankara 2012, s. 90.

45 *Anayasa Mahkemesi Kararı*, Esas Sayısı: 1993/3 (Siyasî Parti-Kapatma), Karar Sayısı: 1994/2, Karar Günü: 16.6.1994, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/68992747-a31d-4797-bc8a-88277e2fbf58?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

46 Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük, *Resmî Gazete*, 11 Ocak 1994 Sayı: 21815, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21815.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

47 "Soysal'ın istifa gecesi", *Milliyet*, 1 Aralık 1994.

Azerbaycan'da 5 Haziran 1993'te yönetime karşı yapılan isyan sonucunda seçilmiş Cumhurbaşkanı Ebufeyz Elçibey'in Nahçıvan'a kaçması ve Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in yönetime el koyması sürecinde; Türkiye'nin önce Elçibey'i desteklemiştir. Arkasından 17 Mart 1995'te Aliyev'e karşı yapılan başarısız darbe girişimine bazı Türklerin adının karışması ikili ilişkilerin gerginleşmesine neden olsa da, cumhurbaşkanları seviyesinde uyum sağlanmıştır.⁴⁸ İzleyen dönemde Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali ile sonlanan sorun nedeniyle, Türkiye Ermenistan ile ilişki kurmayı reddederek Azerbaycan'ı ekonomik, siyasi, askeri ve siyasi bağlamda desteklemiştir.⁴⁹

Eski Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, Sırp milislerin Bosnalı Müslümanlara karşı giriştiği 20. Yüzyılın son soykırımı, sadece Türkiye'de yaşayan milyonlarca Boşnak kökenli vatandaşlar nedeniyle değil, bir insanlık ayıbı olarak sürekli TBMM gündeminde olmuştur. Meclis Araştırma önermeleri verilmiş, TBMM üyeleri Bosna-Hersek'i ziyaret etmiş ve tarafları ve uluslararası kuruluşları barışa davet etmişlerdir.⁵⁰ Muhalefet partileri, hükümetin bu konuda verdiği sözleri yerine getirmediğini iddia etmişlerdir.⁵¹ Koalisyon hükümetinin de girişimiyle Mart 1994'te oluşturulan Boşnak-Hırvat Federasyonu ve ABD'nin Sırp mevzilerini bombalamasının ardından, 21 Kasım 1995'te Dayton Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Bosna Hersek topraklarının yüzde 51'inde Boşnak-Hırvat Federasyonu oluşturulurken, geri kalan topraklar Sırp Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

9 Kasım 1992'de Brüksel'de gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi Toplantısında Türkiye ile AT arasında Katma Protokol'de planlandığı gibi, 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girecek bir gümrük birliğinin oluşturulmasında anlaşılmıştır. Yine 8 Kasım 1993'te Brüksel'de düzenlenen 34. Ortaklık Konseyinde, "Gümrük Birliği Çalışma Programı" oluşturulmuştur. Bu Programa göre AB ve Türkiye arasında gümrük vergilerinin ve nicel kısıtlamaların karşılıklı olarak eşit ölçüde kaldırılması, malların serbest dolaşımı sağlanacaktır. Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesine uyum göstererek AB'nin Ortak Ticaret politikasına uyum sağlamalıydı. Ulaşım ve iletişimde iş birliğinin yanı sıra ticaretle ilgili yasama ve kurumsal şartlarda uyum sağlanmalıydı.

A. SEÇİME GİDERKEN SİYASAL PARTİLER

20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerden önce 15 siyasi parti faaliyette bulunmaktaydı: Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (Şubat 1995'te Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşti), Milliyetçi Çalışma Partisi (Ocak 1993'te adı Milliyetçi Hareket Partisi oldu), Bayrak Partisi (Temmuz 1992'de IDP'ye katıldı), İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP, Kasım

48 "Müzmin darbeci Azeri öldürüldü", *Milliyet*, 18 Mart 1995.

49 Abbas Karaağaçlı, "İşgal Altındaki Dağlık Karabağ Sorunu", 15 Mayıs 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/164/-isgal-altindaki-daglik-karabag-sorunu/#.XkF2aTlzbwg> (Erişim 30 Ocak 2020).

50 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem:19, Yasama Yılı: 4, Cilt: 73, Birleşim: 46, 6 Aralık 1994, s. 183-197, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c073/tbmm19073046.pdf> (Erişim 30 Ocak 2020).

51 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Cilt: 93, Birleşim: 148, 14 Ağustos 1995(Olağanüstü), s. 419-425, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c093/tbmm19093148.pdf>, (Erişim 30 Ocak 2020).

1992’de Millet Partisi oldu), Demokratik Sol Parti, Büyük Anadolu Partisi (Kasım 1992’de dağıldı), Sosyalist Parti (Temmuz 1992’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı), Yeşiller Partisi (Şubat 1994’te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı), Cumhuriyetçi Demokrat Gençlik Partisi (Ocak 1994’te Kongre kararıyla kapandı), Diriliş Partisi (1997’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı), Halkın Emek Partisi (Temmuz 1993’te AYM tarafından kapatıldı), Büyük Anadolu Partisi (Nisan 1994’te Kongre kararıyla kapandı) ile Sosyalist Birlik Partisi (Haziran 1994’te Kongre kararıyla kapandı) ve Temmuz 1995’te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı).⁵²

19. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinden önce TBMM’deki son sandalye dağılımı ise şöyleydi: ANAP 275, SHP 82, DYP 60, Halkın Emek Partisi (HEP) 9, Sosyalist Birlik Partisi (SBP) 4, Demokratik Merkez Partisi (DMP) 2, Adalet Partisi (AP) 2, BAĞIMSIZ 5 ve BOŞ 11.⁵³

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

Türkiye’de Milletvekili Seçimi Mevzuatı Anayasa, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanunu’ndan oluşmaktadır. Seçim mevzuatı, seçme ve seçilme hakkı, adaylık, seçimlerin sevk ve idaresi, TBMM’nin oluşumu gibi hükümleri kapsar. 1991 Milletvekili Seçimi öncesinde yürürlükte olan seçim mevzuatının genel hükümleri aşağıda sunulmaktadır.

Anayasa’nın 67’nci maddesine göre Türkiye’de “Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır”. Seçimlerin ve halkoylamasının yapıldığı yılda, ay ve gün hesaba katılmaksızın, 20 yaşına giren her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir. Silah altında bulunan er ve erbaşlarla, askeri öğrenciler, ceza ve tevkif evlerinde bulunan tutuklular ve hükümlüler oy kullanamazlar. Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir (Anayasa Madde 76). En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırmaya, Devlet sırlarını açığa vurma, ideolojik veya anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler. Hakimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler.

52 Erol Tuncer, *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler, 1877-1999*. Ankara: TESAV, 2002, s. 418-420.

53 *Meclis Haber Dergisi*, Mayıs-Haziran 1991, Sayı:9, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.sayfa?psayi=9&psayfa=22 (Erişim: 30 Ocak 2020)

Türkiye Büyük Millet Meclisi genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşur ve seçimler beş yılda bir yapılır. Meclis, bu süre dolmadan seçimin yenilenmesine karar verebileceği gibi, Anayasa'da belirtilen şartlar altında cumhurbaşkanınca verilecek karara göre de seçimler yenilenir. Süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir. Yenilenmesine karar verilen Meclisin yetkileri, yeni Meclisin seçilmesine kadar sürer. Savaş sebebiyle yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmezse, Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçimlerin bir yıl geriye bırakılmasına karar verebilir (Madde 78).

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliklerinde boşalma olması halinde, ara seçime gidilir. Ara seçim, her seçim döneminde bir defa yapılır ve genel seçimden otuz ay geçmedikçe ara seçime gidilemez. Ancak, boşalan üyeliklerin sayısı, üye tamsayısının yüzde beşini bulduğu hallerde, ara seçimlerinin üç ay içinde yapılmasına karar verilir. Genel seçimlere bir yıl kala, ara seçimi yapılamaz.

Seçimler, yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılır. Seçimlerin başlamasından bitimine kadar, seçimin düzen içinde yönetimi ve dürüstlüğü ile ilgili bütün işlemleri yapma ve yaptırma, seçim süresince ve seçimden sonra seçim konularıyla ilgili bütün yolsuzluktan, şikâyet ve itirazları inceleme ve kesin karara bağlama ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, üyelerinin seçim tutanaklarını kabul etme görevi Yüksek Seçim Kurulundandır (Madde 79). Yüksek Seçim Kurulunun kararları aleyhine başka bir mercie başvurulamaz. Yüksek Seçim Kurulunun ve diğer seçim kurullarının görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Yüksek Seçim Kurulu yedi asıl ve dört yedek üyeden oluşur. Üyelerin altısı Yargıtay, beşi Danıştay Genel Kurullarınca kendi üyeleri arasından üye tamsayılarının salt çoğunluğunun gizli oyu ile seçilir. Bu üyeler, salt çoğunluk ve gizli oyla aralarından bir başkan ve bir başkanvekili seçerler. Yüksek Seçim Kuruluna Yargıtay ve Danıştay'dan seçilmiş üyeler arasından ad çekme ile ikişer yedek üye ayrılır. Yüksek Seçim Kurulu Başkanı ve Başkanvekili ad çekmeye girmezler. Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halkoyuna sunulması işlemlerinin genel yönetim ve denetimi de milletvekili seçimlerinde uygulanan hükümlere göre olur.

1. Siyasal Partiler Kanunu

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (Madde 36), Siyasi partilerin seçimlere katılabilmesi için illerin en az yarısında oy verme gününden en az altı ay evvel teşkilat kurmuş ve büyük kongrelerini yapmış olması veya Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunması şart koşmaktadır. Kanun (Madde 37) siyasi partilerin, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabileceklerini belirtmektedir.

Siyasi partiler sadece 6 ve daha fazla milletvekili çıkaracak illerin 5, 6 ve 7 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde birer kontenjan adayı gösterirler (Madde 38). Kontenjan adayı, parti tüzüğünde gösterilen diğer usullerle belirlenen adayların sıralamasına dahil edilmeyerek ayrıca oy pusulalarına kontenjan adayı olarak sıra numarası verilmeden yazılır.

Siyasi partiler kontenjan adaylarını diğer adayların tespiti tarihinden itibaren en geç on gün içerisinde tespit ederek diğer adaylarla birlikte Yüksek Seçim Kuruluna bildirirler. Aday listelerinin kesinleşmesinden önce herhangi bir sebeple bu listelerde boşalma olursa boşalan adaylıklar, parti tüzüğünde belirtilen esaslara göre süresi içerisinde doldurulur. Siyasi partiler milletvekili ara seçimi yapılacak seçim çevrelerinde de adaylarını yukarıdaki esaslara göre kontenjan adayı olarak belirleyebilir.⁵⁴

Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler (Madde 40). Bir kimse, aynı zamanda, önseçimlerde ve merkez adaylığında değişik siyasi partilerden veya aynı partiden, aynı seçim için birden fazla seçim çevresinden önseçime katılamaz. Bir kimse, bir partiden önseçim veya merkez adaylığı yoklamasına katıldıktan sonra başka bir partiden merkez adayı gösterilemez ve partisinden istifa etmedikçe bağımsız aday olamaz.

2. Seçim Sistemi

Rize Milletvekili A. Mesut Yılmaz ve 15 Arkadaşının, Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve 19'uncu Dönem Milletvekili Genel Seçiminde Uygulanacak Hükümler Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/586) TBMM Genel Kurulunda 24 Ağustos 1991 günü kabul edilerek 19'uncu Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinin bir yıl erkene alması benimsenmiştir.⁵⁵

1991 seçimlerinde 74 ildeki 107 seçim çevresinde 1987 seçimlerindeki gibi çifte barajlı (yüzde 10'luk ülke barajı ve seçim çevresi barajı) *d'Hondt* sistemi uygulanmıştır.⁵⁶ 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 4. maddesi değiştirilerek, çıkarılacak milletvekili sayısı 6'ya kadar her il bir seçim çevresi sayılmış, altıdan fazla milletvekili çıkaracak iller ise birden fazla seçim çevresine bölünmüştür.⁵⁷ Buna göre, "iki, üç milletvekili çıkaracak seçim çevreleri ile kontenjan adayı gösterilen dört milletvekili çıkacak seçim çevrelerinde, seçim çevresi barajı % 25, kontenjan adayı gösterilen beş milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde çevre barajı % 20 olarak uygulanır ve bu seçim çevrelerinde kullanılan geçerli oyların yukarıda

54 Kontenjan adaylığı ile ilgili iptal başvuruları konusunda Anayasa Mahkemesi yasa koyucunun takdir yetkisi bulunduğunu ifade ederek bu düzenlemeyi Anayasa'ya uygun bulmuştur. Bu konudaki kararlar için, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 23, 1989, https://www.anayasa.gov.tr/media/4942/kd_23.pdf (Erişim: 30 Ocak 2020).

55 *TBMM Tutanak Dergisi*, 18 inci Dönem Cilt: 62 Yasama Yılı: 4 Birleşim 133 (Olağanüstü), 24 Ağustos 1991, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c062/tbmm18062133.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

56 Yavuz Sabuncu, "Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları", *Anayasa Yargısı*, 23, 2006, https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg23/sabuncu.pdf (Erişim: 30 Ocak 2020). Ayrıca bakınız, Emre Erdoğan, Seçim Sistemleri ve Siyasal Sonuçları: İstikrar ve Temsiliyet", https://www.academia.edu/346993/Se%C3%A7im_Sistemleri_ve_Siyasal_Sonu%C3%A7lar%C4%B1 (Erişim: 30 Ocak 2020).

57 24.08.1991 tarih ve 3757 sayılı 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılması ve XIX uncu Dönem Milletvekili Genel Seçiminde Uygulanacak Hükümler Hakkında Kanun, Madde 7, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3757.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

bahsedilen oranlardan azını alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekili tahsis edilmez". Böylece, bir partinin milletvekili çıkarabilmesi için, ilk koşul olarak o partinin Türkiye genelinde yüzde 10'luk barajı, daha sonra, illerin seçim çevreleri için belirlenmiş ve yüzde 25'lere ulaşan barajları aşmaları gerekmiştir.

1991 seçimlerinde Türkiye'de ilk kez tercihli oy uygulanmıştır.⁵⁸ Partiler kontenjan sayısı çıktıktan sonra çıkaracağı milletvekili sayısının iki katı kadar aday göstermek zorundaydı. 3757 sayılı Kanun'a göre (Madde 11), partilerin aday listesindeki adaylardan herhangi birinin aldığı geçerli tercih sayısı, siyasi partinin o seçim çevresinde aldığı tüm geçerli oyların %15'i oranını aşarsa, bu oranı aşanlar arasından en çok tercih sayısı alandan başlamak üzere, sırasıyla o partiden milletvekilliğine seçilenler tespit edilir. Bu oranı aşanların sayısı partinin o seçim çevresinden çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşmadığı takdirde, eksik kalan adaylar parti listesindeki sıraya göre seçilmiş olur. O partinin son milletvekilliği için tercih sayılarının eşit olması halinde parti listesinde daha önde bulunan aday seçilmiş sayılır. Tercih sayısı bu oranı bulmayan durumlarda, tercih sayıları dikkate alınmayıp, o partiden milletvekilliğine seçilenler parti listesindeki sıralarına göre belirlenir.

19. Dönem bitmeden Bursa Milletvekili Turhan Tayan'ın 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi 10 Şubat 1994'te TBMM'de kabul edilmiştir.⁵⁹ Buna göre, seçim çevreleri büyütülerek 18'e kadar milletvekili çıkaran iller bir seçim çevresi sayılmış, milletvekili 19'dan 35'e kadar olan iller iki, 36 ve daha fazla milletvekili çıkartan iller üç seçim çevresine bölünmüştür. Milletvekili sayısı 550'ye çıkarılmış, kontenjan milletvekilliği yerine 100 sandalyeden oluşan Türkiye milletvekilliği getirilmiştir. 18 Kasım 1995'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.⁶⁰ Anayasa Mahkemesi Türkiye milletvekilliğinin yanı sıra basit seçim çevresi barajını ve tercihli oy sistemlerini de iptal etmiş ve nispi temsil sistemine geri dönmüştür.

20. Dönem seçimlerinden önce, 23 Kasım 1995 tarih ve 4138 sayılı Kanun ile "... bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının % 10'undan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez. Ancak, seçime katılan siyasi partiler ve bağımsız adaylardan hiçbiri bu oranı aşamamış ise milletvekilleri 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 34 üncü maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkraları hükümlerine göre paylaştırılır" değişikliği yapılmış; ancak Anayasa Mahkemesi bu hükmü oy çokluğu ile iptal etmiştir.⁶¹

58 Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara: TESAV, 2002, s. 130.

59 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 19. Dönem: 3. Cilt, 53. Birleşim: 70, 10 Şubat 1995, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c053/tbmm19053070.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

60 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 1995/54, Karar Sayısı: 1995/59, Karar Günü: 18.11.1995, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/8bb352ec-e762-484a-a273-1cfdeaa74c18?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

61 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 1995/56, Karar Sayısı: 1995/60, Karar Günü: 1.12.1995, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/54ed48f9-857a-42c7-bf35-262478b98994?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim 30 Ocak 2020).

C. SEÇİMLER VE SONUÇLARI

1991 Seçimlerinin en önemli özelliği, % 10'luk ülke barajını aşmak için kurulan ittifaklardır (seçim iş birliği). Bu düzenlemenin bir sonucu partiler arasında birleşme ve seçim ittifakları kurulmasıdır. ANAP'tan ayrılan bazı siyasetçilerin kurduğu Demokratik Merkez Parti, DYP'ye katılma kararı almıştır. SHP'den ayrılanların kurduğu HEP seçimlere katılmanın gerektirdiği koşulları yerine getiremediğinden SHP ile iş birliğine yönelmiş ve HEP kökenli adaylar SHP seçim listelerinde yer almıştır. Buna benzer bir iş birliği sağ partiler arasında olmuştur. Refah Partisi ile barajı aşma ihtimali olmayan IDP ve MÇP Refah Partisinin listelerinde seçim ittifakı oluşturmuştur.

Tercihli oy olarak TBMM'ye girmeyi düşünen adaylar sayesinde seçim kampanyaları hareketli geçti. Tencere, tava dağıtımı yaygın olarak kullanıldı. Türkiye'ye yeni giren özel televizyonlar da, seçmen tercihlerini etkilemede başarılı oldu. Partiler profesyonel reklam şirketleriyle ve medyada ücretli reklamlar aracılığıyla kitle davranışlarını yönlendirmeyi ve en etkili kitle iletişim aracı olan televizyon ilk kez siyasal reklam aracı olarak kullanılmıştır.⁶²

Altı siyasi partinin katıldığı seçimlerde 29.979.123 kayıtlı seçmenin 25.157.089 (yüzde 83,9)'u oy kullanmış, 24.416.666 oy geçerli sayılmış (% 97) ve beş parti TBMM'ye girmeye hak kazanmıştır.⁶³

ANAP, genel seçimler öncesinde barajı dahi aşamayacak hatta siyasi hayattan silinecek söylemlerinin aksine yüzde 24 oy oranıyla ikinci sıraya yerleşmiştir. DSP seçimlerde özellikle batı bölgelerinde SHP-HEP birlikteliğinden rahatsız olanların bir bakıma tepki oylarıyla yüzde 10,8 ile barajı aşmış ve 7 milletvekili çıkarmıştır. RP, seçim iş birliğinin de katkısıyla Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da büyük bir çıkış yakalarken, Batı bölgelerindeki sanayi merkezlerinde de hatırı sayılır artışlar elde etmiştir. Çifte barajlı d'Hondt ve tercihli oy sistemi (yüzde 10 kontenjan) sonucunda, ANAP sadece Giresun (4) ve Rize'de (3) tüm milletvekilliklerini kazanırken; DYP Balıkesir (7), Burdur (3), Çanakkale (4), Isparta (4), Kırıkkale (3), Niğde (3), Sinop (3) ve Tekirdağ'da (4); SHP Adıyaman (4), Amasya (3), Batman (3), Kırşehir (3), Mardin (5), Muş (3), Siirt (3), Şırnak (3) ve Uşak'ta (3) ve Refah Partisi ise Kayseri (7) ve Karaman'da (2) milletvekilliklerinin tümünü elde etmişlerdir.⁶⁴ Tercihli oylar beklenenden çok kullanılmış ve etkili de olmuştur. Toplam 51 milletvekilinin tercih oyları ile seçilirken, parti listesinde üst sıradaki 27 aday seçilememiştir. Seçmenlerin yaklaşık yüzde 65'inin tercihli oy kullandığı saptanmıştır.⁶⁵

Bazı partilerin yaptığı seçim iş birlikleri nedeniyle bir parti dışında barajın altında parti kalmamış, ancak sistem yine küçük partiler aleyhine işlemiştir. Bu seçimlerde DYP 37 bin oy ile bir milletvekili çıkarırken, DSP 374 bin oy ile bir milletvekili çıkarmıştır. Birçok

62 Oya Tokgöz, *Seçimler Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitapevi, 2010.

63 YÜKSEK Seçim Kurulu Kararı, *Resmi Gazete*, 1 Kasım 1991, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21038_1.pdf (Erişim: 30 Ocak 2020)

64 TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: TÜİK, 2012, s. 19.

65 Fuad Aleskerov, Hasan Ersel ve Yavuz Sabuncu, *Seçimden Koalisyona Siyasal Karar Alma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 208.

seçim çevresinde bölge barajına takılan DSP'nin 40'ın üzerindeki milletvekilliği DYP'ye kaymıştır. Aşkın temsil oranı yüzde 12,5 olurken temsil edilemeyen oy oranı 1983-2018 Döneminde en düşük seviyede binde 4 olmuştur.⁶⁶ Bu nedenle, 1991 seçimleri temsilde adaletin sağlandığı, ancak yönetimde istikrarın –tek parti hükümeti- sağlanamadığı seçimler arasında değerlendirilmektedir. Buna karşılık seçim sistemindeki orantısızlığın, partilerin orantısız sandalye kazanmalarına ve “yapay” çoğunluğa neden olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁷

19. Dönemde seçilen 450 milletvekilinin sadece 8'i kadındır (yüzde 2). Milletvekillerinin yarısının (225) yaş ortalaması 45'tir. TBMM'nin yenilenme oranı yüzde 60'ı aşmıştır. 19. Dönem TBMM'ye seçilen milletvekillerinden 183'ü önceki iki dönemde görev yapmışlardır.

Refah Partisi'nden Yozgat Milletvekili seçilen MÇP eski Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve 18 arkadaşı 15 Kasım günü RP'den istifa etti. 30 Kasım 1991'de TBMM'de Milletvekili dağılımı şöyle belirlenmiştir: Doğru Yol Partisi 178 Sosyal Demokrat Halkçı Parti 88 Anavatan Partisi 115 Refah Partisi 43 Demokratik Sol Parti 7 Bağımsız 19.

D. DÖNEMDE SİYASAL HAYAT

12 Eylül 1980 'den 20 Ekim 1991'e; 11 yıl süren Evren-Özal Döneminin ardından, üç parlamento dönemi boyunca 12 yıl sürecek olan “Üçüncü Koalisyonlar Dönemi” başlamaktadır.⁶⁸ 20 Ekim 1991 seçimlerinde hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu bulamayınca, Cumhurbaşkanı Özal, seçimlerden birinci parti olarak çıkan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'i, hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

Süleyman Demirel koalisyon görüşmelerinden önce diğer parti liderleriyle görüşerek, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yönetim şekli ve uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı anlatmış; köşkten indirilmesi için destek aramıştır. Süleyman Demirel, ANAP lideri Mesut Yılmaz ve DSP lideri Bülent Ecevit'ten destek bulamamıştır. SHP lideri Erdal İnönü ise Cumhurbaşkanlığı Makamının parlamenter sisteme uygun hale getirilmesi, yetkilerinin sınırlandırılması, tarafsızlığını yitirdiği durumlarda ise Meclisteki üçte iki çoğunlukla görevine son verilmesi konusunda görüş bildirerek destek sözü vermiştir.⁶⁹

SHP listelerinden seçilen HEP kökenli milletvekilleri olası bir DYP-SHP koalisyonuna destek olmak için 20 maddelik talepte bulunmuşlar; TBMM'de edecekleri yemin metninin demokrasiye, insan haklarına, barışa, Türk ve Kürt halklarının kardeşliğine aykırı olduğunu savunarak kerhen yemin edeceklerini açıklamışlardır.⁷⁰

66 Erol Tuncer, “Türkiye’de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği”, *Anayasa Yargısı*, 23, 2006, <https://www.anayasa.gov.tr/media/4601/tuncer.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

67 Ergun Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 99-102.

68 Bu bölümdeki açıklamalar için bakınız, Şeref İba, *Parlamento Hukuku*. 6. Baskı, Ankara: Turhan Yayınevi, 2017.

69 *Milliyet*, “Demirel’den Liderler Turu” 5 Kasım 1991, s. 14.

70 *Milliyet*, “HEP’ten İnönü’ye Ültimatı”, 6 Kasım 1991, s.1.

TBMM, en yaşlı milletvekili Ali Rıza Septioğlu'nun geçici başkanlığında 6 Kasım 1991'de başlayan milletvekili yeminleri sırasında Diyarbakır Milletvekili M.Hatip Dicle, “Ben ve arkadaşlarım, bu metni, Anayasa'nın baskısı altında okuyoruz...” diyerek yemine başlamıştır. Bu yemine DYP, ANAP ve RP'li milletvekillerinin tepki göstermesi üzerine, 4. oturumda sözünü geri alarak yemin etmiştir. Aynı şekilde Diyarbakır Milletvekili Leyla Zana'nın yemin ettikten sonra Kürtçe bir şeyler söylemesi Meclisi tekrar germiştir. Leyla Zana da Hatip Dicle gibi 4. oturumda protestolar eşliğinde kürsüye çıkarak, yemine ilave ettiğim sözü geri alarak ant içme törenini tamamlamıştır.⁷¹

19. Dönemde üç tanesi koalisyon hükümeti bir tanesi güvenoyu alamamış azınlık hükümeti olmak üzere dört hükümet kurulmuştur: Sırasıyla, 49, 50, 51 ve 52. Hükümetler VII. Demirel Hükümeti (21.11.1991-25.06.1993), I. Çiller Hükümeti (25.06.1993-05.10.1995), II. Çiller Hükümeti (05.10.1995-30.10.1995) ve III. Çiller Hükümeti (30.10.1995-06.03.1996) olarak bilinir. Bu koalisyon hükümetlerinin ömürleri sırasıyla, yaklaşık, 1 yıl 6 ay, 2 yıl 3 ay, 25 gün ve 4 ay sürmüştür.

9 Kasım'da görevi alan Demirel'in kurduğu yedinci ve son hükümet olan 49. Hükümet 20 Kasım'da cumhurbaşkanının onayına sunulmuştur. Koalisyon hükümetinde devlet bakanlığı sayısı 15'e çıkartılmış, DYP 20, SHP ise 12 bakanlıkla temsil edilmiştir.⁷² SHP Genel Başkanı Prof. Erdal İnönü'nün başbakan yardımcısı olduğu kabinede icraatçı bakanlıkların daha çok DYP'ye ayrıldığı görülmüştür.⁷³ Koalisyon hükümeti kapsamlı bir hükümet protokolü hazırlamış; kişi hak ve özgürlüklerini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan Demokratikleşme Paketi ve Güneydoğu Sorunu eki protokolün en önemli parçası olmuştur.⁷⁴ Hükümet programı siyasi anlamda demokratikleşme, ekonomik ve sosyal anlamda ise sosyal refah devletini amaçlamıştır. Olağanüstü hal, bölge valiliği ve koruculuk gibi sistemlerin gözden geçirilmesi; terör ve şiddet olaylarının hukuku devleti anlayışı içerisinde çözümlenmesi vurgulanmıştır. Özel radyo ve televizyon yayıncılığının düzenlenmesi, seçme ve seçilme yaşının düşürülmesi, yüksek öğretimde reform öteki önemli vaatlerdi. Tarımda verimliliğin artırılması, enflasyonun düşürülmesi, çalışma yaşamında ILO standartlarının getirilmesi, taraf olunan uluslararası sözleşmeler çerçevesinde kadınlara yönelik düzenlemeler, vergi reformu, KİT'lerin yeniden yapılandırılması, işsizlik ve dış borçla mücadele ekonomik politika öncelikleri olarak sayılmıştır. Dış politikada evrensel değerlere bağlı olarak barışçı yaklaşımlar, Avrupa ile bütünleşme ve bu bağlamda Kıbrıs sorunu öncelik olarak belirtilmiştir.⁷⁵ Hükümet programı üzerinde yapılan görüşmelerden⁷⁶

71 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, Birleşim: 1, 6 Kasım 1991, s. 10- 27, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c001/tbmm19001001.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

72 Muzaffer Ayhan Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, İstanbul: BigBang Yayınları, 2015.

73 Duran, a.g.e., s.6.

74 Neziroğlu ve Yılmaz, a.g.e.; *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2*, Ankara: TBMM Basımevi, 2015, s. 1630-1664.

75 Hükmet Programının Başbakan Süleyman Demirel tarafından TBMM Genel Kurulunda okunması, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19 Yasama Yılı: 1, Cilt:1, Birleşim: 7, 25 Kasım 1991, ss. 109-138, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c001/tbmm19001007.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

76 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19 Yasama Yılı: 1, Cilt:1, Birleşim: 8, 28 Kasım 1991, ss. 146-235, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c001/tbmm19001008.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

sonra, 49. Hükümet oy kullanan 444 milletvekilinden 280'inin desteğiyle güvenoyu almış ve Başbakan Demirel bir teşekkür konuşması yapmıştır.⁷⁷

17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı ve Süleyman Demirel'in yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmesi üzerine, 13 Haziran 1993'te toplanan DYP'nin Olağanüstü Büyük Kongresi'nde Tansu Çiller büyük oy farkıyla DYP Genel Başkanı seçilmiştir. Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Tansu Çiller başkanlığında kurulan 50. Hükümetin protokolü, bir önceki koalisyon hükümetinin bir devamı olarak, demokratikleşme, hukuk devleti reformları, terörle mücadele, KİT reformu ve özelleştirme, Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulması ve sosyal devlet reformu gibi önceliklere yönelmiştir.⁷⁸ Ortak Hükümet Protokolü ve Ekleri önceki Koalisyon Protokolüne göre daha kısadır ve ekleriyle birlikte 23 sayfadan oluşmakta, ancak, özü ve ruhu itibarıyla önceki protokolle uyumluluk göstermektedir.⁷⁹ 30 Haziran 1993'te TBMM Genel Kurulunda okunan hükümet programı,⁸⁰ 3 Temmuz 1993'te görüşülmüş⁸¹ ve 5 Temmuz 1993'te yapılan ve 432 milletvekilinin katıldığı 184 ret oyuna karşılık 247 oyla güvenoyu almış, 1 çekinse oyu kullanılmıştır.⁸²

Erdal İnönü'nün dört ay sonra parti genel başkanlığından ayrılması üzerine, SHP Olağanüstü Büyük Kurultayı Murat Karayalçın'ı genel başkanlığa seçmiştir.⁸³ Bunun üzerine, milletvekili olmayan başbakan yardımcısı olarak Bakanlar Kuruluna girerek görevini 27 Mart 1995'e kadar koalisyon hükümetinde görev yapmıştır. Böylece, Demirel'den sonra İnönü'süz koalisyon dönemi başlamıştır.

SHP/CHP birleşme girişimleri 1994 Mahalli İdareler Seçimi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Her iki parti yanında DSP de Ankara ve İstanbul'da farklı adaylarla seçime girmiş ve bölünmenin de etkisiyle büyük bir yenilgi almışlardır.⁸⁴ 1994 yerel seçimlerinde DYP'nin il genel meclisi seçimlerinde aldığı oylar ve toplam belediye başkanlığı sayısındaki birinciliği nedeniyle, Çiller'in seçim kazanmış başkan olarak, başta ANAP ve RP olmak üzere daha "şahin" gruplarla yakın iletişime geçmesine neden olmuştur. 2 Mart'ta yapılan DEP'li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasında Murat Karayalçın'ın tutumu nedeniyle Çiller ANAP ile hükümet kurmak istiyordu. Daha sonra Karayalçın'ın hükümette kalacaklarını açıklaması üzerine, hükümet 5 Nisan Kararları olarak bilinen ekonomik istikrar paketini açıklamıştır.

77 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19 Yasama Yılı: 1, Cilt:1, Birleşim: 9, 30 Kasım 1991, ss. 239-245,

78 Koalisyon Protokolü için bakınız, Neziroğlu ve Yılmaz, a.g.e., Cilt II, 1819-1830.

79 Kara, a.g.e..

80 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Cilt: 37, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 119, 30 Haziran 1993, s. 367-394, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c037/tbmm19037119.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

81 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 37, Birleşim: 121, 3 Temmuz 1993, s. 434-555. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c037/tbmm19037121.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

82 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 38, Birleşim: 122, 5 Temmuz 1993, s. 9-11, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038122.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

83 Hikmet Bila, *CHP 1919*[1999]. İstanbul: Doğan Kitap, 1999, s. 396-397.

84 Çitçi, a.g.e., s. 217-219.

Hükümetin SHP kanadında çok sayıda bakan değişti. SHP'nin CHP ya da DSP ile birleşmesi tartışmaları sonrasında, SHP-CHP Bütünleşme Kurultayı 18 Şubat 1995'te yapıldı ve iki parti CHP çatısı altında bütünleşti.⁸⁵Hikmet Çetin, yeni CHP Genel Başkanı olarak başbakan yardımcılığını Murat Karayalçın'dan devralmıştır.

Koalisyon ortağı CHP'de altı aylık Hikmet Çetin Döneminden sonra, 9 Eylül 1995'te toplanan CHP'nin 27.Kurultayı'nda Deniz Baykal, Karayalçın'ın delegeden aldığı 309 oya karşılık 681 oy alarak genel başkan seçilmiştir.⁸⁶ Hükümet ortakları arasındaki anlaşmazlık nedeniyle, Çiller, 20 Eylül 1995'te Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sunmuştur.

II. Tansu Çiller Azınlık Hükümeti (51. Hükümet) 5 Ekim 1995'te kuruldu ise de bu azınlık hükümeti 191 kabule karşı 230 ret ile Meclisten güvenoyu alamamıştır. Çiller, DSP ve MHP'den aldığı koşullu desteğe dayanarak 30 bakandan oluşan azınlık hükümeti kurmuştur. Azınlık hükümeti programında daha çok 49 ve 50. Hükümet Döneminde elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş; terörle mücadele, ekonomik istikrar ve kalkınma, özelleştirme ve alt yapı yatırımları ile adil bir seçim sistemi başta olmak üzere demokratikleşme vurgusu yapılmıştır.⁸⁷ Hükümet programı üzerinde 13 Ekim 1995'te yapılan görüşmelerden⁸⁸ sonra 15 Ekim 1995'te yapılan oylamada Çiller, azınlık hükümetine 199'a karşı 230 oyla güvenoyu alamamıştır.⁸⁹ 5 Ekim 1995'te kurulan İkinci Çiller Hükümeti on günlük ömrü ile cumhuriyet tarihinin en kısa ömürlü hükümetidir.

50. Hükümet sonrasındaki siyasal tikanıklık ortamında, Çiller'in kurduğu DYP Azınlık Hükümeti, 12'si devlet bakanı olmak üzere 29 bakandan oluşan Bakanlar Kurulu, programında 50. Hükümet Döneminde yapılanların genel bir değerlendirilmesinden sonra, Avrupa, Orta doğu ve Balkanlar ile ilişkiler, ekonomik istikrar, Yedinci Kalkınma Planı ve başta Siyasi Partiler Kanunu olmak üzere bazı kanunlarda yapılması öngörülen değişikliklere değinilmiştir. Hükümet programı üzerine yapılan görüşmelerden⁹⁰ sonra 191 kabul ve 230 ret ile güvenoyu alamamıştır.⁹¹

Çiller'in azınlık hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın koşullarını kabul eden Çiller'e 52. Hükümeti kurmak üzere görev verilmiştir. 20 Ekim 1995'te açıklanan Seçim Protokolü, DYP-CHP Koalisyon Sözleşmesi'ne göre 14 devlet bakanı olmak üzere 31 bakandan oluşan Bakanlar Kurulu 415 milletvekilinin katıldığı oylamada 172'ye karşı 243 oyla güvenoyu almıştır.⁹² Koalisyon, bir seçim hükümeti de olduğu

85 Bila, *a.g.e.*, s. 401.

86 *a.g.e.*, s. 403.

87 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19 Yasama Yılı: 5 Cilt: 94 Birleşim: 5, 10 Ekim 1995, s. 393-410, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094005.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

88 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19 Yasama Yılı: 5 Cilt: 94 Birleşim: 8, 13 Ekim 1995, s. 452-537, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094008.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

89 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19 Yasama Yılı: 5 Cilt: 94 Birleşim: 9, 15 Ekim 1995, s. 552-556, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094009.pdf>

90 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 94, Birleşim: 8, 13 Ekim 1995, s. 91, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094008.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

91 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 94, Birleşim: 9, 15 Ekim 1995, s. 552-556, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094009.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

92 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 96, Birleşim: 24, 5 Kasım 1995, ss. 450-451, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c096/tbmm19096024.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

için seçim yasası gereğince İçişleri, Adalet ve Ulaştırma Bakanlıklarına ilgili bakanlıklarda bürokrat olarak çalışan bağımsızlar atanmıştır. Ciddi basın organları bile hükümetin oluşumu, yapısı ve programından çok, olası adaylıkları ve partilerin yaklaşımlarını işlemektedir.

1995 genel seçimleri öncesinde bir Küskünler Hareketi yaşanmıştır. Listelere giremeyen 118 milletvekilinin 25 Kasım 1995 günü, 24 Aralık seçimin iptali için Meclisin olağanüstü toplanması için başvuru yapılmış ancak 4 Aralıkta birleşimde çoğunluk sağlanamadığından, 24 Aralık 1995'te yapılacak milletvekili genel seçimi kesin sonuçlarının Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 37'nci ve Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 3'üncü maddelerine göre Yüksek Seçim Kurulunca Türkiye Radyo ve Televizyonlarından ilanını takip eden 5'inci gün saat 15.00'te toplanmak üzere birleşim kapatılmıştır.⁹³ 8 Kasım 1995'te TBMM'de sandalye dağılımı şöyleydi:⁹⁴ DYP: 164, ANAP: 101, CHP: 59, RP: 38, MHP: 17, DSP: 10, Büyük Birlik Partisi: 7, Yeni Parti: 2, Millet Partisi: 2, Yeni Demokrasi Hareketi: 2, Bağımsızlar: 26 ve Boş: 26.

1. Liderler, Tartışmalar

Cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki çekişmeler üçlü kararname konusunda ortaya çıkmıştır.⁹⁵ 49. Hükümetin kurulmasının hemen ardından Yiğit Gülöksüz'ün Toplu Konut Müsteşarlığına atanması gibi bazı üst düzey bürokratların atama kararnamelelerinin Çankaya'dan geri çevrilmesi Demirel ile Özal arasında bir yetki tartışması başlatmıştır. Demirel, cumhurbaşkanı bilgi istediğinde Çankaya'ya çıkabileceğini; ancak "gel bana bir izahat ver" tavrına razı olamayacağını söylemiş ve eklemiştir: "ben Çankaya'nın memuru değilim." Özal'ın kararnameleleri imzalamaya başlaması ile cumhurbaşkanı ve hükümet arasındaki bu ilk gerginlik 4 Ocak 1992'de sona ermiştir.

Özal ile Demirel arasında yetki çekişmesinin yaşandığı diğer bir olay da 24 Haziran 1992'de İstanbul'da toplanan KEİB Zirvesi olmuştur. Özal bu iş birliğini kendisinin başlattığını söyleyerek bildiriye Başbakan Demirel'le birlikte Türkiye adına imza koymak istemiştir. Özal, 30 Haziran 1992 tarihli açıklamasında cumhurbaşkanının herhangi bir yetki belgesine gerek olmaksızın, uluslararası antlaşma ve belgeleri imzalayabileceğinin altını çizmiştir. Cumhurbaşkanının yetkilerini hükümet lehine kısıtlama amacıyla çıkarılan "bypass" yasası, Şubat 1993'te kabul edilmiştir.⁹⁶ Yasa gerekçesinde belirtilen amaçlardan biri de "cumhurbaşkanının iş yükünün hafifletilmesi" olmuştur. Yasa; vali, büyükelçi, daimi temsilci, daimi delege, Diyanet İşleri Başkanı, Atatürk Dil, Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı atamalarında cumhurbaşkanını devre dışı bırakarak bu atamaların Bakanlar Kurulu kararıyla yapılmasını öngörmüştür. Yasa, aynı zamanda, üçlü kararnameyle atanan diğer birçok

93 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 98, Birleşim: 42 (Olağanüstü), 4 Aralık 1995, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c098/tbmm19098042.pdf> (Erişim 30 Ocak 2020)

94 *Meclis Haber Dergisi*, Sayı: 44 Ekim Kasım 1995, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.sayfa?psayi=44&psayfa=18 (Erişim 30 Ocak 2020)

95 Duran, *a.g.e.*, s. 13-16.

96 Baskın Bıçakçı, "By-pass: Bir Kriz Parodisi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul: İletişim, 1997, s. 194-195.

bürokratin atanmasını, bakanın teklifi ve başbakanının onayına bağlamıştır. Hükümetin by-pass girişimi muhalefet tarafından Başbakan Süleyman Demirel'in "Başbakanlık sistemi" kurma hevesi olarak algılanmıştır. Anayasa Mahkemesi bu yasaı iptal etmiş, ikinci by pass yarasını Özal veto etmiş ancak ölümü üzerine bu çekişme doğal olarak sona ermiştir.

Tansu Çiller ile Demirel arasındaki yetki tartışması Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları'nın atamaları/görev sürelerinin uzatılması konusunda çıkmıştır. Özal'ın etkili cumhurbaşkanı uygulamasına karşı çıkan Demirel, 1994'te Türkiye'de yarı başkanlık sistemi olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁷

2.Sosyo-Ekonomik Dinamikler Bağlı Siyasi Gündem

Anayasa'nın 84. maddesine göre, partisinden istifa eden milletvekilinin bir sonraki seçimde, istifa tarihinde mevcut herhangi bir partinin genel merkez organlarıncaya aday gösterilemeyeceği hükmü de yer almıştır. Parti değiştirmek isteyen milletvekilleri, parti katılmalarına bir engel olmadığı için, siyasi ömrü bir gün süren partiler kurarak istedikleri partiye geçebilmiştir. Hülle partilerine ilk örnek, 17. Dönemde Halkçı Parti'den istifa eden bazı milletvekillerinin DSP'ye geçmek için kurdukları "Halk Partisi"dir. 1986-1995 yılları arasında kurulan hülle partisi sayısı 23 iken bunların 20 tanesi (bir tanesi seçimlerden önce) 19. Dönemde kurulmuştur.⁹⁸

Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) 8 Haziran 1994'te kurulmuştur. ÖDP mücadele eksenini "işçi ve emekli sınıfların pratiğinde kendini yeniden üreten eşit, özgür, sömürsüz ve sınıfsız bir dünya arayışı" olarak belirlemiştir. Önce bir siyasi ve fikri oluşum olarak on kişilik bir tartışma grubunun öncülüğünde 1993'te başlayan "Yeni Demokrasi Hareketi" (YDH) 22 Aralık 1994'te, bir dönem TÜSİAD Başkanlığı yapmış olan İşadamı Cem Boyner'in liderliğinde partilemiştir.

19. Dönemde siyasal partilerle ilgili en önemli gelişme 3 Temmuz 1992 tarih 3821 sayılı Kanun'un kabulü ile 12 Eylül Döneminde 2533 sayılı Kanun'la kapatılan siyasal partilerin yeniden açılmasına olanak tanınmıştır. Bu çerçevede CHP, MHP, DP, AP yeniden açılmıştır. Bu partilerden Milliyetçi Hareket Partisi yeniden açılarak MÇP'ye katılırken 24 Ocak 1993'te MÇP'nin 4. Olağanüstü Kurultayında adının MHP olarak değiştirilmesi kabul edilmiştir. Demokrat Parti 32 yıl aradan sonra 10 Eylül 1992'de yeniden açılarak 29 Kasım'da 5. Büyük Kongresini yapmış ve genel başkanlığa Hayrettin Erkmen getirilmiştir. Adalet partisi, 11 yıl sonra 19 Aralık 1992'de yeniden açılmış ve yapılan 10. Büyük Kongresinde mülkiyeti ve özgün amblemiyle birlikte DYP'ye katılma kararı alınmıştır. Ecevit karşı çıksa da, bir grup eski CHP'li milletvekilinin öncülüğünde 9 Eylül 1992'de yapılan 25. Kurultay ile CHP'nin yeniden açıldı ve Deniz Baykal parti başkanı seçildi.⁹⁹

97 Duran, *a.g.e.*, 18.

98 Tuncer, *a.g.e.*, 2002, Tablo 8.2-H, s. 438-439.

99 Erol Tuncer, *CHP'nin Yeniden Açılış Öyküsü*, Ankara: TESAV Yayınları, 2015.

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. SİYASAL SİSTEM VE MECLİSİN ROLÜ

Türkiye Cumhuriyeti nitelikleri Anayasa'da sayılan (Madde 2) demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir. Milli egemenlik kuramı çerçevesinde ve güçler ayrılığı ilkesine bağlı olarak TBMM yasama yetkisi Türk Milleti adına kullanır ve bu yetki devredilemez. Başlıca görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmaktır (Anayasa, Madde 87). Kanun teklif etmeye Bakanlar Kurulu ve milletvekilleri yetkilidir (Anayasa, Madde 88). Kanun tasarı ve tekliflerinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülme usul ve esasları İçtüzükle düzenlenir.¹⁰⁰

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, 6 yıl süreyle oluşturulan Cumhurbaşkanlığı Konseyi (Anayasa Geçici Madde 2) göreviyle birlikte askeri vesayetin önemli bir kurumu sona ermiştir.¹⁰¹ Türkiye'nin 1987'de Avrupa Birliği üyeliği için başvurması ile başlayan dönemde, TBMM demokratikleşme için önemli bir rol oynayacaktır. Daha çoğulcu ve temsili bir parlamentonun, sınırlı ve yasaklayıcı bir demokrasiden özgürlükçü bir demokrasiye geçişi kolaylaştıracağı beklenmektedir. Türkiye'de siyasi temsil konusunda belirleyici bir unsur olan "yanaşmacı" ilişkiler, farklı temsil türlerine yol açmaktadır.¹⁰² Yasama sisteminin temel özelliği güçlü bir parti disiplini ile varlığını sürdüren parti seçkinleri, liderler ve parti grubunun varlığıdır. Buna karşılık, bir yandan parti sisteminin parçalanmışlığı ve partiden ayrılmalar, öte yandan partiden bağımsız hareket eden milletvekilleri nedeniyle, parti grubunun ve parti disiplinin etkisi azalmıştır.¹⁰³ Parti disiplini azalırken farklı partilerden –ANAP, DYP, MHP ve RP- milletvekillerinin oluşturduğu disiplinli "gizli "bir koalisyon", özellikle demokratikleşme reformlarına karşı bir veto bloğu oluşturmuşlardır.¹⁰⁴ Merkezdeki sivil-asker bürokratik ittifakı dengelemeden ve geleneksel seçkinleri razı etmeden TBMM'nin demokratikleşmeyi sağlaması olanaksızdır. TBMM'deki demokratikleşme girişimleri yeni "vesayet" unsurları tarafından engellenmiştir. Kuşkusuz, 1993'ten başlayarak artan terör olayları ve terörle mücadele Türkiye'nin güvenlik ve bütünlüğünü öncelik haline getirmiştir. Ayrıca, parlamenter parti sistemindeki gelişmeler- bölünmeler, ayrılmalar ve birleşmeler- parti örgütlerini zayıflatmıştır. Siyasetçiler ülke sorunlarının çözülmesinde uzlaştırıcı

100 Şeref İba, *Osmanlı'dan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri*, Ankara: TBMM Basımevi, 2007, s. 5-58. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için ayrıca bakınız Şeref İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*. 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2019.

101 Ergun Özbudun, *Anayasa Hukuku*. 19. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2019.

102 Ersin Kalaycıoğlu, "Cyclical Breakdown, Redesign and Nascent Institutionalization: The Turkish Grand National Assembly", içinde Ulrike Liebert and Maurizio Cotta (eds.), *Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe: Greece, Italy, Portugal, Spain and Turkey*, London: Pinter, 1990, s. 184-222.

103 Ömer Faruk Gençkaya, "Democratization and Legislative Development in the Middle East: The Case of Turkey", içinde Ahmad Abdul Razzaq Shikara and Ömer Faruk Gençkaya, *Democratization in the Middle East*, Institute of Developing Economies, Tokyo, 1994, s. 81-130.

104 Ömer Faruk Gençkaya, "Consolidation of or Resistance to Democracy: Redemocratization and the Turkish Grand National Assembly", içinde Lawrence D. Longley (ed.), *Working Papers on the Comparative Legislative Studies*. Lawrence University (USA), January 1994, s. 321-334.

yeteneklerini kullanmak yerine, parti içi gelişmelere odaklanmışlardır. İki önemli anayasa değişikliği yapılmasına karşın yukarıda belirtilen nedenlerle 19. Dönemde ancak toplam 375 kanun benimsenmiştir. Bu oran oldukça düşüktür.

B. MİLLETVEKİLLERİ, PARTİ GRUPLARI VE GÜÇ DAĞILIMI

Anayasa'ya (Madde 80) göre, TBMM üyelerinin, seçtikleri bölgeyi ya da kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil edeceklerini belirtmektedir. Üyeler, göreve başlarken Anayasa'da (Madde 81) yer alan andı içerirler. Üyelikle bağdaşmayan işler gerek Anayasa'da (Madde 82) gerekse Anayasa'nın amir hükmü gereği kanunla düzenlenmiştir.¹⁰⁵ Yasama dokunulmazlığı Anayasa'da (Madde 83) düzenlenmiştir. Genişletilmiş yasama dokunulmazlığı anlayışı çerçevesinde¹⁰⁶ "Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasa'nın 14'üncü maddesindeki durumlar (Devlete karşı suçlar) bu hükmün dışındadır.

1982 Anayasası (Madde 84) çeşitli nedenlerle üyeliğin düşmesini TBMM kararına bağlamıştır. Milletvekilliğinden istifa eden, kesin mahkûmiyet kararı alan, üyelikle bağdaşmayan görev kabul eden, seçim hükümetleri hariç Bakanlar Kurulunda görev alan ve Meclis çalışmalarına bir ay içerisinde beş birleşim katılmayan üyeler yanında, partisinden istifa ederek; başka bir partiye giren milletvekillerinin üyeliğin düşmesine üye tamsayısının salt çoğunluğu ile karar verilmesini düzenlemiştir. Ayrıca, partisinden istifa eden milletvekili bir sonraki seçimde, istifa tarihinde mevcut herhangi bir partinin genel merkez organlarıncaya aday gösterilemeyecekleri hükmü getirilmiştir. Özellikle, 1970'lerin sonunda ortaya çıkan yaygın parti değiştirmelerin yarattığı yönetimde istikrarsızlık ve etik sorunların önüne geçmek üzere getirilen bu cezalandırmaya karşı "hülle" yöntemleri bulunarak üstesinden gelindi.¹⁰⁷

C. MECLİS FAALİYETLERİ

1. Yasama Faaliyeti

19. Yasama Döneminde teklif ve tasarıların görüşülmesi sırasında iktidar ve muhalefet partileri arasında değişik stratejiler uygulandığı belirtilmelidir. Sıklıkla değişiklik önergesi vermek, Kurulda çoğunluğun bulunup bulunmadığını tespit etmek için oylama istemek gibi taktiklerle parti grupları ve Milletvekilleri istedikleri sonuçları elde etmeye çalışmıştır.

105 31 Ekim 1984 tarih ve 3069 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliği İle Bağdaşmayan İşler Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 6 Kasım 1984 Sayı: 18567, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18567.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020).

106 Kemal Gözler, "Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(3), Temmuz-Eylül 2001, s. 71-101.

107 İter Turan, "Volatility in politics, stability in parliament: An impossible dream? The Turkish Grand National Assembly during the last two decades", *The Journal of Legislative Studies*, 9(2) 2003, 151-176. Ayrıca bakınız, Ömer Faruk Gençkaya, *The Impact of Organizational Attributes on Legislative Performance: A Structural-Functional Analysis of the Grand National Assembly of Turkey*, *Unpublished Phd Dissertation*, Department of International Relations and Political Science, Boğaziçi University, 1990.

Yoklama isteme ve önerge verme görüşmeleri uzatmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Önerge ile ilgili söz alıp önerge dışında konuşmak veya konuşmayı uzatarak önerge verilmesine zaman kazanmak teklif ve tasarıların görüşülmesi sırasında başvuru taktikler arasında olmuştur.

19. Dönemde iki defa Anayasa Değişikliği yapılmıştır. Bunlardan ilki 2. Yasama Yılında Anayasa'nın 133. maddesinin değiştirilmesi ile ilgili 3913 sayılı Kanun'dur. İkincisi ise 4. Yasama Yılında çıkarılan Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin 4121 Kanun'dur. Anayasa değişiklikleri yanında bu dönemde koalisyon protokolünde yer alan birçok demokratikleşme düzenlemeleri TBMM'de benimsenmiştir. Teklif ve tasarıların ortalama kanunlaşma oranı (yüzde 17) oldukça düşüktür. Bununla birlikte hükümet tasarıları bazı yasama yıllarında yüzde 90'lara yaklaşan ve toplamda yüzde 50 üzerinde kanunlaşma oranına ulaşmıştır. Koalisyon hükümeti başta özelleştirme olmak üzere bazı konularda kanun hükmünde kararnamelere (toplam 92 adet) ağırlık vermiştir. Yapılan bir değerlendirmeye göre, 19. Dönemde yasama performansı, ANAP'ın 1983-1987 Döneminde çoğunluk tek parti hükümetine göre daha iyi bir sonuç göstermektedir.¹⁰⁸

19. Dönemde 44'ü uluslararası örgütler ile yapılan anlaşmalar, 89'u da karşılıklı olarak devletlerarasında yapılan anlaşmalar olmak üzere TBMM'den toplam 133 adet uluslararası anlaşmaların uygunluğunun onaylanmasına ilişkin kanun (1. Yasama Yılı 3, 2. Yasama Yılı 43, 3. Yasama Yılı 34, 4. Yasama Yılı 52 ve 5. Yasama Yılı bir adet olmak üzere) geçmiştir.¹⁰⁹

Cumhurbaşkanları Turgut Özal ve Süleyman Demirel, Anayasal yetkileri çerçevesinde, TBMM tarafından kabul edilen toplam 18 (Kanun Sayıları, 3764, 3769, 3772, 3773, 3798, 3799, 3801, 3820, 3834, 3846, 3867, 3962, 3963, 3988, 4006, 4007, 4073 ve 4080) kanunu bir kez daha görüşülmek üzere geri göndermişlerdir.¹¹⁰ Ayrıca, her iki cumhurbaşkanı Anayasal hakları çerçevesinde bazı kanunların iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlardır.¹¹¹ Özal'ın başvurusu üzerine, 26 Aralık 1991 tarih ve 3766 sayılı "2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un 29'uncu maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"un 29. maddesi ile Geçici maddesinin birinci fıkrasının ilk tümcesinin "Bu Kanun'un yayımı tarihine kadar 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un 29'uncu maddesine göre yeniden seçim yapılmasına karar verilerek ilanları yapılan belediye başkanlıkları ile... bölümünün iptaline, Geçici maddesinin birinci fıkrasının diğer bölümü ile birinci maddenin diğer fıkralarının Kanun'un 1., 2., 3. maddelerinin reddine karar verilmiştir."¹¹²

108 Nahit Yüksel, "Türkiye'de Yasama (Kanun Yapımı) Performansı Tartışmaları", *Yasama Dergisi*, 39, 2019, s. 131-197.

109 Duran, *a.g.e.*, s. 2206.

110 A. Şakir Demirtaş, *Türkiye'de 1991-1995 Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Siyasal Muhalefet*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 178-182.

111 Cumhurbaşkanlarımızın Anayasa Mahkemesi'nde Açmış Olduğu İptal Davalarını Gösterir Çizelge (1962 - 2018) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/istatistikler/genel-kurul/> (Erişim: 30 Ocak 2020)

112 Anayasa Mahkemesi Kararı, E.1992/17 K.1992/30 21.4.1992, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/c800cceb-d53a-4eb9-bf85-55a49cea4a2c?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Ayrıca, Özal'ın bir başka başvurusu üzerine, 25 Haziran 1992 tarih ve 3825 sayılı “2802 Sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu, 1992 sayılı Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'da 2461 sayılı Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu ile 190 ve 270 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un” çeşitli maddelerinin kısmen red kısmen kabul edilmesine karar verilmiştir.¹¹³

Süleyman Demirel'in bir başvurusu üzerine, 23 Kasım 1995 tarih ve 4138 sayılı “Milletvekili Seçimi Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un, 3. maddesiyle 2839 sayılı Kanun'a eklenen geçici madde 14'ün iptaline karar verilmiştir.¹¹⁴

Cumhurbaşkanlarının yukarıdaki iptal başvuruları dahil olmak üzere, 19. Dönemde TBMM tarafından kabul edilip yürürlüğe giren kanunlardan çoğunluğu özelleştirmeye ilgili 14 tanesi (Kanun Numaraları, 3911, 3975, 3987, 3990, 3991, 3996, 4000, 4044, 4059, 4087, 4107, 4109, 4113, 4125) Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.¹¹⁵

2. Denetim Faaliyetleri

19. Dönemde, Başbakanlık (1337), Devlet Bakanlıkları (1288), İçişleri Bakanlığı (874), Millî Eğitim Bakanlığı (434) ve Sağlık Bakanlığı (352) en fazla yazılı soru yanıtlayan Bakanlar Kurulu üyeleridir. TBMM Başkanlığına yöneltilen 46 soru yanıtlanmıştır. Sözlü sorularda Başbakan (54), İçişleri Bakanlığı (27), Bayındırlık Bakanlığı (22) ve Devlet Bakanları (21) en fazla sözlü soru yanıtlayan makamlar olmuştur. TBMM Başkanlığı bir adet soru yanıtlamıştır. 19. Dönemde TBMM Başkanlığına sunulan yazılı ve sözlü sorular üzerine yapılan bir araştırmada, milletvekillerinin başbakan ya da bakanları suçlayıcı nitelikte sorular sordukları görülmektedir.¹¹⁶ Suçlayıcı sorular daha çok sözlü soru tipinde, başbakana yönelik ve seçim çevresiyle ilgili olmayan genel nitelikte sorulardır. Bakanlara yöneltilen sorular ise daha çok seçim çevresine yöneliktir. Bu tip sorulara daha çok olumlu, somut ya da gelecek vaad eden içerikte yanıt verilmiştir.

Bakanlar hakkında verilen gensoru önergeleri reddedilmiş ancak anlamlı sayıda Meclis soruşturması önergeleri kabul edilmiştir. Ayrıca, yolsuzluklarla ve öğretmenlerin sorunları başta olmak üzere birçok Meclis araştırması açılması önergeleri iktidar ve muhalefet partileri tarafından benimsenmiştir. Ayrıca, Kıbrıs, Bosna Hersek, Azerbaycan, dış Türkler, terör

113 Anayasa Mahkemesi Kararı, E.1992/37 K.1993/18 27.4.1993, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/19f1ee7a-38be-4c81-97c9-b3e4b3404f99?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

114 Anayasa Mahkemesi Kararı, E.1995/56 K.1995/60 1.12.1995, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22486.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

115 Demirtaş, *a.g.e.*, s. 183-184.

116 Yasushi Hazama, Ömer Faruk Gençkaya and Selma Gençkaya, “Parliamentary Questions in Turkey”, *Journal of Legislative Studies*, 2007, 13(4), s. 539-557.

olayları gibi toplumsal konularda gündeme getirilen genel görüşme önermeleri benimsenerek genel görüşmeler yüzde 61 oranında gerçekleşmiştir.¹¹⁷

3. Diğer Faaliyetler

19. Dönem, 1. Yasama Yılı'nı kapsayan dönem içerisinde üç tane (Dış Politika, Kanun Değişikliği ve Güneydoğu'da meydana gelen olaylar hakkında), Üçüncü Yasama Yılı'nda başbakanın mal varlığının görüşülmesi hakkında bir adet ve Dördüncü Yasama Yılı'nda erken genel seçimlerin yapılması hakkında olağan üstü toplantı gerçekleşmiştir.¹¹⁸

19. Dönemde 1. Yasama Yılı'nda 4, 2. Yasama Yılı'nda 8, 3. Yasama Yılı'nda 5, 4. Yasama Yılı'nda 4 ve 5. Yasama Yılı'nda bir adet olmak üzere Genel Kurulda toplam 21 usul görüşmesi yapılmıştır.¹¹⁹

Meclis İçtüzüğü (Madde 59) Meclis Genel Kuruluna duyulmasında zaruret görülen olağanüstü acele hallerde beşer dakikayı geçmemek üzere, Başkanın takdiriyle en çok üç milletvekili gündem dışı söz alabilmektedir. 19. Dönemde, 1. Yasama Yılı'nda 287, 2. Yasama Yılı'nda 405, 3. Yasama Yılı'nda 299, 4. Yasama Yılı'nda 455 ve 5. Yasama Yılı'nda 89 olmak üzere toplam 1530 gündem dışı konuşma yapılmıştır.¹²⁰

19. Dönemin 5 Yasama Yılı'nda toplam 247 adet TBMM Kararı alınmıştır. 1 Yasama Yılı'nda 41 adet (144-184 arası), 2. Yasama Yılı'nda 71 adet (185-255 arası), 3. Yasama Yılı'nda 77 adet (256-332 arası), 4. Yasama Yılı'nda 45 adet (333-377) ve 5. Yasama Yılı'nda 13 adet (378-390 arası) karar alınmıştır.¹²¹ 19. Dönemin TBMM kararları genel olarak incelendiğinde bunların büyük bir kısmının komisyon üyeliklerine seçim ve araştırma ve soruşturma komisyonlarının kurulmasıyla görev sürelerinin uzatılmasına ilişkin olduğu görülecektir. Bu kararlar arasında en önemlileri olağanüstü halin uzatılmasına dair 12 karar, Türkiye'de konuşlandırılan çokuluslu gücün görev süresinin uzatılmasına ilişkin 8 karar ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere gönderilmesine ilişkin 2 karardır.

19 Temmuz 1987'de ilan edilen olağanüstü hâl 19. Döneme kadar 13 kez uzatılırken bu dönemde olağanüstü hal toplam 12 kararla 11 kez daha uzatılmıştır. Yine 1982 Anayasası 92. maddede Türk Silahlı kuvvetlerin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisinin çerçevesinde 19. Dönemde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere gönderilmesine ilişkin 2 karar alınmış, çokuluslu gücün görev süresi ise 8 kez uzatılmıştır.

117 Şeref İba, *Parlamentar Denetim Yolları, Etkinliği ve Susurluk Örneği*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.

118 Duran, *a.g.e.*, 2354-2366.

119 *a.g.e.*, 2339-2354.

120 *a.g.e.*, 2287-2288.

121 *a.g.e.*, s. 2082.

D. TBMM ÜYELERİ

1. Meclis Başkanları

Bu dönemde üç defa Meclis Başkanlığı seçimi yapılmıştır. 16 Kasım 1991 tarihinde toplanılan Üçüncü birleşimde ilk devre Meclis Başkanlığı seçimine başlanmıştır. Meclis Başkanlığı için üç aday gösterilmiş ve üçüncü turda Eskişehir Milletvekili Hüsamettin Cindoruk 286 oy alarak salt çoğunluğu sağlamış ve Meclis Başkanı seçilmiştir. Genel Kurulun 14.9.1993 tarihli 2. Birleşiminde 19. Dönem 2. devre için Meclis Başkanlığı seçimi yapılmıştır. Hüsamettin Cindoruk birinci tur oylamada 301 oy alarak Meclis Başkanlığına seçilmiştir. Cindoruk'un 1 Ekim 1995 günü istifasıyla boşalan Meclis Başkanlığı seçimine Genel Kurulun 17.10.1995 tarihli 10. Birleşiminde başlanmış ve bu seçim 11. Birleşimde 4. tur oylamada sonuçlandırılmıştır. Meclis Başkanlığına aday olan 9 milletvekili arasından Aydın Milletvekili İsmet Sezgin 230 oy alarak Meclis Başkanı seçilmiştir.

2. Milletvekilleri

19. Dönem TBMM'de toplam 450 milletvekili bulunmaktadır.¹²² Doğruyol Partisi'nden 178 milletvekilinin 176'sı erkek, 2'si kadındır. Anavatan Partisi'nden 115 milletvekilinin 111'i erkek, 4'ü kadındır. Sosyaldemokrat Halkçı Parti'den 86 milletvekili bulunmakta, bu milletvekillerinin 85'i erkek, 1'si kadındır. Refah Partisi'nden 40 milletvekilinin hepsi erkektir. Demokratik Sol Parti'den 7 milletvekilinin hepsi erkektir. 19. Dönem TBMM'de toplam 5 bağımsız milletvekili bulunmaktadır, bu milletvekillerinin 4'ü erkek, 1'i kadındır. Toplamda, 19. Dönemde 442 erkek ve 8 kadın, milletvekili görev yapmıştır.

19. Dönemde 172 milletvekili, 1 milletvekili Millî Birlik Komitesi Üyesi, 3 milletvekili Temsilciler Meclisi Üyesi, 5 milletvekili Cumhuriyet Senatosu Üyesi, 5 milletvekili Danışma Meclisi Üyesidir. 90 milletvekili mühendis, 71 milletvekili hukukçu, 89 milletvekili kamu yöneticisi, 60 milletvekili özel işletmeci, 22 milletvekili öğretim görevlisi, 33 milletvekili mahalli idare yöneticisidir. 19. Dönemde 1911-1920 yılları arası doğumlu 3 milletvekili, 1921-1930 yılları arası doğumlu 41 milletvekili, 1931-1940 yılları arası doğumlu 89 milletvekili, 1941-1950 yılları arası doğumlu 225 milletvekili, 1951-1961 yılları arası doğumlu 92 milletvekili bulunmaktadır.

Sivas Olayları yüzünden partisinden İnönü'ye yönelen tepkiler bu olaylarda ölenlerin cenaze töreninden bir gün sonra, 7 Temmuz 1993 günü SHP Meclis Grubunda da devam etmiştir. İnönü'nün, cenazede kendisine yönelik tepkileri "duygusal" diye nitelemesi Sivas Milletvekili Azimet Köylüoğlu tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir: "Ne duygusal beyefendi? Ülke mezar yerine döndü. Bunlar Anıtkabir'i de yakacaklar. Babanızın mezarı da orada. İsmet Paşa'nın oğlusun diye peşine takıldık. Milyonlarca insan bunun için partiye oy veriyor. Cenazede üzerinize yürüdüler, gazeteciler de şahit, sizi biz kurtardık."

122 TBMM Albümü 19. Dönem, Ankara: TBMM Basımevi, 1992.

E. MECLİS ÇALIŞMALARINI ETKİLEYEN HUKUKİ DÜZENLEMELER VE HADİSELER

TBMM Başkanlığı ile parti gruplarının girişimiyle yeni İçtüzük çalışmaları 28 Kasım 1991'de başlamış, Kasım 1992'de sekiz değişiklik teklifi TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur.¹²³ Anayasa Komisyonunun raporunda TBMM'nin daha etkin çalışması için üye sayısının 440'den 450'ye çıkartılması, partiler arası komisyon aracılığıyla yasama etkinliklerinin hızlandırılması –Yasama ve Denetleme Kurulu oluşturulması- ve TBMM'nin denetim işlevinin etkili olmasına yönelik düzenlemeler getirilmiştir. 8 Ocak 1993'te Genel Kurula sunulan Komisyon Raporu, 3 Mayıs'ta geri çekilmiş ve 24 Aralık'ta yapılan erken genel seçimler nedeniyle bir daha görüşülememiştir.¹²⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 98 üyesinin 29 Mart 1992 günlü, 21186 sayılı Resmi Gazete'nin mükerrer nüshasında yayımlanan "1992 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun 1. maddesine bağlı (A) işaretli cetvelinde gösterilen Kültür Bakanlığı kısmı ile bu kısmın unsurlarını ve açıklamalarını içeren bölümlerinin Anayasa'nın 6., 7., 11., 87., 88., 95., 161., 162. ve 163 maddelerine; ve konuyla bağlantılı TBMM Başkanlık Divanı'nın 23 Mart 1992 günlü, 17 sayılı kararının 24.3.1992 günlü, 60. Birleşimin birinci oturumunda onaylanmasına ilişkin TBMM kararının Anayasa'nın 6., 11., 88., 95.,162/4. maddelerine ve İçtüzüğü'nün 13., 14., 43., 50., 52., 53., 73., 74., 75., 77., 82. ve 157. maddelerine aykırılığı ileri sürülerek iptali istemine konu olan eylemler Anayasa Mahkemesi tarafından eylemli içtüzük değişikliği olarak görülmekle birlikte iptal edilmemiştir.¹²⁵

Koalisyon Hükümeti Döneminde çıkartılan 3911, 3987, 4109 ve 4113 sayılı Yetki Kanunlarının, Anayasa Mahkemesi incelemesi sonucunda; kısmen ya da tamamen Anayasa'nın ilgili maddelerine aykırı olarak verildiği ve bu nedenle iptalleri söz konusu olmuştur.¹²⁶ Bir başka deyişle, TBMM'nin Yetki Kanunlarının Kanun Hükmünde Kararnamenin sınırları konusunda mevcut Anayasa kurallarına uygun olmadığına hükmedilmiştir.

F. CUMHURBAŞKANLARI VE YABANCI DEVLET BAŞKANLARININ KONUŞMALARI

1. Cumhurbaşkanı'nın TBMM'de yaptığı konuşmalar

8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 18. Dönemin Son Yasama Yılında Cumhurbaşkanı Özal'ın Meclis açış konuşmasını muhalefet partileri DYP ve SHP protesto etmişlerdir. Bunun üzerine Özal, 19. Dönemde Yasama Yılı açış konuşması yapmamıştır. 19. Dönemde

123 Ömer Faruk Gençkaya, "Türkiye'de Parlamento Reformu: Tarihsel Bir Değerlendirme", içinde İlder Turan (koordinatör), *TBMM'nin Etkinliği*, İstanbul: TESEV, 2000, 31-62. Bu konuda ayrıca bakınız, İba, 2017.

124 Ömer Faruk Gençkaya, "Türkiye'de Parlamento Reformu: Tarihsel Bir Değerlendirme", içinde İlder Turan, *TBMM'nin Etkinliği*, İstanbul: TESEV, 2000, s. 31-62.

125 Anayasa Mahkemesi, Esas Sayısı: 1992/26 Karar Sayısı: 1992/48, 17.9.1992, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/89932b23-9739-4563-bfc2-af53fb8976da?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

126 Fahri Bakırcı, *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapı ve İşleyişi İle İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları II. CİLT*, Ankara: TBMM Basımevi, 2011, s. 1596-1637, 1662-1676 ve 1685-1734.

2. Yasama Yılı'nın açış konuşmasını ise TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk yapmıştır.¹²⁷
9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise 3, 4 ve 5. Yasama Yıllarında açış konuşmalarını yapmıştır.

2. Yabancı devlet başkanları ve kişilerinin konuşmaları

19. Dönemde TBMM Genel Kuruluna hitap eden devlet ve Meclis başkanları şunlardır: Kazakistan Yüksek Şura Başkanı Abdildin Serikbolsun,¹²⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey'in Genel Kurula hitaben konuşması,¹²⁹ KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın Kıbrıs sorunu ve New York görüşmelerine ilişkin yaptığı konuşma,¹³⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye-Azerbaycan dostluğuna ilişkin konuşması,¹³¹ KKTC Meclis Başkanı Halit Acarkan Ulusal Egemenlik Bayramı kutlamalarında yaptığı konuşma,¹³² Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Genel Kurula hitaben Türkiye-Kırgızistan dostluğuna ilişkin konuşması,¹³³ Bosna-Hersek Başbakan Yardımcısı Muhammed Cengiç'in konuşması,¹³⁴ Hırvatistan Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi Başkanı Katica Ivaniçević'in konuşması.¹³⁵

127 Duran, a.g.e., s. 2025.

128 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 9, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 23 Nisan 1992, s. 344-346, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c009/tbmm19009068.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

129 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 14, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 89, 26 Haziran 1992, s. 177-178, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c014/tbmm19014089.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

130 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 36, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 111, 10 Haziran 1993, s. 282-291, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c036/tbmm19036111.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

131 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 53, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 94, 9 Şubat 1994, s. 14-22, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c053/tbmm19053069.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

132 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 58, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 94, 23 Nisan 1994, s. 434-436, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c058/tbmm19058094.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

133 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 68, Birleşim: 19, s. 317-320, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c068/tbmm19068019.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

134 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 11, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 75, 12 Mayıs 1992, s. 22-23, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c011/tbmm19011075.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

135 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 85, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 103, 23 Nisan 1995, s. 31-33, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c085/tbmm19085103.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

19. Dönem TBMM, parlamentoda siyasi partilerin ittifak ve koalisyon stratejilerin yöneldiği bir süreçtir. Siyasi parti sisteminin yeniden yapılanması, seçim sisteminin engelleri yanında iç ve dış koşullardaki gelişmeler siyasal ve yönetsel istikrarı olumsuz etkilemiştir. Bir yandan terör öte yandan ekonomik yaşamda karşılaşılan krizler olumsuz gelişmeleri güçlendirmiştir. Bununla birlikte, DYP-SHP Koalisyon Hükümetlerinin uygulamada gerçekleşmesi engellense de demokratikleşme çabaları ve bu yönde muhalefet partilerinin olumlu ve olumsuz tutumları siyasal anlamda maliyetli ancak öğretici olmuştur.

TBMM'nin başta iki Anayasa değişikliği olmak üzere, İçtüzük çalışmalarını başlatmış olması yanında, birçok toplumsal ve ekonomik konularda kanunlar yapılmıştır. Yasama performansı yönünden koalisyon dönemlerinin ortalamasına yakın ya da üzerinde bir gelişme kaydedilmiştir.

Özellikle bir önceki hükümetten devralınan kamu açıkları, dış borçlar ve enflasyon ekonomide baskı oluşturmuştur. 5 Nisan kararları toplumsal ve ekonomik anlamda baskı yaratmıştır. 1994 Mahalli İdareler seçim sonuçları, parti sisteminde yeni yapılanmaları beraberinde getirmiştir. Merkez sağ partilerin ve liderlerin istikrarsızlığı seçmenin yeni arayışlara girmesine neden olmuştur.

Ayrıca terör ve faili meçhullerin ciddi sorun yaratmıştır. Ulusal ve yerel düzeyde farklı partilerin karıştığı yolsuzluk skandalları, liderlerin mal varlığı konuları gündemi meşgul etmiştir. Toplu şiddet olayları ve siyasi cinayetler yaygınlaşmıştır. Toplumsal kutuplaşma ve gerginlik artmıştır.

Kürt Sorunu konusunda Özal Döneminde birçok yapıcı girişimde bulunulmuş, Kürt kökenli milletvekillerinin SHP çatısı altında TBMM'de temsili sağlanmış; ancak 1993 yazından itibaren terörün artması bu çabaları sonuçsuz kılmıştır. Milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış ve bazı milletvekilleri terör bağlantıları nedeniyle yargılanmışlardır.

İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti sırasında, gerek hükümet istikrarı gerekse siyasal istikrar sorunlarıyla karşılaşmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ilişkileri Gümrük Birliği ile güçlendirilse, bunun Güney Kıbrıs yönetimi ile üyelik müzakereleri için bir taviz olarak görülmesine neden olmuştur. İzleyen yıllarda üyelik konusunda gelişme olmaması Gümrük Birliğini Türkiye için bir engel haline getirmiştir. Dış politikanın öteki boyutları, Kıbrıs, Orta Asya ve Balkanlarda yeni arayışlarla gelişmiştir.

KAYNAKLAR

Bilimsel kitap ve makaleler

Aleskerov, F., Ersel, H. ve Sabuncu, Y. (1999). *Seçimden Koalisyona Siyasal Karar Alma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aşık, S. (2017). “Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (Bahar/Spring), ss. 431-465.

Bakırcı, F., (2011). *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapı ve İşleyişi İle İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları II. CİLT*. Ankara: TBMM Basımevi.

Bıçakçı, B. (1997). “By-pass: Bir Kriz Parodisi,” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 11*. İstanbul: İletişim.

Bila, H. (1999). *CHP 1919|1999*, İstanbul: Doğan Kitap.

Bildirici, F. (2007). *Hanedan’ın Son Prensi*, 6.Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.

Çitçi, O. derl., (2001). *Yerel Seçimler Panoraması 1963-1999*. Ankara: TODAİ-YAYEM.

Değirmencioğlu, G. (2004). *1990 Sonrasında Türk Basınında Araştırma Gazeteciliği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE.

Demirtaş, A. Ş. (1998). *Türkiye’de 1991-1995 Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Siyasal Muhalefet*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duran, B. (2012). *Türk Parlamento Tarihi TBMM XIX. Dönem*. Ankara: BMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Erdoğan, E. (ty). “Seçim Sistemleri ve Siyasal Sonuçları: İstikrar ve Temsiliyet”, https://www.academia.edu/346993/Se%C3%A7im_Sistemleri_ve_Siyasal_Sonu%C3%A7lar%C4%B1 (Erişim: 30 Ocak 2020).

Gençkaya, Ö. F. (1990). *The Impact of Organizational Attributes on Legislative Performance: A Structural-Functional Analysis of the Grand National Assembly of Turkey*. Unpublished Phd Dissertation, Department of International Relations and Political Science, Boğaziçi University.

Gençkaya, Ö. F. (1994). “Consolidation of or Resistance to Democracy: Redemocratization and the Turkish Grand National Assembly”, içinde Lawrence D. Longley (ed.), *Working Papers on the Comparative Legislative Studies*, Lawrence University (USA), January, ss. 321-334.

Gençkaya, Ö. F. (1994). “Democratization and Legislative Development in the Middle East: The Case of Turkey”, içinde A. A. R. Shikara and Ö. F. Gençkaya, *Democratization in the Middle East*, Tokyo: Institute of Developing Economies, ss. 81-130.

Gençkaya, Ö. F. (1994). “Kurdish Issue in Turkish Politics”, içinde James Calleja ve diğerleri, *The Search for Peace in the Mediterranean Region, Problems and Prospects*, Msida: Mireva, ss. 187-212.

Gençkaya, Ö. F. (2000). “Türkiye’de Parlamento Reformu: Tarihsel Bir Değerlendirme”, içinde İltar Turan (koordinatör), *TBMM’nin Etkinliği*. İstanbul: TESEV, ss. 31-62.

Gençkaya, Ö. F. (2001). “Turgut Özal’ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı”, içinde İhsan Sezal ve İhsan Dağı (derl), *Kim Bu Özal*. İstanbul: Boyut Kitapları, ss. 103-150.

Gönlübol, M. ve Bingün, H. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 9. Baskı.

Gözler, K. (2001). “Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(3), Temmuz-Eylül, ss. 71-101.

Güner, E. (2003). *Özallı Yıllarım*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.

Hazama, Y., Gençkaya, Ö. F. and Gençkaya, S. (2007). “Parliamentary Questions in Turkey”, *Journal of Legislative Studies*, 13(4), ss. 539-557.

İba, Ş. (2019). *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*. 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

İba, Ş. (2007). *Osmanlı’dan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri*. Ankara: TBMM Basımevi.

İba, Ş. (1997). *Parlamentar Denetim Yolları, Etkinliği ve Susurluk Örneği*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

İba, Ş.. (2017). *Parlamento Hukuku*. 6. Baskı, Ankara: Turhan Yayınevi.

Kalaycıoğlu, E. (1990). “Cyclical Breakdown, Redesign and Nascent Institutionalization: The Turkish Grand

- National Assembly”, içinde Ulrike Liebert and Maurizio Cotta (eds.), *Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe: Greece, Italy, Portugal, Spain and Turkey*, London: Pinter, ss. 184–222.
- Kara, M. A. (2015). *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, İstanbul: BigBang Yayınları.
- Karaağaçlı, A. (2012). “İşgal Altındaki Dağlık Karabağ Sorunu”, 15 Mayıs, <http://www.bilgesam.org/incele/164/-isgal-altindaki-daglik-karabag-sorunu/#.XkF2aTIzbgw> (Erişim 30 Ocak 2020).
- Meyer, M. (2009). *The Year that Changed the World: The Untold Story Behind the Fall of the Berlin Wall*. New York: Scribner.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Özbudun, E., (2012). *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2019). *Anayasa Hukuku*. 19. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. ve Gençkaya, Ö. F. (2010). *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özkan, T. (1996). *Parsadan Hikayesi: Cumhuriyet Tarihimizde Örtülü Ödenek Yolsuzlukları*. İstanbul: Ad yayıncılık.
- Sabuncu, Y. (2006). “Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları”, Anayasa Yargısı, *Anayasa Yargısı* 23, https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg23/sabuncu.pdf (Erişim: 30 Ocak 2020).
- Sarihan, Ş. (2009). *Madımak Yangını Sivas Katliamı Davası, Cilt 2*. İkinci Baskı, Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- TBMM. (1992) *TBMM Albümü 19. Dönem*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Tokgöz, O. (2010). *Seçimler Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Tuncer, E. (2002). *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*. Ankara: TESAV.
- Tuncer, E. (2006). “Türkiye’de Seçim Uygulamaları/ Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği”, *Anayasa Yargısı*, 23, <https://www.anayasa.gov.tr/media/4601/tuncer.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
- Tuncer, E. (2015). *CHP’nin Yeniden Açılış Öyküsü*. Ankara: TESAV yayınları.
- Tuncer, E. (2002). *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler, 1877-1999*. Ankara: TESAV.
- Turan, İ. (2003). “Volatility in politics, stability in parliament: An impossible dream? The Turkish Grand National Assembly during the last two decades”, *The Journal of Legislative Studies*, 9(2), ss. 151-176.
- Yüksel, N. (2019). “Türkiye’de Yasama (Kanun Yapımı) Performansı Tartışmaları”, *Yasama Dergisi*, 39, ss. 131-197.

Sürelî Yayınlar

Gazete Haberleri

- Çakır, R. “52 Günlük İttifak” yazı dizisi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24-30 Kasım 1991.
- Akyol, Taha “Liderlerin Düellosu”, *Milliyet*, 13 Aralık 1995.
- “Demirel’den Liderler Turu”, *Milliyet*, 5 Kasım 1991.
- “HEP’ten İnönü’ye Ültimatol”, *Milliyet*, 6 Kasım 1991.
- “Yılmaz’ın İntikamı”, *Hürriyet*, 7 Nisan 1993.
- “Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ı kaybettik”, *Milliyet*, 18 Nisan 1993.
- “Kemaliye’de Vahşet”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1993.
- “İSKİ’de vurgun çarkı”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1993.
- 27 Mart 1994 Tarihinde Yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804>. (Erişim: 30 Ocak 2020)
- “Soysal’ın istifa gecesi”, *Milliyet* 1 Aralık 1994.
- “Müzmin darbeci Azeri öldürüldü”, *Milliyet*, 18 Mart 1995.
- “En zengin bürokrat 7 ayda tahliye oldu”, *Hürriyet*, 16 Mart 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/en-zengin-burokrat-7-ayda-tahliye-oldu-39010078> (Erişim: 30 Ocak 2020)

“Örtülü dolandırıcısı Parsadan artık özgür”, *Hürriyet*, 20 Şubat 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ortulu-dolandiricisi-parsadan-artik-ozgur-39227581> (Erişim: 30 Ocak 2020)

“Para bizim acımızı nasıl azaltsın ki?” *Milliyet*, 7 Ağustos 2005, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/para-bizim-acimizi-nasil-azaltsin-ki-253434> (Erişim: 30 Ocak 2020)

“Seçim barajı iki ittifak yaratmıştı”, *Milliyet*, 3 Şubat 2018, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/secim-baraji-iki-ittifak-yaratmisti-2602980> (Erişim: 30 Ocak 2020).

Dergiler

Meclis Haber Dergisi, Mayıs-Haziran 1991, Sayı:9 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.sayfa?psayi=9&psayfa=22 (Erişim: 30 Ocak 2020)

Meclis Haber Dergisi, Kasım 1993, Sayı: 27, 18. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.bulten_sayfa?psayi=27&psayfa=18 (Erişim: 30 Ocak 2020)

Meclis Haber Dergisi, Sayı: 44 Ekim Kasım 1995, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.sayfa?psayi=44&psayfa=18 (Erişim 30 Ocak 2020)

Resmi Gazete

31 Ekim 1984 tarih ve 3069 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliği İle Bağdaşmayan İşler Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 6 Kasım 1984 Sayı: 18567, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18567.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020).

Yüksek Seçim Kurulu Kararı, *Resmi Gazete*, 1 Kasım 1991, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21038_1.pdf (Erişim: 30 Ocak 2020)

20 Eylül 1992, 1 Kasım 1992 ve 29 Kasım 1992 tarihlerinde toplam 23 yerleşim biriminde yapılmış olan Belediye Başkanlığı, Belediye Meclisi Üyeliği ve İl Genel Meclisi Üyelikleri sonuçları, *Resmi Gazete*, 10 Aralık 1992 Sayı: 21431, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21431.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

7 Haziran 1992 günü yapılan 340 beldede yapılan belediye başkanlığı ve 317 beldede yapılan belediye meclis üyeliği seçim sonuçları, *Resmi Gazete*, 19 Temmuz 1992 Sayı: 21289, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21289.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

31 Ocak 1993 Pazar günü Ordu İli Gürgentepe İlçesi Eskiköy Beldesinde yapılmış olan Belediye Başkanlığı ve Tokat İli Başçiftlik İlçesinde yapılmış olan Belediye Başkanlığı ve Belediye Meclisi Üyeliği Seçimleri Sonuçları, *Resmi Gazete*, 20 Şubat 1993 Sayı: 21502, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21502.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük, *Resmi Gazete*, 11 Ocak 1994 Sayı: 21815, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21815.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Resmi Gazete, 25 Temmuz 1995, Sayı: 22354. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22354.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 18, Yasama Yılı: 4, Cilt: 62, Birleşim 133 (Olağanüstü), 24 Ağustos 1991, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c062/tbmm18062133.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, Birleşim: 1, 6 Kasım 1991, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c001/tbmm19001001.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Cilt:1, Birleşim: 8, 28 Kasım 1991, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c001/tbmm19001008.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Cilt:1, Birleşim: 9, 30 Kasım 1991, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c001/tbmm19001009.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Cilt: 9, Birleşim: 68, 23 Nisan 1992, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c009/tbmm19009068.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Cilt: 11, Birleşim: 75, 12 Mayıs 1992, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c011/tbmm19011075.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Cilt: 14, Birleşim: 89, 26 Haziran 1992,

- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c014/tbmm19014089.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Cilt: 57, Birleşim: 89, 13 Nisan 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c033/tbmm19033089.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 35 Birleşim: 103, 20 Nisan 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c035/tbmm19035103.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 35, Birleşim: 102, 12 Mayıs 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c035/tbmm19035102.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 36, Birleşim: 111, 10 Haziran 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c036/tbmm19036111.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Cilt: 37, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 116, 23 Haziran 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c037/tbmm19037116.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 38, Birleşim: 123, 6 Temmuz 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038123.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 38, Birleşim: 125, 8 Temmuz 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038125.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 38, Birleşim: 127, 14 Temmuz 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038127.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Cilt: 52, Birleşim: 68, 8 Şubat 1994,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c052/tbmm19052068.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Cilt: 53, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 94, 9 Şubat 1994,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c053/tbmm19053069.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Cilt: 58, Birleşim: 94, 23 Nisan 1994,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c058/tbmm19058094.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Cilt: 64, Birleşim: 124, 14 Temmuz 1994,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c064/tbmm19064124.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Cilt: 68, Birleşim: 19, 13 Ekim 1994,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c068/tbmm19068019.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Cilt: 73, Birleşim: 46, 6 Aralık 1994,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c073/tbmm19073046.pdf> (Erişim 30 Ocak 2020).
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Cilt: 53, Birleşim: 70, 10 Şubat 1995,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c053/tbmm19053070.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Cilt: 81, Birleşim: 85, 14 Mart 1995,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c081/tbmm19081085.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Cilt: 85, Birleşim: 103, 23 Nisan 1995,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c085/tbmm19085103.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Cilt: 35, Birleşim: 101, 420-431, 8 Mayıs 1993,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c035/tbmm19035101.pdf> (Erişim 30 Ocak 2020)
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Cilt 92, Birleşim: 142, 18 Temmuz 1995,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c092/tbmm19092142.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Cilt: 93, Birleşim: 148, 14 Ağustos 1995 (Olağanüstü),
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c093/tbmm19093148.pdf> (Erişim 30 Ocak 2020).
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 94, Birleşim: 5, 10 Ekim 1995,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094005.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 94, Birleşim: 8, 13 Ekim 1995,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094008.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 94, Birleşim: 9, 15 Ekim 1995,
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c094/tbmm19094009.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt 95, Birleşim: 16, 27 Ekim 1995,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c095/tbmm19095016.pdf>, (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 96, Birleşim: 24, 5 Kasım 1995,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c096/tbmm19096024.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 5, Cilt: 98, Birleşim: 42 (Olağanüstü), 4 Aralık 1995,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c098/tbmm19098042.pdf> (Erişim 30 Ocak 2020)

Kanunlar

24.08.1991 tarih ve 3757 sayılı 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılması ve XIX uncu Dönem Milletvekili Genel Seçiminde Uygulanacak Hükümler Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3757.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

KANUN NO:3801, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c011/tbmm19011079.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

KANUN NO:3842, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c021/tbmm19021028.pdf> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı : 1986/17 Karar Sayısı : 1987/11, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 23, 1989, https://www.anayasa.gov.tr/media/4942/kd_23.pdf (Erişim 30 Ocak 2020).

Anayasa Mahkemesi Kararı, E.1992/17 K.1992/30 21.4.1992, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/c800cceb-d53a-4eb9-bf85-55a49cea4a2c?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 1992/26 Karar Sayısı: 1992/48, 17.9.1992, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/89932b23-9739-4563-bfc2-af53fb8976da?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 1993/3 (Siyasi Parti-Kapatma), Karar Sayısı: 1994/2, Karar Günü: 16.6.1994, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/68992747-a31d-4797-bc8a-88277e2fbf58?exclud eGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Anayasa Mahkemesi Kararı, E.1992/37 K.1993/18 27.4.1993, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/19f1ee7a-38be-4c81-97c9-b3e4b3404f99?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 1995/54, Karar Sayısı : 1995/59, Karar Günü: 18.11.1995, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/8bb352ec-e762-484a-a273-1cfdeaa74c18?excludeGerekce=False& wordsOnly=False> (Erişim: 30 Ocak 2020)

Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 1995/56, Karar Sayısı : 1995/60 , Karar Günü : 1.12.1995, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/54ed48f9-857a-42c7-bf35-262478b98994?excludeGerekce=False& wordsOnly=False> (Erişim 30 Ocak 2020).

Yüce Divan Kararı

Yüce Divan Kararı, Esas Sayısı: 1993/1 Karar Sayısı: 1995/1 Karar Günü: 12 Nisan 1995, https://www.anayasa.gov.tr/media/5699/giray_93-01.pdf (Erişim: 30 Ocak 2020)

İstatistikler

TÜİK (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: TÜİK.

Diğer

Cumhurbaşkanlarımızın Anayasa Mahkemesi'nde Açmış Olduğu İptal Davalarını Gösterir Çizelge (1962 - 2018), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/istatistikler/genel-kurul/> (Erişim: 30 Ocak 2020)

PKK saldırıları ve çatışmaları kronolojisi (1990'lar), [https://tr.wikipedia.org/wiki/PKK_sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1_ve_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_kronolojisi_\(1990%27lar\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/PKK_sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1_ve_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_kronolojisi_(1990%27lar)) (Erişim: 30 Ocak 2020).

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE
XX. DÖNEM (1995-1999)

GÜLGÜN ERDOĞAN TOSUN

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE XX. DÖNEM (1995-1999)

Gülgün Erdoğan Tosun*

GİRİŞ

Türkiye'nin siyasal hayatında 90'lı yılların özel bir yeri vardır. Bu dönemi bir yandan 1980'lere damgasını vuran askerî darbe ve 12 Eylül rejiminin etkilerini kıran, yumuşatan, diğer yandan 2000'li yılların siyasetine zemin hazırlayan bir süreç olarak değerlendirebiliriz. Değişim ve dönüşüm yılları olarak isimlendirebileceğimiz 90'lı yıllar genel olarak ılımlı, çoğulcu bir siyasal sistem manzarasını bize sunarken, ülkenin ekonomik ve sosyolojik gerilim eksenlerindeki çatışmaların artışı seçmen tercihleri açısından yeniden mevzilenmelere yol açmıştır. 1983-1991 arasında Anavatan Partisi'nin (ANAP) tek başına iktidar olduğu dönem 1991'den sonra yerini koalisyon hükümetlerinin ya da azınlık hükümetlerinin iktidarda olduğu döneme bırakmıştır. 12 Eylül rejiminin kapattığı siyasal partiler ve liderler üzerindeki siyaset yasaklarının ortadan kalkmasıyla eski siyasal aktörlerin siyasal arenaya girişiyle siyasal hayat yeniden canlanmıştır.

Siyasal aktörlerdeki değişim perspektifinden bakıldığında, 1991 Genel Seçimlerinden sonra başlayan koalisyon hükümetleri sürecinde Doğruiyol Partisi (DYP) ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) kurmuş olduğu koalisyon hükümetinin 1995 seçimlerine giden yolda bazı değişimlerden geçtiğine tanık olduk. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993'te geçirdiği kalp krizi sonucunda ani ölümünün ardından koalisyon ortağı DYP lideri Süleyman Demirel'in 16 Mayıs 1993'te TBMM tarafından 9. cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra 13 Haziran 1993'te Tansu Çiller Doğruiyol Parti'sinin yeni lideri seçilmiştir. Böylece Tansu Çiller Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın başbakanı olarak tarihe geçerken, 1995 seçimleri Çiller'in parti genel başkanı olarak katıldığı ilk genel seçimlerdi. SHP genel başkanı Erdal İnönü'nün liderlik koltuğunu Eylül 1993'te, Ankara Büyükşehir Belediye başkanı Murat Karayalçın'a devretmesinin ardından Çiller'in başbakanlığındaki hükümette Karayalçın devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görevi devralmıştır. 9 Eylül 1995'te Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurulması ve Ekim ayında SHP ile birleşmesinin ve CHP'nin başına geçen Deniz Baykal ile Çiller'in İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir ve bazı bürokratların görevden alınması konusunda anlaşmalarının ardından DYP-SHP koalisyonu bozulmuştur. Başbakanlık görevinden istifasının ardından, 5 Ekim 1995'te tekrar Cumhurbaşkanı Demirel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen DYP lideri Tansu Çiller'in azınlık hükümetinin 15 Ekim'de TBMM'de yapılan oylamada güvenoyu alamaması üzerine, 16 Ekim 1995'te bu kez yeni CHP'nin lideri Deniz Baykal ile bir seçim hükümeti kurma konusunda

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü.

uzlaşmış ve 24 Aralık 1995 seçimlerine bu değişikliklerle gidilmiştir.¹ Esasen Kasım 1996'da yapılması planlanan genel seçimler, 27 Ekim 1995'te TBMM Genel Kurulu'nda milletvekili genel seçiminin normal zamanından 10 ay önceye çekilerek 24 Aralık 1995'te yapılmasına ilişkin önerenin kabul edilmesiyle erkene alınmıştır. Aynı gün kabul edilen 4125 Sayılı Seçim Kanunu'nun 28 Ekim'de Resmî Gazete'de (RG) yayınlanmasının ardından, 30 Ekim 1995'te DYP ve CHP tarafından kurulan, 5 Kasım 1995'te DYP lideri Çiller'in başbakan, CHP lideri Baykal'ın dışişleri bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev aldığı koalisyon hükümeti (52. hükümet) Meclisten güvenoyu almıştır. Bu tarihten sonra seçim takvimi işlemeye başlamıştır. Ancak, 27 Kasım 1995'te partilerin aday listelerini açıklamalarının ardından tüm partilerde bir hareketlilik yaşanmıştır. Halen milletvekili olup, yeni aday listelerindeki yerlerini beğenmeyen milletvekilleri erken genel seçimlerin ertelenmesi için tatilde bulunan Meclisin toplanması için Meclis Başkanlığına başvurmuşlardır. Ancak 4 Aralık 1995 tarihinde yapılan birleşimde küskün vekiller Mecliste çoğunluğu sağlayamamışlardır.

1995 seçimlerine giderken yaşanacak siyasal ortamın öncü işareti aslında 1994 yerel seçimleriydi. 1991 seçimlerinde MHP ve IDP ittifakıyla parlamentoya giren Refah Partisi'nin 27 Mart 1994'te yapılmış olan yerel seçimlerde tek başına % 19'a ulaşan oy oranı seçmendeki yeniden mevzilenme arayışının en önemli belirtisiydi. 27 Mart yerel seçimlerinde Refah Partisi adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiş olduğunu dikkate aldığımızda dönemin günümüz siyasal hayatı üzerindeki belirleyiciliği daha iyi anlaşılabilir. Öte yandan, 1995 Genel Seçimleri Türkiye siyasetinde siyaset bilimciler tarafından uzun yıllar incelenen ve incelenmesi gereken bir dönemin kapılarını açmıştı. Bu çalışmanın konusunu oluşturan 24 Aralık 1995 Erken Genel Seçimleriyle başlayıp, 18 Nisan 1999 Erken Genel Seçimleriyle biten 20.Dönem Parlamentosu 3 yıl, 3 ay, 26 gün sürmüştür.

I. 24 ARALIK 1995 SEÇİMLERİNİN SOSYO-EKONOMİK VE POLİTİK ARDALANI

24 Aralık 1995 tarihinde yapılan genel seçimlerin sonuçları üzerinde kuşkusuz ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal konjonktürün önemli payı bulunmaktadır. Bu dönemi etkileyen iki önemli faktörden ilki 1991 seçimleri sonrasında artan terör olayları ve uygulanan popülist ekonomi politikaları nedeniyle yaşanan sıkıntılardır.² 24 Ocak 1993'te gazeteci yazar Uğur Mumcu'nun evinin önünde bombalı saldırı ile öldürülmesi, Şubat ayında ANAP İstanbul Milletvekili ve eski bakanlardan Adnan Kahveci ve eşinin geçirdikleri trafik kazasında hayatlarını kaybetmeleri, Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in uçağının Ankara üzerinde düşmesi sonucu hayatını kaybetmesi, Mayıs ayında 150 PKK'lının Bingöl-Elazığ karayolunda yol keserek 50 askerimizi kaçırmakla bunlardan 33 askerimizi kurşuna dizerek şehit etmesi, Temmuz ayında Cuma namazından çıkan bir grup tarafından Sivas

1 Erdoğan Günel, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)*. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2009, s. 355-360.

2 Yusuf Tekin, M. Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*. 3.Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2015, s. 216.

Madımak Otel'i'nin kundaklanması sonucunda 37 aydın-sanatçının yanarak veya dumandan boğularak ölmesi tırmanan terör olaylarından ilk akla gelenlerdi. 1994 yılında ortaya çıkan büyük cari açık ve artan ekonomik kriz seçmenlerin yeniden mevzilenme arayışının temel ekonomik dinamiklerinden biriydi. Önceki dönemin başbakanı Tansu Çiller tarafından uygulanan kemer sıkma politikası ve krizden çıkışla ilgili çabaların merkezinde IMF'in bulunması, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu kamu açıklarının artması ve ödemeler dengesinin bozulması gerekçelerine dayanarak düşürmesi, serbest piyasada döviz kurlarının hızla yükselmesi gibi gelişmeler ekonomik krizin göstergeleriydi. 1994 yılında Başbakan Tansu Çiller ve hükümet ortağı Murat Karayalçın tarafından açıklanan tarihi 5 Nisan kararları ile tarımsal ürünlere sübvansiyon kaldırılmış, yılın ikinci yarısında yapılacak memur zamlarının bütçe ödeneklerine göre yapılacağı, aylık vergi iadesi ödemelerinin kaldırılacağı, emeklilik yaşının artırılacağı, KİT'lerin bir kısmının kapatılacağı, bir kısmının ise özelleştirileceği, lüks araç sahiplerinden ve birden fazla konut sahiplerinden bir defaya mahsus vergi alınacağı, çay, şeker, akaryakıt, sigara ve içkiye zam yapılacağı açıklanmıştı. Aynı gün % 38,8 oranında devalüasyon yapıldı ve 18 Ocak tarihinde serbest piyasada 17.050 TL olan Dolar 32.053 TL'ye çıkmış oldu. 1994 yılının Aralık ayında ise Dolar fiyatı 37.550 TL olacaktı.³ Ekonomik yapıda gözlenen olumsuz gelişmeler ve tırmanan terör olayları DYP lideri Tansu Çiller'in kurduğu azınlık hükümetinin güvenoyu alamaması üzerinde etkili olan ve erken genel seçime gidilmesine yol açan koşullardı.

Konjonktürel olarak Güneydoğu sorunu, Kürt sorunu veya terör sorunu olarak adlandırılan sorunun bir türlü çözüme kavuşturulamaması siyasal İslamcı radikal hareketlerin yükselişi için elverişli bir zemin hazırlıyordu.⁴ Bu iki önemli saptamanın siyasal alana yansımalarının öncü sonuçlarını 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde gözlemek mümkündü. 12 Eylül öncesindeki Milli Selamet Partisi'nin halefi olarak kurulmuş olan Refah Partisi'nin (RP) 1987 Genel Seçimlerinde % 7,2 olan oy oranını 1994 yerel seçimlerinde % 19,1'e yükseltmiş olması, geleneksel merkez sağ seçmen desteğinin DYP ve ANAP'tan RP'ne doğru kaydığını gösteriyordu. Bu durum siyasal yelpazede ve parti sisteminde yaşanacak dönüşümün ilk işaretiydi. İslam'ın yükselişi Türkiye'deki laikliğin tarihsel beklentinin tam tersi yöndeki gelişmelere eğilimli olduğunu gösteriyordu. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, Türk sekülerleşmesinin ürünü olan laik ulusal kimliğin siyasal İslam'ın tanınma ve kültürel grup haklarına ve iddialarına cevap veremediği için ciddi bir meydan okuma ve meşruiyet kriziyle karşı karşıya kaldığının⁵ göstergeleriyle doludur. 1995 seçimlerine gidilen yolda bir yandan koalisyon ortağı partiler arasındaki anlaşmazlıklar, diğer yandan 1994 yerel seçimleri sonucunda İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirler ve bazı güneydoğu illeri dahil olmak üzere 75 ilden 28'inde belediye başkanlıklarını Refah Partisi'nin alması nedeniyle, DYP ve ANAP

3 Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: Cilt 4: 1981-2000*. 3.Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 452, 460, 462.

4 Cenk Saraçoğlu, "1980-2002: Tank Paletiyle Neoliberalizm", Ed.Gökhan Atılğan, E.Atilla Aytekin, Ebru Deniz Ozan vd., *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 822.

5 Fuat Keyman, "Türkiye'de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme", Der. Adnan Küçük Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, *Türkiye'de Siyasal Hayat-II.Cilt*. İstanbul: Aktüel Yayınları, 2006, s. 927.

içindeki liderlerin başarı-başarısızlıkları konusundaki tartışmalar ülkedeki siyasal havayı daha da gerginleştirerek 1995 Genel Seçimlerinin bir erken genel seçim olarak yapılmasını gündeme getirecekti. Ülkenin toplumsal, siyasal ve ekonomik fay hatlarındaki hareketlilik 1995-1999 dönemini Türkiye'nin siyasal hayatındaki en renkli ve hareketli dönemlerden biri haline getiriyordu.

A. SEÇİME GİDERKEN SİYASAL PARTİLER

1991 seçimlerinden 1995'e geçen sürede siyasal alana yeni katılan siyasal partiler ve mevcut partilerdeki lider değişiklikleri siyasal alanı renklendiren, yumuşatan ve çoğulcılaştıran gelişmelerdi. Siyasal yelpazedeki bu çeşitlenme parti sisteminin yeniden kristalize olarak, seçmen tercihlerinin merkez sağ, milliyetçi ve İslamcı sağ ile ortanın solunda yer alan partiler arasında şekillenmesine yol açıyordu.⁶ Türkiye'deki seçim döngülerini merkez-çevre modeline dayanarak açıklamaya çalışan Kahraman 1991-1995 arası dönemi "Merkezdeki Çözülme-Çevredeki Kırılma" ile karakterize edilebilecek bir "Dönüşüm" olarak belirlerken, 1995-1999 arasındaki dönemi ise "Çevrenin Arayışı: Çevrenin Radikalleşmesi" olarak tanımlar. Kahraman bu kırılma ve radikalleşme sürecini salt merkez-çevre çatışması dışında Anadolu sermayesinin güçlenmesi ve TÜSİAD karşısında bir güç olarak MÜSİAD'ın ortaya çıkışıyla da ilişkilendirmektedir.⁷ Aslında merkez-çevre ilişkileri bağlamında çevrenin 1994 yerel seçimleriyle başlayan süreçte yönetim anlamında birikimini arttırması ve güçlenmesi merkezin çevreye yönelik çok boyutlu müdahale ve hamlelerini de arttıracaktı.⁸ Çevreden merkeze yönelen seçmen tercihleri ve *merkezin çevre tarafından muhasarası* 1995 seçimleri sonrasında siyasi hayatın önemli belirleyenlerinden biri olacaktır.

1995 seçimleri öncesinde partiler arasında rekabet yüksek olduğu için, ekonomik konular üzerine odaklanan, negatif propaganda dilinin hâkim olduğu⁹, liderlerin kişisel-karizmatik özelliklerini öne çıkarma çabalarının öne çıktığı bir kampanya süreci gözlenmektedir. Seçime giren partiler özelinde yaşanan gelişmelerin analizi yapılırken, ülke genelinde aldığı oy % 5'e yakın ve/veya üzerinde olan 7 partiyi (ANAP, DYP, CHP, RP, DSP, MHP, HADEP) ve ANAP ile ittifak yapan BBP'yi değerlendirilirken, Yeni Demokrasi Hareketi (YDH), Millet Partisi, Yeniden Doğuş Partisi, İşçi Partisi ve Yeni Parti ise değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Analize dahil edilmeyen bu partilerin seçimde aldıkları oy oranlarının toplamı %1,6'dır.

ANAP: Parti, 24 Aralık seçimlerine Mesut Yılmaz liderliğinde girmiştir. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olmasından sonra 1991'deki kongrede partinin liderliğini Yıldırım Akbulut'tan alan Mesut Yılmaz bir konuşmasında ANAP'ın bilinen söylemi dışına çıkmadan

6 Ümit Cizre Sakallıoğlu, "1983-1994: Siyasal Parti Topografyası", *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1251-1252.

7 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s. 182.

8 Gökhan Tuncel, Bekir Gündoğmuş, "Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Çevrenin Konumlanma Sorunu", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 14, S: 3, 2012, s. 148.

9 Doğan Duman, Serçin Sun İpekşen, "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları", *Turkish Studies*, C: 8/7, Summer 2013, s. 129.

“muhafazakarlıkla dengelenmemiş bir liberalizmin anarşi, milliyetçilikle dengelenmemiş bir muhafazakarlığın din devleti sonucuna varacağını ifade etmişti.¹⁰ ANAP 1995 seçimlerine Büyük Birlik Partisi ile ittifak yaparak girmiştir. İttifak sonucunda Büyük Birlik Partisi Parlamenteoya 7 milletvekili sokmuştur.

ANAP 1995 seçimlerinde profesyonel reklam şirketlerinden Terranova, Penajans ve Manajans ile çalıştı. “ANAP’a Oy Ver, Maceraya Son Ver” sloganıyla yürütölen kampanya döneminin ikinci yarısındaki negatif ilanlar Penajans, “Bu Ülke Hepimizin” sloganlı ilanlar konusunda ise Manajans devreye girmiştir.¹¹ Kampanya süresince yayınlanan ilanlarda “Taahhüt Ediyorum” başlığı altında “para pul olmaktan çıkacak”, “yolsuzluğun hırsızlığın dokunulmazlığı olmayacak”, “adalet yerini bulacak” gibi alt mesajlarla sonda “bu işi biz çözeriz” diyen, ileriye doğru uzattığı sağ elinin avuç içi görönen Mesut Yılmaz fotoğrafları kullanılmıştır. Bu büyük ilanların içinde ANAP’ın seçim taahhütleri sıralanmıştı. İkinci grup ilanlarda “Yalandan Usandık, İşte Sandık”, üçüncü grup ilanlarda “Süpür Gitsin” ve “Aranıyor”, dördüncü grup ilanlarda “Bu Ülke Hepimizin” sloganları kullanılmıştı. Penajans tarafından hazırlanmış olan ilanlarda ise Çiller ailesinin ABD ile bağlantılarını ve seçimden sonra ABD’ye kaçma ihtimallerini ima edecek şekilde “I am Coming Bill...”, “kiminle nereye”, “tercih sizin”, “Çiller’in karnesi” başlıkları kullanılmıştır. Ayrıca kampanya sürecinde Çiller ailesinin üyeleri de ilanlara konu edildi. İlanda “yalı çetesi” nitelemesi kullanılırken başbakanın eşi Özer Çiller’den bahsediliyordu, “Ver Amerikan pasaportlarını, gönder gitsin” başlıklı ilanda ise Tansu Çiller hedef alınıyordu.¹² Beşinci grup çalışma ise, gazetelerin ilan sayfalarında küçük ilan şeklinde yer verilen “Aranıyor” başlıklı ilanlardı. “24 Aralık’ta ANAP’a evet diyecek çiftçiler aranıyor” şeklindeki ilanlar işçiler, mimarlar, hemşireler için ayrı ayrı kullanılmıştı.

DYP: DYP lideri Süleyman Demirel’in Özal’ın vefatının ardından 9. cumhurbaşkanı olmasını müteakip, DYP’nin 2.Büyük Olağanüstü Kongresi’nde Tansu Çiller (ikinci turda) genel başkan olarak seçilmiştir. Partinin iki lideri arasında bir karşılaştırma yapılacaksa, Çiller’in genel başkanlığındaki DYP’nin merkez sağın daha ucunda, kendi sağında yer alan milliyetçi ve muhafazakâr kimliklere yakınlaşma stratejisini benimsediği söylenebilir. Çiller serbest piyasadan yana liberal kimliğinin yanına Türk milliyetçiliğini de eklemeye çalışan bir liderdi. Genel başkan seçildiği olağanüstü kongre salonuna girişte bazı gençler tarafından bozkurt işaretleriyle karşılanması ve seçim öncesi dönemde MHP ile ittifak arayışlarına girmesi bu kimliğin göstergeleri olarak okunabilir.¹³

10 Levent Köker, “Anavatan Partisi”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1257.

11 Necati Özkan, *Türkiye’den ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar*. İstanbul: MediaCat Kitapları, 2.Baskı, 2002, s. 212-221.

12 Ferruh Uztuğ, “Koalisyon İktidarları Döneminde İktidar ve Muhalefet Konumunun Siyasal Kampanya Stratejisi Geliştirmeye Olan Etkisi: 1995 Aralık Seçimleri Siyasal Reklam Analizi”, *Kurgu Dergisi*, S: 15, 1998, s. 226.

13 Ümit Cizre Sakallıoğlu, “Doğruyol Partisi”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1263.

Erken geçimlere giden yolda Çiller'in kampanyasını dayandırdığı en önemli başarısı 6 Mart 1995 tarihinde Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasıydı. DYP'nin seçim bildirgesi "Hedef 2000'ler Tek Çözüm Çiller" sloganıyla yayımlanmıştı. Çiller'in kişisel seçim bildirgesi olarak hazırlanan, 76 sayfalık bildirmede, Çiller'in vaatlerine yer verilmişti.¹⁴ 1995 seçimlerine yönelik kampanya faaliyetleri konusunda Cenajans/Grey ile anlaşmış olan DYP ve Çiller ayrıca iki Amerikalı uzmandan siyasal iletişim danışmanlığı hizmeti almıştır.¹⁵ Kampanya sürecinde negatif ve pozitif mesajları birlikte kullandığı dikkat çekiyor. Negatif mesajlar özellikle Mesut Yılmaz ve Necmettin Erbakan'a ilişkin eleştiriler çerçevesinde biçimlenmiştir. "Biz yaparız, onlar yıkar", "Biz gideriz Mersin'e Mesut gider tersine", "İki yüzlü siyaset", "Maskelerini düşürün", "Onlar yavaş, biz hızlıyız", "Onlar geçmiş, biz gelecek", "Engelleri aşalım, haydi Türkiyem", "Yarımlar için iki seçenek var: ya karanlık ya aydınlık", "DYP ile ANAP Arasındaki fark: istikrar ve istikrarsızlık ve laiklik", "Kaçıp gidenler hangi yüzle gelecekler?" sloganları altında yayınlanmış olan gazete ilanları tamamen rakip iki lidere yönelik negatif mesajlarla doludur. Bu ilanlarda rakip partinin iki lideri Türkiye'nin gelişmesi ve ilerlemesinin önündeki taş, yapılanları bozan, Türkiye'yi geçmişe sürükleyen liderler olarak konumlandırılmıştı. Pozitif mesajların verildiği ilanlar ise DYP lider Çiller'in başarıları vurgulanmıştır. Gümrük Birliği, terör, petrol boru hattı, özelleştirme, demokratikleşme, devletin yeniden yapılanması gibi konulardaki başarılar sıralanarak, "Türkiye'nin Yeni Geleceğini Biz Başlattık... Biz devam ettireceğiz", "Biz yüzümüzü geleceğe dönüyoruz", "Çiller başardı" ve "Haydi Türkiyem İleri, Bizi Tek Başına Deneyin" sloganları kullanılmıştır. DYP'nin seçim kampanyası süresince kullandığı reklamlarda özellikle merkez sağdaki diğer parti olan ANAP lideri Yılmaz'ı ve Siyasal İslam'ın temsilcisi RP lideri Erbakan'ı kendisine rakip olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

SHP-CHP: SHP lideri Erdal İnönü "siyasetin kendine özgü koşulları var. Bunları tam olarak yerine getiremiyorum. Mizacım buna uygun değil" diyerek 11 Eylül 1993 tarihinde yapılmış olan SHP'nin 4. kurultayında genel başkanlık koltuğunu "Türkiye'yi değiştirmeye talibim" diyen Murat Karayalçın'a bırakmıştı. Deniz Baykal liderliğinde yeni CHP'nin açılmasından sonra her iki parti de önce 6 Kasım 1994'te SHP ile CHP'nin birleşmesi konusunda bir protokol imzalamışlar, ardından her iki parti 24 Aralık 1994'te kurultaylarını toplayarak "Bütünleşme ve Uygulama Protokolü"nü oylamaya sunmuşlardı. Yapılan oylamada söz konusu protokol CHP kurultayında *oy çokluğu*, SHP kurultayında ise *oy birliği* ile kabul edilerek bütünleşmeye yeşil ışık yakılmıştı. Protokol'ün oylanmasının ardından 25 Ocak 1995'te yapılan birleşme kurultayı öncesinde parti içinde genel başkanlık konusunda Deniz Baykal, Murat Karayalçın ve Mümtaz Soysal'ın ısrar etmeleri ve hiçbirinin geri adım atmaması nedeniyle bu kurultaya SHP yönetimi katılmama kararı aldı. Aydın Güven Gürkan'ın devreye girmesinden sonra CHP genel başkanı Deniz Baykal ile SHP genel başkanı Murat Karayalçın Hikmet Çetin'in genel başkanlığı konusunda uzlaştılar. 18 Şubat 1995'te yeniden toplanan birleşme kurultayına katılan 1003 delege CHP, 635 delege ise SHP çatısı altında birleşme

14 Hüseyin Çavuşoğlu, "Doğruyol Partisi Açısından 24 Aralık 1995 Seçimlerinin Analizi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 17, S: 32, Aralık 2014, s. 24.

15 Özkan, a.g.e., s. 202-211.

yönünde oy kullandı. Böylece birleşme için çatı CHP olarak belirlendi.¹⁶ Bunun üzerine SHP kurultayı hemen toplanarak 121'e karşı 508 oyla partinin kendisinin feshi ve CHP'ye katılması yönünde karar aldı. Daha önceki uzlaşma doğrultusunda Hikmet Çetin oy birliği ile genel başkanlığa seçildi.¹⁷ Bu sırada devam eden DYP-SHP Koalisyon Hükümetinde Hikmet Çetin başbakan yardımcılığı görevini devralacaktı. CHP'de Hikmet Çetin'in genel başkanlığı 9 Eylül 1995'e dek devam ettirmiştir. 9 Eylül'de toplanan ve Hikmet Çetin'in genel başkanlığa aday olmadığı 27. kurultayda Deniz Baykal 681 oy alarak rakibi Murat Karayalçın'a (309) üstünlük sağlamış ve CHP'nin yeni genel başkanı seçilmişti.¹⁸ Dolayısıyla 1995 seçimlerine giden yolda SHP'den CHP'ye doğru yaşanan değişim ve dönüşümün ardından parti Deniz Baykal liderliğinde seçimlere hazırlanmıştır. Bu dönem SHP-CHP'sine yönelik en kapsamlı eleştiri; neoliberal politikalar karşısında aşınan “sosyal demokrat” söyleme bir bütün olarak sahip çıkamayıp, “sosyal demokrasiyi meşrulaştıran söylemin “sosyal”inden uzaklaşp, “demokratik”ine doğru biçimsel bir kayma” içinde oldukları yönündeki eleştiridir.¹⁹

1995 seçimlerine giden yolda Adam Tanıtım ile çalışan CHP lideri Deniz Baykal bir önceki dönemin dışişleri bakanı olarak yakından tanıma fırsatı bulduğu İngiltere'deki İşçi Partisi lideri Tony Blair'in yürüttüğü “New Labour, New Britain” kampanyasından etkilenerak, 1995 seçimlerindeki kampanyasının konseptini “Dünyada Yeni Sol, Türkiye'de Yeni CHP” olarak saptar.²⁰ Genel olarak CHP'nin seçim kampanyasını Deniz Baykal'ın kimliği ve kişiliği ile “yeni” olma konsepti üzerinden kurgulanır. “Türkiye'ye ilkeli lider, kararlı siyaset gerek” ilanlarında demokrasi ve değişim vurgulanmış “Bu, dünyada yükselen yeni solun yönüdür”, “Türkiye'yi yeniden kurmak yine CHP'nin işidir. Yeni CHP'nin işidir” mesajları kullanılmıştır. Hemen her ilanında Deniz Baykal'ın hükümet ortağı olduğu 3,5 aylık dönemde yaptıklarını anlattığı haber kupürlerine yer veren CHP, “Baykal'dan demokrasi dersi” başlıklı habere yer verdiği ilanda “Türkiye bu dersi geçmek zorunda”, “Krizi CHP Çözdü” başlıklı haberin yer aldığı reklamda “CHP Türkiye'nin sistem krizini de çözecek”, “İşçiyi grevde boğdurmayız” haberinin yer aldığı ilanda “İşçiyi CHP düze çıkaracak”, Gümrük Birliği CHP'nin zaferi” haberinin yer aldığı reklamda ise “Türkiye'yi dünyaya CHP taşıyacak” mesajları kullanılmıştı. Hepsinde Deniz Baykal'ın fotoğrafının ve imzasının kullanıldığı bu reklamlar yukarıda bahsettiğimiz neoliberal politikalarla iç içe geçmiş CHP'nin durumunu yansıtır niteliktedir.

RP: Refah Partisi Millî Görüş hareketinin 12 Eylül 1980'den sonra kurulan siyasal partisidir. Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi (MSP) 12 Eylül rejimi tarafından kapatılan ve yöneticilerine siyaset yasağı getirilmiş olan partilerdendi. MSP 12 Eylül öncesinde kapatıldıktan sonra üst düzey yöneticileri sıkıyönetim mahkemesinde yargılandılar. 12 Eylül öncesinin Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi geleneğinin orta

16 *Hürriyet*, 18 Şubat 1995.

17 Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş vd., *a.g.e.*, s. 465.

18 *CNN Türk*, “CHP'nin Kurultaylar Tarihi”, <https://www.cnntrk.com/2010/turkiye/05/22/chpnin.kurultaylar.tarihi/577149.0/index.html>, (15.01.2020)

19 Yavuz Gökalg Yıldız, “SHP-CHP”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1271.

20 Özkan, *a.g.e.*, s. 191-201.

düzy kadrolara tarafından 19 Temmuz 1983'te Avukat Ali Türkmen tarafından kurulmuş olan Refah Partisi, Ahmet Tekdal liderliğinde ilk kez 25 Mart 1984 yerel seçimlerine katılmış ve %4,4 oranında oy alarak Urfa ve Van Belediye başkanlıklarını kazanmıştı. 1987'deki referandumun ardından siyasal yasakları kalkan eski MSP'lilerin RP'ne geçmesinin ardından, 11 Ekim 1987'de yapılmış olan 2. RP kongresinde Necmettin Erbakan genel başkan seçildi. Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığında girdiği genel ve yerel seçimlerde oy oranını istikrarlı olarak arttıran RP²¹, ideolojik duruşunu “Millî Görüş” geleneğine bağlamakla birlikte, bu dünya görüşü farklı zaman ve farklı yerlerde değişik yorumlarla ön plana çıkıyordu. Kimi zaman milliyetçi, yer yer ümmetçi tavırlara sahip olan RP kurmayları, iktidara gelmeleri halinde Türkiye'yi Batı egemenliğindeki çok uluslu kurumlardan kurtaracaklarını iddia ediyorlardı.²²

RP'nin temsil ettiği seçmenin sosyolojik tabanını araştıranlar farklı yorumlar ileri sürmüş olsalar da üzerinde uzlaştıkları genel kanı; “RP seçmenlerinin ortak özelliğinin, dini kaynaklı muhafazakâr değerlere bağlılık olmakla birlikte, RP'nin sosyolojik açıdan birçok farklı kesimi bir araya getiren geniş bir koalisyon oluşturduğudur. Bu koalisyon içerisinde, kırsal nüfusun önemli bir kesimi, Anadolu kasabalarının esnaf ve zanaatkarları, büyük şehirlerin yeni göç etmiş yoksul tabakaları, hızla gelişmekte olan İslami burjuvazi, İslamcı profesyoneller ve aydınlar yer almaktadır.”²³ Bu geniş kapsamlı koalisyon aslında 1980 sonrası ANAP içindeki koalisyona benzetilebilir. Aralarındaki en önemli fark ANAP'ın liberal muhafazakâr değerlerinin karşısına RP'nin kimi zaman “adil düzen” söylemiyle bayraklaştırdığı kimi zaman Millî Görüş'le takviye ettiği dini muhafazakâr değerleri öne çıkarmasıdır.

RP 1995 seçimlerine “25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak” başlıklı beyanname ile hazırlanmıştır.²⁴ Bu başlık aynı zamanda reklam kampanyasında ana slogan olarak kullanılmıştı. Seçim beyannamesinde “Türkiye'nin meselelerinin asıl sebebi taklitçi zihniyetlerin yanlış politikalarıdır. Bu zihniyetlerle Türkiye'nin meseleleri artar çözülmez. Türkiye'nin meselelerinin çözümünün tek çaresi Refah Partisi'dir” denilmektedir. Beyannamede RP kendisi dışındaki partileri “taklitçi partiler” olarak isimlendirmekte ve diğer partilerle RP arasındaki karakter farklılıklarının altı çizilmektedir. RP beyannamesinde partisini “Millî Görüş”ün temsilcisi olarak betimlemekte ve “gücü üstün tutan” taklitçi partiler yerine Millî Görüş temsilcisi olan RP'nin “hakkı üstün tuttuğu” vurgulanmaktadır. “Koyu faizci kapitalist düzen” yerine “adil ekonomik düzen”, “baskıcı, gardiyan devlet” yerine “insan haklarına saygılı garson devlet” anlayışı, “manevi güçten yoksun” kadrolar yerine, “inançlı, temiz, hamleci” kadrolarla hedeflerine ulaşma konuları ön plana çıkarılmıştır.

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ruşen Çakır, “Refah Partisi”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1265.

22 a.g.e., s. 1265.

23 Ergun Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.47.

24 RP, “24 Aralık 1995 Refah Partisi Seçim Beyannamesi: 25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak”, Ankara, 1995, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/763>, (10.01.2020).

1984 seçimlerinden 1995 seçimlerine RP'nin yükselen başarı grafiği nedeniyle partinin çalışma tarzı, kitleye yaklaşım tarzı her daim ilgi çekmiştir. Ayata'ya göre "parti gücünü iyi örgütlenmiş ve hızlı tepki veren üye tabanından almaktadır. Yüksek motivasyonlu, disiplinli ve partiye içten bağlı aktivistler, siyasal davalarının Allah adına bir görev olduğuna inanmaktadırlar."²⁵ RP Türkiye'nin siyasal hayatında hem halefi hem de selefi olduğu partiler açısından daha uzun yıllar tartışılacak bir parti olarak, 1995-1999 arasındaki döneme damgasını vurarak dönemin siyasal tartışmalarının odağı olmuştur.

DSP: 1991-1995 arasındaki dönemde DSP ile rakibi SHP arasındaki tartışmalar yeni CHP'nin kurulmasından sonra CHP'nin hangi partiye katılacağı konusundaki tartışmalarla devam etti. 1994 yerel seçimlerinde büyükşehir ve illerde belediye başkanlığı kazanamayan DSP, 9 ilçe 14 beldede toplam 23 belediye başkanlığı elde edebildi.²⁶ 1995 Genel Seçimlerine merkez sol blokta CHP çatısı altında birleşmiş olan SHP ve CHP birlikteliğine karşı ikinci parti olarak katılan DSP seçim sonucunda birleşik CHP'ye fark atarak % 14,6 oy oranıyla parlamento'ya 76 milletvekili sokabilmiştir.

24 Aralık seçimlerine giden yolda herhangi bir ajans ile çalışmayan DSP'nin siyasal iletişim stratejisi ve kampanyası Rahşan Ecevit önderliğindeki partililerle yürütülmüştü. 1995 seçimleri için DSP'nin hazırlanmış olduğu seçim beyannamesi "DSP ile Dürüst Yönetim, Hakça Düzen, Ulusal Birlik" başlığını taşımaktaydı.²⁷ Hazırlanmış olan beyannamenin giriş kısmında yer alan ilkeler; ulusal birlik, inançlara saygılı laiklik, demokrasi, hakça düzen, geleceğe ve gençlere yatırım, güçlü Türkiye idi. Bu ilkelerle uyumlu bir şekilde "Bize Güven Türkiye" sloganı üzerine oturan kampanyada kullanılan ilanlarda, "Güvenilir lider, güçlü kadro... DSP oylarınızla iktidara yürüyor" ana teması kullanılmıştır. Ayrıca seçimlere merkez sol blokta iki parti katıldığı için, "Oyuna gelmeyelim, oyları bölmeyelim, bize güven Türkiye" sloganı kullanılmıştır. DSP'nin kampanyası tamamen Bülent Ecevit'in kişisel özellikleri üzerine kurgulanmış olduğu için bir başka ilanda "Dürüst lider, dürüst kadro, bize güven Türkiye" sloganı yer almıştır.²⁸ 1995 seçimleri öncesindeki yolsuzluk tartışmalarının gündem üzerindeki etkilerini düşündüğümüzde DSP'nin dürüst lider, dürüst yönetim ilkelerini öne çıkarmasının ne kadar yerinde olduğu anlaşılabilir. Ayrıca gündemi belirleyen tartışma konularından terör olaylarına ve laiklik tartışmalarına yönelik olarak "ulusal birlik" ve "inançlara saygılı laiklik" anlayışının öne çıkarıldığını söyleyebiliriz.

1995 ve 1999 seçimlerinde başarı grafiğini yükselten DSP'nin ilk kuruluşunda hedeflediği "tabandan kurulma", "genişletilmiş bir demokrasi", "sürekli katılım uygulamaları" gibi idealleri hayata geçirmede ne yazık ki başarılı olamadığını belirtmek gerekir. Parti içi demokrasinin işlemediği, tüzük hükümlerine uyulmadığı, il ve ilçe yönetimlerinin sürekli görevden alındığı, yerelde parti kongrelerinin yapılamadığı, seçimle gelinmesi gereken parti içi görevlere sürekli atama yapılması vb. nedenlerle parti içi şikayetler hiç bitmedi.

25 Sencer Ayata, "Himayecilik, Parti ve Devlet: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Siyasallaşması", Der. Artun Ünsal, *75 Yılda Tebaadan Yurttaş'a Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 251.

26 M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2006, s. 82-83.

27 "Demokratik Sol Partinin Seçim Bildirgesi: DSP İle Dürüst Yönetim, Hakça Düzen, Ulusal Birlik". Ankara, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/764>, (30.12.2019).

28 Özkan, a.g.e., s. 230-231.

Partisinin ideolojisini “milliyetçi sol” olarak tanımlayan Ecevit, partinin isminde de “sosyal demokrasi” yerine “demokratik sol”u tercih etmişti. Ecevit’e göre Türkiye’de “Kürt sorunu” değil, “Güneydoğu sorunu” vardı.²⁹ DSP’nin örgüt içi sorunlarına ve diğer partilere mesafeli tavrına rağmen 24 Aralık 1995 seçimlerinden 18 Nisan 1999 seçimlerine giden süreçte parlamentoda pazarlık gücüne sahip bir parti konumunda olduğu söylenebilir.

MÇP-MHP: MÇP 1991 seçimlerine RP ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile üçlü ittifak yaparak girmiş ve %16,2 oy oranıyla parlamentoya ittifak olarak toplamda 62 milletvekili sokmuşlardı. Seçim sonrasında 19 vekil RP’den istifa ederek resmen MÇP’li oldular.³⁰ 1992’de kapatılan partilerin eski isimleriyle yeniden kurulmasının önü açıldıktan sonra, eski MHP 1979’daki delegeleriyle 27 Aralık 1992’de kurultayını toplamıştı. MHP’nin kurultayını toplaması aynı tabana seslenen iki partinin, ikili bir yapının ortaya çıkması anlamına geliyordu. MHP kurultayına katılan MÇP’lilerin yoğun baskısı sonucunda 132’ye karşı 404 oyla MHP’nin feshine karar verilmişti. 24 Ocak 1993’te yapılan MÇP Olağanüstü kurultayıyla MÇP, MHP adını aldı.³¹ 1995 seçimleri öncesinde DYP ile ittifak kurabileceği yönünde bazı tartışmalar kamuoyu gündemine yansımış bulunmakla birlikte, bu ittifak gerçekleşmemiştir. Seçimlere tek başına giren parti % 8,2 oy oranıyla baraj altında kalmıştır.

1995 seçimlerine yönelik olarak MHP’nin benimsemiş olduğu slogan “Türkiye’yi harekete geçireceğiz... MHP Büyük hedeflerin partisi” idi. Boğaziçi İletişim Grubu tarafından yürütülen kampanya süresince gazetelere verilen büyük ölçekli ilanlarda “ülke bütünlüğü: iç barış ve kardeşlik”, “biz Türkiye sevdalısıyız”, Türkiye vatanımız, Avrupa ve Türk Dünyası geleceğimizeyizdir”, “adaletsiz bir toplum yok olmaya mahkumdur” mesajları işlenmiştir.³² Kampanya süresince kullanılan tüm sloganları aslında MHP’nin 1995 seçimlerine yönelik olarak hazırlamış olduğu beyannamenin ilk sayfasında şöyle yer almıştı: “MHP büyük hedeflerin partisidir, MHP Türkiye’yi harekete geçirecek partidir, biz milliyetçiyiz sözümüzün eriyiz, Biz Türkiye sevdalısıyız.”³³ 30 sayfa ve 7 bölümden oluşan bildirmede partinin temel ilkeleri yanında siyasette, ekonomide, toplumsal alanda, eğitim-kültür ve bilimde, dış politikada yeniden yapılanma başlıklarına yer verilmiştir.

HADEP: HADEP Türk siyasal hayatında 1980 sonrasında Kürt kimliğini temsil eden bir dizi partinin 1995 seçimlerine denk gelen halkasıydı. Halkın Emek Partisi (HEP) ile başlayan süreçte sırasıyla Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Demokrasi Partisi (DEP) ve HADEP kurulmuştur. Bu partilerden ÖZEP milletvekillerinin parti değiştirmek için kurdukları bir hülle partisidi. 1991’de HEP’e katılmıştı. ÖZDEP 1992’de HEP’in kapatılma ihtimaline karşı kurulmuş bir parti idi, 1993

29 Nazmi Hanoğlu, “Demokratik Sol Parti”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1274-1275.

30 Tanıl Bora, “MÇP-MHP”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 15. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1278.

31 Yücel, a.g.e., s. 87. Partideki ayrışmalar ve ideolojik yönelim tartışmaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Tanıl Bora, Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket*. 6.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 270-279.

32 Özkan, a.g.e., s. 232-234.

33 *MHP Seçim Beyannamesi 24 Aralık 1995*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/762>, (30.12.2019)

Ocak ayında partinin kapatılmasına yönelik dava açılması üzerine parti kendisini fesih yoluna gitti. 7 Mayıs 1993'te HEP'in yerini alacak DEP kuruldu. 14 Temmuz 1993'te HEP kapatıldı, 2 Aralık 1993'te ise DEP'in de kapatılması için başvuruda bulunuldu. Kapatılma sürecindeki DEP 27 Mart 1999 yerel seçimlerine katılmama kararı aldı. 11 Mayıs 1994'te Halkın Demokrasi Partisi adıyla yeni bir parti kuruldu. Partinin genel başkanlığına 26 Haziran'da yapılan kongrede Murat Bozlak seçildi. HADEP 24 Aralık 1995 seçimlerine Sosyalist İktidar Partisi ve Birleşik Sosyalist Parti ile ittifak yaparak katıldı. Ülke genelinde % 4,2 oy oranıyla barajın altında kalan partilerden oldu.

İttifak Ortağı Olarak BBP: MÇP'den MHP'ye dönüşüm sırasında ortaya çıkan tartışmalardan Büyük Birlik Partisi doğmuştur. 7 Temmuz 1992'de Muhsin Yazıcıoğlu, Ökkeş Şendiller, İsmet Gür, Saffet Topaktaş, Ahmet Özdemir ve Esat Bütün'ün içinde yer aldığı 6 MÇP'li milletvekili ve birçok yönetici partilerinden istifa ederek BBP'yi kurmuşlardır. Kendisini milliyetçi ve muhafazakâr bir parti olarak tanımlayan BBP'nin genel başkanlığına eski Ülkü Ocakları genel başkanlarından Muhsin Yazıcıoğlu'nun 29 Ocak 1993'te seçilmesiyle aslında, "Türkeş'ten farklı olarak tabandan/halktan gelen demokratik bir başkan ve gençliği vurgulanarak geleceğin lideri vasfıyla" sunulması milliyetçi bloğu temsil iddiasındaki MHP'de bir rahatsızlık oluşturmuştu.³⁴ BBP faal durumda olup, kendini siyasal yelpazede Türk-İslam Birliği ideolojisinde konumlandırmaktadır. 1995 seçimlerine ANAP ile ittifak yaparak girmiş ve BBP'li 7 milletvekili ANAP listelerinden parlamentoya girmiştir. 1996'da bu vekiller ANAP'tan istifa ederek BBP'ye dönmüşlerdir.

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

Seçimlerin hukuki arka planına ilişkin incelemeler Anayasal düzenlemeler, Siyasal Partiler Kanunu ve seçim sistemi olmak üzere üç başlık altında yapılacaktır. Türkiye'deki her seçim öncesinde olduğu gibi 1995 seçimleri öncesinde de bazı yasal düzenlemelerle seçimlerin hukuki çerçevesi belirlenmiştir. Diğer dönemlerden farklı olarak AB ile imzalanmış olan Gümrük Birliği Anlaşması ve 1991'den beri devam eden *demokratikleşme dalgası* nedeniyle Anayasa ve seçimle ilgili yasalarda önemli değişiklikler yapılmıştır.

1. Anayasal Düzenlemeler

24 Aralık 1995 Genel Seçimlerine giderken seçimlere ilişkin bazı Anayasa değişiklikleri yapılmıştır.³⁵ Seçim öncesindeki ilk değişiklik 8 Temmuz 1993'te Anayasa'nın 133.maddesinde yapılmıştır. Radyo-televizyon yayınlarında devlet tekeline kaldıran bu değişiklik radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmeyi kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbest hale getirildi. Böylece özel radyo ve televizyon kanallarının daha rahat yayın yapmasının önünü açılıyordu.

34 Tanıl Bora, "Büyük Birlik Partisi", *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1279.

35 *Hürriyet*, 3 Ekim 2001, "TBMM'den Çıkan En Kapsamlı Değişiklik", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tbmm-den-cikan-en-kapsamli-degisiklik-38272297>, (01.01.2020)

24 Aralık 1995 seçimleri öncesindeki diğer kapsamlı değişiklik ise 23 Temmuz 1995 tarihinde yapıldı. 4121 sayılı Kanun'la yapılan değişiklik, 26 Temmuz 1995 tarih, 22355 sayılı RG'de yayınlanmıştır. Bu değişiklikte Anayasa'nın başlangıç metninde ve 14 maddesinde (33, 52, 53, 67, 68, 69, 75, 84, 85, 93, 127, 135, 149 ve 171.md) yeniden düzenlemeye gidildi. Yapılan değişikliklere göre³⁶;

- Anayasa'nın Başlangıç metninde yer alan ve Anayasa'nın 12 Eylül Harekâtı sonrasında Danışma Meclisince yapılıp, Milli Güvenlik Konseyi'nce son şekli verildikten sonra halkoylamasında kabul edildiğini belirten paragraflar çıkarıldı. Böylece 12 Eylül müdahalesine yapılan atıf kaldırılarak, Anayasa'ya daha demokratik bir görünüm veriliyordu.
- 33. ve 52. Maddelerdeki değişiklikler dernek kurma ve sendikaları ilgilendiriyordu. Derneklerle sendikalara yönelik siyaset yasağı kaldırılmıştı. 52. Maddenin yürürlükten kalkmasıyla sendikalar üzerindeki idari ve mali denetim ve sendikaların tüm gelirlerinin devlet bankalarında saklanması konusundaki amir hükümler de kalkmış oldu.
- 53. Maddedeki düzenlemeyle İşçiler gibi kamu çalışanlarına da sendika kurma ve toplu görüşme yapma hakkı verilmiştir. Grev ve toplu sözleşme hakkı verilmemiş olsa bile, idareyle toplu görüşme hakkı ve memur sendikalarının üyeleri adına yargı mercilerine başvurma hakkı tanındı.
- Anayasa'nın 67.maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarında yapılan değişikliklerle seçme ve seçilme hakkı yeniden düzenlendi. İkinci fıkrada yapılan değişiklikte yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy haklarını kullanabilmeleri amacıyla uygulanabilir tedbirlerin alınmasını, üçüncü fıkradaki değişiklikte seçme ve halkoylamasına katılma şartı "yirmi yaşına girmiş olma" yerine "18 yaşını doldurmuş olma" hükmü getirilmiştir. Aynı maddeye eklenen 5.fıkra ile ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan tutukluların seçme haklarını kullanmalarında, oyların sayım ve dökümünde seçim emniyeti açısından tedbirler alınması ve görevli hâkimin yerinde yönetim ve denetimi altında yapılacağı hükme bağlanmıştır. Aynı maddeye 6.fıkra olarak "seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir" hükmü eklendi.
- Anayasa'nın siyasal partilerle ilgili 68.maddesinde yapılan değişikliklerle siyasal partilerin yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunması ile kadın ve gençlik kolları gibi yan örgütlerin kurulmasını yasaklayan hüküm kaldırıldı. Yüksek öğretim elemanlarının kanunla düzenlenmesi şartıyla siyasal partilere üye olmalarının önü açıldı. Siyasal partilere üye olma hakkı olmayan yüksek öğretim öğrencilerine de bu hak tanındı. Partilere üye olma yaşı 21'den 18'i doldurmuş olmaya indirildi. Devletin siyasal partilere yeterli ve hakça yardım yapma imkânı getirildi. Siyasal partilerin sadece tüzük ve programları açısından değil, eylemleri

36 *Resmî Gazete*, 26 Temmuz 1995, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22355.pdf>, (02.01.2020). Değişikliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Fikret İlkiz, "Anayasa Değişiklikleri", *İnadına*, S: 12, 25 Eylül 2001, <http://www.inadina.com/inadeski/sayi12/anayasa1.htm>, (02.01.2020), *Cumhuriyet*, 82 Anayasasında Yapılan Değişiklikler, 30 Mart 2010, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/131754/82_Anayasasi_nda_yapilan_degisiklikler.html, (02.01.2020).

açısından da Anayasa ve yasa hükümlerine uygun olmaları sağlanmaya çalışıldı. Bu düzenleme siyasal partilerin kapatılma davalarında söz konusu fiillerin odağı olup olmadığının tespitine ilişkin bir düzenlemedir. Çünkü 69.Maddede yapılan düzenlemede bu fıkraya atıfta bulunulmaktadır.

- “Siyasi partilerin uyacakları esaslar” başlığını düzenleyen 69.maddenin yeni haline göre, partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olacaktır, ticari faaliyetlere girişmeleri yasaklanmış, gelir ve giderleri amaçlarına uygun olması şartına bağlanmış, mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımların kanunda gösterileceği, Anayasa Mahkemesince bu denetim yapılırken Sayıştay’dan yardım sağlanacağı, Anayasa Mahkemesinin denetimi sonunda vereceği kararların kesin olduğu, *siyasi partilerin kapatılmasının, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanacağı hükme bağlanmıştır*. Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararının verileceği, temelli kapatılma kararının ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin *Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde mümkün olacağı, temelli kapatılan bir partinin bir başka ad altında kurulamayacağı hükme bağlanmıştır*. Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmî Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak *beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar* hükmü getirilmiştir. “Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır. Siyasi partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenme ve kapatılmaları ile siyasi partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir”. Bu kapsamlı düzenlemede partilerin eylemleri nedeniyle kapatılmaları konusunda 68.maddeye atıfta bulunulmakta ve Anayasa Mahkemesine yetki verilmektedir. Kapatılan siyasal partilerde her kademede yöneticilerin yeni bir siyasi partide kurucu, yönetici, denetleyici olamayacaklarına dair hüküm bu değişiklikte yumuşatılmış ve bu durumda olan siyasilere 5 yıl siyaset yasağı getirilmekle yetinilmiştir.
- TBMM’nin kuruluşunu düzenleyen 75.maddede yapılan değişikliklerle; TBMM’nin üye sayısı 450’den 550’ye çıkarılmıştır.
- 84.Maddenin 5.fıkrası Milletvekilliğinin düşmesi konusunu düzenliyordu. Bu maddede yapılan değişikliklerle parti değiştiren milletvekilinin TBMM üyeliğinin düşmesi usulüne son verilmiştir. “İstifa eden milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesi, istifanın geçerli olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanınca tespit edildikten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca kararlaştırılır” hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile Türkiye’nin siyasal hayatında 1986-1995 arasında milletvekillerinin parti değiştirebilmeleri için kurulmuş olan *hülle partileri*’nin kurulması ihtiyacını ortadan kaldırıyordu.

- Anayasa'nın 85.maddesinde 6.fıkırdaki yer alan "iptal istemi" başlığı altında şöyle bir düzenleme yapılmıştır: "Yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına veya milletvekilliğinin düşmesine 84.maddenin birinci, üçüncü veya dördüncü fıkralarına göre karar verilmiş olması hallerinde, Meclis Genel Kurulu kararının alındığı tarihten başlayarak yedi gün içerisinde ilgili milletvekili veya bir diğer milletvekili kararın Anayasa'ya, kanuna veya İçtüzüğe aykırılığı iddiasıyla iptali için Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Anayasa Mahkemesi iptal istemini 15 gün içerisinde kesin karara bağlar".
- Anayasa'nın 93.maddesindeki değişiklik; TBMM'nin her yıl Eylül ayının ilk günü yerine Ekim ayının ilk günü ve yine kendiliğinden toplanması yönündeki değişikliktir.
- 127. maddede yapılan değişiklik ise, mahalli idarelerin seçimlerinin 5 yılda bir yapılmasına ilişkin düzenlemeyi korurken, milletvekili genel veya ara seçiminden önceki veya sonraki bir yıl içerisinde yapılması gereken genel veya ara seçimlerin, milletvekili seçimleriyle birlikte yapılması hükmünü getiriyordu.
- Anayasa'nın Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını düzenleyen 135. maddesinde yapılan değişiklikler ise bu maddenin üç, dört, beş, altı, yedi ve sekizinci fıkralarını değiştiriyordu. Yapılan değişikliklerle kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının siyasetle uğraşamayacakları, siyasi parti, sendika ve derneklerle ortak hareket edemeyeceklerine ilişkin yasaklar kaldırılmıştır.
- Anayasa'nın 149. Maddesinde yapılan değişiklik son fıkraya şöyle bir hüküm eklemiştir: "Ve siyasi partilerin temelli kapatılması veya kapatılmasına ilişkin davalarda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından sonra kapatılması istenen siyasi partinin genel başkanlığının veya tayin edeceği bir vekilin savunmasını dinler". Bu düzenleme ile parti kapatma davalarında partinin kendisini savunma hakkının tanındığı anlaşılıyor.
- Anayasa'nın 171. maddesinde yapılan değişiklik ise son fıkranın kaldırılması yönünde olmuştur. Aslında bu düzenleme 135. madde paralelinde yapılan bir düzenleme olup, Kooperatifler hakkındaki " Kooperatifler, Devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup, siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle iş birliği yapamazlar" hükmü kaldırılmıştır.

Kapsamlı Anayasal değişikliklerin seçime 5 ay kala yapılmış olması nedeniyle, gerekli yasaların çıkarılması konusunda seçim takvimi sıkıştırılmıştır.³⁷ Arka arkaya 3 ayrı seçim kanunu çıkarılmış, Anayasa Mahkemesi tarafından çıkarılan yasaların maddelerine ilişkin iki kez iptal kararı alınmış, Yüksek Seçim Kurulu 2 kez seçim takvimi yapmak zorunda kalmış, milletvekillerinin illere iki kez dağılımı yapılmış (450–550 milletvekiline göre), seçimlerin yapılıp yapılmayacağına yönelik tereddütler ortaya çıkmıştır. Sonuçta 1995 seçimleri "erken" seçim olmanın ötesinde "acele" seçim olarak nitelendirilmiştir.

37 Erol Tuncer, 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi: Sayısal ve Siyasal Değerlendirme. Ankara: TESAV Yayınları, 1996, s. 8.

2. Siyasal Partiler Kanunu

Siyasal partiler temsili demokrasinin takım kutusunda *yurttaş katılımını* düzenleyen temel araçlardan biridir. 1995 Genel Seçimleri sırasında 22.04.1983 tarih 2820 Sayılı Siyasal Partiler Kanunu yürürlükteydi. 12 Eylül rejiminin ürünlerinden biri olan bu yasa 2013 yılına dek 22 kez çıkarılan çeşitli yasalarla değişikliğe uğramıştır. 2014-2018 yılları arasında ise Anayasa Mahkemesi tarafından 5 kez bazı maddeleri değiştirilmiş, eklenmiş veya yürürlükten kaldırılmıştır. Her seçim döneminde ortaya çıkan *ihtiyaca* göre çekıştırilen, bazı maddeleri yürürlükten kaldırılan, bazı yeni maddeler eklenerek düzenlenmeye çalışılan Kanun 1995 ve 1999 seçimleri öncesinde de bazı değişikliklere konu olmuştur. Siyasal Partiler Kanunu'nda yapılan değişiklikleri 1995 seçimleri öncesindeki değişiklikler ve 1999 seçimleri öncesindeki değişiklikler olmak üzere iki ayrı grupta ele alabiliriz.

1991 Genel Seçimlerinden sonra 28 Mart 1992'de 3789 Sayılı Kanun, 3 Temmuz 1992'de 3821 Sayılı Kanun, 28 Aralık 1993'te 3945 Sayılı Kanun, 28 Ekim 1995'te 4125 Sayılı Kanun olmak üzere 4 kez değiştirilmiştir. 28 Mart 1992 tarih, 21185 sayılı RG'de yayınlanmış olan 3789 sayılı "22.4.1983 Tarih ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun"un ilk maddesi milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınan ve Seçim Kanunu'nun 33.maddesindeki genel barajı aşmış olan siyasi partilere her yıl Hazine'den ödenmek üzere ayrılacak ödeneğin arttırılmasıyla ilgiliydi. Yapılan değişiklik "o yıllık genel bütçe gelirleri (B) cetveli toplamın"dan ayrılacak pay beşbinde birden, beşbinde ikiye yükseltiliyordu. İkinci değişiklik aynı maddenin şöyle bir üçüncü fıkra ekliyordu: "Ancak genel barajı aşan siyasi partilere yapılacak yardım miktarı, genel barajı aşmamış olsaydı müteakip fıkralara göre genel seçimlerde aldığı oy oranına göre alabileceği yardımdan az olamaz". Siyasal partilerin Hazine yardımlarını düzenleyen Ek 1.maddedeki bu üçüncü fıkra 12.08.1999 tarihli 4445 sayılı değişiklikte kaldırılmıştır. Bir başka ifadeyle bu yeni fıkra sadece 1995 seçimlerinde uygulanmıştır. Üçüncü değişiklik Geçici 16.maddede değişiklik yapıyordu. Yeni getirilen düzenlemeye göre; Türkiye Büyük Millet Meclisinde 10 veya daha fazla milletvekili bulunup da Devlet yardımı alamayan ve seçimlere girme hakkını elde edecek şekilde teşkilatlanmasını tamamlamış siyasî partilere, bu Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten sonra, Siyasî Partiler Kanunu'nun "Ek Madde 1"de öngörülen esaslar dairesinde en az Devlet yardımı alan siyasî partiye yapılan yardım kadar Devlet yardımı yapılır. Bu partilerin 10'dan az olmakla birlikte en az 3 veya daha fazla milletvekiline sahip olmaları halinde kendilerine en az Devlet yardımı alan siyasi partiye yapılan yardımın 1/4'ü tutarında Devlet yardımı yapılır". Görüldüğü üzere bu Kanun'la yapılan değişiklikler siyasal partilerin Hazine'den aldıkları yardımlar ve genel bütçeden ayrılacak paylarla ilgilidir.

Bunlar dışında siyasal partileri ilgilendiren bazı düzenlemeler, Milletvekili Seçimi Yasası'nda değişiklik yapan 4125 ve 4135 sayılı yasalarla gerçekleştirilmiş olup, bu yasaların getirdiği hükümler (milletvekili sayısındaki değişiklik, aday listelerinin teslimi vb.) siyasal partilerin iç işleyişini de etkilemiştir. Siyasal partilerin radyo ve televizyonda yapacakları propaganda konuşmaları ve görüntülü propagandaların gün ve yayın saatlerinin

belirlenmesine ilişkin usul ve esasları saptayan YSK'nın 425 nolu kararı ile³⁸ siyasal partileri ilgilendiren düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre, oy verme gününden önceki 7.günden itibaren, oy verme gününden önceki gün saat 18:00'e kadar seçime katılan siyasi partilere 10'ar dakikayı geçmemek üzere iki konuşma, Mecliste grubu bulunan partilerin her birine ilave 10'ar dakika, iktidar partisine veya iktidar partilerinden büyük olanına 20 dakikalık, diğer iktidar partilerinden her birine 15'er dakikalık, ana muhalefet partisine ilaveten 10 dakikalık propaganda hakkı verilmişti. Aynı düzenlemede siyasi partilerin radyo ve televizyon yapacakları propaganda görüntülü ve görüntüsüz olarak ikiye ayrılmış, içerik yönünden farklılık bulunması nedeniyle, partilerin 17-23 Aralık tarihleri arasında yapacakları 10'ar dakikalık propaganda süresinin görüntüsüz yapılmasına, seçime katılan partilerden sadece DYP, ANAP, CHP ve RP'nin görüntülü propaganda yapma hakkına sahip oldukları belirtilmişti. DSP'nin Parlamentoda grup kurma hakkını kazanmış olması nedeniyle yaptığı itiraz üzerine YSK 2 Aralık 1995 tarih, 22481 nolu RG'de yayınlanmış olan 436 nolu kararıyla DSP'ye de 10'ar dakikalık iki konuşma hakkı yanında, parlamentoda grubu olması nedeniyle ayrıca 10 dakikalık görüntülü propaganda hakkı tanımıştı. Bu düzenlemelere uygun olarak yine YSK'nın 6 Aralık 1995 tarih, 22485 sayılı RG'de yayınlanan 497 nolu kararıyla siyasi partilerin TRT'de yapacakları propaganda faaliyetlerinin süresi ve çerçevesi belirlenmişti.

24 Aralık 1995 seçimlerini düzenleyen 4125 sayılı Yasa³⁹ 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun'un 61.maddesinde yapılan değişiklikle şu hüküm getirilmiştir; "Milletvekili genel seçimlerinde, seçimin başlangıç tarihinden itibaren yazılı, sözlü ve görsel basın ve yayın araçları ile kamuoyu araştırmaları, anketler, tahminler, bilgi ve iletişim telefonları yoluyla mini referandum gibi adlarla bir siyasî partinin veya adayın lehinde veya aleyhinde veya vatandaşın oyunu etkileyecek biçimde yayın yapılması ve herhangi bir surette dağıtım, partilerin ve adayların kendilerini tanıtıcı nitelikte broşür ve el ilanları dışında herhangi bir hediye ve eşantıyon dağıtmaları, dağıtımları veya bunların üçüncü şahıslar ya da kurum ve kuruluşlar aracılığı ile dağıtılması yasaktır. Başka kanunların bu fıkraaya aykırı hükümleri uygulanmaz."

3. Seçim Sistemi

Temsili demokrasinin araç kutusundaki ikinci önemli araç "temsil" in adaletini ve "yönetim" in istikrarını belirleyen *seçim sistemleridir*. Sandığa yansıyan seçmen iradesinin TBMM'deki sandalye dağılımını belirleyen bu kurallar silsilesi, siyasal iktidarı elde etmenin yasal meşruiyetini de hazırlar. Diğer bir deyişle "bir yetkilendirme mekanizması olarak meşruiyetin temelidir."⁴⁰ Öncelikle 1995 seçimleri sürecinde yürürlükte olan 2839 Sayılı

38 *Resmî Gazete*, 30 Kasım 1995 tarih, Sayı: 22479

39 *Resmî Gazete*, 28 Ekim 1995, Sayı: 22447.

40 Hikmet Sami Türk, *Seçim Hukukununun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: TESAV Yayınları, Aksoy Matbaacılık, 1997, s. 125.

Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 10 Haziran 1983 tarihli olduğunu ve 12 Eylül rejiminin ürünü olan bu yasanın yapılan çeşitli değişikliklerle incelediğimiz dönemde yapılan seçimleri düzenleyen 2839 sayılı yasa olduğunu belirtmek gerekir. 1995 Genel Seçimleri öncesinde aralarında DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile Ankara Milletvekili Mümtaz Soysal'ın da bulunduğu 93 milletvekili erken genel seçimlerin 24 Aralık 1995'te yapılmasını düzenleyen 4125 Sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin" Kanun'un iptali ve yürütmenin durdurulması için oldukça kapsamlı bir dilekçe ile Anayasa Mahkemesine de başvurmuşlardı. Anayasa Mahkemesi 18 Kasım 1995'te vermiş olduğu 1995/54 Esas Sayılı kararla, seçim yasınının tümüne ilişkin iptal istemini ve yürütmenin durdurulması istemini reddetmiştir.⁴¹ Ancak bu kararında yasanın içerdiği "seçim çevresi barajları ve ülke seçim çevresi milletvekilliğine" ilişkin hükümleri iptal etmiş, diğer bazı maddelerde de değişiklik öngörmüştür. 27 Kasım'da bu kez cumhurbaşkanı bu maddenin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu.⁴² Anayasa Mahkemesinin bu başvuruya ilişkin kararıyla⁴³ bölge barajıyla ilgili geçici madde düzenlemesi kaldırılmıştır.

1995 Genel Seçimleri öncesinde çıkan 4125 nolu Kanun ile 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanun'unda yapılmış olan tüm yasal değişiklikleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, yukarıda saydığımız değişikliklerle *bölge barajları* ve *kontenjan milletvekilliği* seçimi uygulamasına son verildiğini, *tercih oyu* uygulamasının kaldırıldığını ve TBMM'nin oluşumuyla ilgili tüm düzenlemelere son halinin verildiğini söyleyebiliriz. Çıkaracağı milletvekili sayısı 18 ve daha az olan iller 1 seçim çevresi sayılırken, 19 ile 35 arasında olan iller 2 seçim çevresine, 36'dan fazla olan iller 3 seçim çevresine bölünmüştür. Buna göre 1995 seçimlerinde ülke toplam 83 seçim çevresine bölünmüştür.

Genel hatlarıyla bakıldığında, 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerinde *Nispi Temsil* esasına dayalı %10 Ülke barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır.⁴⁴ 1991'de DYP %27 oyla milletvekilliklerinin %39,5'ünü, 1995'te en çok oy alan üç parti %61 oyla milletvekilliklerinin %77'sini kazanmışlardır.⁴⁵ Bir önceki döneme göre 1995 seçimlerine giderken seçim sisteminde yapılan bu değişiklikler temsilde adalet ilkesini bir nebze olsun hayata geçirmeye yardımcı olmuştur.

41 Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu karar için bkz. *Resmî Gazete*, 21 Kasım 1995 tarih, Sayı: 22470 Mükerrer.

42 Bu maddenin iptali ile ilgili olarak Başbakan Çiller ile Cumhurbaşkanı Demirel arasında sert bir tartışma yaşanmıştı. Gazetelere yansıyan tartışmaya göre; "Seçim Yasası'na yeniden il barajının getirilmesi üzerine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Anayasa Mahkemesine başvurmasına karşı Tansu Çiller'in "Ben de sizin görev sürenizi tartışmaya açarım" dediğinin öne sürülmesi siyasiler arasında yoğun tartışmalara ve tepkilere neden oldu. Bir başbakanın Cumhurbaşkanı'na tehdit edip ona şantaj yapması, politika tarihinde ilk defa görülüyor". Haberin yayınlandığı gazete kupürü için bkz. <http://www.eskigaste.com/tansu-ciller-demirele-santaj-mi-yapti/>, (15.01.2020).

43 *Resmî Gazete*, 7 Aralık 1995 tarih, Sayı: 22486.

44 Erol Tuncer, "Türkiye'de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği", *Anayasa Yargısı*, C: 23, 2006, s. 169-170.

45 Yavuz Sabuncu, "Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları", *Anayasa Yargısı*, C: 23, 2006, s. 195.

1995 seçimlerine 12 parti katılmış, ancak ülke barajı nedeniyle parlamentoya 5 partinin girebilmiş olması siyasal çoğulculuğun oluşan parlamentoya yeterince yansımaması olarak da okunabilir. Seçim sistemleriyle ilgili düzenlemeleri yapanlar her zaman temsilde adalet ile yönetimde istikrar ilkelerinden biri lehine tercihlerini kullanırlar. Türkiye’de seçim sistemleri düzenlemelerini yapanlar genelde yönetimde istikrar yönünde tercihlerini kullandıkları için %10 ülke barajı uygulaması sistemimizde neredeyse kalıcı hale gelmiştir. Ancak, yüksek ülke barajları küçük partilerin “pazarlık gücü”nü arttırırken, hükümetlerin “etkin icraat yeteneği”ni zayıflatacaktır⁴⁶. Bu nedenle 1995 seçimleri öncesinde partiler arasında ittifak arayışları olmuş, %10’luk ülke barajına karşın seçim sonucunda hiçbir parti tek başına iktidarı tek başına kurmasına yetecek sandalyeye sahip olamamıştır.

C. SEÇİMLER VE SONUÇLARI

Yüksek Seçim Kurulu verilerine göre hazırlanmış Tablo 1’e göre, 24 Aralık’ta yapılan seçimlerdeki kayıtlı seçmen sayısı 34.155.981, oy kullanan seçmen sayısı 29.101.469, seçimlere katılma oranı % 85,2, geçerli oy sayısı 28.040.392’dir. Gümrük kapılarında kullanılan 86.601 oyu da eklediğimizde, toplam geçerli oy sayısı 28.126.993’tür.

Tablo 1: 24 Aralık 1995 Seçimlerine İlişkin Sayısal Veriler

Kayıtlı Seçmen Sayısı	34.155.981
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	29.101.469
Seçimlere Katılma Oranı	85,2
Geçerli Oy Sayısı	28.040.392
Gümrük Kapılarında Kullanılan Oy Sayısı	86.601
Toplam Geçerli Oy Sayısı	28.126.993

Kaynak: 1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, Yüksek Seçim Kurulu, internet adresi <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, (10 Ocak 2020).

Bir önceki dönem olan 1991 Genel Seçimlerindeki kayıtlı seçmen sayısının 29.979.123 olduğunu dikkate aldığımızda kayıtlı seçmen sayısındaki artışın nedeni nüfus artışının yanı sıra, seçim yasasında yapılan değişiklikle oy verme yaşı alt sınırın 20’den 18’e indirilmesine ve ceza ve tutukevinde bulunanlara da oy verme hakkının verilmesine bağlı olarak ortaya çıkan bir artıştır.

46 Seyfettin Gürsel, “Toplumsal Tercih Kuramı Çerçevesinde Anayasa’nın 67. Maddesinde Yer Alan Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkelerinin Değerlendirilmesi”, *Anayasa Yargısı*, C: 16, 1999, s. 46.

Tablo 2: 24 Aralık 1995 Seçim Sonuçları

Partiler	Oy Miktarı	Oy Oranı (%)	Sandalye Sayısı
Refah Partisi	6.012.450	21,4	158
Anavatan Partisi	5.527.288	19,6	132
Doğru Yol Partisi	5.396.009	19,2	135
Demokratik Sol Parti	4.118.025	14,6	76
Cumhuriyet Halk Partisi	3.011.076	10,7	49
Milliyetçi Hareket Partisi	2.301.343	8,2	
Halkın Demokrasi Partisi	1.171.623	4,2	
Yeni Demokrasi Hareketi	133.899	0,5	
Millet Partisi	127.630	0,5	
Yeniden Doğuş Partisi	95.484	0,3	
İşçi Partisi	61.428	0,2	
Yeni Parti	36.853	0,1	
Bağımsız	133.895	0,5	

Kaynak: 1983- 2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, Yüksek Seçim Kurulu, internet adresi <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, (10 Ocak 2020)

24 Aralık 1995 Erken Genel Seçimlerine ilişkin sonuçların yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde, ilk dikkati çeken nokta, seçime katılan 12 partiden 7'sinin ülke barajının altında kaldığı, 5'inin 20.dönem Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosunda sandalye kazanarak Mecliste temsil hakkı elde ettiğidir. Bağımsız adaylar açısından tabloyu incelediğimizde, 30 Kasım 1995 tarih 22479 nolu Mükerrer RG'de illere göre sıralı listesi yayınlanan bağımsız adaylardan hiçbirinin Meclise giremediği anlaşılmaktadır.

Tablodaki oransal verilere göre, Meclise girmeyi başaran partiler arasında Refah Partisi % 21,4 oranında oy alarak seçimleri ilk sırada tamamlamış ve 158 sandalye kazanmıştır. Seçimleri ikinci sırada tamamlayan parti ise Anavatan Partisi olurken, almış olduğu % 19,6 oranındaki oy oranı ile 132 sandalye elde etmiştir. Meclise giren diğer partilerin oy oranları ve kazandıkları sandalye sayısı ise sırasıyla % 19,2 oy oranı ve kazandığı 135 sandalye ile Doğru Yol Partisi, % 14,6 oy oranı ve kazandığı 76 sandalye ile DSP ve son olarak % 10,7 oy oranı ile kazandığı 49 sandalyeyle CHP'dir. MHP % 8,2 oy oranıyla ülke barajının altında kaldığı için parlamentoya girememiştir. İki seçim arası dönemde kurulmuş olan Büyük Birlik Partisi adayları, partinin ittifak yaptığı ANAP listelerinden aday gösterilmiş ve 7 BBP'li milletvekili parlamentoya girmiştir. Sosyalist İktidar Partisi ve Birleşik Sosyalist Parti ise HADEP ile

ittifak yaparak, HADEP listelerinden seçime girmişler ancak % 4,2 oy oranıyla baraj altında kalarak, parlamentoya temsilci sokamamışlardır.

Parlamentoda hiçbir partinin tek başına hükümet kurmasına yetmeyecek aritmetik nedeniyle daha Meclis açılırken gündem erken seçim tartışmalarıydı. Partiler daha yemin etmeden erken seçim hazırlıklarını konuşuyorlardı.⁴⁷ Meclis çalışmalarına dualarla başlayan RP lideri Necmettin Erbakan grup konuşmasında; “Hükümeti kuramazsak kahvemizi içer, tiyatroyu seyrederez. Erken bir seçime gidilirse millet RP’yi tek başına iktidara getirir. Bundan kimsenin şüphesi olmasın” diyordu. DSP genel başkanı Bülent Ecevit de yeni milletvekilleri ile yaptığı ilk grup toplantısında; “Hükümet kurma çalışmalarının bunalıma dönüşebileceğini gösteren belirtiler var... Acele seçimi yararlı görmüyorum. Ama erken genel seçime kendimizi hazırlamalıyız” derken erken seçim mesajı veriyordu. DYP lideri Tansu Çiller ise; “Hükümetin Meclisten çıkmaması halinde çözümün yeni bir seçim olduğunu” ifade ederek, DYP’li milletvekillerine “seçime hazır olun, dağılmayın” mesajı vermişti.

D. DÖNEMDE SİYASAL HAYAT

TBMM dört yasama yılı boyunca görev yapmıştır. Bu süreçte üç koalisyon hükümeti, bir de azınlık hükümeti olmak üzere 4 hükümet kurulmuştur. Ancak bu dönemin gelişmelerine bakıldığında kurulan hükümetler dışında da önemli siyasal hadiseler yaşanmıştır. Seçimler sonrasında oluşan siyasal tablo sık sık milletvekillerinin parti değiştirmeleri nedeniyle değişmiştir. Yeni parlamento daha içinden yeni kabineyi çıkarmadan Yunanistan ile Kardak krizi yaşanmış, Susurluk Kazası ile siyaset-mafya-istihbarat tartışmaları başlamış, PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan’ın yurda getirilmesi ve 28 Şubat kararları gibi Türk siyasal hayatında birer dönüm noktası niteliğine sahip olaylar yaşanmıştır. Bunun dışında 90’lı yıllar boyunca kamuoyunun tartışma gündemini meşgul eden parti kapatmaları ve Refah Partisi’nin kapatılması bu döneme denk gelmektedir.

1. Önemli Siyasal Hadiseler ve Kurulan Koalisyon Hükümetleri

1995 seçimleri sonrasında oluşan parlamento ilk iki ayını seçim öncesinde kurulmuş olan hükümet ile geçirmiştir. Tansu Çiller başkanlığındaki koalisyon hükümeti yeni parlamento içinden bir hükümet oluşturulana dek görevde kalmıştır. Görevde kaldığı süreçte herhangi bir ciddi siyasal girişimde bulunmaktan kaçınmış olsa da dış politika alanında özellikle Yunanistan ile bir grup Yunanlının Kardak kayalıklarına Yunan bayrağı dikmelerine karşılık, Türk savaş gemileri gözetiminde Su Altı Taarruz Timlerinin (SAT) 31 Ocak 1996’da Kardak’a bitişik kayalıklara çıkmaları ile sonuçlanan Kardak krizi nedeniyle tepkisiz kalamamıştır. Dış politikada yaşanan bu kriz sırasında yeni parlamentonun toplanması nedeniyle istifa etmiş olan Tansu Çiller Hükümetinin bulunması dönemin önemli olaylarından biridir. Bir yandan parlamento içinde yeni hükümet arayışları sürerken, diğer yandan dış politikada ciddi bir

47 Yeni Asır, 9 Ocak 1996.

krizle karşı karşıya kalan Meclis, Kardak krizinde son derece kararlı bir tutum sergileyerek hükümetin yanında yer almıştır.⁴⁸ Yeni hükümetin kurulmasına kadar geçen süre içerisinde Mecliste iki ayrı sözlü ve yazılı sorularla gensoru, genel görüşme, Meclis soruşturması ve Meclis araştırması önermeleri verilmiştir.

24 Aralık 1995 seçimlerinin ardından parlamentodan ortaya çıkan bölünmüş tablodan bir tek parti iktidarının çıkmayacağı açıktı. Aslında seçim sonrasına ilişkin hükümet senaryoları daha seçimlerin yapıldığı gün tartışılmaya başlanmıştı. DYP ve ANAP liderleri seçim sonrasında RP ile bir koalisyon hükümeti kurmayacaklarını 25 Aralık günü açıklamışlardı. Seçimlerin ardından TBMM ilk toplantısını 8 Ocak 1996'da gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 9 Ocak'ta hükümeti kurma görevini parlamentoda en fazla sandalyeye sahip parti olan RP'nin genel başkanı Erbakan'a vermişti. Gazetelere yansıyan haberlere göre; "Erbakan hükümeti kurma görevini aldıktan sonra partisinin Genel merkezine giderek önce akşam, ardından 2 rekât "şükür namazı" kıldı. Başkanlık Divanı'nın toplayıp "hangi parti ile görüşeceğimizi belirleyeceğiz" dedi. Öte yandan hükümetin DYP ve ANAP tarafından kurulması yönündeki partilerin yöneticileri arasındaki görüşmelerde olumlu adımlar atıldı. Erbakan'ın destek bulamayıp görevi iade etmesi sonrasında ANAYOL için taraflar anlaşmalar.⁴⁹ Söz konusu gazete haberi aslında diğer parti liderlerinin Erbakan ile olası bir koalisyon ihtimaline seçimin hemen ertesinde sıcak bakmadıklarının mesajını veriyordu. Erbakan'ın bir hükümet kurma yolunda diğer partilerle yaptığı görüşmeler sonuç vermeyince 10 gün sonra 19 Ocak'ta Çankaya Köşkü'ne giderek kendisine tevdi edilen görevi iade etti.

Cumhurbaşkanı aynı gün parlamentoda RP'den sonra en fazla sandalyeye sahip olan ikinci parti olan DYP lideri Tansu Çiller'e hükümeti kurma görevini verdi.⁵⁰ Ancak Çiller de diğer parti liderleriyle yaptığı görüşmelerden sonra hükümet kurma konusunda bir anlaşmaya varamadı ve 3 Şubat 1996'da görevi iade etti. Cumhurbaşkanı Demirel bu kez parlamentodaki sandalye sayısı itibarıyla üçüncü sırada olan Anavatan Partisi genel başkanı Mesut Yılmaz'ı Çankaya'ya davet ederek hükümeti kurma görevini verdi.⁵¹ Böylece 20. Dönem Meclisinde kurulacak ilk hükümete giden yol açılmış oldu.

53. Cumhuriyet Hükümeti (ANAYOL Hükümeti: 06.03.1996-28.06.1996)

Hükümeti kurma görevini alan Yılmaz, "partisinde hiçbir milletvekilinin Refah Partisi ile koalisyona gidilmesine karşı olmadığını ifade ederek, hükümet arayışlarına farklı bir yön kazandırmıştır. Yılmaz'ın Deniz Baykal ve Bülent Ecevit ile yapmış olduğu görüşmelerde hem Ecevit hem de Baykal ANAP-DYP Koalisyon Hükümetini önermişlerdi."⁵² ANAYOL hükümetinin kuruluş sürecinde Yılmaz ve Çiller ikilisinin anlaşamamaları, Yılmaz ile Erbakan arasında bir yakınlaşmanın, karşılıklı ılımlı mesajların olduğu bir ortamı hazırlamıştı.

48 Temuçin Faik Ertan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM XX. Dönem (1995-1999)*, C:1 Yasama. Ankara: TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, No: 155, TBMM Basımevi, 2013, s. 8.

49 *Yeni Asır*, 10 Ocak 1996.

50 *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1996.

51 *Milliyet*, 4 Şubat 1996.

52 Ertan, *a.g.e.*, C: 1, s. 9.

Hatta gazetelerde “iktidara hücum” manşetiyle ANAP ve RP arasında bürokrasiyi paylaşma savaşının başladığı, RP'nin yerel yönetimleri ihya etmek için Maliye Bakanlığı'nda ısrar ettiği haberi veriliyordu.⁵³ Yılmaz ile Erbakan arasında 7 kez gerçekleşen görüşmelerde iki parti arasında bir yakınlaşmanın ortaya çıkması DSP lideri Ecevit tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Sadece DSP'den değil ekonomik ve siyasi çevrelerden de tepki alan görüşmeler 24 Şubat'ta anlaşmazlıkla sonuçlandı. 28 Şubat 1996'da İtalya'da olan Tansu Çiller'den dönüşümlü başbakanlık modeli için Yılmaz'a “evet” dediği haberi geldi.⁵⁴ 3 Mart 1996 tarihinde iki parti arasında imzalanan koalisyon protokolüyle partiler hizmet alanlarını belirlediler.⁵⁵

ANAP ile DYP anlaşmıştı. Fakat bu iki partinin Meclisteki toplam sandalye sayısı hükümet kurmalarına yetmiyordu. Sonuçta DSP'nin desteği (güvenoyunda çekimser kalmak şeklinde) sağlanarak 6 Mart 1996'da Mesut Yılmaz başkanlığında ANAP-DYP azınlık hükümeti kuruldu. Yılmaz'ın cumhurbaşkanına sunmuş olduğu 17 DYP'li, 15 ANAP'lı bakanın yer aldığı Kabinenin atandığına ilişkin tezkerenin Mecliste okunmasıyla 53. Cumhuriyet hükümeti kurulmuş oldu. Kurulan hükümette Mesut Yılmaz başbakan, Tansu Çiller başbakan yardımcısı oldu. İmzalanan koalisyon protokolüne göre iki yıl sonra Yılmaz ve Çiller görev değişikliği yapacaklardı. 12 Mart 1996'da ANAYOL Hükümeti TBMM'de gerçekleştirilen oylamada 80 çekimser, 207 ret oyuna karşılık 257 kabul oyuyla güvenoyu almıştı. Oylamada RP ve CHP milletvekilleri ret oyu, 80 DSP'li vekil ise çekimser oy kullanmıştı.⁵⁶ Bu haliyle kurulmuş olan hükümet koalisyon hükümeti olmasına rağmen bir azınlık hükümetiydi.

RP genel başkanı Erbakan, alınan güvenoyunun Anayasa'nın öngördüğü çoğunluğun altında kaldığını ileri sürerek oylamanın iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu. Anayasa Mahkemesi 14 Mayıs 1996 tarihli kararında RP'nin yaptığı itirazı haklı bulmuştur. RG'de 6 Haziran'da yayınlanan kararında, “Bakanlar Kurulunun güvenoyu almış sayılabilmesi için toplantıya katılan 544 üyenin yarısının bir fazlası olan 273 kabul oyu gerekirdi. Yeni bir iç tüzük kuralı niteliğindeki bu karar Anayasa'nın 96.maddesine aykırıdır. Bu nedenle iptal edilmelidir”⁵⁷ diyerek, neden iptal edildiğini açıklamıştır.

53 *Milliyet*, 21 Şubat 1996.

54 *Milliyet*, 28 Şubat 1996.

55 Gazete haberine yansıyan koalisyon protokolüne göre; “İki parti beş yıl süreli bir hükümet ortaklığı kurma konusunda mutabık kalmışlardı, başbakan ve başbakan yardımcısı aynı partiye mensup olmayacak, Atama ve görevlendirme işlemlerinde başbakan yalnız karar vermeyecek, 1996'da ANAP, 1997 ve 1998'de DYP, 1999'da ANAP ve 2000'de iki partinin de mutabık kalacağı DYP'ye mensup bir kişi başbakanlık görevini yürütecek, Bakanlar Kurulu 33 bakandan oluşacak, devlet bakanlıkları eşit sayıda bölüştürülecek ve icracı bakanlıklardan 8'i ANAP, 9'u DYP'ye ait olacak, Eğer bakanlık sayısı artırılacaksa partiler arasında DYP'nin bakanlık fazlalığı sürdürecekti”. Bkz. *Milliyet*, 4 Mart 1996, Koalisyon Protokolü'nün tam metni ve parlamentodaki görüşülme süreci ilgili olarak bkz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C:9 (30 Ekim 1995-11 Ocak 1999). Ankara: TBMM Basımevi, 2013, s.7208-7226, *TBMM Tutanak Dergisi*, 20.Dönem, C: 2, *Birleşim*: 20, s. 7-25.

56 *TBMM Tutanak Dergisi*, 20 Dönem, C:2, *Yasama Yılı*:1, 22.*Birleşim*, s. 151-162.

57 *Resmî Gazete*, 6 Haziran 1996, Sayı: 22658, s. 32.

Anayasa Mahkemesinin hükümetin güvenoyu oylamasını iptal etmesinden sonra RP bu kez de 27 Mayıs 1996'da Mesut Yılmaz hakkında gensoru önergesi verdi. Yılmaz hakkındaki gensoru önergesinin Meclis gündemine alınması 3 Haziran 1996'da 122'ye karşı 316 oyla kabul edildi. Yılmaz "gensoru kabul edildiği gün seçim süreci başlamış olur" diyerek⁵⁸ gensoru oylaması yapılmadan 6 Haziran 1996'da başbakan olarak istifasını cumhurbaşkanına sundu. Cumhurbaşkanı Demirel 7 Haziran 1996'da hükümeti kurma görevini tekrar RP genel başkanı Erbakan'a vermiştir. Erbakan kendisini hükümet kurma görevi verilmeden önce; "Cumartesi görev bana verilir. Ben başbakan olunca Tansu Hanım ve Mesut Bey'in de hükümette olmasını tercih ederim" diyerek 4 önemli konuda güvence veriyordu. Çoğulcu demokrasiye karşı değiliz, NATO'dan çıkmayacağız, Gümrük Birliği'ne devam edeceğiz, Çekiç Güç'te askerlerle ters düşmeyiz."⁵⁹ RP lideri vermiş olduğu ılımlı mesajlarla hükümeti kurma görevinin üstesinden gelebileceğini vurguluyordu.

54. Cumhuriyet Hükümeti (REFAHYOL Hükümeti: 28.06.1996-30.06.1997)

7 Haziran'da hükümeti kurma görevini alan Erbakan'ın uzun süren hükümet arayışları ve müzakereleri sonucunda DYP ile anlaşma sağlayarak 28 Haziran 1996'da REFAHYOL olarak adlandırılan 54. Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Ancak RP ile anlaşmak DYP açısından o kadar kolay olmamıştır. Çünkü seçim öncesinde RP ile kesinlikle bir koalisyon hükümeti kurmayacağını açıklayan liderin kendi partisindeki milletvekillerine ve tabanına bu durumu açıklaması kolay olmamıştır. RP ile DYP arasındaki yakınlaşmada Çiller ve dönemin Maliye Bakanı İsmet Atilla hakkındaki örtülü ödenek iddialarıyla ilgili olarak DSP tarafından verilen soruşturma önergesinin TBMM'de 19 Haziran 1996'da RP'nin desteğiyle reddedilmesinin de etkili olduğu söylenebilir. Oylama sonucunda 246 kabul oyuna karşılık, 264 ret oyu çıkmıştı. Bu kritik oylama tam da koalisyon hükümeti görüşmelerinin yapıldığı zamana denk gelmişti. Hatta oylama sonrasında ortaya çıkan 264 ret oyuna bakarak, 290 milletvekiline sahip iki partinin güvenoyu konusunda zorlanabileceğine dair görüşler medyada yer almıştı.⁶⁰ RP ile DYP arasındaki yakınlaşmanın ikinci göstergesi ise DYP tarafından Başbakan Yılmaz hakkında verilen soruşturma önergesinin 119 ret oyuna karşılık 339 oy ile kabul edilmiş olmasıdır.⁶¹ Bir anlamda RP lideri ile DYP liderinin ortak noktalarda uzlaşabildiklerini göstermesi açısından ilginçtir. Sonuçta RP ve DYP liderleri dönüşümlü başbakanlığa dayanan koalisyon modelinde uzlaştılar. RP liderinin başbakanlığında kurulan 54. Hükümet 8 Temmuz 1996'da TBMM Genel Kurulu'nda 265 ret oyuna karşılık 278 kabul oyu ile güvenoyu almıştır.⁶² Hükümet programını okuyan Erbakan, iki partinin uzlaşma zemini olarak "Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması, Atatürk ilkeleri"ni göstermiştir.⁶³

58 Milliyet, 4 Haziran 1996.

59 Milliyet, 6 Haziran 1996.

60 Milliyet, 20 Haziran 1996.

61 Ertan, a.g.e., C: 1, s. 66.

62 TBMM Tutanak Dergisi, 20.Dönem, C:8, Yasama Yılı: 1, 73. Birleşim, s. 120-122, 126-132.

63 Neziroğlu, Yılmaz, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C:9... s. 7407.

REFAHYOL hükümetinin kurulmasıyla hükümet krizi aşılmış ve parlamento yeniden çalışmalarına başlamıştır. Hükümetin önündeki en zorlu konu cezaevlerindeki ölüm oruçları ve açlık grevleri idi. Terör ve ekonomik kriz ise tüm hükümetlerin gündeminde olduğu gibi üst sıralardaydı. 30 Temmuz'da Kuzey Irak'ta görev yapan çokuluslu Çekiç Güç'ün görev süresi 5 ay, Olağanüstü Hal uygulaması ise 10 ilde 4 ay uzatılmıştır.⁶⁴ 54. Hükümet'in karşılaştığı en zorlu sıkıntı ise 1997'de 28 Şubat kararlarının alındığı MGK toplantısı olmuştur. Ordu ile hükümet arasında savunma için yeterli ödenek ayrılmadığı iddiasıyla giderek tırmanan gerginlik, cumhurbaşkanı tarafından veto edilen yasalar, medya ve iş dünyasından hükümete yönelik yoğun eleştirilerle birlikte daha süresi olmasına rağmen Erbakan 355 günün sonunda başbakanlık görevini Çiller'e devretmek üzere hükümetin istifasını Demirel'e 18 Haziran'da sundu.

55. Cumhuriyet Hükümeti (ANASOL-D Hükümeti: 30.06.1997-11.01.1999)

Erbakan'ın istifasının ardından muhalefet cephesinde hükümeti kurma görevinin ANAVATAN lideri Yılmaz'a verilmesi yönünde bir baskı oluşmaya başladı.⁶⁵ Gergin bekleyişin ardından Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit, Deniz Baykal ve Hüsamettin Cindoruk ile görüşen Demirel hükümeti kurma görevini 20 Haziran'da Yılmaz'a verdi. Görevi alan Yılmaz 27 Haziran 1997'de kabine listesini cumhurbaşkanına onaylatarak yeni hükümeti kurdu. ANASOL-D adıyla kurulan hükümetin yeni ortağı DTP'ye katılımlar devam etmiştir. Çiller-Erbakan yakınlaşmasından rahatsızlık duyan DYP'li Yıldırım Aktuna, Işıl Saygın gibi milletvekilleri DTP'ye katılmıştır. 55. Hükümet 12 Temmuz 1997'de yapılan güven oylamasında 256 ret, 281 kabul oyu ile güven oyu almıştır. Hükümette Yılmaz başbakan, Ecevit ise başbakan yardımcısı olarak görev almıştır. Susurluk Kazası ve 28 Şubat kararlarının etkisinin yoğun olarak hissedildiği bu dönemdeki en tartışmalı konularından biri 8 yıllık kesintisiz eğitim konusundaydı. RP ve DYP'nin muhalefetine rağmen bu yasa ve Meclise gelen diğer yasalar kabul edilmiştir. 16 Ekim 1997'de Meclis 3. Yasama Yılına başladıktan sonra Meclis Başkanlığına CHP Gaziantep Milletvekili Hikmet Çetin seçilmiştir. Üç partili bir hükümet olmasına rağmen 18 aylık görev yaptığı sürede eğitim ve vergi reformları, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'ya yönelik yatırım teşvik programları, altyapı ve enerji yatırımları ile ilgili kararlar Meclisten çıkarılabiliştir.

Susurluk Kazası nedeniyle eski İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ve DYP Milletvekili Sedat Bucak'ın dokunulmazlıkları 11 Aralık 1997'deki oylamayla kaldırılarak Devlet Güvenlik Mahkemesinde yargılanmalarının önü açıldı. Milletvekillerinin Anayasa Mahkemesine yaptıkları itiraz ise reddedilmiştir.⁶⁶ 1998 yılı başlarında açıklanan Susurluk Raporu gündeme örtülü olayları seriyordu. RP'nin kesin kapatılmasıyla ilgili dava açıldığından, 17 Aralık 1997'de Erbakan'a yakın isimler Fazilet Partisi (FP) isimli yeni bir parti kurmuşlardır.⁶⁷ RP'nin kapatılmasından sonra ise bağımsız kalanlardan 57'si FP'ne geçmişlerdi.

⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 20.Dönem, C: 9, Yasama Yılı:1, 84. Birleşim.

⁶⁵ Milliyet, 19 Haziran 1997.

⁶⁶ Ertan, a.g.e., s. 1247.

⁶⁷ Milliyet, 18 Aralık 1997.

Yılmaz'ın başbakanlığındaki 55. Hükümetin gündeminde yeni yolsuzluk iddiaları vardı. TBMM Genel Kurul salonunun yenilenmesi ihalesiyle ilgili iddialar, Yılmaz hakkında verilen soruşturma önergesi ve Türkbank'ın özelleştirilmesi ihalesinde yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Korkmaz Yiğit'in açıklamaları Yılmaz Hükümetini istifaya sürükleyen nedenlerdi. Türkbank'ın özelleştirilmesi sürecine Alaattin Çakıcı'nın dahil olduğunu gösteren telefon görüşmesi kayıtlarının ortaya çıkması ile ANAP'lı Devlet Bakanı Eyüp Aşık bakanlıktan ve milletvekilliğinden istifa etmiştir. FP ve DYP'nin verdiği gensoru önergelerinin 25 Kasım 1998'de TBMM'de kabul edilmesi üzerine önce Devlet Bakanı Güneş Taner hakkında TBMM güvensizlik oyu verilmiş, ardından 16,5 ay süren Yılmaz başbakanlığındaki ANASOL-D koalisyonunu 314 güvensizlik oyuyla düşürülmüştür.⁶⁸

56. Cumhuriyet Hükümeti (IV. Ecevit Hükümeti: 11.01.1999-28.05.1999)

Güvensizlik oyuyla 55. Hükümet sona erince Yılmaz istifasını cumhurbaşkanına sunmuştur. Sürekli erken seçim gündeminin hâkim olduğu bir ortamda siyasi belirsizliğin artması üzerine, ülkeyi seçime kadar idare edecek bir hükümet modeli üzerinde arayışlar başlamıştır. Demirel yeni hükümeti kurma görevini 2 Aralık 1998'de DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e vermiştir. Ancak Ecevit'in önerdiği dışardan destekli azınlık hükümetine umduğu desteği bulamayınca 21 Aralık'ta görevi iade etmiştir. Demirel bu kez Muğla bağımsız Milletvekili Yalım Erez'e hükümeti kurma görevini vermiştir. Yalım Erez de diğer partilerin liderleriyle yaptığı görüşmelerde beklediği geniş tabanlı desteği bulamayınca görevi cumhurbaşkanına iade etmiştir. Türkiye'nin yaklaşık 1,5 ayı bu hükümet arayışlarıyla geçtikten sonra, Demirel görevi ikinci kez Ecevit'e vermiştir. Yeni hükümet Bülent Ecevit tarafından 11 Ocak 1999'da kurulmuştur. Mecliste hükümet programını okuyan Ecevit konuşmasına bir önceki 55. Hükümetin uyumlu ve verimli çalışmasına katkılarından dolayı Mesut Yılmaz, Hüsamettin Cindoruk, ANAP ve Demokrat Türkiye Partisi'ne teşekkür ederek başlamıştır.⁶⁹ Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti TBMM'de 188 ret oyuna karşılık 306 oyla güvenoyu almıştır.

2. Liderler, Tartışmalar

1995-1999 arasındaki dönemde liderler arasındaki tartışmalar 53. Hükümet Döneminde TBMM'de birbirlerine yönelik yolsuzluk iddiaları ve bu kapsamda vermiş oldukları Meclis araştırma önergeleri ve gensorular etrafından biçimlenmiştir. Özellikle ANAYOL Hükümetinin 3 ay 22 gün gibi kısa bir zamanda dağılması bu tartışmalar nedeniyledir. Tartışmanın baş aktörleri olan Çiller ve Yılmaz ikilisi karşılıklı suçlamalardan en zararlı çıkan liderler olmuştur. İki lider hakkındaki yolsuzluk iddiaları 1999 seçimlerine dek Meclis gündemini meşgul etmiştir.

1995-1999 arasındaki dönemde siyasi sistem içinde Demirel'in dengeleyici ve tarafsız rolünü görmezden gelmek imkansızdır. 1991'de Demirel'in daveti üzerine DYP'ye giren

68 Milliyet, 24 Kasım 1998.

69 İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C: 10 (11 Ocak 1999)*. Ankara: TBMM Basımevi, 2013, s. 7770.

Tansu Çiller ile Demirel arasındaki gerilim ve tartışmalar medya ve kamuoyunda sıklıkla gündem konusu olmuştur. Özellikle REFAHYOL Hükümetinden sonraki süreçte sistemin gidişatını belirlemede Demirel'in rolü ve etkinliği artmıştır.

REFAHYOL Hükümeti Dönemindeki tartışmalar ise laiklik-irtica ekseninde yaşanmıştır. Çoğu zaman hükümet ile yürütmenin diğer kanadı olan cumhurbaşkanını karşıya getirmişti. RP'li belediyeler ve RP lideri ile MGK'nın asker kanadı arasındaki anlaşmazlıkların 28 Şubat kararları ile sonuçlanmasını getirmişti. 28 Şubat sürecinin bir sonucu olarak RP'nin kapatılması ve Erbakan ile 6 RP'li siyasetçiye siyaset yasağı getirilmesi, RP'nin devamı niteliğindeki Recai Kutan genel başkanlığında Fazilet Partisi'nin kurulması ile bu tartışmalar 1999 seçimleri ve sonrasına aktarılmıştır.

Dönemin en önemli olayları içinde 1991'de Refah Partisi listelerinden milletvekili seçilen ancak, tercihli oy sistemi nedeniyle 2.sıra adayının itirazı üzerine 11 günlük milletvekilliği düşen Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkiye siyasetindeki yolculuğunun önemli aşamalarından birinin yaşanmış olmasıdır. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nin adayı olan Recep Tayyip Erdoğan, "İstanbul'u yöneten, Türkiye'yi yönetir" diyerek %25 oy oranıyla İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildi. Belediye başkanlığı görevindeyken 6 Aralık 1997'de Siirt'te okuduğu bir şiir nedeniyle "halkı sınıf, ırk, din mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" gerekçesiyle hakkında açılan dava sonucunda 10 ay hapis ve 860 bin TL para cezasına çarptırıldı. Kendisine siyaset yasağı konuldu. 26 Mart 1999'da Pınarhisar Cezaevine girerken "bu şarkı burada bitmez" diyordu. İnfaz Yasası'na göre 10 aylık hapis cezası 4 aya indi, 120 gün kaldığı cezaevinden 24 Temmuz 1999'da tahliye edildi. 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurarak Türkiye'nin 2000'li yıllarına damgasını vuran Erdoğan'ın lider olarak siyasetin içinde kendini yetiştirdiği dönem 1995-1999 arasıydı.

3. Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Dinamikler Bağlamında Türkiye Gündemi

24 Aralık'ta yapılan genel seçimlerin sonuçları ne ülkeyi ne siyaseti ne de parlamentoyu rahatlatan sonuçlar vermedi. Hiçbir partinin tek başına hükümeti kurmasına yetecek sandalyeye sahip olmaması, siyasetin yeniden kısa ömürlü koalisyonlar ve azınlık hükümetleri eliyle yürütülmeye çalışılması nedeniyle neredeyse 12 Eylül öncesine benzer bir siyasal görünüm ortaya koymaktaydı. Yine aynı dönemde Türk siyasal hayatında önemli yeri olan siyaset-mafya ilişkilerin ortaya dökülmesine yol açan Susurluk Kazası, Çiller ve dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Şinasi Altınel hakkında ortaya atılan TEDAŞ ve TOFAŞ ihalelerindeki yolsuzluk tartışmaları, RP'nin popülist uygulamaları, Sincan Belediyesi'nin düzenlediği "Kudüs Gecesi"nin sabahında Sincan sokaklarında tankların yürütülmesi, gazeteci Metin Göktepe'nin öldürülmesi, Manisalı Gençler davası, Özdemir Sabancı cinayeti, büyük kentlerdeki PKK terörü, Susurluk sonrası başlayan "Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık" eylemleri, Taksim'e cami tartışmaları, türban yasağı, siyanürle altın arama girişimine direnen Bergama köylülerinin sivil itaatsizlik eylemleri, 28 Şubat Kararları (Postmodern Darbesi) sonrasında Refah Partisi'nin kapatılması, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 16 Şubat 1999'da Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi gibi pek çok olay yaşanmıştır. 3 Kasım

1996'da 110 bin seçmenin katıldığı yerel ara seçimler yapıldı. Yeni il yapılmış olan Osmaniye, 1 ilçe (Burdur-Bucak) ve 10 beldede yapılan yerel seçimlerde, il olan Osmaniye ile Bucak'ta RP, diğer 10 beldeden 7'sinde ise DYP seçimi kazanırken, RP % 30,1, DYP % 27,3, ANAP % 9,4, MHP % 16,5 oranında oy almıştı.⁷⁰ 1995 Genel Seçimlerinden yaklaşık bir yıl sonra yapılan bu seçim kamuoyunda partiler açısından bir tür ara durum değerlendirmesi olarak algılanmıştı. Tarihsel bir akış içerisinde Türkiye'yi yeni bir erken genel seçime taşıyan sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeleri ana hatlarıyla irdelemeye çalışacağız.

Gümrük Birliği ve AB ile İlişkiler:

6 Mart 1995'te Avrupa Birliği (AB) ile imzalanmış olan Gümrük Birliği Anlaşması 1 Ocak 1996 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği anlaşması, 1995 sonrasındaki Türkiye-AB ilişkilerinin yönünü çizen temel akslardan biri olarak etkileri günümüzde de devam bir süreçtir. "Türkiye 1971 yılında AB'nin kendisine tanıdığı sınıai malların serbest dolaşım hakkını, 1995 yılı sonunda AB kökenli sınıai ürünlere tanımayı taahhüt etti ve bunu yıllık hızlandırılmış gümrük vergileri indirimi takvimiyle gerçekleştirdi."⁷¹ Gümrük Birliği anlaşması gümrük tarifelerini düzenleyen basit bir anlaşma olmasının ötesinde, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin belirleyicisi olan AB Dış Ticaret Politikası'na uyum sürecinin de belirleyicisiydi. 1963 tarihli Ankara Anlaşması Türkiye'nin AB üyeliği için üç aşamalı bir katılım süreci öngörmekteydi. 1963-1974 arası hazırlık, 1973-1995 arası geçiş, 1996'dan sonrası tüm üyeliğe kadar olan dönemi kapsıyordu. Dolayısıyla imzalanmış olan Anlaşma tam üyeliğe giden yolun başlangıcı olarak yorumlanıyordu. 1995 seçimlerine giderken Tansu Çiller'in en büyük başarısı olarak kampanya sürecinde öne çıkarılan konu buydu. Ne var ki, 1996 Mart ayında Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan Kardak Kayalıkları krizi ve ardından 1997'de AB'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile tam üyelik müzakerelerine başlayacağını açıklaması hem Kıbrıs Sorunu'nun çözülmesini zorlaştırıyor hem de Türkiye'nin tam üyelik sürecini de zora sokuyordu.

Ekonomik Göstergeler

İncelediğimiz dönem Türkiye ekonomisi açısından ardı ardına gelen ekonomik kriz, zamlar, devalüasyon ve ekonomik paketlerin karakterize ettiği bir dönemdi.

Tablo 3: 1994-1999 Yıllarına Ait Bazı Ekonomik Göstergeler

Yıl	Fiyat Artış Hızı (%)	Dolar Kuru (TL)	GSMH Büyüme Hızı (%)
1994	100,7	38.495	-6,1
1995	87,2	59.800	8,0
1996	79,8	108.045	7,1
1997	99,1	206.100	8,3
1998	69,7	315.220	3,9
1999	68,8	542.703	-6,1

Kaynak: Hasan Ersel, Ahmet Kuyuş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: Cilt 4: 1981-2000*, 3.Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 485, 525, 561, 600, 639.

70 *Milliyet*, 3 Kasım 1996 ve 4 Kasım 1996.

71 Hasan Ersel, Ahmet Kuyuş vd., *a.g.e.*, s. 480-481.

Yukarıdaki tabloda yer alan 1995-1999 arasındaki verilerde 1994 yılından başlayarak sürekli % 60'ların üzerinde seyreden bir enflasyon oranı dikkat çekmektedir. Özellikle 1994 ekonomik kriziyle % 100'ü aşan oranlar 1995'te % 87,2'ye, 1996'da % 79,8 düzeyine doğru gevşerken, 1997'de tekrar % 99,1'e ulaştığını görüyoruz. Karşımızdaki istikrarsız enflasyon oranlarına rağmen tek istikrarlı ve sürekli artış Dolar/TL kurundaki artıştır. 1994'ten 1999'a kurdaki artış % 1.310'dur. 1999 yılına baktığımızda GSMH büyüme hızının tekrar pozitiften negatife doğru değiştiğini, yani ekonominin küçüldüğünü görmekteyiz. Üç haneli enflasyon dönemine ekonomik küçülme ve devalüasyon eklendiğinde ne IMF ile imzalanan Stand By anlaşmaları ne de ilan edilen ekonomik paketler ekonomik krizin derinleşmesini engelleyememiştir. Kısa vadeli sermaye hareketlerini teşvik etmek amacıyla arttırılan faiz iç borçlanmada hızlı bir yükselişe neden olacaktı. Bankacılık sektöründe mevduatlara getirilen sınırsız kamu garantisi, banka kuruluş izinlerinin kolaylaştırılması gibi uygulamalar bankaları asıl işlevlerinden uzaklaştırarak büyük ölçüde kamu açıklarını finanse edilen kurumlar haline dönüştürmüştür. Banka sayısındaki kontrolsüz artışa göz yumulması sonucunda holdingler kendi bankalarını kurarak, mevduata getirilen garantinin gölgesinde halktan toplanan mevduatı kendi holdinglerinin bünyesindeki şirketlere usulsüz bir şekilde aktarmışlar ve bunları batık kredi olarak göstermişlerdir.⁷² 1998-2003 yılları arasında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilen bankaların ekonomi üzerine bindirdikleri yükün kriz üzerindeki etkilerinin izahı bu şekilde yapılabilir.

Susurluk Kazası

3 Kasım 1996'da Susurluk yakınlarında meydana gelen trafik kazasında, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ'ın kullandığı araç bir kamyonu arkadan çarparak şarampole yuvarlandı. İlk haberlere göre, araçta bulunanlardan Kocadağ ile birlikte Mehmet Özbay ve Melahat Özbay hayatını kaybetmiş, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak ise ağır yaralanmıştı.⁷³ Ertesi gün, Mehmet Özbay'ın "her türlü karanlık işe bulaşmış firari ülkücü Abdullah Çatlı", Melahat Özbay'ın ise 1991'de sinema güzeli seçilen Gonca Us olduğu anlaşılabilecekti.⁷⁴ İnterpol tarafından kırmızı bültenle aranan Çatlı'nın üst düzey bir emniyet görevlisi ve bir milletvekili ile kaza geçirmesi mafya-devlet-aşiret ilişkisinin deşifre olması olarak algılanmıştır.⁷⁵ Ayrıca araçta ikisi makineli 7 tabanca bulunmuş, Sedat Bucak silahların kendisine ait olduğu yönünde ifade vermişti. Dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, "Çatlı'yı teslim etmeye götürüyorlardı" derken, 5 Kasım'da Çatlı'nın cenazesi, tabutu Türk Bayrağına sarılı olarak, BBP lideri Yazıcıoğlu ve partili milletvekillerinin katıldığı, İstiklâl Marşı'nın okunduğu ve tekbirlerin getirildiği bir törenle toprağa verildi.⁷⁶ Kazanın ardından Bakan Ağar hakkında CHP'nin gensoru önergesi vermesi üzerine Çiller'in isteğiyle

72 M. Recep Armutlu, "Türkiye'nin Liberalizasyon Sürecinde Yaşanan Finansal Krizler: Nedenleri ve Sonuçları", Der. Adnan Küçük Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, *Türkiye'de Siyasal Hayat-II. Cilt*. İstanbul: Aktüel Yayınları, 2006, s. 1214-1215.

73 *Milliyet*, 4 Kasım 1996.

74 *Milliyet*, 5 Kasım 1996.

75 Ertan, *a.g.e.*, C. 1, s. 690.

76 *Milliyet*, 6 Kasım 1996.

Ağar istifa etmiştir. Susurluk Kazasıyla ilgili olarak toplumsal hafızada kalan; Çiller'in Çatlı'yı kastederek, "Onu tanımam. Devlet için kurşun atan da kurşun yiyen de bizim için saygıyla anılır. Onlar bizim için şereflidir"⁷⁷ sözleri olmuştur.

28 Şubat Kararları ve Postmodern Darbe

REFAHYOL Hükümetinin kurulduğu ortamda Türkiye gündemini en fazla meşgul eden konulardan biri laik-anti laik tartışmalarıydı. Hükümetin tutum, davranış ve icraatlarının laik devlet anlayışına aykırı olduğu yönündeki eleştirilerin artması, RP milletvekillerinden Şevket Kazan, Şevki Yılmaz vb. laiklik karşıtı açıklamaları, RP'li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın düzenlediği Kudüs Gecesi'ne katılan İran Büyükelçisi Bagheri'nin laiklik karşıtı konuşması⁷⁸, cemaatlerin tartışmaların odağı olması, 1996 Aralık ayında Fadime Şahin ile Aczmendi lideri Müslüm Gündüz olayının medyaya yansması, tarikat tartışmalarının yükseldiği bir dönemde Başbakan Erbakan'ın Başbakanlık Konutunda Ocak ayında 51 tarikat ve cemaat liderine verdiği iftar, 1 Şubat 1997'de üniversitelerde başörtüsüne izin veren kararnamenin Bakanlar Kurulunda imzaya açılması gibi olaylar 28 Şubat kararlarına giden yolun hazırlayıcıları olmuştur. Kudüs Gecesi'nin ardından 20 kadar tankın katıldığı askerî bir konvoy Sincan'dan geçerek Yenikent tatbikat alanına götürülmüştü. Genelkurmay'ın "kasıt yok" açıklamasına rağmen sokaklarda ortaya çıkan görüntü doğal olarak "askerin tepkisi" olarak algılanıyordu. 24 Şubat 1997'de Çankaya Köşk'ünde gazetecilerle sohbet eden Demirel; "Demokrasi bir fair play yani dürüstlük rejimi. Oyunun kuralları var. Laikliği ve çağdaş yaşam biçimini değiştirmeye kalkışan hiçbir heyet uzun ömürlü olamaz. Halk Cumhuriyet'i yıktırılmaz"⁷⁹ diyerek tartışmalardan duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Demirel'in sözleri hükümet ile çeşitli anayasal kuruluşlar arasında artan gerginliğin bir yansımasıydı. MGK 28 Şubat'ta 8,5 saat süren toplantısının ardından, laik devlet ilkesine aykırı hareketlerin arttığına dikkat çekerek medyanın tabiriyle "rejime ince ayar" verilmişti. MGK'nın asker kökenli üyeleri özellikle dini vakıfların ve RP'li belediyelerin faaliyetleri, köktendinciler arasında yaygınlaşan silahlanma, Başbakanlıkta tarikat liderlerine verilen davet, dergahlar ve Kılık Kıyafet Kanunu'na aykırı davranışlar konusunda uyarılarda bulundular.⁸⁰ Post-modern bir darbe olarak nitelendirilen MGK kararlarını Erbakan 5 gün sonra, 5 Mart'ta imzaladı. Ancak, RP 1997'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının başlattığı soruşturma sonucunda 16 Ocak 1998'de kapatılmış ve Erbakan'a beş yıl siyaset yasağı getirilmişti.

REFAHYOL Hükümetinde adalet bakanı olarak görev yapan Şevki Yılmaz, 28 Şubat'tan 10 yıl sonra yayınladığı "Refah Gerçeği" isimli kitabında, 28 Şubat sürecinde hükümete ve partisine yönelik suçlamaların büyük bölümünü "bizim devirdiğimiz çamlar" olarak nitelendirecekti.⁸¹

77 *Milliyet*, 27 Kasım 1996.

78 *Milliyet*, 3 Şubat 1997.

79 *Milliyet*, 24 Şubat 1997.

80 *Milliyet*, 1 Mart 1997.

81 *Hürriyet*, 7 Nisan 2006,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sevket-kazandan-surpriz-28-subat-ozelestirisi-4216697>, (03.01.2020).

II. XX. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

24 Aralık 1995 tarihindeki erken Genel Seçimlerden sonra oluşan yeni TBMM ilk toplantısını 8 Ocak 1996 tarihinde yaptı. 20.Dönem TBMM, yoğun siyasal, sosyal ve ekonomik bir gündemle uğraşmak zorunda kalmıştır. Ertan'a göre, son toplantısını 25 Mart 1999 tarihinde yapan 20.Dönem TBMM, yaklaşık 40 aylık faaliyet döneminde, Türk siyaseti açısından bir yandan birikmiş sorunları çözmeye çalışırken, diğer yandan da günümüze dek etkilerini sürdüreceği yeni sorunları miras bırakmıştır. 20.Dönem TBMM süresince dört hükümet kurulmuş, üç başbakan, iki Meclis başkanı seçilmiş, çok sayıda bakan değişikliği olmuştur. Aynı dönem içinde önce beş, ardından da altı siyasal parti grup kurmuş, milletvekilleri çeşitli gerekçelerle sık sık parti değiştirmiş ve parlamentoda en fazla sandalyeye sahip olan siyasal parti yine bu dönemde kapatılmıştır.⁸² Dolayısıyla 20.Dönem parlamentosunun siyasal sistem ve siyasal hayat içindeki rolü hem Türkiye'deki politikanın geleceği ve yönü hem de parlamentonun geleceği ve yönü üzerinde etkili olmuştur. Siyasi partilerin iktidar ve muhalefet konumlarının sıklıkla değişmesi, siyasal partilerin ve liderlerin de sıklıkla söylemlerini değiştirmeleri yönünde baskı yaptığı için, ortaya çıkan görünüm kamuoyunda partilere ve liderlere yönelik güvensizliği arttırmıştı.

A. SİYASAL SİSTEM VE MECLİSİN ROLÜ

1995-1999 arasında faaliyette olan parlamentonun içinde bulunduğu, parçası olduğu yürürlükteki hükümet sistemi *Demokratik Parlamenter Sistem*'dir. Bu sistem yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri arasında yumuşak iş birliğine dayandığı için, parlamento aslında sistemin merkezini oluşturmaktadır. Çünkü demokratik koşullarda, yargı güvencesi altında yapılan seçimlerle bir kez parlamento belirlendikten sonra, yürütme organı da o parlamento içinden çıkacaktır. Dolayısıyla yürütmeyi oluşturan hem cumhurbaşkanı (yürütmenin sorumsuz kanadı) hem de Bakanlar Kurulu (yürütmenin sorumlu kanadı) o parlamento tarafından ve kendi içinden belirlenecektir. Genel seçimlerin ardından parlamento tarafından belirlenecek olan yürütme organı hem organik ve hem de işlevsel olarak parlamentonun bir parçası gibi çalışacaktır. Yasama, yürütme ve yargı organlarının biçimlenişi ve aralarındaki ilişkiler tüm ülkelerde Anayasalarla düzenlenir. Türkiye'de 20. Dönem Parlamentosunu düzenleyen Anayasa 12 Eylül sonrasında yapılmış ve halkoylaması ile kabul edilmiş 1982 Anayasası'dır. 1995'e gelene dek Anayasa'nın bazı maddelerinde muhtelif değişiklikler yapılmış olsa da hükümet sisteminin karakteristiğini belirleyen, yasama-yürütme-yargı arasındaki ilişkilerde Demokratik Parlamenter Sistemin özünün korunduğunu söyleyebiliriz.

20. Dönemde yürürlükteki Anayasa'ya göre; "Egemenlik kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasa'dan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz"

82 Ertan, *a.g.e.*, C: 1, s. 1264.

(Md.6). “Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez” (Md.7). “Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir” (Md.8). “Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır” (Md.9).

1982 Anayasa’sının 75.maddesi ile 100.maddesi arasında kalan kısım TBMM’nin kuruluş ve işleyişine ilişkin hükümler içeriyordu. 1995-1999 arasında yürürlükte olan Anayasa hükümlerine göre⁸³ 30 yaşını dolduran her Türk vatandaşı milletvekili seçilebilir. Milletvekili seçilebilmek için en az ilkokul mezunu olmak ve ayrıca, Anayasa’da yazılı diğer seçilme yeterliliklerine sahip olmak gerekir. TBMM beş yıllık süre dolmadan seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Anayasa’da belirtilen şartlar altında Cumhurbaşkanıca verilecek karara göre de seçime gidilebilir. Üyeliklerden boşalma olması halinde ise ara seçime gidilir. Ara seçim o seçim döneminde 1 defa yapılır. Bunun için genel seçimlerin üzerinden otuz ay geçmesi gerekir. Boşalan üye sayısı, üye tam sayısının yüzde beşini (28) bulması halinde ve genel seçimlere bir yıldan fazla bir süre varsa, 90 gün içinde ara seçim yapılmasına karar verilir. Milletvekilleri seçtikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Türk Milletini temsil ederler.

B. MECLİS ARİTMETİĞİ

1995-1999 arası Meclis aritmetiği bakımından 1983’ten günümüze en fazla milletvekili hareketliliği yaşanan dönemlerden biridir. Seçim sonrasında Meclisteki 550 milletvekilinin partilere göre dağılımına bakıldığında, Refah Partisi 158, ANAP 132, DYP 135, DSP 76, CHP 49 milletvekiline sahipti. Cinsiyet dağılımı açısından 1995’te 13 kadın milletvekili Meclise girebilmişti. Kadın vekillerin oranı %2,4’te kalmıştı. Meclis aritmetiğinin değişimine yol açan milletvekili hareketliliğinin temelinde; bireysel parti değiştirme, grupsal kopmalar, partilerin kapatılması, partilerin birleştirilmesi gibi faktörler belirleyici olmaktadır.⁸⁴ 26 Eylül 1995’ten itibaren parlamentonun %10’una tekabül eden 46 milletvekili partilerinden ayrılmış, aynı dönemde 10 DYP’li milletvekili partilerinden ihraç edilmiştir. Bu milletvekillerinin 7’si ANAP’a geçerken, 3’ü bağımsız milletvekili olarak kaldı. Partilerinden ayrılan 46 milletvekilinden 6’sı ANAP’la ittifak sonrasında partilerinden ayrılan BBP’lilerdi. Ayrılanların katıldıkları partiler temelinde bir değerlendirme yapıldığında, CHP’den ayrılan 22 milletvekilinden 9’u DSP’ye, 4’ü DYP’ye, 1’i YDH’ye, 1’i YP’ye katılmış, 1’i CHP’ye geri dönmüş, 6 kişi bağımsız kalmıştır. DYP’den ayrılan 14 milletvekilinden 8’i ANAP’a, 1’i daha sonra ANAP’tan da ayrılmıştır, 1’i MP’ye katılırken, 5’i bağımsız kalmıştır. ANAP’tan ayrılan 3 milletvekilinden 1’i DYP’ye katılırken, 2’si bağımsız kalmıştır. YP’den ayrılan 1 milletvekili ise ANAP’a katılmıştır. 7 Ocak 1997’de Refahyol Hükümetine tepki olarak DYP ve RP’den istifalar olmuş,

83 Engin Karapınar, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, 2. Baskı, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:66, TBMM Basımevi, 1996, s. 32-35.

84 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Duran, Ahmet Aksu, “Türkiye’de Milletvekillerinin Parti Değişirmelerinin Tür ve Biçimleri Bağlamında Yeni Türkiye Partisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 24, 2009, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4766/65524>, (22.12.2019).

2 Ocak 1997'de Yalım Erez DYP'den ihraç edilmişti. DYP'den istifa eden 6 milletvekilinin kurduğu DTP, Anasol-D Hükümetinin ortağı olacaktı. RP'nin kapatılmasından sonra Mecliste bir süre bağımsız kalan vekilleri daha sonra kurulan FP'ne katılmışlardı. Ayrıca, parti değiştirmeyi engelleyen Anayasa'nın 84.maddesinin kaldırılmış olması bu dönemdeki artışın öznel nedenlerinden biridir. Bunun dışında 1999 erken seçimlerine gidilen yolda Merkez Yoklaması temelli aday belirleme yönteminin yaygın biçimde uygulanmasına bağlı olarak adayların parti üst yönetimlerine olan tepkilerinin artması, katılmayı düşündükleri partide aday olma avantajları, merkez sağ ve merkez solun kendi içindeki farklı partilerin ideolojik olarak birbirlerine mesafe yakınlığı, siyasette ilkesizliğin artışıdır⁸⁵ gibi faktörlerin de bu hareketlilikte etkili olduğu söylenebilir.

C. MECLİS FAALİYETLERİ

20.Dönem 3 Nisan 1996-2 Ağustos 1996 arasındaki 1.Yasama Yılında TBMM'de 87 birleşim gerçekleştirilmiştir. Meclis Genel Kurulu toplamda 397 saat 39 dakika çalışmıştır. Bu sürede 233 kanun tasarısından 45'i, milletvekillerince verilen 436 kanun teklifinden 4'ü görüşülerek kanunlaştırılmıştır. Aynı dönemde denetim faaliyetleri açısından 322 sözlü, 1265 yazılı soru önergesi verilmiş, 4 genel görüşme, 9 Meclis soruşturması, 106 Meclis araştırması, 1 adet de gensoru önergesi verilmiştir. Genel görüşme önergelerinden 3'ü, Meclis soruşturması önergelerinden 5'i, Meclis araştırması önergelerinden 16'sı kabul edilmiştir. Gensoru önergesi ise hükümetin istifası nedeniyle işleminden kaldırılmıştır.⁸⁶

Meclis Başkanı Mustafa Kalemlî'nin 2.Yasama Dönemini değerlendirdiği basın toplantısı notlarına baktığımızda, TBMM Genel Kurulunda 414 oturumda toplam 1.104 saat 1 dakika çalışılmış ve bu çalışmalara ilişkin 39.979 sayfa tutanak tutulmuştur. Dönem içinde Meclis Başkanlığına cumhurbaşkanı tarafından bir daha görüşülmek üzere gönderilen ve hükümsüz sayılmayan 21 kanun dahil olmak üzere toplam 379 adet kanun tasarısı ile 19.Dönemden intikal eden ve hükümsüz sayılmayan 266 ve 20.Dönemden 6 adet olmak üzere 272 adet Kanun Hükmünde Kararname (KHK) gelmiştir. Milletvekilleri tarafından verilen kanun teklifi sayısı ise 908'dir. Kanun tasarılarından 150 adedi 140 ayrı kanun haline getirilmiş, 7'si hükümete geri verilmiştir. 2. Yasama Yılında güven oylaması, olağanüstü halin ve çokuluslu gücün görev sürelerinin uzatılması, komisyonların kurulması, komisyon üyelerinin belirlenmesi, görev sürelerinin uzatılması gibi konularda 124 adet TBMM kararı alınmıştır. Yasama dokunulmazlıklarıyla ilgili olarak 19.Dönemden kalan 30 adet ve 20.Dönemden 101 adet olmak üzere 131 Başbakanlık tezkeresi gündeme gelmiş, bunlardan 1'i hükümete geri verilmiş, 130'u ise karma komisyona gönderilmiştir.⁸⁷

85 Tuncer, a.g.e., s. 15-16.

86 TBMM Başkanı Doç. Dr. Mustafa Kalemlî'nin 20 nci Dönem 1 inci Yasama Yılında Yasama-Denetim Yönetim ve Düzenleme Çalışmalarına İlişkin Basın Toplantısı. 1 Ekim 1996, Ankara: TBMM Basımevi, 1996, s. 4. Mustafa Kalemlî'nin Basın Toplantısı notları ile Temuçin Faik Ertan'ın kaleme aldığı 3 Ciltlik Türk Parlamento Tarihi TBMM XX. Dönem (1995-1999) adlı kitabında yer alan sayılar arasında farklılık bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda Ertan'ın kitabını esas aldık.

87 TBMM Başkanı Doç. Dr. Mustafa Kalemlî'nin 20 nci Dönem 2 inci Yasama Yılında Yasama-Denetim Yönetim ve Düzenleme Çalışmalarına İlişkin Basın Toplantısı. 30 Eylül 1997, Ankara: TBMM Basımevi, 1997, s. 7-8.

20. Dönem TBMM'nin 3. Yasama Yılı 1 Ekim 1997-30 Temmuz 1998 tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu dönemde TBMM'de 131 birleşim ve 321 oturum yapmıştır. Toplam çalışma süresi 781 saat, 28 dakika, tutulan tutanakların toplam sayfa sayısı ise 27.847'dir. 4. Yasama Yılı ise 1 Ekim 1998 ile 18 Nisan 1999 arasındaki dönemi kapsamaktadır. 4. Yasama Yılında TBMM'de 64 birleşim ve 99 oturum gerçekleştirilmiştir. Toplam çalışma süresi 140 saat, 8 dakika, tutulan tutanakların toplam sayfa sayısı ise 5.176'dır.⁸⁸

1. Yasama Faaliyeti

20. Dönem Parlamentosunun yasama faaliyetleri açısından performansını gösteren aşağıdaki tabloda yasama yılları ve her yasama yılı içinde iş başında olan hükümet, kabul edilen yasa sayısı, cumhurbaşkanı tarafından veto edilen ve Anayasa Mahkemesince iptal edilen yasa sayısı gösterilmiştir.

Tablo 4: XX. Dönem Parlamentosunda Gerçekleşen Yasama Faaliyetleri

Yasama Yılı	Hükümet	Yasa Sayısı	Veto Edilen Yasa Sayısı	Anayasa Mahkemesince İptal Edilen Yasa
1	Anayol (53. Hükümet)	10	-	-
	Refahyol (54.Hükümet)	33	-	-
2	Refahyol (54.Hükümet)	91	6	2
	Anasol-D (55.Hükümet)	25	-	-
3	Anasol-D (55.Hükümet)	73	-	-
4	Anasol-D (55.Hükümet)	6	-	-
	Ecevit H. (56. Hükümet)	0	-	-
TOPLAM		238	6	2

Kaynak: Tabloda yer alan verilerin derlendiği kaynak için bkz. Temuçin Faik Ertan, *Türk Parlamentosu Tarihi XX. Dönem (1995-1999), C:2, Denetim*. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, 2013.

Buna göre, 1995-1999 yılları arasındaki dört yasama yılı boyunca 238 yasa çıkmıştır. Bunlardan 6 tanesi cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiş, 2'si Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 238 yasanın 124'ü Refahyol Hükümeti Döneminde, 104'ü ise Anasol-D Hükümeti Döneminde yapılmıştır. Bir seçim hükümeti olarak kurulmuş olan 56. Hükümet Döneminde ise herhangi bir yasa çıkarılmamıştır.

88 TBMM Genel Sekreterliği, *TBMM Başkanlığının Çalışmaları: 25 Ocak 1996-16 Şubat 1999*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/1982>, (04.01.2020)

1. Yasama Yılı: 20.Dönemde oluşan TBMM'nin ilk yasama yılı uzun hükümet arayışlarını müteakip, iki ayı aşan ayı sözlü-yazılı sorular, gensoru önermeleri, genel görüşme, Meclis soruşturması ve Meclis araştırması önermeleriyle geçmiştir. 1. Yasama Yılında TBMM'de toplam 43 yasa kabul edilmiştir. Anayol Hükümetinin sayısal olarak TBMM'de zayıf olması yasama faaliyetlerinin de zayıf kalmasına neden olmuştur. Anayol Hükümeti sırasında kabul edilen 10 yasadaki 2'si Bütçe Kanunu, 1'i Moldova ile dostluk anlaşması olduğu için sadece 7'si önemli kategorideydi. İlk Birleşimini 8 Ocak 1996'da yapmış olan Parlamento, Bütçe Kanunu ve görüşmeleri bir yana bırakılacak olursa, ilk yasama faaliyetini⁸⁹ "Hakimler ve Savcılar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı" ile 22 Mayıs 1996'daki 55.Birleşiminde ANAP-DYP ve muhalefetteki RP'nin oylarıyla yasalara geçirilmiştir. Bu dönemin en tartışmalı geçen yasama faaliyetlerinden biriydi. Bunun dışında Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yapan yasa ile Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nda değişiklik yapan yasanın da Mecliste yoğun olarak tartışıldığını söyleyebiliriz.

Anayol'u izleyen Refahiyol Döneminde kanunlaşan 33 yasanın 26'sı ülkelerarası iş birliği, dostluk, ticaret anlaşması niteliği taşıyordu. Bunun dışında kalan 7 yasa içinde en tartışmalı olanlar 4149 sayılı Sayıştay Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren yasadır. Bu yasa Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilecekti. İkinci önemli gündem Telgraf ve Telefon Kanunu'nun bazı maddelerinde değişik yapan Kanun'du. Bu Kanun kamuoyunda PTT'nin T'sinin özelleştirilmesi olarak bilinen Türk Telekom A.Ş.'nin bir kısım hisselerinin satışına imkân veren yasadır.

2. Yasama Yılı: Bu dönemde Refahiyol Hükümeti Döneminde 91, Anadol-D Hükümeti Döneminde ise 25 olmak üzere toplam 116 yasa yapılmıştır. Refahiyol Döneminde yapılmış olan 91 yasanın 51'i temel ülke meselelerine yönelik olup, 40'ı çeşitli ülkelerle Türkiye arasındaki karşılıklı yatırım, büyükelçilik, çifte vergilemenin önlenmesi, eğitim-bilim-kültür alanlarındaki iş birlikleri, dostluk vb. üzerineydi. Ülke meselelerine yönelik yasa faaliyetleri arasındaki 51 yasal düzenlemenin 9'u Silahlı Kuvvetleri ilgilendiriyordu. Bunlar arasında, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Personel Kanunu'nda, TSK İç Hizmetleri Kanunu'nda, Askeri Mahkemeler konusunda, TSK Personel, Er, Erbaş Harçlıkları, İstihkaklarını düzenleyen kanunlar, Türkiye Emekli Subaylarla ilgili derneklere, Kuvvet komutanlıklarına bağlı döner sermaye işletmeleri kurulmasına yönelik kanunlar dikkat çekiyordu. Refahiyol Döneminde TCK ve Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklikler yapılmış, işkencenin önlenmesi, insan haklarının geliştirilmesi, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, DGM'lerin kuruluş ve yargılama usullerinde değişiklik yapan, kara paranın aklanmasını önlemeye dair kanunlar kabul edilmiş, Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usulleri hakkında düzenleme yapılmıştır.

Refahiyol Hükümetinin istifa etmesinin ardından 2. Yasama Yılında Anadol-D Hükümeti tarafından 25 kanun yapılmıştır. Bunlardan 16'sı diğer kategorisinde değerlendirebileceğimiz ikili ülke anlaşmalarının onaylanması niteliğindedir. Bunların dışında çıkarılmış olan 9 önemli yasadaki 3'ü YÖK'le ilgiliydi. Dönemin en önemli yasal düzenlemesi kesintisiz 8 yıllık eğitimi getiren 4306 sayılı Yasadır. Meclis gündeminde en fazla tartışılan kanunlardan biri

89 Ertan, a.g.e., C: 1, s. 35-42 ve TBMM Tutanak Dergisi, 20 Dönem, C: 6, Yasama Yılı: 1, 55. Birleşim, s. 25-49.

4301 sayılı Ceza İnfaz Kurumları İle Tutukevleri İşyurtları Kurumunun Kuruluş ve İdaresine İlişkin Kanun'dur.

Cumhurbaşkanı Demirel tarafından 6 yasa veto edilmiştir. Veto edilen yasalar 1. ve 2. Yasama Dönemlerinde Refahiyol Hükümeti Döneminde çıkarılmış olan kanunlardır. Bu yasalardan 2'si yeniden düzenlenmezken, 4'ü çeşitli zamanlardaki değişikliklerle yeniden yasalaşmıştır. Veto edilen yasalardan Parlamento gündemini oldukça meşgul eden yasal düzenleme 4162 Sayılı "Kamu Personeli ile Emeklilerinin Mali, Sosyal ve Diğer Haklarında Düzenlemeler Yapılmasına Dair Yetki Kanunu"dur. Demirel bu Kanun'u Eylül 1996'da iade etmiş, ikinci kez 4183 Sayılı Kanun olarak sunulması üzerine 9 Eylül 1996'da onaylamıştı. Ancak 10 Eylül 1996'da açılan dava üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine, aynı konuda 29 Kasım 1996'da 4214 Sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu yasa 30 Kasım 1996'da onaylamıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından 2 yasa iptali gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki yukarıda belirtilen 4183 Sayılı Yasadır. İkincisi ise, 4149 Sayılı 832 Sayılı Sayıştay Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanun'a Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun'dur.

3. Yasama Yılı: Döneme ilişkin veriler incelendiğinde, Anasol-D Hükümetinin iş başında olduğu süreçte 73 yasal düzenlemenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan 41'i diğer kategorisinde değerlendirebileceğimiz düzenlemeler olup, uluslararası sözleşme ve anlaşmaların onaylanmasına ilişkindir. Ülke gündemini doğrudan doğruya ilgilendiren 32 yasa incelendiğinde yurt dışına lisansüstü öğrenim için öğrenci gönderme, Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün modernizasyonu, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresinin kuruluşu, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun, Özel öğretim kurumlarını düzenleyen kanun, Jandarma Genel Komutanlığı ile ilgili personel düzenlemesi yapan Kanun, olağanüstü hal bölgesinde ve kalkınmada öncelikli yerlerde istihdam yaratıcı yatırımların teşviki, 4342 sayılı Mera Kanunu, Şehit yakınlarına nakdi tazminat ve aylık bağlanmasına yönelik düzenleme, TSK İç Hizmet Kanunu'ndaki düzenleme, Diyanet İşleri Başkanlığına yönelik düzenleme, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde düzenleme, vergi kimlik numarası düzenlemesi ve 18 Nisan 1999'da yapılacak erken genel seçim ve yerel seçimlere ilişkin düzenlemeler vardı.

4. Yasama Yılı: Döneme ilişkin yasal düzenlemeler sadece 55. Hükümet zamanında yapılmıştır. 56. Hükümetin güven oylamasından sonra Başbakan Ecevit'in TBMM genel kurulunda yapmış olduğu konuşmada belirttiği üzere, bu hükümet bir icraat hükümeti değil, seçim hükümeti olarak kurulmuştu. Bu nedenle 18 Nisan 1999'da yapılacak erken Genel Seçimler nedeniyle Meclis çalışmalarını 11 Şubat'ta tamamlamıştı. Ülke gündemi ve parlamento gündeminin en önemli konusu ise PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın yurda getirilmesi olmuştur.⁹⁰ Anasol-D Hükümetinin 4. Yasama Yılında yaptığı toplam 6 yasadan 4'ü uluslararası iş birliklerine yönelik olup, diğer 2 yasa İş Kanunu, İş ve İşçi Bulma Kurumu kuruluş ve görevleri hakkındaki Kanun ile, tarımda kendi adına ve hesabına çalışanlarla ilgili Sosyal Sigortalar Kanunu'nda değişiklik yapan Kanun'du.

90 Ertan, a.g.e., C: 1, s. 1261.

2. Sosyo-Politik Gündem ve Genel Kurul Tartışmaları

TBMM Tutanak Dergisinin ciltleri incelendiğinde genel olarak TBMM Genel Kurulu'ndaki tartışmalara ilişkin bir kanaat sahibi olunabilir. Biz bu kısma dek yapmış olduğumuz değerlendirmemizde, TBMM'nin gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler ve denetim faaliyetlerini özetlemeye çalışmıştık. Bu nedenle tekrara düşmemek adına Meclis üyelerinin gündem dışı konularda vurguladığı ve tartışmaya açtığı konuları temel hatları, ana başlıkları ile sunmaya çalışacağız.

1. *Yasama Yılı'nın* Meclis tutanakları incelendiğinde⁹¹, bütçe görüşmelerinin, yazılı ve sözlü soru önergelerinin, Meclis araştırması, genel görüşme ve Meclis soruşturmalarıyla ilgili konuların tutanaklarda çok kapsamlı bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Bu çerçeveden bakıldığında 1.Yasama Yılı parlamento içindeki liderlerin ve partilerin birbirlerini yolsuzluk iddialarıyla suçladıkları çok sert tartışmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bunun dışında parlamentodaki görüşmelerde tarım ve hayvancılıkla ilgili çeşitli sorunlar, Türk tarımının güncel sorunları, termik-hidroelektrik ve nükleer santraller, Azerbaycan petrol boru hattı, özelleştirme çalışmaları (Et ve balık kurumu, PTT), orman yangınları ile ilgili konular yer almıştır. Türkiye gündemiyle ilgili olarak ise 1 Mayıs olayları, ülkenin çeşitli yerlerindeki terör olayları, trafik kazaları, Güneydoğu Anadolu bölgesinin sorunları ve ceza evlerindeki mahkumların eylemleriyle açlık grevlerine ilişkin Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın açıklamaları ve parti gruplarından temsilcilerin görüşlerinin tutanaklarda yer aldığını görmekteyiz.

2. *Yasama Yılı'nın* Meclis tutanakları incelendiğinde⁹², ilk birleşimin Cumhurbaşkanı Demirel'in konuşmasıyla açıldığını, Türkiye gündemiyle paralel olarak kamuoyunda *Manisalı Gençler Davası* olarak bilinen konunun Milletvekili Sabri Ergül tarafından Meclis gündemine taşındığını, Erbakan'ın Libya gezisi üzerinden Dışişleri Bakanlığı ve yurtdışında görevli kamu görevlilerinin yeterlilikleri tartışmaya açılarak bir Meclis soruşturmasına konu olduğunu görmekteyiz. Metin Göktepe cinayeti ve siyaset-mafya ilişkileri TBMM Genel Kurulu'na taşınan gündem maddeleri olmuştur. Bunun dışında ceza evleri, Turban tesisleri ile ilgili soru önergeleri, terör, eğitim, Amasya ve Çorum'da meydana gelen depremler, Türk tarımının çeşitli sektörlerine ilişkin sorunlar tartışılmıştır. Refahiyol Hükümeti ile başlayan dönem Anasol-D Hükümetiyle devam etmiştir. Anasol-D Döneminde en fazla tartışılan konular kuşkusuz 8 yıllık kesintisiz temel eğitimle ilgili yasa ve imam hatip okullarının durumu olmuştur. Yasa yapım ve denetim süreci açısından en yoğun dönemin 2. Yasama Yılı olduğunu belirtmek gerekir. Bu dönemde TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen 116 yasa, 8 Meclis araştırması ve 1 genel görüşme gerçekleştirilmiştir.

91 20. Dönem 1. Yasama Yılı TBMM Tutanak Dergisi için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak1.htm>, (15.01.2020)

92 20. Dönem 2. Yasama Yılı TBMM Tutanak Dergisi için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak2.htm>, (16.01.2020)

3. *Yasama Yılı'nın* Meclis tutanakları incelendiğinde⁹³, Milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin tezkerelerin diğer dönemlere göre artışı dikkat çekiyor. Türkiye gündemi bağlamında Meclis gündemine yansıyan konular arasında, Bergamalı köylülerin direnişine konu olan siyanürlü altın üretiminin çevre ve sağlığa zararları, trafik kazaları, Karadeniz'deki terör olayları, üniversitelerdeki başörtüsü yasağı, kadının statüsü, ülkenin çeşitli yerlerinde yaşanan sel vb. felaketlerine ilişkin tedbirlerin görüşülmesi, petrol ürünlerine yapılan zamlar, Susurluk Kazası sonrasında hazırlanmış olan Susurluk Raporu, enflasyon, özelleştirme, Adana depremi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden göç etmek zorunda kalan yurttaşların sorunları ve siyasetteki değişim ihtiyacı vardı. 3. Yasama Yılı'nın 99.birleşiminde ve 131.son birleşiminde Tansu Çiller'in de aralarında bulunduğu pek çok milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasıyla ilgili tezkereler görüşülmüştür. Bunların dışında sayısı 2000'i geçen sözlü ve yazılı soru önergeleri, 2 Meclis araştırması, 1 genel görüşme, 3 gensoru, 4 Meclis soruşturmasını dikkate alırsak gündemin büyük ölçüde söz konusu denetim faaliyetleriyle dolduğunu söyleyebiliriz.

4. *Yasama Yılı'nın* Meclis tutanakları incelendiğinde⁹⁴, TBMM Genel Kurul'unda 64 birleşim gerçekleştirildiği, 1 Meclis araştırması ve 3 gensoru ekseninde tartışmaların yaşandığı, ilk birleşimin bazı KİT'lerin geçmiş dönem hesaplarıyla ilgili soru önergeleriyle başlaması dikkat çekiyor. Oldukça kısıtlı bir zamanda bütçe görüşmeleri hariç 100'den fazla gündem maddesinin yetiştirilmesi sıkıntısı vekiller tarafından da dile getirilmiştir. 4. Yasama Yılı'nda SEKA, üniversite sınavları, çeşitli vergi düzenlemeleri tartışılmıştır. 4. Yasama Yılı'nda sokağa itilmiş çocuklar, trafik kazaları, sınır illerindeki mazot ticareti (önceki dönemlerde de sıkça gündeme taşınmıştı), mafyanın karıştığı kamu ihaleleri, Adana depremi sonrasındaki durum, RTÜK, PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan (İtalya'dan iadesi ve sonrasındaki getirilişi), 21-25. birleşimlerde özelleştirme işlemlerindeki usulsüzlük, mafya siyaset ilişkileri ile ilgili gensoru görüşmeleri, mevzuata aykırı telefon dinlemeleri, ilköğretimdeki taşınmalı eğitim, çiftçilerin sorunları, terör konuları gündem olmuştur. Anasol-D Hükümeti ile başlayan yasama yılı 44.birleşimdeki güven oylamasından sonra Ecevit'in başbakanlığı altındaki azınlık Hükümeti ile devam etmiştir.

3. Diğer Faaliyetler

TBMM'nin önemli bir işlevi de yürütmeyi denetlemek, Bakanlar Kurulunun politikalarını izlemektir. Parlamento bu işlevini *yazılı ve sözlü sorular* ile yapar. Başbakan ve bakanlardan alınacak cevaplarla ilgili daha geniş bir denetim yolu ise *gensoru önergeleridir*. 20.Dönem Parlamentosunun verdiği denetim hizmeti kapsamında sayabileceğimiz yazılı ve sözlü soru önergeleri ile gensorulara ilişkin tablo aşağıdaki gibidir.

93 20. Dönem 3. Yasama Yılı TBMM Tutanak Dergisi için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak3.htm>, (18.01.2020)

94 20. Dönem 4. Yasama Yılı TBMM Tutanak Dergisi için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak4.htm>, (20.01.2020)

Tablo 5: XX. Dönemde Verilen Yazılı ve Sözlü Soru Önergeleri

Yasama Yılı	Sözlü Soru Önergesi ve Cevabı	Yazılı Soru Önergesi ve Cevabı
1.Yasama Y.	97	750
2.Yasama Y.	1.147	1.260
3.Yasama Y.	794	1.264
4.Yasama Y.	44	756
TOPLAM	2.082	4.030

Kaynak: Tabloda yer alan verilerin derlendiği kaynak için bkz. Ertan, *a.g.e.*, C:2.

20.Dönem Parlamentosunda 4 yasama yılı boyunca 2082 adet sözlü soru önergesi, 4030 adet yazılı soru önergesi cevaplanmıştır, dönemlere göre dağılımda Refahyol Hükümetinin görevde olduğu 2. Yasama Yılında sözlü ve yazılı soru önergelerinde olağanüstü bir artış gözlenmekte, Anasol-D Hükümetinin iş başında olduğu 3. Yasama Yılında ise yazılı soru önergelerinin çok yüksek sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni sözlü soru önergelerinin üç birleşim içinde cevaplanmaması durumunda yazılı önergeye dönüştürülmesi kuralıdır.

Tablo 6: XX. Dönemde Verilen Meclis Araştırması, Genel Görüşme, Gensoru ve Meclis Soruşturması Önergeleri

Yasama Yılı	Meclis Araştırması	Genel Görüşme	Gensoru	Meclis Soruşturması
1.Yasama Y.	4	2	-	4
2.Yasama Y.	8	1	-	-
3.Yasama Y.	2	1	3	4
4.Yasama Y.	1	-	3	-
TOPLAM	15	4	6	8

Kaynak: Tabloda yer alan verilerin derlendiği kaynak için bkz. Ertan, *a.g.e.*, C:2.

1.Yasama Yılında verilen Meclis Araştırmaları Taşkömürü üretimindeki sorunları çözmeye yönelik yolların tespit edilmesi, İstanbul'da 1 Mayıs'ta meydana gelen olaylarda gerekli tedbirlerin alınmadığı iddialarının araştırılması, RP'nin Süleyman Mercüme ile bağlantılarının ve mali ilişkilerinin belirlenmesi ve zorunlu tasarruf kesintilerinin değerlendirilmesi konularına yönelikti. Genel görüşme talepleri ise ülkenin öz kaynaklarının geliştirilmesi, Çokuluslu Güç (Çekiç Güç) konusunda idi. 1. Yasama Yılındaki 4 Meclis Soruşturmasından 2'si Tansu Çiller'in TEDAŞ, TOFAŞ ihalelerindeki yolsuzluk iddialarına ilişkindi, 1'i TEDAŞ dosyasında adı geçen Tansu Çiller'in başbakanlığı döneminde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yapmış olan Şinasi Altın'er'e ilişkindi. Geri kalan 1 Soruşturma ise Emlak Bankası eski genel müdürü

Engin Civan'ın rüşvet karşılığı verdiği kredilerle ilgili gerekli işlemleri yapmadığı ve görevini kötüye kullandığı iddiasıyla Mesut Yılmaz hakkında idi.

İkinci Yasama Yılında verilen Meclis araştırma önergelerinin konuları şöyleydi: Yurtdışında açılan temsilcilikler ve buralarda görevlendirilen personel ile çeşitli nedenlerle yurtdışına gönderilen kamu görevlilerinin nicelik, nitelik, mali yüklerinin araştırılması, gazeteci Metin Göktepe cinayetinin faillerinin açıklığa kavuşturulması, yasa dışı suç örgütlerinin devletle olan bağlantıları ve güvenlik güçlerinin de karıştığı iddia edilen olayların boyutlarının tespiti, Gemsan Tersanesi'nde TPAO adlı petrol tankerinde meydana gelen yangın faciasının araştırılması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da boşaltılan yerleşim birimlerinden göç eden yurttaşların sorunlarının araştırılması, bazı gazete kuruluşlarının amaçları dışında fon kaynaklı kredi kullandıkları yönündeki iddiaların araştırılması, özelleştirme uygulamalarıyla ilgili usulsüzlük ve yolsuzluk iddialarının araştırılması, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde uygulanacak yeni strateji ve politikaların tespit edilmesi. Bu dönemde verilen 1 genel görüşme ise, basın ahlak ve meslek esaslarına aykırı olarak görsel ve yazılı basında yer alan yayınlar konusundaydı.

Üçüncü Yasama Yılında verilmiş olan iki Meclis araştırmasından ilki orman yangınlarının nedenlerinin araştırılması ve gerekli tedbirlerin tespitine, ikincisi ise kadının statüsünün araştırılarak kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesinin hayata geçirilmesi için alınması gereken tedbirlerin tespitine yönelikti. Genel görüşme önerisi ise Kosovadaki olayların Türkiye gündemine oturması ile ilgiliydi. TBMM Kuruluna gelen 3 gensorudan ilki Karadeniz Karayolu İhalesinde Usulsüzlük yaptığı iddiasıyla Bayındırlık ve İskan Bakanı Yaşar Topçu hakkında verilmiştir, ikincisi hakkında yakalama emri bulunan ve aranan "Yeşil" kod adlı Mahmut Yıldırım'ın saklandığı yeri bildiğini açıklamasına rağmen yetkili mercilere haber vermediği iddiasıyla Devlet Bakanı Eyüp Aşık hakkında, üçüncüsü İzmit'te SEKA'ya ait fidanlık araziye bedelsiz olarak Ford-Koç grubuna tahsis ettiği iddiasıyla Başbakan Mesut Yılmaz hakkında idi. Dört Meclis soruşturmasından ilki, Bakanlar Kurulu kararnamesiyle İstanbul'da mevzuata aykırı şekilde açılan yeni turizm merkezleri ilan ederek görevini kötüye kullandığı iddia edilen Mesut Yılmaz hakkında, ikincisi kanuna ve genel ahlaka aykırı şekilde mal edinmek suretiyle görevini kötüye kullandığı iddiasıyla Tansu Çiller hakkında, üçüncüsü İstanbul-Kurtköy havaalanı ihalesiyle ilgili hazırlanmış protokol hükümlerini dikkate almadan ihalenin NATO Enf Dairesi tarafından gerçekleştirilmesini sağlamak suretiyle görevini kötüye kullandığı iddiasıyla Mesut Yılmaz hakkında, dördüncüsü ise Karadeniz sahil yolunun devamı olan yolların ihalesinde devleti zarara uğrattığı iddiasıyla Bayındırlık ve İskan Bakanı Yaşar Topçu hakkında açılan soruşturmalardı.

Dördüncü Yasama Yılında verilmiş olan Meclis araştırması önergesi TRT kurumuyla ilgili usulsüzlük ve yolsuzluk iddialarını araştırmak amacıyla açılmıştı. Üç gensorudan ilki, İzmir Körfez geçiş projesi ihalesinde mevzuata aykırı davranmak suretiyle usulsüzlük yaptığı ve devleti zarara uğrattığı iddiasıyla Bayındırlık ve İskan Bakanı Yaşar Topçu hakkındaydı. 12 Ekim 1998'de yapılan güvensizlik önergesinin oylamasında Bakan Topçu hakkındaki güvensizlik istemi reddedilmiştir. İkincisi, çete ve mafya liderleriyle doğrudan ilişki içinde oldukları ve özellikle Türkbank'ın satış ihalesinde devletin menfaatini gözetmeyerek görevlerini kötüye

kullandıkları iddialarıyla Devlet Bakanı Güneş Taner ve Başbakan Mesut Yılmaz hakkındaydı. Hem Mesut Yılmaz hem de Güneş Taner hakkındaki güvensizlik önermeleri Mecliste kabul edilmiş ve Yılmaz ile kabinesi TBMM tarafından düşürülmüştür. Dördüncü Dönemin son gensorusu ise, TBMM'nin olağanüstü toplantıya çağrılmasını sivil darbe girişimi olarak nitelendirdikleri ve demokratikleşme çabalarını engelleyici tutum sergiledikleri iddiasıyla Başbakan Bülent Ecevit ve Bakanlar Kurulu üyeleri hakkındaki güvensizlik önergesiydi. Son önerge, 22 Mart 1999'daki 61. Birleşimde oylanmış ve 236 kabul oyu verilmişti. Kabul oylarında salt çoğunluk sağlanamadığı için güvensizlik istemi reddedilmişti.⁹⁵

D. ÖNE ÇIKAN İSİMLER

1.Meclis Başkanları

20.Dönem boyunca TBMM'de iki Meclis Başkanı seçilmiştir. İlk Meclis Başkanı 25 Ocak 1996-30 Eylül 1997 tarihleri arasında görev yapmış olan Doç.Dr.Mustafa Kalemlidir. İkinci başkan ise 16 Ekim 1997-18 Nisan 1999 tarihleri arasında görev yapmış olan Hikmet Çetindir.⁹⁶

Doç. Dr. Mustafa Kalemlî: 1943'te Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde doğdu. İlk ve ortaokulu Tavşanlı'da, Lise öğrenimi Eskişehir'de tamamladı. 1967'de Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Tavşanlı'nın Tunçbilek beldesinde Sosyal Sigortalar Kurumu hastanesinde pratisyen hekim olarak göreve başladı. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Üroloji kürsüsüne asistan olarak girdi ve uzmanlık eğitimini tamamladı. 1978 yılında Almanya'nın Hamburg şehrine gitti. Hamburg Üniversitesi Eppendorf Hastanesi'nde Androloji ve böbrek nakli konusunda çalışmalar yaptı. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Doçent unvanını aldı. Doç. Dr. Mustafa Kalemlî, 1979 yılında Antalya'da Tıp Fakültesi'ni kurucu üyesiydi. 1983'te yeni kurulan Anavatan Partisi'ne katıldı. Tavşanlı İlçe Başkanı olarak partiyi seçimlere hazırladı ve 6 Kasım 1983'te yapılan Genel Seçimlerde Anavatan Partisi Kütahya Milletvekili oldu. Bu dönemde önce Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na, ardından da 1986'da Sağlık Bakanlığı'na getirildi 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan erken genel seçimlerden sonra yeni hükümette içişleri bakanı oldu. Akbulut Hükümetinde görev almayan Mustafa Kalemlî, bu süre içinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyeliği, Dışişleri Komisyonu üyeliği ve başkanvekilliği görevlerini yürüttü. Haziran 1991'de kurulan Mesut Yılmaz Hükümetinde yeniden İçişleri Bakanlığı'na atandı. Ağustos 1991'de yeni kurulan Orman Bakanlığı görevini üstlendi ve bu görevini erken genel seçime kadar sürdürdü. 24 Aralık 1995 seçimlerinde yeniden milletvekili seçilen Kalemlî, 1995 yılından sonra Anavatan Partisi Grup Başkan Vekilliği ve TBMM Başkan Vekilliği görevlerinde bulundu. 25 Ocak 1996'da TBMM Başkanlığına seçildi. 1999 Genel Seçimleriyle birlikte aktif siyasetten çekilen Kalemlî, mesleğiyle ilgili kitapların yanı sıra tecrübelerini gelecek kuşaklara aktarmak düşüncesiyle siyaset yaptığı yıllarda yasadıklarının anlattığı eserler kaleme aldı.

95 Ertan, a.g.e., C: 2, s. 760.

96 Meclis Başkanlarının biyografileri ve genel kurul konuşmalarıyla ilgili olarak bkz. Tuncer Yılmaz, *Tarihe Düşülen Notlar-3: Meclis Başkanları ve Genel Kurul Konuşmaları (1920-2013)*. Ankara: TBMM Basımevi, 2013, s. 235-236, 245-246.

Seçimlerin ardından oluşan yeni parlamentodaki Meclis Başkanlığı seçimlerinde ANAP Milletvekili Mustafa Kalemlî DYP'nin desteğiyle 343 oyla TBMM başkanı seçilmişti. Rakibi RP Aydın Milletvekili Aydın Menderes ise 196 oyda kalmıştı.⁹⁷

Hikmet Çetin: 20.Dönem Parlamentosunun ikinci başkanı olan Hikmet Çetin 1937'de Diyarbakır, Lice'de, doğdu. İlköğrenimini Lice'de, ortaöğrenimini Ankara'da tamamladı. 1960'ta Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümü'nden mezun olduktan sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) uzman yardımcısı olarak göreve başladı. DPT'de çalıştığı dönemde ABD'de Williams College'de kalkınma ekonomisi üzerine master yaptı. 1968 yılında ABD'de Kaliforniya eyaletinde Stanford Üniversitesi'nde planlama modelleri üzerine araştırma çalışması yaptı. 1977 yılına kadar DPT'de İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı görevinde bulundu. Bir süre ODTÜ'de yarı zamanlı hocalık yaptı. 1977 Genel Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden İstanbul Milletvekili seçildi ve 1978-1979 yılları arasında devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev yaptı. 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde SHP Diyarbakır milletvekili olarak yeniden TBMM'ye seçildi ve Meclis Grup Başkanvekilliği ve genel sekreterlik dâhil olmak üzere partide birçok görevde bulundu. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerde 3. kez milletvekili seçilerek ve Parlamento'ya Gaziantep Milletvekili olarak girdi. 20 Kasım 1991 tarihinde Süleyman Demirel'in başkanlığında kurulan DYP-SHP Koalisyon Hükümetinde dışişleri bakanı olarak atandı. Tansu Çiller tarafından Haziran 1993'te kurulan 2. DYP-SHP Koalisyon Hükümetinde bu görevini muhafaza etti. 27 Temmuz 1994 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Şubat 1995'te CHP ile SHP'nin birleştiği kurultayda CHP genel başkanlığına seçildi, bu görevi aynı yılın eylül ayına kadar devam ettirdi.

1995 Genel Seçimlerinde Gaziantep Milletvekili seçildi. 16 Ekim 1997'de seçildiği TBMM Başkanlığı görevini 1999 Genel Seçimlerine kadar sürdürdü. Daha sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e dış politika alanında başdanışmanlık yaptı. 2004 Ocak ayında NATO'nun Afganistan'daki Kıdemli Sivil Temsilcisi görevini üstlendi. Bu görevini 2006 Ağustos ayında tamamladı. CHP içinde Deniz Baykal'a karşı muhalefette yer alan Çetin, bir süre Mustafa Sarıgül'ün liderliğindeki Türkiye Değişim Hareketi (TDH) içinde yer aldı.

2. Renkli Simalar

Bu dönemde Meclisin en renkli simaları arasında akla gelen iki isim vardır. İlki Tunceli Milletvekili Kamer Genç, ikincisi ise Afyon Milletvekili Kubilay Uygundur.

Kamer Genç 1987 ve 1991 seçimlerinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tunceli milletvekili olarak Meclise girdi. 1995 yılında CHP'den aday gösterilmeyince DYP'ye geçti ve 1995, 1999 Genel Seçimlerinde DYP'den milletvekili seçildi. 1993'ten 1999'a kadar TBMM Başkanvekilliği yaptı. Kendine özgü üslubu ve nüktedan kimliğiyle tanınırdı.

97 Milliyet, 26 Ocak 1996.

1995 seçimlerinin hemen ardından milletvekilleri arasında parti değiştirme başlamıştı. 20. Dönemde parti değiştirme hızı anlamında rekoru 1995 seçimlerinden DSP'den seçilmiş olan Afyon Milletvekili Kubilay Uygun kırmıştı. Parti değiştirmedeki hızı nedeniyle medyada ve kamuoyunda “Fırıldak” lakabı takılmıştı. Kubilay Uygun DSP'den ayrıldıktan sonra sırasıyla DYP (sadece 2 gün), DSP (20 gün), DYP, MHP, DTP'ye katılmış, 10 Haziran 1998'de DTP'den istifa etmiştir.

E. MECLİS ÇALIŞMALARINI ETKİLEYEN HUKUKİ DÜZENLEMELER VE HADİSELER

1995 seçimleri öncesinde Meclisin çalışmalarını etkileyen Anayasal ve yasal düzenlemelerden bahsedilmiştir. Bahsedilen konulara ek olarak doğrudan doğruya Meclisin çalışma usul ve yöntemlerini belirleyen Meclis İçtüzüğü değişikliğidir. Yeni tüzük 16 Mayıs 1996 tarih ve 424 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile kabul edilmiş ve 24 Mayıs 1996 tarih ve 22645 Sayılı RG'de yayınlanmıştır. “Bu yeni İçtüzük, yepyeni bir içtüzük değildir. 1973 tarihli eski İçtüzüğün biraz değiştirilerek yürürlüğe konması” olarak değerlendirilmektedir.⁹⁸ Söz konusu değişiklik kapsamlı bir değişiklik olmayıp, 1995 seçimleri öncesinde milletvekili sayısında yapılan değişikliğe paralel olarak Meclis işleyişinde kullanılan toplantı ve üye yeter sayılarıyla ilgili bazı sayısal düzenlemeler yapılmış, 1973'ten beri uygulanageldiği için İçtüzükte yer alan “Cumhuriyet Senatosu”, “senatör” vb. ibareler çıkarılmıştır. Tatil veya ara verme sırasında cumhurbaşkanı tarafından TBMM Başkanı tarafından toplantıya çağırılma sürecinde değişiklik yapılmıştır.

1995-1999 arasında TBMM'de alınmış olan bazı kararlar (Anayol Hükümetinin güven oylaması, Çokuluslu Gücün görev süresinin uzatılması, 10 ilde Olağanüstü halin uzatılması) gibi kararları Anayasa Mahkemesi tarafından *eylemli iç tüzük ihdası* olup olmaması açısından denetlenmiştir. Yapılan denetimde güven oylaması konusundaki kararı iptal edilirken, diğer iki kararı onaylamıştı.⁹⁹ Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu bu kararlar Meclis İçtüzüğünü etkileyen kararlardır.

Dolaylı olarak TBMM'nin çalışma düzenini etkileyen değişiklikler arasında Türkiye'de il yapılan ilçeler konusunu belirtebiliriz. 1990'lara kadar Türkiye'de il sayısı 67 olarak neredeyse sabitlenmişti. Ancak 1989, 1990 ve 1991'de yapılan düzenlemelerle 7 il (Aksaray, Bayburt, Karaman, Kırıkkale, Şırnak, Batman, Bartın) daha eklenmiş ve il sayısı 74'ç çıkmıştı. 1991-1995 seçimleri arasında Ardahan, Iğdır, Karabük, Kilis ve Yalova da il yapılmıştı. 24 Ekim 1996'da ise Osmaniye'nin il yapılmasıyla sayı 80'e çıkmıştı. Bu düzenlemeler TBMM'de hem milletvekili sayısı hem de illere göre sandalye dağılımını etkiliyordu.

98 TBMM İçtüzük değişikliği ile ilgili olarak bkz. Kemal Gözler, “İçtüzük”, <http://www.anayasa.gen.tr/ictuzuk-bilgi.htm>, (18.01.2020)

99 Müberra Algan, “İçtüzük Düzenlemesi Niteliğindeki Parlamento Kararlarının Hukuksal Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 63, S: 4, 2014, s. 720-722

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir bütün olarak bakıldığında 90'lı yıllar Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun on yılı olarak değerlendirilebilir. Suikastlar, tırmanan terör olayları sonucu ortaya çıkan katliam görüntüleri ve ekonominin gündemini belirleyen devalüasyon, enflasyon, skandal yolsuzluk iddiaları¹⁰⁰ 1990-2000 arasındaki süreci şekillendirmiştir. 1995-1999 Dönemi bu on yılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Giriş bölümünde bahsettiğimiz gelişmeler ve devamında yaşananlar aslında bir bütün olarak 2002 yılına dek sürecek meşruiyet, bütünleşme, kimlik, temsil, katılım ve bölüşüm krizleriyle şekillenecek yeni bir döneme işaret ediyordu.¹⁰¹ 12 Mart 1995'te İstanbul Gazi Mahallesi'nde Alevi yurttaşların sahibi olduğu üç kahvehaneye ateş açılması sonucu 1 kişinin ölümüyle başlayan olaylar üzerine Gazi Mahallesi ve İstanbul'un çeşitli mahallelerinde çıkan çatışmalarda 21 kişi hayatını kaybetmişti. Olaylar üzerine İstanbul Valiliği tarafından Gazi Mahallesi ve Ümraniye'de ilan edilen sokağa çıkma yasağı 15 Mart'a dek sürmüştü.¹⁰² Bütünleşme ve meşruiyet krizi Türkiye Cumhuriyeti'nin neredeyse kuruluşundan beri karşı karşıya kaldığı, kimi zaman merkez-çevre çatışması, kimi zaman dindar-laik çatışması olarak karşımıza çıkan önemli bir meydan okuma alanıdır. Kimlik ve temsil krizi anlamında ise Alevi-Sünni ve Türk-Kürt eksenli çatışmalar siyasal sistem içinde hem siyasal partilerin hem de seçimler aracılığıyla parlamentonun yapılanması üzerinde etkili olan bir diğer meydan okuma alanıdır. 1995-1999 arasındaki dönemin belirleyicisi olan bu siyasal çatışma eksenleri, dört eğilimi birleştirme iddiasındaki Cumhurbaşkanı Özal'ın ani ölümünün ardından Türkiye'nin sonraki siyasal gündemini etkileyecek şekilde sınırlarını keskinleştirmiştir.

Siyasal istikrarsızlığın ekonomik ve sosyal göstergelerine eklemlenen hükümet istikrarsızlığı dönemi belirleyen temel değişkenlerden biriydi. Seçimden sonra kurulmuş olan ANAYOL Hükümetinin üç aylık ömründe hem Türkiye gündemi açısından hem de Meclis gündemi (gensoru önermeleri vb.) karşı karşıya kaldığı çetrefilli süreci dikkate aldığımızda, aslında hükümet bunalımının daha hükümet kurulurken ufukta belirmediğini söyleyebiliriz. RP'nin hükümetin güven oylamasına ilişkin Anayasa Mahkemesine başvurusu sonrasında mahkemenin vermiş olduğu iptal kararı ilgili olarak Yılmaz'ın "Anayasa Mahkemesi yürütmeyi durdurmayı kabul etmediğine göre, şu an ortada uygulayabileceğimiz herhangi bir karar mevcut değildir" derken haklıydı. ANAYOL Hükümeti bu açıdan "ölü doğmuş" bir hükümet girişimiydi.

24 Aralık seçimlerinden sonra ortaya çıkan tablodan merkez sağ ve merkez soldaki erime veya çözülmeye karşılık merkez sağın sağındaki muhafazakâr İslami sağın yükselişi çok netti. 1990'ların ilk yarısında merkez sağda Çiller-Yılmaz, merkez solda ise Ecevit-Baykal arasındaki zıtlasma aradan Erbakan'ın liderliğindeki RP'nin yükselişini getirmiştir

100 ANAP ve DYP arasındaki karşılıklı gensorular ve meclis araştırması önermeleri Çiller ve Yılmaz'ın meşruiyetlerini kamuoyu nezdinde tartışılır hale getirmişti. Türkiye'de merkez sağın geleneksel temsilcisi olan bu iki partinin meşruiyetini kaybetmeye başladığı bir dönemdi.

101 Halis Çetin, *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler, Siyasal Kaos ve 28 Şubat Dönemi: 1993-2003*, VII. Cilt. Ankara: Orion Kitabevi, 2016, s. 1

102 Metin Heper, *Türkiye Sözlüğü: Siyaset Toplum ve Kültür*. Çev. Zeynep Mertoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 255.

demek yanlış olmayacaktır. 1980 sonrasında bloklar (sağ-sol) arasındaki zıtlaşmalar yerini, blok içi zıtlaşmalara bırakmıştı. Bu görünüm, siyasal yelpazede 90'ların ikinci yarısında gözlenmeye başlayacak ideolojik belirsizliklerle uyum içindeydi. Siyasal partilerin ülke genelinde elde ettikleri oy oranları ideolojik anlamda partilerde yaşanan kimliksizleşmenin seçmen tercihlerine yansıdığına göstergesiydi. İdeolojik olarak birbirleriyle benzeşme yarışına giren, yapısal anlamda benzer sorunlara sahip, işlevselliklerini popülist ve devletçi zemine kayarak kaybeden partilerin açmazları karşısında seçmen kendisini temsil edecek tutarlı, kişilikli ve somut projeler vaat eden parti arayışına girdiği, fakat seçim sonuçları dikkate alındığında bu arayışın sonuçsuz kaldığı açıktı.¹⁰³ Seçim sonrasında ortaya çıkan parlamentodaki görünüm ılımlı çoğulcu parti sistemiyle uyumludur. Sartori'ye göre parti sisteminin tespitinde parlamentodaki partilerin sayısının belirlenmesinde sayıya dahil edebilmek için ya "koalisyon potansiyeli"ne ya da "şantaj potansiyeli"ne sahip olması gerekmektedir.¹⁰⁴ Sartori'nin sınıflandırmasına göre 1995 seçimleri sonrasında 5 partinin parlamentoya girdiğini dikkate aldığımızda, parti sayısı açısından "sınırlı (ılımlı) çoğulcu" bir parti sisteminin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Eğer parlamentoya giren parti sayısı 6-8 arasında olsaydı "aşırı çoğulcu" parti sisteminden söz edilebilecekti.

1991 seçimleriyle karşılaştırıldığında 1995 seçimlerinin ayırıcı özelliklerinden biri ANAP, DYP, SHP gibi 12 Eylül sonrasında kurulmuş partilerdeki lider değişiklikleri ve siyasi hayata yeni aktörlerin girişiydi. 1987 referandumundan sonra partisi MHP'nin başına geçen Alparslan Türkeş'in 4 Nisan 1997'de genel başkan ölümünün ardından 13 Kasım 1997'de yapılan 5.Olağan kurultayda Devlet Bahçeli'nin MHP'nin yeni genel başkanı seçilmesi, RP içinde yükselen Recep Tayyip Erdoğan tarihsel olarak günümüz politikasını etkileyecek yeni aktörlere örnektir.

1995-1999 arasında geçen dönem, Türk siyasal yaşamında 12 Eylül sonrasında kurulan ANAP ve DYP'nin siyasal performans açısından düşüşe geçtikleri bir dönemdi. Çiller ve Yılmaz'ın odağında olduğu yolsuzluk iddiaları ve Susurluk Kazası sonrasında ortaya çıkan mafya-siyaset-istihbarat ilişkilerinin ortalığa saçılması merkez sağın içini boşaltırken, merkezin sağında konumlanmış olan seçmenlerin partilerinden ayrılma ve kendilerine yeni partiler arama vakti gelmişti. 20. Dönemde kurulmuş olan "Refahiyol Hükümetiyle, İslami vurguları öne çıkaran bir parti ilk kez devlet katına taşınırken, RP İslam ile demokrasinin, İslam ile laikliğin bir arada yaşayabileceğini hem kendisine hem de dünyaya kanıtlanma imkânı elde etmesine rağmen kısa sürede siyasal krizin baş aktörü olmuştur."¹⁰⁵ Türk siyasal hayatında ilk kez merkez-çevre çatışmasının taraflarından çevredeki siyasal eğilimleri kendinde temerküz ettiren hükümet, "postmodern darbe" olarak nitelenen 28 Şubat kararlarıyla iktidarı kaybedecekti. Keyman'a göre "günümüzde, Türk siyasetini

103 Gülgün Tosun, Tanju Tosun, "27 Mart 1994 Yerel Seçimlerinden 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerine: Siyasal Coğrafyaya İlişkin Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 29, S: 1, Mart 1996, s. 29.

104 Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework For Analysis*. United Kingdom: ECPR Press, 2005, s. 109-111.

105 Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*. İstanbul: Boyut Matbaacılık, 1999, s. 189.

İslam'la ilişkilendirmeden incelemenin mümkün olmayacağı gibi, İslamcı sermayeyi ve bu sermayenin kurumsal yapısını hesaba katmadan Türkiye'nin ekonomi politiğini ve İslam'ın sembolik ve sosyolojik gücünün farkında olmadan kültürel alanı anlamak da bir o kadar olanaksızdır¹⁰⁶ artık. Türkiye'nin genel siyasal görünümü içinde genel seçimler açısından bakıldığında 1995 Genel Seçimleri Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi çizgisinin tarihsel sürekliliği ve siyasal tecrübesi açısından günümüz Türk siyasal hayatını etkileyen özelliklere sahipti.

106 Keyman, "Türkiye'de Laiklik Sorununu...", s. 927.

KAYNAKLAR

Kitaplar ve Makaleler

- Algan, M. (2014). “İçtüzük Düzenlemesi Niteliğindeki Parlamento Kararlarının Hukuksal Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 63(4), ss. 687-735.
- Armutlu, M.R. (2006). “Türkiye'nin Liberalizasyon Sürecinde Yaşanan Finansal Krizler: Nedenleri ve Sonuçları”, *Türkiye'de Siyasal Hayat-II.Cilt*. (Ed.Adnan Küçük Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Ayata, S. (1998). “Himayecilik, Parti ve Devlet: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Siyasallaşması”, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*. (Ed.Artun Ünsal). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bora, T. (1996). “Büyük Birlik Partisi”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C:15. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (1996). “MÇP-MHP”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C:15. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Can, K. (2000). *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. 6.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları., 2000, s.270-279.
- Çakır, R. (1996). “Refah Partisi”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C:15. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2014). “Doğruyol Partisi Açısından 24 Aralık 1995 Seçimlerinin Analizi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), Aralık, ss. 19-36.
- Çetin, H. (2016). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler, Siyasal Kaos ve 28 Şubat Dönemi: 1993-2003*. VII.Cilt, Ankara: Orion Kitabevi.
- Duman, D. ve İpekşen, S.S. (2013). “Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları”. *Turkish Studies*, 8/7, Summer, ss. 117-135.
- Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A. ve Tunçay, M. (2003). *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: Cilt 4: 1981-2000*. 3.Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ertan, T. F. (2012). *Türk Parlamento Tarihi TBMM XX. Dönem (1995-1999)*. C:1 Yasama. TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları. No: 155. Ankara: TBMM Basımevi.
- Ertan, T. F. (2012). *Türk Parlamento Tarihi TBMM XX. Dönem (1995-1999)*. C:2 Denetim. TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları. No: 155. Ankara: TBMM Basımevi.
- Günel, E. (2009). *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Gürsel, S. (1999). “Toplumsal Tercih Kuramı Çerçevesinde Anayasa'nın 67. Maddesinde Yer Alan Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkelerinin Değerlendirilmesi”, *Anayasa Yargısı*, 16, ss. 46-68.
- Hanoğlu, N. (1996). “Demokratik Sol Parti”, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C:15. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye Sözlüğü: Siyaset Toplum ve Kültür*. (Çev.Zeynep Mertoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kahraman, H.B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karapınar, E. (1996). *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, 2. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları. No:66. Ankara: TBMM Basımevi.
- Keyman, F. (2006). “Türkiye'de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme”, *Türkiye'de Siyasal Hayat-II.Cilt*. (Ed.Adnan Küçük Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Köker, L. (1996). *Anavatan Partisi. Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C:15, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C:9 (30 Ekim 1995-11 Ocak 1999)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C:10 (11 Ocak 1999)*. Ankara: TBMM Basımevi.

- Özbudun, E. (2011). *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, N. (2002). *Türkiye'den ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar*. 2.Baskı. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Sabuncu, Y. (2006). "Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları", *Anayasa Yargısı*, 23, ss. 191-197.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1996). "1983-1994: Siyasal Parti Topografyası", *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C:15. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1996). "Doğruyol Partisi", *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C:15. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saraçoğlu, C. (2015). 1980-2002: Tank Paletiyle Neoliberalizm. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. (Ed.Gökhan Atılğan, E.Atilla Aytekin, Ebru Deniz Ozan vd.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems: A Framework For Analysis*. UK: ECPR Press.
- TBMM. (1997). *TBMM Başkanı Doç. Dr. Mustafa Kalemlî'nin 20 nci Dönem 2 inci Yasama Yılında Yasama-Denetim Yönetim ve Düzenleme Çalışmalarına İlişkin Basın Toplantısı*, 30 Eylül 1997, Ankara: TBMM Basımevi.
- Tekin, Y. ve Okutan, Ç. (2015). *Türk Siyasal Hayatı*. 3.Baskı. Ankara: Orion Kitabevi.
- Tosun, G. ve Tosun, T. (1996). "27 Mart 1994 Yerel Seçimlerinden 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerine: Siyasal Coğrafyaya İlişkin Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, 29(1).
- Tosun, T. (1999). *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*. İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). "Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Çevrenin Konumlanma Sorunu". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), ss. 137-158.
- Tuncer, E. (1996). *24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi: Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*. Ankara: TESAV Yayınları.
- Tuncer, E. (2006). "Türkiye'de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği", *Anayasa Yargısı*, 23, ss. 167-182.
- Türk, H. S. (1997). *Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri*. TESAV Yayınları, Ankara: Aksoy Matbaacılık.
- Uztuğ, F. (1998). "Koalisyon İktidarları Döneminde İktidar ve Muhalefet Konumunun Siyasal Kampanya Stratejisi Geliştirmeye Olan Etkisi: 1995 Aralık Seçimleri Siyasal Reklam Analizi", *Kurgu Dergisi*, 15, ss. 212-233.
- Yıldız, Y. G. (1996). SHP-CHP. *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:15. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, H. (2012). *Tarihe Düşülen Notlar-2: Yabancı Devlet Adamlarının Genel Kurul Konuşmaları*. Ankara: TBMM Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Basımevi.
- Yılmaz, T. (2013). *Tarihe Düşülen Notlar-3: Meclis Başkanları ve Genel Kurul Konuşmaları (1920-2013)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Yücel, M. S. (2006). *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- İnternet Kaynakları
- DSP. (1995). *Demokratik Sol Partinin Seçim Bildirgesi: DSP İle Dürüst Yönetim, Hakça Düzen, Ulusal Birlik*. Ankara. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/764>, (30.12.2019).
- Duran, H. ve Aksu, A. (2009). "Türkiye'de Milletvekillerinin Parti Değiştirmelerinin Tür ve Biçimleri Bağlamında Yeni Türkiye Partisi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4766/65524>, (22.12.2019).
- Gözler, K. "İçtüzük". <http://www.anayasa.gen.tr/ictuzuk-bilgi.htm>, (18.01.2020)
- http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/131754/82_Anayasasi_nda_yapilan_degisiklikler.html, (02.01.2020).
- <http://www.eskigaste.com/tansu-ciller-demirele-santaj-mi-yapti/> (15.01.2020).
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sevket-kazandan-surpriz-28-subat-ozelestirisi-4216697>, (03.01.2020).

- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tbmmnden-cikan-en-kapsamli-degisiklik-38272297>, (01.01.2020)
- <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/22/chpnin.kurultaylar.tarihi/577149.0/index.html>, (15.01.2020)
- <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22355.pdf>, (02.01.2020).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak1.htm>, (15.01.2020)
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak2.htm>, (16.01.2020)
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak3.htm>, (18.01.2020)
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/tutanak4.htm>, (20.01.2020)
- İlkiz, F. (2001). “Anayasa Değişiklikleri”. *İnadına*. 12, <http://www.inadina.com/inadeski/sayi12/anayasa1.htm>, (02.01.2020),
- MHP. (1995). *MHP Seçim Beyannamesi 24 Aralık 1995*. Ankara. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/762>, (30.12.2019)
- RP. (1995). *24 Aralık 1995 Refah Partisi Seçim Beyannamesi: 25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak*. Ankara. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/763>, (10.01.2020).
- TBMM Genel Sekreterliği. *TBMM Başkanlığının Çalışmaları: 25 Ocak 1996-16 Şubat 1999*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/1982>, (04.01.2020)
- YSK. *1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları*. <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, (10 Ocak 2020)

Sürekli Yayınlar

Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet
Resmî Gazete
TBMM Tutanak Dergisi
Yeni Asır

XXI. DÖNEM TBMM:
28 ŞUBAT'IN GÖLGESİNDEN KRİZ DALGASINA
SAVRULAN SİYASET

HALUK ALKAN

XXI. DÖNEM TBMM: 28 ŞUBAT'IN GÖLGESİNDEN KRİZ DALGASINA SAVRULAN SİYASET

Haluk Alkan*

GİRİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisinin XXI. Dönemi Cumhuriyet tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden birisini müteakip yapılan seçimlerle oluşmuştur. Postmodern darbe olarak tanımlanan ve seçilmiş sivil iktidarın, siyaset dışı baskılarla görevden ayrılması, akabinde siyasi partiler üzerinde yürüyen hukuki baskı seçim sürecini önemli biçimde etkilemiştir. 1999 seçimlerini genel anlamda iki önemli faktörün belirlediğini söyleyebiliriz. Bunlardan ilki 28 Şubat sürecinin ortaya çıkardığı müdahaleci ortam, diğeri ise belirgin bir biçimde kendini hissettiren kimlik siyasetidir.

I. SİYASİ ARKA PLAN

Türkiye'de 18 Nisan 1999 genel seçimleri iki belirleyici faktör çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki bir önceki döneme rengini veren 28 Şubat sürecidir. 28 Şubat, 1982 Anayasası'nda çerçevesi çizilen anayasal oligarşik rejimin demokrasiye karşı açık bir müdahalesiydi. Cumhurbaşkanlığı, ordu, yüksek yargı, kamu kurumu statüsündeki meslek örgütleri ve büyük sermayenin iş birliğiyle seçilmiş otoritelere karşı anayasal mekanizmalar kullanılarak siyasetin doğal sürecine müdahale edilmiş ve siyasi dengeler yeniden oluşturulmuştur.¹ Bu süreçte merkez sağda yer alan bazı siyasi aktörler ve genel olarak sol partiler TBMM içinde destekleyici bir rol üstlendiler. Meclis dışındaki ve içindeki aktörlerin iş birliği ile TBMM'nin bileşimi değiştirilmiş, RP-DYP koalisyon hükümetinin sayısal desteği eritilmiş ve sürece destek veren aktörler CHP'nin dışarıdan desteği ile ANAP-DSP-DTP koalisyonunu hayata geçirebilmişlerdir. Kurulan yeni hükümet, 28 Şubat kararlarının hayata geçirilmesinde aktif rol üstlenmiş, sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim, üniversite seçme sınavlarında katsayı uygulaması, başörtüsü yasağının yükseköğretim kurumlarında katı bir şekilde uygulanması, sivil toplum ve ekonomide belli gruplar üzerinde polisiye müdahalelerle açık bir baskı ortamının oluşturulması gibi özellikle muhafazakâr seçmen tabanının hassasiyetlerini dikkate almayan düzenleme ve uygulamaları hayata geçirmiştir.² Dolayısıyla 1999 seçimleri her şeyden önce 28 Şubat sürecinin seçmen tercihlerini nasıl etkileyeceği konusunda bir gösterge olacaktır.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

1 28 Şubat sürecinin kapsamlı bir analizi için Bkz. *Bin Yılım Sonu 28 Şubat*, 3 Cilt. Abdurrahman Babacan (Ed.), İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.

2 *Rakamlarla 28 Şubat Raporu*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen, 2014.

Bu açıdan 1999 seçimlerine katılan partileri üç grupta toplayabiliriz. Bu gruplardan ilki hiç şüphesiz 28 Şubat sürecinin mağduru olan partilerdir. Refah Partisi (RP) 28 Şubat sonrasında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından açılan dava sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, Parti Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve beş partili siyasi yasaklı konumuna getirilmişti. Erbakan sadece siyasi yasaklı konumuna düşmemişti, hakkında 1994 yerel seçimleri öncesinde Bingöl'de yapmış olduğu bir konuşma gerekçesiyle Diyarbakır DGM'de yargılanması sürmekteydi. Fazilet Partisi (FP) 17 Aralık 1997 tarihinde İsmail Alptekin başkanlığında kurulmuş ve partilerinin kapatılması üzerine RP'den birçok isim bu yeni partinin bünyesinde yer almıştır. Dolayısıyla FP, 28 Şubat sürecinin mağdur partisi olarak öne çıkmaktaydı. Bir kapatma davasına muhatap olmasa da koalisyon hükümetinin diğer ortağı Tansu Çiller liderliğindeki DYP bu gruptaki diğer partidir. Hükümetten düşme sürecinde parti birçok önemli ismi kaybetmiş, üstelik parti geleneğinin lideri olan Cumhurbaşkanı Demirel ile açık bir çatışmanın içine girmişti. İkinci grup partiler ise tahmin edileceği gibi 28 Şubat sürecine açık destek veren partilerdir. Bu grupta merkez sağ kanatta yer alan A. Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP, Bülent Ecevit liderliğindeki DSP, Deniz Baykal liderliğindeki CHP ve DYP'den ayrılanlarca kurulan ve son koalisyon hükümetinde de yer alan isimlerin toplandığı Demokrat Türkiye Partisi (DTP) yer almaktaydı.³ Üçüncü grup partiler sürecin nispeten dışında kalmış partilerden oluşmaktadır. Bu partiler 28 Şubat sürecinde göreceli eleştirel ya da tarafsız bir tavır sergilemişlerdir. Dolayısıyla 1999 seçimleri bu tip partiler için bir sıçrama zemini sağlayabilirdi. Bu grup partilere örnek olarak hiç şüphesiz akla gelen ilk parti MHP'dir. Alparслан Türkeş'in 4 Nisan 1997 tarihindeki vefatı sonrasında tartışmalı bir kurultay süreci sonrasında Devlet Bahçeli'nin liderliğini üstlendiği MHP'nin⁴ milliyetçi-muhafazakâr seçmene yakın geleneği ile seçimlerde nasıl bir başarı göstereceği önem kazanmaktaydı. Yine küçük sol partiler, Liberal Demokrat Parti, Millet Partisi, Büyük Birlik Partisi, hatta Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) bu grupta sıralanabilecek diğer partilerdir.

1999 genel seçimleri açısından belirleyici diğer faktör, dünyadaki trende uygun şekilde Türkiye'de de kimlik siyasetinin güç kazanmasıdır. Türkiye 1990'lı yıllarda ayrılıkçı terör hareketinin yol açtığı kanlı ve yıpratıcı bir sürecin içerisine girmiş bulunmaktaydı. Terörün yol açtığı gerilim dışında, terörle mücadelede kapsamlı ve çok yönlü politikaların hayata geçirilememiş olması toplumsal gerilimin öne çıkmasına zemin hazırlamış ve siyasi tercihlerin de bu süreçten etkilenmesine neden olmuştur. Bu açıdan 1999 seçimlerinin hemen öncesinde yaşanan bir dizi gelişmenin seçmen tercihleri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan, Türkiye'nin baskısı sonucu Ekim 1988'de Suriye'den ayrılmış, başta Yunanistan olmak üzere birçok Batılı ülkenin himayesine alınmış olmasına rağmen, Şubat 1999'da Kenya'da yakalanarak Türk yetkililere teslim edilmiştir. Bu süreçte ABD'nin değişen tutumu belirleyici rol oynamış,⁵ seçimlerin hemen öncesinde

3 *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 542-543.

4 Alev Çınar ve Burak Arıkan, "The Nationalist Action Party: Representing the State, the Nation or the Nationalists?", *Turkish Studies*, 3/1, 2002, s. 30.

5 Eudrey Kurth Cronin, "How al-Qaida Ends", *Contending with Terrorism: Roots, Strategies, and Responses*, Michael

Öcalan'ın yakalanması hiç şüphesiz iç siyasetin seyrine de etkide bulunmuştur. 16 Şubat 1999 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit bir basın toplantısı düzenleyerek Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirildiğini kamuoyuna açıkladı. Basın toplantısında diğer koalisyon liderlerinin bulunmayışı dikkat çekiciydi. Ecevit, "Dünyanın neresinde olursa olsun, Devletimizin onu ele geçireceğini söylemiştik. Bu devlet sözünü yerine getirdi. Şehit analarına verilen sözü yerine getirdi" diyerek Öcalan'ın yakalanması olayını siyasi başarı hikâyesine dönüştürmüştür. Ecevit konuşmasında Genel Kurmay Başkanlığı ve Millî İstihbarat Teşkilatına doğrudan atıfta bulunmuştur. Öcalan'ın yakalanması ve Türkiye'ye teslim edilmesi hiç şüphesiz 28 Şubat operasyonunun bir sonucu olan koalisyon hükümetine, özellikle de Ecevit'in başında bulunduğu DSP'ye seçimler öncesinde açık bir destektir. Öcalan'ın yargılanma süreci 29 Haziran'da tamamlanmış ve TCK'nın 125. Maddesi uyarınca ölüm cezasına çarptırılmıştır.

A. YASAL ÇERÇEVE VE SEÇİM SONUÇLARI

1999 genel seçimleri 2839 sayılı Kanun'da 217.10.1995 tarih ve 4125 sayılı değişiklik kanunu ile bu kanunun bazı maddelerinin 18 Kasım 1995 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi sonucunda oluşan hükümler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 1999 seçimleri bu sistemin uygulandığı ikinci seçim olmuştur. 1995 yılında Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle kontenjan adaylığı kaldırılmış, seçim çevrelerinin yine il bazında ve nüfus dağılımı esasına göre belirlenmesi kabul edilmiştir. Ancak 19 ila 35 milletvekili çıkaracak illerin iki seçim çevresine, 36 ve daha fazla milletvekili çıkartacak illerin ise üç seçim çevresine bölünmesi esası getirilmiştir. Kanun'da çifte baraj olarak isimlendirilen %10 ülke barajı ve seçim çevresi barajı korunmaktaydı. Değişiklik kanunu hakkında 3 Kasım 1995 tarihinde doksan üç milletvekilinin imzasıyla Anayasa Mahkemesine iptal davası açılmış ve Mahkeme belirtildiği gibi seçim çevresi barajının temsilde adalet ilkesini zedelediği gerekçesiyle iptal etmiştir. Mahkemenin bu kararı almasında 1982 Anayasası'nda 1995 yılında gerçekleştirilen bir değişiklikle Türkiye'de seçimlerin yönetimde istikrar temsilde adalet ilkelerini bağdaştıracak şekilde düzenlenmesi ilkesinin getirilmesi belirleyici olmuştur. Buna karşılık Anayasa Mahkemesi ulusal barajı iptal etmemiştir. Ayrıca Mahkeme yine değişiklik kanunu ile getirilen yüz milletvekilinin ülke seçim çevresinden belirlenmesine yönelik düzenlemeyi Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir. Değişiklik kanunu ve Anayasa Mahkemesinin kararı sonucunda 1995 sonrasında Türkiye'de seçimler %10 ulusal barajlı d'Hont sistemine göre gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede İstanbul üç, Ankara ve İzmir iki seçim çevresine bölünmüştür.⁶

Seçimlere 20 siyasi parti ve bağımsız adaylar katılmıştır. Seçmen sayısının 37.495.217 olarak belirlendiği seçimlerde toplam 32.656.070 seçmen oy kullanmıştır. Bu duruma göre seçimlere katılım oranı %87,09 olarak gerçekleşmiştir. Geçerli oy sayısı ise 31.184.496'dır.⁷

E. Brown, Owen R. Coté, Jr., Sean (Eds.), Cambridge: The MIT Press, 2010, s. 390.

6 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2009, s. 278.

7 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. Ankara: TÜİK, 2012.

Tablo 1. 1999 Seçimlerine Katılan Partiler

Demokratik Sol Parti	Milliyetçi Hareket Partisi
Fazilet Partisi	Anavatan Partisi
Doğru Yol Partisi	Cumhuriyet Halk Partisi
Halkın Demokrasi Partisi	Büyük Birlik Partisi
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	Demokrat Türkiye Partisi
Liberal Demokrat Parti	Demokrat Parti
Millet Partisi	Barış Partisi
İşçi Partisi	Emeğin Partisi
Yeniden Doğuş Partisi	Sosyalist İktidar Partisi
Değişen Türkiye Partisi	Demokrasi ve Barış Partisi

Tablo 2. 1995 ve 1999 Seçimlerinin Karşılaştırmalı Sonuçları

Parti	1995	1999
DSP	14,64	22,19
MHP	8,18	17,98
RP - FP	21,38	15,41
ANAP	19,65	13,22
DYP	19,18	12,01
CHP	10,71	8,71
HADEP	4,17	4,75
ÖDP	-	0,80
DTP	-	0,58
Diğer	2,09	4,35

Tablo 3. 1999 Yerel Seçim Sonuçları (Belediye Başkanlığı)

Parti	
DSP	15,20
MHP	15,20
FP	18,40
ANAP	17,40
DYP	12, 80
CHP	13,80
HADEP	3,40
Diğer	3,80

1999 seçimleri milliyetçi söylemleri ile öne çıkan partilerin güç kazandığı bir seçim olmuştur. Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının milliyetçi bir sol söylemle kendini diğer partilerden ayırt eden DSP'ye yaradığı söylenebilir. DSP bir önceki seçime göre oylarını sekiz puan arttırmıştır. %10 barajının altında kalması nedeniyle TBMM'ne milletvekili sokamayan CHP'deki oy kaybının 2 puanla sınırlı kalması, bu artışın sol partiler arasındaki bir oy

kaymasına bağlı olarak ortaya çıkmasıyla açıklanamayacağını göstermektedir. DSP'deki oy artışının, seçimlerde altı puan kaybeden ANAP ve 7 puan kaybeden DYP'den gelen oylarla daha çok ilintili olduğu söylenebilir. DSP seçimlerde merkez sağ partilerden oy alabilmiştir. DSP, bir önceki seçimlerde ANAP ya da DYP'nin en fazla oy aldığı toplam 14 ilde birinci sıraya yükselmiştir.

MHP 1999 seçimlerinin diğer kazanan partisi olmuştur. MHP, 1995 seçimlerine göre oylarını dokuz puandan fazla arttırmıştır. Öncelikle MHP, Mersin, Adana gibi Akdeniz illeri ile Ege bölgesinde bazı illerde oylarını görünür şekilde arttırmıştır. Bu iller daha çok yine merkez sağ partilerin güçlü olduğu illerdir. MHP, bu gölgelerde ANAP ve DYP seçmeninden oy almıştır. Daha önce merkez sağ partiler oy veren ve milliyetçi hassasiyetleri olan seçmenin MHP'ye yöneldiği söylenebilir. MHP'nin oylarını arttırdığı diğer seçim çevreleri 1995 seçimlerinde RP'nin yüksek oy aldığı iller, özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu illeridir. Bu şekilde 1995 seçimlerine göre MHP'nin, RP ile yer değiştirerek birinci sıraya yükseldiği il sayısı 14'ü bulmaktadır. Bu illerde partilerin toplamda aldıkları oy oranları karşılaştırıldığında bu iki parti yer değiştirmiş gibidir.

MHP bir yandan Ege ve Akdeniz'de milliyetçi – laik sağ oyları kendine çekerken, diğer yandan 28 Şubat sürecine tepkinin yüksek olduğu muhafazakâr – milliyetçi seçmenden de yüksek oranda oy alabilmiş bir partidir. MHP ayrılıkçı teröre karşı tepkinin yükseldiği bir dönemde bu hassasiyetten yararlanırken, aynı zamanda “ürkek değil, erkek siyaset” söylemiyle muhafazakâr kesimlerin oylarını kendine yönlendirebilmiştir.

RP, 1995 seçimlerinde % 21,38 oranında oy almıştır. FP ise 1999 seçimlerinde yaklaşık olarak altı puan kayıpla % 15,41 oy alabilmiştir. Bu sonuçları seçmenin 28 Şubat sürecine desteğinin bir yansıması olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. RP'nin kapatıldığı, yerine kurulan FP'nin hızla örgütlenerek seçime girebildiği, parti geleneğinin liderinin siyasi yasaklı konumunda olduğu ve başka davalardan yargılanmasının sürdüğü bir ortamda seçimlerin üçüncü parti olarak çıkılması, aslında bu partinin siyasette belirleyici bir yer edindiğini göstermektedir. FP tek başına, RP'nin 1992 seçimlerinde ittifakla alabildiği oy oranının üzerinde oy alabilmiştir. Özellikle genel seçimlerle aynı gün yapılan yerel seçimlerde belediye başkanlığı düzeyinde partinin almış olduğu 18,40 oy oranı FP'nin yerel düzeyde seçmeniyle ilişkisini koruduğunu göstermektedir.

Seçimlerin asıl kaybedeni, merkez sağ seçmenin temsil eden ANAP ve DYP olmuştur. Bu iki parti 1995 seçimlerinde toplamda % 34 oranında oy alabilmişken, bu oran 1999 seçimlerinde % 25'e gerilemiştir. Bu kayıptan karlı çıkan partiler ise MHP ve DSP olmuştur. Genellikle laik-milliyetçi seçmenin bu iki partiyi terk etmeye başladıkları 1999 seçimlerinde ortaya çıkan diğer bir sonuçtur. 28 Şubat'ı destekleyen ve karşı çıkan iki partinin de oy kaybetmesi, 1999 seçimleri sonuçlarının sürece bir destek olarak değerlendirilemeyeceğinin diğer bir göstergesidir. Bu durumu destekleyen diğer bir sonuç DYP'den ayrılanlarca kurulan ve bir önceki koalisyon hükümetinde yer alan DTP'nin seçimlerden % 0,58 oy alarak neredeyse hiçbir varlık gösterememesidir.

1999 seçimlerinde HADEP on bir ilde birinci parti konumuna yükselmiştir. Bu illerde partinin oy oranı %40'ın üzerinde gerçekleşmiştir. HDP'nin aldığı sonuç, kimlik temelinde siyasetin yükselişinin diğer bir göstergesi olmuştur. İlginç biçimde 1999 seçimlerinde sosyo ekonomik politikalarla ilgili programlarını anlatan partiler değil “bir şey söylemeyen”⁸ partiler öne çıkmıştır.

1999 seçimleri, 1995 seçimleri ile kendini hissettiren seçmen arayışının belirginleştiği bir seçim olmuştur. Bir önceki seçime göre tercihini değiştiren seçmen oranı %21'i bulmuştur. Bu arayışın doğurduğu parçalı Meclis bileşiminin muhtemel başarı ya da başarısızlığı Türkiye siyasetinin geleceği açısından XXI. Dönem TBMM'yi önemli kılmıştır. XXI. Dönem Türkiye siyasetinin geleceğinde değişimin yönünü şekillendirmekte belirleyici bir rol oynayacaktır.

II. XXI. DÖNEM TBMM

A. XXI. DÖNEM TBMM BİLEŞİMİ

XXI. Dönem milletvekili profiline bakıldığında ağırlığı Marmara bölgesini temsil eden, 1941-1960 doğumlarının büyük çoğunluğu oluşturduğu bir bileşime sahip bulunduğu görülmektedir. Meclisin % 91'den fazlası yükseköğrenim mezunudur. Mesleki dağılıma bakıldığında daha çok nitelikli meslekleri temsil eden isimlerden oluştuğu doğrudan sosyal kesimleri temsil eden milletvekili sayısının ise daha geri planda kaldığı görülmektedir.

XXI. Dönem TBMM'ye seçilen milletvekillerinin 252'si daha önce milletvekilliği yapmış isimlerden oluşuyordu. Bu çerçevede Meclisin yarısı tecrübeli üyelerdir.

Tablo 4. XXI. Dönem Milletvekili Profili

Milletvekilinin Bölgesi	n	%	Milletvekilinin Doğum Tarihi	n	%
Marmara	129	23,6	1911-1920	2	0,4
Ege	71	12,9	1921-1930	14	2,6
Akdeniz	68	12,5	1931-1940	60	10,9
İç Anadolu	93	16,9	1941-1950	207	37,8
Karadeniz	76	13,8	1951-1960	210	38,3
Doğu Anadolu	57	10,5	1961-1969	55	10
Güney D. An.	54	9,8	Toplam	548	100
Toplam	548	100	Milletvekilinin Eğitimi	n	%
M.nin Cinsiyeti	n	%	Yüksek	500	91,3
Erkek	526	95,9	Lise	31	5,6
Kadın	22	4,1	Ortaokul	11	2
Toplam	548	100	İlkokul	6	1,1
			Toplam	548	100

Kaynak: Alkan ve Ateş, 2004.

8 Faruk Alpkaya, “Seçim Sonuçları Üzerine Bazı Gözlemler ve Öngörüler”, *Birikim*, Sayı 122, İstanbul: Haziran 1999, <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5803/secim-sonuclari-uzerine-bazi-gozlemler-ve-ongoruler#>. Xidcuv4zbIU

XXI. Dönem Meclis bileşimi içinde yine erkeklerin tartışmasız bir üstünlüğü bulunmaktadır. Meclisin % 95,9'u erkeklerden oluşmaktadır. Kadın milletvekillerinin sayısı ise sadece 22'dir.

Tablo 5. XXI. Dönem Milletvekillerinin Uğraş Alanları

M.nin Uğraş Alanı	n	%
Öğretim Üyesi	64	11,6
Bürokrat	74	13,5
Sağlıkla Sektörü	46	8,4
Avukat	56	10,3
Mühendis	82	15
İş Adamı	62	11,1
Hakim-Savcı	4	0,7
Mali Müşavir	15	2,7
Sanayici	22	4,1
Çiftçi	22	4,1
İşçi-Sendikacı	5	0,9
Özel Sek.Yön	48	8,8
Memur	48	8,8
Toplam	548	100

XXI. Dönem Meclis içinde parti bölünmelerinin öne çıktığı bir dönem olmuştur. 1999 seçimlerinde Meclise beş parti girmeye hak kazanmış. Buna karşılık dönem sonuna gelindiğinde parti sayısı on bire yükselmiştir. 3 olan bağımsız milletvekili sayısı ise 27'yi bulmuştur. Meclis bileşimindeki bu değişimin, yasama süreci açısından bir istikrarsızlığa işaret etmesinin ötesinde yukarıda siyasi arka planı ele aldığımız kısımda belirttiğimiz gibi tabandaki arayışın partiler düzeyinde de devam ettiğini göstermesi yönüyle anlamlıdır. AK Parti, BBP, CHP, ÖDP, YTP, YP sonradan Meclis içinde temsil edilen partilerdir.

Tablo 6. XXI. Dönem Partilerin Milletvekili Dağılımındaki Değişim

İlk Yasama Yılı Milletvekili Dağılımı		Son Yasama Yılı Milletvekili Dağılımı	
Parti	Milletvekili Sayısı	Parti	Milletvekili Sayısı
DSP	136	DSP	62
MHP	129	MHP	126
FP	111	SP	46
ANAP	86	ANAP	73
DYP	85	DYP	83
		AK Parti	59
		BBP	4
		CHP	4
		ÖDP	3
		YP	3
		YTP	57
Bağımsız	3	Bağımsız	27
Toplam	550		547

MHP ve DYP büyük oranda milletvekillerini korurken, DSP ve FP en fazla milletvekili kaybeden partiler olmuşlardır. AK Parti ve YTP Meclis içinde sonradan kurulan partiler olmasına rağmen grup kuracak düzeyde temsil sayısına ulaşmışlardır.

B. XXI. DÖNEM YASAMA FAALİYETLERİ

XXI. Dönem 3 Mayıs 1999 tarihinde en yaşlı üye Ali Rıza Septioğlu başkanlığında açılmıştır. Yasama döneminde yaşanan önemli olayların ele alınacağı bölümde değinileceği üzere tartışmalı yemin töreninden sonra, Anayasa ve içtüzük gereği Meclis Başkanlık Divanının belirlenmesi ile Meclis çalışmaları başlamıştır. Meclis başkanlığı seçimlerine ANAP milletvekili Yıldırım Akbulut, FP milletvekili Nevzat Yalçıntaş, DSP milletvekili Uluç Gürkan, MHP milletvekili Sadi Somuncuoğlu ve DYP milletvekili Ahmet İyimaya aday olmuşlardır. Yapılan seçimlerde 4. Tur oylamada oyların 332'sini alan Yıldırım Akbulut, 191 oy alan Sadi Somuncuoğlu karşısında Meclis başkanlığına seçilmiştir.⁹ Yine yapılan seçimlerle, ANAP'tan Nejat Arseven, DSP'den Ali İliksoy, MHP'den M. Murat Sökmenoğlu, FP'den M. Vecdi Gönül Meclis Başkan Vekili olarak seçilmişlerdir. 11 üyeden oluşan kâtip üyelikler 3 DSP, 3 MHP, 2 FP, 2 DYP Milletvekili olacak şekilde belirlenmiş, İdare Amirliklerine ise DYP'den Saffet Kaya, MHP'den Ahmet Çakar, DSP'den Hakan Tartan ve FP'den Osman Tepe seçilmişlerdir.¹⁰

Anayasa gereği Meclis Başkanlık Divanı için ikinci seçim Kasım 2000'de gerçekleştirilmiştir. Meclis Başkanlığı için yapılan seçimlere Mehmet Mail Büyükerman, Bekir Aksoy (daha sonra adaylıktan çekildi), Ertuğrul Yalçınbayır, MHP milletvekili Ömer İzgi, İsmail Alptekin, Yılmaz Karakoyunlu, Murat Başesgioğlu, Turhan Güven aday olmuşlardır. Yapılan seçimde 4. tur oylamada MHP milletvekili Ömer İzgi 264 oyla, Murat Başesgiolu'nun aldığı 262 oya karşılık iki oy farkla Meclis Başkanı seçilmiştir.¹¹ Meclis Başkan vekilliklerine ise Ali İliksoy, Murat Sökmenoğlu (MHP), M. Vecdi Gönül, Nejat Arseven seçilmişlerdir. Daha sonraki tarihlerde başkan vekilliklerinde değişiklikler olmuş, ANAP'tan Nihat Gökbulut, 17.09.2001 tarihinde Yüksel Yalova, DYP'den ise 24.09.2001 tarihinde Kamer Genç bu göreve seçilmişlerdir.¹²

1. Komisyonlar

TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut başkanlığında Mecliste grubu bulunan partilerin başkanvekilleri ile 24 Mayıs 1999'da bir toplantı gerçekleştirilerek Meclis Komisyonlarında partilerin temsil sayılarını belirlemiş ve bu dağılım 25 Mayıs 1999 tarihli Meclis Genel Kurulunda onaylanmıştır.¹³ Buna göre Dilekçe Komisyonu ile TBMM Hesaplarını İnceleme

9 TBMM Tutanak, 21. Dönem 1. Cilt, 4. Birleşim, s. 57.

10 TBMM, Tutanak 21. Dönem 1. Cilt 8. Birleşim, s.123.

11 TBMM, Tutanak 21. Dönem 41. Cilt 4. Birleşim, s. 555.

12 TBMM, Tutanak 21. Dönem 41. Cilt 7. Birleşim, ss.765-766.

13 Celalettin Yavuz, *Parlamento Tarihi TBMM - XXI. Dönem (1999-2002)*, Cilt I. Ankara: TBMM Yayını 151, s. 37-38.

Komisyonunun 13'er üyeden, 3346 sayılı Kanun gereğince kurulan KİT Komisyonunun 35 üyeden ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ile diğer komisyonların 25'er üyeden oluşması kararı alınmıştır.

Tablo 7. TBMM 1. Dönem Komisyonların Siyasi Parti Gruplarına Dağılımı

Komisyonlar :	Üye Sayısı	DSP	MHP	FP	ANAP	DYP	Bağ.
Anayasa Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Adalet Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Milli Savunma Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
İçişleri Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Dışişleri Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Tek. K.	25	6	6	5	4	4	
Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Tarım, Orman ve Köy İşleri K.	25	6	6	5	4	4	
Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
İnsan Haklarını İnc. K.	25	6	6	5	4	4	
Çevre Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
TBMM Hesaplarını İnc. K.	13	3	3	3	2	2	
Dilekçe Komisyonu	13	3	3	3	2	2	
KİT Komisyonu	13	3	3	3	2	2	
Plan ve Bütçe Komisyonu	40	10	9	8	6	6	1

İkinci dönem için Meclis Komisyonlarının dağılımlarının belirlenmesi için 19 Ekim 2000 tarihinde Meclis Başkanı Ömer İzgi başkanlığında Grup Başkanvekilleri ile toplantı gerçekleştirilmiş ve bu toplantıda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hesaplarını İnceleme Komisyonu ile Dilekçe Komisyonunun 13'er üyeden, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ile sayıları kanunen belirlenmeyen diğer komisyonların 25'er üyeden kurulması yönünde karar alınmış ve bu karar Genel Kurul tarafından onaylanmıştır.¹⁴

14 Celalettin Yavuz, *a.g.e.*, s. 95-99.

Tablo 8. TBMM 2. Dönem Komisyonların Siyasi Parti Gruplarına Dağılımı

Komisyonlar	Üye Sayısı	DSP	MHP	FP	ANAP	DYP	Bağ.
Anayasa Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Adalet Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Millî Savunma Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
İçişleri Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Dışişleri Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Tarım, Orman ve Köy İşleri Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
Çevre Komisyonu	25	6	6	5	4	4	
TBMM Hesaplarını İnceleme Komisyonu	13	3	3	3	2	2	
Dilekçe Komisyonu	13	3	3	3	2	2	
Kamu İktisadî Teşebbüsleri Komisyonu	35	9	8	7	6	5	
Plan ve Bütçe Komisyonu	40	10	9	8	6	6	1

2. XXI. Dönem Yasama Faaliyeti

XXI. Yasama Döneminde 749 kanun tasarısı, 1047 kanun teklifi TBMM'ne sunulmuş, yine aynı dönemde 291 KHK Meclise sevk edilmiştir. 749 kanun tasarısından 389'u yasalaşmış, 36'sı geri alınmış, 324'ü ise kadük kalmıştır. 1047 kanun teklifinden ancak 82'si yasalaşabilmiş, diğer teklifler kadük kalmıştır. Yasama sürecinde toplam 2087 konu Meclisin gündemine getirilmiştir.

3. Kanun Teklifleri

XXI. Yasama Döneminde 27 milletvekilinin hiçbir yasama faaliyetine katılmadığı görülmektedir. Başka bir ifade ile Meclisin yaklaşık %5'i yasama etkinliğine katılmamıştır.

Tablo 9. Yasama Etkinliğine Katılmayan Milletvekilleri

M.nin Partisi	n	%
ANAP+YP	6	22,2
DSP+CHP+YTP+ÖDP	11	40,7
MHP+BBP	4	15
DYP	5	18,4
SP+AK Parti	0	0
BAĞIMSIZ	1	3,7
Toplam	27	100
M.nin Doğum Tarihi	n	%
1911-1920	0	0
1921-1930	2	7,4
1931-1940	7	25,9
1941-1950	14	51,9
1951-1960	3	11,1
1961-1969	1	3,7
Toplam	27	100

Kaynak: Alkan ve Ateş, 2004.

İllere göre yasama etkinliğine katılmayan milletvekillerinin dağılımına bakıldığında İstanbul 8 milletvekili ile ilk, İzmir 4 milletvekili ile ikinci sırada gelmektedir. Oransal olarak bakıldığında ise yine ilk sırayı % 29,6 ile İstanbul, ikinci sırayı ise yine % 14,9 ile İzmir almaktadır. Bölgesel olarak yasama etkinliğine katılmayan milletvekillerinin dağılımına bakıldığında Marmara bölgesinin ilk sırayı aldığı, bu bölgeyi Ege ve İç Anadolu bölgelerinin izlediği görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi milletvekilleri içinde ise yasama etkinliklerine katılmayan milletvekili bulunmamaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında kadın milletvekillerinin tamamının yasama etkinliğine katıldıkları, yasama etkinliğine katılmayan milletvekillerinin tamamının erkek olduğu görülmektedir.

Partiler açısından yasama etkinliğine katılmamakta öncelikle Meclisin son resmî dağılımı dikkate alındığında ANAP, DSP, DYP'nin 5'er milletvekili ile ilk sırada yer aldıkları, bunu 4'er milletvekili ile MHP ve YTP'nin izlediği görülmektedir. İlginç bir bulgu iktidar partilerinin milletvekilleri arasında yasama etkinliğine katılmama oranının yüksek olmasıdır. Toplam 27 milletvekili içinden 17 kişi iktidar partilerinden gelmektedir. Meclisin açılışındaki parti dağılımı açısından incelendiğinde, bu sayı (ANAP+YP, DSP+YTP+CHP+ÖDP) 21'e yükselmektedir. Kısaca yasama etkinliğine katılım noktasında "muhalafet partileri" daha aktif bir görünüm sergilemektedirler. Yasama etkinliğine katılmama açısından DSP ve bu partiden ayrılan milletvekilinin katılmayan üyeler içinde %40 gibi bir oranı oluşturmaları dikkat çekicidir.

Kanun teklifleri bağlamında bizzat milletvekillerinin inisiyatifi ile gerçekleştirilen yasama faaliyetleri sınıflandırıldığında 1047 kanun teklifinin farklı açılardan dağılımı aşağıdaki gibidir

Tablo 10. Kanun Tekliflerinin Sınıflandırılması

	n	%
Ulusal boyutta kanun teklifleri	247	23,6
Yerel çıkara yönelik kanun teklifleri	366	34,9
Uğraş alanına göre kanun teklifleri	134	12,8
Parti politikaları doğrultusunda kanun teklifleri	243	23,2
Siyasal hayatın düzenlenmesine yönelik kanun teklifleri	42	4,1
Spesifik çıkarlara yönelik kanun teklifleri	15	1,4
Toplam	1047	100

Kaynak: Alkan ve Ateş, 2004.

Kanun teklifleri düzeyinde Yasama etkinliğine katılım 8 grup altında Tablo 4’de gösterilmektedir. Buna göre en fazla etkinlik 6-10 yasa teklifi düzeyinde gerçekleşmiştir. Hiç imza vermeyenler ve 1-5 öneriye imza veren milletvekillerinin toplamı 171 kişidir. Başka bir ifade ile milletvekillerininin % 31’inin pasif katılım sergiledikleri belirtilebilir. Meclisin genel etkinliğinin 1-15 öneri arasında yoğunlaştığı görülmektedir (Toplam 416 milletvekili).

Tablo 11. Milletvekili / Teklif Sayısı

	n	%
0	27	4,9
1-5	144	26,3
6-10	170	31
11-15	102	18,6
16-20	52	9,5
21-25	40	7,3
26-35	8	1,5
36-50	5	0,9
Toplam	548	100

Tablo 12. Milletvekili’nin Partisi/Kanun Teklifi Dağılımı

	0		1-5		6-10		11-15		16-20		21-25		26-35		36-50		T	T%
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%				
ANAP+YP	6	8	36	48	22	29,4	8	10,7	1	1,3	2	2,6	0	0	0	0	75	100
DSP+YTP+ CHP+ÖDP	11	8,7	44	35	57	45,2	12	9,5	2	1,6	0	0	0	0	0	0	126	100
DYP	5	6,1	24	29,3	34	41,4	12	14,6	3	3,7	1	1,2	0	0	3	3,7	82	100
MHP+BBP	4	3,1	21	16	32	24,5	38	29	21	16	11	8,4	2	1,5	2	1,5	131	100
SP+AK Parti	0	0	7	6,6	20	18,8	28	26,5	23	21,7	23	21,7	5	4,7	0	0	106	100
BAĞIMSIZ	1	3,6	13	46,4	6	21,4	4	14,2	1	3,6	2	7,2	1	3,6	0	0	28	100

Kaynak: Alkan ve Ateş, 2004.

Partiler açısından kanun teklifi dağılımına bakıldığında etkinlik göstermeyen partiler içinde ilk sırayı iktidarın büyük ortağı DSP+YTP+CHP+ÖDP grubu yani Meclise DSP çatısı altında giren milletvekilleri almaktadır. Bu grubun % 8,7'si Meclisin yasama etkinliğine hiç katılmamıştır. İkinci sırayı ANAP (% 8), üçüncü sırayı DYP (% 6,1) almaktadır. SP+AK Parti grubu içinde yasama etkinliğine katılmayan milletvekili bulunmamaktadır. MHP+BBP grubunda da etkinliğe katılmama oranı düşüktür (% 3,1). Bu tablo Meclisin sol kanadının iktidarda olmasına rağmen daha pasif bir profil sergilediğini, bunu iki merkez sağ partinin takip ettiğini göstermektedir. En sağdaki partiler ise daha aktif bir yasama etkinliği göstermişlerdir. Dikkat çekici bir bulgu yasama etkinliğine katılmama sıralamasında ilk iki sırayı iktidar partilerinin almış olmasıdır. ANAP+YP grubu milletvekili çoğunluğu (% 48) 1-5 arasında yasa teklifi veya önerisine imza atmışlardır. Bu kategoride en düşük imza veren grup ise SP+AK Parti grubudur (% 6,6). DSP+YTP+CHP+ÖDP grubunda % 35 gibi bir düzeyde katılım göstermişse de ağırlık % 45 ile 6-10 tekliftedir. MHP+BBP grubu ise daha dengeli bir dağılım göstermektedir. Sırasıyla % 16; % 24,5; % 29 gibi bir etkinlik eğilimi artışı görülmektedir. DYP'de ise ağırlık % 41,4 ile 6-10 teklif arasındadır. SP+AK Parti grubu 1'den 25'e kadar 5 kategoride dengeli bir dağılıma sahiptir.¹⁵

4. Kanun Tasarıları

XXI. Dönem yasama faaliyeti açısından AB uyum yasaları çerçevesinde TBMM'nin gündemine getirilen kanun tasarıları yasama faaliyetlerinin belkemiğini oluşturmuştur. Her ne kadar bir kanun tasarısı olarak gündeme getirilmese de Anayasa değişikliklerinin de arkasında hükümet girişimi olması nedeniyle bu başlık altında ele alınması uygun olacaktır. XXI. Yasama Döneminde Meclisin gündemine dört farklı paketle toplam 39 maddeyi kapsayan değişiklik önerileri getirilmiş ve bu değişiklikler kabul edilmiştir.

Bu değişikliklerle DGM'lerde askeri yargıçların bulunması hükmü Anayasadan çıkartılmış (4388 no'lu ve Anayasa'nın 143. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun /18.6.1999), Anayasa'nın 47. maddesinin kenar başlığı, 'E. Devletleştirme ve özelleştirme' şeklinde değiştirilmiş ve madde içeriğinde devletin başvuracağı araçlar arasına özelleştirme eklenmiştir. Anayasa'nın 125. maddesinde gidilen değişiklikle uluslararası tahkim kabul edilmiş, Danıştay'ın görüş bildirme yetkisi genişletilmiştir (4446 nolu ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun-14.8.1999). Anayasa'nın 13. maddesi tüm hak ve özgürlüklerle ilgili bir sınırlama maddesi olmaktan çıkartılmıştır. 14. Maddede yapılan değişiklikte hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması yasağı, amaca göre değil, faaliyete göre değerlendirilecek somut bir olguya dönüştürülmüştür. Toplu işlenen suçlarda gözaltı süreleri kısaltılmış, yakalama veya tutuklamanın yakınlarla bildirilmesi zorunlu hale getirilmiş, bazı hak ve hürriyetlerin özel kısıtlama nedenleri yeniden düzenlenerek bu hakların kullanım alanı genişletilmiştir. Kadın erkek eşitliği

15 Haluk Alkan ve Nuh Ateş, "21. Dönem TBMM'de Siyasal Temsil ve Yasama Etkinliği", ÖNERİ: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/21, 2004, s. 129-143.

Anayasa'ya girmiştir. Belli koşullar dışında ölüm cezası kaldırılmış, Kanun'a aykırı olarak elde edilmiş bulguların delil olarak kabul edilemeyeceği ilkesi Anayasa'ya eklenmiştir. Anayasa Mahkemesinin Anayasa değişikliklerinin iptali ve siyasi partilerle ilgili kapatma kararı alabilmesi nitelikli çoğunluğa bağlanmıştır. Anayasa'nın Geçici 15. maddesinin üçüncü fıkrasında yapılan değişiklikle 12 Eylül tasarruflarına karşı Anayasa yargısı yolu açılmıştır (4709 nolu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun-17.10.2001).

AB tam üyelik sürecinin ve yukarıda özetlenen Anayasa değişikliklerin zorunlu bir sonucu olarak uyum yasaları belirtildiği gibi XXI. Dönem yasama faaliyetinde önemli bir yer edinmiştir. Bu çerçevede Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, 18.11.1992 Tarihli ve 3842 Sayılı Kanun ile Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Meclise sunulmuş ve kabul edilen tasarı 13 Aralık 2001 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁶ Yine aynı çerçevede 22.6.1999 tarihli ve 4390 nolu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile Askeri Hakimler Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun 22.6.1999 tarihinde Resmi Gazete yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁷

8.7.1999 tarihli ve 4404 nolu, Terörle Mücadele Kanunu'nun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 10.7.1999 tarih ve 23751 sayılı RG ile yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 21.7.1999 tarihli ve 4413 nolu, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 25.7.1999 tarih ve 23766 sayılı RG ile yayımlanmıştır. 25.8.1999 tarihli ve 4447 nolu, İşsizlik Sigortası Kanunu (Sosyal Sigortalar Kanunu, Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile İş Kanunu'nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesi, İşsizlik Sigortası Kurulması, Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun'un İki Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması ile Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun).1021 8.9.1999 tarih ve 23810 sayılı RG ile yayımlanmıştır.¹⁸

Basın ve Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun Tasarısı 27 Ağustos 1999 TBMM Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmış, 28 Ağustos 1999 tarihinde kabul edilerek, 3 Eylül 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Danıştay Kanunu ve İdarî Yargılama Usulü Kanunu'nun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısının (Tahkim Yasası) görüşülmesine 17 Aralık 1999 tarihinde başlanmış ve tasarı kabul edilerek 21 Aralık 1999 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yine bu çerçevede 21 Ocak 2000 tarihli ve 4501 nolu, Kamu Hizmetleri ile ilgili İmtiyaz Şartlaşma ve

16 TBMM, Tutanak 21. Dönem, 75. Cilt, 19. Birleşim, s. 350.

17 TBMM, Tutanak 21. Dönem, 2. Cilt 19. Birleşim, s. 303.

18 TBMM, Tutanak 21. Dönem 6. Cilt 31. Birleşim, s. 32; Tutanak 21. Dönem 6. Cilt 36. Birleşim, s. 583; Tutanak 21. Dönem 11. Cilt 57. Birleşim, s. 604.

Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlgelere dair kanun. 22 Ocak 2000 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Uluslararası tahkim ile ilgili XXI. Dönemde çıkartılan diğeri bir kanun 21.6.2001 tarihli ve 4686 nolu, Milletlerarası Tahkim Kanunu'dur.¹⁹

Avrupa Birliğı Genel Sekreterliğı Kurulmasına İlişkin Kanun Tasarısı TBMM Genel Kurulu gündemine 23 Haziran 2000 tarihinde getirilmiş ve kabul edilerek 4 Temmuz 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türk Ceza Kanunlarında Bazı Değışiklikler Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı 6 Şubat 2002 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmış 19 Şubat 2002 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 4688 nolu ve Kamu Görevlileri Sendikaları Kanun Tasarısı 07 Haziran 2001 tarihinde TBMM Genel Kuruluna sunulmuş 12 Haziran 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁰

XXI. Dönem Yasama etkinliğı içinde öne çıkan en tartışmalı konulardan biri kamuoyunda Af Yasası olarak bilinen kanun tasarısı olmuştur. Bazı Suç ve Cezaların Affına İlişkin Kanun Tasarısı (Af Kanunu) 27 Ağustos 1999 tarihinde TBMM gündemine getirilmiş, kabul edilen tasarının Cumhurbaşkanlığının 1.9.1999 tarihli tezkeresi ile tekrar görüşülmek üzere Meclise iade edilmesi üzerine 8 Aralık 2000 tarihinde tekrar görüşülmeye başlanmış, bazı değışikliklerle 23 Nisan 1999 Tarihine Kadar İşlenen Suçlardan Dolayı Şartla Salıverilmeye, Dava ve Cezaların Ertilenmesine Dair Kanun başliğı ile kabul edilmiş; ancak Cumhurbaşkanlığının 15 Aralık 2000 tarihli tezkeresi ile tekrar görüşülmek üzere TBMM'ne iade edilmiştir. Kanun üzerindeki görüşmelere 20 Aralık 2000 tarihinde yeniden başlanmış ve Kanun 22 Aralık 2000 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girebilmiştir. Ancak bu sefer de Kahramanmaraş 2. Asliye Ceza Mahkemesi tarafından Kanun'un bazı maddelerinin iptali hakkında Anayasa Mahkemesine açılan davanın sonucunda; Anayasa Mahkemesi bazı maddelerin iptali yönünde karar almış ve oluşacak hukuki boşluğun giderilmesi amacıyla kararının Resmî Gazetede yayımlanmasından itibaren altı ay sonra yürürlüğe girmesi kararı vermiştir. Bu nedenle konu 25 Nisan 2002 tarihinde tekrar Meclis gündemine getirilmiştir. TBMM değışiklikleri kabul etmiş, ancak bu değışiklikler de Cumhurbaşkanlığı tarafından Meclis Başkanlığına tekrar görüşülmek üzere iade edilmiştir. TBMM 16 Mayıs 2002 tarihinde Af Kanunu ile ilgili görüşmelere başlamış 21.5.2002 tarihli ve 4758 nolu "23 Nisan 1999 Tarihine Kadar İşlenen Suçlardan Dolayı Şartla Salıverilmeye, Dava ve Cezaların Ertilenmesine Dair Kanun'da Değışiklik Yapılmasına İlişkin Kanun" başliğı ile kabul edilen tasarı 23 Mayıs 2002 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girebilmiştir.

17.8.1999 tarihinde Marmara Bölgesi ve Civarında Meydana Gelen Depremın Yol Açtığı Ekonomik Kayıpları Gidermek Amacıyla 30.6.2000 Tarihine Kadar Bazı Mükellefiyetler İhdası ve Bazı Vergi Kanunlarında Değışiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı 24 Kasım 1999 tarihinde Genel Kurul'a sunulmuştur. XXI. Dönem içinde Meclis çalışmalarını etkileyen

19 TBMM, Tutanak 21. Dönem 12. Cilt 59. Birleşim, s. 546; Tutanak 21. Dönem 20. Cilt 36. Birleşim, s. 133; Tutanak 21. Dönem 23. Cilt 50. Birleşim, s. 562; Tutanak 21. Dönem 67. Cilt 122. Birleşim, s. 636.

20 TBMM, Tutanak 21. Dönem 38. Cilt 120. Birleşim, s. 97; Tutanak 21. Dönem. 65. Cilt 114. Birleşim, s.742.

gelişmeleri ele alacağımız bölümde değinileceği üzere büyük bir insani ve ekonomik yıkıma yol açan Marmara depreminin yol açtığı hasarı gidermek amacını taşıyan ve kamuoyunda “Deprem Vergisi” olarak bilinen tasarı hakkındaki görüşmeler sonucunda tasarı kabul edilmiş ve 26 Kasım 1999 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yine yaşanan depremle ilgili olarak 27 Ağustos 1999 tarihli ve 4452 sayılı, Doğal Afetlere Karşı Alınacak Önlemler ve Doğal Afetler Nedeniyle Doğal Zararların Giderilmesi İçin Yapılacak Düzenlemeler Hakkında Yetki Kanunu 29 Ağustos 1999 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Aralık 1999’da bu Yetki Kanunu’nda tekrar değişiklik yapılmıştır. Konu ile ilgili son düzenleme ise 28.12.2001 tarihli ve 4731 nolu, 17.8.1999 ve 12.11.1999 Tarihlerinde Meydana Gelen Depremlerden Zarar Görenlerin Vergi Borçları ve Vergi Cezalarının Terkini ile Vergi Usul Kanunu, Katma Değer Vergisi Kanunu, Harçlar Kanunu ve Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’dur.

TBMM XXI. Dönem yasama faaliyetleri kapsamında çıkartılan kanun tasarıları aşağıda verilmektedir.²¹

Tablo 13. XXI. Dönem TBMM Kanun Tasarıları

Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında 3046 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/347)
Bankalar Kanunu Tasarısı (1/5)
Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile Askerî Hâkimler Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/375)
Radyo ve Televizyon Verici Tesislerinin Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğüne Devredilmesi ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında (1 /376)
Terörle Mücadele Kanunu’nun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında (1/436)
Sosyal Sigortalar Kanunu’nun 9. Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair (1/406)
Türk Bayrağı Kanunu’nun 3. Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Türk Bayrağı Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/412, 1/398)
İthalatta Haksız Rekabetin önlenmesi Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1 /463)
Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’a Bir Madde Eklenmesine Dair (1/496)
Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/409)
İthalatta Haksız Rekabetin önlenmesi Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1 /463)
Yedek Subaylar ve Yedek Askerî Memurlar Kanunu ile Askerlik Kanunu’nda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/434)
Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına Dair (1/429)
Askerlik Kanunu ile Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile Ankara Milletvekili Yücel Seçkiner’in Aynı Mahiyetteki Kanun Teklifi, Askerlik Kanunu’na Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesine Dair (1/437, 2/81, 1/452, 1/453)
Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/435)
Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malûlü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Demekleri Hakkında Kanuna Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı ile Aynı Kanun’un Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/419, 1/438)
Bazı Suç ve Cezaların Affına İlişkin (1/521) Çıkar Amaçlı Suç örgütleriyle Mücadele Kanunu Tasarısı (1/487)
Türk Ceza Kanunu ile Cezaların İnfazı Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına Dair (1/399)

21 TBMM Tutanak Dergisi’nden derlenmiştir;
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_yonlendir?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=0&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=

Çıkar Amaçlı Suç örgütleriyle Mücadele Kanunu Tasarısı (1/487)

Maden Kanunu'na Ek Bir Madde Eklenmesine Dair (1/472)

Çocukların Velayetine İlişkin Kararların Tanınması ve Tenfizi ile Çocukların Velayetinin Yeniden Tesisine İlişkin Avrupa Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında (1/330)

İstiklâl Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun'da Değişiklik Yapılmasına Dair (1/480)

Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Gözden Geçirilmiş)'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında (1/263)

Vergi Kanunu Tasarısı-Gelir Vergisi Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu, Katma Değer Vergisi Kanunu, Vergi Usul Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu, Belediye Gelirleri Kanunu ve Harçlar Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/500)

Sosyal Sigortalar Kanunu, Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, TC Emekli Sandığı Kanunu, Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, Sosyal Güvenlik Kurumlarına Tabi Olarak Geçen Hizmetlerin Birleştirilmesi Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesi, İşsizlik Sigortası Kurulması ile 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında (1/495)

Sosyal Sigortalar Kanunu, Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, TC Emekli Sandığı Kanunu, Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, Sosyal Güvenlik Kurumlarına Tabi Olarak Geçen Hizmetlerin Birleştirilmesi Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesi, İşsizlik Sigortası Kurulması ile 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında (1/495)

Sosyal Sigortalar Kanunu, Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, TC Emekli Sandığı Kanunu, Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, Sosyal Güvenlik Kurumlarına Tabi Olarak Geçen Hizmetlerin Birleştirilmesi Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesi, İşsizlik Sigortası Kurulması ile 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında (1/495)

Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/517)

Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında (1/441)

26.10.1987 Tarihli ve 290 Sayılı, 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname ile 18.9.1991 Tarihli ve 455 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamelerin Değiştirilerek Kabulü ve Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/92, 1/191, 1/516)

Basın ve Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair (1/522)

Memurlar ile Diğer Kamu Görevlilerinin Disiplin Cezalarının Affı Hakkında (1/475)

Yetki Kanunu Tasarısı-Doğal Afetlere Karşı Alınacak önlemler ve Doğal Afetler Nedeniyle Doğan Zararların Giderilmesi için Yapılacak Düzenlemeler Hakkında (1/523)

27.11.1975 Tarihli ve 13 Sayılı Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası Kuruluşuna Dair Kanun Hükmünde Kararname, 14.11.1983 Tarihli ve 165 Sayılı Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası AŞ'nin Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 15.7.1988 Tarihli ve 329 Sayılı Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası AŞ'nin Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname ile 12.2.1990 Tarihli ve 401 Sayılı Türkiye Kalkınma Bankası Anonim Şirketinin Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası AŞ'nin Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair (1/21, 1/48, 1/115, 1/155,1/515)

1615 Sayılı Gümrük Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ile Gümrük Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında 564 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1/464,1/248)

Askerlik Kanununa Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında (1/543)

Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair (1/374)

Spor Toto Teşkilât Müdürlüğünün İstihdam Fazlası Personelinin Diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Kadrolarına Atamalarının Yapılması Hakkında (1/540)

- Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk Verilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/468)
- Taşkömürü Havzasındaki Taşınmaz Malların İktisabına Dair Kanuna Ek Maddeler Eklenmesi Hakkında (1/505)
- Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında (1/494)
- Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında (1/432)
- 17.8.1999 Tarihinde Marmara Bölgesi ve Civarında Meydana Gelen Depremin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpları Gidermek Amacıyla 30.6.2000 Tarihine Kadar Bazı Mükellefiyetler İhdası ve Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında (1/525)
- 4393 Sayılı 1999 Mali Yılı Bütçe Kanunu ile Bağlı (A) İşaretli Cetvelde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/524)
- 17.8.1999 Tarihinde Marmara Bölgesi ve Civarında Meydana Gelen Depremin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpları Gidermek Amacıyla 30.6.2000 Tarihine Kadar Bazı Mükellefiyetler İhdası ve Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında (1/525)
- Doğal Afetlere Karşı Alınacak önlemler ve Doğal Afetler Nedeniyle Doğan Zararların Giderilmesi İçin Yapılacak Düzenlemeler Hakkında Yetki Kanununun Süresinin Uzatılmasına İlişkin Kanun Tasarısı (1/578)
- Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ile Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesine Dair (1/424)
- Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ile Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesine Dair (1/424)
- Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ile Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesine Dair (1/424)
- Kanunî Faiz ve Temerrüt Faizine İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/456)
- Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu Tasarı ile 491 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair (1/507)
- Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair 2809 Sayılı Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarıları ile Aynı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/416,1/417,1/457)
- Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/584)
- Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu Tasarısı ile 491 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair (1/507)
- Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/588)
- Danıştay Kanunu ve İdarî Yargılama Usulü Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/577)
- Yükseköğretim Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/447)
- Gelibolu Yarımadası Tarihi Millî Parkı Kanunu Tasarısı (1/392)
- Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uygulanması Gereken İlkelere Dair (1/616)
- Telgraf ve Telefon Kanunu, Ulaştırma Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun ile Telsiz Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/585)
- Avrupa Patentlerinin Verilmesi ile İlgili Avrupa Patent Sözleşmesi ve Eklerine Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair (1/512)
- Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında (1/620)
- Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/394)
- Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanuna Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında (1/604)
- Vakıflar Genel Müdürlüğünün Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair (1/606)
- Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanunun Üç Maddesinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/396)
- Denizlerde ve Yurt Yüzeyinde Görülen Patlayıcı Madde ve Şüpheli Cisimlere Uygulanacak Esaslara İlişkin (1/433)
- Karayolları Trafik Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/548)

Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/632)

EURO'nun Hukukî Araçlara Etkisi Hakkında (1/514)

Doğal Afetlere Karşı Alınacak önlemler ve Doğal Afetler Nedeniyle Doğan Zararların Giderilmesi İçin Yapılacak Düzenlemeler Hakkında Yetki Kanununun Süresinin Uzatılmasına İlişkin (1/631)

İller Bankası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Hakkında (1/493)

Seferberlik ve Savaş Hali Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında (1/407)

Türk Silahlı Kuvvetlen Personel Kanununun Bazı Maddeleri ile Madalya ve Nişanlar Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/440)

Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü ile Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğüne Bağlı Kurum Okul ve Kuruluşlara Döner Sermaye Verilmesi Hakkında Kanunun Adının ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanunun Bir Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/478, 1/474, 1/454)

Askerî Ceza Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ile Askerî Ceza Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/378, 1/532)

Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu Tasarısı (1/501)

Dernekler Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/643)

Türkiye Futbol Federasyonu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/635)

Türk Silahlı Kuvvetlen İç Hizmet Kanunu, Devlet Memurları Kanunu ve Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/615)

Türk Silahlı Kuvvetlen Personel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/624)

Harp Okulları Kanunu Tasarısı (1/423)

Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununa Bir Ek Madde ile Bir Geçici Madde Eklenmesine ilişkin (1/413)

Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanunun, Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun, Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanunun, Futbol Müsabakalarında Müşterek Bahisler Tertibi Hakkında Kanunun, Gecekondu Kanununun, Sağlık Hizmetleri Temel Kanununun ve ödeme Güçlüğü İçinde Bulunan Bankerlerin İşlemleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnemenin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Yürürlükten Kaldırılması ile Bazı Tekel Maddeleri Fiyatlarına Yapılan Zamlardan Elde Edilen Hâsılatın TC Merkez Bankasında Açılacak Bir Deprem Fonu Hesabında Toplanmasına Dair Kanunun Yürürlükten Kaldırılması Hakkında (1/645)

Orman Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/637)

Sosyal Sigortalar Kanunu ile Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/662)

Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında (1/659)

Sosyal Sigortalar Kanunu ile Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/662)

Danıştay Kanununda ve 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararnemeye Bağlı Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/483)

Yargıtay Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesine ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnemeye Ekli Cetvelde Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/389)

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnemenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun, Kadastro Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, Harcırah Kanunu ile Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı, 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnemenin Eki Cetvellerin Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne Ait Bölümünde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı. Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede ve Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/619, 1/592, 1/622)

Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun ile İdarî Yargılama Usulü Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair

İcra ve İflas Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/403)

Noterlik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/596)

Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair (1/504)

Askerî Hâkimler Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/657)

Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanununa Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulünü Dair (1/641)

190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Emniyet Genel Müdürlüğüne Ait Bölümünde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/601)

Petrolün Boru Hatları ile Transit Geçişine Dair (1/640)

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Kurulmasına İlişkin (1/700)

Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilât, Görev ve Yetkilerine İlişkin Konularla Kamu Personeli Arasındaki Ücret Dengesizliklerinin Giderilmesi ve Kamu Mali Yönetiminde Disiplinin Sağlanması İçin Yapılacak Düzen İçmeler Hakkında (1/710)

Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/650, 1/679)

Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilât, Görev ve Yetkilerine İlişkin Konularla Kamu Personeli Arasındaki Ücret Dengesizliklerinin Giderilmesi ve Kamu Mali Yönetiminde Disiplinin Sağlanması İçin Yapılacak Düzen İçmeler Hakkında (1/710)

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketi ve Türkiye Emlak Bankası Anonim Şirketi Hakkında (1/775)

Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/709)

Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, Finansman Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ile 4306 ve 4481 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/776)

Vergi Kanunu Tasarısı+Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, Finansman Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu, Katma Değer Vergisi Kanunu ile 4306 ve 4481 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Kurumlar Vergisi Kanununa Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında

3414 Sayılı Kanunda değişiklik yapılmasına dair

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 47 nci Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında

23 Nisan 1999 Tarihine Kadar İşlenen Suçlardan Dolayı Şartla Salıverilmeye, Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair (1/780)

Yetki Kanunu Tasarıları+Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri Hakkındaki Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/832)

Yetki Kanunu Tasarıları+Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/650, 1/679)

Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Kurumları ile Esenlendirme (Rehabilitasyon) Tesislerine Verilecek Döner Sermaye Hakkında Kanun ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında (1/789)

Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/650, 1/679)

İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/443)

Kamu İktisadî Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair (1/784)

Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/513)

190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/663, 1/664, 1/745)

Elektrik Piyasası Kanunu Tasarısı (1/791)

Bazı Fonların Tasfiyesi Hakkında Kanun Tasarısına ilişkin

Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun Tasarısına ilişkin

Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu Tasarısına ilişkin

Hayvan Islahı Kanunu Tasarısına ilişkin

Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair 612 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Aynı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında (1/725, 1/701, 1/731, 1/627, 1/793, 1/794)

Şeker Kanunu Tasarısı

Silahlı Kuvvetler İhtiyaç Fazlası Mal ve Hizmetlerinin Satış, Hibe, Devir ve Elden Çıkarılması, Diğer Devletler Adına Yurt Dışı ve Yurt İçi Alımların Yapılması ve Eğitim Görecek Yabancı Personel Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Silahlı Kuvvetler İhtiyaç Fazlası Mal ve Hizmetlerinin Satış, Hibe, Devir ve Elden Çıkarılması, Diğer Devletler Adına Yurt Dışı ve Yurt İçi Alımların Yapılması ve Eğitim Görecek Yabancı Personel Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair 31.5.1989 Tarihli ve 3567 Sayılı Kanun (1/382, 1/258)

Emniyet Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Aynı Mahiyette Kanun Tasarıları (1/727, 1/660, 1/795)

Yetki Kanunu Tasarıları+Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri Hakkındaki Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/832)

Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında (1/714)

Emniyet Genel Müdürlüğüne Ait Araç, Gereç, Mal ve Malzemenin Satış, Hibe, HEK ve Hurda Durum ve İşlemlerine Dair (1/618)

Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun, Devlet Memurları Kanunu ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında 608 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Gençlik ve Spor Hizmet ve Faaliyetlerinde Üstün Başarı Gösteren Kişi ve Kuruluşların Ödüllendirilmesi, 3289 Sayılı Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun, 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu ile 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair (1/724, 1/704)

Emniyet Teşkilatı Kanunu, Polis Yükseköğretim Kanunu ve 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/497, 1/212)

Doğal Gaz Piyasası Kanunu Tasarısına ilişkin

Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/824)

Türk Sivil Havacılık Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/838)

Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/781)

Kamulaştırma Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/837)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/839)

Emniyet Teşkilatı Kanunu, Polis Yükseköğretim Kanunu ve 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/497)

Avukatlık Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile Avukatlık Kanununa Bazı Maddelerin Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı ve Kütahya Milletvekili Emin Karaa'nın, 1136 Sayılı Avukatlık Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair (1/422, 1/411, 2/317)

Terörle Mücadele Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/850)

Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması, 206 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Bir İlave Yapılması Hakkında 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bu Kanun Hükmünde Kararname ve Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/206, 1/779)

Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri İşyurtları Kurumunun Kuruluş ve İdaresine İlişkin Kanun ile Ceza Evleriyle Mahkeme Binaları İnşası Karşılığı Olarak Alınacak Harçlar ve Mahkûmlara Ödettirilecek Yiyecek Bedelleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/772)

Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Adına Tescil Edilecek Taşınmaz Mallar Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/506)

Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri İşyurtları Kurumunun Kuruluş ve İdaresine İlişkin Kanun ile Ceza Evleriyle Mahkeme Binaları İnşası Karşılığı Olarak Alınacak Harçlar ve Mahkûmlara Ödettirilecek Yiyecek Bedelleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/772)

Adalet Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine, Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile Adalet Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/742, 1/405)

4389 sayılı Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/858)

Telgraf ve Telefon Kanunu, Posta, Telgraf ve Telefon İdaresinin Biriktirme ve Yardım Sandığı Hakkında Kanun ile Ulaştırma Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/859)

İnfaz Hâkimliği Kanunu Tasarısı (1/849)

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu Tasarısı (1/851)

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, Basın Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ile Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısına ilişkin

Kamu Görevlileri Sendikaları Kanun Tasarısı (1/418)

Askerlik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu Raporu (1/806)

Türk Silahlı Kuvvetlerinde İstihdam Edilecek Sözleşmeli Subay ve Astsubaylar Hakkında Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe ve Millî Savunma Komisyonları Raporları (1/698)

Üretimini Likit Petrol Gazı ile Yapan Üreticilerin Zararlarının Karşılanması Hakkında Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/866)

Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/876)

Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması ile Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 Sayılı Kanunda ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair (1/875)

Milletlerarası Tahkim Kanunu Tasarısı (1/874)

Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu Tasarısı (1/418)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji ve Plan ve Bütçe Komisyonları raporları (1/614)

Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu ile Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Raporu (1/861)

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu Tasarısı ile Hatay Milletvekili Mehmet Döner'in Aynı Mahiyetteki Kanun Teklifi ve Plan ve Bütçe ve Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonları Raporları (1/703)

Vakıflar Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile Balıkesir Milletvekili İlyas Yılmazyıldız'ın, Balıkesir Milletvekili İsmail Özgün'ün, Balıkesir Milletvekili Mustafa Güven Karahan'ın, Aydın Milletvekili Ali Rıza Gönül'ün, Denizli Milletvekili Mehmet Gözlükaya'nın Aynı Mahiyetteki Kanun Teklifleri ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/823)

Yükseköğretim Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ile Kırklareli Milletvekili Necdet Tekin'in Yükseköğretim Personel Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ve Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/797)

Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair (1/697)

Elektrik Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin (1/879)

Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/870)

Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/844)

Konut Müsteşarlığının Kurulması ve Arsa Ofisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/857)

Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair (1/537)

Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/854)

Yüksek Öğretim Kanunu, Çıracılık ve Meslek Eğitimi Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıracılık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.3.1988 Tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kâğıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun ile Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/841)

Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun, 3 Mart 1340 (1924) Tarihli ve 431 Sayılı Kanunla Hazineye Kalan Taşınmaz Mallardan Bazılarının Zilyedlerine Devri Hakkında Kanun ile Mülga 2613 ve 766 Sayılı Kanunlarla Hazine Adına Tescil Edilen Miktar Fazlalıklarının İlgililerine Devrine Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair (1/718)

Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/884)

Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/880)

Ürünlere İlişkin Teknik Mevzuatın Hazırlanması ve Uygulanmasına Dair (1/801)

Yapı Denetimi Hakkında (1/883)

Yurtdışına Çıkışlardan Harç Alınması ve 4481 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında (1/885)

Ayrıca TBMM XXI. Dönem yasama faaliyetleri kapsamında toplam 147 uluslararası anlaşmaya onay vermiştir.

5. Diğer Yasama Faaliyetleri

XXI. Dönem Yasama faaliyetleri kapsamında TBMM dönem boyunca biri Anayasa değişikliklerinin görüşülmesi, diğeri erken seçim önergesini görüşmek üzere iki kez olağanüstü toplantı yapmıştır. Yine biri Türkiye Rusya doğal gaz sözleşmesi, diğeri Kıbrıs konusu olmak üzere iki kez kapalı oturum gerçekleştirilmiştir.²²

TBMM'de denetim yetkileri kapsamında XXI. Dönemde toplam 8240 yazılı soru önergesi cevaplanmıştır. Bu önergelerin 4397'si Meclis gündemine sözlü soru olarak getirilen, ancak sonradan yazılı soruya çevrilen önergelerdir. XXI. Dönemde cevaplanan sözlü soru önergesi ise sadece 458'dir.²³

TBMM'ne, altısı 1. Yasama Yılında, dördü 2. Yasama Yılında, on dokuzu 3. Yasama Yılında ve on beşi 4. Yasama Yılında olmak üzere toplam 44 Genel Görüşme önergesi verilmiştir. XXI. Dönemde 1. Yasama Yılında seksen iki, 2. Yasama Yılında 98, 3. Yasama Yılında yetmiş üç, 4. Yasama Yılında yüz on üç olmak üzere toplam 366 Araştırma Önergesi verilmiştir. Bu önergeler sonucunda TBMM'de on Araştırma Komisyonu kurulmuştur.²⁴

XXI. Dönemde, bir önceki dönemden 12 kişi hakkında 15 Meclis Soruşturması intikal etmiş, bu kişilerden hiçbiri Yüce Divan'a sevk edilmemiştir. Dönem içinde ise toplam 29 Soruşturma Önergesi verilmiş, bunlardan 5'i için Soruşturma Komisyonu oluşturulması kararı alınmış, bunlardan üçü komisyonunda reddedilmiş, diğer ikisi için sevk edilmeme yönünde karar verilmiştir. 21. Dönemde Meclis tarafından Yüce Divan kararı alınmamıştır.²⁵

XXI. Dönem TBMM'de 29 Gensoru Önergesi verilmiştir. Bu önergelerden 23'ü reddedilmiş, 3'ü işleminden kaldırılmış, 3'ü de geri alınmıştır. Bu kapsamda görevden alma ile sonuçlanan bir gensoru XXI. Dönemde gerçekleşmemiştir.²⁶

TBMM'de XXI. Yasama Döneminde toplam 108 Meclis kararı alınmıştır. Bu kararlardan bazılarının ilgili bölümlerde değindiğimizden, aşağıda öne çıkan bazı Meclis kararlarının bir

22 TBMM Tutanak, 21. Dönem 69. Cilt 129. Birleşim, s. 50; 21. Dönem 101. Cilt 121. Birleşim, s. 27; 21. Dönem 34. Cilt 104. Birleşim, s. 291; 21. Dönem 76. Cilt 25. Birleşim, s. 150.

23 TBMM Tutanak Dergisi'nden derlenmiştir;
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=4&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=S%20ZL%20%20SORU%20%20NERGELER%20%20VE%20BUNLARA%20VER%20LEN%20CEVAPLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=137&v_kullanici_id=15640122&v_gelecek_sayfa=1

24 TBMM Tutanak Dergisi'nden derlenmiştir;
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_yonlendir?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=0&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=

25 TBMM Tutanak Dergisi'nden derlenmiştir;
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_yonlendir?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=0&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=

26 TBMM Tutanak Dergisi'nden derlenmiştir;
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/gensoru_onergeleri.sorgu_yonlendirme

listesi verilmektedir.²⁷

Tablo 14. XXI. Dönem TBMM’de Meclis Kararları

Karar no	Karar	Tarih
642	Kuzeyden Keşif Harekâtı'nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair	23/06/1999
644	Olağanüstü Halin 6 İlde Uzatılmasına Dair	13/07/1999
647	Ülkemizde Meydana Gelen Deprem Felaketi Konusunda Yapılan Çalışmaların Tüm Yönleriyle İncelenerek Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	23/08/1999
651	Türkiye Kızılay Derneğinin Sorunları ile Faaliyetlerinin Araştırılarak Gelir Kaynaklarının Daha Etkin Kullanılması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	26/10/1999
653	YÖK, Üniversite Giriş Sınavları ile ilgili Olarak İleri Sürülen Yolsuzluk ve Usulsüzlük İddialarının Araştırılarak Üniversitelerde Yaşanan Sorunlara Çözüm Bulunabilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	16/11/1999
655	Daha Evvel (6) İlde Uzatılan Olağanüstü Halin (1) İlde Kaldırılmasına, (5) İlde Uzatılmasına Dair	23/11/1999
656	Geçen Yasama Döneminde Kurulmuş Meclis Soruşturması Komisyonlarınca Rapora Bağlanmış Olan Önergeler ile Rapora Bağlanmamış Olan önergelerde Belirtilen İlgililer Hakkında, Geçen Yasama Döneminde İlgilen Nedeniyle Birleştirilen (9/40) ve (9/41) Esas Numaralı Meclis Soruşturmaları Önergeleri İçin Görüşme Yapılmaksızın 15 Meclis Soruşturması Komisyonu Kurulmasına ve Komisyonların İlk İki Aylık Çalışma Süresinin Başkan, Başkan vekili, Sözcü ve Kâtip Seçimi Tarihinden Başlamasına ilişkin	23/11/1999
658	Kuzeyden Keşif Harekâtının Görev Süresinin Uzatılmasına Dair	25/12/1999
678	Olağanüstü Halin 5 İlde Uzatılmasına Dair	28/03/2000
693	Yumurta Üreticilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	09/05/2000
695	Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı Seçildiğine Dair	05/05/2000
696	Radio ve Televizyon Üst Kurulunda Boş Bulunan Üç Üyelik İçin Yapılan Seçime Dair	23/05/2000
697	Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık (2001-2005) Kalkınma Planının Onaylandığına İlişkin	27/06/2000
698	Kuzeyden Keşif Harekâtının Görev Süresinin Uzatılmasına Dair	28/06/2000
699	Daha Evvel (5) İlde Uzatılan Olağanüstü Halin (1) İlde Kaldırılmasına, (4) İlde Uzatılmasına Dair	28/06/2000
700	Trafik Kazalarının Nedenlerinin Araştırılarak Alınması Gereken önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	30/06/2000
707	Olağanüstü Halin 4 İlde Uzatılmasına Dair	21/11/2000
710	Kuzeyden Keşif Harekâtının Görev Süresinin Uzatılmasına İlişkin	17/12/2000

27 TBMM Tutanak Dergisi'nden derlenmiştir;
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=1&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabasluk=KARARLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=13&v_kullanici_id=15640103&v_gelecek_sayfa=1

711	Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	09/01/2001
713	Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair	07/02/2001
714	Olağanüstü Halin 4 İlde Uzatılmasına Dair	27/03/2001
715	Van Milletvekili Mustafa Bayram'ın, Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına Dair	27/03/2001
718	Bitlis-Ahlat İlçesinin Tarihi, Kültürel ve Turistik Değerlerinin Araştırılarak Ekonomik ve Sosyal Yönden Kalkınması İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	05/06/2001
720	Kuzeyden Keşif Harekâtının Görev Süresinin Uzatılmasına Dair	25/06/2001
721	Olağanüstü Halin 4 İlde Uzatılmasına Dair	29/06/2001
722	Anayasanın 92. ve 117. Maddeleri Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine dair	10/10/2001
723	Yeraltı ve Yerüstü Su Kaynaklarımızın Daha Etkin Kullanımını Sağlamak ve Komşu Ülkeler ile Olan Su Sorununa Çözüm Bulmak Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin	16/10/2001
726	Olağanüstü Halin 4 İlde Uzatılmasına Dair	27/11/2001
730	Kuzeyden Keşif Harekâtının Görev süresinin Uzatılmasına ilişkin	25/12/2001
731	Maden Kaynaklarının Değerlendirilmesi ve Maden Sektörünün İçinde Bulunduğu Durum ile Bor ve Altın Madenleri Konusunda Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına ilişkin	29/01/2002
735	Olağanüstü halin 4 İlde uzatılmasına dair	13/03/2002
737	Medyanın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına ilişkin	16/04/2002
742	İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun çalışmasına dair	18/06/2002
743	Kuzeyden Keşif Harekâtının Görev Süresinin Uzatılmasına dair	18/06/2002
744	Daha Evvel (4) İlde Uzatılan Olağanüstü Halin (2) İlde Kaldırılmasına, (2) İlde Uzatılmasına dair	19/06/2002
745	Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Seçimlerinin Yenilenmesine Dair	31/07/2002

İlgili tablo esas alındığında TBMM'nin yurtdışı görev süresi uzatımı konusunda 7, Olağanüstü Hal ile ilgili 10, Araştırma Komisyonu kurulmasıyla ilgili 10 karar aldığı, Cumhurbaşkanlığı seçimi, dokunulmazlığın kaldırılması ve seçim yenileme ile ilgili birer karar aldığı görülmektedir.

XXI. Dönem TBMM'de, cumhurbaşkanı tarafından tekrar görüşülmek üzere Meclise iade edilen kanun sayısı on altıdır.²⁸ Bu dönemde on iki KHK Meclis gündemine getirilmiştir.²⁹

28 TBMM Tutanak, 21. Dönem 13. Cilt 2. Birleşim, s. 270; Tutanak, 21. Dönem 50. Cilt 33. Birleşim, s. 4; Tutanak, 21. Dönem 51. Cilt 37. Birleşim, s. 155; Tutanak, 21. Dönem 58. Cilt 79. Birleşim, s. 443; Tutanak, 21. Dönem 67. Cilt 120. Birleşim, s. 123; Tutanak, 21. Dönem 69. Cilt 129. Birleşim, s. 54; Tutanak, 21. Dönem 69. Cilt 129. Birleşim, s. 51; 21. Dönem 76. Cilt 28. Birleşim, s. 393; 21. Dönem 78. Cilt 32. Birleşim, s.455; 21. Dönem 80. Cilt 42. Birleşim, s. 551; 21. Dönem 81. Cilt 43. Birleşim, s. 34; 21. Dönem 84. Cilt 57. Birleşim, s. 302; 21. Dönem 91. Cilt 82. Birleşim, s. 204; 21. Dönem 93. Cilt 93. Birleşim, s. 348; 21. Dönem 93. Cilt 94. Birleşim, s.810; 21. Dönem 95. Cilt 101. Birleşim, s. 524.

29 TBMM Tutanak Dergisi'nden derlenmiştir; https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/khk_gd.sorgu_yonlendirme

6. Cumhurbaşkanlarının Genel Kurul Konuşmaları

XXI. Dönemde cumhurbaşkanları üç açılış oturumuna katılarak konuşma yapmışlardır. Bu konuşmalardan ilki 2. Yasama yılı açılışında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, diğer ikisini, 3. ve 4. Yasama yılı başında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer gerçekleştirmiştir.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1 Ekim 1999 tarihinde Genel Kurula hitaben yaptığı konuşmada ağırlıklı olarak yaşanan deprem felaketine vurgu yapmış, yardımlar ve alınması gereken önlemler konusunda önerilerini dile getirmiştir. Demirel Türkiye’de istikrar arayışının son dönemde siyasette belirleyici olduğunu 20’nci Yüzyılın son 10 yılında Türkiye’nin üç defa genel seçime gittiğini ve bu manzaranın ülke idaresi üzerindeki etkilerinin de henüz ortadan kalkmadığını ifade etmiştir. Seçim sonrasında göreve başlayan Yüce Meclis çalışmalarının bu açıdan güven verici olduğunu belirten cumhurbaşkanı Türkiye’nin istikrar arayan bir ülke olmaktan çıkması gerektiğini vurgulamıştır.

Laihlik konusundaki hassasiyetlerin altını çizen Demirel, Türkiye’de demokrasinin yerleşmesinde anayasal değişikliklerin önemine vurgu yapmış ve hak ve özgürlükler alanında yapılan iyileştirmelerin, Anayasa’nın diğer bölümlerine de yaygınlaştırılmasının önemine dikkat çekmiştir.

“Anayasa’nın, devletin kuruluşuyla ilgili bölümünü ele alırken, öncelikle, siyasî yapı üzerinde durulmasında yararlar bulunmaktadır” diyerek bir dizi öneri sıralamıştır. “Demokratik denetimin daha etkili bir hale getirilmesi ve yasama faaliyetinin daha titiz bir incelemeye tabi tutulabilmesi için, anayasal deneyimimiz çerçevesinde 20 yıllık uygulaması olan senato, yeniden ihdas edilmelidir. Yasama organı seçimlerinde, seçmen ile vekili arasındaki bağı güçlendirecek dar bölge çoğunluk sistemine geçilmesi fikri üzerinde durulmalıdır; yani, bu ülkenin vatandaşı, kendisini kimin temsil ettiğini bilmeli, bu dağılmamalı ve vekiline bir şey intikal ettirecekse, onu yanında bulmalıdır. milletvekili bulunan İstanbul’da vatandaş kimi arayacak, kimi bulacak!..” ifadeleri ile ikinci Meclis ve dar bölge seçim sistemine geçilmesini önermiştir. Demirel’in Meclisin gündemine taşıdığı diğer bir öneri yasama dokunulmazlığının kapsamının daraltılmasıdır. Demirel’e göre cumhurbaşkanı, iki türlü seçimle, halk tarafından seçilmelidir. Bana göre, yedi sene cumhurbaşkanlığı uzundur ve cumhurbaşkanı beş sene için seçilmelidir. Bu yetkiye ilave olarak parlamentoyu fesih müessesesi işler hale getirilmelidir. “Yapılacak iş nedir; yapılacak iş, seçilmiş kişiyi bu sıkıntıdan kurtarmaktır. Yani, eğer, ülke rahatsızlanmışsa, ülke, parlamentosunu tartışır hale gelmişse, parlamentosuna olan güveninde eksiklik olmuşsa, bunu devam ettirmenin bir yararı yok. O, zaaf oluyor, otoritede zaaf... O zaman, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanıyla, varsa Senato Başkanıyla danışarak, partilerle danışarak, seçimi yenileyebilir” diyerek Fransadaki yarı başkanlık sistemine benzeyen düzenlemeler konusunda Genel Kurula önerilerde bulunmuştur.³⁰

30 *Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları - 2.* Hasan Yılmaz (Ed.), Ankara: TBMM Yayını, 2011, s. 140-167.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 1 Ekim 2000 tarihinde 3. Yasama yılı açılış konuşmasını Genel Kurul'da gerçekleştirmiştir. Kuvvetler ayrılığı ve Hukuk Devleti ilkesinin önemine vurgu yapan Sezer, “Türkiye'nin kimi sorunlarının temelinde kurallara uymamak ve kurumsallaşamamak yatmaktadır” diyerek, kurallara uygun hareket etmenin en başta yönetenler için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Türkiye'nin çağdaş, demokratik uluslar topluluğu içindeki saygınlığını artırmak yönünde Anayasamızın gözden geçirilip, özgürlükçü, katılımcı, güvenceli, devlet organları arasında görev ve yetkileri dengeleyen, hukuk devleti ilkesini üstün kılacak bir anayasa oluşturulmasına gereksinim bulunduğunu belirterek, bu konuda milletvekillerine tarihî bir sorumluluk düştüğünü ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer, 1982 Anayasası'nın cumhurbaşkanına tanıdığı bazı güçlü yetkilerin, HSYK üye dağılımının, anayasal olarak yargı denetimi dışında kalan alanların, KHK ile ilgili düzenlemenin anayasal reform çerçevesinde yeniden ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan AB uyum sürecinin iyi değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

İrtica ile mücadelede de değinen Sezer “Yüce Meclisimizin ve temsil ettiği halkımızın bu konudaki duyarlılığı ve yasa uygulayıcılarının görev bilinci ve sorumluluğu bu savaşımın güvencesidir, irtica ile savaşımında gereksinme duyulan ve Yüce Meclisimize sunulan tasarıların ivedilikle yasalaşması ve etkin biçimde uygulamaya konulması, bu konuda başarıya ulaşmamızı sağlayacaktır” ifadelerine konuşmasında yer vermiştir.

Konuşmasında yolsuzlukla mücadelede uzun bir yer ayıran Cumhurbaşkanı Sezer, bu amaçla devlet yapılanması ve bir dizi politikanın benimsenmesine gereksinim bulunduğunun altını çizmiştir.³¹

XXI. Dönemde “son cumhurbaşkanı” hitabı yine Cumhurbaşkanı Sezer tarafından 1 Ekim 2002 tarihinde 4. Yasama Yılı açılışında gerçekleştirilmiştir. 11 Eylül saldırılarına vurgu yapan Sezer, Türkiye'nin son bir yılda yaşadığı sorunların, kimi köklü kararların alınması zorunluluğunu ortaya çıkardığı belirterek “Sorunlarımıza çözüm ararken geçmişe değil geleceğe bakmamız ve şu soruyu kendi kendimize sormamız gerekmektedir: Nasıl bir Türkiye istiyoruz?” diyerek bu soruyu “Yoksulluk, eğitimsizlik, yolsuzluk gibi temel sorunlarını çözmüş, bireylerinin hak ve özgürlüklerini en geniş biçimde güvence altına almış, çağdaş uluslar topluluğunun saygın üyesi durumuna gelmiş, gelişime açık, aydınlık bir Türkiye” ifadeleri ile cevaplamıştır. Bunun içinde devlet organları arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyen bir anayasal reforma gereksinim bulunduğunu belirten cumhurbaşkanı saydam bir devlet yönetimine kavuşabilmek için yasama dokunulmazlığı ile Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında soruşturmaya düzenleyen kuralların yeniden ele alınması da yararlı olacağını altını çizmiştir. Seze etkin bir Meclis için milletvekili sayısının dört yüze indirilmesi gerektiğini de konuşmasında ifade etmiştir.³²

31 a.g.e., s. 171-207.

32 a.g.e., s. 208-232.

7. XXI. Yasama Döneminde Başlıca İç ve Dış Gelişmeler

Yemin Krizi

2 Mayıs 1999 tarihinde açılan Meclis ilk oturumunu usul gereği en yaşlı üye Elazığ Milletvekili Ali Rıza Septioğlu başkanlığında gerçekleştirmiştir. FP İstanbul Milletvekili Merve Safa Kavakçı'nın Genel Kurul salonuna başörtüsü ile girmesi özellikle DSP sıralarının yoğun tepkisiyle karşılaşmış, buna karşılık FP'li milletvekilleri Kavakçı'nın Genel Kurul'a girişini alkışlamışlardır. DSP'liler İçtüzük gereği Kavakçı'nın başörtüsüyle Meclis toplantılarına katılamayacağını ileri sürmekteydiler. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit usul tartışmalarının uzaması üzerine söz alarak "...Burası devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz." şeklinde konuşması gerilimi arttırmış, DSP sıralarında milletvekilleri tempolu şekilde "dışarı ... dışarı" diye seslerini yükseltmişler, bu sırada DSP'nin kadın milletvekilleri kürsüyü işgal etmişlerdir. Oturum Başkanı Septioğlu olaylar üzerine birleşime 15 dakika ara vermiştir.³³

Tartışmalar sırasında Bülent Ecevit dışında, Trabzon Milletvekili ve Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, Sinop Milletvekili ve Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu ve Tunceli Milletvekili Kamer Genç oldukça hararetli şekilde Kavakçı'nın Genel Kurul salonundan çıkartılmasını istemişlerdir. Bostancıoğlu'nun "Mayoyla gelebilir mi ... mayoyla!" ifadesi, Kamer Genç'in "Sayın Başkan şu kadını çıkarın burdan... Bu laik Cumhuriyet'e başkaldırır... ifadeleri Türk siyasi hayatının yakın dönemine rengini verecek bir ayrışmanın söylemi haline gelecektir.

Başkan Ali Rıza Septioğlu olayda yatıştırıcı bir rol oynamaya çalışmış, tepkilere katılmadığını ima eden ifadeler kullanmış, ancak her seferinde sözleri Ecevit ve DSP sözcüleri tarafından kesilmiştir. Hatta Hikmet Sami Türk tarafından takındığı tutum nedeniyle usulsüz davranmakla itham edilmiştir.³⁴ DSP'nin Merve Safa Kavakçı'nın Genel Kurula başörtüsünü çıkartarak girmesi yönünde FP grubu düzeyinde yapmış olduğu girişim de sonuç vermeyince, Kavakçı'nın yemin etmesi mümkün olmamıştır.

İstanbul Milletvekili Kavakçı'nın, ABD vatandaşı olduğu ve bu durumu TBMM'ne bildirmediği gerekçesiyle DGM Cumhuriyet Başsavcısı Nuh Mete Yüksel'in hazırladığı fezlekeye istinaden Ağustos 1999'da dokunulmazlığı kaldırılacak, daha sonra Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan çıkartılarak milletvekilliği düşürülecektir.³⁵

Koalisyon Hükümetinin Kurulması

2 Mayıs 1999'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. 8 Mayıs'ta liderlerle görüşmelere başlayan Ecevit, ilk ziyaretini MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'ye yapmıştır. Her iki liderin de mesafeli ancak ortaklığa olumlu bir yaklaşım içinde oldukları gözlenirken, Bülent Ecevit ikinci ziyaretinde

33 *Hürriyet* 3 Mayıs 1999.

34 Yavuz, a.g.e., s. 32-33.

35 *Kavakçı-Türkiye Davası*, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi – Karar Çevirisi, 5 Nisan 2007, s. 2-3.

ANAP lideri Mesut Yılmaz'dan kurulacak bir hükümete katılım sözü almıştır. Dolayısıyla bu üç parti arasında bir koalisyon hükümetinin kurulması, DSP ile MHP arasında geçmişten gelen buzların eritilmesine yakından bağlı bir hale gelmiştir. Özellikle DYP'nin kurulacak bir hükümette yer almasına ANAP yönetiminin katı bir tutum takınması zaten MHP'yi kurulacak hükümet için tek alternatif konumuna getirmekteydi. DSP Genel Başkan Yardımcısı Raşan Ecevit'in bir mülakatta MHP hakkında kullandığı olumsuz ifadeler³⁶ ve Bülent Ecevit'in bu konuda aynı endişeleri taşıdığını dile getirmesi³⁷ koalisyon görüşmelerini zora sokmuştur. Koalisyonun kurulması noktasında yaşanan tıkanma alt düzeyde yapılan görüşmelerle zorlukla aşılmış ve 22 Mayıs 1999 tarihinde MHP yönetimi koalisyon hükümetine katılma kararı almıştır.

28 Mayıs 1999'da Cumhurbaşkanı Demirel tarafından onaylanarak göreve başlayan 57. Hükümette 36 Bakan görev alıyordu. Devlet Bahçeli ve Hüsamettin Özkan Başbakan Yardımcısı, Mesut Yılmaz ise Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapacaktı. Kabinede 16 Devlet Bakanlığı, 19 icracı bakanlık bulunmaktaydı. Ecevit ile birlikte DSP'den 13 isim, Devlet Bahçeli ile birlikte MHP'den 12 isim ve Mesut Yılmaz'la birlikte ANAP'tan 11 isim kabinede yer almıştır. 57. Hükümet Döneminde bu kabinede çok sayıda değişiklik olmuştur. En istikrarlı Parti olan MHP'de 4 kabine değişikliği olurken, DSP'de 9, ANAP'ta 10 isim değiştirilmiştir. Başka bir ifade ile kabinede toplam 23 değişiklik gerçekleşmiştir. Bu arada Mart 2001'de bakanlar kuruluna bir devlet bakanlığı daha eklenerek bu göreve Kemal Derviş dışarıdan atanmıştır.³⁸

Kabinenin genel yapısı içinde ilk dikkat çeken husus MHP'nin daha çok hizmet bakanlıklarını almış olmasıdır. Millî Savunma Bakanlığı dışında, MHP Bayındırlık, Sağlık, Ulaştırma ve Tarım'la ilgili bakanlıkları almıştır. Buna karşılık Adalet, Dışişleri, Kültür, Orman, Millî Eğitim, Çevre Bakanlıkları DSP'de, İçişleri, Çalışma, Maliye, Enerji ve Turizm Bakanlıkları ise ANAP'tadır. Bu dağılım koalisyon hükümetinin yönünü ve ortaklar arasındaki ilişkileri ileride yakından etkileyecektir. Hizmet bakanlıklarının MHP'de olması, partinin kendini gösterebilmesi ve oy tabanının genişletmesi açısından iyi bir stratejiydi. Ancak 17 Ağustos depreminde, bu tür büyük afetlere devlet kurumlarının hazırlıksızlığının maliyeti MHP'nin üzerine kalacaktır. Deprem sonrasında, hizmetlerle ilgili bakanlıklar büyük ölçüde MHP'li bakanların yönetimindeydi. Deprem sonrasında Sağlık Bakanı Osman Durmuş'un bazı açıklamaları ve Bayındırlık Bakanlığı ile ilgili tartışmalar basının gündemine oturmuştur.³⁹

Koalisyon protokolünde ortaklar kurulan hükümeti “uzlaşma ve atılım hükümeti” olarak tanımlıyor, demokrasi ve insan haklarının güçlendirilmesi, din duygularının siyasal amaç ve çıkar hesapları ile istismarını önleme kararlılığını, türbanın Cumhuriyetin temel niteliklerini hedef alan bir simgeye dönüştürülmesine karşı alınan önlemlerin titizlikle

36 Fikret Bila, “Raşan Ecevit'ten Bomba Gibi Sözler”, *Milliyet* 15 Mayıs 1999.

37 *Milliyet* 17 Mayıs 1999.

38 İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 3*. Ankara: TBMM Yayını, 2015, s. 2731.

39 *Hürriyet*, 22 Ağustos 1999; *Hürriyet*, 30 Ağustos 2001.

sürdürüleceği, bölücü terörle mücadelenin kararlılıkla sürdürüleceği, organize suç örgütleriyle kararlılıkla mücadele edileceği genel ilkeler olarak sıralanıyordu. Hükümet terörle mücadeleyi güçlendirmek amacıyla Pişmanlık Kanunu, Bankacılık Kanunu, dokunulmazlığın sınırlandırılmasına dönük Anayasa değişikliği, DGM'lerin yeniden düzenlenmesi, yerel yönetimler reformu, Siyasi Ahlak Kanunu gibi hedefleri öncelikli yasama alanları olarak belirlemişti. Protokolde sekiz yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretim uygulamasına devam edileceği, Kur'an kurslarına, ancak beşinci sınıfı tamamlayan öğrencilerin kanuni temsilcilerinin talep etmesi halinde Diyanet İşleri Başkanlığınca, Millî Eğitim Bakanlığının denetim ve gözetimi altında düzenlenecek yaz kurslarında devam edebileceği bir düzenlemenin yapılacağı belirtilmekteydi. Koalisyon programının dış politika kısmında Türkiye'nin AB üyeliği yönünde adımların kararlılıkla atılacağı ifade ediliyordu.⁴⁰

Hükümet programı 4 Haziran 1999 tarihinde TBMM Genel Kurulunda Başbakan Bülent Ecevit tarafından okunmuştur. 7 Haziran'da program üzerinde görüşmeler gerçekleştirilmiş ve Hükümet 9 Haziran'da 354 oyla güvenoyu almıştır.

Hükümet programı bir yönüyle 28 Şubat sürecinin kararlılıkla sürdürüleceğini ifade etmekte, diğer yandan insan hakları, demokrasi alanlarındaki geliştirici politikalar ve ekonomik iyileşme ile bu politikaları dengelemeyi amaçlayan bir içeriğe sahiptir. Koalisyon ortaklarının bu süreci okuma biçimi, 28 Şubat mağduru partilerin onlara anlayış göstermeleri gerektiği yönündeydi. Tek taraflı olarak belirlenmiş bu misyon fazlasıyla ekonomik ve sosyal politikadaki başarıya bağlıydı. Gelişmelerin seyri bu amacı destekleyici sonuçlar doğurmayacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Seçimi

1982 Anayasası'nda cumhurbaşkanına tanınan stratejik yetkilerin önemi 28 Şubat sürecinde daha iyi anlaşılmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel'in yetkilerini RP-DYP koalisyonuna karşı kurum ve örgütlerle iş birliğine giderek kullanması 28 Şubat sürecinde belirleyici olmuştur. Demirel'in görev süresinin 2000 yılının Mayıs ayında dolacak olması, Türkiye siyasetinde her zaman yaşandığı gibi Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kritik hale getirmiştir. Başbakan Ecevit başlangıçta, 1982 Döneminde belki de en uyumlu cumhurbaşkanı – hükümet ilişkilerinin devam etmesinden yana bir tutum sergilemiştir. Mevcut durumun sürdürülmesi, ancak bir Anayasa değişikliğiyle mümkün olabilirdi. Ecevit'in önerisi cumhurbaşkanının görev süresinin yedi yıl yerine, 5+5 olmak üzere iki döneme çıkartılması yönündeydi. Bu değişiklik Demirel'e tekrar seçilebilme yolunu açacaktı.

Ortakların uzlaşması ile 406 milletvekilinin ortak imzasıyla değişiklik teklifi Meclis gündemine getirildi. Başbakan Ecevit teklifin kabulünü sağlamak için açık oyla teklifin oylanmasını bile istemiştir. İlk tur oylamada imza sayısının çok altında kalınması, önerge sahiplerinin bile imzalarının arkasında durmayacaklarını göstermiştir. 5 Nisan 2000'de yapılan ikinci tur oylamada evet oyları 303'te kalınca (en az 330 gerekiyordu) değişiklik önerisi reddedilmiş oldu.⁴¹

40 Neziroğlu ve Yılmaz, *a.g.e.*, s. 2725-2730.

41 Muharrem Sarıkaya, "Ecevit'in Taktiği", *Hürriyet*, 6 Nisan 2000.

Cumhurbaşkanlığı konusunda belirsizlik sürerken Genel Kurmay Başkanlığı 14 Nisan'da bir basın açıklaması yaparak, Türk silahlı kuvvetlerinde cumhurbaşkanı olacak zat hakkında ilkeler ve arzu edilen nitelikler bazında değerlendirmelerin bulunduğunu, bu değerlendirmelerin gerektiğinde ilgili zeminlerde dile getirildiği ifade etmiştir. Asker açıkça cumhurbaşkanı seçimleri konusunda yaşanan belirsizliğin Mecliste kilit parti konumuna gelen FP ile diğer partilerin bir isim üzerinde pazarlığa girilmesi ihtimaline karşı açık bir uyarı yapmaktaydı.⁴²

Bu ortamda Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in ismi Cumhurbaşkanlığı için gündeme gelmiştir. Başkanlığı dönemindeki yaklaşımı nedeniyle birçok kesimin dikkatini çeken Sezer'in ismi liderler arasında genel kabul bulmuştur. 25 Nisan 2000 tarihinde TBMM'de beş parti liderinin ortak imzasıyla Ahmet Necdet Sezer Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiştir. Önergede Recai Kutan ve Tansu Çiller'in adının da bulunması Sezer ile ilgili beklentilerin büyük olduğunu göstermektedir. Sezer, 5 Mayıs 2000'de üçüncü tur oylamada TBMM tarafından 330 oy alarak Cumhurbaşkanlığı Makamına seçilmiştir. Bu oy sayısı, Sezer'i aday gösteren partilerin toplam milletvekili sayısına denk gelmemektedir. Oylamada FP'den Nevzat Yalçıntaş'a 113, MHP'den Sadi Somuncuoğlu'na 43 oy, DYP'den Rasim Zaimoğlu'na 24 oy verilmiştir.⁴³ Seçimlerde aday olan Yıldırım Akbulut ve Doğan Güreş daha sonra adaylıktan çekilmişlerdir. Ayrıca bağımsız milletvekili Mail Büyükerman seçime adaylığını koymuş ve üçüncü tur oylamaya katılmıştır.

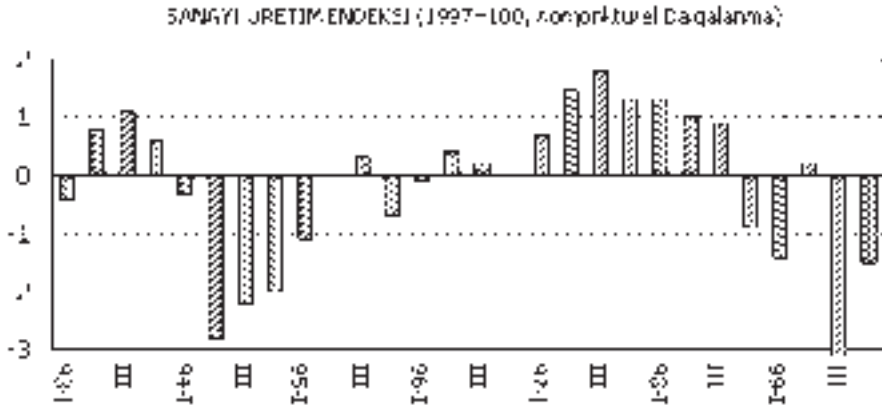
Deprem ve Ekonomik Krizler

17 Ağustos 1999 Körfez Depremi ve devamında yaşanan 2000 ve 2001 krizleri XXI. Dönem açısından üzerinde durulması gereken diğer önemli bir gelişmedir. Deprem, Türkiye'nin gerek işgücü gerekse ekonomik etkinlik bakımından ağırlığı oluşturan Marmara Bölgesinde yaşanmıştır. Depremden etkilenen 7 ilin GSMH içindeki payı %34,7, sanayi katma değeri içindeki payı ise %46,7 seviyesindedir. Bölge petrol arıtımı, petro-kimya, tekstil, metal ana sanayi ve otomotiv sektörlerinde üretim, montaj ve bakım ve lastik üretiminde önemli bir ağırlığa sahip bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak kişi başına düşen gelir düzeyi olarak Türkiye ortalamasının oldukça üstünde bir gelir yapısına sahiptir. Dolayısıyla deprem, tüketim talebi açısından da ülke genelini ilgilendiren bir etkide bulunmuştur. Depremin diğer bir olumsuz etkisi kamu finansmanı üzerinde yarattığı baskıdır. Altyapı ve üretim tesislerinin uğradığı hasarların karşılanması için gereken kamu harcamaları, vergi kayıplarının doğuracağı gelir kaybı ile birleşince ülke ekonomisi üzerinde ağır bir yük oluşmuştur. 1999 yılının sonuna gelindiğinde, deprem sanayi üretiminin genelinde % 4,8'lik bir kayba neden olmuştu. Bu kayıp özel sektörde % 7,8'i bulmaktaydı. Alt sektörler açısından bakıldığında kayıp, Makine üretiminde % 14,7'ye, taşıt üretiminde % 25,8'e, tekstilde % 11,4'e ulaşıyordu. Aşağıdaki grafik depremin ekonominin geneli üzerindeki olumsuz etkisinin, genel bir ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılından çok daha derin olduğunu göstermektedir.⁴⁴

42 Burhan Ekinci, "Anayasa Değiştirilmedi, O Cumhurbaşkanı Oldu", *Al Jazeera Türk*, 8 Ağustos 2014.

43 Yavuz, *a.g.e.*, s. 781.

44 *Konjonktür Değerlendirme Raporu*, Ankara: DPT, 2000.

Şekil 1. 1993-1999 Sanayi Üretim Endeksi

Kaynak: DPT (2000).

İkinci olarak Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri, Körfez Depreminin yol açtığı sorunlardan çok daha derin bir ekonomik gerileme dönemine girilmesine kaynaklık etmiştir. Kasım 2000 krizi birçok nedenden kaynaklanmıştır ve Ülkenin yaşadığı en ağır ekonomik gerileme sürecini başlatmıştır. Devlet bankalarının görev zararlarının getirdiği mali yük, depremin bütçe harcamaları üzerindeki olumsuz etkileri, özelleştirmenin beklenen başarıyı gösterememesi ve diğer birçok unsur krizin nedeni olarak gösterilmektedir. Kasım 2000 krizi yabancı sermayenin Ülkeden hızla çekilmesi sonucunu doğurmuş, gecelik borçlanma faizleri %210'a çıkmış, borsada büyük düşüşler yaşanmıştır. Merkez Bankasının kaybı 6 milyar doları bulmuştur. Krizin olumsuz etkilerinden biri piyasalarda güvensizlik ortamının yaygınlaşmasıdır. Yaygın güvensizlik piyasaları spekülative gelişmelere oldukça duyarlı hale getirmiş ve krizden üç ay sonra 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında cumhurbaşkanı ve başbakan arasında yaşanan tartışma ikinci bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. Bankalar arası gecelik faizler % 6200'e çıkmış, Merkez Bankasının kaybı 23 Şubat'a kadar geçen süre içinde 5.5 milyar dolara ulaşmıştır. Mayıs 2001'de bazı bakanlarla, Kemal Derviş arasındaki anlaşmazlıklar, Mayıs 2002'de ise Başbakan Ecevit'in sağlık sorunlarının ortaya çıkmasıyla gündeme gelen tartışmalar % 20'lere varan fiili devalüasyonların yaşanmasına neden olmuştur.⁴⁵

Genel olarak bakıldığında, Ağustos 1999'dan Mayıs 2002'ye kadar Türkiye üç büyük ve çok sayıda küçük ekonomik kriz dalgasıyla karşı karşıya kalmış ve bu süreç siyasal gelişmelere son derece duyarlı, güvenini yitirmiş bir piyasanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Krizlerin önemli bir diğer sonucu, hükümetin piyasa üzerindeki etkinliğini giderek yitirmesi, daha önemlisi IMF ile imzalanan bir dizi anlaşmanın hükümetin ekonomi üzerindeki inisiyatifini önemli ölçüde sınırlamasıdır. IMF ile Aralık 1999'da bir stand-by anlaşması imzalanmış, Temmuz 1999'da imzalanan "Yakın İzleme Anlaşması" ile öngörülen istikrar programı 2000 yılında yürürlüğe konulmuştur. IMF Kasım krizinden hemen sonra 7.5 milyar dolar tutarında

45 Mehmet H. Bilgin, Gökhan Karabulut, Hakan Ongan, *Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Yapıları Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2002, s. 49.

ek rezerv olanağını Türkiye'ye sağlamış, Şubat 2001 krizinden sonra da Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş Ekonomiden Sorumlu Devlet bakanı olarak göreve atanmış ve 14 Nisan 2001 tarihinde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulamaya konulmuştur. Krizler partiler üstü bir uzmanın Kemal Derviş'in bakan olarak kabineye dahil olması sonucunu doğurmuştur. Bu durumun bir sonucu, siyasal otoritelerin politika belirleme konusundaki inisiyatifinin küresel finans kuruluşları tarafından sınırlandırılmış olmasıdır. Artık hükümetler toplumsal gruplar üzerinde dengeleyici, cezalandırıcı, destekleyici rollerinde uluslararası finans bürokrasisinin belirlediği politikalara daha çok bağımlı durumdadırlar. 57. Ecevit Hükümetinde bakanlar arasında yaşanan gerilimlerde, hatta hükümetin dağılmasında; AK Partinin 2002 seçimlerinde büyük oranda oy aldığı Karadeniz ve Orta Anadolu'daki tarımsal gruplarla koalisyon hükümetinin yaşadığı sorunlarda bu durumun birçok örneğini bulmak mümkündür. Yoksulluğa yönelik önlemlerde, sağlık ve eğitim hizmetlerinde, kısaca sosyal harcamalarda gidilen kısıtlamalar, yerelde yaşanan sorunları daha da derinleştirmiştir.

Dolayısıyla koalisyon hükümetinin 28 Şubat sonrasında arayış içindeki seçmene karşı belki de tek çıkış yolu olan ekonomide iyileşme bu dönemde gerçekleşmediği gibi, tersine yaşanan ardıl ekonomik krizler gerek ortaklar arasında, gerekse partilerin seçmen tabanında erozyon yaşanmasına neden olmuştur.

Depremlerden sonra Türkiye'ye iki önemli ziyaret gerçekleşmiştir. Kasım 1999'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve ABD Başkanı Bill Clinton Türkiye'yi ziyaret etmişler. Bu çerçevede Aliyev'e Çankaya Köşkü'nde düzenlenen bir törenle Uluslararası Barış Ödülü verilmiş, Clinton ise 14 Kasım 1999 tarihinde TBMM Genel Kurulunda milletvekillerine hitap etmiş ve kendisine Çankaya Köşkü'nde düzenlenen bir törenle “Devlet Şeref Madalyası” takdim edilmiştir.

Deprem sonrasında yaşanan önemli bir uluslararası gelişme 11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki AB zirvesinde Türkiye'nin tam üyelik adaylığının ilan edilmesi olmuştur. Bu gelişme yukarıda değinildiği gibi XXI. Dönem yasama faaliyetlerinin yönünü belirleyici bir süreç başlatmıştır.

11 Eylül Saldırısı

XXI. Dönem yasama faaliyetleri açısından en önemli dış gelişmelerden biri hiç şüphesiz 11 Eylül 2001 tarihinde New York Dünya Ticaret merkezine yapılan terör saldırısıdır. Saldırıda çok sayıda masum insan hayatını kaybederken, bu saldırı küresel ölçekte etkileri hissedilecek bir süreçte başlangıcını oluşturmuştur. Ekim 2001'den başlayarak ABD, Afganistan operasyonunun başlatmış, ülkede hâkim olan Taliban yönetimi ve saldırılardan sorumlu tutulan El-Kaide örgütü lideri Usame bin Ladin'i hedef almıştır. ABD yönetimi 11 Eylül saldırılarını, küresel ölçekte terörü ortadan kaldırma stratejine gerekçe yapmış, oldukça tartışmalı bir biçimde saldırılarla Irak yönetimini ilişkilendirmiş ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeden bazı talepleri gündeme getirmiştir. 10 Ekim 2001 tarihinde TBMM, Bakanlar Kurulunun talebi üzerine yurtdışına asker gönderme ve yabancı askerlerin Türkiye'de konuşlandırılmasına izin veren bir tezkereyi onaylamıştır.⁴⁶

46 TBMM Tutanak, 21. Dönem 71. Cilt 5. Birleşim, s. 231.

Sağlık Sorunlarının Gölgesinde Parçalanma ve Erken Seçim Süreci

Koalisyon hükümetinin ilk ciddi sınavı Öcalan'ın yakalanması ve AB üyelik sürecinin bir yansıması olarak gündeme gelen ölüm cezasının kaldırılmasına yönelik tartışmalarla olmuştur. 12 Ocak 2000 tarihinde toplanan Liderler Zirvesinde Devlet Bahçeli bu konuda ikna edilmiş, ancak MHP içinde bu sürece soğuk tutum hükümetin son saatlerine kadar sürmüştür. MHP ölüm cezasının kaldırılması yönünde somut bir adım atmamış, sorun ancak erken seçimin arifesinde muhalefet partilerinin destek vermesiyle aşılabilmektedir. İlk uyum paketi 19 Şubat 2002 tarihinde Meclis gündemine getirilebilmiş, TCK'nın 159. ve 312. maddeleri ile Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. ve 8. maddeleri değiştirilmiştir. DGM'lerin görev alanına giren konularda gözüaltı süresi 15 günden 4 güne indirilmiştir. 9 Nisan 2002 tarihinde yürürlüğe giren ikinci uyum paketiyle Dernekler Kanunu ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu değiştirilmiş, siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır. Son olarak 9 Kasım 2002 tarihinde azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmelerinin önündeki engelleri kaldıran AİHM kararları doğrultusunda yeniden yargılamaya imkan tanıyan ve ölüm cezasını kaldıran değişiklikler yasalaşmıştır.⁴⁷

XXI. Yasama Döneminde sorun sadece koalisyon ortakları arasında yaşanmamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yetkilerini kullanma tarzı başta Başbakan Ecevit olmak üzere bazı hükümet üyelerini rahatsız etmiş, aralarındaki anlaşmazlıklar zaman zaman kamuoyuna yansımıştır. Hatta Kasım 2000'de yaşanan ekonomik krizin ardından yapılan bazı yorumlar krize neden olarak cumhurbaşkanı ile hükümet arasındaki uyumsuzluğu göstermekteydi.⁴⁸ 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında yaşanan tartışmanın arka planında bu gerilim bulunmaktaydı. Ecevit ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan toplantı salonunu terk ettiler. Başbakan Ecevit yaşanan tartışmaları basın mensuplarına açıklarken yanlarında diğer Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz da bulunuyordu. Bakanlar Kurulu acilen toplanarak cumhurbaşkanından özür beklenildiği yönünde bir açıklama yaptı.⁴⁹ Yaşanan tartışmanın bu dönemde yaşanan üçüncü ve en büyük kriz dalgasını başlattığına yaşanan ekonomik krizlerin ele alındığı bölümde değinilmişti.

Ekonomik krizin derinleşmesi ve Kemal Derviş'in kabineye dahil olmasından sonra, özellikle MHP'li bakanlar ile ANAP'lı bakanlar arasında yaşanan görüş ayrılıkları belirgin hale gelmiştir. MHP'liler IMF merkezli hızlı reform sürecinden rahatsızdılar. ANAP ise bu politikalara açık destek vermekteydi. Tartışmaların bir hükümet krizine dönüşmeden yumuşatılması görevi liderlere, bilhassa Başbakan Ecevit'e düşüyordu.

Bu arada önemli bir gelişme FP cephesinde yaşanmıştır. Partinin 14 Mayıs 2000 tarihli Kongresinde Recai Kutan karşısında Abdullah Gül parti başkanlığı için adaylığını koymuştur. Bu dönemin seçmen tabanında ve partiler düzeyinde bir arayış dönemi olduğuna

⁴⁷ *Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri*. Ankara: Başbakanlık, 2007, s. 3-4.

⁴⁸ Yavuz, *a.g.e.*, s. 7.

⁴⁹ *Hürriyet*, 21 Şubat 2001.

değnilmişti, bu olay arayışın millî görüş geleneğinin tabanına kadar uzandığını göstermesi yönüyle önemlidir. Yapılan seçimde Abdullah Gül'ün aldığı 521 oya karşılık, Recai Kutan 633 oyla genel başkan seçilmiştir. Oy dağılımı arayışın yüzeysel olmadığını da göstermiştir.

7 Mayıs 1999 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın açtığı dava sonucunda Anayasa Mahkemesi 22 Haziran 2001 tarihinde FP'yi kapatmasıyla bu arayış kurumsal düzeyinde de sonuç doğuracaktır. FP yerine kurulan SP'de Erbakan'ın desteğindeki kadrolar toplanırken yenilikçi kanat SP'ye katılmayıp 14 Ağustos 2001 tarihinde AK Parti'yi kurdular. AK Parti kurulduğunda kurucu listede 51 milletvekilinin ismi yer alıyordu. Buna karşılık Parti'nin lideri Recep Tayyip Erdoğan milletvekili değildi. Erdoğan, başarılı İstanbul Büyükşehir Başkanlığı döneminde, Aralık 1997'de Siirt'te yapmış olduğu bir konuşma, daha doğrusu Ziya Gökalp'in bir şiirini okuması gerekçe gösterilerek tartışmalı şekilde Diyarbakır DGM tarafından aldığı hapis cezası nedeniyle siyasi yasaklı konumuna getirilmiş ve 26 Mart 1999'da Kırklareli Pınarhisar cezaevine girmişti. Buna karşılık süreç Erdoğan ve AK Parti'yi dile getirdikleri söylemlerle Türkiye siyasetine son dönemde rengini veren toplumsal arayışa kurumsal bir karşılık oluşturulması noktasında güçlü bir alternatif olarak öne çıkaracaktır.⁵⁰

4 Mayıs 2002 tarihinde başbakanın rahatsızlığı nedeniyle özel bir hastaneye yatırılması ile bu süreç farklı bir yöne evrilecektir. 5 Mayıs'ta taburcu edilmesine rağmen, Ecevit'in dinlenme döneminin uzaması, sağlığı ve görevini sürdürüp sürdüremeyeceği yönündeki tartışmaları gündeme taşımıştır. Bülent Ecevit, cumhurbaşkanı ile olağan toplantısına gidemediğinden, görüşme Ecevit'in evinde gerçekleştirilmiş, yine Meclis Başkanı ile evinde görüşebilmiştir. 17 Mayıs'ta Başbakan Bülent Ecevit bu kez kaburgasındaki kırıklar ve sol bacağındaki sorun nedeniyle tekrar hastaneye yatırılmıştır.⁵¹

Bülent Ecevit 27 Mayıs'ta (on gün sonra) hastaneden taburcu edildi. Ancak 30 Mayıs'taki MGK toplantısına hastalığı nedeniyle katılamadı. Yine, 7 Haziran'da cumhurbaşkanının daveti ile düzenlenen, AB uyum sürecinin ele alınacağı Liderler Zirvesine de katılamadı. Bülent Ecevit bu toplantı için partisinden bir isme vekalet vermemişti. 20 Haziran'daki DSP grup toplantısına da başbakanın katılamaması, Parti içinde de Ecevit'in geleceği konusunda görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkaracaktır. Uluç Gürkan başkanlığındaki bir grup DSP'li bir bildiri yayınlarak Ecevit'e görevden çekilme çağrısı yaptılar.⁵²

Bülent Ecevit uzun bir süre sonra 27 Haziran'da DSP Grup toplantısına katılabilmiş ve aynı gün cumhurbaşkanını ziyaret etmiştir. Ancak bir gün sonraki MGK toplantısına yine katılamamıştır. 4 Temmuz 2002 tarihinde koalisyon liderleri arasında yapılan bir toplantıda Ecevit'in vekalet vererek bir süre dinlenmesinin gündeme getirildiği yönünde haberler basına yansımıştır.⁵³ Toplantıdan bir gün sonra DSP Grup Başkanvekili Emrehan Yazıcı'nın, Başbakan Yardımcısı Hüsametdin Özkan'ı Ecevitlere yönelik kampanyanın içinde bulunmakla

50 Süreç için Bkz. *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Siyaset*. Nebi Miş – Ali Aslan (Ed.), İstanbul: SETA, 2018.

51 Yavuz, *a.g.e.*, s. 23.

52 *Hürriyet* 25 Haziran 2002.

53 *Hürriyet* 5 Temmuz 2002.

suçlayan bir konuşma yapmasının ardından,⁵⁴ 7 Temmuz'da MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli 3 Kasım tarihinde erken seçim yapılabileceğini açıklayarak, bir yerde koalisyona son noktayı koymuştur.⁵⁵

8 Temmuz'da Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan, Kültür Bakanı İstemihan Talay, 9 Temmuz'da DSP'den Devlet Bakanı Hasan Gemici, 11 Temmuz'da Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve partilerinden istifa ettiklerini açıkladılar. 63 milletvekilin DSP'den ayrılmasıyla 22 Temmuz 2002 tarihinde İsmail Cem liderliğinde YTP kurulmuştur. 10 Ağustos'ta da Kemal Derviş bakanlıktan istifa ettiğini açıkladı. Kemal Derviş, beklenenin aksine Cem ve Özkan ile hareket etmeyip 23 Aralık'ta CHP'ye katılacaktır.⁵⁶

Yaklaşan seçimlerde listelerde yer bulamayan milletvekillerinin ve erken seçimin İsmail Cem başkanlığında kurulan YTP'yi hazırlıksız yakalayacağını düşünenlerin başını çektiği bir grubun erken seçim yapılmaması yönünde başlattıkları girişimin (küskünler hareketi) başarısızlıkla sonuçlanması ile Türkiye erken seçim sürecine girmiştir.

54 *Hürriyet* 5 Temmuz 2002.

55 *Hürriyet*, 7 Temmuz 2002.

56 Onur Karahanoğulları, "Tatilsiz Siyaset", *AÜSBF Dergisi*, 52/3, 2002, s. 185-186.

SONUÇ: XXI. YASAMA DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

21. Yasama Dönemi Türkiye siyaseti açısından gerek dönem öncesinde gerekse dönem süresince yaşanan olayların sonucu olarak bir sürecin sonunu getirmiştir. Her şeyden önce 28 Şubat sürecinin Türkiye siyasetinin geleceğine ilişkin nasıl bir yöne evrileceği Meclisteki partilerin yaklaşımına ve üretilecek politikalara yakından bağlıydı. Seçim sonuçlarının belli bir siyasi partiyi öne çıkarmaması ve seçimler sonrasında kurulan hükümette DSP ve ANAP gibi 28 Şubat destekçisi iki partinin yer alması o dönemde üretilen politikaların konsolide edileceği bir sürece işaret etmekteydi. Ecevit dışında diğer ortaklar sürecin tabanları açısından sorunlu olduğunun farkındaydılar ve bu iğreti konumun, ancak diğer ekonomik ve sosyal politikalarındaki başarı ile telafi edilebileceğini de görmekteydiler. Koalisyon ortakları aslında, 28 Şubat dahil, hiçbir konuda ortak bir ideolojik zemine sahip değildiler. Üstelik hükümet, bu açıdan koalisyonun en zayıf halkası olan MHP'ye aşırı ölçüde bağımlı durumdaydı. Dolayısıyla koalisyonun ömrü parti liderlerinin kendi aralarındaki anlayışlarına ve tabanlarını ikna yeteneğine de yakından bağımlıydı. Daha başlangıçta ölüm cezasının kaldırılması ve AB uyum yasaları konusunda yaşanan görüş ayrılıkları, seçimlerden yaklaşık dört ay sonra yaşanan büyük Marmara depreminin tetiklediği ekonomik ve sosyal krizlerle birlikte derinleşmiştir. Özellikle 2002 krizinden sonra AB sürecine ve IMF politikalarına bağımlılık MHP ile ANAP arasındaki görüş ayrılıklarını açık bir çatışmaya dönüştürmüş, Bülent Ecevit'in arabulucu rolü de, Ecevit'in sağlık sorunlarının öne çıkması ve DSP içinde IMF çizgisine yakın bir bölünmenin gerçekleşmesiyle anlamını yitirmiştir. Yaşananlar Türkiye'de siyasetin, siyaset dışı aktörlerin yönlendirilmeleriyle oluşturulan yapay birliktelikler eliyle yürütülemeyeceğini, demokrasiye yön veren dinamiklerin sosyal ve ekonomik politikalar temelinde daha köklü birliktelikler etrafında sürece hâkim olması gerektiğini bütün açıklığıyla göstermiştir.

Ancak yaşanan süreç 12 Eylül sonrasında ortaya çıkan politik aktörler ve siyasi partiler için yıpratıcı olmuştur. Aslında bu yıpranma 1990'lı yıllarda yapılan seçimlerde tercih kaymalarında yaşanan yüksek oynaklıkla kendini zaten göstermekteydi. Bir yerde yaşanan bu gelişmeler, bu arayışı doğrudan Meclis çatısı altına taşımış ve bu dönem çok sayıda partinin Meclis'te sonradan temsil edildiği bir dönem olmuştur. Belirtiliği gibi, başlangıçta beş partiden oluşan Meclis bileşimi dönem sonunda 12 partili bir bileşime dönüşmüştür. Bunlardan üçü Meclis çatısı altında kurulan partilerdir ve bu partilerden ikisi (AK Parti ve YTP) büyük partilerden yaşanan kopmalarla kurulan partilerdir. Başka bir ifade ile 21. Dönem artık siyasette eski siyasal aktör ve partilerin meşruiyet kaybının görünür hale geldiği, buna karşılık seçmendeki arayışa cevap vermek üzere kurumsal alternatif arayışlarının öne çıktığı bir döneme de karşılık gelmektedir.

Yasama faaliyeti açısından dönemin en önemli gelişmesi 1999 ve 2001 yıllarında gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri ve devamında uyum kanunlarının Meclis tarafından kabul edilmesi olmuştur. Özellikle 1982 Anayasası'nın kısıtlayıcı hak ve özgürlükler rejiminin demokratikleşmesinde önemli değişiklikler bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Değişiklikler ve kanunların çıkartılmasında muhalefet partilerinin sürece verdiği destek bu konuda uyumlu bir yasama sürecinin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ancak yukarıda özetlendiği gibi, bu birliktelik farklı dinamiklerden beslendiği için ve bu birlikteliği genel bir demokratikleşme sürecine yönlendirme noktasında siyasi irade boşluğu nedeniyle mümkün olamamıştır.

KAYNAKLAR

Alkan, H. ve Ateş, N. (2004). “21. Dönem TBMM’de Siyasal Temsil ve Yasama Etkinliği”, *ÖNERİ: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, ss. 129-143.

Alpkaya, F. (1999). “Seçim Sonuçları Üzerine Bazı Gözlemler ve Öngörüler”, *Birikim*, Sayı 122, <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5803/secim-sonuclari-uzerine-bazi-gozlemler-ve-ongoruler#.Xidcuv4zbIU>

Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri. (2007). Ankara: Başbakanlık Yayını.

Bila, F. “Rahşan Ecevit’ten Bomba Gibi Sözler”, *Milliyet* 15 Mayıs 1999.

Bilgin, M. H., Karabulut, G., Ongan, H. (2002). *Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Yapıları Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

Bin Yılın Sonu 28 Şubat, 3 Cilt, (2012). (Ed. Abdurrahman Babacan), İstanbul: Pınar Yayınları.

Cronin, E. K. (2010). “How al-Qaida Ends”, *Contending with Terrorism: Roots, Strategies, and Responses*. (Eds. Michael E. Brown, Owen R. Coté, Jr., Sean), Cambridge: The MIT Press, s. 377-418.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, (2005). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çınar, A. & Arıkan, B. (2002). “The Nationalist Action Party: Representing the State, the Nation or the Nationalists?”, *Turkish Studies*, 3(1), ss. 25-40.

Ekinci, B. “Anayasa Değiştirilmedi, O Cumhurbaşkanı Oldu”, *Al Jazeera Türk*, 8 Ağustos 2014.

Karahanoğulları, O. (2002). “Tatilsiz Siyaset”, *AÜSBF Dergisi*, 52(3), ss. 181-189.

Kavakçı-Türkiye Davası. (2007). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi – Karar Çevirisi, Ankara: Dışişleri Bakanlığı.

Konjonktür Değerlendirme Raporu. (2000). Ankara: DPT.

Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Siyaset. (2018). (Ed. Nebi Miş – Ali Aslan), İstanbul: SETA.

Milletvekili Genel seçimleri 1923-2011, (2012). Ankara: TÜİK.

Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2015), *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 3*. Ankara: TBMM Yayını.

Özbudun, E. (2009). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Rakamlarla 28 Şubat Raporu. (2014). Ankara: Eğitim-Bir-Sen.

Sarıkaya, M. “Ecevit’in Taktiği”, *Hürriyet*, 6 Nisan 2000.

Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları – 2. (2011). (Ed. Hasan Yılmaz), Ankara: TBMM Yayını.

TBMM Tutanak Dergisi (XXI Dönem), C. 1, C. 2, C. 6, C. 11, C.12, C. 13, C. 20, C.23, C. 34, C. 38, C.41, C. 50, C. 51, C. 58, C 65, C. 67, C. 69, C. 71, C. 75, C. 76, C. 78, C. 80, C. 81, C. 84, C. 91, C. 93, C. C. 95, C. 101, Yavuz, C. (Ty). *Parlamento Tarihi TBMM - XXI. Dönem (1999-2002)*, Cilt I. Ankara: TBMM Yayını.

Gazeteler

Hürriyet 3 Mayıs 1999.

Hürriyet 22 Ağustos 1999

Hürriyet 30 Ağustos 2001.

Hürriyet 21 Şubat 2001.

Hürriyet 25 Haziran 2002.

Hürriyet 5 Temmuz 2002.

Hürriyet 5 Temmuz 2002.

Hürriyet 7 Temmuz 2002.

Milliyet 17 Mayıs 1999.

XXII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
(19 KASIM 2002-3 HAZİRAN 2007)

AYŞE ASLIHAN ÇELENK

XXII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (19 KASIM 2002-3 HAZİRAN 2007)

Ayşe Aslıhan Çelenk*

GİRİŞ

XXII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, oluşumu itibarı ile Türk siyasal hayatında büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. XXII. Dönem Parlamentosunu oluşturan 3 Kasım 2002 seçimleri Türk seçmeninin yaşanan ekonomik ve siyasal kaos durumuna bir cevabı olmuş ve daha önce Mecliste temsil edilen tüm siyasal partileri parlamento dışı bırakarak yepyeni bir Meclis profili ortaya çıkarmıştır. Bu profilin oluşmasında önceki dönemde yaşanan ekonomik ve siyasal krizlerle seçimlerin hemen öncesinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) seçmen için yeni ve temiz bir alternatif oluşturmasının etkisi büyüktür.

1990'lar ile 2000'li yılların başı Türkiye açısından ekonomik ve siyasal kriz yılları olarak tanımlanabilir. 1994, 1998 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler koalisyon hükümetleri tarafından iyi yönetilememiş ve istikrarsızlığa yol açmıştır.¹ Bu ekonomik kaos haline ek olarak siyasal istikrarsızlık da 3 Kasım 2002 seçimleri ile oluşan parlamento yapısını şekillendirmiştir. 1990'ların başından itibaren görevde olan koalisyon hükümetleri halkın ekonomik ve siyasal beklentilerini karşılama konusunda başarısız olmuştur. Ayrıca, 28 Şubat süreci, Refah Partisi'nin kapatılması, faili meçhul cinayetlerin artması, ortaya çıkan yolsuzluklar ve tıkanıklık yaşanan Avrupa Birliği (AB) reform süreci, seçmeni yeni alternatifler aramaya yöneltmiştir.

Bu sorunları ve seçmenin beklentilerini iyi okuyarak ekonomik ve siyasal istikrar odaklı bir söylem benimseyen yeni bir parti olan AK Parti² ile mevcut kaos ortamında Meclis ve dolayısıyla yürütme dışında olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yeni seçenekler olarak 3 Kasım 2002 seçimleri ile parlamentoda temsil edilme hakkı kazanmışlardır.

Bu iki parti ve bağımsız milletvekillerinden oluşan yeni meclis beklentilerin yüksek olduğu ve ekonomik ve siyasal darboğazı açacak reformları gerçekleştirilmesi gereken bir parlamento olmuştur. Uzun bir aradan sonra ilk kez bünyesinden tek parti iktidarı çıkaran Parlatentonun bu beklentileri karşılayan ve önemli reformlara imza atan bir parlamento olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönem; "istikrar" ve "hızlı reform dönemi" olarak tanımlanabilir. Ancak; XXII. Dönemin faaliyetlerini incelemeyen önce bu parlamentoyu oluşturan seçimler, hukuki alt yapı ve siyasal sistem ile dönemin önemli ekonomik ve siyasal olaylarını ortaya koymak yerinde olacaktır.

* Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

1 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

2 Ayşe Aslıhan Çelenk, "Institutionalization of Power Politics: The Case of Political Islam in Turkey", *Journal of Power*, V: 2(3), s. 369-381, 2009.

I. ÖNE ÇIKAN SOSYO-EKONOMİK VE POLİTİK GELİŞMELER

XXII. Dönem Parlamentosu 3 Kasım 2002 seçimleri ile oluşmuş ve 19 Kasım 2002 tarihinde resmen görevine başlamıştır. 24 yıl aradan sonra beş yasama yılını da tamamlayarak siyasal istikrar anlamında bir ilke imza atan 22. Dönem Parlamentosu gerçekleştirdiği yasama faaliyetleri ile önceki dönemin siyasal ve ekonomik belirsizliğini ortadan kaldırarak ülkeyi normalleştirmeye yönelik önemli adımlar atmıştır. Bu faaliyetlerin Türk siyasal hayatındaki önemini anlayabilmek için öncelikle bu parlamentoyu oluşturan siyasal durum ve seçim süreci ile dönemin siyasal ve ekonomik gelişmelerini incelemek yerinde olacaktır.

A. SEÇİME GİDERKEN SİYASAL PARTİLER VE DURUMLARI

3 Kasım 2002 tarihinde erken seçime girme kararı 8 partinin temsil edildiği oldukça parçalanmış bir parlamento tarafından alınmıştır. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) kararı ile seçime 18 parti katılmıştır. Bu partiler; AK Parti, Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), CHP, Demokratik Sol Parti (DSP), İşçi Partisi (İP), Millet Partisi (MP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖDP), Türkiye Komünist Partisi (TKP), Yurt Partisi (YP), Anavatan Partisi (ANAP), Büyük Birlik Partisi (BBP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Doğru Yol Partisi (DYP), Liberal Demokrat Parti (LDP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Saadet Partisi (SP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Genç Parti (GP) olarak sıralanmıştır.³

Bu partilerden Mecliste temsil edilmekte olan AK Parti ve SP; Fazilet Partisi'nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılması sonucunda ortaya çıkan iki partidir. DSP, ANAP ve MHP mevcut koalisyon hükümetinin ortakları olarak seçimlere girmiştir. CHP, BBP, DYP de halihazırda parlamentoda temsil edilirken seçimlere giren diğer partilerdir. AK Parti, SP, YTP, YP, BTP, GP ve DEHAP seçimlere ilk kez katılan partiler olmuşlardır.

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

XXII. Dönem Parlamentosunu belirleyen 3 Kasım 2002 seçimlerinin hukuki çerçevesi; 1982 Anayasası'nın ilgili hükümleri, 2839 sayılı Seçim Kanunu ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu tarafından belirlenmiştir.

1982 Anayasası'nın seçimlerin hukuki çerçevesini oluşturan hükümleri; Siyasal Haklar ve Ödevler bölümü ile Yasama bölümünde bulunabilir. Anayasa'nın 67, 68 ve 69. maddeleri incelendiğinde; 18 yaşını doldurmuş her Türk vatandaşının seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olduğu görülmektedir. Ancak; silah altında olan er ve erbaşlar, askerî öğrenciler ve taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç infaz kurumlarında bulunan hükümlülerin bu hakkı Anayasa tarafından kısıtlanmıştır.⁴ Ayrıca; 18 yaşından büyük Türk vatandaşları siyasal parti

³ Resmî Gazete Sayı 248 37, 5 Ağustos 2002

⁴ 1982 Anayasası, Madde 67. www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm

kurma ve bu partilere üye olma hakkına sahiptir. Bu siyasal partiler devletin temel ilkelerine aykırı faaliyetlerde bulunamazlar. Yargı mensupları, Silahlı Kuvvetler mensupları ve kamu görevlileri siyasal partilere üye olamazlar ve belirlenen esaslara uymayan siyasal partilere Anayasa Mahkemesi tarafından parti kapatılmasını da içeren yaptırımlar uygulanabilir⁵.

1982 Anayasası'nın ilgili dönemdeki hükümlerine göre XXII. Dönem Parlamentosu 550 milletvekilinden oluşmuştur. Yüksek Seçim Kurulu tarafından yürütülen ve denetlenen seçimlerde 30 yaşını aşmış ve siyasal haklardan kısıtlı olmayan ilkökul mezunu her Türk vatandaşı seçilme yeterliliğine sahip görülmüştür.⁶ Anayasa'da belirlenen bu hukuki çerçevede içinde XXII. Dönem Parlamentosu üzerinde 2839 sayılı Seçim Kanunu ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu da hukuki anlamda belirleyici olmuştur.

10 Haziran 1983 tarihinde yürürlüğe giren 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'na göre; parlamento seçimleri tek dereceli ve genel, eşit ve gizli oy hakkı ilkelerine uygun olarak yapılır.⁷ Bu temel ilkeye göre yapılan 3 Kasım 2002 seçiminde 30 yaşını doldurmuş, yasaklı ve kısıtlı olmayan Türk vatandaşları arasından seçilen 550 milletvekili Parlamentosu oluşturmuştur⁸. Yeni Meclis 'Ülke Barajlı D'Hondt Seçim Sistemi' ile belirlenmiştir. Buna göre; bir siyasal partinin parlamentoda temsil edilebilmesi için %10'luk ülke barajını aşmış olması gerekmektedir.⁹ Seçim çevreleri belirlenirken; öncelikle her ilde bir milletvekili dağıtılır. Sonraki aşamada ülkenin toplam nüfusu kalan vekil sayısına bölünerek bir sayı elde edilir. Her ilin nüfusu bu sayıya bölünerek o ilden çıkarılacak milletvekili sayısı belirlenir. Her 18 milletvekili bir seçim çevresi sayılır. 19-35 arası vekil çıkaracak iller 2; 36 ve daha fazla vekil çıkaracak iller ise 3 seçim çevresine ayrılır.¹⁰ Yüksek Seçim Kurulu tarafından seçim bölgeleri için belirlenen milletvekili sayısına ulaşana kadar partilerin aldıkları oyların sırasıyla 1, 2, 3, 4 gibi rakamlara bölünmesi ile her bölme işlemi sonrası en çok oya sahip olan partinin 1 aday hakkı kazandığı sistemde sırasıyla bölme işlemi her bölme işleminin değerlendirmesinde en çok oyu olan parti için yapılmaktadır.¹¹

2830 sayılı Kanun'un yanı sıra, 22 Nisan 1983 tarihinde yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu da XXII. Dönem Parlamentosunun yapısı üzerinde hukuki anlamda belirleyici olmuştur. Bu Kanun'a göre; siyasi partiler siyasal haklardan kısıtlı olmayan en az 30 Türk vatandaşının bir araya gelmesiyle serbestçe kurulabilir. 18 yaşından büyük her Türk vatandaşı bir siyasi partiye üye olabilir. Ancak; hâkim ve savcılar, yüksek yargı mensupları, kamu görevlileri, silahlı kuvvetler mensupları ve yükseköğrenim dışında kalan öğrenciler kapsam dışındadır.¹²

5 1982 Anayasası, Madde 68-69, www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm

6 1982 Anayasası, Madde 75, www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm

7 Milletvekili Seçim Kanunu No: 2839 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2839.pdf>

8 2839 numaralı Milletvekili Seçim Kanunu, Madde 10-11, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2839.pdf>

9 2839 numaralı Milletvekili Seçim Kanunu Madde 33, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2839.pdf>

10 2839 numaralı Milletvekili Seçim Kanunu Madde 4. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2839.pdf>

11 2839 numaralı Milletvekili Seçim Kanunu Madde 34

12 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu Madde 8, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>

Bir siyasi partinin seçimlere katılabilmesi için illerin en az yarısında ve seçimlerden en az 6 ay önce teşkilatlanmasını tamamlamış olması ve büyük kongresini yapmış olması veya TBMM'de bir grubu olması gerekmektedir.¹³ Anayasa'nın hükümleri, millî devletin korunması ilkeleri ile Atatürk ilke ve inkılapları ve laik devlet ilkesine aykırı eylemlerinin olması durumunda¹⁴ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından siyasi partiler için kapatma davası açılabilir ve bu dava Anayasa Mahkemesi tarafından nihai merci olarak karara bağlanır.¹⁵ Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan bu hüküm; Parlamento üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Anayasa'ya aykırı eylemleri sebebiyle kapatılan Fazilet Partisi'nin yasaklı olmayan mensupları tarafından kurulan iki parti olan SP ve AK Parti'den ikincisi Türk seçmeni için yeni bir alternatif olarak öne çıkmayı başarmış ve bu dönemin Meclis aritmetiğini büyük ölçüde şekillendirmiştir.

C. 3 KASIM 2002 SEÇİMLERİ VE SONUÇLARI

3 Kasım 2002 seçimleri Türk siyasal hayatında ve parlamento yapısında büyük bir değişime yol açmıştır. Seçim sonuçları neticesinde; seçime katılan 18 siyasal partiden 16'sı % 10'luk ülke barajının altında kalmıştır ve bir önceki seçimde Meclise giren tüm partiler seçmen tarafından siyasetten tasfiye edilmiştir. 9 Kasım 2002'de YSK tarafından 883 sayılı karar ile ilan edilen seçim sonuçları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir¹⁶:

Tablo 1: 3 Kasım 2002 Milletvekili Seçimleri Kesin Sonuçları

PARTİ ADI	ALDIĞI OY ORANI	MİLLETVEKİLİ SAYISI	MECLİSTE TEMSİL ORANI
AK Parti	% 34,28	363	% 66,0
CHP	% 19,39	178	% 32,36
DYP	% 9,54	-	-
MHP	% 8,56	-	-
GP	% 7,25	-	-
DEHAP	% 6,22	-	-
ANAP	% 5,13	-	-
SP	% 2,49	-	-
DSP	% 1,22	-	-
YTP	% 1,15	-	-
BBP	% 1	-	-
BAĞIMSIZ	% 1	9	% 1,64
YP	% 0,94	-	-
İP	% 0,51	-	-
BTP	% 0,48	-	-
ÖDP	% 0,34	-	-
LDP	% 0,28	-	-
MP	% 0,22	-	-
TKP	% 0,19	-	-

Kaynak: www.ysk.gov.tr

13 a.g.e., Madde 36

14 a.g.e., Madde 78, 79, 84

15 a.g.e., Madde 98.

16 Yüksek Seçim Kurulu www.ysk.gov.tr

Tabloda görüldüğü üzere; XXII. Dönemde 1950 seçimlerinden sonra ilk kez iki partili bir parlamento oluşmuştur. 1987'den sonra ilk kez Meclis aritmetiği tek partili bir hükümet kurulmasını mümkün kılmıştır. %10'luk seçim barajı kuralının sonucunda; seçmenlerin Mecliste temsil oranı % 54,67'de kalmıştır. Sağ oylar % 69,98 oranında olurken, sol oylar % 29,02 bandında kalmıştır. 3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda parlamentonun yenilenme oranı rekor düzeyde olmuş ve Meclis % 90 oranında ilk defa milletvekili seçilen parlamenterlerden oluşmuştur.

3 Kasım 2002 seçimleri 'bir siyasal deprem yaratarak, 1990'ların önde gelen siyasal aktörlerini sistem dışına itmiş ve eski düzenin çökmesine sebep olmuştur.¹⁷ Mecliste bulunan siyasal partilerin sayısının azalması ve tek-partili bir çoğunluk hükümetinin oluşması XXII. Dönemde reformların ve yeni politikaların oluşturulmasını, uygulanmasını ve devam ettirilmesini kolaylaştırmıştır.¹⁸ Ancak; her ne kadar siyasal istikrar anlamında kolaylık sağlamış olsa da, seçmen tercihlerinin % 45'inin parlamento dışında kalması ve temsil edilmemesi, aynı zamanda, parlamentonun meşruiyetinin de tartışılmasına yol açmıştır.¹⁹

1990'ların ekonomik ve siyasal krizleri çözmekte yetersiz kalan iktidar ve muhalefet partileri seçmeni yeni ve temiz bir alternatif arayışına itmiştir. Bu arayışta; AK Parti'nin çatışmadan uzak, çözüm odaklı dili ile parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın karizmatik kişiliğinin birleşimi 3 Kasım 2002 seçimlerinde Türk seçmenine hitap eden bir seçenek ortaya çıkarmıştır.²⁰ Seçim sonuçları geleneksel siyasal kimliklerin, siyaset yapma biçimlerinin ve politikaların artık geçerliliğini kaybettiğini göstermiştir.²¹ Bu sonuçlarla oluşan XXII. Dönem Parlamentosu; yeni bir siyasal parti ile daha önce Mecliste yer almamış bir partinin birleşiminden oluşmuş ve küçük partilerle pazarlıklara gerek kalmadan daha hızlı bir yasama sürecinin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır.

3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda oluşan yeni Parlamento; kendi başına yönetme kabiliyetine sahip ve muhalefet tarafından engellenmeden yasama gücünü kullanabilen güçlü bir tek parti hükümeti; siyasal ve ekonomik reform anlamında yüksek bir beklenti yaratmıştır.²² Bu beklentileri boşa çıkarmayan XXII. Dönem Parlamentosu yasama faaliyetleri ve kabul ettiği reformlar anlamında Türk parlamento tarihinin en başarılı parlamentolarından birisi olmuştur.

17 Sabri Sayarı, "Towards a New Turkish Party System?" *Turkish Studies* V: 8(2), 2007, s. 197.

18 Sayarı, *a.g.e.*, s. 206.

19 Ali Çarkoğlu, "Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?", *Middle East Review of International Affairs* V: 6(4), 2002, s. 32.

20 Soner Çağaptay, "The November 2002 Elections and Turkey's New Political Era", *Middle East Review of International Affairs*, V: 6(4), 2002, ss. 42-48.

21 Ergün Yıldırım, Hüsamentin İnaç, Hayrettin Özler, "A Sociological Representation of the JDP: Is It A Political Design or A Political Becoming?" *Turkish Studies*, V: 8(2), 2007, s. 17

22 Canan Aslan Akman, "Being An Opposition MP in the 22nd Turkish Parliament", *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issu 3, 2005.

D. XXII. DÖNEMDE SİYASAL HAYAT

XXII. Dönem Parlamentosunun yasama görevini yürüttüğü 2002-2007 dönemi ekonomi, iç politika ve dış politika alanında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Parlamento bu alanlardaki gelişmelerde, politika oluşturulması ve yasal çerçevenin oluşturulması bağlamında belirleyici rol oynamıştır. Bu Parlamentonun 'Reform Meclisi'²³ olarak anılmasını parlamentonun ekonomi, iç politika ve dış politikayı düzenleyici pek çok yasayı etkin ve hızlı bir biçimde yürürlüğe koyması ile ilişkilendirmek mümkündür.

Dönemin iç politika gelişmelerine bakıldığında, Meclisin çalışmalarını da büyük ölçüde etkileyen ilk olayın 2 Aralık 2002 tarihinde Siirt'teki seçimlerin YSK tarafından iptal edilmesi olduğu görülmektedir. 8 Aralık 2002'de Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren karara göre;²⁴ Siirt'in Pervari ilçesi Doğan köyünde üç seçim sandığının kurulmaması, seçimlerin gerçekleştirilmesi için gereken önlemlerin alınmaması olarak değerlendirilmiş ve oy verme hakkını engellediği gerekçesiyle bu ildeki seçimler iptal edilmiştir. Bu kararın Parlamentoda yaratacağı değişime ek olarak asıl önemi, seçimlerden birinci parti olarak çıkan ve tek parti hükümeti kuran AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili olarak Meclise girmesinin önünü açmasıdır.

3 Kasım 2002 seçimlerinde YSK tarafından Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesinden mahkûmiyeti olduğu gerekçesiyle milletvekili adayı olması engellenen Erdoğan partisi tarafından kurulan hükümetin başına geçme hakkından yoksun kalmıştır. Bu durum, partiye oy veren seçmenin tercihlerinin yansıtılması ve demokrasi açısından ciddi bir meşruiyet sorunu ortaya çıkarmıştır. Siirt seçimlerinin iptali ile Erdoğan'ın milletvekili olması için yeni bir fırsat doğmuş ancak adaylığı için milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen Anayasa maddelerinin değiştirilmesi gerekmiştir. XXII. Dönem Parlamentosunun ilk sınavı olan bu süreçte, muhalefet partisi olan CHP'nin demokratik meşruiyeti destekleyici tutumu sayesinde Anayasa'nın 76. maddesi değiştirilmiştir. Bu değişiklikte; 2. fıkradaki 'ideolojik ve anarşik eylemlere' ifadesi 'terör eylemlerine' ibaresine çevrilerek, ideolojik eylemleri teşvik suçundan hüküm giyip affedilenlerin milletvekili adayı olması mümkün hale getirilmiştir.²⁵ 9 Mart 2003'te yenilenen Siirt seçimlerinde Ak Parti oyların % 84,8'ini alarak bu seçim çevresindeki 3 milletvekilliğinin tamamını çıkarmayı başarmış²⁶ ve partinin lideri Recep Tayyip Erdoğan Siirt Milletvekili olarak Meclise girerek partisinin hükümetinin başına geçip yürütme görevine başlayabilmiştir.

Siyasal istikrarın sağlanması beklentisi ile başlayan yeni dönem iç siyaset anlamında birçok sancılı olaya sahne olmuştur. Ordu, sivil toplum, Cumhurbaşkanlığı ve yüksek yargı gibi siyasetin odağındaki birçok aktör başlangıcından itibaren Ak Parti iktidarına şüpheyle yaklaşmıştır. Refah Partisi ile başlayıp Fazilet Partisi ile devam eden İslamcı geleneğin devamı

23 TBMM 22. Dönem Yasama, Denetim ve Yönetim Faaliyetleri. Ankara: TBMM Basımevi, 2007, s. 3.

24 Resmî Gazete Sayı 24957, 8 Aralık 2002.

25 Resmî Gazete Sayı 24980, 31 Aralık 2002.

26 212 sayılı YSK kararı, Resmî Gazete Sayı 25045, 11 Mart 2003.

olarak görülen partinin reform gündemi ve girişimleri bürokratik seçkinlerin direnişi ile karşılaşmıştır²⁷. Ceza Kanunu, AB uyum paketleri gibi parlamento gündeminde olan birçok reform büyük tartışmaları da beraberinde getirmiş ve Meclis dışı aktörlerin direnişi reform süreci ve içeriği üzerinde etkili olmuştur. Meclisteki sayısal çoğunluğu sayesinde yasama sürecini kontrol edebilen Ak Parti Hükümetinin politikaları cumhurbaşkanı vetosu ve Anayasa Mahkemesine açılan iptal davaları mekanizmaları işletilerek durdurulmaya çalışılmıştır²⁸. Meclis içinde güçlü bir muhalefetin yokluğunda cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi, Ordu gibi siyaset üstü olması gereken kurumlar 2002-2007 döneminde muhalefet işlevi görmeye başlamıştır.

XXII. Dönemde tek parti iktidarını elinde bulundurmasına rağmen bu iktidarını kullanmakta bürokratik ve askerî seçkinlerin direnişi ile karşılaşan Ak Parti için protokolde, resmî davetlerde ve üniversitelerde yaşanan türban krizleri, Şemdinli saldırısı (2005), Cumhuriyet gazetesinin bombalanması ve Danıştay suikastı (2006), Hrant Dink'in öldürülmesi ve Malatya Zirve Kitapevi (2007) saldırısı ile alevlenen derin devlet tartışmaları²⁹ gibi olaylar da siyasal istikrarın sağlanması bakımından kriz yaratmıştır. İktidarını korumayı amaçlayan Ak Parti; kendini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayarak³⁰ Avrupa Birliği'ne uyum sürecini ve bu süreçteki reform ihtiyacını bürokratik seçkinlere ve orduya karşı kullanmış ve pragmatik bir yaklaşımla ekonomik reform ve AB normlarına uyumun gereklerini iktidar alanını genişletme yolunda araçsallaştırmıştır³¹.

İlk döneminde siyasal iktidarını sağlamlaştırmaya çalışan Ak Parti için en büyük kriz 2007 yılında cumhurbaşkanı seçimi meselesi ile ortaya çıkmıştır. Mevcut Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolması ile yeni cumhurbaşkanının Meclis tarafından seçilmesi için süreç başlamıştır. Meclis aritmetiğine göre kendi adayını çıkarmak ve cumhurbaşkanı olarak seçebilmek için gereken çoğunluğa sahip Ak Parti; bu süreçte muhalefet, ordu, yüksek yargı ve bazı sivil toplum kuruluşlarının tepki ve direnişi ile karşılaşmıştır. 24 Nisan 2007 tarihinde Abdullah Gül'ün adaylığı açıklanmış ve bununla birlikte Cumhuriyet mitingi adı altında protestolar başlamıştır³². İslamcı gelenekten gelen bir cumhurbaşkanına karşı olan bürokratik seçkinler tarafından aynı dönemde '367 tezi' ortaya atılmıştır. Eski Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından ortaya atılan bu teze göre; cumhurbaşkanının Meclis tarafından ilk turda seçilmesi için gereken 367 sayısı sadece geçerli oylar için aranan sayı değil; aynı zamanda oylamanın yapılabilmesi için gereken toplantı yeter sayısıdır³³. Bu tartışmalar gölgesinde 27 Nisan 2007 tarihinde yapılan ilk tur oylamaya

27 Berat Özipek, "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi İç ve Dış Politika (2002-)", Der. Adem Çaylak vd., *Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2014, s. 677.

28 Sayarı, *a.g.e.*, s. 203.

29 Oran, *a.g.e.*

30 Hasan Turunç, "Islamicist or Democratic? The AKP's Search for Identity in Turkish Politics", *Journal of Contemporary European Studies*, V: 15(1), 2007, s. 81.

31 İlder Turan, "Unstable Stability: Turkish Politics At Crossroads?" *International Affairs*, V: 83(2), 2007, s. 319.

32 Ersel Aydın, "Ergenekon, New Pacts and the Decline of the Turkish Inner State", *Turkish Studies*, V: 12(2), 2011, s. 230.

33 Özipek, *a.g.e.*

361 milletvekili katılmış; Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül 357 oy almış ve ilk turda aranan 367 sayısına ulaşamamıştır³⁴. Aynı günün gecesinde Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde başta laiklik olmak üzere temel değerlerin aşınmasının endişeyle izlendiğine dair, sonrasında e-muhtıra olarak anılan, bir açıklama yapılmış³⁵ ve CHP seçimin ilk turunun iptali ve yürütmenin durdurulması için Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmuştur³⁶. 1 Mayıs 2007 tarihinde Anayasa Mahkemesi iptal ve yürütmeyi durdurma kararı almıştır. 6 Mayıs 2007 tarihinde tekrarlanan seçimde 367 toplantı yeter sayısı bulunamamış ve Abdullah Gül adaylıktan çekildiğini açıklamıştır³⁷. Bu gelişmelere karşılık Ak Parti bir Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hamlesinde bulunmuş; ancak Meclis tarafından kabul edilen bu değişiklik Cumhurbaşkanı Sezer tarafından Meclise iade edilmiştir. Statükonun korunmasını isteyen odakların direnişi ile karşılaşan Ak Parti iktidarı siyasal krizin derinleşmesi karşısında 22 Temmuz 2007'de erken seçim kararı almış ve XXII. Dönem Parlamentosunun görevini tamamlayacağı tarih belli olmuştur.

İç siyasette direnişle karşılaşan Ak Parti iktidarı; pragmatik bir yaklaşımla ekonomik istikrar ve dış politika alanlarına yoğunlaşmıştır. Ekonomik krizden çıkış ve yeniden istikrarın sağlanması konusunda yüksek beklentilerle başlayan dönemin bu beklentileri karşıladığı söylenebilir. IMF'nin ekonomik istikrar programının mali disiplin içerisinde devam ettirildiği³⁸ bu dönemde; sonraki bölümde detaylı bir biçimde incelenecek, ekonomik istikrara, mali disiplin ve şeffaflığı sağlamaya yönelik birçok reform parlamento tarafından gerçekleştirilmiş ve mali tablolar olumlu bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Ekonomik anlamda esen olumlu havanın seçmenin beklentilerini karşıladığı 2004 yılında gerçekleştirilen yerel seçimin sonuçlarından anlaşılabilir. Bu seçimde Ak Parti büyük bir başarı elde etmiş ve aldığı % 41.6 oranındaki oyla 81 il belediyesinden 57 adetini kazanarak siyasal gücünü sağlamlaştırmıştır³⁹.

XXII. Dönem Parlamentosunun görev yaptığı 2002-2007 döneminde ekonomi alanındaki olumlu hava genel tablo itibarı ile dış politika alanındaki gelişmelerde de gözlemlenebilir. Meclis faaliyetlerine dış politika alanında bir sınavla başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak operasyonu çerçevesinde, 1 Mart 2003 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere asker göndermesi ve yabancı ülke askerlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmasına izin verilmesine dair hükümet tezkeresi TBMM gündemine gelmiştir. Görüşmeler sonucunda; 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oyla nitelikli salt çoğunluğun sağlanamaması sonucunda tezkere reddedilmiştir⁴⁰. Kamuoyunun Irak'a asker gönderilmesine karşı olduğu dönemde bu taleplere kulak veren parlamento seçmenin takdiri

34 Ahmet Yıldız, *Türk Parlamentosu Tarihi 22. Dönem*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 152, 2007, s. 542.

35 Ioannis Grigoriadis, "Islam and Democracy in Turkey: Secularism and Trust in a Divided Society", *Democratization*, V: 16(6), 2009, ss. 1194-1213.

36 Yıldız, *a.g.e.*, s. 548.

37 Yıldız, *a.g.e.*, s.551.

38 Turan, *a.g.e.*, s. 319

39 Sayarı, *a.g.e.*, s. 202.

40 *TBMM Tutanak Dergisi 22. Dönem, Cilt 6 Yasama Yılı 1, 39. Birleşim*, 1 Mart 2003, ss. 114-133.

ile karşılaşmış ve kamuoyu desteğini artırmıştır. XXII. Dönem Parlamentosunun dış politika bağlamında en büyük özelliği; kabul etmiş olduğu AB uyum yasalarıdır. Bir sonraki bölümde detaylarıyla incelenecek bu yasaların dış politika bağlamındaki en önemli sonucu; Türkiye-AB ilişkileri tarihinde tam üyelikten önceki en büyük aşama olan tam üyelik müzakerelerine başlama tarihinin belirlenmiş olmasıdır. Yoğun çalışmalar sonucunda çıkarılan yasalar ve yapılan Anayasa değişiklikleri sonucunda; Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye'nin tam üyelik için gerekli ön koşul olan ve serbest piyasa ekonomisi, hukuk devleti ve demokrasi, hak ve özgürlükler alanlarını kapsayan Kopenhag kriterlerini yerine getirdiğine dair görüş bildirmiş ve 17 Aralık 2004 tarihinde AB Konseyi Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlaması kararını almıştır⁴¹. Bu karar; Parlamentosunun yasama görevini aktif bir biçimde yapmış olmasının Türk dış politikası alanında yarattığı devrim niteliğindeki değişimin bir göstergesidir.

AB ile ilişkilerdeki atılıma ek olarak; XXII. Dönemde Ermenistan ile ilişkilerde de normalleşme adımları atıldığı görülmektedir. 2005 yılının 1915 Ermeni tehcir olaylarının 90. Yıldönümü olması sebebiyle, uluslararası platformda Türkiye'yi zorlayıcı ve sözde soykırımı kabul ettirmeye yönelik lobi faaliyetlerinde artış olmuştur. Buna karşılık; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık ve Meclis Başkanlığı düzeyinde önemli bir çağrıda bulunmuş ve Türk ve Ermeni arşivlerinin açılarak Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak bir bilim insanı grubu tarafından incelenerek sonucun uluslararası kamuoyuna açıklanması teklifinde bulunmuştur. Bu teklifle birlikte Türkiye Cumhuriyeti-Ermenistan ilişkilerinde normalleşmenin ve mektup diplomasisinin de temelleri atılmıştır⁴².

XXII. Dönem Parlamentosunun ekonomi, dış politika ve iç politika alanındaki değişime bulunduğu katkı, bir sonraki bölümde yasama faaliyetlerinin ortaya konmasıyla daha iyi anlaşılacaktır.

II. XXII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. SİYASAL SİSTEM VE MECLİSİN ROLÜ

XXII. Dönem Parlamentosu görevini parlamenter demokrasi sistemi içinde yerine getirmiştir. Bu sistemde yasama, yürütme ve yargı arasında güçler ayrılığı mevcuttur. Yasama görevi parlamento tarafından yerine getirilir. Yasama görevine ek olarak; parlamentonun yürütmeyi, yani hükümeti denetleme görevi de vardır. Bu görev; soru önergeleri, meclis araştırması, meclis soruşturması ve gensoru yöntemleri ile yerine getirilir. Başka bir deyişle; parlamenter demokrasi sisteminde meclis; hükümeti belirleyen, denetleyen ve yasama yetkisine sahip anahtar bir kurumdur. 2002-2007 yılları arasında görev yapan Parlamento bu yetkileri oldukça etkin bir biçimde kullanmış ve önemli reformlara imza atmasının yanı sıra aldığı Yüce Divan kararlarıyla da denetim görevi bakımından önemli adımlar atmıştır.

41 Türkiye- AB İlişkileri Kronolojisi https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf
42 Oran, a.g.e.

XXII. Dönem Türk parlamento tarihinde 24 yıl aradan sonra ilk kez beş yasama yılını da tamamlayan parlamento olmuştur. Bu da bu dönemde siyasal istikrarın sağlanmasında başarılı olunduğunu ve sistemin işlerliğinin artması ile Meclisin verimli bir biçimde çalıştığını göstermektedir. Yasamadaki verimliliğinin yanı sıra kurumsallaşma anlamında da birçok ilke imza atılmıştır. Kurumsal reformlar arasında; Meclis lojmanlarının Maliye Bakanlığına devredilerek tasarrufa katkıda bulunulması, Meclis Başkanlığı İletişim Ofisi kurularak seçmenle parlamentonun birbirine yaklaştırılması, Meclis faaliyetlerinin haber portalı ve TBMM TV'nin internet üzerinden yayına başlaması ile şeffaf hale getirilmesi, tüm yasama arşivinin ve Meclis tutanaklarının internet ortamına aktarılması ile kurumsal tarihin kolay erişilebilir hale getirilmesi öne çıkmaktadır⁴³. Kurumsallaşma ve şeffaflık bağlamındaki kurumsal reformları ile gerçekleştirdiği yasama faaliyetleri, XXII. Dönemi, Türk parlamento tarihinin başarılı meclislerinden biri haline getirmiştir.

B. XXII. DÖNEM MECLİS ARİTMETİĞİ VE YAPISAL ÖZELLİKLER

XXII. Dönem Parlamentosu % 89,1 ile yenilenme oranı en yüksek parlamentolardan biridir. 550 milletvekilinden 490'ı ilk kez milletvekili seçilenlerden oluşmaktadır⁴⁴. Kadınların temsili anlamında düşük bir profile sahip olan 22. Dönemde 526 erkek vekil mevcutken, kadın milletvekili sayısı 24'te kalmıştır⁴⁵. Bu dönem, Türk parlamento tarihinde öğrenim düzeyi en yüksek olan parlamentolardan birisidir. Milletvekillerinin % 89,3'ü (491 vekil) yükseköğrenim ve üstü öğrenime sahiptir⁴⁶. Yaş ortalamasına bakıldığında; XXII. Dönem Parlamentosunun genç bir meclis olduğunu söylemek mümkündür. Milletvekillerinin % 38,5'i 40-45 yaş aralığındadır. Bunu % 35,3 ile 50-59 yaş aralığındaki vekiller izlemekte; Meclisin % 17,1'i 30-39 yaş arası milletvekillerinden oluşmaktadır. 60-69 yaş aralığındaki milletvekillerinin Meclisteki oranı ise yalnızca %8,7dir⁴⁷.

3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda oluşan aritmetik iki siyasal parti (Ak Parti ve CHP) ile bağımsızlardan oluşan bir parlamento oluşturmuştur. Ancak, dönemin sonuna gelindiğinde, milletvekillerinin istifaları ve parti değişiklikleri sonucunda, parlamento aritmetiği değişmiş ve yedi siyasal partinin temsil edildiği bir Meclis ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler ve yeni aritmetik aşığıdaki gibi özetlenebilir:

- 1) 21 Kasım 2002 tarihinde Elazığ Bağımsız Milletvekili Mehmet Açar DYP'ye katılmıştır.
- 2) 11 Nisan 2003 tarihinde Hakkâri Bağımsız Milletvekili Mustafa Zeydan ANAP'a katılmış ancak 8 Ağustos 2003 tarihinde yeniden istifa etmiştir.

43 TBMM 22. Dönem Faaliyet Raporu, 2007, ss. 46-47.

44 TBMM Albümü 22. Dönem. Ankara: TBMM Basımevi, Nisan 2003.

45 a.g.e.

46 a.g.e.

47 a.g.e.

- 3) 14 Ağustos 2003'te Mustafa Zeydan ve Batman Bağımsız Milletvekili Nezir Nasıroğlu'nun katılımı ile Ak Parti Anayasa'yı değiştirebilecek 367 vekil sayısına ulaşmıştır.
- 4) 14 Ekim 2003'te İstanbul Bağımsız Milletvekili Emin Şirin Liberal Demokrat Parti'ye katılmış, 13 Şubat 2004'te ise partisinden istifa etmiştir.
- 5) 16 Şubat 2005'te CHP Milletvekili Yaşar Nuri Öztürk Halkın Yükselişi Partisi'ni Kurmuştur.
- 6) 17 Mart 2005'te Erkan Mumcu, M. Sait Armağan, S. Sarıbaş ve Mehmet Erdemir ANAP'a katılmıştır.
- 7) 29 Mart 2005'te Ahmet Ketner, Hakkı Akalın, Ersoy Bulut, Züheyir Amber ve Mustafa Sayar CHP'den istifa ederek SHP'ye katılmıştır.
- 8) 2007'de Emin Şirin Genç Parti'ye katılmıştır.

Tablo 2: 22. Dönem Mecliste Temsil Edilen Partiler: 2002-2007

2002	Ak Parti, CHP ve Bağımsızlar
2007	Ak Parti, CHP, ANAP, DYP, SHP, HYP, GP ve Bağımsızlar

Zaman içinde oluşan parçalı yapı tek parti iktidarının Meclisteki yasama gücü üzerinde olumsuz bir etki yaratmamış ve Ak Parti yasama gücünü elinde tutmaya devam etmiştir. Parçalanmış yapıya rağmen; Parlamentosu yasama faaliyetlerini oldukça etkin bir biçimde yerine getirmiştir.

C. MECLİS FAALİYETLERİ

1. Yasama Faaliyetleri

XXII. Dönem Parlamentosunun 1.Yasama Yılı 19 Kasım 2002-31 Temmuz 2003 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde 184 kanun Mecliste kabul edilmiştir⁴⁸. Parlamento İlk Yasama Yılında 81 uluslararası sözleşmeyi kabul etmiştir⁴⁹. Bunlar içerisinde en önemlileri sınır güvenliğini sağlama amacıyla Türk askerinin Kuzey Irak'a gönderilmesini onaylayan 20 Mart 2003 ve 7 Ekim 2003 tezkereleridir.

1. Yasama Yılında Parlamento tarafından kabul edilen kanunların en önemlileri üç başlık altında incelenebilir: Anayasa değişiklikleri, AB Uyum Paketleri ve genel düzenleyici kanunlar.

48 TBMM 22. Dönem Faaliyet Raporu, 2007.

49 Yıldız, a.g.e., s. 137.

Bu dönemde yapılan Anayasa değişiklikleri:

- 1) 13.12.2002 tarihli 76. ve 78. madde değişikliği ile bir seçim çevresinin Mecliste temsilcisi kalmaması durumunda o seçim çevresinde ara seçim yapılması Anayasa'ya eklenmiş ve milletvekili seçilme yeterliliğinde değişiklik yapılarak ideolojik suçlardan hüküm giyip affa uğrayanların milletvekili olmasının önü açılmıştır⁵⁰. Bu değişiklik ile Ak Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili seçilmesinin önü açılmıştır.
- 2) 29.7.2003 tarihli Anayasa değişikliği ile milletvekili seçilme yaşı 25'e indirilmiştir⁵¹.

Daha önce belirtildiği üzere, XXII. Dönem Parlamentosu kabul ettiği AB uyum yasaları ile Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerine başlamasının önünü açarak tarihe geçen bir parlamento olmuştur. 1. Yasama Yılında parlamento AB'ye uyum anlamında oldukça aktif bir performans sergilemiştir:

- 1) 02.01.2003 4. Uyum Paketi: 4778 sayılı Çeşitli Kanunlara Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile; Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Vakıflar Kanunu, Basın Kanunu, Siyasal Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu, Mahalli İdareler Kanunu, Adli Sicil Kanunu gibi kanunlarda değişiklik yapılmış ve İnsan Hakları İnceleme Komisyonu kurulmuştur⁵².

Bu uyum paketiyle işkenceye verilen cezalar ağırlaştırılmış, cemaat vakıflarına mal edinme hakkı tanınmış, parti kapatma cezasına alternatif cezalar getirilmiş, adli sicil affı çıkarılmış ve yabancılara dilekçe verme hakkı tanınmıştır.

- 2) 23.01.2003 5. Uyum Paketi: 4793 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Dernekler Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır⁵³. Bu değişiklikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına göre yeniden yargılamanın kapsamı genişletilmiştir.
- 3) 15.07.2003 6. Uyum Paketi: 4928 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Türk Ceza Kanunu, Vakıflar Kanunu, Seçim Kanunu, Nüfus Kanunu, İdari Yargı Usulü Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemesi Kanunu, Sinema, Müzik ve Video Eserleri Kanunu, Adli Sicil Kanunu, Radyo ve TV Yayıncılık Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır⁵⁴. Bu uyum paketiyle getirilen en önemli yenilikler; düşünce ve ifade özgürlüğünün kapsamının genişlemesi, farklı dillerde radyo ve TV yayınlarının önünün açılması, devletin bölünmezliği aleyhine propaganda yasağının kalkması ve seçimlerde yabancı gözlemci bulunmasına izin verilmesi olarak sıralanabilir.

50 TBMM Kanunlar Dergisi, Ankara: TBMM Basımevi, 87(1), 2005, s. 1.

51 TBMM Kanunlar Dergisi, Ankara: TBMM Basımevi, 87(2), 2005, s. 1633.

52 TBMM Kanunlar Dergisi, Ankara: TBMM Basımevi, 87(1), ss. 22-28.

53 TBMM Kanunlar Dergisi, Ankara: TBMM Basımevi, 87(2), 2005, ss. 1242-1246.

54 TBMM Kanunlar Dergisi, Ankara: TBMM Basımevi, 87(1), ss. 73-74.

- 4) 30.07.2003 7. Uyum Paketi: 4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Sayıştay Kanunu, Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi Kanunu, Türk Vatandaşlarının Farklı Dilleri ve Lehçeleri Öğrenmesi Kanunu, Millî Güvenlik Kanunu, Vakıflar Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapılmış ve Çocuk Mahkemeleri kurulmuştur⁵⁵. Bu paketle Askerî Mahkemelerin yetkileri azaltılmış, Askerî kurumlar Sayıştay denetimine açılmış, vakıfların yurt dışı faaliyetlerine izin verilmiş, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yasaklanmasının önü kapatılmış, farklı lehçelerin öğrenilmesi için kursların önü açılmış ve MGK'nın yetkileri azaltılarak Genel Sekreteri'nin sivil olması zorunlu hale getirilmiştir.
- 5) 15.01.2003 4789 sayılı MGK Kanunu ile Başbakan yardımcıları ve Adalet Bakanı kurul üyesi yapılarak MGK'daki sivil üye sayısı artırılmış ve MGK kararları Bakanlar Kuruluna tavsiye statüsüne indirilmiştir⁵⁶.

Anayasa değişiklikleri ile AB uyum yasalarına ek olarak; Aile Mahkemelerinin kurulması, Tüketicinin Korunması Kanunu'nun çıkarılması ve doğrudan yabancı yatırımların desteklenmesi kanunları da yine 1. Yasama Yılında atılan adımlar olmuştur.

XXII. Dönemde Meclisin yasama yetkisi cumhurbaşkanı ve Anayasa Mahkemesinin sıkı bir denetimi altında yürütülmüştür. 1. Yasama Yılında Anayasa değişiklikleri ve AB uyum paketleri de dahil 12 kanun cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmiş; 8 kanun ise Anayasa Mahkemesi tarafından kısmen ya da tamamen iptal edilmiştir.

Parlamento 2. Yasama Yılında (1 Ekim 2003-17 Temmuz 2004) daha aktif çalışmış ve bu dönemde 265 yasaya imza atmıştır. Bu yasalardan 7.5.2004 tarihinde kabul edilen 5170 sayılı Anayasa değişikliği getirdiği yenilikler bakımından önemlidir⁵⁷. Bu değişiklikte; Anayasa'ya kadın ve erkeğin kanun önünde eşitliği maddesi eklenmiş, idam cezası tamamen kaldırılmış, basın hürriyeti anayasal güvence altına alınmış, Yüksek Öğrenim Kurulundaki silahlı kuvvetler temsilcisi kaldırılmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış ve Silahlı Kuvvetlerin sivil denetiminde şeffaflık ilkesi kabul edilmiştir.

AB Uyum yasalarının çıkarılmasına 2. Yasama Yılında da devam edilmiş ve 5101⁵⁸, 5218⁵⁹, 5017⁶⁰, 5231⁶¹ ve 4982⁶² sayılı Kanunlarla Fikri Mülkiyetin AB Müktesebatına uyumu, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Elektronik imza gibi adımlar atılmıştır. Yine bu dönemde; 5235 sayılı yasa ile Bölge Adli Mahkemeleri kurulmuş⁶³, yeni Ceza Kanunu çıkarılmıştır⁶⁴.

55 TBMM Kanunlar Dergisi, Ankara: TBMM Basımevi, 87(2), 2005, ss. 1649-1654.

56 Resmî Gazete, Sayı 24997, 18 Ocak 2003.

57 Resmî Gazete, Sayı: 25469, 22 Mayıs 2004.

58 Resmî Gazete, Sayı: 25569, 12 Mart 2004.

59 Resmî Gazete, Sayı: 25529, 21 Temmuz 2004.

60 Resmî Gazete, Sayı:25319, 17 Aralık 2003.

61 TBMM Kanunlar Dergisi, 88(2), 2006, ss. 2223-2235.

62 Resmî Gazete, Sayı: 25269, 24 Ekim 2003.

63 Resmî Gazete, Sayı: 25504, 7 Ekim 2004.

64 "5237 Sayılı Kanun", Resmî Gazete, Sayı: 25532, 20 Ocak 2004.

Parlamentonun kamu yönetiminde ve Türk idari sisteminde reform yapma konusunda bir irade gösterdiği görülmektedir. 5197 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu⁶⁵, 5215 sayılı Belediyeler Kanunu⁶⁶, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu⁶⁷ ve 5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel İlkelerinin Yeniden Yapılandırılması Kanunu⁶⁸ ile yerel yönetimler yeniden yapılandırılmaya ve katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etkinlik, hizmet sonucu odaklılık, insan haklarına saygı, sadelik ve bilgi teknolojilerinden yararlanma gibi yönetim ilkeleri benimsenmeye çalışılmıştır. Ancak cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilen bu kanunlar 2. Yasama Yılında yasalaşamamıştır.

XXII. Dönem Parlamentosunun ülkede ekonomik istikrarın sağlanmasının hukuki çerçevesinin oluşturulmasında oynadığı rol büyüktür. 2.Yasama Yılında çıkarılan Bankalar Kanunu⁶⁹, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanunu⁷⁰, Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Kanunu'na⁷¹ ek olarak; 5083 sayılı Kanun'la Türk lirasında 6 sıfır atılması⁷² kararı ülkede mali disiplini sağlama yolunda hukuki altyapıyı hazırlayan atılımlar olmuştur. 2. Yasama Yılında 15 kanun cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmiştir, 6 kanun için ise Anayasa Mahkemesi tarafından yürütmeyi durdurma ve kısmen iptal kararı verilmiştir.

1 Ekim 2004-19 Eylül 2005 dönemini kapsayan 3. Yasama Yılında, 166 adet kanun çıkarılmıştır. Bu dönemin dikkat çeken özelliği; AB uyum yasaları kapsamında herhangi bir kanuna imza atılmamasıdır. Buna karşın 25.5.2005 tarihinde bir Anayasa değişikliği yapılmış ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyelerinin TBMM tarafından seçilmesinin önü açılmıştır⁷³.

AB uyum yasaları alanındaki eksikliğe rağmen 3. Yasama Yılında Türk siyasi hayatını, adalet alanını ve ekonomiyi düzenleyici önemli kanunlar hayata geçirilmiştir. 5271 sayılı yeni Ceza Muhakemesi Kanunu bu kanunlara örnektir⁷⁴. Bu kanuna ek olarak; 5325 sayılı Kanun'la siyasi partilere sağlanan kamu yardımlarına sınırlamalar getirilmiş⁷⁵, 5375 sayılı Kanun'la 3 yıllık avukatların hâkim ve savcı olmasının önü açılmış⁷⁶, Çocuk Koruma Kanunu çıkarılmış⁷⁷, yükseköğrenim öğrenci affı getirilmiştir⁷⁸.

65 *TBMM Kanunlar Dergisi*, 88(2), 2006, ss. 1831-1854

66 *a.g.e.*, ss. 2122-2146

67 *Resmî Gazete*, Sayı: 25531, 23 Temmuz 2004.

68 *TBMM Kanunlar Dergisi*, 88(2), 2006, ss. 2122-2146

69 *Resmî Gazete*, Sayı: 25328, 26 Aralık 2003.

70 *Resmî Gazete*, Sayı: 25926, 24 Aralık 2003.

71 *Resmî Gazete*, Sayı: 25486, 8 Haziran 2004.

72 *Resmî Gazete*, Sayı: 25363, 31 Ocak 2004.

73 *Resmî Gazete*, Sayı 25584, 23 Haziran 2005.

74 *Resmî Gazete*, Sayı 2567 17 Aralık 2004.

75 *Resmî Gazete*, Sayı 25808, 7 Mayıs 2005.

76 *Resmî Gazete*, Sayı 26033, 24 Aralık 2005.

77 "5395 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı 25876, 15 Temmuz 2005.

78 "5306 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı 2579, 18 Mart 2005.

Önceki yasama yılında cumhurbaşkanı tarafından iade edilen Belediye⁷⁹ ve İl Özel İdaresi⁸⁰ Kanunları yeniden çıkarılmış; Köy Hizmetleri kaldırılarak yetkileri İl Özel İdaresi'ne devredilmiştir⁸¹. Ekonomiyi düzenlemeye yönelik reformlar 3. Yasama Yılında da devam etmiş; 5387 sayılı Bankacılık Kanunu⁸², 5333 sayılı Gelir İdaresi Başkanlığı Kuruluş Kanunu⁸³ gibi düzenlemelerle mali disiplin tedbirleri alınmıştır.

Bu dönemde, aralarında Bankacılık, Siyasal Partiler ve Gelir İdaresi Başkanlığı Kanunlarının da bulunduğu 14 kanun cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmiştir. 3. Yasama Yılında Anayasa Mahkemesine 6 kanunun iptali için dava açılmış ve bunlardan 5'inde mahkeme yürütmeyi durdurma ya da iptal kararı vermiştir.

4. Yasama Yılında (1 Ekim 2005-1 Temmuz 2006), parlamento 145 kanunu kabul etmiştir. Bu dönemde; 29.10.2005 tarihinde yapılan 5428 sayılı Anayasa değişikliği ile, mali yönetim ve kontrolün AB standartları ile uyumlaştırılması önündeki anayasal engeller kaldırılmıştır⁸⁴. AB ile uyum çerçevesinde, 5543 sayılı İskân Kanunu⁸⁵, 5544 sayılı Uluslararası Mesleki Yeterliliklerin Belirlenmesi Kanunu⁸⁶, 5545 sayılı Özel Öğretim Kurumları'nın Açılmasını Kolaylaştırıcı Kanun⁸⁷ ve 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumunun Kurulması Kanunu⁸⁸ çıkarılmıştır.

Bunlara ek olarak; 4. Yasama Yılında çıkarılan diğer önemli kanunlar; 5530 sayılı sivilleri Askerî Mahkemelerin Yargı yetkisinden çıkararak Kanun⁸⁹, 5536 sayılı Hâkim ve Savcıların Özlük Haklarını İyileştiren Kanun⁹⁰, 5532 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nu yeni Türk Ceza Kanunu ile uyumlaştıran Kanun⁹¹, 5411 sayılı 170 maddelik yeni Bankacılık Kanunu⁹², 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu⁹³, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu⁹⁴ olarak sıralanabilir.

Bu kanunlardan da anlaşılacağı üzere; XXII. Dönem Parlamentosu 4. Yasama Yılında da özellikle adalet ve ekonomi alanında birçok düzenleyici yasaya imza atmıştır. Ancak bu düzenlemelerden 9 adeti cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmiş, yine 9 adeti Anayasa Mahkemesi tarafından kısmen iptal edilmiştir (Bankacılık Kanunu, 2006 Mali Bütçe Yılı Kanunu gibi).

79 "5272 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı 25680, 24 Aralık 2004.

80 "5302 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı 25710, 28 Ocak 2005.

81 "5286 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı 25710, 28 Ocak 2005.

82 *Resmî Gazete*, Sayı 24893, 1 Kasım 2005.

83 *Resmî Gazete*, Sayı 25817, 16 Mayıs 2005.

84 *Resmî Gazete*, Sayı 25988, 9 Kasım 2005.

85 *Resmî Gazete*, Sayı 26301, 26 Eylül 2006.

86 *Resmî Gazete*, Sayı 26312, 7 Ekim 2006.

87 *Resmî Gazete*, Sayı 26434, 8 Şubat 2007.

88 *Resmî Gazete*, Sayı 26318, 13 Ekim 2006.

89 *Resmî Gazete*, Sayı 26219, 5 Temmuz 2006.

90 *Resmî Gazete*, Sayı 26222, 8 Temmuz 2006.

91 *Resmî Gazete*, Sayı 26232, 18 Temmuz 2006.

92 *Resmî Gazete*, Sayı 25983, 1 Kasım 2005.

93 *Resmî Gazete*, Sayı 26095, 1 Mart 2006.

94 *Resmî Gazete*, Sayı 26205, 21 Haziran 2006.

XXII. Dönem Parlamentosu 5.Yasama Yılına 1 Ekim 2006 tarihinde başlamış ve erken seçim kararı ile birlikte son birleşimini 3 Haziran 2007 tarihinde gerçekleştirmiştir. Son Yasama Yılında da başarılı bir performans sergileyen Parlamento belirtilen dönemde 139 kanun çıkarmıştır. Son Yasama Yılında çıkarılan kanunlar ve cumhurbaşkanı ile Anayasa Mahkemesinin oynadığı rol, önceki bölümde tartışılan ve Meclisi erken seçim kararına götüren krizlerin bir yansımasıdır.

5. Yasama Yılında dört Anayasa değişikliği kabul edilmiştir. 5551⁹⁵ sayılı değişiklik milletvekili seçilme yaşının 30'dan 25'e indirilmesini öngörmüştür. 5659⁹⁶ sayılı değişiklikle Anayasa'ya geçici bir madde eklenerek Seçim Kanunu'nda yapılacak değişikliklerin izleyen ilk bir yıldaki seçimlerde uygulanmaması sağlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimi krizinin sonucu olan 5678 sayılı Anayasa değişikliği genel seçimlerin dört yılda bir yapılmasını, Meclisin tüm birleşimleri için toplantı yeter sayısının milletvekili sayısının üçte biri olmasını, cumhurbaşkanının en fazla 2 dönem için, beş yılda bir ve halk tarafından seçilmesini öngörmüştür. 5682 sayılı Anayasa değişikliği ile de Anayasa'da yapılan değişikliklerin halk oyuna sunulması düzenlemesi yapılmıştır. Bu değişiklikler; Son Yasama Yılında yaşanan hükümet-ordu, cumhurbaşkanı ve yargı krizinin aşılması için atılan adımlar olarak yorumlanabilir. Ancak Cumhurbaşkanlığı seçimi, toplantı yeter sayısı ve halk oylamasını düzenleyen tüm maddeler cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmiş ve ortaya çıkan yürütme-yasama krizi erken seçim kararı ile aşılabilmektedir.

Bu dönemde parlamento ilk kez internet ortamında yapılan yayınlarla ilgili yasal düzenlemeye gitmiş ve "bilşim suçları" adı altında yeni bir suç tanımı yapılmıştır⁹⁷. Ayrıca 5. Yasama Yılında, 17 devlet ve 7 vakıf üniversitesi kurulması da kabul edilmiştir⁹⁸. Başta Anayasa değişiklikleri olmak üzere 14 yasa cumhurbaşkanı tarafından onaylanmamış ve Meclise iade edilmiştir. 5. Yasama Yılında kanunların iptali için Anayasa Mahkemesine yapılan başvurularda XXII. Dönem Parlamentosunun rekoru kırılmış ve 23 adet iptal davası açılmıştır. Bu davalardan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kanunu hariç 22 başvuruda, Anayasa Mahkemesi, kısmen ya da tamamen yürütmeyi durdurma ve iptal kararları vermiştir.

Dönemin yasama faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde Meclis tarihinde başarılı dönemlerden birisine imza atıldığını söylemek mümkündür. 5 yasama yılını da tamamlayan Meclis, Anayasa'da ve kanunlarda yaptığı değişiklikler ve kabul ettiği yeni kanunlarla yeni Meclis ve hükümetten siyasal ve ekonomik anlamda istikrar talep eden seçmenin beklentisini karşılamıştır. AB uyum yasaları ile, adalet, eğitim ve sağlık gibi birçok alanda kabul edilen düzenleyici yasalarla hak ve özgürlükler alanı genişletilmiş, hukuk devleti ilkesi güçlendirilmiş ve daha fazla hayata geçirilmiş, yönetimde verimlilik artırılmıştır. Ayrıca, ekonomik krizinin aşılması konusunda yüksek ve acil beklentilerle görevine başlayan

95 *Resmî Gazete*, Sayı 26322, 17 Ekim 2006.

96 *Resmî Gazete*, Sayı 26526, 18 Mayıs 2007.

97 "5651 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı 26530, 23 Mayıs 2007.

98 "5662 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı 26536, 29 Mayıs 2007.

Parlamento ekonomik reformları gerçekleştirme ve hükümetin mali disiplin politikasının hukuki alt yapısını oluşturan yasaları hayata geçirme anlamında oldukça başarılı olmuş ve dönemin sonu itibarı ile olumlu görünüm arz eden ekonomik tablolarındaki bu iyileşmeye büyük katkıda bulunmuştur.

XXII. Dönem Parlamentosunun yasama faaliyetleri başta dönemin cumhurbaşkanı ve Anayasa Mahkemesi olmak üzere, bürokratik seçkinlerin, başka bir deyişle, statükonun direnişi ile karşılaşmıştır. Bu dönemde birçok kanun cumhurbaşkanı tarafından onaylanmayarak Meclise iade edilirken; yine cumhurbaşkanı, ana muhalefet partisi olan CHP ve diğer yargı organları, parlamento tarafından çıkarılan yasaların iptali için Anayasa Mahkemesine dava açma mekanizmasını sıkça işleterek yasama sürecine ve kanunların içeriğine müdahale etmeye çalışmışlardır. Statükonun bu direnişine rağmen; Parlamentonun yasama görevini etkin ve başarılı bir biçimde icra ettiği ve bu görevi ile siyasal, ekonomik ve toplumsal birçok alanda reformlara imza attığı tespitini yapmak mümkündür.

2. Denetleme Faaliyetleri

Meclisin denetleme araçları olan sözlü ve yazılı soru önergesi, Meclis araştırması komisyonu, meclis soruşturması komisyonu, genel görüşme ve gensoru yöntemlerinin XXII. Dönemde etkin bir biçimde kullanıldığı ve işletildiği görülmektedir. Belirtilen dönemde toplam 2590 adet sözlü soru önergesi verilmiş ve bunlardan 981 adeti cevaplanmıştır⁹⁹. Verilen 22.974 adet yazılı soru önergesinden 14.385'i cevaplanmıştır¹⁰⁰. Toplam 434 adet Meclis araştırması komisyonu kurulması önerisi verilmiş; bunlardan 65'i kabul edilmiş ve 27 komisyon kurulmuştur¹⁰¹. 13 Meclis soruşturması komisyonu önerisinden 7'si kabul edilerek 5 adet komisyon kurulmuştur¹⁰². Toplam 8 gensoru önergesi verilmiş ancak tamamı reddedilmiştir.¹⁰³

Denetleme faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde; XXII. Dönem Parlamentosunun özellikle Meclis soruşturması ve sonrasında Mecliste alınan Yüce Divan'da yargılama kararları bakımından Türk parlamento tarihine geçtiği söylenebilir. Kurulan Meclis Soruşturma Komisyonları; Halk Bankasını zarara uğratma iddialarına istinaden eski devlet bakanları Hüsamettin Özkan ve Recep Önal hakkında soruşturma yürütmüş ve hazırlanan rapor sonucunda 22. Dönem Parlamentosu iki eski bakanın Yüce Divan'da yargılanmasına karar vermiştir. Aynı durum doğalgaz alımına fesat karıştırdıkları iddiası ile eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanları Cumhuriyet Ersümer ve Zeki Çakan hakkında da söz konusu olmuştur. Türkbank yolsuzluğu ile ilgili soruşturması yürütülen eski Başbakan Mesut Yılmaz ve eski devlet bakanı Güneş Taner de Parlamento tarafından yargılanmak üzere Yüce Divan'a sevk

99 TBMM Faaliyet Raporu, ss. 13-15.

100 a.g.e.

101 a.g.e.

102 a.g.e.

103 a.g.e.

edilmişlerdir. İhale yolsuzlukları sebebiyle haklarında soruşturma yürütülen eski Bayındırlık ve İskân Bakanları Koray Aydın ve Yaşar Topçu hakkında da Yüce Divan'da yargılama kararı verilmiştir¹⁰⁴. Türk parlamento tarihinde alınan toplam 18 Yüce Divan kararının¹⁰⁵ 8'i XXII. Dönem Parlamentosu tarafından alınmış ve bu parlamento denetim görevi açısından parlamento tarihinde öne çıkan bir Meclis olmuştur.

3. Diğer Faaliyetler

Dönemin yasama ve denetim dışındaki diğer faaliyetlerine bakıldığında; dış ilişkiler ile ilgili faaliyetlerin önce çıktığı görülmektedir. Bu dönemde parlamentoda; yabancı devletlerden 38 devlet başkanı, 47 parlamento başkan ve başkan yardımcısı, 25 başbakan ve başbakan yardımcısı, 35 bakan ve bakan yardımcısı, 16 ihtisas komisyonu, 16 parlamentolar arası dostluk grubu, 144 büyükelçi ve 104 diğer ziyaretçi ağırlanmış; Meclis Başkanlığı tarafından 41 yurtdışı ziyareti gerçekleştirilmiştir¹⁰⁶.

TBMM TV toplam 4665 saat yayın yapmış; Millî Saray ve Müzelerin durumu iyileştirilmiş ve kurumsal kimliğin güçlenmesi adına Meclis himayesinde birçok kültür ve sanat faaliyeti gerçekleştirilmiştir¹⁰⁷.

D. XXII. DÖNEM PARLAMENTOSUNDA ÖNE ÇIKAN İSİMLER

Dönemin tamamında TBMM Başkanlığı yapan Bülent Arınç'ın faal, yasama süreci, ülke gündemi ve politikaya dair duruşunu sergileyen bir siyasal figür olarak öne çıktığı görülmektedir. 2002-2007 yılları arasında görev yapan Arınç, parlamentoda iki kez başkan olarak seçilmiştir. İlk seçim 19 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilmiş ve Bülent Arınç ilk turda 369 oyla seçilmiştir. Arınç'ın ikinci Meclis Başkanlığı dönemi 7 Ekim 2004 tarihinde başlamış ve bu kez üçüncü turda ipi göğüsleyen Arınç, bu turda toplam 381 oy almıştır. TBMM Başkanları arşivinde yer alan biyografiye göre Arınç:

“1948 Bursa Doğumlu. Manisa Lisesini bitirdi. 1970 yılında Ankara Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Manisa'da serbest avukatlık yaptı. Üniversite yıllarından itibaren siyasetle uğraşarak Gençlik Kolları Başkanlığı ve İl Başkanlığı görevlerinde bulundu. Türkiye içinde hemen hemen bütün il ve ilçelerde yıllardır konferanslarıyla, panel ve sempozyumlardaki konuşmalarıyla ilgi çekti. 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde Refah Partisi'nden Manisa Milletvekili seçildi. Refah Partisi'nde MKYK üyeliğinde bulundu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Adalet Komisyonu ve Türkiye-AB Karma Komisyonunda çalıştı. Yurt içi ve yurtdışında çok sayıda resmî toplantı ve sempozyuma konuşmacı olarak katıldı. 18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçimlerinde

104 a.g.e.

105 *Yüce Divan Yargulamaları*, 2019 <https://www.habererk.com/gundem/1928den-gunumuze-yuce-divanda-yargilananlar-h92265.html>

106 *TBMM Faaliyet Raporu*.

107 a.g.e.

Fazilet Partisi'nden Manisa Milletvekili seçildi. İki yasama dönemi Fazilet Partisi TBMM Grup Başkan Vekilliği görevinde bulundu. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu üyeliği yaptı. Bu dönem içinde de cumhurbaşkanı, başbakan ve çeşitli bakanlarla Arnavutluk, Bosna-Hersek, Türkmenistan, Kazakistan, Almanya gibi ülkelere yurtdışı seyahatlere iştirak ederek temsil görevlerinde bulundu. Fazilet Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Başkanlığına seçildi.”¹⁰⁸

108 TBMM Başkanları https://www.tbmm.gov.tr/biyog/tbmm_23.htm

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

3 Kasım 2002 seçimleri ile belirlenen ve Haziran 2007'ye kadar görev yaparak 5 yasama yılını tamamlayan XXII. Dönem Parlamentosu Türk parlamento tarihine geçmiş ve Türk siyasal hayatında belirleyici olmuş bir meclistir. % 90'a yakını ilk kez seçilen milletvekillerinden oluşan Parlamento 1990'ların siyasal ve ekonomik istikrarsızlığı ve politikaların başarısızlığı ile yıpranmamış ve bu anlamda genç bir parlamentodur. Türk seçmenin eski siyasal aktörleri genel seçimde tasfiye etmesi sonucunda, XXII. Dönem Parlamentosu ile birlikte yeni siyasal aktörler ve partiler siyaset sahnesine çıkmıştır.

Bu dönemde Parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran Ak Parti tek partili bir hükümet kurmuş ve ülke sorunlarını çözme yolunda halkın beklediği reform sürecini hızlı bir biçimde yürütmek için Meclisteki sayısal çoğunluğunu etkin bir biçimde kullanmıştır. Türk parlamento tarihinde 24 yıldan sonra ilk kez beş yasama yılını da tamamlayan XXII. Dönem Parlamentosu ortaya koyduğu yapısal ve ekonomik dönüşümle "Reform Meclisi" sıfatını hak etmiştir. Bu dönemde özellikle AB uyum paketleri adı altında Mecliste kabul edilen siyaset, adalet, toplumsal yaşam ve ekonomi alanındaki kanunlar hem hukuk devletini güçlendirmiş ve temel hak ve özgürlüklerin alanını genişletmiş, hem de ekonomik istikrarı sağlayan politikaların hukuki alt yapısını oluşturmuştur.

İktidarın yasama alanındaki sayısal üstünlüğünü sarsabilecek Meclis içi ve dışı muhalefet partilerinin yokluğunda ordu, Cumhurbaşkanlığı ve yüksek yargı ekseninde örgütlenen bürokratik seçkinler XXII. Dönemde adeta bir muhalefet mekanizması olarak çalışmıştır. Bu durum zaman zaman iktidarın yönetme gücünü ve Meclisin yasama iradesini sınırlayıcı etkiler yaratmıştır. Özellikle yasama bağlamında, Mecliste kabul edilen kanunların Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmadan Meclise iade edilmesi ve ana muhalefet partisi, cumhurbaşkanı ve yargı tarafından Anayasa Mahkemesine iptal istemiyle açılan davalar birtakım reformların istenen hızda ve etkinlikte gerçekleştirilememesine yol açmıştır.

5. Yasama Yılında Mecliste yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçimi krizinin derinleşmesi sonucunda, erken seçim kararı alınmış ve bu kriz halkın iradesinin yeniden ortaya konmasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Göreve başladığı dönem itibarı ile üslendiği sorumluluk ve yasama ve denetim görevleri aracılığıyla bu sorumluluğu yerine getirmedeki başarılı performansı ile XXII. Dönem Parlamentosu Türk parlamento tarihinin en başarılı meclislerinden biri olarak anılacaktır.

KAYNAKLAR

- Aslan Akman, C. (2005). "Being An Opposition MP in the 22nd Turkish Parliament", *European Journal of Turkish Studies Thematic Issue*, 3.
- Aydınlı, E. (2011). "Ergenekon, New Pacts, and the Decline of the Turkish Inner State", *Turkish Studies*, 12(2), 227-239.
- Çağaptay, S. (2002). "The November 2002 Elections and Turkey's New Political Era". *Middle East Review of International Affairs*, 6(4), 42-48.
- Çarkoğlu, A. (2002). "Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?". *Middle East Review of International Affairs*, 6(4), 30-41.
- Çelenk, A. A. (2009). "Institutionalization of Power Politics: The Case of Political Islam in Turkey". *Journal of Power*, 2(3), 369-381.
- Grigoriadis, I. N. (2009). "Islam and Democracy in Turkey: Secularism and Trust in a Divided Society". *Democratization*, 16(6), 1192-1213.
- Milletvekili Seçim Kanunu Sayı: 2839.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası Cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özipek, B. (2014). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi İç ve Dış Politika (2002-). *Türkiye'nin Politik Tarihi*. (Ed. A. Çaylak vd.). Ankara: Savaş Yayınevi, 671-694.
- Resmî Gazete Sayı: 24837, 5.8.2002.
- Resmî Gazete Sayı: 24957, 8.12.2002.
- Resmî Gazete Sayı: 24980, 31.12.2002.
- Resmî Gazete Sayı: 24997, 18.1.2003.
- Resmî Gazete Sayı: 25045, 11.3.2003.
- Resmî Gazete Sayı: 25269, 24.10.2003.
- Resmî Gazete Sayı: 25926, 24.12.2003.
- Resmî Gazete Sayı: 25928, 26.12.2003.
- Resmî Gazete Sayı: 25532, 20.1.2004.
- Resmî Gazete Sayı: 25563, 31.1.2004.
- Resmî Gazete Sayı: 25519, 12.3.2004
- Resmî Gazete Sayı: 25469 , 22.5.2004.
- Resmî Gazete Sayı: 25486, 8.6.2004.
- Resmî Gazete Sayı:25529, 21.7.2004.
- Resmî i Gazete Sayı: 25531, 23.7.2004.
- Resmî Gazete Sayı:25604, 7.10.2004.
- Resmî Gazete Sayı: 25671, 17.12.2004.
- Resmî Gazete Sayı: 25680, 24.12.2004.
- Resmî Gazete Sayı: 25710, 28.1.2005.
- Resmî Gazete Sayı: 25791, 18.3.2005.
- Resmî Gazete Sayı: 25808, 7.5.2005.
- Resmî Gazete Sayı: 25817, 16.5.2005.
- Resmî Gazete Sayı: 25584, 23.6.2005.
- Resmî Gazete Sayı: 25876, 15.7.2005.

- Resmî Gazete Sayı:25983, 1.11.2005.
Resmî Gazete Sayı: 25988, 9.11.2005.
Resmî Gazete Sayı:26033, 24.12.2005.
Resmî Gazete Sayı: 26095, 1.3.2006.
Resmî Gazete Sayı:26205, 21.6.2006.
Resmî Gazete Sayı: 26219, 5.7.2006.
Resmî Gazete Sayı: 26222, 8.7.2006.
Resmî Gazete Sayı: 26232, 18.7.2006.
Resmî Gazete Sayı:26302, 26.9.2006.
Resmî Gazete Sayı: 26312, 7.10.2006.
Resmî Gazete Sayı: 26318, 13.10.2006.
Resmî Gazete Sayı: 26322, 17.10.2006.
Resmî Gazete Sayı: 26434, 8.2.2007.
Resmî Gazete Sayı: 26526, 18.5.2007.
Resmî Gazete Sayı: 26530, 23.5.2007.
Resmî Gazete Sayı: 26536, 25.5.2007.
Sayarı, S. (2007). "Towards A New Turkish Party System?". *Turkish Studies*, 8(2), 197-210.
Siyasi Partiler Kanunu Sayı: 2820.
TBMM Albümü 22. Dönem (2003). Ankara: TBMM Basımevi.
TBMM 22. Dönem Yasama, Denetim ve Yönetim Faaliyetleri. 2007. Ankara: TBMM Basımevi.
TBMM Kanunlar Dergisi. (2005). 87(1-2). Ankara: TBMM Basımevi.
TBMM Tutanak Dergisi (2003). 22. Dönem. 39. Birleşim. Ankara, 114-133.
Turan, İ. (2007). "Unstable Stability: Turkish Politics At Crossroads?". *International Affairs*, 83(2), 319-338.
Turunç, H. (2007). "Islamicist or Democratic? The AKP's Search for Identity in Turkish Politics". *Journal of Contemporary European Studies*, 15(1), 79-91.
Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi (2019). https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf
Yıldırım, E., İnaç, H. ve Özler, H. (2007). "A Sociological Representation of the JDP: Is It A Political Design or A Political Becoming?". *Turkish Studies*, 8(1), 5-24.
Yıldız, A. (2007). *Türk Parlamento Tarihi 22. Dönem*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 152.

BÜROKRATİK VESAYETTE YOL AYRIMI:
XXIII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
(2007-2011)

HÜSEYİN SADOĞLU

BÜROKRATİK VESAYETTE YOL AYRIMI: XXIII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (2007-2011)

Hüseyin Sadoğlu*

GİRİŞ

İlk birleşimini 4 Ağustos 2007’de açan 23. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, 22 Temmuz erken genel seçimiyle oluşmuştur. Demokratik siyasal yaşamda kuşkusuz her seçim kendi dönemi ve bağlamı içerisinde önemlidir. Fakat Osmanlı devletinin son demlerinde zuhûr edip, Cumhuriyet Döneminde düşe-kalka yol almaya çalışan, bu süreçte askerî darbeler başta olmak üzere pek çok badireyi atlatan Türk demokrasisinin istikrarı ve sıhhati açısından 22 Temmuz seçimlerine sonuçları itibariyle ayrı bir önem atfetmek gerekir.

22 Temmuz 2007 seçimlerinin hemen arifesinde yaşanan birtakım toplumsal olaylar, kimi siyasal aktörler tarafından organize edilen veya desteklenen siyasal nitelikli gösteri ve toplantılar, başta Türk Silahlı Kuvvetleri olmak üzere resmî bazı kurumların demeçleri ve nihayet bütün bu faktörlerin harekete geçirdiği kamuoyundaki gerilim ve kutuplaşma, Türkiye’nin siyasal açıdan kritik bir sürece girdiğinin somut göstergeleriydi. 2007 Türkiye’sini son birkaç aydır etkisi altına alan siyasetteki yüksek tansiyonun temel nedeni, hiç kuşkusuz 27 Nisan’da yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimi idi.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı seçimleri özellikle çok partili hayata geçildikten sonra genellikle anayasal/olağan mecrasında bir seyir izlememiş, parlamento-dışı müdahaleler ile kontrol altında tutulmaya çalışılmıştı. Cumhuriyetin “temel değerleri”ni önemsedini iddia eden ve kendilerini “kurulu düzen” ya da “mevcut rejim” ile özdeşleştiren kimi kurum ve çevrelere göre belli ki; Cumhurbaşkanlığı seçimleri parlamento seçimlerinden çok daha fazlasını ifade etmekteydi. Onlar açısından yasama yetkisini kullanacak olan bir parlamento çoğunluğuna karşı, temelde bir temsil makamı olan Cumhurbaşkanlığının sistem içerisinde “kritik” bir önemi olmalıydı. Bu bakımdan 1961’de Ali Fuat Başgil’in adaylığını engelleyenler ile 1989’da cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal’ın meşruiyetini tartışmaya açanların benzer motivasyonlara sahip oldukları söylenebilir.

Türk demokrasi tarihinde zaman zaman vukû bulan askerî darbelerin, muhtıraların, tartışmalı yargı kararlarının, siyasete yönelik dolaylı ve dolaysız bürokratik müdahalelerin arkasında sınırlı bir demokratikleşmeyi de mündemiç özgün bir modernleşme perspektifinin yer aldığı söylenebilir. Kimi akademik çevreler tarafından formülleştirilen ve entelektüel kesimlerde de yaygın kabul gören yoruma göre; erken Cumhuriyet Dönemi seçkinlerinin “topyekûn” ve “radikal” bir modernleşme ideali, siyasette otoriter bir yaklaşımı zorunlu

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kamu Yönetimi.

kılmış, bu durum demokratik süreçleri “geçici” olarak askıya almanın temel gerekçesini oluşturmuştur.¹ Bu anlamda “bürokratik vesayetçilik”, demokrasiye kategorik olarak bir itirazı gerektirmemekle birlikte Türkiye’de hem seçmenin, hem de siyasetçilerin demokrasi açısından yeterli siyasal olgunluğa ulaşmadıkları varsayımına dayanır. Türkiye’yi kültürel ve toplumsal alanda Pozitivist parametrelere göre “çağdaştırma”yı öncelikli hedef olarak belirleyen bu ideolojik tutum, kökleri Osmanlı’ya dayanan “bürokratik devlet” geleneği ile birleşince, çok partili hayatta “vesayetçi” bir demokrasi pratiğinin işlerlik kazanması mümkün olmuştur.² 1950’de büyük bir parlamento çoğunluğuyla iktidara gelen Demokrat Parti’nin; CHP’den çok, bürokratik kurumların engellemelerinden şikayetçi olması, vesayetçi mekanizmanın ilk yansımaları olarak değerlendirilebilir.³

1950’den sonra etkisini hissettiren bürokratik vesayet, Demokrat Parti’nin “millî irade” argümanına dayanan direnciyle karşılaşınca 27 Mayıs 1960’ta bir askerî darbeyle fiilen iktidarı ele geçirdi. Bürokratik vesayet askerî diktatörlüğe dönüştüğü bu dönemde, yeni Anayasa ile birlikte “millî irade” üzerinde vesayet uygulayacak olan mekanizmalar hukuksal/kurumsal bir nitelik kazandı. Yeniden demokratik siyasal yaşama geçildiği 1961 yılından itibaren yeni oluşturulan Millî Güvenlik Kurulu, Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar, artık askerî bir darbeye gerek kalmaksızın Demokrat Parti örneğinde tecrübe edilen muhtemel bir “millî irade” iktidarını “öngörülen sınırlar” içerisinde tutabilecekti.

Türkiye’de 1961 Anayasası ile kurumsallaşan bürokratik vesayet mekanizması 12 Eylül 1980’de kesintiye uğramışsa da, 1982 Anayasası ile kendini yeniden üreterek siyasal sistem üzerinde kontrol ve denetim işlevini sürdürmeye devam etti. Önemli sivilleşme ve demokratikleşme reformlarının gerçekleştirildiği Özal Dönemi istisna tutulacak olursa, güvenlikçi politikaların güç kazandığı ve ülkenin çok parçalı koalisyon hükümetleri tarafından yönetildiği 90’lı yıllar boyunca vesayetçi aktörlerin gücünü pekiştirmesi zor olmadı. 28 Şubat 1997’de Millî Güvenlik Kurulu aracılığıyla demokrasiye “balans ayarı” yapılması ve ardından Refah Partisi’nin kapatılması kabilinde siyasal kararlar, bürokratik vesayetın Türk siyasal sistemi üzerindeki rolünü sıradan vatandaşın anlayabileceği berraklıkla ortaya koymaktaydı.⁴

3 Kasım 2002’de AK Parti’nin güçlü bir parlamento çoğunluğuyla tek başına iktidara gelmesi, bürokratik vesayet ile “millî irade” arasındaki güç dengesini temsili kurumlar lehine bozdu. Güçlü tek parti iktidarının Avrupa Birliği ile bütünleşme çabaları, ekonomide elde edilen olumlu sonuçlar, uluslararası alandaki parlak Türkiye imajı siyasal rejimin

1 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 212-15.

2 Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Çev. Nalan Soyarik, 2. Baskı, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2006, s. 137-55.

3 Demokrat Parti iktidarında yaklaşık on yıl Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Celal Bayar’ın ifadeleri, anılan dönemde bürokrasinin siyaset üzerindeki gücü ve etkisini dile getirmesi bakımından önemlidir: “Siyasal partimizin ilk yıllarında, Cumhuriyet Halk Partisi ve üyeleri ile değil, diğer hükümet güçleri ile uğraşmak zorunda kaldığı iyi bilinen bir olgudur. Bir siyasal partinin diğer siyasal partiler ile rekabete girmesi sadece doğaldır. Lakin siyasal gelişimin ileri evrelerindeki ülkelerde bu yetkinin getirdiği araçları kendi elinde tutan bürokrasiden gelen baskılara katlanması kabul edilemez”. Bkz. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, s. 135’den aktaran Heper, *a.g.e.*, s. 137.

4 Menderes Çınar, *Vesayetçi Demokrasiden “Millî” Demokrasiye*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 10.

demokratikleştirilmesinde tam bir katalizör işlevi gördü. Merkez sağ geleneğin millî iradeci söylemini tevarüs eden AK Parti, “bin yıl süreceği” iddia edilen 28 Şubat kararlarını da yavaş yavaş tedavülden kaldırmaktaydı. Yine de dört buçuk yıllık iktidarı boyunca AK Parti kimi zaman geri çekilerek, kimi zaman da siyasal programını daha geniş bir zaman dilimine yayarak “vesayet odakları”yla uyumlu bir görüntü vermeye çalıştı.

Türk siyasal hayatında 2007, AK Parti ile bürokratik vesayet kurumları arasında sert bir çatışmanın artık ertelenemez hale geldiği yıl oldu. Görev süresi Nisan ayında dolacak olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in yerine parlamento çoğunluğuna sahip AK Parti’nin kendi belirlediği adayı seçmesinin önünde herhangi yasal bir engel görünmüyordu. Dikkatler adaylığı muhtemel Recep Tayyip Erdoğan üzerinde yoğunlaşmışken, Nisan ayının ortalarından itibaren çok-parçalı muhalefet cephesinin organize ettiği, geniş katılımlı Cumhuriyet Mitinglerinin temel amacı AK Parti üzerinde kamuoyu baskısı oluşturarak Cumhurbaşkanlığı seçimini genel seçimlerden sonrasına ertelemektir. Dahası muhalefet, seçilecek yeni cumhurbaşkanının geniş bir “uzlaşma” ile belirlenmesini ve “cumhuriyetin temel değerleriyle barışık” olmak gibi içeriği müphem bir niteliğe sahip olmasında ısrar ediyordu. Çok geçmeden AK Parti adayı olarak açıklanan Abdullah Gül’ün, eşinin başörtülü olması gibi nedenlerle bu soyut nitelikleri haiz olmadığı açıktan dillendirilmeye başlandı. Muhalefet cephesinin direncine rağmen AK Parti’nin geri adım atmaması, TSK ve Anayasa Mahkemesi gibi vesayetçi mekanizmaların devreye girmesiyle sonuçlandı.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin birinci tur oylamasının yapıldığı 27 Nisan’ın gecesinde Genelkurmay’ın internet sitesinden Gül’ün adaylığına itiraz anlamına gelen sert bir açıklamanın (e-muhtıra) yapılmasının ardından iktidar ve kamuoyu teyakkuz haline geçmişti. Fakat asıl hamle CHP ve DSP’nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesinden geldi. Mahkeme, parlamentodaki oylamanın birinci turunu “toplantı yeter sayısı” oluşmadığı gerekçesiyle iptal etmişti. 28 Şubat 1997’deki “balans ayarı”nı hatırlatan bu karar, hukuksal tartışmalar yanında siyasal sistemi de büyük ölçüde kilitlemişti.

Türkiye’de 22 Temmuz seçimleri, bürokratik vesayetinin neden olduğu bu siyasal krizin aşılması için bir çıkış yolu olarak gündeme geldi. Anayasa Mahkemesi kararı sonrası tartışmaların odağı haline gelen TBMM, bürokratik vesayet odakları ile AK Parti arasında cereyan eden bu çatışmada seçmenin hakemliğine başvurmak için erken seçim kararı aldı. Seçimleri yaklaşık olarak altı ay öne çeken bu karar, AK Parti kadar Türk demokrasisi açısından da tam bir dönüm noktasıdır. Nitekim 22 Temmuz seçimlerinde Türkiye seçmeni bürokratik vesayete direnen AK Parti’ye güçlü bir destek vermiş ve parlamento üzerinde herhangi bir güç tanımadığını iradesiyle ortaya koymuştur. Öte yandan 22 Temmuz’da bürokratik vesayet sadece savuşturulmamış, 23. Dönemde yapılan yasal/anayasal düzenlemeler ile büyük ölçüde pasifize edilmiştir.

I. DÖNEMİN ÖNE ÇIKAN TOPLUMSAL, SİYASAL VE EKONOMİK GELİŞMELERİ

Türkiye’de 2007 yılı, iki önemli seçime ve bu seçimleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bazı toplumsal ve siyasal olaylara sahne olmuştur. 19 Ocak 2007’de *Agos* gazetesi genel yayın yönetmeni Hrant Dink’in öldürülmesinin ardından 18 Nisan 2007’de misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü iddia edilen Malatya’daki Zirve Yayınevi çalışanlarından üç kişinin vahşice katledilmesi, o günlerde kamuoyunda korku ve endişeyle takip edildi. Günlerce gazete sütunlarını meşgul eden bu cinayetler⁵ pek çok yazara göre 12 Eylül 1980 darbesi öncesinin “sansasyonel” eylemleriyle şaşırtıcı benzerlikler taşıyordu.⁶

Öte yandan dört buçuk yıllık AK Parti iktidarından ve uygulamalarından rahatsız olan kimi çevreler “Cumhuriyet Mitingleri” adı altında geniş katılımlı toplantılar organize etmeye başlamışlardı. İlki 14 Nisan 2007’de Ankara’daki Tandoğan Meydanı’nda gerçekleşen bu mitingler Atatürkçü Düşünce Derneği ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği başta olmak üzere çok sayıda sivil toplum örgütünün öncülüğünde çeşitli muhalefet partileri tarafından desteklenmedi.⁷ Kimi üniversite rektörlerinin ve bazı sanatçıların da katıldığı mitinglerde dikkat çeken en önemli özellik, AK Parti iktidarına karşı laik-ulusalcı bir siyasal blok yaratma iddiasının açıkça dillendirilmesiydi. Anılan mitinglerde yapılan konuşmalar, atılan sloganlar ve afişlerin ortak teması, AK Parti iktidarının devam ettiği sürece “cumhuriyetin tehlikede olduğu”, bu duruma karşı mücadele edilmesi gerektiği ve bu mücadelenin ancak “birleşerek” kazanılabileceği şeklinde özetlenebilirdi. Fakat “Cumhuriyet Mitingleri”ni AK Parti ve kamuoyu nezdinde asıl tartışmalı kılan boyutu televizyon ekranlarına da yansıyan “Ordu Göreve” pankartlarıydı.⁸ İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde tekrarlanan bu mitinglerin en önemli etkisi Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçim öncesinde AK Parti karşıtı bir kamuoyunun oluşumuna katkı sağlamak olmuştur.

A. OLAĞANÜSTÜ GELİŞMELERİN GÖLGESİNDE ERKEN SEÇİM

22 Temmuz seçimlerine gidilirken üzerinde dikkatle durulması gereken iki önemli gelişme Genelkurmay’ın yayımladığı bildiri ile Anayasa Mahkemesinin Cumhurbaşkanlığı seçiminde birinci turun iptalini öngörüne “367 kararı”dır.

27 Nisan 2007’de TBMM, Bülent Arınç’ın başkanlığında Cumhurbaşkanlığı seçimi gündemiyle toplanmış ve hemen seçime geçilmişti. Başkanlık Divanı tarafından tutulan tutanağa göre, seçime 361 milletvekili katılmış ve bu milletvekillerinin 357’si AK Parti’nin adayı Abdullah Gül’e oy vermişti. Bunun üzerine Meclis Başkanlığı, birinci turda cumhurbaşkanı

5 Zirve Yayınevi katliamı, daha sonra Genelkurmay’ın gündemi sarsan bildirisinde laikliğe karşı eylemler bağlamında zikredilmiştir. Bkz. Davut Dursun, *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Beta Yayınları, 2018, s. 348.

6 Nedim Şener, *Dink Cinayeti ve İstihbarat Yalanları*. İstanbul: Destek Yayınevi, 2010.

7 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem-cumhuriyet-mitingi-polemigi-6268440> (02.01.2020).

8 <https://www.haber7.com/guncel/haber/314915-ordu-goreve-pankartida-dosyada> (02.01.2020).

seçimi için gerekli olan 367 oyun sağlanamadığı gerekçesiyle ikinci tur için 6 Mayıs'ı belirlemişti. Seçimden bir süre önce eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun Cumhurbaşkanlığı seçiminde toplantı yeter sayısının 367 (TBMM üye tam sayısının 2/3'ü) olduğu yolundaki iddiası tartışılırken 20 milletvekiline sahip olan ANAP ile 6 milletvekili olan DYP oylamaya katılmama kararı almıştı.⁹ Parlamentodaki oylamanın tamamlanmasından bir gün sonra CHP'li 134 milletvekili, Sabih Kanadoğlu'nun tezi doğrultusunda, ilk turda toplantı yeter sayısının sağlanamadığı iddiasıyla seçimin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardı.

Gözler Anayasa Mahkemesinden çıkacak karara çevrilmişken, beklenmedik gelişme 27 Nisan'ın gece yarısı Genelkurmay'ın resmî internet sayfasından yapılan açıklama oldu. İlerleyen günlerde 12 Mart 1971 müdahalesine nazire ile “e-muhtıra” olarak anılan metinde Türk Silahlı Kuvvetleri devam etmekte olan Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine en üst düzeyde ve kurumsal olarak müdahil olmaktaydı. Genelkurmay yayımladığı bildiri iktidar partisinin adını zikretmeden, Türkiye’de cereyan etmekte olan ve “laikliğe aykırı olduğu” vurgulanan bazı gelişmelere göndermede bulunarak sözü Cumhurbaşkanlığı seçimlerine bağlamaktaydı:

“...Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmada taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur (...) gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır”.

Bildirinin muhatabı hiç kuşkusuz AK Parti iktidarıydı ve Genelkurmay, Abdullah Gül'ün adaylığına kamuoyunda tartışılan boyutuyla –eşinin başörtülü olması, cumhuriyet rejimine özde bağlılık vb.- “laiklik” ekseninde açık bir şekilde itiraz etmekteydi.

AK Parti Hükümetinin bildiriye karşı tavrı, daha önce TSK ile benzer gerilimler yaşamış iktidarlardan çok farklı oldu. Hemen sıcağı sıcağına 28 Nisan günü Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek tarafından yapılan açıklamada bildirinin muhatabının tartışmasız AK Parti iktidarı olduğu, ancak bunun ne demokratik hukuk devletiyle, ne de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile bağdaştırılmasının mümkün olmadığı ifade edilmekteydi. Hükümet sözcüsü, Genelkurmay bildirisi karşısında geri adım atmayacaklarını ima ederek, sivil otoritenin üstünlüğüne vurgu yapıyordu¹⁰: “...Anayasa’ya göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakanı karşı sorumludur.”

Genelkurmayın yayımladığı bildiri ve ardından hükümetin buna karşı açıklamasından sonra aynı gün CHP, Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda toplantı yeter sayısı oluşmadığı iddiasıyla seçimin iptalini talep eden başvurusunu Anayasa Mahkemesine teslim etti. Mahkeme şaşırtıcı bir hızla davayı esastan görüşmek üzere gündemine aldı. Tam da

9 Grup kararına rağmen DYP ve ANAP’tan ikişer milletvekili oylamanın yapıldığı Genel Kurul salonuna girmişti. Bkz. Fikret Bila, “İlk Turda Dramatik Sahneler”, *Milliyet*, 28 Nisan 2007.

10 *Vatan*, 29 Nisan 2007.

bu sıralarda CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın; mahkemenin davayı reddetmesi halinde ülkede “çatışma” çıkacağı şeklindeki ifadesi kamuoyundan büyük tepki almış ve devam etmekte olan yargı sürecini baskı altına almak olarak yorumlanmıştı.¹¹

Öte yandan AK Parti çevreleri Anayasa Mahkemesinin “görevsizlik” kararı vermesini beklerken, mahkemenin 1 Mayıs 2007’de açıkladığı karar kamuoyunda da tam bir “şok” etkisi yarattı. Mahkeme CHP’nin başvurusunda belirtildiği üzere 27 Nisan 2007’de TBMM’deki Cumhurbaşkanlığı seçiminde toplantı yeter sayısı aranmadan yapılan oylamayı Anayasa’nın 102. maddesine aykırı bulmuştu. İkiye karşı dokuz oyla alınan karara göre; TBMM’nin 96. birleşiminde toplantı yeter sayısı aranmadan yapılan seçim, ilk olarak “eylemlerle bir İktidâr” değişikliği anlamına gelmekte, dolayısıyla Mahkemenin görev alanına girmektedir. İkinci olarak Mahkeme, Anayasa’nın 102. maddesinde yer alan “Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir” hükmünü genel uygulamanın dışında “özel bir toplantı yeter sayısı” olarak yorumlamış, sonuç olarak Anayasa’ya aykırılık gerekçesiyle iptal ve yürürlüğün durdurulması kararı vermişti.¹² Cumhurbaşkanlığı seçiminde üçüncü ve dördüncü tur oylamaları büyük ölçüde anlamsız hale getiren ve TBMM’deki bir azınlığın Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kilitlemesine imkân veren bu karar, yargı kararlarını tartışmaya açması yanında¹³, etkileri bakımından Türk siyasal hayatı üzerinde de derin izler bırakmıştır.

TBMM’nin 6 Mayıs’ta gerçekleşen 101. birleşiminde Anayasa Mahkemesinin kararında öngörülen toplantı yeter sayısı (367) bulunamadığından, seçim 9 Mayıs’a ertelenmişti.¹⁴ Bu arada Anayasa Mahkemesi kararının mevcut parlamento üzerindeki etkisi tartışılırken, TBMM 3 Mayıs’taki birleşiminde 458 milletvekilinin oyuyla erken seçim yapılması kararı aldı.¹⁵ Öte yandan AK Parti, mevcut siyasal krizin aşılması ve ileride tekrarlanmaması gerekçesiyle cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, yasama döneminin dört yıl ile sınırlandırılması ve TBMM’deki toplantı yeter sayısının her durumda Meclis üye tamsayısının üçte biri olarak belirlenmesi şeklinde sıralanan anayasa değişiklik teklifini diğer partilere ilettiler. Yeni oluşacak Meclisin cumhurbaşkanını seçip seçemeyeceği sorusu belirsizliğini korerken, Türkiye kamuoyu erken seçim havasına girmişti.¹⁶

22 Temmuz seçim kampanyaları büyük ölçüde Genelkurmay’ın yayımladığı “e-muhtıra” ve ardından Anayasa Mahkemesinin “367 kararı”nın gölgesi altında şekillendi. Bu bağlamda AK Parti; Anayasa’nın öngördüğü gerekli şartları ve parlamento çoğunluğunu sağlamasına rağmen Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı seçilmesinin engellenmesini parlamento iradesi üzerinde açık bir müdahale olarak yorumladı. Bunun seçim kampanyasına yansımaları güçlü bir “millî irade” vurgusu ve vesayete meydan okuyan “demokrasi” söylemiyle somutlaştı. Yine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın meydanlarda sıkça dillendirdiği “Söz de, Karar da

11 <https://www.yenisafak.com/politika/baykal-yine-tehdit-etti-59758> (02.01.2020).

12 *Resmî Gazete*, Sayı 26565, 27 Haziran 2007.

13 Ergun Özbudun, “Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi (Prof. Dr. Yavuz Sabuncu’ya Armağan)*, Cilt 62, Sayı 3, 2007, s. 266-67.

14 *TBMM Tutanak Dergisi*, 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, Cilt 156, 101. Birleşim, 06.05.2007, s. 258.

15 *TBMM Tutanak Dergisi*, 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, Cilt 155, 98. Birleşim, 03.05.2007, s. 532.

16 <https://www.dw.com/tr/22-temmuzda-genel-se%C3%A7im-var/a-2519313> (29.12.2019).

Milletindir” sloganı hem parti tabanına, hem de Demokrat Parti'nin hatırasını önemseyen merkez sağ seçmenin duyarlılığına hitap etmekteydi. AK Parti, 22 Temmuz'da seçim afişlerinde ve gazete reklamlarında “çoğulculuk”, “farklılıklara saygı” gibi siyasal mesajların yanında dört buçuk yıllık iktidarın sağladığı ekonomik kazanımların muhafazasını ve sürdürülmesini ima eden “Durmak Yok, Yola Devam” ana sloganıyla seçmenin “istikrar” arayışına cevap vermektedir.¹⁷

Ana muhalefet partisi olarak seçime giren CHP; Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde paydaşı olduğu Cumhuriyet Mitinglerinin genel temasını dillendirmeye devam ederek “laiklik” ekseninde “yaklaşmakta olan tehlike”ye dikkat çekmiş ve genel olarak negatif mesajlar üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu bağlamda “çağdaşlık”, “cumhuriyetin kazanımları”, “aydınlık gelecek” gibi ideolojik kodlara dayanan sloganlar kampanyanın odağında yer almaktaydı. Kampanyaya hâkim olan bu genel temanın dışında CHP, ideolojik duyarlılığı daha düşük kitleleri çekmek için “CHP iktidarında; Halkı ezdirmeyeceğiz, Ülkeyi soydurmayaacağız, Devleti Böldürmeyeceğiz” ve “Şimdi CHP Zamanı”¹⁸ gibi daha steril mesajları öne çıkarmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili olarak CHP, sorunun kaynağında iktidarın “uzlaşmaz tavrı”nın ve “beceriksizliği”nin yattığını işlemeye çalıştı.

Bir önceki seçimde az bir farkla ülke barajına takılan Milliyetçi Hareket Partisi, geleneksel siyasal çizgisiyle uyumlu şekilde seçim kampanyasını “millî birlik”, “terör” ve “dış tehdit” temaları üzerinde yoğunlaştırmıştı. Türkiye'nin AK Parti iktidarında 2006'dan itibaren tırmanışa geçen “terör”e ve emperyal güçlere “teslim” edildiği, bu durumun doğrudan ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehlikeye attığı vurgulanarak, buradan çıkış için MHP'nin “tek başına” iktidarından başka bir çözüm olmadığı şeklinde bir söylem inşa edilmişti.¹⁹ Türkiye'nin 22 Temmuz seçimleri vesilesiyle kritik bir yol ayrımında olduğu dillendirilerek, bu sayede kitlelerin mobilizasyonu hedeflenmiş ve dolayısıyla bu seçimin olağan bir genel seçimden çok daha fazlası olduğu ima edilmeye çalışılmıştı.

B. 22 TEMMUZ SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

22 Temmuz'da gerçekleştirilen 2007 seçimlerine katılan siyasal partilerin oy oranları ve parlamentoda elde ettikleri sandalye sayısı bir hayli şaşırtıcı olmuştur. 35.049.691 oy kullanıldığı 22 Temmuz'da seçimlere katılma oranı %84,25 gibi oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmişti. Seçimin yaz aylarına denk gelmesinden dolayı katılımın düşük olacağı tahminleri gerçekleşmemiş, kampanya döneminde mobilize olan seçmen tatilini yarıda keserek sandığa gitmişti. Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanan kesin sonuçlara göre; toplam geçerli oyların 16.327.291'ini AK Parti, 7.317.808'ini CHP, 5.001.869'unu MHP, 1.835.486'sını Bağımsızlar,

17 Kübra Güran Yiğitbaşı, “22 Temmuz'dan 7 Haziran'a Kampanyalar Ekseninde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Siyasal İletişimi”, *Türkiye'de Siyasal İletişim 2007-2011*. Ed. İsmail Çağlar – Yusuf Özkır, Ankara: SETA Yayınları, 2015, s. 19-22.

18 Abdullah Özkan, “Siyasal İletişim Yönetimi Perspektifinden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)”, *Türkiye'de Siyasal İletişim 2007-2011*. Ed. İsmail Çağlar ve Yusuf Özkır, Ankara: SETA Yayınları, 2015, s. 56-59.

19 Şükrü Balcı ve Onur Bekiroğlu, “2007'den 2015'e Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) Siyasal İletişim Stratejilerinin Analizi”, *Türkiye'de Siyasal İletişim 2007-2011*. Ed. İsmail Çağlar ve Yusuf Özkır, Ankara: SETA Yayınları, 2015, s. 81-84.

1.898.873'ünü Demokrat Parti, 820.289'unu Saadet Partisi almıştı. Oransal olarak bakıldığında AK Parti geçerli oyların % 46,58'ini, CHP % 20,88'ini, MHP % 14,27'sini, Bağımsızlar % 5,24'ünü, Demokrat Parti % 5,42'sini, Saadet Partisi % 2,34'ünü temsil ediyordu.²⁰

Bu sonuçlara göre; toplam 550 milletvekilinden oluşan 23. Dönem parlamento aritmetiğinde AK Parti 341, CHP 112, MHP 71, Bağımsızlar 26 milletvekilliği kazanmışlardı. MHP'den İstanbul Milletvekili seçilen Mehmet Cahit Özönder, henüz mazbatasını almadan bir trafik kazası sonucu vefat edince, MHP'nin parlamentodaki milletvekili sayısı 70'e düştü.²¹ Bağımsız olarak seçilen milletvekillerinin 21'i seçimlerde uygulanan ülke barajı nedeniyle, parti listesi yerine bağımsız adaylığı tercih eden Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) desteklediği siyasetçilerdi. Nitekim anılan bu milletvekilleri seçildikten hemen sonra DTP'ye katılıp, bu partinin TBMM'de grup kurmasını sağlamışlardı. Seçilen diğer bağımsız milletvekilleri ise, kamuoyunun yakından tanıdığı isimlerdi: Eski başbakanlardan Mesut Yılmaz Rize'den, Büyük Birlik Partisi (BBP) Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu Sivas'tan, Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) Genel Başkanı Ufuk Uras İstanbul'dan, DYP eski Milletvekili Kamer Genç Tunceli'den, ANAP eski Milletvekili Seyid Eyyüboğlu Şanlıurfa'dan bağımsız milletvekili olarak Meclise girmişlerdi. Yürürlükte olan Siyasal Partiler Kanunu'nun 40. maddesine göre; "*Bir kimse...partisinden istifa etmedikçe bağımsız aday olamaz*"²² hükmü gereği seçim sürecinde partilerinden istifa eden bağımsız adayların bir kısmı seçildikten sonra partilerine geri dönmüşlerdir.

22 Temmuz genel seçimlerinin en önemli sonuçlarından biri, yüzden onluk ulusal seçim barajına rağmen parlamentonun kazandığı yüksek temsil düzeyidir. Nitekim bir önceki seçimde (2002) ülke barajı uygulaması nedeniyle sadece iki parti parlamentoya girebilmiş, bu durum Türkiye seçmeninin sadece % 55'inin TBMM'de temsiline imkân verdiği için demokratik meşruiyet açısından tartışma konusu olmuştu. 22 Temmuz seçimleriyle oluşan yeni parlamento aritmetiği yaklaşık % 87'lik bir temsil gücüne ulaştınca, demokratik meşruiyet ile ilgili tartışmalar da sona ermiştir.²³

AK Parti bu seçimde, 2002 genel seçimlerine göre oylarını yaklaşık on iki puan artırarak, tarihi bir başarı elde etmişti. Öyle ki; Turgut Özal liderliğindeki ANAP'ın 1983 seçimlerinde aldığı oy oranı istisna tutulacak olursa, 1982 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönem boyunca başka hiçbir parti % 40'ların üzerinde bir oy oranına ulaşamamıştı. 23. TBMM'nin yüksek temsil gücüne rağmen AK Parti'nin tek başına iktidarı sürdürmesine imkân veren de bu oy oranıydı. Geçerli oyların %46.58'ini alan AK Parti, seçim sisteminin etkisiyle parlamentoda %62'lik temsil oranına ulaşmıştı. Seçim öncesinde muhalefet çevrelerinin iddiası, AK Parti'nin merkez sağ ve soldaki aşırı bölünmeden yararlanarak hak etmediği bir siyasal güce sahip olduğu varsayımıydı. 22 Temmuz her iki kanattaki ittifaklara rağmen AK Parti'nin oyunu artırdığı, dolayısıyla söz konusu varsayımın geçersiz hale geldiği bir seçim olmuştur.

20 *Resmî Gazete*, Sayı 26598, 30 Temmuz 2007.

21 *Cumhuriyet*, 8 Nisan 2011.

22 "Siyasî Partiler Kanunu", *Resmî Gazete*, Sayı 18027, 24 Nisan 1983.

23 Dursun, *a.g.e.*, s. 354.

AK Parti açısından 22 Temmuz seçimlerini anlamlı kılan bir başka sonuç, iktidardayken oylarını artırma başarısı göstermesi olmuştur. 22 Temmuz seçimleri haricinde çok partili siyasal hayat boyunca iktidardayken oylarını artırabilen tek parti 1954 seçimlerinde Demokrat Parti olmuştu. 14 Mayıs seçimlerinde % 53,3'lük oy oranıyla iktidara gelen DP, bir sonraki seçimde oylarını yaklaşık dört puan artırarak % 57,5'a çıkarmıştı. Bu durumun ikinci örneği 2007'de AK Parti olmuş, 2002'de yaklaşık 34 olan oy oranını on iki puan artırarak % 46,5'u yakalamıştı.

AK Parti'nin 22 Temmuz'da elde ettiği seçim başarısının sırrı, günlerce siyasîlerin, gazetecilerin ve akademisyenlerin gündeminden düşmemişti. Kimileri böyle bir sonucun ortaya çıkmasında Genelkurmay bildirisi ve Anayasa Mahkemesi kararının belirleyici olduğunu, dolayısıyla seçmenin mesajının açık bir şekilde “demokrasi tepkisi” olarak okunması gerektiğini iddia etmiştir.²⁴ Bu teze iştirak etmeyen kesimler ise, diğer seçimlerde olduğu gibi, 22 Temmuz'da da “ekonomi”nin sonucu tayin edici en önemli faktör olduğunu savunmuştur.²⁵ Gerçekten de dört buçuk yıllık AK Parti iktidarında Türkiye'de enflasyon uzun bir aradan sonra yeniden tek haneli rakamlara düşmüş, millî gelir yaklaşık olarak iki katına çıkmış, dışarıdan gelen yabancı sermayede istikrarlı olarak büyük bir artış yaşanmıştı. Dolayısıyla 22 Temmuz seçim sonuçlarını ortaya çıkaran seçmen tercihlerinin analizinde siyasal olayların yanında, ekonomik faktörlerin de göz ardı edilmemesi gerekir.

22 Temmuz seçimleri ana muhalefet cephesinde tam bir hayal kırıklığı yaratmıştı.²⁶ CHP'de Cumhuriyet Mitinglerinde yakalanan olumlu hava yerini seçmene karşı kırgınlığa bırakmıştı.²⁷ Oysa seçimin hemen öncesinde gerçekleşen Cumhuriyet Mitingleri hem geniş katılımı, hem de coşkusuyla AK Parti iktidarına güçlü bir itirazı temsil ediyordu. Üstelik DSP yönetimi meydanların çağrısına olumlu cevap vererek, adaylarını CHP listelerinden göstermişti. Bu olumlu hava ve seçim ittifakına rağmen CHP'nin 22 Temmuz'da oylarını sadece iki puan artırabilmesi kayda değer bir başarı olarak görülemezdi. Öte yandan parlamentoda dört partinin temsil ediliyor olması, oylarını artırmış olmasına rağmen CHP'nin kazandığı milletvekili sayısını düşürmüştü.

CHP'nin ülke genelinde aldığı oy oranı yanında dikkati çeken bir başka sonuç, oyların bölgelere göre dağılımıydı. Bu anlamda CHP oylarının büyük bir bölümünün üç büyük kentten (Ankara, İstanbul, İzmir) ve Marmara bölgesinden gelmiş olduğu görülüyordu. Öte yandan CHP oyları Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde neredeyse tamamen kaybolmuş, İç Anadolu ve Akdeniz'de de MHP'nin etkisiyle azalmıştı.²⁸

22 Temmuz'un sürpriz sayılabilecek sonuçlarından biri, 2002'de parlamento dışında kalan MHP'nin oylarını neredeyse iki kat artırarak yeniden TBMM'ye geri dönmesi oldu.

24 Hasan Bülent Kahraman, “Demokratik Tepkinin Anlamı”, *Sabah*, 23 Temmuz 2007.

25 Mehmet Y. Yılmaz, “Askere Tepki Şehir Efsanesidir”, *Hürriyet*, 24 Temmuz 2007.

26 Mehmet Ali Birand, “22 Temmuz Seçimleri, Dengeleri Değiştirdi”, *Hürriyet*, 26 Aralık 2007.

27 CHP'de seçim sonuçlarını değerlendiren Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen'e göre, “Vatandaşlarımızın geniş kesimlerinin bu kadar sıkıntı çektiği bir dönemde iktidar partisi oylarını artırabiliyorsa bunda rasyonel olmayan bazı sebepler aramak gerekiyor”du. Bkz. *Sabah*, 23 Temmuz 2007.

28 Bekir Ağrıdır, “2007 Seçimi – Sandığın İçini Ne Belirledi?”, içinde <https://konda.com.tr/tr/rapor/2007-secimi-sandigin-icindekini-ne-belirledi/> (28.18.2019), s. 18-19.

Oyların %14,3'ünü alarak 71 milletvekili çıkaran MHP, 2006 yılından itibaren yeniden tırmanışa geçen terör ve dış tehdit algısıyla tekrar cazibe merkezi haline gelmişti. MHP açısından dikkat çekici sonuçlardan biri, partinin Ege ve Akdeniz bölgelerinde ortalamanın üzerinde oy alması olmuştu.²⁹ Buna karşılık MHP, geleneksel oy depolarından biri olarak kabul edilen Doğu Anadolu'da beklentilerin çok uzağında bir sonuç elde etmişti.

Türkiye'de 2007 genel seçimlerini önceki seçimlerden farklı kılan özelliklerden bir diğeri, rekor sayılabilecek sayıda bağımsız milletvekilinin parlamentoya girmesi olmuştur. Eski başbakanlardan Mesut Yılmaz ile birlikte toplam 26 bağımsız aday seçim sonucunda TBMM'ye girmeyi başarmıştı. Bağımsız milletvekillerinin 21'i seçildikten hemen sonra Kürt siyasal hareketini temsil etme iddiasında olan DTP'ye katılmışlardı. AK Parti, CHP ve MHP'den sonra grup kurma sayısına ulaşan dördüncü parti olarak DTP'nin TBMM'de yer alması siyasal temsil ve çoğulculuk açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bağımsız adaylarla da olsa DTP'nin seçim başarısı, Kürt seçmenin nezdinde önemli bir temsil gücüne sahip olduğunu gösteriyordu. Sıklıkla terör örgütü PKK ile ilişkilendirilen DTP, nihayet bu minvaldeki suçlamalarla 11 Aralık 2009'da Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.³⁰

C. DÖNEMİN ÖNE ÇIKAN SİYASAL OLAYLARI

Türk siyasal hayatında 23. Döneme tekabül eden 2007-2011 arasındaki zaman dilimi, yurt içinde ve dışında önemli siyasal gelişmelere sahne olmuştur. Bu bağlamda TBMM'nin ve kamuoyunun gündemini etkilemesi bakımından 2007 Anayasa referandumu, üniversitelerde başörtüsü düzenlemesi, AK Parti'ye kapatma davası, Ergenekon ve Balyoz davaları, Çözüm Süreci, One Minute Olayı, Mavi Marmara Baskını, Muhsin Yazıcıoğlu'nun vefatı, 2009 yerel seçim seçimleri, Deniz Baykal'ın istifası, Arap Baharı ve Necmettin Erbakan'ın vefatı bahse değer olaylar olarak öne çıkmaktaydı.

1. 2007 Anayasa Referandumu

1 Mayıs 2007'de Anayasa Mahkemesi, TBMM'de gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminin birinci turunu "eylemli İçtüzük değişikliği" gerekçesiyle iptal edince siyasal sistem büyük ölçüde kilitlenmişti. Bu durumda tıkanan sistemi açmak için TBMM'deki AK Parti grubu bir yandan erken seçim için teklif verirken, diğer yandan cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesine imkân veren bir Anayasa değişikliği yapmaya hazırlanıyordu. 22. Dönem TBMM'de Anavatan Partisi ile varılan mutabakat çerçevesinde cumhurbaşkanını halkın seçmesi yanında, görev süresinin beş yıla sınırlandırılması, yasama döneminin dört yıla düşürülmesi ve TBMM'nin bütün toplantılarında toplantı yeter sayısının 1/3 olarak kesinleştirilmesini öngören Anayasa değişikliği teklifi TBMM Genel Kurulunda 31 Mayıs

²⁹ Ağırır, *a.g.e.*, s. 21-25.

³⁰ *Resmî Gazete*, Sayı 27432, 14 Aralık 2009.

2007'de kabul edilmiş³¹ ve onay için Çankaya Köşkü'ne gönderilmişti. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in kararıyla referanduma götürülen Anayasa değişikliği 21 Ekim 2007'de seçmenin tercihine sunulmuştu. Katılımın görece düşük olduğu bu referandumda Anayasa değişiklikleri %69'luk bir oranla kabul edilmişti. Değişikliğin yürürlüğe girmesi, halihazırda TBMM tarafından cumhurbaşkanı olarak seçilen Abdullah Gül'ün görev süresiyle ilgili farklı yorumlara konu olurken, Türkiye'de hükümet sistemi tartışmalarını alevlendirdi.

2. Üniversitelerde Başörtüsü Düzenlemesi

23. Dönem TBMM'nin 22 Temmuz'dan sonra gündemine aldığı ilk konulardan biri, Türkiye'de uzun yıllar siyasal gündemin üst sıralarında yer alan üniversitelerdeki başörtüsü sorunu idi. Kamuoyunda sorunun bir anayasal düzenleme ile çözülebileceği şeklindeki yorumlar, MHP'de de olumlu karşılanınca AK Parti, Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerinde değişiklik öngören bir teklif hazırladı. Buna göre 1982 Anayasası'nın 10. maddesine "... ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında", 42. maddeye ise "Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir" ibareleri eklenerek teklif haline getirildi. Üniversitelerdeki başörtüsü yasağını kaldıracağı varsayılan düzenleme, 9 Şubat 2008'de TBMM'de yapılan oylamada 411 oy alarak kabul edildi. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da onaylanan Anayasa değişikliği, CHP tarafından Anayasa Mahkemesine götürüldü. Dikkatlerin yeniden Anayasa Mahkemesi üzerinde yoğunlaştığı o günlerde iktidar çevrelerinin beklentisi, Mahkemenin Anayasa değişikliklerini sadece "şekil" yönünden inceleyebileceği idi. Ne var ki, Anayasa Mahkemesi söz konusu davada şekil denetiminden yola çıkarak "esas"a girmiş ve anılan düzenlemeyi Anayasa'nın değiştirilemez maddelerine aykırı bulmuştu. Anayasa Mahkemesinin bu kararı, çeşitli çevreler tarafından Türkiye'de parlamento iradesi üzerindeki bürokratik vesayetini yeni bir hamlesi olarak yorumlandı.³²

3. AK Parti'ye Kapatma Davası

2008 Türkiye'sinde siyasetin ve kamuoyunun gündemini meşgul eden en önemli gelişme, hiç kuşkusuz Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından AK Parti'ye açılan kapatma davasıydı. Başsavcı iddianamesinde, Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilen başörtüsü düzenlemesini de gerekçe göstererek AK Parti'nin siyaset yoluyla Türkiye'ye "şeriat" düzeni getirmeyi amaçladığını, dolayısıyla kapatılmasını ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile parti yönetimine siyaset yasağı getirilmesini talep etmekteydi. Ekonomik etkileri de olan ve Türkiye'yi yeni bir siyasal krizin eşğine getiren dava, nihayet

31 TBMM Tutanak Dergisi, 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, 118. Birleşim, Cilt 160, 31 Mayıs 2007, s. 194-201.

32 Anayasa hukukçusu Ergun Özbudun'a göre; Mahkemenin kararı, Türkiye'de yargısal aktivizm ile kendine iktidar alanı açan "juritocracy"nin (hakimler hükümeti) somut yansımalarından sadece biriydi. Bkz. Ergun Özbudun, "Türban Kararının Gereçesi", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 52, Yıl 2008, s. 81.

30 Temmuz 2008'de karara bağlandı. Davaya bakan Anayasa Mahkemesi, AK Parti'nin "laiklik karşıtı eylemlerin odağı" haline geldiği iddiasını kabul etmekle birlikte, bunun AK Parti'nin kapatılmasını gerektirecek yoğunlukta olmadığı yorumuyla sadece partiye yapılan hazine yardımının yarısının kesilmesine hükmetmişti. Aslında Mahkeme üyelerinin 6'sı AK Parti'nin kapatılması yönünde oy kullanırken, 5'i buna muhalefet etmişti. Bu sonuca rağmen partinin kapatılmamasının nedeni, Anayasada parti kapatma kararları için aranan nitelikli çoğunluk (2/3) kuralıydı. Anayasa Mahkemesinin kararını açıklamasından sonra Türkiye'de hem piyasalar rahatlamış, hem de Türk demokrasisi önemli bir badireyi atlatmıştı.³³

4. Ergenekon ve Balyoz Davaları

Türkiye'de Haziran 2007'de Ümraniye'de bir evde patlayıcı mühimmatın ele geçirilmesiyle başlayan ve AK Parti'ye karşı bir darbe hazırlığı içerisinde olduğu iddia edilen çok sayıda kişinin tutuklanmasıyla devam eden yargılama zinciri, kısa süre sonra siyasetin ana gündem maddesi haline geldi. 25 Temmuz 2008'de iddianamesi kabul edilen Ergenekon davası ile 19 Temmuz 2010'da kabul edilen Balyoz Eylem Planı iddianamesi, aralarında sivillerin de bulunduğu üst düzey çok sayıda TSK mensubunun tutuklanmasıyla yeni bir boyut kazandı. Dalgalar halinde gelen ve eski Kuvvet Komutanları'na kadar uzanan tutuklamalar başlangıçta Türkiye'nin darbelerle yüzleşmesi olarak yorumlandı. Ancak kanıtlarla ilgili tartışmalar ve sonu gelmeyen tutuklamalar, yargı içerisindeki bir grubun siyasî hasımlarına karşı kapsamlı bir operasyonunu akla getiriyordu.³⁴

5. Çözüm Süreci (Demokratik Açılım)

AK Parti'nin hem 2002, hem de 2007 seçimleri öncesinde en önemli vaatlerinden biri, Türkiye'nin daha fazla demokratikleştirilmesiydi. Bu çerçevede gerek Anayasada, gerek yürürlükte olan diğer mevzuatta önemli sayılabilecek değişiklikler yapılmıştı. Hükümet, 2009 yılından itibaren Kürt sorunu başta olmak üzere Türkiye'nin köklü problemlerine demokratikleşme perspektifinde neşter atmak üzere harekete geçti. Çeşitli alanlarda Kürt dili üzerindeki yasakların kaldırılması ile başlayan açılım, 1 Ağustos 2009'da İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın da katıldığı Polis Akademisi'ndeki "Kürt Meselesinin Çözümü: Türkiye Modeline Doğru" adlı çalıştay ile yeni bir evreye girdi. Bunu daha sonra çok sayıda gazeteci, sanatçı ve akademisyenin de davet edildiği Alevî ve Roman çalıştayları izledi. Türkiye'nin etnik ve dinsel sorunlarına çoğulcu demokrasi perspektifinden çözüm arama çabası olarak nitelendirilen bu süreç, hükümet tarafından "Millî Birlik ve Kardeşlik Projesi" olarak adlandırıldı. Ancak bu çerçevede 19 Ekim 2009'da 34 PKK'lı'nın Habur sınır kapısından Türkiye'ye girişlerinde törenle karşılanması, kamuoyundan gelen tepkiler üzerine iktidarın bu alanda daha temkinli hareket etmesi sonucunu doğurdu.³⁵

33 *Hürriyet*, 31 Temmuz 2008.

34 Suavi Aydın ve Yüksek Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 494-95.

35 Yusuf Tekin ve M. Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*. 4. Baskı, Ankara: Orion Yayınları, 2019, s. 241.

6. One Minute Olayı ve Mavi Marmara Baskını

Bu döneme damgasını vuran önemli olaylardan biri, Başbakan Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile girdiği "One Minute" diyalogudur. 29 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos kasabasında düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Erdoğan'ın, Peres'in Gazze'deki operasyonlarına ilişkin sözlerine itirazını dile getiren "One Minute" ifadesinin hem iç, hem dış kamuoyunda önemli yankıları olmuştu. Türkiye ile İsrail arasında diplomatik gerilime yol açan bu olay, İslam dünyasında Türkiye'ye yönelik sempatiyi artırmıştı.

One Minute olayı ile gerginleşen Türkiye-İsrail ilişkileri, uluslararası sularda seyir halindeyken İsrail askerleri tarafından baskınla ele geçirilen Mavi Marmara gemisiyle kopma noktasına gelmişti. İHH (İnsanî Yardım Vakfı) tarafından organize edilen ve abluka altındaki Gazze'ye insani yardım ulaştırmayı amaçlayan Mavi Marmara gemisi 31 Mayıs 2010'da İsrail askerleri tarafından alıkonulmuş ve gemideki aktivistlerden 10'u öldürülmüştü. Üstelik İsrail yönetimi silahlı baskınla da yetinmemiş, içinde yaralıların da bulunduğu gemiyi 7 Ağustos 2010 tarihine kadar kontrolü altında tutmuştu.³⁶

7. Muhsin Yazıcıoğlu'nun Vefatı

Türkiye kamuoyu 25 Mart 2009'da siyasetin tanınmış simalarından BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'nun ölüm haberiyle büyük bir şok yaşadı. Yerel seçim gezileri kapsamında özel bir helikopterle Kahramanmaraş'tan Yozgat'a hareket eden Yazıcıoğlu ve beraberindeki beş kişi helikopterin düşmesi sonucu hayatını kaybetti. 29 Mart yerel seçimlerinin hararetini düşüren bu olayın bir kaza mı, yoksa suikast mi olduğu uzun süre tartışıldı. Ülkücü hareketin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Muhsin Yazıcıoğlu, 1992'de bir grup arkadaşıyla MHP'den ayrılarak BBP'yi kurmuş; 19., 20. ve 23. Dönem TBMM'de Sivas Milletvekili olarak yer almıştı.

8. 2009 Mahallî İdareler Seçimleri

2009'da siyasetin gündemini belirleyen önemli gelişmelerden biri 29 Mart yerel seçimleridir. 2008'de başlayan Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye etkilerinin test edildiği seçimde iktidar partisi önemli bir oy kaybına uğramıştı. 2009 yerel seçimlerinde il genel meclisi oyları baz alındığında; AK Parti % 38.8, CHP % 23.1, MHP % 16.1, DTP % 5.7, SP % 5.2 oranında oy almıştı. Ciddi oy kaybına rağmen, iktidar partisi Ankara ve İstanbul'u muhafaza etmişti. Seçimde oylarını artıran CHP; Antalya, Aydın, Tekirdağ ve Sinop gibi önemli şehirleri iktidar partisinden almayı başarmıştı. Seçimi CHP açısından önemli kılan bir başka sonuç, 2010'da Genel Başkanlığa seçilecek olan Kemal Kılıçdaroğlu'nun, kaybetmesine

36 a.g.e., s. 240.

rağmen CHP İstanbul adayı olarak başarılı sayılabilecek bir kampanya yürütmüş olmasıydı.³⁷ Fakat 29 Mart seçiminin asıl galipleri istikrarlı bir şekilde yükselişini sürdüren MHP ile Güneydoğu'da çok sayıda il ve ilçe belediyesini kazanan DTP oldu. İktidar partisinin seçimde bu denli oy kaybetmesinde Saadet Partisi'nin de etkisi açıkça görülmekteydi.

9. Deniz Baykal'ın İstifası

10 Mayıs 2010'da Deniz Baykal'ın CHP Genel Başkanlığından istifa kararını açıklaması siyasetin gündemine bomba gibi düşmüştü. Baykal istifa kararını, kendisine ait olduğu iddia edilen uygunsuz görüntülerin bazı internet sitelerinde yayımlanması üzerine almıştı. Yeni genel başkan arayışlarının hız kazandığı CHP kulislerinde, yıldızı yerel seçimlerde parlayan Kemal Kılıçdaroğlu'nun adı öne çıkmıştı. Nitekim Kılıçdaroğlu, 22 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleştirilen CHP'nin 33. Olağan Kurultayı'nda delegelerin neredeyse tamamının oyunu alarak yeni Genel Başkan olarak belirlenmişti.

10. Arap Baharı

17 Aralık 2010'da Tunus'ta geçim sıkıntısı içerisindeki Muhammed Buazizi adlı seyyar satıcının kendisin yakmasıyla başlayan ve dalga dalga Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yayılan halk hareketleri, Türkiye kadar dünya kamuoyunu uzun süre meşgul etmişti. Bölgedeki otoriter yönetimlerin, yolsuzlukların ve kötü yaşam koşullarının protesto edilmesiyle başlayan halk ayaklanmaları Tunus'tan sonra Mısır ve Libya gibi ülkelerde iktidar değişikliği ile sonuçlanmıştı. Demokratikleşme taleplerinin öne çıkması nedeniyle "Arap Baharı" olarak adlandırılan bu halk hareketleri, bazı ülkelerde iç savaş ve siyasal istikrarsızlığa neden oldu.

11. Necmettin Erbakan'ın Vefatı

1960'lı yıllardan başlayarak zamanla Türk siyasetinin simge isimlerinden biri haline gelen, eski başbakanlardan Prof. Dr. Necmettin Erbakan 27 Şubat 2011'de vefat etti. 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili olarak parlamentoya giren Erbakan, 1970'de Millî Nizam Partisi'nin, 1972'de Millî Selamet Partisi'nin, 1987'de Refah Partisi'nin, 2003'te ise Saadet Partisi'nin Genel Başkanlığına getirilmişti. 1980 öncesinde Ecevit ve Demirel Hükümetlerinde koalisyon ortağı olarak Başbakan Yardımcılığı görevini üstlendi. 1996'da Refah-yol olarak adlandırılan koalisyonda 54. Cumhuriyet Hükümetinin Başbakanı oldu. Refah Partisi'nin 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılması üzerine, Erbakan da beş yıl süreyle siyasî yasaklı hale gelmişti.

37 Aydın-Taşkın, a.g.e., s. 483-84.

II. 23. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. YENİ SİYASAL DENGE VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

23. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, 4 Ağustos 2007 Cumartesi günü Geçici Başkan Şükrü Mustafa Elekdağ başkanlığında, seçilen milletvekillerinin and içme töreninin gerçekleştiği ilk birleşimini açtı.³⁸

İkinci birleşimin gerçekleştiği 9 Ağustos 2007'de TBMM Başkanlığı için seçime geçildi. Meclis Başkanlığına bildirilen üç adaydan biri olan Tunceli Milletvekili Kamer Genç adaylıktan çekilince, yarış AK Parti Zonguldak Milletvekili Köksal Toptan ile MHP Antalya Milletvekili Tunca Toskay arasında geçti. 535 milletvekilinin katıldığı seçimde Köksal Toptan, ilk turda 450 oy alarak 23. Dönem, I. devre TBMM Başkanlığına seçildi.³⁹ Toptan'ın seçimi açık farkla kazanmasında AK Parti grubu yanında CHP grubunun neredeyse firesiz ve açık desteği de etkili olmuştu.⁴⁰ Kuşkusuz bu desteğin sağlanmasında Köksal Toptan'ın siyasi kişiliği kadar, CHP'nin Cumhurbaşkanlığı adayının belirlenmesi konusunda da benzer bir "uzlaş" beklentisinin rolü büyüktü.

10 Ağustos 2007'de Danışma Kurulunun önerisi ile Başkanlık Divanı Üyelikleri için seçim yapıldı. Buna göre TBMM Başkanvekilliklerine AK Parti Şanlıurfa Milletvekili Eyyüp Cenap Gülpınar, AK Parti Kahramanmaraş Milletvekili Nevzat Pakdil, CHP İzmir Milletvekili Şükran Güldal Mumcu ve MHP İstanbul Milletvekili Meral Akşener seçilmişti.⁴¹

550 milletvekilinden oluşan 23. Dönem TBMM, kamuoyunun yakından tanıdığı ünlü isimleri bünyesinde barındırıyordu: Eski başbakanlardan Mesut Yılmaz, BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu, ÖDP Genel Başkanı Ufuk Uras, sinema ve ses sanatçısı Osman Yağmurdereli, TESK eski genel başkanı Derviş Günday, Dünya ve Olimpiyat şampiyonu güreşçi Hamza Yerlikaya yeni Meclisin ünlüleri olarak öne çıkmaktaydı. Öte yandan AK Parti 22 Temmuz seçimlerinde sol gelenek içinden gelen bazı isimleri de listelerinden aday göstermiş; Ertuğrul Günay, Reha Çamuroğlu ve Ayşe Nur Bahçekapılı İstanbul'dan, Zafer Üskül Mersin'den TBMM'ye girmişti.

TBMM Başkanı Köksal Toptan'ın görev süresi Ağustos 2009'da sona erdi. 23. Dönem II. devre TBMM Başkanlığı için adaylardan Şırnak Milletvekili Hasip Kaplan çekilince yarış; Kamer Genç, İlhan Kesici, Münir Kutluata ve Mehmet Ali Şahin arasında geçti. İlk iki turda hiçbir aday yeterli oyu alamadığı için 5 Ağustos'ta üçüncü tur oylamaya geçildi. 518 milletvekilinin katıldığı oylamada AK Parti Antalya Milletvekili Mehmet Ali Şahin 338 oy alarak TBMM'nin 25. Başkanı seçildi. Aynı gün yapılan Başkanlık Divanı üyelikleri seçiminde AK Parti Kahramanmaraş Milletvekili Nevzat Pakdil, AK Parti Kayseri Milletvekili Sadık Yakut, MHP İstanbul Milletvekili Meral Akşener ve CHP İzmir Milletvekili Şükran Güldal Mumcu yeni devrenin Başkanvekilleri olarak belirlenmişti.⁴²

38 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 04. 08. 2007, s. 4-19.

39 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 2. Birleşim, Cilt 1, 09. 08. 2007, s. 29-31.

40 Milliyet, 10.08.2007.

41 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 3. Birleşim, Cilt 1, 10. 08. 2007, s. 42.

42 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 3. Yasama Yılı, 113. Birleşim, Cilt 48, 05.08.2009, s. 1145-55.

23. Dönem TBMM’de çeşitli nedenlerle boşalmalar olmuştu. 22 Temmuz’da MHP’den İstanbul Milletvekili seçilen Mehmet Cahit Özönder, mazbatasını almadan geçirdiği trafik kazası sonucu hayatını kaybetti. Yasama dönemi devam ederken İstanbul Milletvekili Osman Yağmurdereli (AKP), Sivas Milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu (BBP), İstanbul Milletvekili Gündüz Aktan (MHP), Şanlıurfa Milletvekili Mustafa Kuş (AKP), Elazığ Milletvekili Hamza Yanılmaz’ın (AKP) milletvekillikleri vefat nedeniyle düştü. Öte yandan AK Parti Kayseri Milletvekili Abdullah Gül cumhurbaşkanı, CHP Aydın Milletvekili Özlem Çerçioğlu Aydın belediye başkanı seçildiği için TBMM üyeliğinden ayrılmışlardı.⁴³

1.23. Dönemde Cumhurbaşkanlığı Seçimi

22 Temmuz’da oluşan 23. Dönem TBMM’nin ilk ciddi sınavı Cumhurbaşkanlığı seçimiymiş. Aslında AK Parti seçimin açık ara galibi olmasına rağmen yine de Anayasa Mahkemesinin Cumhurbaşkanlığı seçimi için öngördüğü “toplantı yeter sayısı”na ulaşamamış, dolayısıyla seçimle ilgili belirsizlik devam etmekteydi. Tam bu sırada yeni bir siyasal kriz gündemdeyken MHP’den sürpriz bir hamle geldi. Genel Başkan Devlet Bahçeli, Cumhurbaşkanlığı seçiminde Genel Kurula katılacaklarını ve kendi adaylarını destekleyeceklerini açıkladı. Bahçeli’nin açıklaması potansiyel siyasî krizi çözdüğü gibi, AK Parti’yi de rahatlatmıştı.⁴⁴

TBMM’de Cumhurbaşkanlığı seçiminin birinci tur oylaması 20 Ağustos 2007’de gerçekleştirildi. Oylama öncesinde AK Parti Kayseri Milletvekili Abdullah Gül, MHP Kayseri Milletvekili Sabahattin Çakmakoglu ve DSP Eskişehir Milletvekili Hüseyin Tayfun İçli’nin isimleri cumhurbaşkanı adayları olarak Meclis Başkanlığına bildirilmişti. TBMM Başkanı Köksal Toptan’ın oturumu yönettiği birinci tura 448 milletvekili katılmış, Abdullah Gül 341, Sabahattin Çakmakoglu 70, Hüseyin Tayfun İçli 13 oy almıştı. Tayfun İçli, 22 Temmuz seçimlerine CHP listesinden girmiş olmakla birlikte 3 Ağustos’ta CHP’den istifa ederek DSP’ye katılan 13 milletvekilinden biriydi. İlk tur seçim sonuçlarından anlaşılacağı üzere CHP Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday çıkarmamış ve milletvekilleri de Genel Kuruldaki oylamaya katılmamıştı.⁴⁵ Toplantı yeter sayısının fazlasıyla sağlanmış olmasına rağmen, birinci turda hiçbir aday beklenildiği gibi karar yeter sayısı için gerekli oyu (367) alamadığı için ikinci tur oylamaya geçildi.

24 Ağustos 2007’de yapılan ikinci tur oylamaya 446 milletvekili katılmıştı. İkinci tur oylamanın sonucuna göre; cumhurbaşkanı adaylarından Abdullah Gül 337, Sabahattin Çakmakoglu 71, Hüseyin Tayfun İçli 14 oy almış, 24 de boş oy kullanılmıştı.⁴⁶ Bu turda da hiçbir aday Anayasa’da cumhurbaşkanı seçimi için öngörülen çoğunluğu sağlayamamıştı. Bu durumda karar yeter sayısının salt çoğunluğa (276) düştüğü üçüncü tur oylamaya geçildi.

43 *Cumhuriyet*, 8 Nisan 2011.

44 *Milliyet*, 27 Temmuz 2007.

45 *TBMM Tutanak Dergisi*, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 4. Birleşim, Cilt 1, 20 Ağustos 2007, s. 53-62.

46 *TBMM Tutanak Dergisi*, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, Cilt 1, 24 Ağustos 2007, s. 67-69.

Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle sonuçlanan üçüncü tur oylama 28 Ağustos'ta gerçekleştirildi. 448 milletvekilinin katıldığı oylamanın sonucuna göre, AK Parti Kayseri Milletvekili Abdullah Gül 339 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmişti. Adaylardan Sabahattin Çakmak'ın 70, Tayfun İçli'nin 13 oy aldığı bu turda 24 boş, 2 de geçersiz oy kullanılmıştı.⁴⁷ Böylece yaklaşık dört ay boyunca Türkiye'nin gündemini meşgul eden, toplumu kutuplaştıran ve siyasal sistemi kilitleyen önemli bir sorun parlamentonun kararıyla aşılmış ve siyasetin tansiyonu da düşürülmüştü.

Aynı gün ikinci oturumda ant içen Abdullah Gül, 11. Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla Genel Kurul üyelerine hitaben teşekkür ve temennilerini bildiren bir konuşma yaptı. Cumhurbaşkanı Gül; demokrasi vurgusu ile başlayan konuşmasında Atatürk'ün Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma hedefi için hep birlikte ve daha çok çalışmanın zorunlu olduğunu ifade etti. Cumhuriyetin temel ilkeleri ile birlikte çağdaş dünyanın demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve çoğulculuk gibi değerlerinin de ihmal edilmemesi gerektiğini dile getiren Gül, bu yolda Türkiye'nin AB hedefine işaret etti. Kendisine TBMM tarafından tevdi edilen bu görevi layığıyla yerine getirmek için "tarafsızlığı" muhafaza ederek, gayretle çalışacağını dile getiren yeni cumhurbaşkanı, konuşmasının bitiminde AK Parti ve DTP'li milletvekillerinin ayakta alkışlarıyla Genel Kuruldan ayrıldı.

2. 60. Hükümetin Programı ve Güven Oylaması

Genel seçimden büyük bir zaferle çıkan AK Parti, parlamentoda elde ettiği çoğunluğa dayalı olarak hükümeti kurma gücüne ulaşmıştı. Bakanlar Kurulu listesinin onaylanmasından sonra 60. Hükümetin programı Başbakan R. Tayyip Erdoğan tarafından 31 Ağustos 2007'de TBMM Genel Kurulunda okundu. Erdoğan yaklaşık bir buçuk saat süren konuşmasında; ekonomiden dış politikaya, ulusal güvenlikten eğitime, sağlıktan ulaşıma kadar pek çok başlıkta 60. Hükümetin hedeflerini ortaya koymaya çalıştı. Muhalefet liderlerinin de hazır bulunduğu Genel Kurulda Erdoğan'ın konuşması sık sık Ak Parti milletvekillerinin alkışlarıyla kesilmişti.⁴⁸

Konuşmasına yeni dönemde "sivil bir uzlaşma anayasası" temennisiyle başlayan Erdoğan, Türkiye Cumhuriyeti devletine ve milletine hizmet etmiş, başta M. Kemal Atatürk olmak üzere, devlet ve siyaset adamlarına teşekkür etti. Ardından 22 Temmuz seçimlerinin oldukça yüksek bir katılımı, güven ve huzur içinde gerçekleşmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Seçimlerin yaz aylarında yapılmasına rağmen, "millî irade"nin parlamentoya güçlü bir şekilde yansımalarının katılımcı demokrasi anlamında önemine işaret etti.

47 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 6. Birleşim, Cilt 1, 28 Ağustos 2007, s. 74-76.

48 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt 1, 31 Ağustos 2007, s. 105-26.

Başbakan Erdoğan, 58. ve 59. Hükümetler Döneminde Türkiye'nin pek çok birikmiş sorununa kalıcı çözümler getirmek için önemli reformlara imza atıldığını ifade ederek "...Ülkemize kazandırdığımız başarılarla dolu beş yıllık iktidarımızın tecrübesiyle yeni hükümetimiz önümüzdeki dönemi de Türkiye'ye kazandırma kararlılığında" dedi. Türkiye'nin demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi alanlarda evrensel standartları yakalaması için AB hedefinin önemine işaret eden Erdoğan, seçim beyannamesinde yer alan taahhütlerin hükümet programında da esas alındığını dile getirdi. Türkiye'de 90'lı yılların "kayıp yıllar" olduğunu savunan Erdoğan, AK Parti ile birlikte siyasal istikrarın sağlandığını ve ekonomik büyümenin gerçekleştirildiğini söyledi. Başbakan Erdoğan, hemen her alanda güçlü bir Türkiye yaratmayı hedefleyen 60. Hükümet programının gerçekleşmesi için muhalefet ve sivil toplum ile diyalog halinde olacaklarını ilave ederek sözlerini tamamladı.

Genel Kurulda 60. Hükümet programı üzerindeki görüşmeler 3 Eylül Pazartesi günü gerçekleştirildi.⁴⁹ İlk olarak MHP grubu adına kürsüye gelen Genel Başkan Devlet Bahçeli, AK Parti iktidarında Türkiye'de pek çok alanda bir "yıkım" ve "yozlaşma" yaşanmış olmasına rağmen, 22 Temmuz seçimlerindeki başarısına değindi. İktidarın 22 Temmuz sonuçlarını doğru okuması gerektiğini ifade eden Bahçeli, özellikle "etnik bölünme" ve "siyasal kutuplaşma"nın Türkiye açısından taşıdığı risklere dikkati çekti.

DTP grubu adına söz alan Ahmet Türk ise, 22 Temmuz değerlendirmesiyle başladığı konuşmasında hükümetin daha çok demokratikleşme perspektifini eleştirdi. İktidarın AB üyelik süreci ile ivme kazanan demokratikleşme reformlarını askıya aldığını iddia eden Ahmet Türk, insan hakları ihlallerinin Türkiye'de yaygın bir durum haline geldiğini ifade etmekteydi.

CHP grubu adına kürsüye gelen İstanbul Milletvekili Kemal Kılıçdaroğlu, hükümet programında yer alan demokratikleşme ve insan hakları hedeflerine rağmen, iktidarın basın özgürlüğü konusundaki ikircikli tavrını verdiği örneklerle eleştirdi. Benzer şekilde Kılıçdaroğlu, iktidarın yargı organları karşısındaki tutumunun, yargı bağımsızlığını sağlamaktan çok, "yargıyı siyasallaştırma"yı amaçladığını savundu. Hükümetin yolsuzluklarla mücadele etmek yerine, yolsuzlukları örtbas etmeye çalıştığını iddia eden Kılıçdaroğlu, AK Parti hükümetlerinin ekonomide de kayda değer bir başarı sağlamadığını ifade etmekteydi.

Genel Kuruldaki görüşme ve tartışmaların ardından 5 Eylül'de toplanan TBMM'de güven oylamasına geçildi. 535 milletvekilinin katıldığı oylamada 337 milletvekili hükümete güvenoyu verirken, 197 milletvekili ise "hayır" oyu kullanmıştı. Böylece Başbakan Erdoğan başkanlığında kurulan 60. Hükümet TBMM'den güvenoyu almış oldu.⁵⁰

49 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 9. Birleşim, Cilt 1, 3 Eylül 2007, s. 131-81.

50 TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim, Cilt 1, 5 Eylül 2007, s. 235-44.

B. MECLİS FAALİYETLERİ

4 Ağustos 2007'de başlayıp 12 Nisan 2011'de sona eren 23. Dönem TBMM'nin çalışmaları yasama, seçim, denetim ve diğer faaliyetler başlıkları altında değerlendirilebilir. 23. Dönemde Meclis Başkanlığına hükümet tarafından 789 kanun tasarısı gönderilmiş, bunlardan 514'ü yasalaşmış, 17'si geri çekilmiştir. Aynı dönemde Meclis Başkanlığına 901 kanun teklifi verilmiş, bu tekliflerden 248'i yasalaşmış, 5 teklif sahiplerince geri çekilmiş, 1'i de karar olmuştur. 23. Dönem TBMM'de kabul edilen 548 kanundan 527'si cumhurbaşkanı tarafından yayımlanmış, 3'ü tekrar görüşülmek üzere Meclise geri gönderilmişti.⁵¹ 22. Dönemden intikal eden 237 kanun hükmünde kararnameden 2'si yasalaşmış, 235'i ise ilgili komisyonlarda bulunmaktaydı. TBMM yine yasama faaliyetleri kapsamında, çeşitli konularda 98 karar çıkarmıştı. Bu dönemde TBMM Genel Kurulu toplam 491 birleşim, 2081 oturum gerçekleştirmiş ve bu çalışmalarda 137865 sayfa tutanak tutulmuştur.

Uluslararası antlaşmaların uygun bulunduğu 343 kanun dışında, TBMM Genel Kurulunda 2010 Anayasa değişiklikleri başta olmak üzere önemli yasal düzenlemeler yapılmıştı. 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, kamuoyunda "Tam Gün Yasası" olarak bilinen üniversite ve sağlık personelinin çalışma esaslarını düzenleyen 5947 Sayılı Kanun, Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usullerini yeniden düzenleyen 6216 Sayılı Kanun 23. Dönem TBMM'nin yoğun mesaisi ile ortaya çıkan düzenlemelerdi.

23. Dönemde parlamentonun çalışma düzenini belirleyen İçtüzük hükümlerinde önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Bu anlamda TBMM'nin çalışma biçimini düzenleyen kurallar, 1961 Anayasası Döneminde Millet Meclisi tarafından kabul edilip 13 Nisan 1973'te Resmî Gazete'de yayımlanan ve 1996'da dönemin şartlarına göre güncellenen 584 numaralı TBMM İçtüzüğü olmuştur.⁵² Bu dönemde gerçekleşen tek İçtüzük değişikliği, aynı yasama döneminde görev yapacak olan meclis başkanlarının görev süreleriyle ilgili belirsizliği ortadan kaldırma amacı taşımaktaydı. 9 Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirilen 902 numaralı değişiklikle İçtüzükte yer alan "yasama yıldır" ibareleri, "yıldır" şeklinde değiştirilerek TBMM Başkanı, Başkanlık Divanı ve Komisyonların görev süreleri Anayasa'daki takvim yılıyla uyumlu hale getirilmişti.⁵³

1. Bürokratik Vesayetin Geriletilmesi: 12 Eylül 2010 Referandumu

Hiç kuşkusuz 23. Dönem TBMM'nin en önemli yasama faaliyeti 7 Mayıs 2010'da parlamentoda, 12 Eylül 2010'da ise referandumda kabul edilen 1982 Anayasası'nın 26 maddesinde değişiklik yapan 5982 Sayılı Kanun'dur. AK Parti Grup Başkanı İstanbul Milletvekili Recep Tayyip Erdoğan ve 264 milletvekili tarafından TBMM Başkanlığına

51 TBMM Tutanak Dergisi, 24. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 28 Haziran 2011, s. 5.

52 "Millet Meclisi İçtüzüğü", Resmî Gazete, Sayı: 14506, 13 Nisan 1973.

53 Şeref İba, "TBMM İçtüzük Değişikliklerinin Anlamı: 1996 Sonrasına Bakış", Yasama, Sayı 6, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007, s. 88.

verilen teklif, 24 madde ve 2 geçici maddeden oluşmaktaydı. Teklifin 30 Mart'ta TBMM Başkanlığına sunulmasıyla başlayan Anayasa değişikliği mesaisi yaklaşık kırk gün sürmüştü.⁵⁴ Parlamentoda hararetli tartışmalara sahne olan görüşmelerin ardından muhalefet, gizli yapılması gereken oylamalarda milletvekilleri üzerinde baskı oluşturulduğunu iddia etmekteydi.⁵⁵ Her maddenin iki kez oylandığı süreçte değişiklik tekliflerinin tamamı 330 ile 367 arasındaki çoğunlukla kabul edilmişti. Bu durum cumhurbaşkanının değişiklik paketini onaylaması halinde referandumu zorunlu kılmaktaydı. Ancak böyle bir seçeneğin ortaya çıkması durumunda, halkoylamasına sunulacak metnin “tümüyle” oylanacağı öngörülmüştü.

Anayasa değişiklik paketinin Genel Kurulda görüşülmesi sırasında iktidar ve muhalefet milletvekilleri arasında sert tartışmalar yaşanmıştı. Bu bağlamda iktidar partisi temsilcileri yapılacak olan değişiklikleri 12 Eylül rejiminin yarattığı “darbe hukuku”nun tasfiyesi olarak takdim ediyor, dolayısıyla nihai amacın demokratikleşme olduğunu iddia ediyorlardı. Buna karşılık başını CHP'nin çektiği muhalefet cephesi ise, değişikliklerin kabulü halinde Türkiye’de “askerî vesayet”in yerini “tek adam vesayeti”ne bırakacağı, dolayısıyla “demokratikleşme” olarak sunulan hedefin tam aksine “otoriterleşme” tehlikesine dikkat çekmekteydiler.⁵⁶

Meclisten geçen Anayasa değişiklik paketi ile ilgili tartışmalar devam ederken, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 12 Mayıs'ta Kanun'u onaylayarak referandum sürecini başlattı. Bu sırada CHP'li milletvekilleri değişiklik paketinin, Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesine iptal ve yürürlüğün durdurulması davası açtılar. 7 Temmuz 2010'da kararını açıklayan Mahkeme, paketin genelini etkilemeyen, bazı ibarelerin iptalini öngören bir karar verdi.⁵⁷

Nihayet YSK, referandum tarihini 12 Eylül 2010 olarak belirleyince parlamentodaki “evet”- “hayır” cepheleşmesi kamuoyunda da yankı bulmaya başladı. Kampanya süresince AK Parti, hedef kitlesini muhafazakâr tabanının çok ötesine taşıyarak “12 Eylül rejimi”nden muzdarip olan kimi sol ve Ülkücü kesimlerin desteğini de almayı başardı. “Yetmez Ama Evet” sloganıyla ifade edilen destek, referandumda olumlu bir sonuç çıkmasını Türkiye’de yeni bir demokratik anayasa için bir fırsat olarak yorumluyordu.⁵⁸ 12 Eylül askerî darbesinin 30. yıl dönümünde gerçekleşen referandumda oy kullanan seçmenlerin % 57,9'u “evet”, % 41,1'i ise “hayır” oyu vermişti.

5982 Sayılı Kanun “vesayet odakları” olarak nitelendirilen yargı organlarının oluşumu ve yetki alanıyla ilgili önemli değişiklikler getiriyordu. Buna göre; iki daire şeklinde yeniden yapılandırılan Anayasa Mahkemesinin üye sayısı 17'ye çıkarılmış, görev süreleri de 12 yıl ile sınırlandırılmıştı. Benzer şekilde HSYK üç daireye ayrılarak üye sayısı 22'ye çıkarılmış, 7 asıl ve 4 yedek üyenin meslek mensuplarınca seçilmesi sağlanmıştır. Öte yandan askerî

54 *Posta*, 7 Mayıs 2010.

55 Oylamalarda gizliliğin ihlal edildiği iddiası, CHP'li milletvekillerinin paketin iptali için Anayasa Mahkemesine verdikleri dava dilekçesinde de yer almaktaydı. Bkz. *Resmî Gazete*, Sayı 27659, 1 Ağustos 2010.

56 *TBMM Tutanak Dergisi*, 23. Dönem, 4. Yasama Yılı, 103. Birleşim, Cilt 69, 6 Mayıs 2010, s. 554-92.

57 *Resmî Gazete*, Sayı 27659, 1 Ağustos 2010.

58 <https://bianet.org/kurdi/siyaset/124030-yetmez-ama-evet-diyenler-gerekcelerini-anlatiyor> (05.01.2020).

yargının görev alanı da “sivilleşme” hedefi doğrultusunda sınırlandırılmıştı. Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru imkânı sağlayan paket, aynı zamanda Kamu Denetçiliği Kurumu’nun oluşturulmasını da öngörmekteydi. Kamu görevlilerine toplu sözleşme yapmak gibi bazı sendikal hakların tanınması, YAŞ kararlarına yargı yolunun açılması, kişisel verilerin korunmasına ilişkin güvenceler, çocuk istismarının önlenmesine ilişkin tedbirler, memurlara verilen uyarma ve kınama cezalarının yargı denetimine açılması, idarî yargı denetiminin “hukukîlik” ile sınırlandırılması ve kadın-erkek eşitliği konusundaki kimi tedbirler Anayasa paketinin içeriğini oluşturmaktaydı. Son olarak 12 Eylül rejiminin izlerinin silinmesi bağlamında önem taşıyan Anayasa’nın geçici 15. maddesinde darbecilere yargılamaya muafiyeti getiren hükmün yürürlükten kaldırılması da sağlanmıştır.⁵⁹

2. TBMM’nin Denetim ve Diğer Faaliyetleri

23. Dönem TBMM; parlamenter sistemin gereklerine uygun şekilde soru, genel görüşme, Meclis araştırması, Meclis soruşturması ve gensoru mekanizmalarıyla hükümeti denetlemiştir. Bu bağlamda 23. Dönemde verilen 2506 sözlü soru önergesinden; 2355’i işleme alınmış, 1705’i cevaplandırılmış, 151’i İçtüzük hükümlerine uygun bulunmadığından iade edilmiş, 44’ü yazılı soruya çevrilmiş, 163’ü sahiplerince geri alınmış, 476’sı Genel Kurul gündeminde kaldığı için hükümsüz sayılmıştı. Öte yandan yine aynı dönemde Meclis Başkanlığına verilen 20898 yazılı soru önergesinden; 19238’i işleme alınmış, 9525’i süresi içinde cevaplandırılmış, 1660’ı Anayasa ve İçtüzük hükümlerine aykırı bulunduğu için iade edilmiş, 14’ü sahiplerince geri alınmış, 453’ü hükümsüz kalmıştır.⁶⁰

23. Dönemde Meclis Başkanlığına verilen 26 genel görüşme önergesinden; 1’i kabul edilmiş, 1’i reddedilmiş, 24’ü ise Genel Kurul gündeminde kaldığı için hükümsüz sayılmıştır. Kabul edilen ve Genel Kurulda müzakere edilen tek genel görüşme önergesi, hükümet adına Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın verdiği “Demokratik Açılım” konusundaki görüşmedir.⁶¹

Bu dönemde verilen 1116 Meclis araştırması önergesinden 1109’u işleme alınmış, 134’ü kabul edilmiş ve sonuçta 14 Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Kurulan komisyonlar Türkçedeki yozlaşma ve yabancılaşmanın, BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu ve 5 kişinin yaşamının yitirdiği helikopter kazasının, uyuşturucu madde bağımlılığının, CHP Genel Sekreteri Önder Sav’ın yasa dışı dinlendiğinin ve küresel ısınma gibi spesifik veya genel sorunların araştırıldığı komisyonlardı.

23. Dönem TBMM’de denetim faaliyetleri kapsamında 3 Meclis soruşturması önergesi verilmiş ve yapılan oylamada üçü de reddedilmişti. Benzer şekilde aynı dönemde verilen 13 gensoru önergesinden 12’si reddedilmiş, 1’i işlemde kaldırılmıştı.⁶²

59 “5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı 27580, 13 Mayıs 2010.

60 *TBMM Tutanak Dergisi*, 24. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 28 Haziran 2011, s. 5.

61 *Hürriyet*, 14 Kasım 2009.

62 *TBMM Tutanak Dergisi*, 24. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 28 Haziran 2011, s. 5.

23. Dönemde çok sayıda yabancı devlet adamı TBMM'yi ziyaret ederek Genel Kurula hitap etti. Sırasıyla Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barosso, ABD Başkanı Barack Obama, Portekiz Cumhurbaşkanı Anibal Cavaco Silva, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Endonezya Cumhurbaşkanı Susilo Bambang Yudhoyono ve Almanya Cumhurbaşkanı Christian Wulff TBMM'yi ziyaret ederek Genel Kurulda konuşma yapmışlardı.⁶³

13 Kasım 2007'de TBMM, İsrail ve Filistin devlet başkanlarını aynı anda ağırladı. Güldal Mumcu'nun yönettiği Genel Kurul salonunda TBMM Başkanı Köksal Toptan ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de hazır bulundu. Oturumu izleyenler arasında ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ross Wilson ve diğer bazı yabancı misyon şefleri de yer almaktaydı. Genel Kurula ilk olarak hitap eden İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, Türk ve İsrail halklarının çok eski bir geçmişe ve dostluğa sahip olduklarını, geçmişte büyük felaketler yaşayan İsrail halkının Türklerin desteğini unutmadıklarını ifade ederek Türkiye Cumhuriyeti devletine teröre karşı sergilediği kararlı tutumu dolayısıyla teşekkür etti. Peres'in ardından kürsüye gelen Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, Türk demokrasisinin kendileri için bir model teşkil ettiğini, İsrail ile Filistin arasında yaşanan sorunların barışçıl yollarla çözümü için Türkiye'nin çabalarına ve desteğine teşekkür ederek konuşmasını tamamladı.⁶⁴

6 Nisan 2009'da TBMM'yi ziyaret eden ABD Başkanı Barack Obama Meclis Başkanı Köksal Toptan'ın yanı sıra CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ve DTP Genel Başkanı Ahmet Türk ile görüştü. Obama'nın Genel Kurula hitap ettiği konuşmayı Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ve Kuvvet Komutanları, yüksek yargı organı mensupları ve üst düzey bürokratlar kendilerine ayrılan bölümlerden izledi.

Konuşmasına Türkiye-ABD dostluğu vurgusuyla başlayan Obama, sorunların diyalogla çözülebileceğine inandığını ve birlikte çalışarak aşılabileceğine işaret etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız, laik ve demokratik bir ülke olarak varlığını sürdürmesinde Atatürk'e çok şey borçlu olduğunu ifade eden Obama, Türkiye'nin uygarlık yolunda yazdığı öykünün dünyaya örnek olduğunu söyledi. Türkiye ile ABD arasında zaman zaman krizler çıksa da, Türk-ABD dostluğunun karşılıklı güven ve ortak çıkarlara dayandığını dile getirdi. Obama Türkiye'nin terörle mücadelesinde NATO üyesi olarak yanında durduklarına işaret ederek, ABD'nin PKK'yı bir terör örgütü olarak tanıdığını hatırlattı. NBA'de oynayan Türk basketbolculardan da övgüyle söz eden Obama, konuşmasının sonundan Başbakan Erdoğan ile tokalaşarak Genel Kuruldan ayrıldı.⁶⁵

63 <https://www.haberturk.com/dunya/haber/562932-tbmmde-ilk-alman-cumhurbaskani> (27.12.2019).

64 <https://www.haberturk.com/gundem/haber/44145-peres-tbmmde-konustu> (28.12.2019).

65 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tbmmde-obama-ruzgari-11377412> (28.12.2019).

SONUÇ

Türk siyasal hayatında 2007'de başlayıp 2011'de sona eren zaman dilimi, Türk demokrasisi açısından radikal bir dönüşümün yaşandığı bir yol ayrımı olarak tespit edilebilir. 22 Temmuz seçimleriyle oluşan 23. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu kritik sürecin önce sonucu, sonra da doğrudan aktörü olmuştur. 27 Nisan 2007'de Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi ile başlayan ve siyasal sistemi kilitleyen bu süreç; 22 Temmuz seçimleriyle aşılmış, Türk demokrasisine bürokratik vesayetten arınma imkânı sunmuştur. Bu fırsatı yerinde kullanan 23. Dönem TBMM, başta 2010 Anayasa değişiklikleri olmak üzere gerçekleştirdiği yasama faaliyetleriyle vesayetçi sistemin geriletilmesinde önemli bir paya sahiptir. 12 Eylül 2010 Anayasa Referandumu bu açıdan tam bir dönüm noktasıdır. Parlamentodan referandum şartıyla çıkan; ancak toplumun geniş kesimlerinde destek bulan Anayasa değişiklikleri 1961 Anayasası ile oluşturulan vesayet kurumlarını pasifize etmekle kalmadı; sivilleşme, hukuk devleti, temel hak ve özgürlükler alanında da önemli iyileşmeler sağladı. Böylece TBMM, Türkiye'de askerî darbelerden kalan ve siyasal sistem üzerinde tahakküm kuran vesayetçi mekanizmaların etkisizleştirilmesinde önemli bir işlev yerine getirmiş oldu.

Türk parlamento tarihinde 23. Dönemin anlamı sadece siyasal sistemin demokratikleştirilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde bürokratik vesayetin etkisizleştirilmesiyle siyasal dengeler de değişmiş, daha önce “tabu” ya da “siyaset-üstü” kabul edilen konular hükümetin ve parlamentonun gündemine gelmiş, dahası siyaset yapma yönteminde de dikkate değer değişimler meydana gelmiştir.

Bu bakımdan 22 Temmuz seçimlerinin en önemli sonuçlarından biri AK Parti'nin tartışmasız bir şekilde merkez sağ seçmenin partisi haline geldiğinin tescili olmuştur. Yine AK Parti demokratikleşme sürecinde merkez sağ seçmenin ötesinde, kültürel kodları ve referansları farklı çevrelerden de önemli destek görmüştür. Öte yandan iktidar partisi ilk döneminde ele almaktan çekindiği “başörtüsü sorunu” ve “Kürt sorunu” gibi netameli konuları gündemine alarak mevcut siyasal sorunlar karşısında “muktedir” bir görüntü sergilemeye başlamıştır.

Özellikle 2010 referandumundan sonra AK Parti çevreleri parlamentonun ve hükümetin gerçekleştirdiği reformları, askerî darbelerle yüzleşen Türkiye'nin bürokratik vesayetten kurtulma çabası olarak değerlendiriyorlardı. Bu dönemde iktidar ile muhalefet arasındaki temel tartışma, vesayet kurumlarının geriletilmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğunun nasıl doldurulacağı üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu bağlamda kimi liberal kesimlere ve başını CHP'nin çektiği muhalefete göre, Türkiye'nin yeni bir biçim kazanan siyasal sistemini “otoriter/çoğunlukçu demokrasi” ya da “sivil vesayet rejimi” olarak nitelendirmek mümkündür.

Yeni dönemin şartları ve dinamikleri ana muhalefet partisi CHP'de de önemli değişikliklere yol açmıştı. 2010'da Deniz Baykal'ın istifasıyla boşalan genel başkanlığı Kemal Kılıçdaroğlu'nun seçilmesi, partinin yönetim kadrolarında bir değişimle sınırlı kalmamış, CHP'nin siyaset yapma yöntemi de kısmî bir yenilenmeye tâbi tutulmuştu. En dikkat çekici değişiklik Kemal Kılıçdaroğlu başkanlığındaki CHP'nin, vesayet kurumlarının etkisizleştirilmesiyle, laiklik eksenli kutuplaştırıcı siyaset anlayışı yerine demokratik talepleri de öne çıkaran, sıradan vatandaşın gündemine daha duyarlı popülist bir dili öne çıkarmasıydı.

KAYNAKLAR

“5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı 27580, 13 Mayıs 2010.

Ağırır B. “2007 Seçimi – Sandığın İçini Ne Belirledi?”, <https://konda.com.tr/tr/rapor/2007-secimi-sandigin-icindekini-ne-belirledi/> (28.18.2019).

Aydın S. ve Taşkın Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Balcı Ş. ve Bekiroğlu O. (2015). “2007'den 2015'e Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) Siyasal İletişim Stratejilerinin Analizi”, *Türkiye'de Siyasal İletişim 2007-2011*. (Ed. İ. Çağlar ve Y. Özkır). Ankara: SETA Yayınları. ss. 79-108.

Bila F. “İlk Turda Dramatik Sahneler”, *Milliyet*, 28 Nisan 2007.

Birand M. A. “22 Temmuz Seçimleri, Dengeleri Değiştirdi”, *Hürriyet*, 26 Aralık 2007.

Cumhuriyet, 8 Nisan 2011.

Cumhuriyet, 8 Nisan 2011.

Çınar M. (2015). *Vesayetçi Demokrasiden “Millî” Demokrasiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dursun D. (2018). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, İstanbul: Beta Yayınları.

Heper M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Çev. Nalan Soyarık, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

<https://bianet.org/kurdi/siyaset/124030-yetmez-ama-evet-diyenler-gerekcelerini-anlatiyor> (05.01.2020).

<https://www.dw.com/tr/22-temmuzda-genel-se%C3%A7im-var/a-2519313> (29.12.2019).

<https://www.haber7.com/guncel/haber/314915-ordu-goreve-pankartida-dosyada> (02.01.2020).

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/562932-tbmmde-ilk-alman-cumhurbaskani> (27.12.2019).

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/44145-peres-tbmmde-konustu> (28.12.2019).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tbmmde-obama-ruzgari-11377412> (28.12.2019).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem-cumhuriyet-mitingi-polemigi-6268440> (02.01.2020).

<https://www.yenisafak.com/politika/baykal-yine-tehdit-etti-59758> (02.01.2020).

Hürriyet, 14 Kasım 2009.

Hürriyet, 31 Temmuz 2008.

İba Ş. (2007). “TBMM İçtüzük Değişikliklerinin Anlamı: 1996 Sonrasına Bakış”, *Yasama*, Sayı 6, ss. 69-90.

Kahraman H. B. “Demokratik Tepkinin Anlamı”, *Sabah*, 23 Temmuz 2007.

Köker L. (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

“Millet Meclisi İçtüzüğü”, *Resmî Gazete*, Sayı: 14506, 13 Nisan 1973.

Milliyet, 10.08.2007.

Milliyet, 27 Temmuz 2007.

Özbudun E. (2007). “Türk Anayasa Mahkemesi'nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi (Prof. Dr. Yavuz Sabuncu'ya Armağan)*, 62 (3) , ss. 258-68.

Özbudun E. (2008). “Türban Kararının Gerekeşi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 52, ss. 79-82.

Özkan A. (2015), “Siyasal İletişim Yönetimi Perspektifinden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)”, *Türkiye'de Siyasal İletişim 2007-2011*. (Ed. İ. Çağlar ve Y. Özkır). Ankara: SETA Yayınları. ss. 55-77.

Posta, 7 Mayıs 2010.

Resmî Gazete, Sayı 26565, 27 Haziran 2007.

Resmî Gazete, Sayı 26598, 30 Temmuz 2007.

Resmî Gazete, Sayı 27432, 14 Aralık 2009.

Resmî Gazete, Sayı 27659, 1 Ağustos 2010.

Resmî Gazete, Sayı 27659, 1 Ağustos 2010.

Sabah, 23 Temmuz 2007.

- Siyasî Partiler Kanunu, Resmî Gazete, Sayı 18027, 24 Nisan 1983.*
- Şener N. (2010). *Dink Cinayeti ve İstihbarat Yalanları*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- TBMM Tutanak Dergisi, 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, 118. Birleşim, Cilt 160, 31 Mayıs 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, Cilt 155, 98. Birleşim, 03.05.2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, Cilt 156, 101. Birleşim, 06.05.2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 04. 08. 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim, Cilt 1, 5 Eylül 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 2. Birleşim, Cilt 1, 09. 08. 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 3. Birleşim, Cilt 1, 10. 08. 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 4. Birleşim, Cilt 1, 20 Ağustos 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, Cilt 1, 24 Ağustos 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 6. Birleşim, Cilt 1, 28 Ağustos 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt 1, 31 Ağustos 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 1. Yasama Yılı, 9. Birleşim, Cilt 1, 3 Eylül 2007.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 3. Yasama Yılı, 113. Birleşim, Cilt 48, 05.08.2009.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Dönem, 4. Yasama Yılı, 103. Birleşim, Cilt 69, 6 Mayıs 2010.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 24. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 28 Haziran 2011.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 24. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 28 Haziran 2011.*
- TBMM Tutanak Dergisi, 24. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt 1, 28 Haziran 2011.*
- Tekin Y. ve Okutan Ç. (2019). *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara: Orion Yayınları.
- Vatan, 29 Nisan 2007.*
- Yılmaz M. Y. “Askere Tepki Şehir Efsanesidir”, *Hürriyet*, 24 Temmuz 2007.
- Yiğitbaşı K. G. (2015), “22 Temmuz’dan 7 Haziran’a Kampanyalar Ekseninde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) Siyasal İletişimi”, *Türkiye’de Siyasal İletişim 2007-2011*. (Ed. İ. Çağlar ve Y. Özkır). Ankara: SETA Yayınları. ss. 19-52.

12 HAZİRAN 2011 SEÇİMLERİNDEN
7 HAZİRAN 2015 SEÇİMLERİNE SİYASET VE
PARLAMENTO

BÜNYAMİN BEZCİ

12 HAZİRAN 2011 SEÇİMLERİNDEN 7 HAZİRAN 2015 SEÇİMLERİNE SİYASET VE PARLAMENTO

Bünyamin Bezci*

GİRİŞ

12 Haziran 2011 seçimleri uzun bir aradan sonra takvime uygun olarak yapılan ilk seçimler olmuştur. Seçim sonuçlarına bakıldığında Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) oyunu artırarak üçüncü kez tek başına iktidara gelmiştir. Seçimden kısa bir süre önce lider değişimi yaşayan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise “Yeni CHP” iddiasıyla oylarında düşme yaşarken Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), hemen seçim öncesinde yaşanan “kaset skandalına”¹ rağmen baraj üzerinde tutunabilmeyi başarmıştır. Bu seçimlerin en önemli farklılıklarından biri siyasi hayattaki radikal muhalefetin “çatı partisi”² konumunu alan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)’nin bağımsız adaylarla seçim barajına takılmadan Meclis’e girmesi olmuştur.

2007’deki Cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmaları ile tıkanan sistemi açan demokratik son hamlesi 12 Eylül 2010 referandumuyla atılmıştı. 2008 dünya ekonomik krizinin etkilerinin kalıcı değil geçici olduğu düşünülmekteydi. “Arap Baharı”yla başlayan Ortadoğu halklarının demokratikleşme isyanı hakkında iyimser yorumların yapıldığı bir dönemden geçilmekteydi. Bu tür iyimser yorumlar Türk siyasetinde de “Kürt Açılımı” adıyla demokratikleşme adımlarını beslemekteydi. PKK’nın silahsızlanması amacıyla tolere edilen ve artık siyasal alana çekilmek istenen ayrılıkçı terör örgütü, KCK üzerinden şehirlerde alternatif yönetsel yapı inşa etmeye girişmişti. Bu seçim döneminin sonunu da müzakerelere ve artık “Hendek Terörü”ne dönüşen KCK yapılanmasına son verilmesi oluşturmuştur.

Haziran 2011 seçimlerine giden süreçteki en önemli olaylardan biri Türk siyasetinin “kaset skandallarıyla” dizayn edilmeye çalışılmasıdır. CHP liderliği kaset skandalına teslim olurken MHP liderliği ancak üst düzey istifalarla ayakta kalabilmiştir³. AK Parti’ye ise parti dışından adaylar önerilerek etkili olunmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır. Daha sonra “FETÖ/PDY” örgütsel yapısının marifetleri olduğu anlaşılan birçok siyasete müdahale teşebbüsü başarılı olamasa da örgüt, HSYK yapısının değişimiyle birlikte DANIŞTAY ve YARGITAY gibi üst yargı kurumlarına hâkim olmuştur. Örgütün 17/25 Aralık 2013’e

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

1 Haziran 2011 genel seçimleri öncesinde ortaya çıkan “kaset skandalı” sebebiyle aralarında genel başkan yardımcıları ve genel sekreterinde bulunduğu MHP’nin çok sayıda önemli ismi istifa etmiştir. “Bahçeli A Takımı’nı kaybetti”, *Habertürk*, erişim tarihi 24.01.2020,

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/632867-bahceli-a-takimini-kaybetti>.

2 “BDP’nin gündeminde sol çatı partisi var”, *Milliyet*, erişim tarihi 24.01.2020,

<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/bdp-nin-gundeminde-sol-cati-partisi-var-1402635>.

3 “Deniz Baykal istifa etti”, *Hürriyet*, erişim tarihi 24.01.2020,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/deniz-baykal-istifa-etti-14678573>.

kadarki stratejisi yargı yoluyla siyaseti biçimlendirmek amacını taşımaktadır. Ergenekon yargılamalarıyla başlayan süreç 17/25 Aralık süreciyle iktidarı düşürmeye çalışmaya kadar varmıştır.

2010 yılından 2011 yılına devrolan en önemli konulardan biri de “Balyoz Darbe Planı Davası”dır. Bu davada yüzlerce muvazzaf asker tutuklanmış hatta 30 Mayıs 2011’de Bilgin Balanlı’nın tutuklanmasıyla tutuklamalar orgeneral rütbesine kadar ulaşmıştır. Askerlerin yargılandığı davalar “İnternet Andıcı Davası” ile birlikte Genelkurmay’daki üst rütbeli subaylara doğru da genişletilmiştir. Bu davaların siyasal hayata yansması 2010 YAŞ toplantılarında sınırlı kalsa da 2011’deki YAŞ toplantılarında siyasi iradenin komuta kademesini değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. 2007 e-muhtırası sonrasında Büyükanıt’ın çekilmesinden itibaren Başbuğ ve Koşaner’in Genelkurmayı asker ve siviller arasında bir denge noktası gibi kullanması 2011 seçimlerindeki AK Parti zaferiyle birlikte sürdürülemez olmuştur. Necdet Özel dönemi sivil otoritenin üstünlüğünün kabullenildiği dönem olarak Cumhuriyetin kuruluşundan buyana devam eden vesayetçi demokrasinin sonu olmuştur.

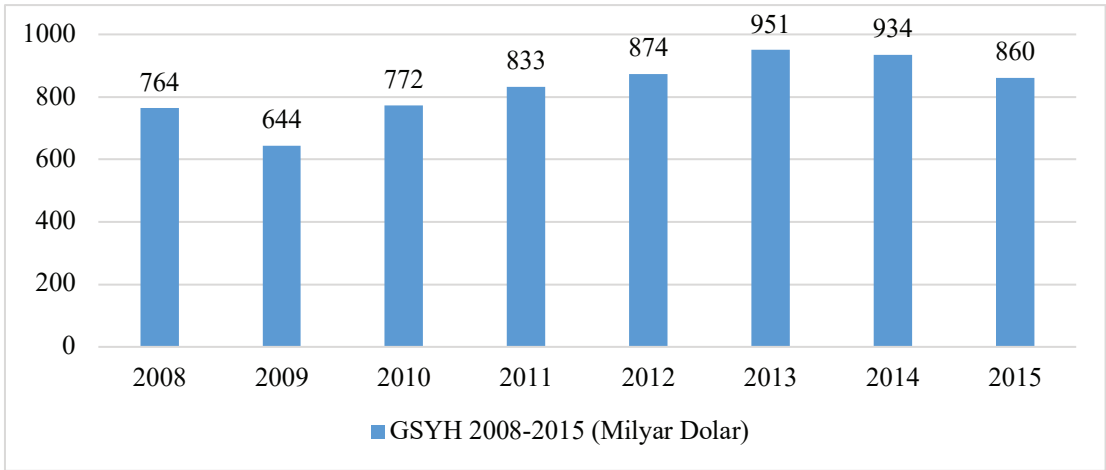
Arap Baharı’nın Türk siyasetine yansıyan yüzü olarak “sivil itaatsizlik eylemleri” 2011 baharında seçimleri etkileyecek imkânlar yaratmıştır. Eylemlerin yarattığı havada Türk siyasetinin sol, İslamcı ve Kürtçü radikalleri BDP’nin çatı partisi söyleminde birleşmiştir. Daha sonraki “Türkiyelileşme” dalgasının BDP-HDP çizgisindeki ilk oluşumu 2011 seçimleri öncesindeki sivil itaatsizlik eylemlerine dayanmaktadır. Temmuz 2011 itibarıyla Kandil-İmralı arasındaki anlaşmazlık Kandil lehine çözülmüş ve PKK’nın terör eylemleri yeniden başlamıştır. 2009’dan itibaren zaman zaman yükselen PKK’nın sivil ayağını oluşturma iddiasıyla paralel bir devlet yapılanması kuran KCK tutuklamalarının bu dönemde arttığı görülse de “Milli Birlik ve Beraberlik” siyaseti gereğince HDP ile 2015 baharına kadar ipler koparılmamıştır. HDP ile AK Parti iktidarı arasında 2015 seçimlerinin hemen öncesinde kopan ipleri fırsat bilen CHP’liler, HDP’nin seçim barajını aşması için açıktan destek talep etmişlerdir.

I. 2011 SEÇİMLERİ BAĞLAMINDA SOSYO-EKONOMİK VE POLİTİK GELİŞMELER

2008 ekonomik krizi 2009 sonuna kadar etkisini Türk ekonomisinde hissettirse de 2010 yılında kalkınma rakamlarında başlayan yeniden yükseliş evresi 2011 seçimleri öncesinde de rekorlar kırarak devam etmiştir. Türkiye, Çin’in ardından en hızlı büyüyen ikinci ekonomi olarak geçirmiştir. Ekonomideki yükseliş iktidardaki AK Parti’nin seçim sloganlarına da yansımış ve “çılgın projeler” adı altında kalkınmacı ekonomi ön plana çıkarılmıştır. Ana muhalefet partisi CHP ise, bütün “yurtseverleri” yakalamayı amaçlayan “yeni CHP” peşindedir. “Yolsuzluk” iddiaları üzerinden karizmasını geliştiren CHP’nin yeni genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, henüz daha çılgın projelere karşı hayata dokunan sosyal projeleri incelemeye fırsat bulamamıştır. 2007’de “Cumhuriyet Mitingleri”nde toplananları da içeren ama onların yanına sağdan gelen adayları da katan “herkesi yakala partisi” peşindedir.

Türk ekonomisindeki kalkınma bağlamında gelişim ara mal ihtiyacını doğurduğundan ithalatı da artırmış ve buna bağlı olarak cari açık artmıştır. İthalatın artışında 2010'a kadar uygulanan "yüksek faiz, düşük kur" politikası da etkili olmuştur. 2010 sonrasında ise borç stoku hem mutlak değer olarak hem de GSYH içindeki payı açısından düşürülmüştür. 2013 sonrası başlayan politik karmaşa 2016'da darbe girişimiyle sonuçlandığında bile ekonomiye olan güven sarsılmış değildir. Darbeyi toplum tarafından anlaşılabilir kılan en önemli öğelerden biri de ekonomiye duyulan güven olmuştur.

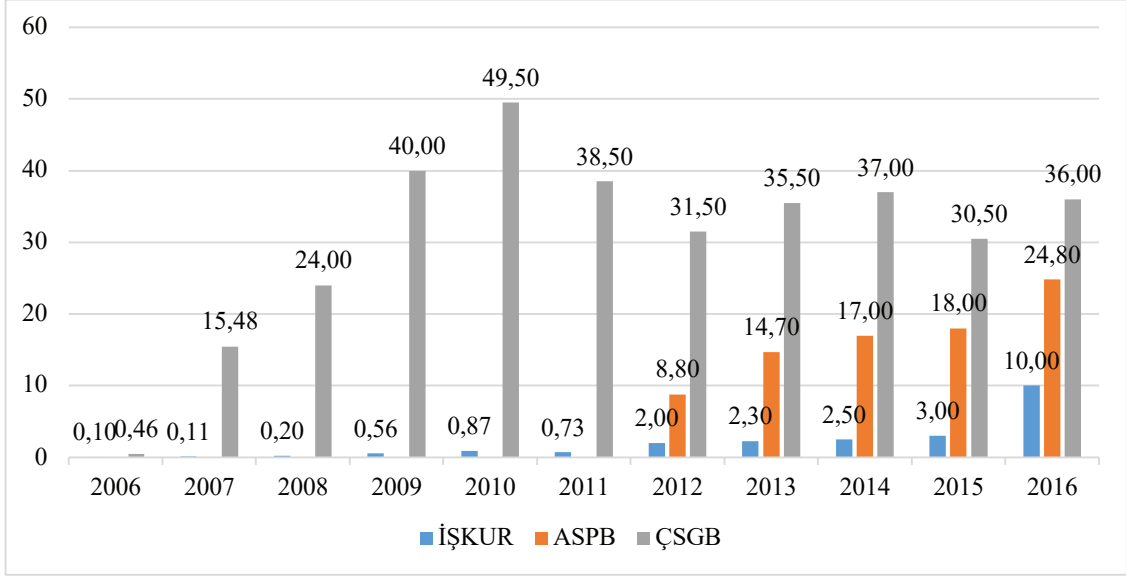
Tablo 1: 2008-2015 Arası Cari Fiyatlarla GSYH

Gelişen ekonomilerin iki büyük sorunu da beraberinde taşıdığı bilinmektedir; işsizlik ve sosyal yardımlar. 2010 sonrası iki konunun da önemle ele alındığı gözlemlenmektedir. Hem taşra teşkilatlarında hem de merkezi örgütlenme içinde bu dönemde hızla gelişen iki kurum Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile İŞKUR'dur. Artan genç ve göçmen nüfus karşısında işsizliği azaltmada oranlara yansıyan başarılar elde edemese de Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR), uzman ve etkin bir kuruma dönüşmüş ve iş imkânlarını artırmıştır. Sosyal politikalar alanındaki artışlar ise bakanlığın il teşkilatlarını Valilikteki küçük odalardan çıkarmış ve yeni binalara taşınmak zorunda bırakmıştır. Türk siyasetinde sosyal politikaların dar anlamdaki işlevlerini İŞKUR ve SGK gibi kurumlar yerine getirirken geniş anlamda engelliler, riskli gruplar ve yardıma muhtaçları gözetilen işlevleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yerine getirmekteydi. Bugün için bu politik alanların birleştirildiğine şahit olmaktayız.

Tablo 2: 2002-2016 Arası İŞKUR, ASPB ve ÇSGB Bütçe Verileri (Milyar TL)

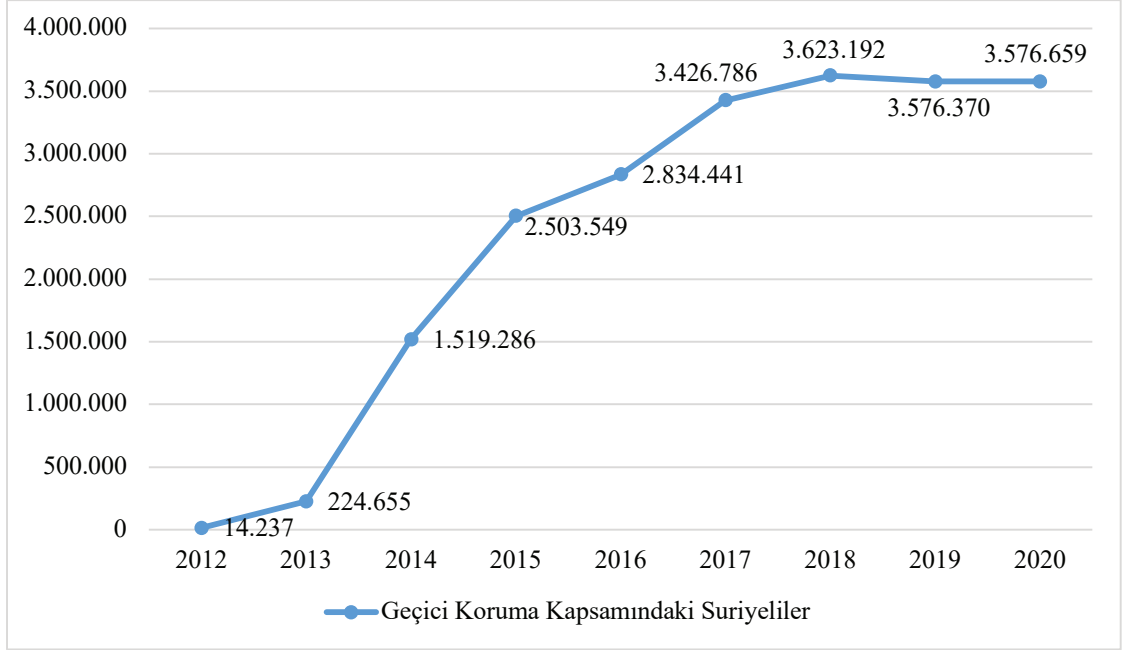

Kaynak: İŞKUR Faaliyet Raporu 2012 ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı/Bütçe Orta Vadeli Mali Planlar

Arap Baharı'nın Suriye'ye yansması sonrasında rejim ile muhalif gruplar arasındaki iç savaş büyük bir göçü tetiklemiştir. "Açık kapı" politikası gereği geleni geri göndermeyen Türkiye'ye ilk göç kabileleri Nisan 2011'de gelmeye başlamıştır. Bugün dört milyonu geçen, en az bir milyonu da Türkiye üzerinden Avrupa'ya giden Suriyeli göçmenlere "geçici koruma statüsü"⁴ verilmiş ve gıda, barınma, sağlık, eğitim gibi masrafları üstlenilmiştir. İnsani açıdan takdir edilmesi gereken göç politikaları Türkiye'nin sosyal politikalar alanında hissedilir zorluklar yaratmıştır. Çevresindeki savaşlara rağmen istikrarını ve ekonomik gelişmesini korumayı başaran Türkiye, göçmenler için transit ülke konumundan çıkmış hedef ülke konumuna gelmiştir. Türkiye artan göçmen sayısına rağmen halen insan hakları-güvenlik dengesini bozmadığı gibi ekonomik verilerini de güçlü tutabilmeyi başarmıştır.

4 "Geçici koruma; ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılardan haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara uygulanır" (Geçici Koruma Yönetmeliği Md. 7). Geçici koruma statüsünden sadece Suriyeliler değil aynı zamanda Suriye'den gelen ve vatansız konumda olan kişiler de faydalanabilmektedir.

Tablo 3: 2012-2020 Arasında Türkiye'de Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyeliler

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.

Türk dış politikasında 2010 yılını en fazla meşgul eden tartışma “eksen kayması” tartışmaları olmuştur. Türkiye'nin İran'a uygulanacak yaptırımlar bağlamında Brezilya ile birlikte BMGK nezdinde aldığı inisiyatifler ve İsrail'in Gazze saldırıları sonrasında 2010'da “Mavi Marmara” adlı yardım gemisine gerçekleştirdiği saldırı ABD-Türkiye ilişkilerini gerginleştirmiştir. Türk dış politikasının “çok boyutluluğa” evrilişini tehdit olarak algılayan ABD ve AB'den eleştiriler gelmeye başlamıştır. 2010 sonunda ise Arap Baharı'nın Tunus'ta ateşlediği fitilin etkileri eksen kayması tartışmalarının aşılmasını sağlamıştır. İlk dönemlerde Ortadoğu ülkelerinin demokratikleşmesi adına ABD ve AB tarafından desteklenen Arap Baharı, Türkiye'yi de örnek ülke konumuna yükseltmiştir. Bugün ise İsrail'in güvenliğinin öncelenmesi ile başlayan ABD-AB politikaları demokrasiye karşı darbe ve diktatörlüklerin desteklenmesine dönüşmüştür.

Türkiye 2011 seçimleri öncesinde hem Balkanlar'da Yunanistan'a takılı kalmadan yeni ilişkiler geliştirmekte hem de Afrika ülkeleri ile ilişkilerde ilkleri yaşamaktadır. Suriye rejimi ile irtibatını iç savaş dolayısıyla kaybeden Türkiye, Irak ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Henüz bir Doğu Akdeniz enerji bölgesi krizinden bahsedilmediği 2011 yılında bölgedeki sorunun adı halen “Kıbrıs Sorunu”dur.

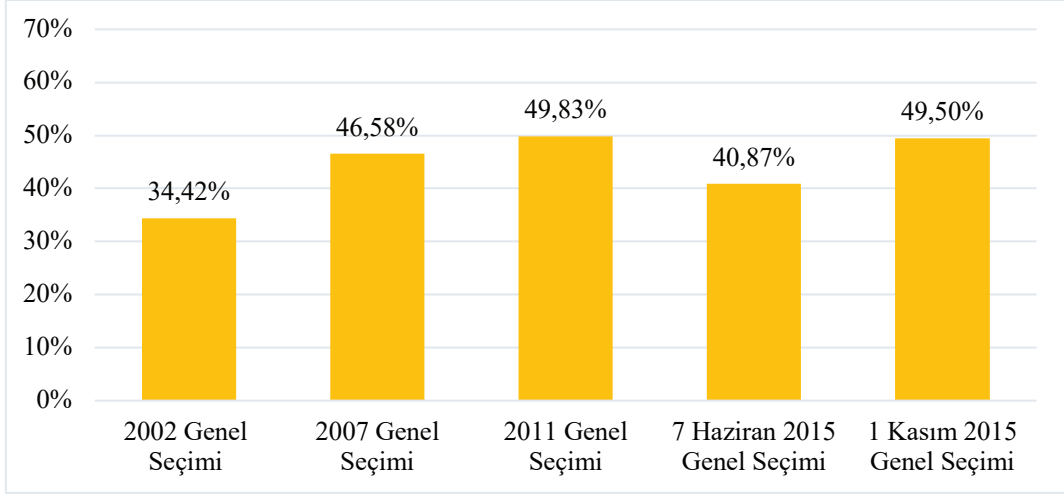
A. 2011 SEÇİMLERİNE GİDERKEN SİYASAL PARTİLER

2011 seçimlerinde parlamentoya temsilci gönderebilen partiler AK Parti, CHP, MHP ve bağımsızlar aracılığıyla girdiği seçimlerde başarılı olan BDP'dir. Diğer partilerden sadece Saadet Partisi % 1'in üzerinde oy almış diğerleri bu oranın da altında kalmıştır.

AK Parti, seçimlere giderken iki kez üst üste seçim kazanmış bir partiydi. 2001 ekonomik krizinin yarattığı politik kaos ortamında halkın güvenini yitiren 28 Şubat destekçisi partilerin yerine barajı aşan iki parti kalmıştı; AK Parti ve CHP. İlk seçim döneminde gösterdiği ekonomik performans, AB sürecindeki istekli adımlar ve demokratikleşme çabalarıyla halk desteğini artıran AK Parti, Nisan 2007'deki e-muhtıra tehdidinden seçimle çıkmayı başarmıştı. 2010 Eylül'ündeki referandumla anayasada demokratikleşme ve Cumhurbaşkanının seçimle gelmesi adımlarıyla anayasal sistemin değişiminin ilk adımlarını atmıştı. AK Parti 2011 seçimlerine bir taraftan vesayetçi demokrasiyi gerileterek asker-sivil dengesinin siyasetten yana değiştirerek girmişti. Diğer taraftan da 2008 dünya ekonomik krizine rağmen ülkenin ekonomik verilerini istikrarlı tutmayı başarmıştı.

AK Parti'nin varlık koşulu olan vesayetçi demokrasi ile mücadelesini kazanmış olması 2011 seçimlerine girerken en önemli handikabını oluşturmaktaydı. AK Parti bu handikabı "çılgın projeler" üzerine kurduğu yeni seçim stratejisi ile aşmayı başarmıştır. Özal döneminden kalma hükümetin politikalarının tanıtıldığı "icraatın içinden" programının adının "millele hizmet yolunda" olarak değiştirilmesinden de anlaşılacağı gibi AK Parti, hizmeti ön plana çıkaran bir zihniyete sahiptir. Karayollarının iyileştirmesiyle başlayan altyapı yatırımları sosyal konut projeleri ile devam etmiş ve nihayetinde yeni İstanbul Havalimanı, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Osmangazi Köprüsü gibi dev projelere dönüşmüştür. Seçim öncesinde henüz kendi İHA'larını üretemeyen Türkiye, savunma sanayinde dev yatırımlara girişmiştir. Genişleyen ekonomik verilerle birlikte halk tarafından coşkuyla karşılanan proje temelli politikalar AK Parti'nin %49,83 ile tarihindeki en yüksek oya ulaşmasına sebep olmuştur. AK Parti bütün bölgelerde en yüksek oranda milletvekili çıkarmayı başarabilmiştir. Bağımsız adaylarla Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde kendini gösteren BDP'ye rağmen AK Parti, Kürt seçmenin de en büyük partisi olma niteliğini korumuştur.

Tablo 4: 2002-2018 Yılları Arasındaki AK Parti Oylarının Değişimi

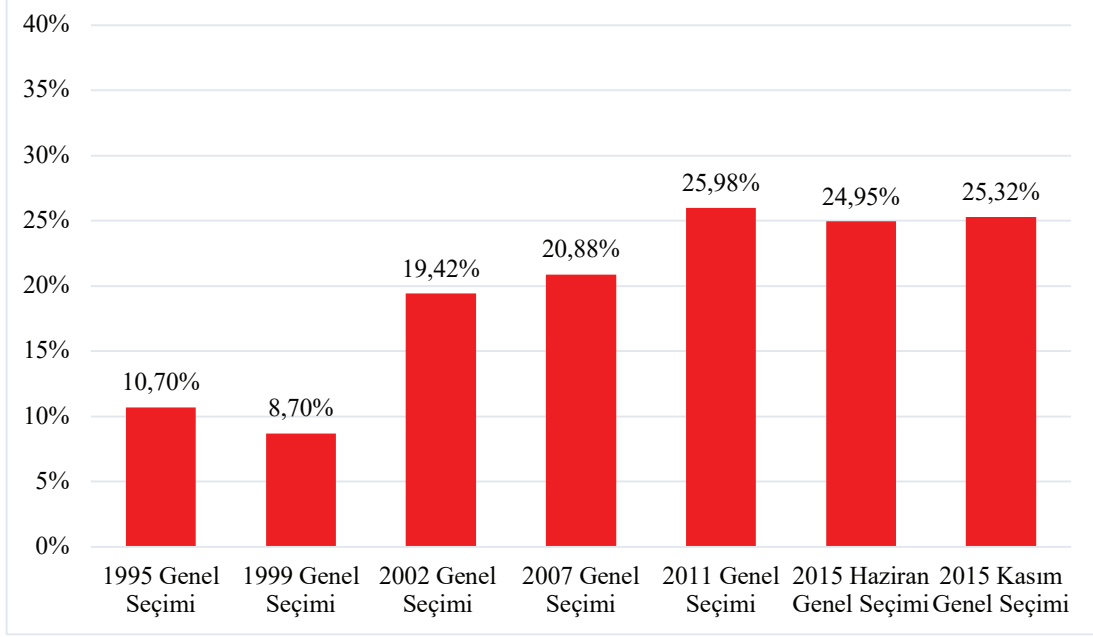
Kaynak: T. C. Yüksek Seçim Kurulu

AK Parti seçimlere 2002'den beri yaptıklarını gösteren “Alnımızın Akıyla 8,5 Yıl” ve 2023 vizyonu çerçevesinde hedeflerini gösteren “Türkiye Hazır, Hedef 2023” adlı iki farklı seçim beyannamesi ile hazırlanmıştır. Seçim kampanyası mitingler, afişler, broşürler yanında yoğun olarak TV reklam filmlerine dayanmaktaydı. Liderin ve onun öncülük ettiği hizmetlerin ön plana çıkarıldığı kampanya vaatler hususunda da güven vermektedir. Seçim kampanyası ideolojik tarafların netleşmesine değil hizmetlerin takdir edilmesine ve yenileri için vizyon konmasına dayanmaktadır. Dış politikadaki “Mavi Marmara”, “eksen kayması” ve “Arap Baharı” gibi tartışmalara rağmen seçim kampanyasının ağırlığı lider ve onun milletine hizmetlerini öncelemektedir.

CHP ise yakın zamanda bir lider değişimi yaşamıştır. Henüz partisine hâkim olamamış lideri ön plana çıkarmaktan ziyade “Herkes İçin CHP” sloganıyla herkesi yakalamaya çalışan parti imajı çizmiştir. Baykal döneminde başlayan CHP'nin sağa açılımı “yurtseverlik” paydasında her kesime doğru genişletilmiştir. CHP'nin yeni ağlarına ilk takılanlar Kemalistler olmuştur. 2007'deki Emine Ülker Tarhan gibi “Cumhuriyet Mitinglerinin” duygudaşları ve Fatma Nur Serter gibi 28 Şubat sürecinin vesayetçi sembol isimleri CHP'ye katılarak milletvekili olmuştur. Diğer taraftan İhsan Özkes gibi eski bir müftü, Turhan Tayan gibi merkez sağın önemli isimleri ya da Şafak Pavey gibi solun sembol adayları herkesin CHP'sinde milletvekili olmuştur.

Tablo 5: 1995-2011 Arasındaki CHP Oy Oranları

Kaynak: T. C. Yüksek Seçim Kurulu.

Kemal Kılıçdaroğlu parti liderliği konusunda Baykal kadar karizmatik durmasa da 2010 yılı boyunca yapılan olağan ve olağanüstü kurultaylarla yılsonunda kendi çalışmak istediği takımı kurabilmiştir. Baykal döneminin önemli isimleri olan Önder Sav gibi tecrübeli siyasetçilerden ziyade her kesime hitap eden yeni isimleri parti meclisine ve yönetimine kazandırmıştır. Yeni CHP’de artık Sezgin Tanrıku gibi Kürt asıllı siyasetçilere de özel bir yer vardır⁵.

CHP’nin 2011 seçimleriyle başlayan politika vaatlerinde sosyal yardımlar önemli yer tutmuştur. “Aile sigortası”, “öğrenci harçlarının kaldırılması”, “mazotun 1,5 TL olması” gibi sosyal projeler “rahat bir nefes” sloganıyla ön plana çıkarılmıştır⁶. Daha sonraki dönemlerde bir kısmı iktidar tarafından gerçekleştirilen bu tür vaatler CHP’ye söylem üstünlüğü kazandırmıştır. 2011 seçimlerinde CHP’nin en önemli handikabı liderinin vaatlerinin altından kalkamayacağı inancıdır. Zamanla oluşan farklı toplumsal kesimlere hitap edebilen “çoklu liderlikle” CHP, vaatleri açısından da inandırıcılık kazanmıştır.

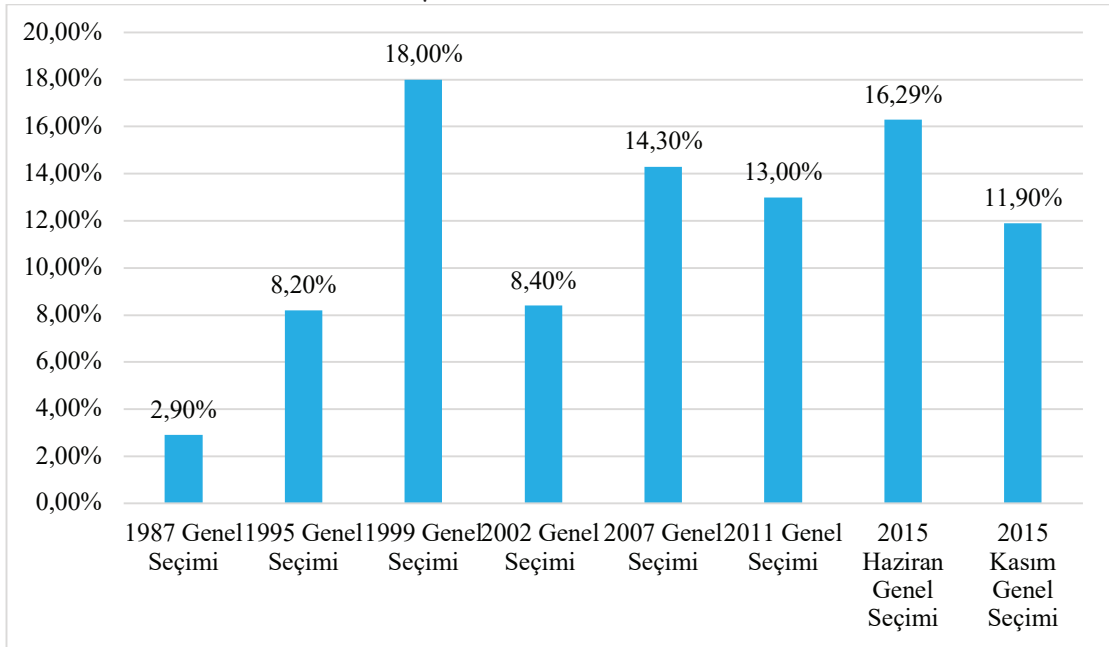
MHP ilk kez 1999 seçimlerinde % 3’ler civarındaki oyunu % 18’e taşıyarak Milliyetçi seçmen potansiyelinin %20’ler civarında olduğunu göstermiştir. 2002 seçimlerinde ekonomik krizin sorumlusu olarak kan kaybeden MHP, 2007 seçimlerinde seçim barajını aşarak yeniden parlamentoya dönmüştür. 2011 seçimleri öncesinde MHP’nin yaşadığı

5 “CHP Diyarbakır sınavında”, BBC, erişim tarihi 24.01.2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/05/110531_election_baser_blognote4.

6 CHP 2011 Seçim Bildirgesi, erişim tarihi 25.01.2020, <https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf>.

en önemli travma, “kaset skandalı” sonrasında üst yönetiminden birçok ismi kaybetmesi olmuştur⁷. MHP, 2011 seçimlerine kadar anayasanın demokratikleşmesindeki karşı duruşu ve kendini anti açılımcı olarak konumlandırması dolayısıyla sınırlı bir büyüme göstermiştir. 2007 seçimleri sonrası parlamenter sistemin işlemede aldığı olumlu tutum “367 krizinin” aşılmasını sağlamıştır. “Başörtüsü sorunu” konusundaki demokratik tutumunun ise vesayetçi sistem karşısında anlamı olmamıştır. Fakat AB karşıtı, açılım ve demokratikleşme adımlarını desteklemeyen politikaları ya da Ergenekon davası sanığı Engin Alan’ın adaylığı üzerinden gösterdiği devletçi refleksleri nedeniyle liberal Milliyetçi oylara ulaşamamaktadır. Bu nedenle kısa vadede PKK terörü canlı kaldıkça güçlü kalan fakat terör sönümlendikçe sönümlenen bir parti görüntüsü vermiştir.

Tablo 6: 1991-2011 Arasındaki MHP Oy Oranları

Kaynak: T. C. Yüksek Seçim Kurulu.

Seçimlerden sonra mecliste grup kuracak sayıya ulaşan diğer bir parti de BDP'dir. Bağımsız adaylarla seçime katılan BDP seçim barajını aşamasa da güçlü bir temsil hakkı kazanmıştır. BDP için 2011 seçimleri Türkiye soluna ve Kürt muhafazakârlığına açılışın miladı olmuştur. Kitlesi geniş olmayan Türk solu BDP ile birlikte kitlesel siyasete adapte olurken Kürt muhafazakârları da ortak amaçlar doğrultusunda BDP ile ortaklık yapmıştır. Seçimler sonunda Kürtlerin yaşadığı bölgelerde AK Parti üstünlüğünü yitirmese de 2011 seçimleri Kürt siyasi hareketinin “Türkiyelileşme⁸” hedefini ön plana çıkardığı seçimler

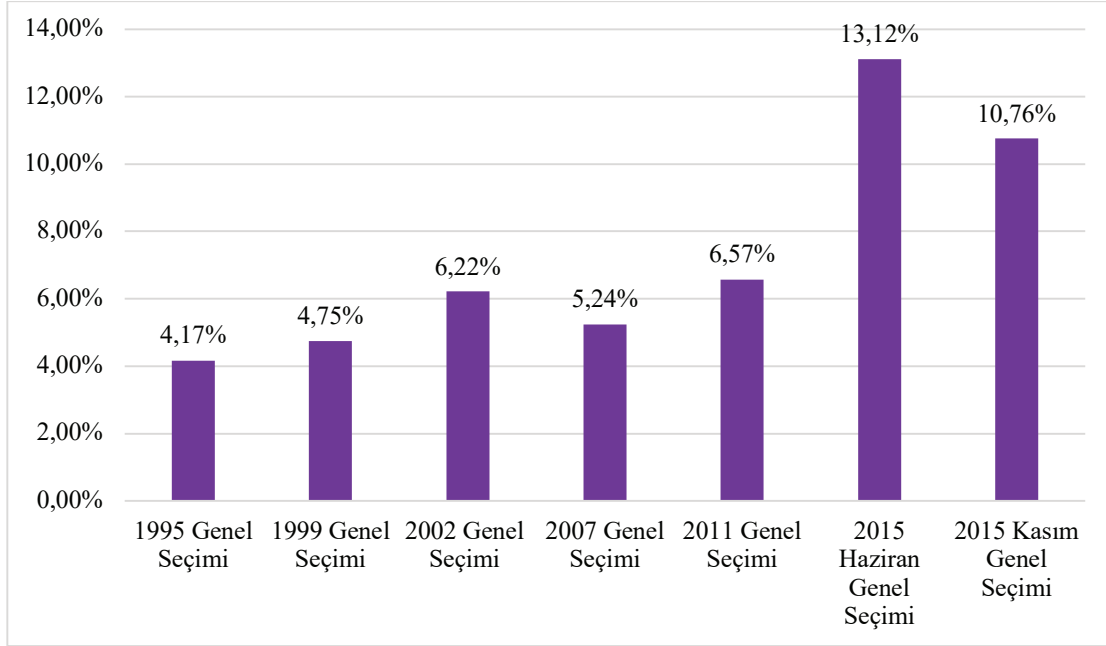
7 Habertürk, “Bahçeli A Takımı'nı kaybetti”.

8 “Batı'nın partisi HDP BDP'yi ikiye böldü”, *Milliyet*, erişim tarihi 25.01.2020, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/bati-nin-partisi-hdp-bdp-yi-ikiye-boldu-1783779>.

olarak dikkat çekmiştir. 2011 seçimleri “demokratik özerklik” kavramının BDP tarafından kullanıldığı ilk seçimlerdir. Özerklik kavramı radikal solda demokratik anlamda Kürt kökenli toplumsallıkta ayrılığa giden yolun taşlarının döşenmesi anlamında karşılığını bulmuştur.

Tablo 7: 1995-2015 Arasındaki Bağımsızlar/HDP Oy Oranları

Kaynak: T. C. Yüksek Seçim Kurulu.

B. SEÇİMLERİN HUKUKİ ARKA PLANI

Demokratik ülkelerde seçimlerde “temsilde adalet” ilkesi ile “siyasal istikrar” ilkesi dengelenmeye çalışılır. Bu hüküm Anayasanın 67. Maddesinde “Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir” şeklinde yer almaktadır. Türk siyasi hayatında seçimlerin biçimini etkileyen en önemli ilke bu cümleden neşet etmektedir. Zira bu cümle % 10’luk seçim barajını meşrulaştırmaktadır. Seçim barajının görece yüksekliğinden yasa yapıcının beklentisi sosyolojik parçalanmışlığın siyasal istikrarı bozacak şekilde siyasal hayata yansımaları önlemektir. Diğer taraftan 1983 ve 2002 seçimleri gibi kriz dönemlerinin hemen arkasına gelen seçimler hariç yasa yapıcının iradesinin baraj dolayısıyla gerçekleştiği de görülmüş değildir. Türk siyasi hayatında istenen iki partili hayat seçim barajı vasıtasıyla hiçbir zaman oluşturulamamıştır. Bugün ise ittifaklar sistemiyle ilgili anayasal hükmün politik anlamı kalmamıştır.

9 “BDP’liler demokratik özerkliği tartışıyor”, *Milliyet*, erişim tarihi 25.01.2020, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/bdp-liler-demokratik-ozerkligi-tartisiyor-1273805>.

1. Seçimlerle İlgili Anayasal Çerçeve

2011 seçimleri 10/6/1983 tarihli 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu çerçevesinde yapılmaktadır. Bu seçimlerdeki önemli yasal farklılıklar, Kürtçe seçim propagandasının serbest bırakılması, tahta sandıklar yerine şeffaf sandıkların kullanılması ve 25 yaşındakilerin ilk kez aday olabilmeleridir. 2011 Milletvekili seçimleriyle alakalı anayasal çerçeve şöyle oluşturulmuştur:

Madde 67 – Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir. (Değişik fıkra: 23/7/1995-4121/5 md.) Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler. (Değişik fıkra: 23/7/1995-4121/5 md.) Onsekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma haklarına sahiptir. Bu hakların kullanılması kanunla düzenlenir. (Değişik fıkra: 23/7/1995-4121/5 md.) Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar. Ceza infaz kurumları ve tutuk evlerinde oy kullanılması ve oyların sayım ve dökümünde seçim emniyeti açısından alınması gerekli tedbirler Yüksek Seçim Kurulu tarafından tespit edilir ve görevli hakim in yerinde yönetim ve denetimi altında yapılır. (Değişik fıkra: 23/7/1995-4121/5 md.) Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir. (Ek fıkra: 3/10/2001-4709/24 md.) Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz.

Madde 75 – (Değişik: 23/7/1995-4121/8 md.) Türkiye Büyük Millet Meclisi genel oyla seçilen beşyüzelli milletvekilinden oluşur.

Madde 76 – Yirmibeş yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, Resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler. Hakimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler.

Madde 77– (Değişik: 31.5.2007 - 5678/1 md)179 Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçimleri dört yılda bir yapılır. Meclis, bu süre dolmadan seçimin yenilenmesine karar verebileceği gibi, Anayasada belirtilen şartlar altında Cumhurbaşkanıca verilecek karara göre de seçimler yenilenir. Süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir. Yenilenmesine karar verilen Meclisin yetkileri, yeni Meclisin seçilmesine kadar sürer.

Madde 80– Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçtikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler.

2011 seçimlerinde TBMM halen 550 milletvekilinden oluşmaktadır. Yaklaşık 53 Milyon seçmene göre ayarlanmış temsilci sayısı bugün 600'dür. TBMM dört yıl için seçilmektedir. Seçilme yaşı yirmi beşe düşürülmüştür. Seçilme yeterliliğinde yer alan “ideolojik ve anarşik eylemlere katılma” gibi demokratik açıdan muğlak ifadelerin yerine “terör eylemlerine katılma” gibi daha somut ibareler konulmuştur.

2. Siyasal Partiler Kanunu

Siyasal partiler demokratik toplumlarda sosyolojik taleplerin politik dile çevrilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle anayasal çerçevede siyasal partilerle ilgili hükümlerin yer almasının yanında özel olarak siyasal partiler yasası çıkarılmıştır. Demokratik bir siyasal sistem için siyasal partiler yasası anayasa kadar değerli ve etkilidir. 2011 seçimleri öncesinde siyasal partilerle ilgili anayasal çerçeve şöyledir:

Madde 68– (Değişik: 23/7/1995 - 4121/6 md.)161 Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için onsekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir. Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler. Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez. Hakimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar. Yükseköğretim elemanlarının siyasi partilere üye olmaları ancak kanunla düzenlenebilir. Kanun bu elemanların, siyasi partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına cevaz veremez ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler. Yükseköğretim öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerine ilişkin esaslar kanunla düzenlenir. Siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir.

Madde 69– (Değişik: 23/7/1995-4121/7 md.) Siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir. Siyasi partiler, ticari faaliyetlere girişemezler. Siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir. Bu kuralın uygulanması kanunla düzenlenir. Anayasa Mahkemesince siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin

kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlar kanunda gösterilir. Anayasa Mahkemesi, bu denetim görevini yerine getirirken Sayıştay'dan yardım sağlar. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonunda vereceği kararlar kesindir. Siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir. Bir siyasi partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. (Ek cümle:3/10/2001-4709/25 md.) Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarıncaya kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır. (Ek:3/10/2001-4709/25 md.) Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir. Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz. Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmî Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar. Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır. (Değişik: 3/10/2001-4709/25 md.) Siyasi partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasi partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir.

Anayasal çerçeveye bakıldığında 1982 Anayasasına göre partiye üye olabilecek olanlardaki öğretim üyeleri gibi bazı sınırlamaların kaldırıldığı ve parti kapatmayı zorlaştıran hükümlerin getirildiği görülmektedir. Bu nedenle anayasal çerçeveyi zorlayan derecede uzun maddeler ortaya çıkmıştır. Siyasi partilerle ilgili daha geniş hükümler 22/4/1983 tarihli 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanununda yer almaktadır.

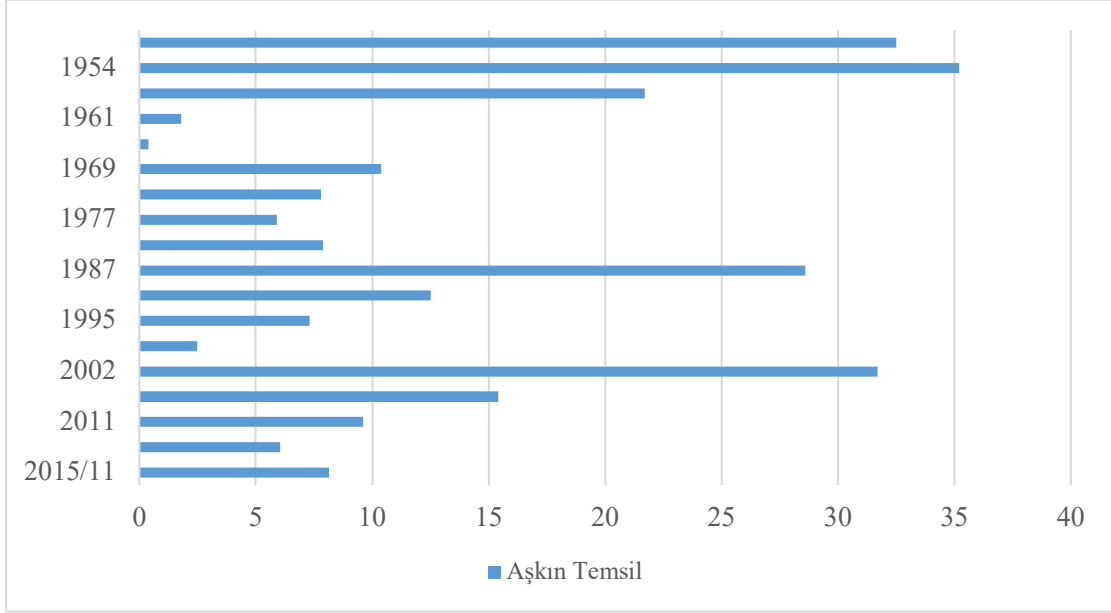
1982 Anayasasını yapanlar 12 Eylül darbesi öncesi siyasi kaos ortamının suçunu uzlaşmaz parti politikalarında görmekteydi. Bu nedenle hem anayasal olarak hem de yasal açıdan siyasal partileri disipline etmeyi ön plana çıkaran hukuki düzenlemeler yapmışlardır. Yasanın ilk halinden farklı olarak siyasal partilere üyelik hem yaş hem de statü açısından genişletilmiş, devlet yardımları düzenlenmiş ve partilerin gençlik teşkilatı gibi yan örgütler kurmasına izin verilmiştir. Aslında yasa ile yapılacak düzenlemelerin anayasal değişime muhtaç olması demokratik sistem açısından da sorun teşkil etmektedir.

3. Seçim Sistemi

2011 seçimlerinde uygulanan seçim sistemi “ülke barajlı D’Hondt¹⁰” sistemidir. Anayasal olarak seçim sistemleri “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” açısından denge kuran bir sistem olmalıdır. Mevcut sistemin ülke barajının % 10 olması 12 Eylül darbesi bakiyesidir. Sosyolojik parçalanmışlıkların siyasal sisteme yansımaları istenmediğinden ülke barajları yüksek tutulmuştur. Hatta 1983, 1987 ve 1991 seçimlerinde ülke barajının yanında bölge barajları ya da kontenjan milletvekilliği sistemi¹¹ de uygulanmıştır.

Tablo 8: Aşkın Temsil

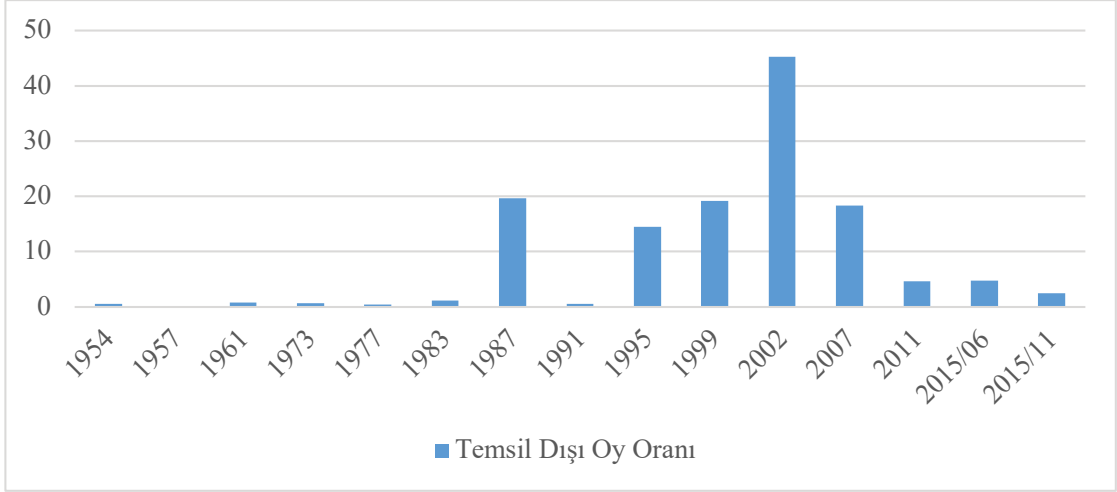
Kaynak: İrem Köker, “Türkiye’de 1946’dan bugüne seçim sistemleri”, *BBC Türkçe*, erişim tarihi 31.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41981590>.

Diğer taraftan bağımsız milletvekilliği açısından alınan oy pusulalarına adlarının yazılması gibi demokratik önlemler barajın yarattığı olumsuzlukları minimize etmiştir. 2011 seçimlerinde BDP’li 36 milletvekilinin bağımsız olarak seçimi kazanması orantısız temsili siyasal istikrar açısından katlanılabilir seviyeye düşürmüştür.

10 D’hondt sistemine göre, öncelikle bir seçim bölgesinde seçime katılan partilerin oyları 1’e, 2’ye, 3’e, 4’e, 5’e... kısacası sayının yapıldığı seçim bölgesinde çıkacak milletvekili sayısına bölünür. Partilerin aldıkları oy oranları bölündükten sonra en yüksek orandan en düşük olana doğru sıralama yapılır ve her partinin aldığı oylara göre milletvekillikleri dağıtılır.

11 Bir seçim bölgesinde geçerli oyların tamamının o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle seçim bölgesinin barajı belirlenmiştir. 6 milletvekili çıkaracak seçim bölgelerinde kontenjan milletvekili uygulaması yapılmıştır. Buna göre 6 milletvekili çıkaracak bölgelerde seçime giren partiler birer kontenjan adayı belirlemişlerdir. Belirlenen kontenjan milletvekilliği o seçim bölgesinde en çok oyu alan partiye doğrudan verilmiştir.

Tablo 9: Temsil Dışı Oy Oranları

Kaynak: İrem Köker, “Türkiye’de 1946’dan bugüne seçim sistemleri”

Seçim sistemindeki bir başka demokratik önlem de YSK tarafından illere ayrılan milletvekili kontenjanlarının belirlenmesinde alınmıştır. YSK, bir seçim bölgesinin nüfusunu Türkiye’nin toplam nüfusuna bölerek “bölge ağırlığı” oluşturmakta ve her bölge için bulunan ağırlıklar 2011 için 550 olan milletvekili sayısına çarpılmaktadır. Nihayetinde bulunan son rakam en yakın tamsayıya yuvarlanarak o bölgenin/ilin milletvekili sayısı hesaplanmaktadır. Rasyonel hesaplama yöntemi adil bir dağılım sağladığından temsilde adaleti de mümkün kılmaktadır.

C. 2011 SEÇİMİ VE SONUÇLARI

2011 seçimleri, 2007 e-muhtırası ve 2008 dünya ekonomik krizi gölgesinde yapılmasına rağmen AK Parti için en yüksek oy oranına ulaştığı bir seçim olmuştur. AK Parti 12 Eylül 2010’daki referandumdan aldığı çoğu kendine ait olan % 58’lik desteğin motivasyonu ile seçimlere hazırlanmıştır. Seçmenler AK Parti’nin 2023 vizyonuna olumlu yaklaşmış ve o güne dair başardıklarını da yapabileceklerinin delili saymıştır. Meclise göndermeyi başardığı 327 milletvekili için % 49,83 oy almıştır. AK Parti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri dâhil bütün bölgelerde de birinci parti olmuştur.

CHP açısından da sonuçlar olumsuz değildir. 2007’de % 20,88 olan oyunu 2011’de % 25,98’e çıkarmıştır. 2007 seçimleri sırasında Kemalist seçmenlerde oluşan hassasiyetleri de milletvekili listelerine yansıtan CHP, yeni bir başkan ve yeni bir programa sahiptir. Başından itibaren partisini herkesi yakalamaya çalışan bir partiye dönüştürme iradesi koyan Kemal Kılıçdaroğlu, düşük profilli liderliğini¹² parti içindeki farklılıkları bir arada tutabilme anlamında avantaja dönüştürmeyi başarmıştır. Kemalist ve sosyal demokrat tabanına ek

12 Bünyamin Bezci, “CHP’de Siyasal Mirasın Melez Lideri: Kemal Kılıçdaroğlu”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49/564, 2012, ss. 11-23.

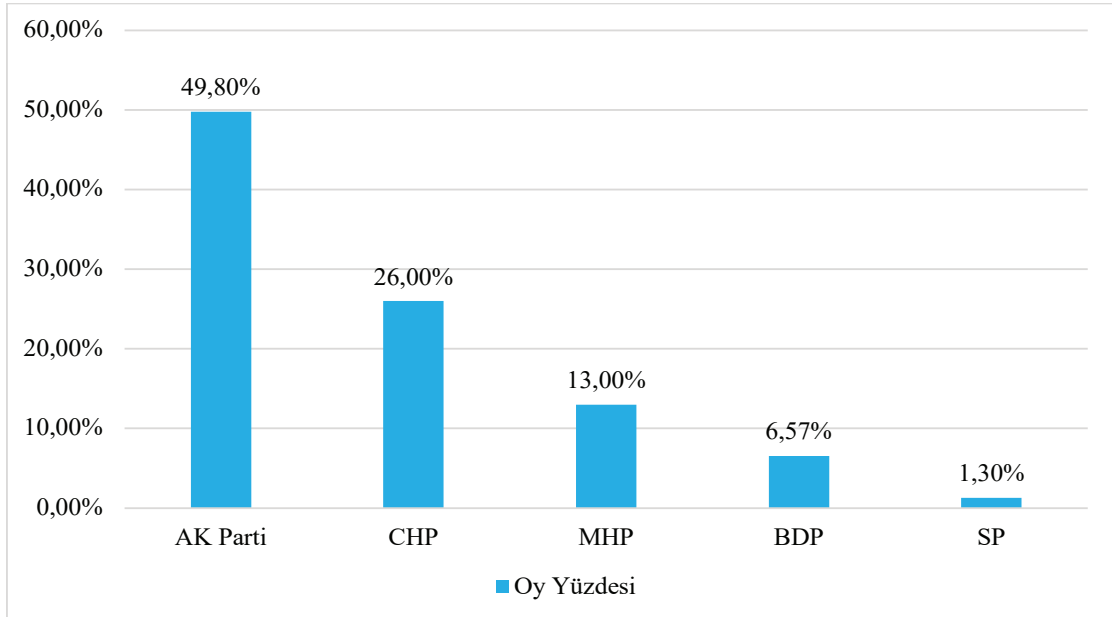

olarak sağ seçmene de açılmaya çalışan CHP, özellikle sosyal politikalar odaklı bir seçim kampanyası yürütmüştür. 135 milletvekili çıkarmayı başaran parti özellikle seçim öncesinde MHP'nin kaset skandallarıyla sarsılmasından kazançlı çıkmıştır. CHP, özellikle Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri gibi sahil kesimlerinde Türkiye ortalamasının üzerinde oy alırken Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortalamasının çok altında Karedeniz ve İç Anadolu'da ortalamasının biraz altında oy almıştır.

MHP açısından seçim oldukça sancılı geçmiştir. 2007'de aldığı % 14,27 oyla 71 milletvekili çıkararak parti, 2011'de % 13,01 oyla sadece 53 milletvekili çıkarabilmiştir. Seçim öncesinde yaşadığı kaset skandalıyla sarsılan MHP, yine de seçim barajını aşabilmiştir. MHP, Akdeniz ve Ege bölgelerinde ortalamasının üstünde oy alarak CHP oylarıyla bu bölgelerde geçişkenliğe sahip olduğunu göstermektedir. Marmara ve Karedeniz oyları Türkiye ortalamasına yakındır. Geleneksel MHP tabanı olan İç Anadolu oyları ise ortalamasının biraz üstündedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ise ortalamasının üçte biri kadar oy alabilmiştir. Bölgesel anlamda aldığı oylara bakıldığında "Kürt çıpasına" bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. Terör, beka ve açılım söylemleri MHP'yi güçlendirmektedir.

BDP açısından ise 2011 seçimleri henüz seçim barajını aşmaya cesaret edebildikleri bir seçim değildir. Kürt milliyetçiliğine gömülen bir BDP'nin seçim barajını aşma şansının olmadığını ilk kez hissettikleri zaman 2011 seçimleri olmuştur. Zira Türk solu ve muhafazakâr Kürtlere açılım bağımsız olarak girdikleri seçimlerde ciddi bir olumlu rüzgâr yaratmıştır. Bağımsız adaylarla girdikleri seçimlerde 36 milletvekili çıkarmayı başarmışlardır. Hatip Dicle'nin cezası kesinleştiğinden düşürülen adaylığı sonrasında 35'e düşen BDP, KCK davası kapsamındaki siyasi yasaklar sonrasında ancak 29 milletvekili ile mecliste grup kurmuştur.

Tablo 10: 2011 Genel Seçimleri Sonuçları

D. 2011-2015 ARASI SİYASAL HAYAT, LİDERLER VE TARTIŞMALAR

2011 yılının seçim sonrası dönemini Arap Baharı'nın Türk siyasi hayatına yansıyan iki sorun domine etmiştir. Bir taraftan KCK yapılanmaları sivil eylemlerle meşrulaşmaya çalışmakta diğer taraftan artan Suriyeli göçmenler sosyo-politik sorunları tetiklemektedir. İç politikada ise Ergenekon yargılamaları gölgesinde yapılan YAŞ toplantısı sonrasında sivil-asker ilişkileri siyasi iradenin üstünlüğüne evrilmiştir. Askeri irade üzerinde daha önceki dönemlerde de yaşanan siyasi iradenin Genelkurmaydaki personel değişimine dayanan güç gösterilerini aşan bir hâkimiyet kurulmuştur.

2012 başlarında artık Mısır'da Mübarek yönetimi devrilmiş ve yeni seçimlerde İhvan hareketi iktidarı devralmıştı. Suriye'de ise Esad'ın ne zaman miadının dolacağı tartışılmaktaydı. Ortadoğu'ya bakış tarzımızdaki yetersizlikler süreç içinde öğrenilmek zorunda kalınmıştı. Mısır'da Selefilere gücü ve tarafını, Suriye'de Esad'ın siyasi bağlantılarını o günlerde kavramak kolay olmamıştı. ABD'nin 2012 başlarında sahip olduğu anti Esadçı tutumunu Kasım 2012 seçimleri sonrasında İsrail, Rusya ve İran ile ortak olarak anti Elkaideci tutuma dönüştürmesi de Türk siyaseti tarafından esnek bir şekilde takip edilememiştir. Türkiye reel politik değişimleri kabullenmek yerine etik/demokratik siyaset çizgisinde ısrar etmiştir. AB'nin bile Türkiye'nin etik/demokratik siyasetine sırtını dönmesi daha büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Davutoğlu'na endekslenen bu politik çizginin sorgulanışı ancak Kasım 2015'de Rus uçağının düşürülmesi sonrasında başlamıştır. Mart 2013'de Mısır ve Suriye'deki değişimlerden sıkışan İsrail üç yıl aradan sonra Mavi Marmara baskını için "özür dilese" de Obama'nın ikinci döneminde ilgisini Ortadoğu'dan kaydırarak Mısır ve Suriye'deki demokratik değişimi desteklemek yerine İsrail'in güvenliğini öncelemesiyle Türkiye Doğu Akdeniz'de sıkışmaya başlamıştır. Diğer taraftan da Mayıs 2013'de Suriye istihbaratına bağlı grupların 53 kişinin ölümüne neden olan Reyhanlı'da gerçekleştirdikleri saldırıyla¹³ Türkiye'nin Suriye politikası değiştirilmeye çalışılmıştır.

İç politikada ise bir taraftan "yeni anayasa" tartışmaları gündemi belirlerken diğer taraftan da eğitimde kesintisiz 5+3 yerine kesintili 4+4+4 siteminin getirilmesi ve zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması tartışılmaktadır. Yeni anayasa tartışmaları mevcut Meclisin yetki alanını "kurucu Meclis" bağlamında tartışılmasına neden olmuştur. Olağanüstü dönemler ya da darbeler sonrasında yeni anayasa yapımından başka bir yol görmemiş Türk siyasi hayatında norm dâhilindeki usuller gereğince yeni bir anayasa yapılamayacağını iddia edenler olmuştur¹⁴. Eğitim sistemindeki değişiklik de 28 Şubat artığı tartışmaların son halkalarından birini oluşturmuştur. 28 Şubat darbesinin ekonomik alandaki eli 2001 krizi ile kırılmıştı. Kültürel alandaki hâkimiyetinin İslamcılık üzerindeki tahakkümü 2007'de kırılmış olmasına rağmen baskı eğitim sistemi üzerinden devam etmekteydi. Başörtülü öğrencilerin üniversitelere alınması, 2011 seçimi öncesinde hukuki olarak değil fiili olarak çözülmüştü.

13 "Reyhanlı katliamının planlayıcısı yakalandı", Hürriyet, erişim tarihi 26.01.2020, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/reyhanli-katliaminin-planlayicisi-yakalandi-mit-lazkiyeden-cikarip-getirdi-40954511>.

14 Kemal Gözler, "Aslı Kurucu İktidar - Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir Mi?", erişim tarihi 26.01.2020, <http://www.anayasa.gen.tr/tbmm-yeni-anayasa.htm>.

Fakat orta kısımları kapatılan Endüstri Meslek, İmam-Hatip ve Anadolu liseleri için daha kaliteli bir eğitim sistemi oluşturulamamıştı. 12 yıllık zorunlu ama kademeli eğitimle bir taraftan 28 Şubat'ın izleri silinmeye diğer taraftan da eğitim seviyesi yükseltilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan hükümet 2013-2014 eğitim yılı sonunda dersaneleri dönüştüreceğini açıkça ilan etmiştir.

Türk siyasi hayatının artık sadece iç politikaya bakılarak anlaşılamayacağı ve iç ile dış ayrımının kalktığı en önemli göstergelerinden biri 7 Şubat 2012'de yaşanan "MİT Krizi" olmuştur. MİT Başkanı Hakan Fidan'ın "şüpheli"¹⁵ sıfatıyla İstanbul Cumhuriyet Savcılığına çağrılışı seçimlerden güçlenerek çıkan hükümeti sarsmaya dönük içinde FETÖ/PDY örgütünün de bulunduğu Türkiye'nin politik ataklarından rahatsız olanların ilk uluslararası girişimi olarak kodlanabilir. MİT'in yürüttüğü "Oslo Görüşmeleri"¹⁶ bağlamında suçlanması yargı eliyle siyasi bir darbeye zemin hazırlayıcı niteliktedir. 17/25 Aralık 2013'deki yolsuzluk iddiasıyla başlatılan soruşturmalar ve Ocak 2014'de Suriye'ye giden MİT tırlarının durdurulması skandalının 7 Şubat krizinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Türk siyasetinde 2007 sonrası oluşan demokratikleşmeye karşı bir nevi Cemaat-Vesayet ittifakı oluşturulmuştur. FETÖ tarafından hazırlanan dosyaların muhalif bazı gazeteciler tarafından servis edilmesi yargı yoluyla darbenin hazırlık aşamalarını oluşturmuştur. Hükümetin 7 Şubat sonrasında şüphesinin kalmadığı FETÖ yapılanmasına toplumun ikna olması için 15 Temmuz darbesini yaşaması gerekmiştir. 2012 baharında Başbakan Erdoğan, FETÖ'nün en önemli ekonomik ve lojistik desteği olan dersane sistemini sorgulayan açıklamalar yaptığında kendi tabanında bile destek bulmakta zorlanmıştır. Aralık 2013'e geldiğinde ise FETÖ'nün dersaneler ve özel okullar üzerinden kurduğu toplumsal bağlar ile sınavlar üzerinden kurduğu çıkar ağları toplum tarafından fark edilmiştir.

Yeni anayasa tartışmalarının meşru bir zemine oturması 12 Eylül darbesinin yargılanması yolunun açılma iradesi olmuştur. Yeni anayasa konusunda partiler arasında kurulan uzlaşma kurulu her konuda anlaşamasa da Kasım 2013'de AK Parti ve CHP'nin 60 madde üzerinde anlaşmasına ve değişikliklerin sadece parlamentoda gerçekleşme ihtimaline rağmen sonuç alınamamıştır. Yaklaşık iki yıl süren akademisyen ve milletvekillerinin dâhil olduğu "yeni anayasa" tartışmaları 17/25 Aralık gürültüsü altında ezilmiştir.

12 Eylül 2010 referandumunu sonrası kurulan Ombudsmanlık kurumunun dâhil olduğu demokratik kurumlaşma çizgisi dâhilinde Haziran 2012'de Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) kurulmuştur. Her iki kurumun da işlevsel nitelik kazanması henüz mümkün olmasa da demokratik kurumlaşma açısından önemli sınır taşlarını oluşturdukları söylenebilir. Ayrıca yeni dönemin bir başka kurumsal demokratikleşme adımı Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının kullanılmasına başlanmasıdır. Demokratikleşme adımlarının devamı olarak

15 "İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı MİT Müsteşarı'nı şüpheli sıfatıyla ifadeye çağırdı", *Hürriyet*, erişim tarihi 26.01.2020, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-cumhuriyet-bassavciligi-mit-mustesarini-supheli-sifatiyla-ifadeye-cagirdi-19867301>.

16 2011 yılında MİT yetkililerinin Norveç'in başkenti Oslo'da gerçekleştirdiği iddia edilen görüşmelerin ses kaydı sızdırılmıştı. Daha sonra ise bu görüşmeler üzerinden MİT Başkanı ve ekibine soruşturma açılmıştı.

Ocak 2013'de 6411 sayılı kanunla yargılama usulleri ve ceza kanununda anadilde savunma, ceza erteleme ve mahkûmların eşleriyle mahrem görüşmeleri gibi konularda iyileştirmeler yapılmıştır.

Temmuz 2012'de gerçekleşen 34. Olağan Kurultay sonrasında CHP'de Kemal Kılıçdaroğlu'nun liderliği artık oturmuş ve Parti Meclisi üyelerindeki Kemalist ağırlık yerini sosyal demokrat ağırlığa bırakmıştır. Yeni CHP stratejisi yönetsel mevkilerden Ulusalcuları tasfiye ederken toplumsal tabanda Kemalistleri partiye mahkûm etme süreci olarak işlemektedir. Mayıs 2013'de CHP'nin çözüm sürecine dair zoraki hazırladığı öneri parti içinde Ulusalcular ile sosyal demokratları bir kez daha karşı karşıya getirmiştir. Nitekim çözüm sürecini toplumsal mutabakat ve akıl insanlarla yürütme konusunda istekli görünen CHP, AK Parti'nin bu konuda attığı adımları da çeşitli yönetsel bahanelerle desteklememiştir. 30 Eylül 2012'de ise AK Parti 4. Olağan Kongresi'nden çıkan sonuç neoliberal sivil toplumcu ve demokratik politikalara devam şeklindedir. Bu demokratikleşme dalgası 7 Şubat'a rağmen yeni anayasa yazım ve müzakere süreçlerine de yansiyarak "Gezi Parkı" olaylarına kadar sürmüştür.

2011-2015 arasında zaman zaman gerilese de hiç vazgeçilmeyen demokratikleşme süreçlerinden biri de "milli birlik ve beraberlik" sloganıyla yürütülen çözüm sürecidir. Bir taraftan "Oslo Görüşmeleri" ile güvenlik ağırlıklı PKK'nın silah bırakması ve af tartışmaları yapılırken diğer taraftan da İmralı'ya gönderilen heyetlerle demokratik açıdan süreç desteklenmeye çalışılmaktadır. 2013 Nevruz'u silahların yerine siyaset çağrısıyla öne çıkmıştır. Türk siyasal hayatındaki olumlu hava 27 Mayıs 2013'de başlayan "Gezi Parkı eylemleriyle" birlikte sertleşmeye başlamıştır. Sonbaharda PKK'nın çekilmeyeceği ve siyasallaşmayacağı büyük oranda ortaya çıkmıştır. Buna rağmen 2015 Nisan'a kadar hükümet açılım politikalarına dönüşten ümidini kesmemiştir.

Taksim Gezi Parkı'nda yapılan ve yapılması planlanan yeni imar değişikliklerinden patlayan eylemler bütün ülke çapına yayılarak iktidar karşıtlığı gösterilerine dönüşmüştür. Eylemciler sadece AK Parti'ye karşı değil, aynı zamanda muhalefetin de etkisizliğine karşı temsiliyet krizi yaşayan radikal ve apolitik toplumsal kesimlerden oluşmaktaydı. Gezi Parkı eylemleri Arap Baharı'na eklenilebilecek bir iktidar değişimini sokaktan gelerek yapma amacına zamanla evrilmiştir. İktidardaki çatlak seslere rağmen Başbakan Erdoğan'ın kararlı tutumu eylemlerin meşruiyetini kaybetmesine ve sönümlenmesine neden olmuştur. Gezi Parkı, hükümeti seçim yoluyla değiştirmekten umudunu kesmiş kesimleri çekmeyi başarmış, süreç içinde hükümetle sokakta hesaplaşmaya dönüşen bir toplumsal hareketti. Toplumsal hareket olarak zamanla yitirdiği meşruiyetini "Duran Adam" ve "tencere-tava" eylemiyle yenilemeye çalışsa da 2013 yaz sonunda protestoların anlamı artık romantize edilmiş ve tarihe mal olmuştu. Gezi Parkı'ndan iktidar değişimini tetikleyen "Tahrir" çıkaramayanlar, yaşam tarzları nedeniyle iktidardan dışlanmış olduğunu düşünenlerin birlikte karar aldıkları romantik "Agora"yı¹⁷ diriltmeye çalışmıştır.

17 Taha Özhan, "Taksim nihilizmi ve siyasetçilik", *Sabah*, erişim tarihi 26.01.2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ozhan/2013/06/15/taksim-nihilizmi-ve-siyasetçilik>.

Diğer taraftan Gezi Parkı eylemleri uzun zamandır AK Parti'nin demokratikleşme çabalarını destekleyen ve son desteklerini 12 Eylül 2010 referandumunda gösteren liberal entelektüellerle iktidarın yol ayrımında da milat oluşturmuştur. AK Parti hükümeti Gezi Parkı gösterileri sonrasındaki hayal kırıklığını Mısır'da Mursi iktidarını düşüren 3 Temmuz darbesi ile karşı devrim başladığında yaşamıştır. Bölgedeki önemli bir müttefikini kaybeden Türkiye, yalnızlaşmaya başlamıştır. Bu arada İhvanın örgütlediği “Rabia” direnişini katliamlarla yok eden Sisi yönetimi, güvenlik öncelikli Batı politikaları tarafından meşruiyet kazanmakta zorlanmamıştır. Ağustos 2013'de ise “Rojava Katliamı” bağlamında oluşan anti IŞİD hareketi Türk siyasetinde Milliyetçi Kürtleri, Gezi sonrası iktidarla yollarını ayıran liberalleri ve CHP'li Kemalistleri birleştirmiştir. Bu koalisyonu güçlendiren olaylar Temmuz 2015'de Suruç'ta ve Ekim 2015'de Ankara'da yaşanan katliamlar olmuştur. Katliamlar, koalisyonun kendi açısından aslında IŞİD'in de hedefi olan hükümeti ötekileştirmesine zemin hazırlamıştır. Öcalan'la da mücadeleye girişen Kandil'e ve onunla birlikte hareket eden siyasilerle entelektüellere karşı Başbakan Erdoğan, Kasım 2013'de Diyarbakır'da Barzani ve Kürt popüler müziğinin önemli ismi Civan Haco'yu buluşturarak halk nezdinde çözüm sürecini ayakta tutmaya çalışmıştır.

2013 yılının son büyük operasyonu 17/25 Aralık'ta yolsuzluk bahanesiyle yargı eliyle yapılmıştır. Mart 2014 yerel seçimleri öncesinde artık Erdoğan'sız bir Türkiye hayalini açıktan paylaşan FETÖ'nün taşeronluğunda gerçekleşen operasyonlar hükümet tarafından ciddiye alınarak engellenmiştir. Hemen ertesinde gerçekleşen yerel seçimler operasyonların siyasi meşruiyetini yok etmiştir. Yolsuzluk suçlamalarına rağmen AK Parti % 44'lük oy oranıyla 18 büyükşehir 30 il olmak üzere 561 belediye kazanarak diğer partilerin toplamından daha başarılı olmuştur. Bu arada hem yolsuzluk suçlamaları hem de dersaneler konusunda dönemin “Gülen hareketi” tarafından ortaya atılan iddiaları seçim politikasında kullanan CHP, buna rağmen yerel seçimlerde umduğu başarıyı elde edememiştir. MHP ise 17/25 Aralık iddialarıyla olumlu bir hava yakalamış ve oldukça başarılı bir yerel seçim performansı göstermişti. İki parti arasındaki anti Erdoğancı yakınlaşma 2014'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de devam etmiş ve ortak aday olarak Ekmeleddin İhsanoğlu'nu çıkarmışlardır. İhsanoğlu'nun adaylığı ve FETÖ ile siyasi yakınlaşmalar CHP içindeki Kemalistleri yol ayrımına getirmiştir. CHP/MHP adayının % 38,44'de kalan oy oranı FETÖ iddiaları peşine takılan her iki partinin yerel seçimlerde aldığı oy oranından da düşüktü. 2014 yılında gerçekleşen yerel ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda alınan sonuçlar Başbakan Erdoğan açısından 17/25 Aralığı politik olarak unutturan bir toplumsal güven tazeleme olmuştur.

2014'deki Cumhurbaşkanlığı seçimleri HDP içinde “Türkiyelileşme” tartışmalarını güçlendirmiştir. Zira MHP/CHP ortak adayının yanında Başbakan Erdoğan'a karşı aday olan Selahattin Demirtaş, başarılı olması mümkün olmayan adaylığını partinin bir zamandır izlediği Türk soluna ve Kürt muhafazakârlığına açılımını da aşarak “Türkiyelileşme” olarak pazarlama şansı olarak görmekteydi. Liberal entelektüeller ve sosyal demokratlardan olumlu karşılık alan Demirtaş, partisinin % 6'lardaki oyunu % 10'lara yaklaştırmıştır. 2015 genel seçimleri öncesinde büyük moral yaratan Demirtaş'ın adaylığıyla HDP, seçimlere parti olarak

girme cesareti kazanmıştır. Ağustos 2013'te Rojava, Ekim 2014'te Kobani üzerinden oluşan anti IŞİDci liberal-HDP-CHP koalisyonu, hükümeti IŞİD'e yakın olmakla suçlamaktaydı. Bu tür aşılması zor algılar HDP siyasetini 2015'e daha güçlü olarak taşımıştır. 6-7 Ekim'de kendi taraftarlarını Kobani bahanesiyle sokağa davet eden Demirtaş, 50'den fazla insanın ölümüyle sonuçlanan eylemlerin de siyasi sorumluluğunun önemli bir kısmını taşıırken kendi taraftarlarınca kahramanlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı adaylığı ve eylemlerdeki rolüyle kazanılan karizma sonrasında Demirtaş, HDP siyasetini Öcalan ve Kandil'den sonra belirleme gücü elde eden üçüncü odak konumuna yükselmiştir. 2014 yılı boyunca yaşanan krizlere rağmen çözüm sürecinden kopmayan hükümet için 2015 seçimleri öncesinde de gelmeyen silahsızlanma ve siyasete dönüş sonrasında bir defter kapanmıştır. HDP de gerek içerdeki toplumsal desteğini artırması gerekse PYD/PKK üzerinden uluslararası bağlamda IŞİD ile mücadele ile yakaladığı sempati sonrasında artık çözüm sürecini hükümetle yürütmeye ihtiyaç duymamaktaydı. Nisan 2015'deki Dolmabahçe Toplantısı sürecin de sonu oldu. 2008'den beri çözüm süreciyle oyalanan AK Parti 7 Haziran 2015 seçimlerinde oy kaybederken çözüme niyeti olmayan HDP barajı rahat aşmıştır.

10 Ağustos 2014'de Cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan, "güçlü Cumhurbaşkanı güçlü Başbakan" formülüne en uygun isim olarak Ahmet Davutoğlu'nun 27 Ağustos'ta 1. Olağanüstü Kongre'de AK Parti genel başkanlığına seçilmesini sağlamıştır. 28 Ağustos'ta Cumhurbaşkanlığı devralan Erdoğan, 28 Ağustos'ta hükümeti kurma görevini Davutoğlu'na tevdi etmiştir. Davutoğlu hükümeti STK'larla buluşmalar, Alevi-Roman-Azınlık açılımlarının canlanması, Musul Konsolosluğu'nun kurtarılması ve Süleyman Şah Türbesi'nin nakli gibi dış politik hamleleri ve parti teşkilatıyla kurulan yakın ilişkileriyle dikkat çekmiştir. Davutoğlu, Cumhurbaşkanı Erdoğan için sistemi Başkanlık sistemine doğru taşıması gereken ve bu arada güçlü Başbakanlığını iş üretme performansıya taçlandırarak bir Başbakan adayı olarak düşünülmüştü. 7 Haziran 2015 seçimlerindeki hezimetin sorumluluğunun iki taraf açısından da bir diğerine yıkılması güveni zedeleyen ilk olaydır.

II. 24. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

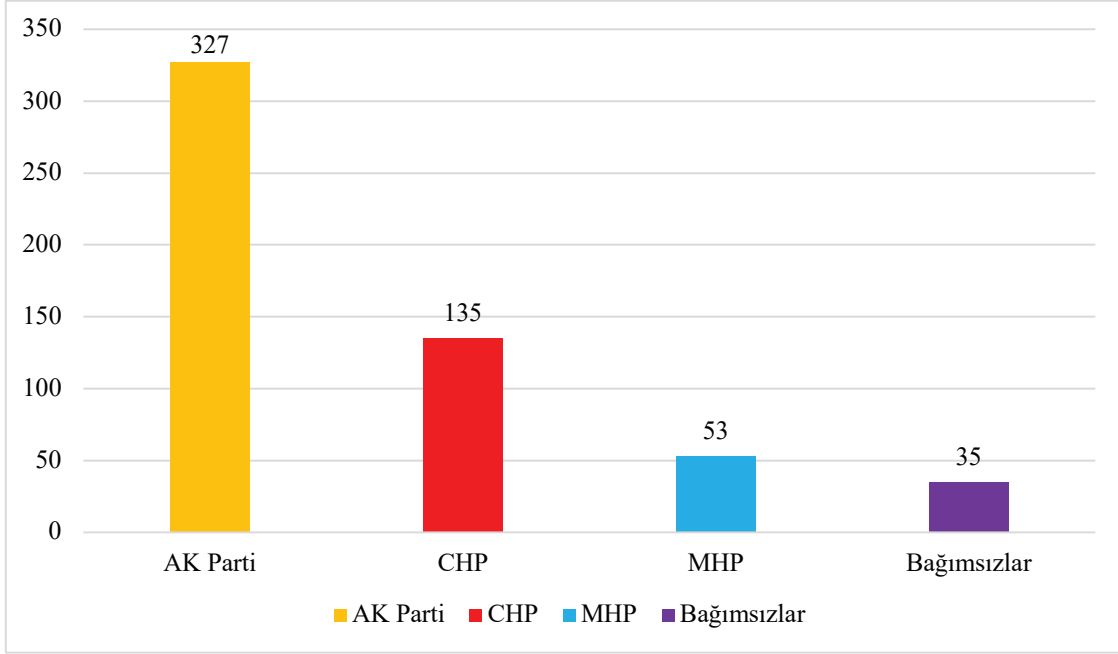
34 yıl gibi uzun bir aradan sonra erken değil zamanında yapılan ilk seçim olan 12 Haziran 2011 seçimleri sonucu oluşan Meclis TBMM'nin 24. Dönemidir. Bir önceki dönemde Mecliste yer alan 267 vekil 24. Dönemde aday olamamıştır¹⁸ Nisan 2015'de yeni seçimler için tatile girdiğinde 24. Dönemdeki milletvekilleri yasama faaliyeti olarak 421 kanun çıkartmış ve denetim faaliyeti olarak da yaklaşık 38 bin yazılı soru cevaplanmıştır.¹⁹ AK Parti'nin tek başına iktidarı kuracak kadar çoğunluğu sağladığı TBMM'de meclis aritmetiği şöyle oluşmuştur.

18 "267'sini çizdiler." *Hürriyet*, erişim tarihi 31.01.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/267-sini-cizdiler-17524304>.

19 Fırat Keskinçilic, "TBMM'de 24. Dönem Sona Erdi.", *DHA*, erişim tarihi 31.01.2020, <https://onedio.com/haber/tbmm-de-24-donem-sona-erdi-484019>.

Tablo 11: 12 Haziran 2011 Genel Seçimi Sonuçlarına Göre Milletvekili Dağılımı

TBMM açıldığında daha hükümet kurulmadan birbiriyle bağlantılı iki konuyla uğraşmak durumunda kalmıştır; tutuklu vekiller ve yemin krizi. CHP'den iki, MHP'den 1 ve BDP'den 6 milletvekili tutuklu olduklarından TBMM'de yemin edememişlerdir. BDP'den Hatip Dicle'nin hakkındaki hüküm kesinleştiğinden yasa gereğince milletvekilliği de düşürülmüştü. Bu konuda CHP, vekiller meclise katılasıya kadar yemin etmeyeceğini belirtse de seçimlerden bir ay sonra bu kararından vazgeçmiştir. BDP ise Ekim'in başında seçilen 35 milletvekilinden 29'u ile meclise gelmiş ve yemin etmiştir. Bu arada BDP listelerindeki sosyalist vekillerin de yemin metnine karşı muhalefetleri aşılmıştır.

A. 24. DÖNEM FAALİYETLERİ VE TARTIŞMA ALANLARI

Ekim ayında yemin krizleri çözülene kadar TBMM başka bir müzakere alanına geçememiştir. 2011 sonbaharındaki ilk tartışma “bedelli askerlik” üzerine olmuş ve 1999 depreminden sonra ilk kez bedelli askerlik yasası çıkarılmıştır. 30.11.2011'de yasalaşan 6252 sayılı “Askerlik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” daha önceki 1987, 1992 ve 1999 gibi ekonomik sebeplerden ziyade askerlik işlemlerinde sıkışan toplumsal baskıdan kaynaklanmıştır. Bu nedenle ücreti yüksek tutulmuş ve başvurular 70 bin civarında kalmıştır. 2014 yılında çıkarılan bedelli askerlik imkânı ise ücreti düşük tutulmuş ve 200 bin gibi rekor bir başvuru sayısına ulaşmıştır. 2014 bedelli askerliğinde ücretin düşük tutulması artık yeniden ekonomik durumla açıklanabilir. 2011 ve 2014 bedelli askerlik tartışmaları “temel eğitim” alma ve ücret üzerinden olunca hükümet katsayılarına bağlanan bir ücret sistemi getirip temel eğitimi de zorunlu tutarak 2018 sonrasında yeni ve devamlı bir sistem kurmuştur.

2011 yılında kamuoyunu en fazla meşgul eden konuların başında sporda şiddet ve şike gelmektedir. 2004'de 5149 sayılı kanunla düzenlenen konudaki yaptırımlar yetersiz geldiğinden Nisan 2011'de seçimlerin hemen öncesinde 6222 sayılı kanun çıkarılmıştı. 3 Temmuz 2011'de başlatılan şike operasyonları hükümeti 6250 sayılı kanunu Cumhurbaşkanı Gül'ün muhalefetine rağmen çıkarmak zorunda bırakmıştır. 2011 yılında bütçe kanunu öncesindeki son tartışma milletvekillerine “kıyak emeklik” tartışmalarına sahne olan 6262 sayılı Emekli Sandığında bazı değişiklikler getiren kanun olmuştur.

2012 yılının ilk tartışması 2007'de TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Abdullah Gül'ün görev süresinin beş yıl mı yoksa yedi yıl mı olduğu üzerine olmuş ve 6271 sayılı kanunla konu düzenlenmiştir. Kanuna göre Abdullah Gül'ün görev süresinin seçildiği zaman olduğu gibi yedi yıl olduğu ve tekrar aday olamayacağı açıklığa kavuşturulmuştur. Mart ayının sonunda uzun zamandır eğitim sisteminde “4+4+4” olarak 12 yıllık zorunlu eğitimi içeren düzenlemeler 6287 sayılı kanun ile yasalaşmıştır. Mart ayının o zamanlarda çok dikkat çekmeyen bugün “aile” üzerinden daha çok tartışılan yasası 6284 sayılı “kadına şiddetin önlenmesine” dair kanun olmuştur. Bugünkü hayatımızı daha ziyade etkileyen bir diğer kanun da 6291 sayılı 2012 Nisan'da çıkan “denetimli serbestlik” imkânı yaratan ve suça meyilli hükümlülerin özensizce çıkarılmasını sağlayan “infaz yasasıdır”.²⁰ Mayısta çıkan yabancıların mülkiyet edinimini düzenleyen 6302 sayılı kanun da günümüzde ülkeye giren yabancı sermaye miktarını önemli oranda belirlemektedir. Haziran ayında 6332 sayılı kanunla halen işlevsellik kazanmakta zorlanan Türkiye İnsan Hakları Kurumu ve 6328 sayılı kanunla Kamu Denetçiliği Kurumu kurulurken, asıl değişim 6331 sayılı kanunla iş sağlığı ve güvenliğinin düzenlenmesi hakkında olmuştur. Uzun süredir kamuoyunu hareketlendiren iş kazalarının artışı yeni düzenlemelerle önlenmeye çalışılmıştır. Hukuk sisteminde ciddi değişimler yaratan “arabuluculuk” mekanizması da 6325 sayılı kanunla bu dönemde getirilmiştir. Ekim 2012'de yerel seçimlerin erkene alınması anayasal değişikliklerle düzenlenmeye çalışılsa da yerel seçim takvimi bozulmamıştır. Kasım ayında çıkarılan 6360 sayılı kanunla büyükşehir belediyelerinin görev alanı il sınırlarıyla genişletilmiştir. Bu kanunla birlikte idari teşkilatlanma biçiminde 1980 sonrası artan büyükşehir belediyeleri biçimi hâkim idari sistem olmaya başlamıştır. Belediye başkanlıklarının artan sorumlulukları aynı zamanda siyasi güçlerini de artırmış ve adeta yeni kanunla başkanlık sisteminin prototipleri oluşturulmuştur.

2012 yılında çıkarılan kanunlar bir taraftan yeni kurumsal yapılar oluştururken diğer taraftan da “yargı paketleri” bağlamında ceza ve infaz kanunlarında iyileştirmeler içermekteydi. Bu iyileştirmelerin dördüncü halkası da Nisan 2013'de 6459 sayılı yasa ile “ifade özgürlüğü” bağlamında yapılan değişikliklerle gelmiştir. 2013 Haziran ayında yaşanan Gezi Parkı olayları TBMM açısından da çalışmaların sekteye uğradığı dönemdir. Fakat Temmuz 2013'de 6496 sayılı kanunla 12 Eylül darbesinin meşhur gerekçesi olan “Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak” ibareleri TSK İç Hizmet Kanununun 35. Maddesinden

20 Faruk Turhan ve Abdurrahim Altıkat, “Yeni Bir Ceza İnfaz Usulü Olarak Denetimli Serbestlik Ve Bu Usulden Yararlanma Şartları”, *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/2, 2012, s. 1.

kaldırılarak TSK'nın görevi "yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı" biçiminde yeniden düzenlenmiştir. 2013 yılının yeni dönemi Ekim'de 6501 sayılı kanunla Siirt'in Aydınlar ilçesinin adının geleneksel adı olan Tillo'ya dönüştürülmesiyle açılmıştır. Hükümet bu dönemde demokratikleşme adımları gereğince benzer biçimde birçok yerleşim yerinin 1980 sonrası değiştirilen adlarını orijinal hallerine döndürmüştür.

2013 sonunda yaşanan 17/25 Aralık süreci sonrasında toparlanan TBMM, politik hayatı da etkileyen ilk ciddi düzenlemesini "Özel Yetkili Mahkemeleri" kaldırarak ve tutuklamalarda "kuvvetli suç şüphesi" yerine "somut delil" gösterilmesi, sürekli dinlemeye son verilmesi gibi 6526 sayılı kanunla yapmıştır. Hükümet açısından bu kanun 15 Temmuz darbesinin sorumluları FETÖ'yü dizginlemeye dönük ilk somut adımken Ergenekon yargulamalarını sınırlandıran ilk rahatlatıcı adımdır. 2011 seçimlerini rahat kazanan iktidar 2013 yılında hem uluslararası hem de ulusal politik rüzgârlar tersine dönmesine rağmen demokratikleşme paketlerinden vazgeçmemiştir. Mart 2014'de 6529 sayılı yasayla HDP için sorun olan "eşbaşkanlık" sistemini meşrulaştıran, partilere belde teşkilatı kurma zorunluluğunu kaldıran ve devlet yardımlarından pay alma hakkını seçimlerde %7 oy alma sınırından %3 oy alma sınırına düşürerek küçük partileri koruyan daha demokratik maddeler getirilmiştir.²¹

2014 yaz ayları Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısıyla TBMM için hareketli geçmemiştir. AK Parti yönetimindeki değişim sonrasında akademisyen bir başbakan olarak Ahmet Davutoğlu'nun ilk icraatı da 6564 sayılı yasayla akademisyenlerin maaşlarında iyileşme ve "akademik teşvik ödeneğinin" getirilmesi olmuştur. 2013 yılı ve 2014 başında yaşanan MİT tırlarının durdurulması olaylarında yaşananlar sonrasında Mart 2015'de 6638 sayılı yasayla kolluk güçlerini emir ve sevk etmede valilerin rolleri artırılmış, jandarma askerlik meseleleri dışında İçişleri Bakanlığına doğrudan bağlanmış ve toplumsal olaylarda gözaltı süresi yeniden 48 saate çıkarılmıştır. Demokratikleşme paketleri sonrasında güvenlik dengesini kurmaya çalışan yeni hükümler bir taraftan da jandarma ve valiler konusunda sivilleşme adımları içermektedir. 2015 Haziran ayı seçim ayı olduğundan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası kurulan yeni hükümet daha ziyade TBMM seçimlerine odaklandığından yasama faaliyetleri çok canlı olmamıştır.

B. 24. DÖNEM TBMM'DEKİ RENKLİ SİMALAR

24. dönem milletvekillerinin 122'si hukukçuydu, 90'ı mühendis olan mecliste 74 öğretim üyesi ve 65 işadamı bulunmaktaydı. Ayrıca 48 yönetici, 41 doktor ve 36 öğretmen mecliste görev almıştı. 1960'lı yılların senatosu gibi olan TBMM'de sadece iki ilkokul, bir ortaokul ve 33 lise mezunu bulunmaktaydı.

21 Tevfik Sönmez Küçük, "Temel Hak Ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun İle Siyasi Partiler Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Parti İçi Demokrasi İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *TBB Dergisi*, 121, 2015, s. 67, 84.

Ak Parti açısından 24. Dönem sol liberallerle birlikte hareket ettiği dönem olarak listelerinde Haluk Özdalga, Ayşe Nur Bahçekapılı, Ertuğrul Günay gibi isimleri de bulundurmaktadır. Ayrıca Hakan Şükür ve İlhan İşbilen gibi daha sonra FETÖ'den yargılanan milletvekilleri de listelerde hâkim rengi oluşturmaya da bulunmaktaydı. Listelerin önemli yönlerinden biri de neredeyse bütün seçim çevrelerinde Köksal Toptan, Beşir Atalay, Nihat Ergün, Mehmet Ali Şahin, Binali Yıldırım, Sadullah Ergin, Nabi Avcı, Vecdi Gönül, Mehmet Mehdi Eker, Cemil Çiçek, Ali Babacan, Recep Akdağ gibi tecrübeli ve lider nitelikli siyasetçilerin listelerin başını oluşturmasıydı. Diğer taraftan Ömer Çelik, Yalçın Akdoğan gibi danışman kadrosundan milletvekilliğine geçen isimlere Ahmet Davutoğlu da eklenmiştir. 2011 seçimlerinde AK Parti Bülent Arınç, Hüseyin Çelik, Faruk Çelik gibi bazı tecrübeli isimlerini farklı seçim bölgelerinden aday göstererek teşkilatlara canlılık getirmeye çalışmıştır.

CHP kadrolarında Kemalist kanatla sosyal demokrat kanat arasında dengeler gözetilmeye devam etmiştir. 2011 seçimlerinde listenin önemli isimleri olan Emine Ülker Tarhan, Aylin Nazlıaka, İlhan Cihaner, Süheyl Batum, Fatma Nur Serter, Oktay Ekşi, Mustafa Balbay, Birgül Ayman Güler gibi sert Kemalistler artık listelerde kalmaya da Muharrem İnce gibi “uzlaşmacı Kemalistler” halen varlığını sürdürmektedir. Listelerde Şafak Pavey, Umur Oran, Aytuğ Atıcı, Hurşit Güneş, Binnaz Toprak, Sencer Ayata gibi sosyal demokratları koruyan CHP, diğer taraftan Turhan Tayan, İhsan Özkes, Aydın Ayaydın gibi merkez sağ isimlere de açık kalmıştır. Diğer taraftan eski partililerden Deniz Baykal ve Adnan Keskin gibi isimlere yer veren CHP, eski bürokratlardan Faik Öztrak, Faruk Loğoğlu, Osman Korutürk, Akif Hamzaçebi, Rıza Türmen gibi isimleri de meclise taşımıştır. Sezgin Tanrıkulu ile ilk kez etnik temelli siyasete, Süleyman Çelebi ile radikal sol siyasete de göz kırpmayı ihmal etmemiştir. Son iki siyasal kanal giderek CHP'de ağırlık kazanmaktadır. Yine de 24. Dönem CHP milletvekillerinden en renklisi Kamer Genç olarak kalmıştır.

Seçim öncesinde neredeyse A takımını kaybeden MHP'de ise Özcan Yeniçeri, Yusuf Halaçoğlu gibi yeni isimler öne çıkarken Tuğrul Türkeş de MHP'ye katılarak milletvekili olmuştur. Meral Akşener, Murat Başeskioğlu, Sümer Oral, Kenan Tanrıkulu, Celal Adan, Bahattin Şeker, Tunca Toskay gibi eski merkez sağ siyasetçileri listelerinde meclise taşıyan MHP'de yine en renkli kişilik Oktay Vural olmuştur. Bu dönemde Sinan Oğan'a partinin geleceği olarak bakılsa da MHP içinde muhalefet damarını güçlendiren milletvekili Koray Aydın olmuştur. MHP, seçimlerde Ergenekon yargılamalarından tutuklu General Engin Alan'ı meclise taşıyarak yargılamalar karşısındaki politik duruşunu da teyit etmiştir.

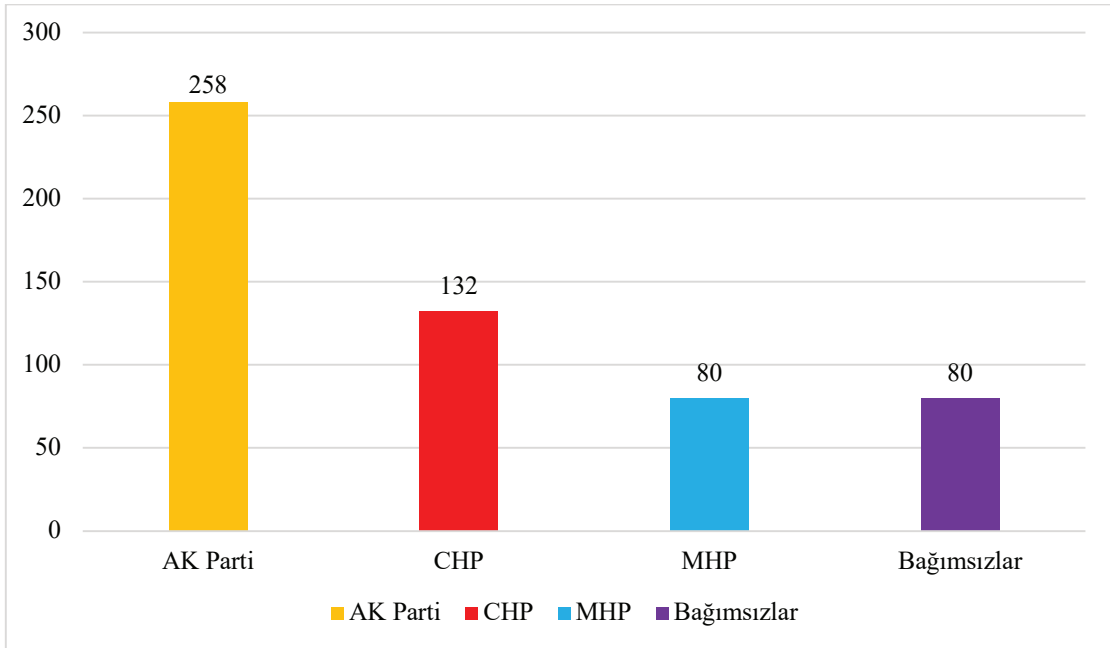
Türkiyelileşme siyaseti izleyen HDP listelerinde Altan Tan gibi muhafazakâr isimlerin yanında Ertuğrul Kürkçü, Sırrı Süreyya Önder, Levent Tüzel gibi radikal sol isimlere de yer verilmiştir. Leyla Zana, Hasip Kaplan ve Ahmet Türk gibi sembol isimlerin yanında Selahattin Demirtaş, İdris Baluken, Sabahat Tuncel gibi yeni liderler de HDP siyaseti için bağımsız olarak meclise girmiştir. Bu dönemde sayıları az olsa da güçlü bir muhalif ses olarak mecliste yer alan HDP, 2015 seçimlerinde seçim barajına rağmen tek başına seçime girme cesareti göstermiş ve başarılı olmuştur.

III. 7 HAZİRAN 2015 SEÇİMLERİ, 25. DÖNEM SİYASETİ VE PARLAMENTO

7 Haziran 2015 seçimlerinde CHP oylarını arttıramasa da AK Parti'nin oyları %49'dan %40'a düşmüş ve HDP ilk kez seçimlere parti olarak katılarak başarı kazanmıştır. AK Parti hükümetlerinin uzun süredir terörün devam etmesine rağmen devam ettirdiği demokratik açılım politikaları gereği müzakere masası ancak Nisan 2015'de seçimlerden hemen önce yıkılmıştı. HDP, bir taraftan Türkiyelileşme siyasetinin yarattığı meşru zeminden yararlanırken diğer taraftan da Kürt ve sol seçmeni DEAŞ ile korkutarak barajı aşan bir seçim başarısı kazanmıştır. Fakat PKK/KCK'nın bölgedeki açılım süreçlerinde tahammül edilen hâkimiyeti ve CHP'li seçmenin AK Parti'yi iktidardan etme uğruna verdiği destek olmasaydı bu başarının yine yakalanması zor görünmektedir. Nitekim HDP'yi başarılı kılan politik şartlar tersinden MHP'yi başarılı kılmış ve her iki parti de yaklaşık 80'er milletvekili çıkararak toplamda ana muhalefet partisi CHP'den daha başarılı olmuşlardır.

Tablo 12: 7 Haziran 2015 Genel Seçimi Sonuçlarına Göre Milletvekili Dağılımı

AK Parti listelerindeki en belirgin farklılık yeni başbakan Ahmet Davutoğlu'nun oluşturduğu akademik ve elitist ağırlıktır. Talip Küçükcan, Ertan Aydın, Osman Can, İbrahim Turhan, Taha Özhan, Coşkun Çakır gibi danışman çevresinden gelenlere ek olarak Vedat Bilgin, Mustafa Şentop, Hüseyin Yayman, Mazhar Bağlı, Yasin Aktay, Orhan Miroğlu, Muhsin Kızılkaya, Markar Eseyan, Aydın Ünal gibi isimlerle entelektüel bir politik kadro oluşturulmuştur. 2015 seçimlerinde siyasal mücadelelerini farklı partilerde sürdüren Süleyman Soylu ve Numan Kurtulmuş'un da AK Parti listelerinden meclise girdiği görülmektedir. Tecrübeli isimlerinin çoğu üç dönem kuralı nedeniyle meclis dışında kalan

partide Yalçın Akdoğan, Mehmet Şimşek, Cevdet Yılmaz, Naci Bostancı, Emrullah İşler, Nabi Avcı, Volkan Bozkır, Erol Kaya, Veysel Eroğlu, Mahir Ünal, Fikri Işık, Öznur Çalık, İsmet Yılmaz gibi tecrübeli isimler yer almıştır. Efkan Ala, Mustafa İsen, Naci Ağbal, Oğuz Kağan Köksal, Faruk Özlü gibi bürokrasiden gelen milletvekillerinin yanında Mehmet Özhaseki, İdris Güllüce gibi yerel yönetimlerden gelenler de bulunmaktadır. Mehmet Müezzinoğlu gibi teşkilattan gelenleri de katarsak 2015 AK Parti grubu seçim öncesi başarılarıyla öne çıkan bir grup olarak görülebilir.

CHP'de 25. Dönem günümüzdeki parti yönetiminin sivrildiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Tuncay Özkan, Aykut Erdoğan, Gamze Akkuş İlgezdi, Lale Karabıyık, Muharrem Erkek, Oğuz Kaan Salıcı, Onursal Adıgüzel, Seyit Torun, Veli Ağbaba, Özgür Özel, Selin Sayek Böke, Bülent Tezcan gibi genç isimler 2011 ya da 2015 seçimlerinde meclise girmiş ve CHP yönetiminde yer almış siyasetçiler olarak öne çıkmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun genel başkan seçilmesinden sonra parti içinde önem kazanan Gürsel Tekin, Haluk Koç, Engin Özkoç, Faik Öztrak, Engin Altay ve Bülent Kuşoğlu gibi siyasiler de 2015 seçimlerinde meclisteki yerlerini korumuştur. Diğer taraftan 2011 listelerinde önemli yer tutan Kemalist isimlerden bazıları yeni mecliste kendine yer bulamamıştır. 25. Dönem listelerinde Mustafa Balbay, Eren Erdem, Enis Berberoğlu, Barış Yarkadaş gibi gazetecilerin yanında dikkat çeken farklılıklar İslamcı gelenekten gelen Mehmet Bekaroğlu'nun partiye kazandırılmasıdır. İlhan Kesici, İhsan Özkes, Aytun Çıray gibi merkez sağ isimleri koruyan CHP, Dursun Çiçek, Mustafa Akaydın, Aylin Nazlıaka gibi isimlerle Kemalist kanatla da bağını devam ettirmiştir. 25. Dönemin farklılığı Kılıçdaroğlu'nun tercihlerinin CHP siyasetinde belirginleşmesidir.

MHP için 25. Dönem 1999 sonrası ikinci başarılı dönemdir. Terör olaylarının artmasına paralel olarak milliyetçiliğin de yükselmesi MHP için olumlu siyasi hava yaratmıştır. Daha sonraki muhalif isimlerden Meral Akşener, Koray Aydın, Ümit Özdağ, Yusuf Halaçoğlu, Durmuş Yılmaz 25. Dönem MHP milletvekilidir. MHP listelerinde Zihni Açıba, Şevkat Çetin gibi vefa ağırlıklı isimlerin yanında Mehmet Parsak, Ruhi Ersoy, Zühal Topçu gibi genç isimler de yer almıştır. MHP bürokrasi ve akademiden siyasete transfere Nuri Okutan, Kadir Koçdemir, Ekmelettin İhsanoğlu gibi isimlerle devam etmiştir.

HDP için 25. Dönem ilk kez parti olarak seçim barajını geçtiği dönemdir. HDP siyasetinin muhafazakâr tabana açılımı Nimetullah Erdoğan, Seher Akçınar Bayar, Hüda Kaya, Ayhan Bilgen ile devam etmiştir. Leyla Zana gibi sembol isimlerin yanına Osman Baydemir, Dengir Mir Mehmet Fırat ve Celal Doğan da eklenmiştir. Ertuğrul Kürkçü, Levent Tüzel, Sezai Temelli gibi sol entelektüellere Mithat Sancar, Kadri Yıldırım eklenmiş olsa da Figen Yüksekdağ gibi genç liderler, Garo Paylan, Dilek Öcalan gibi popüler isimler daha ön plana çıkmıştır. 25. Dönem HDP grubunun asıl çekirdeğini Faysal Sarıyıldız, Selahattin Demirtaş, İdris Baluken, Pervin Buldan, Meral Danış Beştaş gibi isimler oluştursa da muhafazakâr, sol radikal ve sembol isimler artan seçim başarısıyla birlikte genişleyen listelerde yer bulabilmiştir.

25. Dönem, hükümet kurulamadığı için parlamento tarihinin en kısa dönemidir. Diğer taraftan dört parti seçim barajını aştığı için % 95 ile yüksek temsil oranına ulaşmış bir meclistir. Meclis kısa bir süre çalıştığından yasa çıkarabilmiş değildir. Yasa önerilerinin ve soru önergelerinin de sayıca çok olmasına rağmen gereği yerine getirilememiştir. 7 Haziran 2015 ile 1 Kasım 2015 arasında Türkiye seçim havasından çıkamamıştır. Seçimlerin hemen sonrasında HDP ve MHP'den gelen olumsuz açıklamalar sonrasında hükümeti kurmakla görevlendirilen Başbakan Ahmet Davutoğlu, AK Parti-CHP koalisyonu görüşmelerine ağırlık vermiştir. Temmuz sonunda başlayan görüşmeler Cumhurbaşkanının konumu, eğitim sistemi, dış politika gibi konularda tıkanmıştır. MHP ile yapılan müzakereler ise çözüm süreci, 17-25 Aralık davaları, Cumhurbaşkanının konumu gibi konulardan dolayı sonuca ulaşamamıştır. 45 gün sonunda kurulamayan hükümetler nedeniyle Cumhurbaşkanı Erdoğan, anayasadaki yetkisini kullanarak seçim kararı almış ve bir seçim hükümeti kurulmuştur.

7 Haziran seçimlerine CHP, kendi başarısından ziyade AK Parti'nin başarısızlığı için çalışarak hazırlanmıştır. Seçim sonuçlarına bakılınca bu konudaki başarısı da ortadadır. Özellikle HDP'ye verilen aleni destek sonucu dört partinin barajı geçmesi CHP stratejisinin sonucudur. Seçim öncesi başarılı olan strateji seçim sonrasına yansıtılabilsen CHP için en iyi çözüm CHP-MHP-HDP koalisyonu olabilirdi. Bahçeli'nin HDP ile koalisyona sıcak bakmayışı bu tür bir arayışı başlamadan bitirmiştir. AK Parti hükümetlerinin uzun zamandır gerçekleştirdiği değişimlere karşı bir restorasyon arayışını % 60'lık blokla sağlayamayan CHP, arzu ettiği eski rejim restorasyonunu bizzat AK Parti ile koalisyon görüşmelerine taşımıştır. Uzlaşma ile sonuçlanmayan arayışlar siyasi hesapları 1 Kasım 2015 seçimlerine taşımıştır.

Kendini bölgedeki en önemli rakibi AK Parti ile bir koalisyona girmeme konusunda sınırlandıran HDP ise teröre verilen paranın Temmuz başında kalkmasıyla daha da zor bir seçim karşısında kalmıştır. 20 Temmuz'da Suriç'te ve 10 Ekim'de Ankara'da yaşanan DEAŞ saldırısı sonrasında verilen büyük kayıplarla hükümetin sıkışacağını düşünen HDP, seçim öncesinde şiddetin lehine olacağını düşünse de 7 Haziran seçimlerine göre yaklaşık bir milyon oy kaybetmiştir. 22 Temmuz'da Ceylanpınar'da evinde uyuyan iki polisin infazıyla yeniden başlayan PKK terörü Ekim bittiğinde 141 güvenlik görevlisi 39 sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. KCK'nın özerklik ilanı ise HDP'nin siyasi dilinin başarısızlığının göstergesi olmuştur. Nihayetinde Kürt sorununun demokratik çözüm beklentisini PKK'ya boyun eğerek ve yaslanarak boşa çıkaran HDP için 1 Kasım seçimleri kayıplarla sonuçlanmıştır.

Çözüm sürecine ara verilse de başkanlık sistemi ve yeni anayasa konularında ısrarını sürdüren AK Parti'nin koalisyon görüşmelerinden başarılı çıkması mümkün değildi. Buna rağmen Davutoğlu'nun CHP ile koalisyonu zorlaması Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yeni bir uyumsuzluk konusu olarak ortaya çıkmıştır. Erdoğan'ın Bakanlar Kurulu'nu kendi başkanlığında toplaması parlamenter sistem gereği yadırganırken başkanlık sistemine geçiş açısından yavaşlama da Cumhurbaşkanını rahatsız etmektedir. CHP'nin AK Parti'yi blok olarak sıkıştırma siyasetine rağmen Davutoğlu'nun koalisyon arayışındaki ısrarına Cumhurbaşkanı Erdoğan karşı çıkmış ve ülkeyi yeni bir seçime götürmüştür.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

2011-2015 arası AK Parti iktidarının en çalkantılı dönemi olmuştur. 2010 referandumundaki olumlu siyaset iklimi bozulmuştur. Referandum sonrası bürokrasideki iktidarını tahkim etmeyi başardığını düşünen FETÖ, siyasi alanda da hâkimiyet sağlamaya çalışmıştır. 2011 milletvekili listeleri oluşurken başlayan ayrışma, 2007 sonrası iktidara yaklaşan FETÖ için muhalif cepheye katılmasını sağlayacak bir kırılma noktasıdır. MİT krizi ile başlayan muhalefet 17-25 Aralık ile zirveye çıkmıştır. Gezi Parkı eylemleri sonrasında hükümetin tutumu referandumu destekleyen bazı liberallerle de yolların ayrılmasına neden olmuştur. 2015’de çözüm sürecinin askıya alınması bazı liberaller ile AK Parti arasındaki işbirliğini de sonlandırmıştır.

Haziran 2015 seçimleri sonrasında Hendek Terörü’ne karşı etkili mücadele AK Parti ile MHP arasındaki politik mesafeleri kapatmıştır. Kasım 2015 seçimlerinde ihtiyaç duymasa da Anayasa değişimi ve yeni sistemdeki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iki parti arasındaki Cumhuri İttifakı önemli rol oynamıştır. Dış politikada yanlış anlaşılabilir eksen kayması tartışmalarıyla başlayan asıl olarak “milli ve yerli” politikaların öne çıkması da MHP ve AK Parti arasındaki ittifakı güçlendirmiştir. MHP içinde ise AK Parti politikalarına yaklaşma zaman içinde ayrışmaya ve kopmalara sebep olmuştur.

CHP ise 2011 seçimleri öncesinde lider değişimi yaşamış ve yeni lider kendi kadrosunu oluşturmaya başlamıştır. 2011 seçimlerinde yeni isimlerle güçlenen CHP’nin Kemalist kanadı 2015’de HDP ile kurulan zımmi yakınlıkla politik olarak etkisizleşmiştir. Kemalist kimliği ile öne çıkanların yerini radikal soldan ve İslamcı siyasetten politik figürler devralmıştır. Ayrıca CHP’nin yeni lider kadrosu da 2015 seçimleri sonrasında oluşmuştur. Yeni CHP politikaları ayrıştırıcı modernist dilden sosyal politikaları öne çıkaran bir dile doğru dönüşmüştür. 2015’de Davutoğlu’nun denediği koalisyon yaklaşması mümkün olmayınca CHP, AK Parti karşıtı bütün radikal uçları ördüğü ağlarla politik olarak birleştirmeye çalışmıştır.

Haziran 2015 seçimleri asıl olarak HDP için bir dönüm noktasıdır. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki Türkiyelileşme iddiasının karşılık bulduğu ve bundan dolayı solun farklı çizgilerinden de destek alan HDP, ilk kez seçim barajını kendi başına aşacak kadar oy almıştır. HDP’nin başarısını AK Parti iktidarının sonu olarak gören CHP ise Kasım 2015’de tekrarlanan seçimler sonunda hayal kırıklığı yaşamıştır.

KAYNAKLAR

“267’sini çizdiler.” *Hürriyet*, erişim tarihi 31.01.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/267-sini-cizdiler-17524304>.

“Bahçeli A Takımı’nı kaybetti”, *Habertürk*, erişim tarihi 24.01.2020, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/632867-bahceli-a-takimini-kaybetti>.

“Batı’nın partisi HDP BDP’yi ikiye böldü”, *Milliyet*, erişim tarihi 25.01.2020, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/bati-nin-partisi-hdp-bdp-yi-ikiye-boldu-1783779>.

“BDP’liler demokratik özerkliği tartışıyor”, *Milliyet*, erişim tarihi 25.01.2020, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/bdp-liler-demokratik-ozerkligi-tartisiyor-1273805>.

“BDP’nin gündeminde sol çatı partisi var”, *Milliyet*, erişim tarihi 24.01.2020, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/bdp-nin-gundeminde-sol-cati-partisi-var-1402635>.

“CHP Diyarbakır sınavında”, *BBC*, erişim tarihi 24.01.2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/05/110531_election_baser_blognote4.

“Deniz Baykal istifa etti”, *Hürriyet*, erişim tarihi 24.01.2020, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/deniz-baykal-istifa-etti-14678573>.

“İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı MİT Müsteşarı’nı şüpheli sıfatıyla ifadeye çağırdı”, *Hürriyet*, erişim tarihi 26.01.2020, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-cumhuriyet-bassavciligi-mit-mustesarini-supheli-sifatiyla-ifadeye-cagirdi-19867301>.

“Reyhanlı katliamının planlayıcısı yakalandı”, *Hürriyet*, erişim tarihi 26.01.2020, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/reyhanli-katliaminin-planlayicisi-yakalandi-mit-lazkiyeden-cikarip-getirdi-40954511>.

Bezci, B. (2012). “CHP’de Siyasal Mirasın Melez Lideri: Kemal Kılıçdaroğlu”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49/564, ss. 11-23.

CHP 2011 Seçim Bildirgesi, erişim tarihi 25.01.2020, <https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf>.

Gözler, K. “Aslı Kurucu İktidar - Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir Mi?”, erişim tarihi 26.01.2020, <http://www.anayasa.gen.tr/tbmm-yeni-anayasa.htm>.

Keskinkılıç, F. “TBMM’de 24. Dönem Sona Erdi.”, *DHA*, erişim tarihi 31.01.2020, <https://onedio.com/haber/tbmm-de-24-donem-sona-erdi-484019>.

Köker, İ. “Türkiye’de 1946’dan bugüne seçim sistemleri”, *BBC Türkçe*, erişim tarihi 31.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41981590>

Küçük, S. T. (2015). “Temel Hak Ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun İle Siyasal Partiler Kanunu’nda Yapılan Değişikliklerin Parti İçi Demokrasi İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *TBB Dergisi*, 121, ss. 67-88.

Taha Ö. “Taksim nihilizmi ve siyasetsizlik”, *Sabah*, erişim tarihi 26.01.2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ozhan/2013/06/15/taksim-nihilizmi-ve-siyasetsizlik>.

Turhan, F. ve Altıkat, A. (2012). “Yeni Bir Ceza İnfaz Usulü Olarak Denetimli Serbestlik Ve Bu Usulden Yararlanma Şartları”, *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/2, ss. 1-46.

TÜRKİYE SİYASAL HAYATINDA XXVI. DÖNEM PARLAMENTOSU

TANJU TOSUN

TÜRKİYE SİYASAL HAYATINDA XXVI. DÖNEM PARLAMENTOSU

Tanju Tosun*

GİRİŞ

Türkiye siyasi hayatında 26. Dönem Parlamentosunun belirlenmesine giden süreçte yaşanan gelişmeler ilginç özelliklere sahiptir. 7 Haziran seçimleriyle oluşan parlamento aritmetiğinden tek parti hükümetinin çıkmaması, 7 Haziran sonrası temel siyasi gündemlerden biri olarak hükümet arayışlarını öne çıkardı. Meclis Başkanlığı seçiminin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan 63. Hükümeti kurma görevini AK Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'na vermiştir. Davutoğlu'nun başkanlığındaki koalisyon görüşme heyeti ile CHP heyeti arasında önce ön, ardından istikşafî görüşmeler yürütülmüş, bu görüşmelerden sonra Davutoğlu MHP ve HDP heyetiyle de koalisyon ön görüşmeleri yapmıştır. CHP ile AK Parti arasındaki görüşmeler olumlu sonuçlanmadı. Bunun nedenleri; dış politika yapımı, hükümetin süresi, Türk eğitim sisteminin niteliği, cumhurbaşkanının seçim yöntemine ilişkindi. Bunun üzerine, kamuoyunda AK Parti-MHP Koalisyonu beklentisi oluşmuştu. Davutoğlu ve Bahçeli arasındaki görüşmede, MHP koalisyonda yer almayı 4 şarta bağladı. Şartlar; “Çözüm Sürecinden tamamen vazgeçilmesi, Anayasa'nın ilk dört maddesinin korunması, 17-25 Aralık dosyalarının yeniden açılması, cumhurbaşkanının “yasal sınırları” içine çekilmesi” idi. Bu şartların Davutoğlu tarafından kabul edilemez olarak nitelendirilmesi üzerine Davutoğlu, hükümeti kurma görevini cumhurbaşkanına iade etmiştir.¹ Görevin iadesinin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan Meclis Başkanı İsmet Yılmaz'la bir araya gelerek erken seçim kararını dile getirmesinin ardından, YSK da seçim tarihini 1 Kasım 2015 olarak açıkladı. Erdoğan ülkeyi 1 Kasım 2015 Genel Seçimine götürecek seçim hükümetini kurma görevi Davutoğlu'na vermiştir. Davutoğlu'nun seçim hükümetinde CHP ve MHP yer almayacağını belirtince, hükümet Ak Parti ve HDP'den Müslüm Doğan ve Ali Haydar Konca, MHP'den parti kararının aksine teklifi kabul eden Tuğrul Türkeş'in katılımıyla oluşmuştur. HDP'li Levent Tüzel ise parti kararının aksine görev kabul etmedi. HDP'li vekillerin bakanlık görevleri kısa sürmüş, seçimden önce bakanlıktan istifa etmişlerdir.²

Türkiye'yi 1 Kasım seçimlerine taşıyan süreçte öne çıkan diğer siyasi gelişmeler şu şekilde belirtilebilir; AK Parti'nin 12 Eylül 2015'teki 5. Olağan Kongresi'nde partinin tek genel başkan adayı olan Ahmet Davutoğlu 1360 oyun 1353'ünü alarak genel başkanlığa seçilmiştir. 7 Haziran seçimlerinden 1 Kasım'a, 5 ayda iki bombalı eylem, sınır ötesi operasyonlar, Türkiye genelinde terör eylemleri nedeniyle gözaltı ve tutuklamalar, Doğu ve Güneydoğu kentlerinde sokağa çıkma yasakları, asker, polis ve sivil ölümleri bu süreçte yaşanan gelişmelerdi. Aynı

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1 2015'te Türkiye, SETA Yayını, <https://www.setav.org/2015te-turkiye/> s. 28.

2 a.g.e., s. 28-29.

süreçte KCK ateşkesi sonlandırdığını açıklamış, Suruç'ta IŞİD'li canlı bombanın kendisini patlatması sonucunda 33 kişi hayatını kaybetmiş, 17 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan Dolmabahçe Mutabakatını tanımadığını açıklarken, 11 Ağustos'ta Çözüm Sürecinin buzdolabına kaldırıldığını ifade etmiştir³. Güneydoğu'da çok sayıda Türk askeri ve polisi terör saldırıları sonucunda şehit olurken, 10 Ekim'de DİSK, KESK, Türk Tabipler Birliği, TMMOB, HDP ve çeşitli sivil toplum kuruluşunun katılımıyla düzenlenen Barış mitinginin başlamasından önce gerçekleşen 2 patlamada 109 kişi ölmüş, 500 kişiden fazla yurttaşımız ise yaralanmıştır. 1 Kasım öncesi ülkenin içinde bulunduğu kaotik ortam, şiddet ve terör eylemlerinin artışı, hükümet kurulamaması sandıkta güvenlik/istikrar talebinin belirleyici olacağını habercisiydi.

I. DÖNEMİN SOSYO-EKONOMİK VE POLİTİK GELİŞMELERİ

A. SEÇİME GİDERKEN SİYASAL PARTİLER

7 Haziran seçiminin ardından hükümet kurma arayışlarının başarısızlıkla sonuçlanması ve ardından alınan seçim kararı, siyasal partiler açısından çok fazla öngörülmemiş bir durumdu. Bu nedenle, partiler seçime büyük ölçüde 7 Haziran adayları ve seçim vaatleri, bildirgeleriyle katıldılar. YSK'nın 26 Ağustos 2015 tarih ve 1551 sayılı kararı gereği 29 parti seçime katılmaya hak kazansa da⁴, bu partilerin 16'sı ve bağımsız adaylar seçime girdi.⁵

1 Kasım seçim sürecine dair değinilmesi gereken temel hususlardan biri; seçim çevrelerinde partilerin gösterdikleri adaylar, adayların nitelikleri, seçim bildirgelerinde seçmene verdiği mesajlar, diğeri ise aday belirleme yöntemleridir. Konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirme parlamentoya temsilci gönderen 4 parti örneğinde yapılacaktır. 1 Kasım seçimine katılan 16 partinin 13'ü 81 ilde ve bu illerdeki 85 seçim çevresinin tümünde, diğer 3 parti ise 61, 67 ve 78 seçim çevresinde seçime katılırken, bağımsızlar 16 seçim çevresinde aday olmuşlardır. Toplam 8426 aday seçime katılırken, bu adayların 8405'i partili adaylar, 21'i de bağımsız adaylardı. AK Parti'ye 3660, CHP'ye 1644, MHP'ye 1775, HDP'ye 1034 kişi adaylık için başvurdu.⁶

3 <https://t24.com.tr/haber/iste-7-hazirandan-1-kasima-secime-etki-eden-olaylar,315129>, (11.01.2020). Ayrıca bkz. Ali Aslan; *7 Hazirandan 1 Kasım'a Türkiye'de Siyaset ve Seçimler*. SETA Yayını, S: 140, 2015, <https://www.setav.org/7-hazirandan-1-kasima-turkiyede-siyaset-ve-secimler/>. (15.01.2020).

4 1 Kasım seçimine katılmaya hak kazanan partiler; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anadolu Partisi, Bağımsız Türkiye Partisi, Büyük Birlik Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Demokratik Gelişim Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol Partisi, Emek Partisi, Genç Parti, Hak ve Adalet Partisi, Hak ve Özgürlükler Partisi, Halkın Kurtuluş Partisi, Halkın Yükselişi Partisi, Halkların Demokratik Partisi, İlk Parti, Komünist Parti, Liberal Demokrat Parti, Merkez Parti, Millet Partisi, Millet ve Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Muhafazakar Yükseliş Partisi, Özgürlük ve Dayanışma Partisi, Saadet Partisi, Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma Partisi, Türkiye Komünist Partisi, Vatan Partisi., *Resmi Gazete*, 27 Ağustos 2015 (Mükerrer)

5 Erol Tuncer ve Bülent Tuncer, *Seçim 2015, 1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimleri Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*. Ankara: TESAV, 2016, s. 15.

6 *a.g.e.*, s. 40.

AK Parti, milletvekili adaylarının tümünü merkez yoklamasıyla belirlemekle birlikte, bu süreç içinde illerde temayül (eğilim) yoklaması yapmış, kamuoyu araştırmaları yaptırmış, aday adaylarıyla genel merkezde mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemlerin sonucunda adayları belirlendi. CHP 7 Haziran'da 85 seçim çevresinin 45'inde hâkim denetiminde ön seçim ya da aday yoklaması, 10 seçim çevresinde örgüt denetiminde yaptığı aday yoklaması, 30 seçim çevresinde doğrudan merkez yoklamasıyla aday belirlemişti. 1 Kasım için sürenin azlığı nedeniyle, 80 ilde merkez yoklamasıyla adaylarını belirlerken, Tunceli adayları eğilim yoklamasıyla tespit edilmiştir. MHP adayların tümünü merkez yoklamasıyla belirlese de bu süreçte seçim çevrelerinde adaylarla ilgili kamuoyu araştırması yaptırmış, ayrıca örgüt mensupları, parti üyelerinin katılımıyla temayül yoklaması yapılmıştır. Adaylar çıkan sonuçlar dikkate alınarak Genel Merkez yönetimi tarafından değerlendirilip, netleştirilmiştir. HDP de adaylarının tümünü merkez yoklamasıyla belirlemekle birlikte, seçim çevrelerinde geniş kapsamlı, parti örgütü mensupları, üyeler, partiyi destekleyen sivil toplum, sendika temsilcileri, köy ve mahalle meclislerinden de görüş almıştır. Bu tür bir eğilim yoklamasıyla öne çıkan aday isimleri genel merkezdeki aday belirleme üst koordinasyon kurulu tarafından değerlendirilmek suretiyle, parti yönetimine sunulmuş ve adaylar genel merkez yönetimince kesin hale getirilmiştir.⁷

Partilerin 1 Kasım milletvekili adaylarının nitelikleri, parlamentonun yapısı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olabilir. Adayların cinsiyete göre dağılımlarında erkek adayların oranı % 76 iken, kadın adayların oranı % 24'tür. En fazla kadın adaya listelerinde yer veren ilk 3 parti sırasıyla Komünist Parti (306 aday), Halkların Demokrasi Partisi (230), Halk Kurtuluş Partisi (195) dir. En az kadın adaya yer veren partiler; AK Parti 73, Büyük Birlik Partisi 53 ve Saadet Partisi'dir (28). Öğrenim durumlarına göre dağılımda, % 49,4'ünün yüksek, % 34,6'sının orta, % 16'sının ilköğrenim mezunu olması dikkat çekicidir. Yüksek öğrenimli aday oranı en yüksek olan 3 parti AK Parti (% 90,2), CHP (% 80) ve MHP (% 76,4) dir. Adayların yaş grupları dağılımında dikkat çeken hususlar; %27,5 ile ilk sırada 50-59 yaş grubundakiler gelirken, ikinci sırada % 27,3 ile 4-49 yaş grubundakiler yer almakta. Ardından % 23,8 ile 30-39 yaş, % 12,8 ile 60-69 yaş, % 6,7 ile 25-29 yaş ve % 1,9 ile 70 yaş ve üzeri olanlar geliyordu.⁸ Parlamentonun kurumsallaşma⁹ düzeyine deneyim ve yenilenme anlamında baktığımızda, TBMM'nin 25. Döneme göre yenilenme oranı % 26,4 olup, 25. Dönemde milletvekili olanların % 73,6'sı (405 milletvekili) yeni dönemde de yer almıştır.¹⁰ İlk bakışta bu yenilenme oranı düşük görülse de bunda 1 Kasım seçiminin bir önceki seçimden 5 ay sonra yapılması, partilerin adaylarının büyükçoğunluğunu 7 Haziran listelerinden göstermiş olmaları belirleyici olmuştur denilebilir.

7 a.g.e., s. 38-39.

8 a.g.e., s. 41-47.

9 Parlamentonun kurumsallaşması; "daha bağımsız, daha karmaşık, daha evrensel, daha istikrarlı ve karar alma sürecini daha akılcı ve pratik kurallara dayandırmış olmasıdır". A.G.Bogne, J.M.Clubb, C.R.Mckibbn, S.A.Trautt, "Members of the House of Representatives and the Process of Modernization", *The Journal of American History*, V: 63, No: 2, September 1976, s. 275-302'den aktaran; Ahmet Yücekök; *Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*. Ankara: Ankara S.B.F Yayınları, No: 565, 1987, s.26.

10 Tuncer, Tuncer., a.g.e., s. 53.

Seçim Bildirgelerinden Seçim Meydanlarına: Partilerin 1 Kasım Kampanyaları

1 Kasım sürecinde partilerle ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus; seçmenlere söylem ve mesajlarıyla vadettikleridir. Bunu öncelikle seçim bildirgeleri aracılığıyla incelemek gerekir. 13 yıllık tek parti iktidarının ardından 7 Haziran'da sandıkta hükümet kuracak çoğunluğunu kaybeden AK Parti, yeniden iktidara ulaşmak için 1 Kasım bildirgesinin neredeyse her satırında geçmişte yaptıklarına dayanma ihtiyacı duymuş, bunu detaylandırarak seçmene hissettirmeye çalışmıştır. Bildirgenin partinin yaptıklarından yola çıkılarak yapacaklarına dair bir manifesto olduğunu söyleyebiliriz.¹¹ Türkiye'nin partisi olma iddiasıyla yola koyulduklarını, ülkenin birikmiş ve kronikleşmiş pek çok meselesini de bu anlayışla çözdüklerini iddia eden AK Parti, bildirgeye yansıyan biçimiyle varlık sebebini vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini genişletmek şeklinde tanımlamakta. Yeni dönemde makro siyaset tahayyülünde ilk göze çarpan; demokratikleşme ve yönetim kalitesini arttırmaya devam etme iddiasıdır. 1 Kasım sonrası yeni Anayasa ile birlikte yapacakları reformlarla demokrasinin ilerlemesi, yönetim kalitesinin daha da iyileşmesine; bunun bir yandan ekonomik gelişmeyi hızlandıracağına, insani kalkınmaya hız vereceğine, diğer yandan uluslararası alanda Türkiye'yi daha saygın ve cazip bir ülke haline getireceğine ilişkin vurgu dikkat çekmektedir. Bu süreçte atılması planlanan ilk adımın temel hak ve hürriyetler alanında olduğunu anlıyoruz. Bildirgede temel hak ve hürriyetler alanında geçmişte sağladıkları kazanımların kararlılıkla korunacağı belirtildikten sonra, geçmişte olduğu gibi ikinci atılım döneminde de topluma kimlik ve yaşam tarzı dayatılmasının karşısında olacakları, tüm vatandaşların birinci sınıf olarak muamele gördüğü ve özgür fertler olarak yaşadığı bir ortamın tesis edilmeye devam edileceği vurgulanmakta. AK Parti'nin hedefinin her bir bireyin temel hak ve özgürlüklerden en ileri derecede yararlanacağı bir Türkiye inşası olduğunu anlıyoruz. “Yeni bir toplumsal sözleşme” olarak tanımlanan yeni Anayasa'nın partinin ikinci atılım döneminde yapılacağını altı çizilirken, Anayasa'nın, cumhuriyetin insan hakları ve demokrasi konularındaki kazanımlarını geleceğe taşıyacak; vesayetin izlerini tamamen silecek, insan onurunu, bireysel hak ve özgürlükler ile toplumsal meşruiyeti, sistemin ahlaki ve demokratik temeli kabul edecek; bireyin ve toplumun geleceğe dair beklentilerini karşılayacak bir sözleşme olacağı iddia edilmiştir. Hükümet sistemi tercihinin Başkanlık sistemi olduğu bildirgede açıkça ilan edilmekte, “Adalet Sisteminde Dönüşüm” başlığı altında yargıda etkinlik, hızlilik, hesap verebilirlik, ekonomiklik ve şeffaflığın sağlanması, Anayasal değişikliklere bağlı olarak yüksek yargıda içtihat düzeyinde dağınıklığın giderilmesine yönelik düzenlemeler dikkat çekmektedir. Kamu yönetiminde vatandaşlara daha kaliteli hizmet sunma vaadinde bulunulurken, yeni dönemde de kamu hizmetlerinin adil, etkili ve verimli, süratli, kaliteli sunumunu sağlayacak şekilde merkezi birimleri daha küçük ama daha etkin bir yapıya dönüştürme, performanslarını artırma sözü verilmektedir. Şeffaflığın altı önemle çizilirken, siyasette şeffaflığı tesis etmeye yönelik kurumsal düzenleme vaatlerinde de bulunulmuştur.¹²

11 Ak Parti 1 Kasım Seçim Bildirgesi, akparti.org.tr, (15.01.2020).

12 Tanju Tosun, Gülgün Erdoğan Tosun, “Kazanımı ve Kaybedenleriyle 1 Kasım Seçimleri”, *Toplum ve Demokrasi*, Y: 9, S: 19, 2015, s. 5-7.

7 Haziran seçimine iddialı bir bildiriyle hazırlanan, ideoloji ve siyaseti ekonomik olanın sosyal boyutuyla birleştiren CHP'nin benzer çabası 1 Kasım bildirisinde de görülmektedir.¹³ Bildirgede yer alan partinin siyaset tahayyülünde özgürlük, demokrasi ve hukuk devletinin kurumsallaşmasının ekonomik gelişmenin, sosyal adaleti tesis etmenin ve bilgi toplumuna ulaşmanın anahtarı olduğu daha başlangıçta dile getirilirken, bunun ancak demokratik değerler ve hukuk devleti ilkelerinin bir norma dönüşmesiyle mümkün olacağı iddia edilmiştir. Özgürlük, hukuk devleti ve demokrasinin pekişebilmesi CHP'ye göre kurumsal yeni düzenlemelerle mümkündür. Demokrasi ve hukuk devletinin tesisini önemli ölçüde yürütmenin yasama organı tarafından etkin denetiminde gören CHP için aslanan dengelenen ve denetlenen bir demokrasi olup, bunun ise ancak siyasal çoğulculuk ve kurumsal özerklikle mümkün olabileceği düşünülmekte. Bildirgede çoğulculuk ve kurumsal özerkliğin hayat damarları ise siyasal süreçlerin tüm aşamalarında siyasal tarafsızlık, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, Meclis üstünlüğü ve yargı bağımsızlığıdır. Bildirgede temel önceliğini “Haklar ve Özgürlükler Cumhuriyeti”ni kurmak olarak açıklayan parti bunun da ancak hukukun üstünlüğü ve temel hakların yeniden tesisi ile gerçekleşeceğine inanmaktadır. CHP'nin özgürlük-demokrasi-hukuk devleti ekseninde altını çizdiği kurumsal özgürlük alanları bildirgede toplantı ve gösteri özgürlüğünden özgür ve çok sesli medyaya, örgütlü toplumdaki bilgi toplumu ve demokrasi ilişkisine kadar uzanır. Bu alanların ancak Özgürlükçü bir Anayasa ile açılacağına dillendirilmesi bildirgedeki gözalcı vaatler olarak dikkat çekmektedir. Tasarlanan yeni Anayasa ise demokrasi, hukuk devleti, sosyal adalet ve insan haklarına saygı üzerinde yükselip, tüm toplumu kucaklayacak bir Anayasa olarak tahayyül ediliyor. Bildirgede örgütlü toplum ve demokratik siyasetin de altı özenle çizilirken, bu düzenin tesisi yolunda iktidar olunması durumunda atılacak adımlar bildirgede tek tek sayılmaktadır. Bildirgeye yansıyan tüm saptanmış sorunlar, bunları çözmeye yönelik geliştirdiği öneri ve vaatler veri alındığında, “Önce Türkiye” diyen CHP'nin Türkiye için bir hayali olduğunu anlıyoruz. Bu; “günışığında bir devlet” ve “yurttaş için siyaset”tir.¹⁴

MHP'nin 1 Kasım Bildirisine yansıyan ifadeler incelendiğinde, mesajın net olduğu anlaşılmaktadır. İddiası: “Geleceğinizin Teminatı Biziz”. 1 Kasım seçim kampanyasına diğer partiler gibi ayrıntılı bir bildiriyle başlayan MHP¹⁵, bildirgesinin başlangıcında ayrıntılı olarak AK Parti iktidarına yönelik eleştirilere yer vermiştir. Kendisini “Ülkenin Geleceği” olarak tanımlayan parti hem meselelere bakışında hem de çözüm önerilerinin temelinde; Türk milletine millî, manevî ve insanî açılardan seslenen; sevgiyi, adaleti, özgürlüğü, barışı ve güven içinde bir gelişimi amaçlayan Türk milliyetçiliği anlayışının yattığı düşüncesindedir. Adalette, demokraside, güvenlikte, kardeşlikte, ahlakta, kalitede, güvende, itibarda ve ekonomide ortaya çıkan fiyasko, çöküş ve bozulmaları yok etme, açıkları kapatacak program ve projeleri ile Türkiye'yi içinde bulunduğu kısır döngüden kurtarma iddiası, “geleceğin

13 CHP 1 Kasım Seçim Bildirgesi, chp.org.tr. (15.01.2020) Bu konuda ayrıca bkz. Yusuf Can Gökmen, Tanju Tosun; “The CHP in the June and November 2015 Elections: An Evaluation on Political Impasse”, *Insight Turkey*, Fall 2015, V: 17, No: 4, s. 193-195.

14 Tosun, Erdoğan Tosun, *a.g.m.*, s. 2-4.

15 MHP 1 Kasım Seçim Bildirgesi, mhp.org.tr, (15.01.2020).

teminatı olma” şeklindeki mega iddia ile örtüşüyor denilebilir. Refah içinde bir toplum inşa etmeye yönelik reformist bir anlayış içinde uygulayacağı politika ve projeler ile; ekonomide toparlanma ve canlanma, devlet ve yönetimde onarım ve yeniden yapılanma, uluslararası düzeyde saygınlık ve sözü dinlenir olma, karşılıklı güveni esas alan vatandaş odaklı bir yönetim bu iddiaya yönelik makro tahayyül şeklinde okunabilir. MHP’nin makro vaatler bütününe öne çıkanlar; adaletine inanılan bir yargı sistemi, devlet ve toplum hayatında ahlak ve kalite, üniter millî devlete yönelen bölücü saldırıların hak ettiği karşılığı aldığı, terörün son bulduğu ve asayişin sağlandığı güvenli bir yaşam, temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alındığı, hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir düzen tesisidir. MHP’nin siyasete dair tahayyülünde keskin bir millilik ve millî olana atıflar öne çıkıyor. Varolan devlet düzenini “Akıl Tutulması” şeklinde tanımlayan partinin hedefi ise “Akıllı Devlet”tir. Bu devlete ise, ancak güçlü projelerin hayata geçirilmesiyle ulaşılabileceğine inanılmaktadır. Partinin 1 Kasım’a yönelik vaatleri ise “İktidar Anlayışımız, Temel Görüş ve Hedeflerimiz” başlığı altında ayrıntılı biçimde sunulmuştur. Somut öneri ve vaatlerin “Politikalarımız” başlığı altında seçmene takdim edilmesi dikkat çekicidir. Vaatlerini Adalet, Yolsuzlukla Mücadele, Siyasi ve Ahlaki Yozlaşmanın Önlenmesi, Kamu Yönetimi temel alanlarında somutlaştıran MHP’nin seçim vaatlerinin bir hayli ayrıntılı oluşu göze çarpıyor.¹⁶

HDP’nin 1 Kasım bildirgesi¹⁷ 7 Haziran seçimleri için hazırlanan bildiregeye benzer biçimde ve kendi ifadeleriyle ‘Halk’lar değişimin temel aktörü olarak kodlanıyordu. Değişimin hedefi ile yönü HDP’ye göre gerçek demokrasi olan ‘Radikal Demokrasi’ yoluyla elde edilecek bir ‘Demokratik Cumhuriyet’ti. Bu doğrultuda temel ihtiyaçların barış, adalet ve demokrasi olduğu vurgusu bildirmede öne çıkmaktadır Yönetim sistemi bahsinde, üniter devlet yapısı ve demokratik parlamenter sistem içerisinde kalarak bir özyönetimin inşasının mümkün olduğu iddiası da dikkat çekiciydi. Bu yönetim tahayyülü merkezi yönetimce sağlanan hizmetleri belediyelere devretmeye ek olarak valilerin seçilmesinden, yerellerin bölgeleri, doğal varlıkları ve kaynakları üzerinde doğrudan yetki, karar ve söz sahibi olmasını ve gençlik, işçi, kadın gibi tanımlanmış kategorileri bu yetkilerin kullanımında işlevselleştirmesini gerekli görmektedir. Aynı bildirmede ana başlık altında ele alınan konulardan biri olarak ‘Demokratik Cumhuriyet’ çoğulcu yasama (alınan oy oranı doğrultusunda temsil), bağımsız yargı ve demokratik yürütme ilkeleri ile desteklenmiştir. Bildirgenin ‘İnsan Hakları’ başlığı altında ele alınan konularına göre cezaevleri, geçmiş ve hakikatlerle yüzleşme, zorla yerinden edilenler ve zorunlu göç, koruculuk sistemi, vicdani red hakkı, nefret suçları, halklara eşitlik ve inançlara özgürlük, sığınmacı ve mülteciler konuları ayrı ayrı ele alınmıştır.¹⁸

1 Kasım sürecinde seçim meydanlarında AK Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu 1 Kasım’ın tek parti hükümetini çıkaracağından yola çıkarak, bu seçimin son seçim olacağını, 1 Kasım sonrası iyi şeyler olacağını temenni ediyordu.¹⁹ Davutoğlu neredeyse

16 Tosun, Erdoğan Tosun, *a.g.m.*, s. 8-10.

17 HDP 1 Kasım Seçim Bildirgesi, hdp.org.tr, (15.01.2020)

18 Tosun, Erdoğan Tosun, *a.g.m.*, s. 10-12.

19 *Milliyet*, 6 Ekim 2015.

tüm kampanya boyunca özellikle uzlaşa ve birliği dillendirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da konuşmalarında özellikle ekonomik istikrara vurgu yapmış, yeni dönemdeki ekonomik gelişmenin altını çizmiştir: “Türkiye, geçtiğimiz 13 yıllık dönemde her alanda gerçekten muazzam bir dönüşümü, tarihi bir değişimi gerçekleştirmeyi başarmış bir ülkedir. Şimdi önümüzde 2023 hedefleri var. Amacımız 2023’te Türkiye’yi dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri haline getirmektir.”²⁰

Kılıçdaroğlu mitinglerinde 1 Kasım seçimine gidilmesinin ardında AK Parti’nin 400 milletvekili ile parlamentoya girmek istemesi iddiasında bulunuyordu: “İlla 400 vekil verin. Vermiyor millet. Vermiyor kardeşim. Şimdi sandığa gideceksiniz, oy kullanacaksınız. Sizden tek isteğim var. Türkiye’yi tekrar seçime götüren bu iktidara gerekli dersi verin.”²¹

MHP lideri Bahçeli konuşmalarında ağırlıklı olarak hükümete terör üzerinden yüklenmiştir:

“Ankara’da bomba patlıyorsa bunun bedelini Ortadoğu’da hamaset nutukları atan iktidarın ödemesi şarttır. Suriye’den Ankara’ya yüzlerce kilimotreyi aşarak gelen teröristleri tespit edemeyen, canlı bombaların kimliği bilinmesi rağmen yakalayamayan aciz Başbakan’ın 1 Kasım’da görevden alınması millî bir vecibedir”²². Bahçeli’nin mesajı “Yine Yaparız”dı. “...Dün isyan ve istilalara hayır dedik. Cumhuriyeti kurduk. Yine yaparız. Yine başarırız. İkazken söylüyorum. Kimse şansını zorlamasın. Bu cennet vatan verilmeyecektir.”²³

HDP ise kampanya sürecinde zaman zaman demokratik siyasete vurgu yapmıştır. Eş başkanlar Selahattin Demirtaş ile Figen Yüksekdağ 1 Kasım bildirgesini açıklarken yaptıkları konuşmada HDP’nin ‘inkar ve isyan’ kısır döngüsü dışında “üçüncü yol” arayışıyla ortaya çıktığını vurgularken, Demirtaş’a göre, “Silahsız çözüm, demokratik siyaseti inşa edeceğiz. HDP’yi gemiden atmaya çalışanlar farkında olmamalıdır: HDP bu gemide olmazsa gemi batar.”²⁴

1 Kasım sürecinde partilerin kampanya sloganlarında, AK Parti “İstikrar” vurgusunu öne çıkarırken, “İlk Gün” mesajı kampanyasında dikkat çekicidir: “İlk Günkü Aşkla”, “Haydi Bismillah”, “Doğru Karar, İstikrar” gibi. CHP ise “Önce Türkiye (Önce İnsan, Önce Birlik)” sloganını tercih ederek, seçmene zaman zaman Kılıçdaroğlu’nun seslendirdiği “memleket isterim” şiiiriyle seslenmiştir. Kampanya söylemini büyük ölçüde gelecek üzerine kuran MHP, seçmenin karşısına “Ülkenin Geleğine Oy Ver” sloganıyla çıkarken, HDP’nin tercihi “Büyük İnsanlık”, “İnadına Barış”, “Yönetmeye Hazırız” sloganlarıydı.

20 *Milliyet*, 24 Ekim 2015.

21 *Milliyet*, 9 Ekim 2015.

22 *Milliyet*, 19 Ekim 2015.

23 *Milliyet*, 26 Ekim 2015.

24 *Hürriyet*, 2 Ekim 2018.

B. SEÇİMLERİN HUKUKÎ ARKA PLANI

1. Anayasal Hükümler

Seçimlerin hukukî arka planı, parlamentonun oluşumu ve yapısına ilişkin hukukî düzenlemeler bağlamında ele alınabilir. 1982 Anayasası'nda 2017'de son değişiklikler önce TBMM'nin kuruluşu 75.madde ile şu şekilde düzenlenmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi genel oyla seçilen 550 milletvekilinden oluşur”. Son Anayasa değişikliğinin kabulü ile üye sayısı 600'e çıkarılmış ve madde 21/1/2017 tarih ve 6771 sayılı Kanun'un 2'nci maddesiyle, şu şekilde şeklinde değiştirilmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi genel oyla seçilen altıyüz milletvekilinden oluşur.”²⁵

Milletvekili seçilebilme koşuluyla ilgili olarak da, Anayasa başta olmak üzere, Milletvekili Seçim Kanunu'nda da belirli değişiklikler yapılarak, düzenleme zaman içinde son halini almıştır. 13 Ekim 2006'da çıkarılan 5551 sayılı Kanun'la Anayasa'nın 76. maddesinde değişiklik yapılarak, milletvekili seçilme yaşı 30'dan 25'e düşürülmüştü. Milletvekili seçilme yeterliliği ise Anayasa'nın 76. maddesinde Anayasa değişikliği öncesinde şu şekilde düzenlenmişti: “Yirmibeş dolduran her Türk milletvekili seçilebilir...⁽¹⁾ En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar..., aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler”. Son Anayasa değişikliğiyle ilgili maddede yeni düzenlemeye gidildi. Buna göre, “Milletvekili seçilme yeterliliği Madde 76 – Onsekiz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, askerlikle ilişkili olanlar, ...aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler”. Görüldüğü üzere, 21/1/2017 tarih ve 6771 sayılı Kanun'un 2'nci maddesiyle, bu fıkra yer alan “beşyüzelli” ibaresi “altıyüz” şeklinde değiştirilmiştir. 13/10/2006 tarihli ve 5551 sayılı Kanun'un 1'inci maddesiyle, bu fıkra yer alan “Otuz” ibaresi “Yirmibeş” şeklinde değiştirilmiş, daha sonra 21/1/2017 tarih ve 6771 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesiyle de “Yirmibeş” ibaresi “Onsekiz” şeklinde değiştirilmiştir. Aynı fıkra yer alan “yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar,” ibaresi “askerlikle ilişkili olanlar,” şeklinde değiştirilmiştir.²⁶ Milletvekili seçim dönemi de son Anayasa değişikliğiyle yeni bir düzenlemeye tabi tutulurken, md 77'deki eski düzenlemede seçim dönemi “Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçimleri dört yılda bir yapılır” şeklinde düzenlenmişken²⁷, son değişiklikle madde başlığı, “Türkiye Büyük Millet Meclisi ve cumhurbaşkanının seçim dönemi” şeklinde düzenlenerek şu şekilde hüküm altına alınmıştır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir aynı günde yapılır. Süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde birinci oylamada gerekli çoğunluğun sağlanamaması halinde 101 inci maddedeki usule göre ikinci oylama yapılır.”²⁸

25 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020).

26 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020)

27 <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, (06.01.2020)

28 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020)

2. Siyasi Partiler Kanunu

1 Kasım Seçiminin hukukî arka planı açısından irdelenmesi gereken bir diğer önemli konu, siyasi partilere yapılacak devlet yardımları ve aday belirlemelerine ilişkindir. Siyasi partilere yardım yapılması, 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda Ek madde 1'de düzenlenmiştir.²⁹ Bu düzenlemenin kaynağı Anayasa'nın 68.maddesindeki hükümdür: "Siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir..."³⁰ İlgili Kanun hükmü gereğince, 2015 yılı başında Kanundaki ölçütlere uyan 3 siyasi partiye, toplam 177.034.538 Türk lirası yardım yapılmış, 7 Haziran seçim döneminde 354.069.076 Türk lirası daha ödeme yapılmıştır. Partilere ödenen devlet yardımı yılda bir kez yapıldığı için, 1 Kasım seçimleri öncesinde ölçütlere uyan partilere ayrıca bir devlet yardımı yapılmamıştır.³¹

Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesi siyasi partilerin aday tespitine, aday belirleme yöntemlerine ilişkindir. 26. Dönem milletvekili adaylarının belirlenmesi yasanın ilgili hükümlerine göre yapılmıştır. Bu maddeye göre,

"Siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilirler. Siyasi partiler, ön seçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını, ön seçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek koşuluyla merkez adayı gösterebilirler. Ön seçim ya da aday yoklaması yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya birkaçı ile aday belirleme yetkileri saklıdır. Partilerin tüzüklerinde gösterilen merkez yoklaması dışındaki parti aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılır..."

1 Kasım seçiminde AK Parti, CHP, MHP ve HDP adaylarını merkez yoklaması yöntemiyle belirlemişlerdir.³² Kanun'un 39. maddesi adayların tespitinde uygulanacak yöntemle ilişkin iken, 40.madde siyasi partilerde aday adaylığı ve merkez adaylığını düzenlemektedir³³.

3. Seçim Sistemi

26. Dönem parlamento üyelerinin seçiminde 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri öncesinde kabul edilen Seçim Kanunu temel alınmış, seçimin ardından oluşan parlamento ise partiler arasında ittifak yapmaya imkân veren Seçim Kanunu'nu kabul etmiştir. "24 Aralık 1995 Genel

29 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>, (05.01.2020)

30 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020)

31 Tuncer, Tuncer, *a.g.e.*, s. 19-20.

32 Tuncer, Tuncer, *a.g.e.*, s. 38.

33 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>, (16.01.2020).

Seçimleri öncesinde 27 Ekim 1995’de kabul edilen 4125 sayılı Kanun’la, seçim sisteminde yapılan yeni düzenlemelerle seçim çevreleri genişletilip, eski sisteme kıyasla nisbi temsile daha yakın sonuçlar yaratabilecek düzeye yaklaşılmasına rağmen, çift barajlı d’Hondt yöntemi kurumsallaştırıldı.³⁴ Bu anlamda 1 Kasım seçiminde de 1995 seçimlerinden beri yürürlükte olan % 10 barajlı d’Hondt sistemi uygulanmış olup, seçime katılan ve ülke genelindeki geçerli oyun % 10’unu alamayan partiler milletvekili çıkarma hakkını elde edememişlerdir. İllerin çıkaracağı milletvekili sayısı, Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı tarafından 31 Aralık 2014 tarihli veriler temel alınmak suretiyle ilan edilen ve YSK’ya gönderilen 2014 nüfus bilgileri ile 2839 sayılı Kanun’un 5. maddesi gereğince YSK tarafından tespit edilmiştir. 7 Haziran seçiminde illerin çıkaracağı milletvekili sayıları, 1 Kasım seçiminde de değişmemiştir.³⁵ 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu 4. maddeye göre, ilin çıkaracağı milletvekili sayısı 18’e kadar olan iller 1 seçim çevresi kabul edilirken, 19’dan 35’e kadar olan iller 2 seçim çevresine, 36 ve daha fazla olan İller ise 3 seçim çevresine ayrılmaktadır.³⁶ Bu dönemde Seçim Kanunu’nda partilerin genel seçimde ittifak yapmalarına imkân tanıyan değişikliğe ilişkin düzenleme, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair 7102 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir. 13 Mart 2018 tarihinde kabul edilen bu Kanun’la³⁷ seçim sisteminde getirilen en önemli değişiklik partilerin genel seçimde ittifak yapmalarına imkân tanınmasıdır. Kanun’un 12, 16-21 arasındaki maddeleri doğrudan seçim sisteminde yapılan değişiklikleri kapsamaktadır. Kanun’la siyasi partilerin seçimlerde başka bir siyasi partiyi destekleme kararı almalarını yasaklayan hüküm kaldırılmış, seçim barajında ittifakın oylarının toplamının sayılacağı seçimde milletvekili sayısı ittifak yapan siyasi partiler arasında aldıkları geçerli oy esas oranında dağıtılacağı hükme bağlanmıştır. Diğer yandan, üzerinde sandık kurulu mührü bulunmamasına rağmen Yüksek Seçim Kurulu filigranı, amblemi ve ilçe seçim kurulu mührü bulunan zarflar ile üzerinde leke veya çizik bulunsada dahi bunun özel işaret koymak amacıyla yapıldığı kesin olarak anlaşılamayan zarflar geçerli sayılacağı kabul edilmiştir. Sandık alanına ilişkin hükümler kaldırıldığı için, güvenlik görevlilerinin sandığın bulunduğu salon kapısına kadar girebilecekleri, sandık kurulu başkanları YSK ile o ilde en fazla oy alan 4 partinin belirleyeceği isimlerin yer aldığı listeden kurayla belirleneceği, güvenlik gerekçesiyle sandık, başka bir sandık bölgesine taşınabileceği gibi aynı binada oturan seçmenler aynı seçim bölgesinde olmak üzere farklı sandıklara kaydedilebilecekleri hüküm altına alınmıştır. 24 Haziran 2018 Genel Seçimlerine, Seçim Kanunu’nda yapılan bu değişikliklerle gidilmiştir.

34 Tanju Tosun; “Türkiyede Seçim Sistemleri ve Seçimlere Etkisi”, *Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayını*, S. 1, Temmuz 2015, s. 21-22. <https://oad.org.tr/rapor/turkiyede-secim-sistemleri-ve-secimlere-etkisi-siyasal-ozgurlukler-perspektifinden-oneriler47>. (28.12.2019).

35 Tuncer, Tuncer, *a.g.e.*, s. 27-28. Ayrıca bkz. 26 Ağustos 2015 tarih ve 1546 sayılı YSK Kararı, *R.G.*, 26 Ağustos 2015, S: 29457.

36 *a.g.e.*, s.28. Ayrıca bkz. 26 Ağustos 2015 tarih ve 1546 sayılı YSK Kararı. *R.G.*, 26 Ağustos 2015, S: 29547.

37 Resmi Gazete, S: 30362, 16.03.2018.

C. SEÇİMLER VE SONUÇLARI

1. 1 Kasım 2015 Seçim Sonuçları

1 Kasım seçimine ilişkin sayısal veriler ve seçime katılan partilerin oyları, sandalye dağılımları aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır. Tablo 1'deki verilere göre, 1 Kasım seçimlerinde kayıtlı seçmen sayısı 56.949.009, oy kullanan seçmen sayısı 48.537.695, seçimlere katılma oranı %85,2, geçerli oy sayısı 47.840.231'dir.

Tablo 1: 1 Kasım 2015 Seçimlerine İlişkin Sayısal Veriler (Yurt İçi+ Yurt Dışı+Gümrük Kapıları)

Kayıtlı Seçmen Sayısı	56.949.009
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	48537.695
Seçimlere Katılma Oranı	85,2
Geçerli Oy Sayısı	47.840.231
Gümrük Kapılarında Kullanılan Oy	138.454
Gümrük K. Toplam Geçerli Oy Sayısı	137.272

Kaynak: 11 Kasım 2015 tarih ve 2310 sayılı YSK Kararı, R.G, 12 Kasım 2015, S:29530.

Tablo 2: 1 Kasım 2015 Seçim Sonuçları

Partiler	Oy Miktarı	Oy Oranı (%)	Sandalye Sayısı
AK Parti	23.681.926	49,50	317
CHP	12.111.812	25,32	134
MHP	5.694.136	11,90	40
HDP	5.148.085	10,76	59
SAADET	325.978	0,68	-
BBP	253.204	0,53	-
VATAN	118.803	0,25	-
HAK-PAR	108.583	0,23	-
HKP	83.057	0,17	-
DP	69.319	0,14	-
KP	52.527	0,11	-
BTP	49.297	0,10	-
DSP	31.805	0,07	-
LDP	26.816	0,06	-
MİLLET	19.714	0,04	-
DYP	14.131	0,03	-
BAĞIMSIZ	51.038	0,11	-
TOPLAM	47.840.231	100,00	550

Kaynak: 11 Kasım 2015 tarih ve 2310 sayılı YSK Kararı, R.G, 12 Kasım 2015, S:29530.

1 Kasım'da sandığa yansıyan seçmen iradesi, seçim öncesinde partilerin oy oranlarına ilişkin beklentiler anlamında özellikle muhalefet partileri açısından ciddi sürprizlere yolaçmıştır. 2014 yerel seçiminden itibaren seçim fırtınasında sallanan Türkiye³⁸ için 1 Kasım, fırtınanın sona erdiği bir tarih şeklinde değerlendirilebilir. AK Parti %49,5 oy oranı ile 317, CHP %25,3 ile 134, MHP %11,9 ile 40 ve HDP %10,7 ile 59 milletvekilliği elde etti. Seçime katılma oranı ise %85,2 olarak gerçekleşmiştir.

1 Kasım'da sandığa yansıyan seçmen iradesi, seçimin tek galibinin AK Parti, mağluplarının ise MHP ve HDP olduğunun kanıtıdır. CHP'yi de oylarını artıramaması nedeniyle, başarılı saymak mümkün değil. Seçim sonuçları herşeyden önce Türkiye'de seçmenin 2000 sonrası retrospektif, yani işbaşındaki iktidarın ekonomi politikalarının kendi yaşam koşullarında geçmişte nasıl etki yaptığına ilişkin kararıyla parti tercihinde bulunmasıyla örtüşmektedir. Etnik, dinsel kimlik, katı ideolojiler partilere yönelimde halen pay sahibi olsa da, seçmen için baskın tercih kriterinin iktidar alternatifi olmak isteyen partilerin merkezde konumlanması olduğu ve istikrar vaadinin, güvenlik kaygılarının önemli olduğu bir kez daha anlaşıldı. MHP ve HDP'nin seçim sürecindeki belirsizlik siyasetlerine rağmen, seçmen bu seçimde "kimseyi küstürmemiş, hiçbir partiyi marjinalleştirip barajın altında bırakmamış; ancak verdiği onayın rahatlıkla geri alınabilecek bir özelliğe sahip olduğunu da oldukça kısa süreli bir zaman aralığı üzerinden yaptığı tercih değişikliğiyle göstermeyi başarmıştır."³⁹ AK Parti'nin 1 Kasım'daki başarısının ardında büyük ölçüde toplumun taleplerini iyi okuması yatıyor. Seçmenle kurmuş olduğu temsiliyet ilişkisi tek boyutlu olmayan AK Parti bu süreçte yaşanan istikrarsızlık, belirsizlik ortamında toplumun talep ettiği meşru siyasetin yanında durma, sorunların çözümünü siyasette arama, birinin yanlışını bir başkasının doğrusu olarak görmeme⁴⁰ mesajını çok iyi alıp, bunun üzerinden istikrar, güven, refah, kalkınma, çözüm temelli bir siyaset diliyle seçmene seslenmiş ve başarılı olmuştur. CHP'de oy anlamında politik kilitlenme dikkat çekerken, 1 Kasım sürecinde Erdoğan'ın da katkılarıyla yeri geldiğinde AK Parti'nin milliyetçi bir söylemle seçmene seslenilmesi, MHP seçmeninde "MHP olmadıktan sonra rahatlıkla AK Parti iktidar olabilir" şeklinde bir kanaat doğurmuştur.⁴¹ HDP'nin oy kaybında ise muhafazakâr Kürtlerden AK Parti'ye geri dönüş gözardı edilemez. Muhafazakâr kürtlerin özellikle büyük kentlerde yerleşik olan yoksul seçmen kitlesiyle büyük kentlerde orta sınıfa mensup olan küçük esnafın da istikrar saikiyle AK Parti'ye yönelmiş olması olasıdır. HDP'nin oy kaybında 7 Haziran sürecindeki Türkiyeleşme iddiasının hayat bulmaması, 7 Haziran'ın ardından girilen süreci iyi yönetememesinin payı yüksektir diyebiliriz.

38 Ali Çarkoğlu, Kerem Yıldırım; "Election Storm in Turkey: What Do the Results of June and November 2015 Elections Tell Us?", *Insight Turkey*, Fall 2015, V: 17, No: 4, s. 57.

39 Necdet Subaşı; "Kendini 'El'e Vermeyen Millet", *Star Açık Görüş*, 7 Kasım 2015.

40 Tuncay Önder; "1 Kasım'ın İmkân ve Sınırları", *Star Açık Görüş*, 14 Kasım 2015.

41 Bu bağlamda Tayfun Atay'ın MHP'li bir seçmenle yaptığı görüşmede seçmenin söyledikleri dikkate değerdir: "Ben MHP'ye oy veriyordum hep, ama son seçimde mührü AKP'ye bastım...İkisi arasında fark yok ki artık. Ama MHP'de başkan da yok", Tayfun Atay; "Siyasette Üç Kimliğe Doğru", *Cumhuriyet*, 5 Kasım 2015.

2. 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması

26. Parlamento Döneminde incelenmesi gereken bir diğer sandık sonucu, 16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin Kanun hakkındaki halkoylamasıdır. Tablo 3'te Halkoylaması sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 3: 16 Nisan 2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Halkoylaması Sonucu (Yurt İçi+ Yurt Dışı+Gümrük Kapıları)

Kayıtlı Seçmen Sayısı	58.291.898
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	49.798.855
Halkoylamasına Katılma Oranı	85,4
Geçerli Oy Sayısı	48.936.604
“EVET” Oy Sayısı	25.157.463 (% 51,41)
“HAYIR” Oy Sayısı	23.779.141 (% 48,59)

Kaynak: 27 Nisan 2017 tarih ve 663 sayılı YSK Kararı, R.G, 27 Nisan 2017, S:30050 (Mükerrer).

Halkoylamasından Türkiye genelinde % 51,4 “Evet”, “ 48,9” Hayır oyu çıktı. 25.157.463 kişi değişikliği kabul ederken, 23.779.141 kişi değişikliğe “Hayır” oyu verdi. Katılım % 85,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Anayasa değişikliğinin kabulü ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun 30 gün içinde yeniden yapılandırılması, askerî yargının kaldırılması ve cumhurbaşkanının partiye üyelik hakkı gibi değişiklik hükümlerinin hemen hayata geçirilmesi sözkonusu iken, diğer maddelerin uygulanması TBMM'nin erken seçim kararı almaması durumunda, yeni sistemin 3 Kasım 2019 günü yapılacak Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerle birlikte yürürlüğe girmesi öngörülmüştür.

16 Nisan Referandumunda sandıktan çıkan sonuç, partilerin “Evet”, “Hayır” stratejileri veri alındığında, radikal tercih kırılmaları yaşanmadığı izlenimi vermektedir. Seçmenlerine istikrar, güvenlik, devletin bekası referanslarıyla Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin kabulü yönünde seslenen Ak Parti ve MHP'ye karşılık, getirilmek istenen sistemin otoriterleşme, tek adamlığa kayış, parlamentonun işlevsizleşmesi, denetimsiz yürütme, cumhuriyet kazanımlarının yok olma iddialarıyla sandığa yönlendiren CHP, HDP, Saadet Partisi ve diğerleri “Evet” ya da “hayır” yönünde aldıkları pozisyona göre bu süreçte seçmenleriyle irtibatlanmaya çalıştılar. Halkoylaması sonucu çeşitli kriterler temelinde analiz edildiğinde, tabanların 1 Kasım'dakine benzer sosyolojiler üzerine oturduğu açıkta. Evetçilerin ülkenin geleceği, istikrar, beka söylemi seçmene cazip gelmiş bir söylemdi. Hayır oyları üzerinden düşünülmesi gereken sosyolojik tavır ise, büyük kentlerde ve kimi ilçelerinde Ak Parti'nin 1 Kasım oylarına kıyasla Evet oylarındaki düşüklüktür. Bu eğilimi, kimi analizciler “rahatsız şehirli muhafazakârlar” şeklinde kavramsallaştırarak, bu kesimlerin “hayır”cı tavrını yeni gelişen şehirli dindar kesimlerin sosyolojik itirazı temelinde açıklamaktadırlar.

D. DÖNEMİN SİYASAL HAYATI

1. Önemli Siyasal Hadiseler

1 Kasım seçiminde AK Parti tek başına hükümet kurabilecek sayısal çoğunluğa ulaştı. Seçimin ardından MHP'de Devlet Bahçeli'ye karşı parti içi muhalefet artarken, MHP içinde muhalifler bu süreçte Çağrı Heyeti olarak 6.Olağanüstü Büyük Konre'yi salt çoğunluğu sağlayarak toplamışlardır. CHP cenahında en önemli gelişme; Kemal Kılıçdaroğlu'nun 16 Ocak'ta yapılan 35.Olağan Kurultay'da 990 oyla yeniden genel başkan seçilmesidir. 2016'da Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden iç ve dış kaynaklı terör eylemleri siyasal gündemde yerini korumuştur. DEAŞ 12 Ocak'ta Sultanahmet meydanında düzenlediği canlı bomba eylemiyle, 10 turistin yaşamını yitirmesine, 15 kişinin yaralanmasına neden olmuştur. 28 Haziran'da ise Atatürk Dış Hatlar Terminalinde DEAŞ'ın gerçekleştirdiği terör saldırısı sonucunda, 19'u yabancı uyruklu olmak üzere toplam 44 kişi hayatını kaybederken, 238 kişi de yaralanmıştır. Aynı dönemde Fettullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanmasına ilişkin olarak, güvenlik güçleri takiplerini sürdürürken, bu örgüte üye olan çeşitli üst düzey bürokrat görevden uzaklaştırılmış, haklarında yasal takip yapılmıştır. PKK'lı teröristlere yönelik olarak da Güneydoğu'nun çeşitli il ve ilçelerinde Huzur Operasyonlarının sürmesi dikkati çeken bir diğer önemli gelişmedir. Terör örütünün eylemleri sonucunda Kızılay Güvenpark yakınlarında patlayıcı yüklü araçla düzenlenen terör saldırısı sonucunda, 37 kişi hayatını kaybederken, 71 kişi yaralandı. Bu süreçte TSK'nın başta Sur olmak üzere, Yüksekova, Nusaybin ilçeleri yerleşim yerlerini terör örgütü mensuplarından temizlemesi dikkat çekici bir gelişmedir. AK Parti'de yaşanan önemli bir gelişme ise; 22 Mayıs'ta olağanüstü kongreye gidilmesi kararının ardından, Davutoğlu'nun genel başkanlığa aday olmayacağını açıklamasıdır. Davutoğlu yerine, İzmir Milletvekili Binali Yıldırım kongrede 1411 delegenin 1405'inin oyunu alarak Ak Parti genel başkanlığına seçildi ve partinin Üçüncü genel başkanı ünvanını elde etti. Yıldırım, cumhurbaşkanının görevlendirmesiyle, 65. Cumhuriyet Hükümetini kurmuştur. Aynı günlerde (20 Mayıs) TBMM Genel Kurulunda hakkında bulunan milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkındaki Anayasa değişikliği teklifi kabul edilerek yasalastı.

Seçim sonrası yaşanan en önemli siyasi olay, FETÖ terör örgütü tarafından düzenlenen askerî darbe girişimidir. 15 Temmuz gecesi Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kendilerini "Yurtta Sulh Konseyi" olarak tanımlayan bir grup asker tarafından askerî darbe teşebbüsüne girişilmiştir. Girişim sırasında 104'ü darbe yanlısı asker olmak üzere 250 kişi hayatını kaybederken, 2191 kişi yaralanmıştır. Girişimin amacı, halk oyu ile seçilmiş cumhurbaşkanını ortadan kaldırmak, iş başındaki hükümeti devirmek, parlamentoyu, Anayasa'yı ve Türkiye'deki demokratik sistemi ilga etmektir.⁴² Darbe girişiminin ardından Türkiye'nin tüm coğrafyasında demokrasi nöbetleri tutulurken, 21 Temmuz'da Bakanlar Kurulu kararı ile ilan edilen 3 aylık olağanüstü hâl uygulamasına geçilmiş, 7 kez 3'er ay aralıkla uzatılan OHAL 728 gün sürmüştür. Darbe girişimine karşı Ulusal birliğin ilanı anlamında ve siyasi aktörlerin katılımıyla 7 Ağustos'ta Türkiye'nin en geniş katılımlı olan "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Ak Parti, CHP, MHP genel başkanları ile Genelkurmay

42 Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yıllık 2016*, İstanbul: Anadolu Ajansı Yayını, 2017, s. 153-211.

Başkanı olmak üzere 5 milyon yurttaşın katılımıyla Yeni Kapı meydanında düzenlenmiştir. Türk siyasal hayatı açısından bu mitingin anlam ve önemi; toplumun farklı kesimlerinin darbe girişimine karşı demokrasi inancıyla ulusal birlik etrafında buluşmasıydı.

15 Temmuz'dan sonra hız kesen hükümet sistemi ve başkanlık tartışması, Bahçeli'nin Ekim ayında AK Parti'ye “önerinizi getirin” çağrısı ve “referanduma gitme” söylemi ile yeni bir canlılığa kavuştu.⁴³ Yıldırım ile Bahçeli, siyasal sistemin yeniden tasarımına dayalı bir Anayasa değişikliği gündemiyle 1 Aralık'ta biraraya geldiler. 10 Aralık'ta MHP'nin desteklediği AK Parti'nin Anayasa değişikliği teklifi T.B.M.M Başkanlığına sunulmuş ve teklif 30 Aralık'ta komisyonda kabul edilmiştir. Meclis Başkanlığına 21 madde şeklinde sunulan teklif Komisyonda önergelerle 18 maddeye indirilmiştir. AK Parti'li 316 milletvekilinin imzasıyla TBMM'ye sunulan “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 339 kabul, 142 Red oyu ile kabul edilmiştir.⁴⁴ Anayasa değişikliğine ilişkin Kanun 10 Şubat'ta cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulmak üzere yayınlanması için 10 Şubat'ta Başbakanlığa gönderilmiştir. Bu süreçte bir diğer önemli gelişme, HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın Doğubeyazıt 2.Asliye Ceza Mahkemesi tarafından “Türk milletini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ve devletin kurum ve organlarını aşağıladığı” gerekçesiyle 5 ay hapis cezasına çarptırılmasıydı.⁴⁵

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) için 2017 başında en önemli gündem maddesi 16 Nisan Anayasa değişikliği referandumuydu. Oylamanın 2017 Nisan'da gerçekleşeceği belirginleşince, CHP de kampanyasını Anayasa değişikliğine “hayır” üzerine kurdu. AK Parti ve MHP Anayasa değişikliğinin kabulüne yönelik bir strateji geliştirmiş, kampanya sürecinde AK Parti “kalıcı siyasi istikrar”, “hızlı ve etkili icraat”, “güçlü yasama güçlü temsil” gibi söylemlere sıkça başvurarak etkili ve istikrarlı yönetim ihtiyacını vurguladı. Bahçeli de “Millet İçin, Devlet İçin, Cumhuriyet İçin, Türkiye İçin Evet” sloganıyla “evet” kampanyası yürüteceğini açıklıyordu.⁴⁶ 2017 yılında MHP açısından bir diğer önemli gündem; 2016'nın ilk yarısında parti gündemini epey meşgul eden muhaliflerin parti içi iktidar mücadelesinin devam etmesiydi. Referandumda “hayır” oyu kullanacaklarını açıklayan ve bu doğrultuda “Türk Milliyetçileri Hayır Diyor Platformu”nu kuran muhalifler il il gezerek hayır kampanyası yürüttü. Referandumun “Hayır” cephesine CHP ve HDP öncülük ederken bazı sivil toplum örgütleri ve kamu kurum uniteliğindeki meslek kuruluşları da “hayır” kampanyasını desteklediklerini duyurmuşlardır.⁴⁷

Anayasa değişikliğiyle kabul edilen yeni hükümet sistemi Partili Cumhurbaşkanı modeline dayalı olduğu için, Erdoğan değişikliğin kabulünden kısa bir süre sonra, 2 Mayıs'ta AK Parti genel merkezinde üyelik beyannamesini imzalayarak, AK Parti'ye üye olmuştur, 21 Mayıs'ta yapılan AK Parti 3.Olağanüstü Kongresi'nde ise geçerli 1414 oyun tümünü alarak, genel başkan seçilmiştir.

43 2016'da Türkiye, Seta Yayını, <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/2016daTu%CC%88rkiye.pdf>, s. 5-7.

44 R.G. S: 29976, 11.02.2017.

45 Yıllık 2017, s. 70.

46 2017'de Türkiye, SETA Yayını, https://setav.org/assets/uploads/2018/01/2017de_turkiye.pdf, s. 9-11.

47 a.g.e., s. 9-11.

Referandumdan bir süre sonra, 15 Haziran'da Kılıçdaroğlu CHP'li siyasetçiler ve seçmenleriyle Güvenpark'tan başlayıp İstanbul'da sona erecek Adalet Yürüyüşüne başladılar. 26 Ağustos'ta ise Çanakkale'de Adalet Kurultayı düzenlenerek, Türkiye'nin adalet sorunları akademisyenler, sivil toplum örgütü temsilcileri ve CHP'li siyasetçilerle paneller, forumlar, konferanslarla tartışılmıştır. 2017'nin son aylarında CHP 2019 seçimlerine yönelik çalışmaları kapsamında il ve ilçe kurultayları ile yenilenme sürecine girdi ve 2019'daki Cumhurbaşkanlığı seçimi ve yerel seçimlere ilişkin strateji geliştirme üzerine yoğunlaştı.⁴⁸ HDP açısından 2017 yılına yön veren gelişme, başta eş başkanları olmak üzere pek çok siyasetçisinin terör örgütlerine üyelik gerekçesiyle tutuklu yargılanmalarının devam etmesi oldu. Ayrıca, bazı HDP'li siyasetçilerin milletvekilliklerinin düşürülmesi ve tutukluluklarının devamı partinin Meclisteki sayısal ağırlığını da değiştirdi. Bu gelişmeler neticesinde gerçekleştirilen Olağanüstü Kongre'de parti yönetiminde ve liderliğinde önemli değişiklikler yapıldı.⁴⁹ Referandumun sonuçlanmasının ardından MHP parti içerisindeki sorunlarına eğilme fırsatı yakaladı. MHP'li muhalifler bu süreçte partiden ihraç edildi. İhraç sonrasında ise Meral Akşener öncülüğünde bir araya gelerek 25 Ekim'de İYİ Parti'yi kurdular. "Partinin kuruluş sloganı "Türkiye İyi Olacak" şeklindeydi.⁵⁰

CHP referandumun ardından, oylama sırasındaki "mühürsüz oy pusulası ve zarflar" konusu üzerinden referandum sonuçlarını da tartışmaya açmıştır.⁵¹ Bu strateji üzerinden siyasi ajandasını oluştururken, ilk seçimlere yönelik olarak AK Parti ve MHP'nin gücünü kırmak için başta İYİ Parti olmak üzere, muhalif diğer partileri de içine katacak bir Parti bloğu inşasına yönelmiştir. 2017'nin son aylarında ise 2019 seçimlerine yönelik çalışmaları kapsamında il ve ilçe kongreleri ile yenilenme sürecine girip, 2019'daki Cumhurbaşkanlığı seçimi ve yerel seçimlere ilişkin strateji geliştirme temelinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.⁵² 2 Şubat'ta yapılan CHP 36. Olağan Kurultayı'nda Kemal Kılıçdaroğlu rakibi Yalova Milletvekili Muharrem İnce'nin aldığı 447 oya karşılık, 790 oyla yeniden genel başkanlığa seçilmiştir.

MHP bu süreçte AK Parti ile Cumhurbaşkanlığı ve genel seçime yönelik olarak iş birliğini geliştirme adına atımlar atmıştır. Nitekim Bahçeli yeni yılın ilk günlerinde, 8 Ocak'ta medya kuruluşu temsilcileriyle yaptığı toplantıda MHP'nin Cumhurbaşkanlığına aday göstermeyeceği, seçimde Yenikapı ruhuyla hareket ederek Erdoğan'ı destekleme kararı aldıklarını açıklıyordu.⁵³ Bu eğilim doğrultusunda atılan en önemli adım, AK Parti ve MHP'nin partilerin seçim ittifakı yapabilmelerini öngören ortak kanun teklifini 21 Şubat'ta TBMM başkanlığına sunmalarınıdır. 26 maddelik teklif 13 Mart'ta yasalaşmıştır. Erdoğan ve Bahçeli'nin Nisan ayında yaptığı görüşmede ise erken seçimin 24 Haziran'da yapılması netleşmiştir. Seçim kararının alınmasının ardından, İYİ Parti'nin parlamentoda grup kurabilmesi için CHP'den 15 milletvekili istifa ederek, 5 milletvekili olan İYİ Parti'ye katılmış, CHP'nin desteğiyle İYİ Parti parlamentoda grup kurabilecek sayıya ulaştı.

48 a.g.e., s. 9-11.

49 a.g.e., s. 9-11.

50 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41750673>, (08.01.2020).

51 2017'de Türkiye, s. 9-11.

52 a.g.e., s. 9-11.

53 Yıllık 2018, İstanbul: Anadolu Ajansı Yayını, 2019, s. 13.

24 Haziran 2018'de Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimlerin bir arada yapılacağı olması nedeniyle, partiler için milletvekili adayları kadar, cumhurbaşkanı adaylarını da belirlemek önemliydi. MHP, AK Parti adayı Erdoğan'ı destekleme kararı alırken, CHP Muharrem İnce'yi aday göstermiş, İYİ Parti'nin adayı Genel Başkan Meral Akşener, HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş olmuştu. YSK'nın 14 Mayıs'ta açıkladığı kesin aday listesine göre, Saadet Partisi'nin adayı Temel Karamollaoğlu, Vatan Partisi'nin Doğu Perinçek'ti. Bu süreçte CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi arasında Cumhurbaşkanlığı için ortak aday gösterme arayışları olsa da, sonuç alınamamış, partiler kendi adayları ile seçime girmişlerdir. Erdoğan'ın sloganı "DEVAM", İnce'ninki ise "Türkiye'ye Güvence, Muharrem İnce" idi. Selahattin Demirtaş, Kasım 2016'dan beri tutuklu olduğu için kampanyasını avukatları aracılığıyla yürütmüş, Kampanya boyunca "Yurttaş, yoldaş, arkadaş Demirtaş", "Tu Dıkarı" (Yapabilirsin) ve "Mıroveki Baş Demirtaş" (İyi İnsan Demirtaş) sloganları kullanılmıştır. Akşener "Yüzünü Güneşe Dön Türkiye" sloganını kullanırken, Karamollaoğlu'nun seçim sloganı "DEĞİŞTİR" iken, Doğu Perinçek, cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda Türkiye'yi NATO'dan çıkartıp Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye yapacağını vadeliyordu.⁵⁴

2. Liderler, Tartışmalar

26.Dönemde liderler arasındaki tartışmalarda Davutoğlu, Yıldırım, Erdoğan ile Bahçeli arasında ülke sorunları ve çözümlerine yaklaşım bağlamında benzerlikler ağır basarken, CHP ve HDP liderleri diğerleriyle farklılaşmışlar, bu durum liderlerin konuşma ve söylemlerinde belirginleşmiştir. İYİ Parti'nin kurulması ve genel başkanlığı Meral Akşener'in seçilmesiyle birlikte, Akşener'in Türkiye'nin meselelerine yaklaşımı da AK Parti-MHP çizgisinden büyük ölçüde farklılaşmıştır.

FETÖ Darbe Girişimine tüm liderler benzer tepki göstermelerine rağmen, süreç içinde özellikle OHAL uygulamaları nedeniyle muhalefet iktidardan ayrılmıştır. Kılıçdaroğlu'nun temel eleştirisi darbe girişiminin ardından siyasi ayağının tespit edilememesinden kaynaklanıyordu. HDP yönetiminin de temel itirazı bu noktadaydı. Kılıçdaroğlu darbe girişiminin soruşturulamadığını şu şekilde dile getiriyordu:

"15 Temmuz'da bir darbe girişimi oldu. 248 şehidimiz var. Darbeye karşı 4 siyasi parti mücadele etti. İnsanlarımız sokağa çıktı. Üzerimize düşen bu darbeyi bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkarmaktır örtbas etmek değil. TBMM'ye bir önerge verdik, 15 Temmuz Darbe Girişimini araştırma komisyonu kuralım dedik. Önce mırın kırın ettiler ama sonra komisyon kuruldu. Yenikapı dendi gittik. Bir daha darbe ile karşılaşmamak için ne yapılması gerektiğini 12 madde halinde açıkladım. Darbe komisyonu bizim arzu ettiğimiz şekilde görevini yapmadı ve yapmıyor. Ben 248 şehidin kanının hesabının sorulmasını istiyorum. Bir siyasal iktidar darbe komisyonunu çalıştırmazsa bizim arzu ettiğimiz kişileri davet ettirmezse biz ne yapacağız? Hükümetin samimiyetini sorgulayacağız herhalde değil mi?"⁵⁵

54 https://www.wikiwand.com/tr/2018_Türkiye_cumhurbaşkanlığı_seçimi, (28.12.2019).

55 <https://www.birgun.net/haber/kilicdaroglu-erdogan-ucu-kendine-dokunacagi-icin-darbe-girisimini-kapatmak-istiyor-154189>, (05.04.2017).

Erdoğan'ın Kılıçdaroğlu'na yönelik eleştirileri ise şu ifadelerle belirginleşmektedir:

“15 Temmuz'da havalimanından kaçıp giden bir muhalefetin başı var. Artık belgeler ortaya çıkmaya başladı. O geceyi Bakırköy Belediye Başkanı'nın evinden izleyen bir muhalefet başkanı var. Şu anda konuşuyor, kontrollü darbe diyor. Nasıl bir kontrollü darbe bu? Öbür taraftan darbe olunca tankların önüne ben çıkarım diyeceksin. Tanklar dostlarının geldiğini görünce sana yollarını açtılar, sen de oradan Bakırköy Belediye Başkanı'nın evine gittin”⁵⁶

Bahçeli ise eleştirilerini özellikle OHAL'in kaldırılması tartışmaları üzerinden CHP ve çeşitli kesimlere yöneltmiştir. “... FETÖ'cüler temizlenmeden OHAL bitmez, bitemez. Aksini söyleyen Türkiye'nin varoluş davasına düşman olan kokuşmuşlardır...”⁵⁷ Erdoğan'ın OHAL'a yönelik yaklaşımını ise şu ifadeleri özlü biçimde dile getirmektedir: “Birilerinin sürekli gündeme getirdiği olağanüstü hâl, sadece terörle mücadeleyle sınırlıdır. Olağanüstü hâl girişimcilerimizin, sanayicilerimizin yaptığı yatırımların önünü kesmeye değil, onları güvence altına almaya yöneliktir.”⁵⁸ Anlaşıldığı üzere, AK Parti'nin OHAL uygulamasında siyasal istikrar kadar, ekonomik istikrar da belirleyici etkiye sahipti. CHP lideri OHAL'e bir demokrasi meselesi olarak yaklaşmış, OHAL'in AK Parti tarafından iktidarını sürdürmek için kullandığını farklı platformlarda dillendirmiştir:

“OHAL sonrası darbe fırsatçılığı yapıldı, OHAL istismar edildi. OHAL bir turpan gibi Türkiye'nin üzerinden geçiyor... Hazineye ait taşınmaz malların değerlendirilmesi, işsizlik sigortasında yapılan değişiklik, sendikalar kanununda yapılan değişiklik... Ne işi var bunların? Bu parlamentonun iradesini gasp etmektir.”⁵⁹

HDP sözcüsü Ayhan Bilgen de OHAL'e partisinin eleştirisini şu sözlerle dile getirmiştir: “Biz göreve geldiğimizde OHAL vardı ama bütün fabrikalar grev tehdidi altındaydı. Oysa şimdi biz grev tehdidi olan yerlere OHAL vesilesiyle müdahale ediyoruz. Her şey çok açık değil mi? OHAL'in neye hizmet ettiği çok net anlaşılmıyor mu bu sözlerden?”⁶⁰ Akşener'in FETÖ temelinde iktidarı değerlendirmesinde şu sözler çarpıcıdır: “Önce FETÖ adaleti vardı. Şimdi Tayyip Erdoğan adaleti var. Yahu her seferinde sopayı yiyen askeriye. Ve önce Balyoz, sonra Ergenekon, şimdi FETÖ'cü kalkışma. Sonuç ne oldu? Binalara savaş açtılar. Bedeli siz ödediniz.”⁶¹

Bu dönemde liderlerin gündeminde başkanlık sistemi tartışmaları da önemli bir yer tutmuştur. Erdoğan ve Bahçeli ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarı, Millî Beka adına başkanlık sistemini savunurken, CHP lideri Kılıçdaroğlu başta olmak üzere, HDP'liler başkanlık sistemine ısrarla karşı çıkmışlardır. Gerekçeleri; bu sistemin ülkeyi tek adam rejimine taşıyacağı, sivil vesayetin güçleneceğiydi. Erdoğan ise Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarının yeni olmadığını hatırlatırken, 93 yıla yaklaşan cumhuriyetin her

56 <https://www.ensonhaber.com/erdogandan-kilicdarogluna-15-temmuz-elestirisi.html>, (12.07.2017).

57 <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/bahceli-parti-grubunda-konusuyor90>, (10.04.2018).

58 OHAL açıklaması için bkz. <http://www.kamuajans.com/guncel/cumhurbaskani-erdogan-in-ohal-aciklamasi-h514002.html>, (10.01.2020).

59 *Milliyet*, 5.12.2016.

60 <https://www.cnnturk.com/turkiye/hdpli-bilgenden-ohal-elestirisi>, (28.11.2017).

61 <https://www.cnnturk.com/turkiye/meral-aksenerden-iktidara-sert-elestiri.page=1>, 31 Mayıs 2018.

döneminde bu meselenin konuşulduğunu, tartışıldığını çeşitli yönleriyle ele alındığını, darbe anayasalarının gölgesinde geçen son 56 yılda da bu tartışmanın hiç eksik olmadığını, Turgut Özal, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş'in de başkanlık sistemi konusunda olumlu görüş bildirdiklerini ifade etmiştir.⁶² Kılıçdaroğlu Başkanlık sistemine parti olarak karşı olduklarını çeşitli platformlarda dillendirmiştir. “Bir kişi millî iradeyi temsil edemez, demokrasilerde böyle bir şey yoktur...Şunu insanlık tarihi gördü ve öğrendi; bir kişiye bütün yetkiler verildiğinde o kendi ulusunu bir süre sonra felakete sürüklemiştir.”⁶³ Demokratikleşme meselesine yaklaşımında Çözüm Sürecinin ardından daha dikkatli bir tavır sergileyen Erdoğan'ın bu yaklaşımında şiddet ve terör eylemleri belirleyici olmuştur. Ak Parti iktidarında Gezi Eylemleri ve Çözüm Süreci öncesinde insan hakları ve demokratikleşme alanında önemli adımlar atılırken⁶⁴, 2015 sonrası bu alan iktidar ve muhalefet arasındaki önemli tartışma konularından biri oldu. Muhalefet iktidarı otoriterleşmeye, sivil vesayete ve tek adamlığa yönelmekle suçlarken, AK Parti yaşananın millet iradesinin ve isteklerinin demokratik tezahürü olduğunda ısrarcıydı. MHP ve liderinin demokrasi ve demokratikleşmeye bakışı, Bahçeli'nin söylemleri daha ziyade Millî Beka referanslıdır ve özellikle 2016 sonrası Erdoğan'ın söylemiyle örtüşmüştür. Buna karşılık, Kılıçdaroğlu ve HDP eş başkanlarının demokrasi, demokratikleşmeye bakışı çok belirgin biçimde farklılaşmaktadır. Kılıçdaroğlu ve CHP'nin AK Parti'ye yönelik en temel eleştirilerinden biri de AK Parti'nin inşa etmekte olduğu sivil vesayet ve tek adam rejimi iddiasıdır. Erdoğan kendisine ve AK Parti iktidarına yöneltilen tek adam rejimini reddederken, zaman zaman tek parti rejimine vurgu yapmayı tercih etmiştir:

“14 yıldır sistemde sorun çıkmıyorsa bunun kerameti kendinden menkul değil ki. Biz bu sistemi sadece ve sadece milletimiz için istiyoruz. Tek adam diyorsanız, tek adamcılık CHP'de var. ...Türkiye terör örgütleriyle mücadelesini daha güçlü sürdürebilsin diye yeni yönetimi istiyoruz. Bölgesinde ve dünyada daha etkin bir hale gelebilsin diye bunu istiyoruz. Dünyada en gelişmiş ülkelerin 52'si Başkanlık sistemiyle yönetiliyor.”⁶⁵

Bu bağlamdaki tartışmaya HDP yöneticileri de katılmıştır. Bahçeli 2015 öncesi aynı tür eleştirileri getirmesine rağmen, AK Parti ile MHP'nin yakınlaşmasından itibaren bundan vazgeçmiştir. Liderler arasındaki kamuoyuna yansıyan tartışmalar ve polemikler arasında öne çıkan konulardan bir diğeri, uygulanan ekonomi politikalarına ilişkindir. Erdoğan konuya ilişkin tüm konuşmalarında AK Parti iktidarındaki ekonomi politikalarını geçmiş hükümet dönemleriyle karşılaştırarak, geçmişe eleştiri, iktidarına ise övgüyle yaklaşırken, Kılıçdaroğlu ile HDP temsilcileri uygulanan ekonomi politikalarını eleştirmişler, bu politikaların toplumsal dengeleri bozduğunu, buna karşılık aynı politikaların AK Parti'yi destekleyen taraftarlara hizmet ettiğini dillendirmişlerdir. Bahçeli ekonomi politikalarına yaklaşımda ya pozitif bir tutum sergiliyor ya da nötr kalıyordu. Erdoğan'a göre,

62 *Star*, 17 Nisan 2016.

63 *Sözcü*, 21 Ekim 2016.

64 Bkz. Vedat Bilgin; “Türkiye’de Devlet-Toplum İlişkileri ve Demokratikleşme Sürecinde AK Parti”, *Ak Parti'nin 15 Yılı Siyaset*, ed. Nebi Miş, Ali Aslan, İstanbul: SETA Yayını, 2018, s. 75-104.

65 www.haber7.com, 24 Şubat 2007.

“Türkiye geçtiğimiz 16 yılda ortaya koyduğu ekonomi performansı ile dünya çapında bir modeldir, efsanedir. Ülkemizi 16 yılda 3,5 kat büyüterek gelişmekte olan ülkeler arasında en ileriye çıkartarak gelişmiş ülkeler sınıfına bir adım mesafeye taşıdık. Bu dönemde Türkiye yıllık 5,7 büyüme ortalamasıyla dünyanın iki katı bir gelişme gösterdi...”⁶⁶

Kılıçdaroğlu ise hükümetin ekonomi politikalarını eleştirirken şöyle bir tablo çizmekteydi:

“...Nerede bu büyüme? Bu büyüme gerçek bir büyüme olsa işsizlik azalır. Üniversite mezunları arasında işsizlik daha da yüksek. İşsizliği engelleyeceklerdi sözde. AK Parti Genel Başkanı “Bu seferberlikle işsizliği gümbür gümbür çökerteceğiz” dedi. Ne oldu? İşsizlik mi azaldı? Elin parası ile işsizliği önleyemezsin.”⁶⁷

Bu dönemde Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri, Suriye meselesi ve buna bağlı olarak Türkiye'ye göçeden Suriyelilere yönelik olarak izlenen politikalar da liderler arasında tartışma konusuydu. CHP ve Kılıçdaroğlu'nun hükümetin Ortadoğu politikasına yönelttiği en temel eleştiri; bu politikaların iktidar-muhalefet uzlaşmasına, parlamento desteğine dayanmadan, tek yönlü, maceraperest, yayılmacı bir perspektifte uygulanması, HDP de AK Parti ve Erdoğan'a dış politika bağlamında benzer eleştiriler yöneltmiştir.⁶⁸ Dış politikaya ilişkin tartışma konularında kuruluşundan itibaren İYİ Parti ve genel başkanı Meral Akşener'den, HDP eş başkanlarından da benzer eleştiriler geliyordu. Akşener de AK Parti'nin Suriye politikasını çeşitli konuşmalarında eleştirirken, sorunu kendilerinin çözeceği iddiasındaydı: “Biz Suriye ile sorunlarımızı düzeltereğiz. Suriyeli kardeşlerimizi ülkelere geri göndereceğiz. Arkadaşımız Emevi camminde namaz kılamadı ama ben söz veriyorum 2019'un ramazan ayında mültecilerimizin gittiği Suriye'de onlarla birlikte iftar yapacağız inşallah.”⁶⁹ Erdoğan AK Parti'ye yöneltilen Suriyelilerle ilgili eleştiriler karşısında, ülke olarak temel politikalarının bölgede barışın tesis edilmesinin ardından Türkiye'deki mültecilerin Suriye'de güvenli bölgelere yerleştirileceğini, bu konuda ülke olarak gerekli düzenlemeleri yapacaklarını farklı konuşmalarında ifade etmiştir.

3. Sosyo-Ekonomik Dinamikler Bağlamında Siyasi Gündem

2015-2018 yılları arasında Türkiye'nin siyasi gündemi büyük ölçüde 2015 öncesinden devralınan sosyo-ekonomik ve politik dinamikler tarafından şekillenmiştir diyebiliriz. AK Parti'nin izlediği ekonomi politikaları Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında önemli değişim ve dönüşümlere yol açarken, bu değişim ve dönüşümün temel siyasal parametreleri

66 <http://www.aydinyerel.com/2018/06/07/erdogandan-ekonomiye-cok-buyuk-ovgu/>, 7 Haziran 2018.

67 aydinlik.com.tr, 9 Ocak 2018.

68 Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://gazetekarınca.com/2018/01/kilicdaroglundan-hukumete-suriye-elestirisi-esad-icin-carpisiyorsunuz/>, 16 Ocak 2018.

69 Haber için bkz. <https://www.haberturk.com/meral-aksener-den-suriyeli-multecilerle-iligili-flas-aciklama-1999039>, 4 Haziran 2018.

de etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. İdeolojisini “Muhafazakâr demokrasi”⁷⁰ olarak tanımlayan AK Parti, 2002-2010 yılları arasında kendisinden önce siyaset alanında merkez sağ ve merkez sol partilerin yaşadığı temsil ve meşruiyet krizleri ile 2001 ekonomik krizi nedeniyle, seçmenler nezdinde yeni bir siyaseti aygıt olarak görülmüş, bu aygıtı seçmen her seçimde tek başına iktidara taşımıştır. AK Parti'nin seçmenlerle kurduğu organik ilişki, ‘mabul vatandaşın iflası, siyasetin dönüşü’⁷¹ şeklinde ifade ediliyordu. 2002 seçiminde AK Parti “...iktidara gelmeye yetecek büyüklükte bir sosyo-ekonomik koalisyonun desteğini arkasına almayı başardı. Anadolu sermayesi, düzensiz çalışan yoksul gecekondulu sakinleri, gelir düzeyi düşen kırsal kesim başta olmak üzere pek çok nüfus katmanı, kendisini bazen ekonomik bazen ise dindarlık, muhafazakarlık, dışlanmışlık kodlarıyla ifade ederek AK Parti'ye destek verdi.”⁷² AK Parti, tabanına, “büyük sermaye kesimi ve dış ticaret, bankacılık, turizm gibi dış dünyayla görece entegre sektörler, Avrupa Birliği sürecinin ve küresel genişlemenin getirdiği avantajlardan yararlanmanın da verdiği memnuniyetle, AK Parti iktidarının arka planındaki sosyo-ekonomik koalisyona dahil oldular.”⁷³ AK Parti ilk iktidar döneminde, bankacılık-finans merkezli ekonomik krizden çıkış için 2001-2008 arasında IMF programı uygulanmıştır. Sonuçta, kısa sürede ekonomik istikrar sağlanmış, temel makro-ekonomik göstergelerde bir iyileşme gözlenmiş, ülke ekonomisine artan güvene bağlı olarak ülkeye yabancı sermaye girişimi arttığı gibi, yatırım olanakları genişlemiş, uygulanan sosyal politikalarla birlikte⁷⁴, partiyi destekleyen dar ve sabit gelirli kesimlerin ekonomik koşullarında belirgin iyileşmeler gerçekleşmiştir. Özellikle hizmet, turizm, konut ve ticaret sektörlerinde yaşanan gelişme, 2000'lerin başından itibaren, ANAP Döneminde belirginleşen köyden kente göç olgusuna ve sosyo-ekonomik hareketliliğe⁷⁵ hız kazandırmıştır. Ekonomik sektörlerdeki gelişme ile göç ve sosyal hareketlilik olguları, altyapı, ulaşım, telekomünikasyon ve bilişim alanında atılan adımlarla, bir yandan Anadolu kentlerinin görünümünü değiştirirken, diğer yandan daha 90'larda global kentlere dönüşmeye başlayan İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlere yönelen göçle birlikte bu kentlerin çehresi, kent içindeki sosyal, ekonomik ilişkiler değişip, dönüşmeye başlamıştır. Büyük sermaye kesimi ve dış ticaret, bankacılık, turizm gibi dış dünyaya görece entegre sektörler, Avrupa Birliği sürecinin ve likidite bolluğuna bağlı küresel genişlemenin avantajlarından yararlanmışlar⁷⁶, bu avantajlar doğaldır ki tabana

70 AK Parti'nin ideolojik kimliğini değerlendiren bir yazı için bkz. Ergun Özbudun, William Hale; *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010, s. 57-72.

71 Hatem Ete, Yunus Akbaba, Galip Dalay, Sami Orçun Ersay, Doğan Eşkinat; *2013'te Siyaset*, S: 81, Şubat 2014, SETA Yayını, s.18.

72 Ali Tekin; “AKP İktidarı ve yeni alternatifleri: Koalisyonel arka planda kaymalar”, *Independent Turkish*, <https://www.independentturkish.com/node/49976/türkiyeden-sesler/akp-iktidari-ve-yeni-alternatifleri-koalisyonel-arka-planda-kaymalar>, 11 Temmuz 2019. AK Parti tabanını partiye katılmaya yönelen salkiler için bkz. Sevinç Doğan; *Mahalledeki AKP Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 155-256

73 Tekin, a.g.m.

74 Erdal Tanas Karagöl, “Ak Parti Dönemi Ekonomi Politigi”, *AK Parti'nin 15 Yılı*. Der.Nebi Miş, Ali Aslan, İstanbul: SETA Kitapları 30, 2018, s. 435.

75 Tahire Erman; “Kentleşme ve Kentlilik”, *Dünden Bugüne Türkiye Tarih, Politika Toplum ve Kültür*. der. Metin Heper, Sabri Sayarı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 2016, s. 387.

76 Tekin, a.g.m.

da yansımış, AK Parti'yi destekleyen dar gelirli kesimlerin hayat standartlarında iyileşme sağlamıştır. Bu anlamda AK Parti kimi iktisatçılara göre neoliberalizm ile popülizm arasında zor ancak başarılı bir birlik⁷⁷ tesis etmeyi başarsa da, olgunun arka planındaki politik ve sosyolojik dinamikleri gözardı edemeyiz.

IMF ile ortak program 2008 Mayıs'ında sona erdikten sonra, Türkiye kendi programını uygulamaya başladığı sırada oluşan 2008 küresel krizinin etkilerini Türkiye 2009'da yaşamış, krizden IMF desteği olmadan çıkmayı başarmıştır.⁷⁸ IMF ortak programının ardından Türkiye ikiye ayırarak değerlendirilebilecek ekonomi politikaları uyguladı. 2008-2013 arasında küresel krizin etkisiyle önce bozulan, sonra küresel piyasaya çıkan bol likidite sayesinde toparlanan bir ekonomik seyir gözlenirken, aynı dönemde Avrupa Birliği ile yürütülen tam üyelik süreci aksamaya başlamıştır. 2013 sonrası ise uygulanan büyüme yanlısı, vergi indirimleri ve teşviklerin etkisiyle enflasyon hızlanmıştır.⁷⁹ Bu noktada ilgili dönemdeki bazı ekonomik göstergelere bakıldığında, ekonominin gidişatı hakkında bilgi sahibi olunabilir. 2001'de - % 6,0 olan büyüme oranı, AK Parti iktidara geldiğinde % 6,4, 2005'te % 9,0, 2011'de % 11,1, 2015'te % 6,1, 2016'da % 3,2, 2017'de % 7,5, 2018'de % 2,8'dir.⁸⁰ 2018 yılında işsizlik oranı % 13,5, genç nüfusta işsizlik oranı 24,5, geniş işsizlik oranı % 19,3'tür.⁸¹ Enflasyon oranları ise TÜFE'ye göre 2010'da % 6,4, 2015'de 8,8, 2016'da 8,5, 2017'de 11,9, 2018'de 20,3'tür.⁸² Nüfus 2000'den 2018'e belirgin biçimde artış göstermiştir. 2000'de 67.804.000 olan nüfus 2010'da 80.810.000'e, 2018'de ise 82.003.000'e yükseldi.⁸³ Günümüzde Türkiye nüfusunun yaklaşık üçte biri İstanbul, Ankara, İzmir gibi 3 büyük kentte yaşarken, kırsal nüfusta çok belirgin gerileme olmuştur. 2017 itibarıyla nüfusun % 92,3'ü il ve ilçe merkezlerinde yaşarken, ancak % 7,7'si köylerde dir. Kentsel nüfus 2012'de % 77,3 düzeyindeydi.⁸⁴ Kimi iktisatçılar Türkiye'nin son yıllarda izlediği ekonomi politikalarını hatalı veya eksik olarak değerlendirmek yerine, maliye ve para politikalarının farklı amaçlara yöneldiği tutarsız politikalar olarak tanımlarken (para politikasının enflasyonu denetlemek amacıyla faizin yüksek tutulması karşısında, maliye politikasının vergi indirimleri, harcama artışları, dolayısıyla bütçe açıklarıyla büyümeyi destekleyici gevşek politikalar olması gibi)⁸⁵, kimi iktisatçılar ise 2000'lerin sonunda altyapı ve inşaat sektörleri gibi üretken olmayan

77 Barış Alp Özden, "Refah Rejiminin ve Siyasetinin Dönüşümü: Neoliberalizm ile Popülizmin Başarılı Bir Şekilde Örtüşmesi", *Yeni Türkiye'ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası*. der. İsmet Akça, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 219-241.

78 Mahfi Eğilmez, *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020, s. 235.

79 a.g.e., s.236.

80 TÜİK, *GSYH Hesapları* (Zincirlenmiş Hacim Endeksine Göre Hesaplama), aktaran, a.g.e., s. 111.

81 TÜİK, *İşgücü İstatistikleri*, 2018'den aktaran, a.g.e., s.40.

82 TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2023*, TÜİK, TÜFE ve ÜFE Haber Bültenleri, IMF, WEO Database, April, 2019'dan aktaran a.g.e., s. 246.

83 a.g.e., s.34.

84 <https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/turkiye-nufusunun-yuzde-kaci-koyde-yasiyor-iste-cevabi>. Türkiye'nin kentleşme deneyimi ve dönemlendirmesi için bkz. H.Tarık Şengül; "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlendirmesi", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru, İstanbul: Phoenix Yayını, 2012, s. 353-398.

85 Eğilmez, a.g.e., s. 237.

yatırımlara, katma değer ekonomisine değil, rant temelli yüksek sektör ve mega projelere, ekonomi politiğin bir rant dağıtım mekanizması haline dönüşmesiyle ilişkilendirmektedir. 2010'ların ilk yarısında küresel likiditenin azalma eğilimine girmesi, dış politika tercihleri ve demokratikleşme alanındaki sorunlar nedeniyle yabancı yatırımcının uzak durmasını da buna eklemektedirler. Sonuçta, ekonomi politikalarının verimsiz, kısa vadeli başarılarla ve seçimlere odaklanması, önemli ölçüde rant dağıtım mekanizmaları tarafından yönlendirilen yapısı⁸⁶, 2018'in ikinci yarısına gelindiğinde ekonomi yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Özelleştirme uygulamalarına bakıldığında, 1986-2003 yılları arasında toplam 7,8 milyar dolarlık özelleştirme yapılırken, 2004-2018 yılları arasında bu miktar 60,1 milyar dolara yükselmiştir.⁸⁷

Türkiye siyasi gündemi salt sosyo-ekonomik dinamikler aracılığıyla belirlenmese de bu dinamiklerin önemli ölçüde gündemi tayin edici unsurlar olduğunu, politik dinamiklerle bir arada etkiyi arttırdığını ifade etmek gerekir. Bu politik dinamikler arasında, öncelikli olarak AK Parti'nin muhafazakâr bir kültürel damardan beslenen bir parti olarak iktidara gelişi, iktidarın ilk döneminde karşı karşıya kaldığı bürokratik, askerî vesayet uygulamaları (Partinin kapatılma girişimleri, 27 Nisan e-muhtırası gibi), toplumsal muhalefet ve kitlesel eylemlerle partiyi iktidardan uzaklaştırma girişimi (Gezi Parkı Olayları) ve en önemlisi 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişimidir. Bu dinamikler AK Parti iktidarının süreç içinde kendisine yönelik tehditleri bertaraf etme çabasına girmesine, bu amaçla içeride güvenlikçi politikalara yönelmesine neden olmuştur. Güvenlikçi politikalar AK Parti'nin kimi otoriter uygulamalarıyla da birleşince, iktidar-muhalefet arasındaki gerginlik ve kutuplaşma siyasi gündemden düşmemiştir. Özellikle 2010 Anayasa değişikliği sonrası artan askerî ve sivil bürokrasideki FETÖcü yapılanmanın sadece AK Parti iktidarını değil, Türkiye'nin ulusal güvenlik, birlik, bütünlüğünü tehdit ettiği 15 Temmuz Darbe Girişimiyle netleşmiştir. Darbe girişimi, ardından OHAL ve KHK'lar siyasi gündemde önemli yer tutan, temeli politik dinamiklerdi. Bunun yanı sıra, PKK'nın ülke güvenliğini tehdit eden terör eylemleri, bununla mücadele yönteminde demokrasi-güvenlik ikilemi, iktidar-muhalefet arasındaki bakış açısı farklılığı da siyasi gündemden düşmemiştir.

Türkiye'nin yeni bir Anayasaya gereksinimi konusunda iktidar ve muhalefet uzlaşmakla birlikte, 2017 Anayasa değişikliğinin Anayasa'ya özgürlükçü bir nitelik kazandırmaktan ziyade, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi şeklinde yeni bir hükümet sisteminin inşasıyla sonuçlanması, muhalefet tarafında bu sistemin otoriterleşmeye yol açtığı, yasamayı etkisizleştirerek, yürütmenin güdümüne soktağı şeklindeki tartışmaları siyasi gündeme taşımıştır. 26.Dönemde de süren iktidara yakın bürokrat atamaları muhalefet tarafından siyasi gündemde öne çıkarılırken, merkezi yönetimin yerel yönetimlerle mali ilişkisinde iktidar belediyelerinin kayırıldığı şeklindeki tartışmaları da siyasi gündeme eklemek gerekir. Yine, eğitimin laik, sosyal devlete içkin özünün yok edildiği, sağlık hizmetlerinin tamamen

86 Tekin, *a.g.m.*

87 Eğilmez, *a.g.e.*, s. 166.

piyasalaştırıldığı tartışmaları da 2015-2018 yılları arasında gündemde geniş yer tutmuştur. Kamudan özel kesime ihaleler yoluyla yapılan kaynak transferleri, üretken ve verimli kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, bu süreçte yaşanan işçi çıkarmaları, özelleştirilen tesislerin değerlerinin altında satılması gibi tartışma konuları 2015 sonrası siyasi gündemdeki yerini korumuştur. Siyasi gündemde bu dönemde geniş yer tutan bir diğer konu; Türkiye'nin başta Irak ve Suriye olmak üzere komşularıyla olan ilişkileri, bu bağlamda Suriye'den ülkemize gelen sayıları 5 milyona yaklaşan Suriyeli mültecilerin durumuyla ilgiliydi. Başta basın özgürlüğü olmak üzere, düşünce, ifade özgürlüğü alanında iktidarın ülkeyi otoriterleştirmesine ilişkin tartışmalar siyasi gündemin ilgili dönemde en fazla öne çıkan tartışmalı sorun boyutlarından biriydi. Sözü ettiğimiz bu politik temelli siyasi gündemdeki tartışma konuları iktidar ve muhalefetin özgürlükler, demokrasi, çoğulculuk, ulusal birlik, bütünlük anlayışlarındaki pratik, felsefi farklılıktan, içselleştirdikleri ideoloji, benimsedikleri siyasal değer farklılıklarından kaynaklanmaktaydı. Bu farklılık sosyo-ekonomik yapıdaki dinamiklere bağlı olarak yaşanan değişim ve politik-kültürel ayrışma ile kutuplaşma siyasi haritaya 1 Kasım'da yansımış⁸⁸, 24 Haziran seçiminde de tekerrür etmiştir.

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. SİYASAL SİSTEM VE MECLİSİN ROLÜ

26. Dönem Parlamentosu, Türkiye siyasal hayatında parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş anlamında sistem değişikliğini deneyimleyen ilk ve tek örneğimizdir. Hükümet sisteminde yaşanan değişim, yürütmenin yetki ve konumu, yasama-yürütme ilişkileri 24 Haziran seçimleri sonrasında işlemeye başlasa da, siyasal sistemde etkilerini Anayasa değişikliğiyle birlikte göstermeye başlamıştır. 1982 Anayasası'nın kurgulamış olduğu güçlü yetkilerle donatılmış Cumhurbaşkanlığı Kurumuna dayalı zayıflatılmış parlamenter sistem⁸⁹, 16 Nisan Anayasa Değişikliği referandumu sonrası yerini Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine bırakmıştır. 10 Ağustos 2014'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde halktan aldığı %51,8'lik destekle siyasal hayatımızda halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı ünvanını elde eden Erdoğan, görev süresi içinde Anayasa'nın kendisine tanıdığı güçlü yetkileri kullanmıştır.

Sistemin kurumsal anlamda işleyişi 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından. Dolayısıyla, bu dönem parlamentosunun temel özelliklerinden biri; parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişe tanık olunan bir dönem olmasıdır. 1982 Anayasası'nda TBMM'nin görev ve yetkilerini düzenleyen maddeler (md.87-92), ilk bakışta yapının tipik parlamenter sistemlerdeki parlamentolarla örtüştüğünü göstermekle birlikte, cumhurbaşkanına tanınan yasama, yürütme, yargı alanına ilişkin görev ve yetkilerle

88 Oğuz Işık; "Üç farklı düzeyde Türkiye'de benzeşme, ayrışma dinamikleri", *Birikim*, S. 340, Ağustos 2017, s. 8-25. Ayrıca bkz. Yüksel Taşkın; "AKP iktidarı ve muhafazakâr düşünsel kısırlaştırma", *Birikim*, S: 283, Kasım 2012, s. 29.

89 Tanju Tosun, Gülgün Erdoğan Tosun; *Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı. Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1999, s. 8-14.

(md.104) işleyiş tipik bir parlamenter sistemin ötesindeydi. Her ne kadar hükümet parlamentonun içinden çıksa, kamu bürokrasisinin işleyişi, ekonomi politikalarının belirlenmesinde temel görev ve siyasi sorumluluk hükümetin Anayasal yetkisinde olsa dahi (md.112) uygulamada özellikle Erdoğan'ın halk tarafından seçilmesi, sahip olduğu karizmatik liderlik, sistemin tipik bir yarı-başkanlık sistemi olarak işlemesine yol açmıştı.

TBMM'nin görev ve yetkilerine ilişkin 87.maddede "Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri...Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek, Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek, bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek..." şeklinde iken, değişiklikle hükümeti denetleme, KHK çıkarma yetkisi verme yetkisi hükümet parlamento içinden çıkmayacağı için kalkmıştır. TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yollarını düzenleyen 98. maddesinde sistem değişikliğini yansıtan önemli bir değişiklik olmuştur. Eski düzenlemeye göre, "Türkiye Büyük Millet Meclisi soru, Meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve Meclis soruşturması yollarıyla denetleme yetkisini kullanır..." iken, değişiklikle Meclisin yürütmeyi denetleme araçlarından gensoru ve güven oylaması yeni sistemin doğası gereği kaldırılmış, Meclis soruşturması, cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanların cezai sorumluluğuyla sınırlı bir denetim aracı olarak yeniden düzenlenmiştir. Düzenlemeyle sözlü soruyu kaldırılırken, Milletvekillere, cumhurbaşkanı yardımcılara ve bakanlara yalnızca yazılı soru sorma imkânı tanınmıştır. Yine, yeni düzenlemeye göre, cumhurbaşkanına verilen bir başka önemli yetki bütçe ve kesin hesap kanunlarına ilişkindir. Teklif, Bütçe Kanun teklifi ile kesinhesap kanun teklifini TBMM'ye sunma yetkisini cumhurbaşkanına vermiştir. Bütçe Kanunu'nun süresinde yürürlüğe konulamaması durumunda geçici Bütçe Kanunu çıkarılması, geçici Bütçe Kanunu'nun da çıkarılmaması durumunda, yeni Bütçe Kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesinin yeniden değerlendirilmesine göre artırılarak uygulanacak olması da dikkate değer bir düzenlemedir. Ayrıca, yeni düzenlemeyle hem TBMM'ye hem de cumhurbaşkanına beş yıllık görev süresi tamamlanmadan seçimlerin yenilenmesine karar verme yetkisi tanınmıştır. Her iki durumda da TBMM ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birlikte yapılması sözkonusudur. Düzenleme, cumhurbaşkanının seçimleri yenileme yetkisini kullanmasını hiçbir koşula bağlamamışken, TBMM'nin bu yetkiyi ancak üye tamsayısının beşte üçünün kararıyla kullanabilmesini hükme bağlamıştır.

B. MECLİS ARİTMETİĞİ

26. Dönemde Meclis aritmetiğinde, partilerden istifalar, parti değiştirmeler, milletvekilliğinin yasal nedenlere dayalı olarak düşmesi ve ölüm gibi nedenlerle değişimler yaşanmıştır. 1 Kasım seçimlerinde AK Parti 317, CHP 134, MHP 40, HDP 59 milletvekilliği elde ederken, parlamento dönemi içinde AK Parti milletvekili sayısı 316'ya, CHP 131'e, Halkların Demokratik Partisi 47'ye, Milliyetçi Hareket Partisi 35'e düşmüştür. Buna karşılık, ilgili dönemde Diğer partilerin milletvekili dağılımı, İYİ Parti 6, Saadet Partisi 1, Bağımsız 1 ve 13 milletvekilliği de boş kalmıştır. 1 Kasım'da Meclise giren 11 HDP milletvekilinin üyelikleri

düşürülmüştür: Bu milletvekillerinden HDP Ağrı Milletvekili Leyla Zana'nın 11 Ocak 2018 tarihinde Meclis oturum devamsızlığı nedeniyle milletvekilliği düşürülürken, diğerlerinin kesinleşmiş hapis cezası nedeniyle milletvekilliği düşürülmüştür. Diğer yandan, CHP Ankara Milletvekili Aylin Nazlıaka partiden ihraç edilmesi nedeniyle, parlamentoda ihraç kararından sonra bağımsız milletvekili olarak görev yapmıştır. MHP Balıkesir Milletvekili İsmail Ok, Bursa Milletvekili Kadri Koçdemir, Gaziantep Milletvekili Ümit Özdağ, Isparta Milletvekili Nuri Okutan, Kayseri Milletvekili Yusuf Halaçoğlu, CHP İzmir Milletvekili Aytun Çıray İYİ Parti'ye katılmışlar; CHP İstanbul Milletvekili Şafak Pavay milletvekilliğinden istifa etmiştir. Diyarbakır HDP Milletvekili Altan Tan ise Saadet Partisi'ne katılmıştır. AK Parti Gaziantep Milletvekili Abdülkadir Yüksel 25 Eylül 2017'de vefat etmiştir.⁹⁰ 22 Nisan tarihinde ise CHP'den 15 milletvekili istifa edip, TBMM'de grup kurabilmeleri için İYİ Parti'ye katılmışlardır. Bu isimler; Afyonkarahisar Milletvekili Burcu Köksal, Amasya Milletvekili Mustafa Tuncer, Ankara Milletvekili Nihat Yeşil, Aydın Milletvekili Hüseyin Yıldız, Balıkesir Milletvekili Ahmet Akın, Burdur Milletvekili Mehmet Göker, Bursa Milletvekili Nurhayat Altaca Kayışoğlu, Bursa Milletvekili Erkan Aydın, Çorum Milletvekili Tufan Köse, Edirne Milletvekili Okan Gaytancıoğlu, İzmir Milletvekili Tacettin Bayır, Kayseri Milletvekili Çetin Artık, Kocaeli Milletvekili Fatma Kaplan Hürriyet, Niğde Milletvekili Ömer Fethi Gürer ve Zonguldak Milletvekili Ünar Demirtaş'tır. Bu milletvekilleri 10 Mayıs 2018'de CHP'ye geri dönmüşlerdir.

C. MECLİS FAALİYETLERİ

1. Yasama Faaliyeti

Bu kısımda 26.Dönem TBMM'nin 1. ve 2. Yasama Yılı faaliyetleri istatistiki bilgilerin yer aldığı tablolar, 2018 Yasama Yılı faaliyeti ise Meclisin 24 Haziran Seçimi öncesi son oturumuna kadar yazılı bilgi şeklinde sunulmaktadır.

Tablo 4: 26.Dönem 1.Yasama Yılı İstatistikleri (17 Kasım 2015-30 Eylül 2016)

Kanun Önerileri	Kanun Tasarıları	Kanun Teklifleri
Gelen	483	1362
Kanunlaşan	88	25
Geri Alınan	4	5
Komisyonlarca Raporlanan	409	31
Komisyonlarda Bulunan	70	1326
Genel Kurulda Bulunan	321	6
Kanunlar		
Uluslararası Anlaşmalara İlişkin Kanunlar		66
Kabul Edilen Diğer Kanunlar		27
Cumhurbaşkanınca İade Edilen Kanunlar		-
Dilekçeler		

90 https://tr.wikipedia.org/wiki/TBMM_26._dönem_milletvekilleri_listesi, (28.12.2019).

Komisyon	Gelen Dilekçe	Sonuçlanan
Dilekçe	3596	3399
İHİK	2809	2568
KEFEK	11	11
Yasama Dokunulmazlığı Tezkereleri		
Gelen		363
25.Yasama Döneminden Devreden		319
İstem Üzerine Başbakanlığa İade Edilen		-
Üyeliğin Sona Ermesi Nedeniyle Başbakanlığa İade		-
6718 Sayılı Kanuna İstinaden Dokunulmazlığı Kaldırılarak Başbakanlığa İade Edilen		682
TBMM Karma Komisyonunda Bulunan		-
Genel Kurul		-

Kaynak: *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2016, s. 181.

Tablo 5: 26.Dönem 2.Yasama Yılı İstatistikleri (01.10.2016-30.09.2017)

Kanun Önerisi İstatistiği	Kanun Tasarıları	Kanun Teklifleri
Gelen	92	454
Kanunlaşan	281	11
Geri Alınan	-	3
Komisyonlarca Raporlanan	19	-
Komisyonlarda Bulunan*	122	1766
Genel Kurulda Bulunan*	79	2
*01/11/2015-30/09/2017 itibariyle bulunan		
Kanun İstatistiği		
Uluslararası Anlaşmalara İlişkin Kanunlar		267
Kabul Edilen Diğer Kanunlar		23
Cumhurbaşkanınca İade Edilen Kanunlar		-
Dilekçe İstatistiği		
Komisyon	Gelen Dilekçe	Sonuçlanan
Dilekçe	4950	6026
İHİK	6137	5998
KEFEK	41	35
Yasama Dokunulmazlığı Tezkereleri İstatistiği		
Gelen		264
İstem Üzerine Başbakanlığa İade Edilen		-
Üyeliğin Sona Ermesi Nedeniyle Başbakanlığa İade		8
TBMM Karma Komisyonunda Bulunan		256
Genel Kurul		-

Kaynak: *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*, S:2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2017, s. 223 (01/10/2016-30/09/2017 tarihleri arasındaki yasama istatistikleri)

26.Dönem 2018 Yılı Yasama İstatistikleri (01.01.2018-24.06.2018)

İlgili yasama yılı içinde TBMM Başkanlığı'na 65 kanun tasarısı gelirken, bunların 47'si kanunlaşmış, Ayrıca, Başkanlığa 360 kanun teklifi gelmiş, bunlardan 7'si kanunlaşırken, 8 kanun teklifi ise Genel Kurul gündemine girmiştir.⁹¹ Diğer yandan, 1 Ocak 2018'den 24 Haziran 2018 tarihine kadar 3 KHK Başkanlığa gelmiş ve doğrudan Genel Kurulun gündemine girmiştir. 24 Haziran 2018 itibarıyla 26 KHK kanunlaşmıştır.⁹²

TBMM web sitesinin yasama kısmındaki kayıtları veri olarak yaptığımız incelemeye göre, 26.Dönem Parlamentosunun yasama faaliyetleri arasında çeşitli ülkeler arasındaki iş birliği kurulmasına ilişkin kanunlar ağırlıktadır. Çok sayıdaki ülkeyle iş birliğinin kabul edilmesine ilişkin kanunlar bu dönemde parlamentoda kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, Anayasa ve yasanın öngördüğü dönem içinde periyodik olarak merkezi yönetim bütçe, kesin hesap bütçe kanunlarının kabul edilmesi, ekonomik, sosyal ve siyasi konularla ilgili kanunların parlamentoda bu dönemde yasalaştığı göze çarpmaktadır. Bu döneme damgasını vuran ve Meclisin yasa yapma faaliyetleri içinde öne çıkan kanunlar arasında özellikle 2 Şubat 2018'de aynı gün 23 OHAL KHK'sinin ayrı kanunlarla (Kanun No: 7070-7092) kabul edilmesidir.⁹³ 26.Dönemde parlamentonun aynı günde kanunlaştırdığı KHK'lar ve sayıları dikkate alındığında, aynı dönemi domine eden yasama faaliyetleri arasında KHK'larla ilgili düzenlemelerin de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

26.Dönemde yasama faaliyetlerinin hangi konularda yoğunlaştığına bakarsak, bu konuda öncelikle Genel Kurul/Komisyonların toplantı sayısı/sürelerinden hareket etmek gerekir. 26.Dönem 1.Yasama Yılında sayı olarak en fazla toplantı, İHİK (41), Plan ve Bütçe (41) ve KEFEK'te (38) yapılmıştır. Süre olarak ise en uzun toplantılar Plan ve Bütçe (414 saat, 27 dakika), Adalet (71 saat, 49 dakika) ve KİT'te (67 saat, 50 dakika) gerçekleşmiştir. Aynı dönemin 2.Yasama Yılında ise sayı olarak en fazla toplantının 19'u Başkanlık Divanı toplantısı olmak üzere Dilekçe Komisyonunda (31), ardından Plan ve Bütçe (27) ile KİT'te (27) gerçekleştiği görülüyor. Süre olarak bakıldığında, 249 saat, 43 dakika, Anayasa Komisyonunda 179 saat 35 dakika ve FETÖ (142 saat, 22 dakika) Komisyonunda olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴

91 "01.01.2018-31.12.2018 tarihleri arasında bazı kanun tasarısı ve teklifleri birleştirilmek suretiyle 92 kanun kabul edilmiştir. Bunların ilki 31.01.2018 tarihli ve 7068 sayılı *Genel Kolluk Disiplin Hükümleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararname'nin Kabul Edilmesine Dair Kanun* iken, sonuncusu 27.12.2018 tarihli ve 7159 sayılı *Karayolları Trafik Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*'dur. 01.01.2018-31.12.2018 tarihleri arasında 31 TBMM kararı alınmıştır. Bunların ilki ise 11.01.2018 tarihli ve 1176 sayılı *Ağrı Milletvekili Leyla ZANA'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliğinin Düşmesine Dair Karar* iken, sonuncusu 25.12.2018 tarihli ve 1206 sayılı *Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının NATO'nun Afganistan'da İcra Etmekte Olduğu Kararlı Destek Misyonu ve Devamı Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi, Aynı Amaçlara Yönelik Olmak Üzere Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Anılan Misyon'a Katılmak Amacıyla Ülkemiz Üzerinden Afganistan'a İntikali ile Geri İntikali Kapsamında Türkiye'de Bulunması ve Bunlara İmkân Sağlayacak Düzenlemelerin Cumhurbaşkanı Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, 06.01.2015 tarihli ve 1079 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı ile Verilen ve 03.01.2017 tarihli ve 1133 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı ile Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 06.01.2019 Tarihinden İtibaren İki Yıl Uzatılmasına Dair Karar*'dır. *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2019, s. 155-156.

92 a.g.e., s. 155-156.

93 7070-7092 sayılı kanunlar için bkz. tbmm.gov.tr

94 *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2016, s. 181. *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*. S: 2, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2017, s. 224

2. Sosyo-Politik Gündem ve Genel Kurul Tartışmaları*

26.Dönem TBMM'si ilk oturumdan son oturuma kadar yoğun bir gündeme sahipti. Bu dönemde Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve politik gündeminde öne çıkan konuların parlamento gündemiyle örtüştüğü görülmektedir. Gündemde öne çıkan ve parlamentoda tartışma öznesi olan konuların başlıcaları ve milletvekiilerin konulara yaklaşımı şu şekildedir:

Terör Sorunu ve Terörle Mücadele: HDP dışındaki partiler soruna terörle mücadelenin önemi bağlamında yaklaşırlarken, muhalefet partilerinden CHP sorunun insan hakları ihlaline yol açmadan çözülmesi taraftarı olup, AK Parti ve MHP ise yöntemden ziyade mutlak çözüme odaklanmışlardır. HDP temsilcileri konuyla ilgili tüm konuşmalarında meseleye insan hakları ve demokratikleşme ekseninden yaklaşırsa da, terör örgütüyle arasına mesafe koyma konusunda net değildiler. Manisa Milletvekili Erkan Akçay, 29 Aralık 2015'teki 21.Birleşimde üniversitelerin PKK'nın üssü hâline getirildiğine ve öğrencilerin eğitim öğretim hakkını kullanmalarının ve can güvenliklerini temin etmenin hükümetin sorumluluğunda olduğunu ifade etmiştir. Diyarbakır Milletvekili İdris Baluken, Diyarbakır'ın Çınar ilçesindeki saldırıda hayatını kaybedenlere Allah'tan rahmet, yaralılara acil şifa dilediğine ve güvenlikçi savaş politikaları yerine barışı önceleyen çözüm ve müzakere politikalarına geri dönülmesi çağrısını yinelerken, Amasya Milletvekili Mehmet Naci Bostancı 14 Ocak 2016'daki 28.Birleşimde Diyarbakır'ın Çınar ilçesindeki saldırıyı kınadığına, bu tür terörist girişimlerinin amacının barış değil, kan ve şiddet üzerinden insanları birbirine düşman kılmak olduğuna ilişkin açıklamada bulunmuştur. İstanbul Milletvekili Engin Altay da 20 Ocak 2016'daki 30.Birleşimde terörle mücadele sürecinin hukuk çerçevesinde olması gerektiğini Genel Kurulda ifade etmiştir.

Ekonomik Meseleler: Muhalefet partileri parlamentoda hükümetin uyguladığı ekonomi politikaları ve sonuçlarının özellikle dar ve sabit gelirlileri mağdur ettiği, başta tarım sektörü olmak üzere tüm sektörlerin aleyhine sonuç verdiğini, işçi, emekli, memurların ekonomi politikalarından mağdur olduklarını dillendirmişlerdir. İktidar temsilcileri ise Türkiye'nin AK Parti iktidarıyla büyük sıçramaya yaptığı, gelişmiş ülkeler arasına dahil olduğunu, kendi dönemlerinde büyüyen, kalkınan, altyapısı güçlenen ülkede bireylerin gelirlerinde geçmiş dönemlere kıyasla ciddi iyileşmeler olduğu ifade ediliyordu. Edirne Milletvekili Okan Gaytancıoğlu 13 Ocak 2016'daki 27.Birleşimde, gübre ile yeme yapılan zamlara ve SGK ile BAĞ-KUR primlerinde yapılan artışlara dikkat çekerken, Manisa Milletvekili Mazlum Nurlu da, 14 Ocak 2016 tarihli 28.Birleşimde BAĞ-KUR primlerindeki artış nedeniyle esnaf ve çiftçiye prim desteği verilmesi gerektiğinin altını çiziyordu Meclis gündeminde 2017 yılında emeklilikte yaşa takılanlar sorunu da 2017'de zaman zaman yer almış, muhalefet milletvekilleri bu konuya ilişkin düşüncelerini açıklamışlardır. Örneğin; İstanbul Milletvekili Didem Engin 18 Ekim 2017'deki 10.Birleşimde emeklilikte yaşa takılanların sesini Meclis çatısı altında bir kez daha duyurmak istediğini dile getirmiştir. Samsun Milletvekili Orhan Kırçalı ise, 6 Aralık 2017 tarih ve 33.Birleşimde Türkiye her alanda büyük bir atılım gerçekleştirirken

* TBMM Genel Kurulunda iktidar ve muhalefet milletvekillerinin yaptıkları konuşmalar, tutanaklardan alıntılanmıştır. tbmm.gov.tr

uluslararası şer odakları ve bunların Türkiye'deki uzantılarının bu gelişimi durdurmak için her yolu mübah gördükleri şeklindeki konuşmasıyla bu yaklaşım örnek verilebilecek bir konuşma yapmıştır.

Demokratik ve özgürlükçü Anayasa tartışmaları 2016'nın ilk aylarından itibaren Genel Kurulda farklı partilere mensup milletvekilleri, Türkiye'nin yeni bir Anayasa'ya ihtiyacı olduğunu dillendiriyorlardı. Denizli Milletvekili Cahit Özkan 28 Ocak 2016'daki 34.Birleşimde sivil, çoğulcu, özgürlükçü, katılımcı ve demokratik bir Anayasa'nın hayata geçirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Karabük Milletvekili Burhanettin Uysal ise, 14 Ocak 2017'deki 58.Birleşimde AK Parti olarak amaçlarının cumhuriyeti güçlendirecek, gelecek kuşaklara müreffeh bir Türkiye bırakacak yeni bir Anayasa'yı hayata geçirmek olduğuna ve bazı kesimlerin bu Anayasa değişikliğini asılsız bir şekilde eleştirdiklerini, Genel Kurulda yaptığı konuşmada ifade ediyordu.

Kamudan özel kesime yapılan kaynak transferleri

AK Parti Döneminde kamudan özel kesime yapılan kaynak transferleri parlamento gündeminde iktidarla muhalefet arasındaki önemli tartışmalardan biridir. Muhalefet milletvekilleri AK Parti iktidarına taraftarlarına ihaleler yoluyla kaynak aktardığı şeklinde eleştiri yöneltirken, AK Parti bu transferleri kabul etmemektedir. İstanbul Milletvekili Sibel Özdemir, 2 Mayıs 2016'daki 83.Birleşimde Evin Okula Yakınlaşması ve Değişen Anne Baba Rollerini Projesi kapsamında Bakanlık bütçesinden kamu kaynaklarının belli bir kesime aktarılmasıyla ayrımcılık yapıldığına ve bu projenin sonlandırılması konusunda Millî Eğitim Bakanına çağrıda bulunduğunu bu sorun boyutu bağlamında Genel Kuruldaki bir konuşmasında dile getirmiştir.

Kamuya ait bazı işletmelerin özelleştirilmesi

Aynı dönemde parlamento gündemindeki tartışmalı konulardan bir diğeri; özelleştirme uygulamalarıdır. AK Partililer, iktidarları döneminde verimsiz olduğunu iddia ettiği bazı kamu işletmelerini özelleştirme yoluna giderken, muhalefet temsilcileri parlamentoda özelleştirmelerin özellikle iktidara yakın özel girişimcilere gerçek değerinin çok altında satıldığını iddia etmişlerdir. Örneğin; Balıkesir Milletvekili Namık Havutça'nın 20 Mart 2018 tarihli 74.Birleşimde şeker fabrikalarının satılmasına ulusal çıkarlarımıza aykırı olduğu şeklinde yaklaşması dikkate değerdir.

Türkiye'nin Komşularıyla İlişkileri-Suriyeli Göçmenler

Genel Kurulda iktidarla muhalefet arasındaki en tartışmalı konular arasında Türkiye'nin Ortadoğu ve Suriye politikasının sonuçları hakkındadır. Türkiye'nin sınır güvenliğini koruma amacıyla yürüttüğü operasyonlara HDP dışında muhalefet partileri destek vermekle birlikte, özellikle Suriye'nin geleceği ve ülkemizdeki Suriyeli mültecilerin durumu taraflar arasındaki temel dış politika sorun boyutu ayrışmalarından biriydi. Hatay Milletvekili Serkan Topal 20 Nisan 2016'daki 76.Birleşimde Hatay ilinde Suriye'deki savaş nedeniyle ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda büyük sıkıntılar yaşandığına ve savaşın etkilediği iller için bir teşvik

düzenlemesi yapılıp yapılmayacağını öğrenmek istediğini Genel Kuruldaki bir konuşmasında dillendirirken, İstanbul Milletvekili Markar Eseyan, Türkiye'nin, Musul operasyonunun yeni bir mezhep fitnesini ateşlemeyecek ve bölgenin kadim halklarını evlerinden etmeyecek şekilde tertip edilmesi konusunda uyarılarını en yüksek düzeyde yaptığını Genel Kurulda 18 Ekim 2016'daki 8.Birleşimde dile getirmiştir. Afrin operasyonuna ilişkin tartışmalar da Genel Kuruldaki konuşmalarda ilgili dönemde yer bulmuş, milletvekilleri Türk Silahlı Kuvvetlerinin operasyonuna desteklerini ifade etmişlerdir. Nitekim, İzmir Milletvekili Mustafa Ali Balbay 27 Mart 2018 tarihli 77.Birleşimde Afrin Operasyonu'nu sağduyulu herkesin haklı bulduğunu Genel Kurulda dile getiren milletvekillerinden biriydi.

Siyasi iktidarın otoriterleşmesine ilişkin tartışmalar

Muhalefetin Genel Kurul tartışmalarında iktidara yönelik temel eleştirilerinden bir diğeri, siyasi iktidarın otoriterleşmesi ve tek adamlığa yönelme iddialarıdır. Muhalefet partileri ülkede tek adamlığın tesis edildiği, başta medya olmak üzere, iş dünyası, sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve yargı üzerindeki baskıların siyasi iktidarın otoriterleşmesinin hem sonucu, hem de nedeni olduğunu Genel Kurulda dillendirirken, tartışmalar sırasında AK Parti ve MHP temsilcileri 'Millî Beka' kavramının önemine vurgu yapmışlardır. Diyarbakır Mersin Milletvekili Aytuğ Atıcı FETÖ'nün darbe kalkışması nedeniyle ilan edilen OHAL'in gerçek nedeninin terörle mücadele değil AKP'nin gizli gündemini uygulamak olduğuna ve tek adam yönetimi heveslilerine Meclisin ve halkın asla geçit vermeyeceğine vurgu yapmıştır.

Yargı, OHAL uygulamaları ve KHK'lar

Muhalefet partileri sistemin otoriterleştiğine ilişkin savlarına dayanak olarak yürütme ve yargı organları arasındaki ilişkilerde yürütmenin yasamayı kontrol altına alarak, tarafsızlığını yitirmesine neden olduğu iddialarını Genel Kurulda ısrarla dile getirmiştir. İktidar kanadı ise yargının bağımsızlığı konusunda ısrarcıdır. Belirtilen bu tartışmalı sorun boyutuna ilişkin en temel ayrışma ve tartışma, FETÖ Darbe Girişiminden sonra uygulamaya sokulan OHAL ve bu dönemde çıkarılan OHAL kararnamelelerine ilişkindir. Muhalefet temsilcileri KHK'ların muhaliflerin sesini kesmek amacıyla kullanıldığını, OHAL uygulamalarının otoriter bir rejimin inşasının aracı olduğunu dillendirirken, iktidar mensupları OHAL ve KHK uygulamalarının millî güvenlik ve bekaya karşı tehdit unsuru olanlar için uygulandığının altını çizmekteydiler. CHP'nin OHAL kararnamelelerine bakışını İstanbul Milletvekili Mahmut Tanal, olağanüstü hâlin gerekli kılmadığı konularda kanun hükmünde kararnamele çıkarılmasının Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu 2 Ağustos 2016 tarihindeki 121. Birleşimde ifade etmiştir. Amasya Milletvekili Mehmet Naci Bostancı ise, 6-7 Ekim 2014 tarihinde Halkların Demokratik Partisi'nin Kobani Olayları dolayısıyla halkı sokağa çağırması neticesinde 49 kişinin hayatını kaybettiğini, 15 Temmuz Darbe Girişimine karşı kararlı bir mücadele sergilendiğine ve kanun hükmünde kararnamelelerin Mecliste görüşülmesinde bütün muhalefet partilerinin katkılarının sağlanması istikametinde bir anlayış göttüklerini 6 Ekim 2016'da Genel Kurul'da 4.Birleşimdeki konuşmasında muhalefetle KHK'lar konusunda bir uzlaşma sağlanma talebini dile getirmiştir.

FETÖ Darbe Girişimi, FETÖ terör örgütüyle mücadele ve yöntemi

26.Dönem Parlamentosunun 16 Temmuz 2016'dan itibaren FETÖ Darbe Girişimiyle ilgili yoğun gündemi dikkat çekicidir. TBMM Başkanlığı ile Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Demokratik Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi siyasi parti gruplarının ortak imzasıyla hazırlanan, millete, millî iradeye, devlete, özellikle de millet iradesinin temsilcisi olan milletvekillerine ve Gazi Meclise yönelik 15 Temmuz gecesi başlatılan ve 16 Temmuz sabahı etkisiz hâle getirilen darbe girişimini ve Meclise yönelik saldırıları şiddetle kınadıklarına ilişkin bildiri metni 16 Temmuz 2016'da 114.Birleşimde Genel Kurulun bilgisine sunulmuştur. Fakat süreç içinde iktidarla muhalefetin, Meclis Genel Kuruluna da yansıdığı biçimiyle ayrıştığı ve taraflar arasında tartışmaların yaşandığı bir diğer konu; FETÖ terör örgütüyle mücadele ve buna ilişkin yöntemdir. İktidar Genel Kurul faaliyetleri sırasında FETÖ terör örgütünün toplumda ve kamu bürokrasisinde izini tamamen silmek için, Anayasa ve yasaların kendisine vermiş olduğu yetkiden hareketle bu terör örgütüyle mücadele ettiğinin altını çizirken, muhalefet söz konusu örgütle mücadele adına Türkiye'de muhalefetin sindirilmesine yönelik bir girişim olduğu iddiasındaydı. Açığa çıkan bu görüş ayrılığı, Meclis Genel Kurulunda zaman zaman sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim darbe girişiminden birkaç gün sonra, Manisa Milletvekili Erkan Akçay, 15 Temmuz Darbe Girişiminin milletin birliğini, devletin payidarlığını, ülkenin bütünlüğünü hedef almış bir terör eylemi olduğuna, ülkeyi FETÖ'cü yapılanmalardan temizlerken hukuk devleti ilkesinden vazgeçilmemesi ve yargı süreçlerinin kişiselleştirilmemesi gerektiğini 28 Temmuz 2016'daki 120.Birleşimde, İstanbul Milletvekili Markar Eseyan ise, FETÖ'yle mücadeleyi ve 15 Temmuz ruhunu zayıflatacak her türlü girişime karşı durmanın milletin verdiği bir sorumluluk olduğunu 5 Ekim 2016'daki 3.Birleşimde yaptığı konuşmada dile getiriyordu.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Yasama-Yürütme İlişkileri

Meclis Genel Kurulunda iktidar ve muhalefet partileri temsilcileri arasında yaşanan en keskin tartışma ve ayrışmalardan bir diğeri, Anayasa değişikliğiyle kabul edilen yeni hükümet sistemine ve yeni sistemle oluşan yasama-yürütme ilişkilerine yöneliktir. İktidar temsilcileri yeni sistemle siyaset ve bürokraside etkinliğin artacağını, Meclisin daha etkili hale gelip, güçleneceğini, kamu bürokrasinin işleyişinde verimliliğin artacağını, vatandaş taleplerine daha duyarlı bir sistem inşa edildiğini dile getirmişlerdir. Muhalefet temsilcileri ise yeni sistemle yasamanın yasa yapma ve denetim işlevlerinin etkisizleştiğini, yürütmenin denetiminin zorlaştığını, kamu bürokrasisinin işleyişinde karmaşanın oluştuğunu, bu anlamda etkin bir siyaset ve yönetimden söz edilemeyeceğini vurgulamışlardır.

Kamu Yönetiminin Siyasallaşması Tartışmaları ile Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim ilişkileri

Muhalefet AK Parti Hükümetini bürokrat atamaları ve belediyelere kaynak aktarma konusunda partizanca uygulamalara yöneldiği, kamu yönetiminde parti referansları atamalar nedeniyle parti devleti oluştuğu suçlamalarını yöneltmiştir. İktidar muhalefet temsilcilerinin

iddialarına karşı, bir siyasallaşmadan, partizan uygulamalardan sözedilemeyeceğini Genel Kurulda temsilcileri aracılığıyla dile getiriyordu. İstanbul Milletvekili Eren Erdem konuya ilişkin olarak genel Kurulda yapmış olduğu bir konuşmada parlamentonun bir an önce devlet kadrolarında liyakati oluşturacak bir politik birlikteliği sağlaması gerektiğinin altını 16 Ağustos 2016'daki 125.Birleşimde çizerken Malatya Milletvekili Veli Ağbaba'nın 15 Aralık 2015 tarihli 14.Birleşimdeki AK Partili ve CHP'li belediyeler arasında ayrımcılık yapıldığına ilişkin konuşması da dikkate değerdir

İnsan Hakları ve Demokratikleşme

İktidarla muhalefet arasında Genel Kurul faaliyetleri sırasında bir diğer tartışma konusu, iktidarın emniyet ve güvenlik güçleri aracılığıyla insan hakları ihlalleri uygulamalarına ilişkindir. Muhalefet partileri içinde özellikle Güneydoğu Anadolu'da Kürtlere yönelik insan hakları ihlal iddiaları HDP temsilcileri tarafından dile getirilirken, CHP temsilcileri başta ifade hürriyeti olmak üzere, insan hakları iddialarını çeşitli boyutlarıyla Genel Kurulda dillendirmekteydi. HDP milletvekillerinin Genel Kurul gündemine taşıdığı konulardan öne çıkanı; Güneydoğu'da bazı yerleşim yerlerinde sokağa çıkma yasağını eleştirmeleridir. Başta 8 Aralık 2015'teki 11.Birleşimde Musa Çam olmak üzere, Aralık ayı birleşimlerinde CHP'li kimi milletvekilleri Türkiye'de ifade ve basın özgürlüğünün tamamen yok edilmek istendiğinin altını çiziyordu.

Eğitim/Sağlık Sistemindeki Sorunlarla İlgili Tartışmalar

Genel Kurulda muhalefet milletvekilleri AK Parti iktidarının eğitim ve sağlık politikalarını şiddetle eleştirmişlerdir. Muhalefete göre eğitim AK Parti iktidarı döneminde kalitesizleşirken, eğitim hakkı bakımından toplum kesimleri arasında belirgin bir adaletsizlik oluşmuş, gerek müfredat gerekse eğitimci kadroları itibarıyla eğitim siyasallaşmıştır. Muhalefet temsilcilerine göre eğitime ve sağlığa ulusal Bütçeden ayrılan payın azalması eğitim ve sağlık hizmetlerindeki kaliteyi düşürmüş, maliyet unsurları nedeniyle sağlık hizmetine erişim konusunda özellikle son yıllarda ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. İktidar temsilcileri ise muhalefetin bu eleştirilerinin önyargılı olduğu, gerçeği yansıtmadığını belirterek, AK Parti iktidarında bu hizmetleri erişim ve hizmetlerin kalitesi anlamında geçmiş dönemlerle karşılaştırılmayacak ölçüde başarı sağlandığını savunmuşlardır. Mersin Milletvekili Serdal Kuyucuoğlu, Millî Eğitim Bakanından, eğitim politikalarında bilimsel, laik ve çağdaş eğitim anlayışı yönünde yeni değişiklikler düşünülüp düşünülmediğini öğrenmek istediğini 12 Ekim 2016'daki 6.Birleşimde dillendirmiştir. Sağlık politikaları konusunda da iktidara yönelik en temel eleştirilerden biri; Şehir hastanelerine ilişkindir. Nitekim, Adana Milletvekili Zülfikar İnönü Tümer, 4 Ekim 2017'deki 3.Birleşimde Genel Kurulda yaptığı bir konuşmada Adana'da ve Türkiye'nin farklı illerinde hayata geçirilen şehir hastanelerinin vatandaşın aleyhine bir durum teşkil ettiğinin altını çizmiştir.

3. Diğer Faaliyetler

26. Dönem Parlametosunun diğer faaliyetleri, çalışmanın bu kısmında denetim faaliyetleri, yabancı konukların Meclis ziyareti ve kabuller ile TBMM'yi ziyaret eden yabancı devlet adamlarının konuşmaları bağlamında değerlendirilmektedir.

Denetim Faaliyetleri

26.Dönem TBMM'nin 1. ve 2. Yasama Yılı denetim faaliyetleri ağırlıklı olarak istatistiki bilgilerin yer aldığı tablolar, 2018 ise Meclisin 24 Haziran seçimi öncesi son oturumuna kadar yazılı bilgi şeklinde sunulmaktadır.

Tablo 6: 26.Dönem 1.Yasama Yılı Denetim İstatistikleri (17 Kasım 2015-30 Eylül 2016)

Önerge	Yazılı Soru	Sözlü Soru	Başbakanlıktan Soru	Meclis Araştırması	Genel Görüşme	Gensoru	Meclis Soruşturması
Gelen	9194	662	82	1370	16	14	2
Cevaplanan/ Görüşülen	723+3280 süresi içinde ve süresi geçen	108	79	21	-	9	-

Kaynak: *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2016, s.183.

Tablo 7: 26.Dönem 1.Yasama Yılı Denetim İstatistikleri (01.10.2016-30.09.2017)

Önerge	Yazılı Soru	Sözlü Soru	Başbakanlıktan Soru	Meclis Araştırması	Genel Görüşme	Gensoru	Meclis Soruşturması
Gelen	7803	246	94	585	8	6	-
Cevaplanan/ Görüşülen	4747	354	87	293	2	5	-

Kaynak: *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*, S:2, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2017, s.224.

26. Dönem 2018 Yılı Denetim İstatistikleri (01.01.2018-24.06.2018)

1 Ocak 2018'den 26. Yasama Döneminin sona erdiği 24 Haziran 2018'e kadar 648 sözlü soru önergesi verilmiştir. İşleme alınan 597 sözlü soru önergesi hükümsüz sayılırken, sözlü soru önergelerinden 82'si cevaplandırılmıştır. Aynı dönemde TBMM Başkanlığına 7.291 yazılı soru önergesi sunulmuştur. İlgili tüm yıl içinde işleme alınan 6.106 yazılı soru önergesinin; 439'u süresi içinde ve 620'si süresi geçtikten sonra olmak üzere toplam 1.059'u cevaplanmıştır. Verilen Meclis araştırma önerge sayısı 494, genel görüşme önergesi sayısı 2'dir. Bu önergeler işleme alınmış ve yasama döneminin sona ermesiyle birlikte hükümsüz sayılmıştır. Aynı zaman aralığında TBMM Başkanlığına gensoru önergesi verilmemiştir.⁹⁵

95 Kaynak: TBMM'nin bu dönemdeki denetim faaliyetleri şu eserden yararlanılarak hazırlanmıştır: *Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar*, S:3, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, 2019, s. 155-159.

D. ÖNE ÇIKAN İSİMLER

1. Meclis Başkanları

TBMM 1 Kasım seçiminin ardından ilk toplantısını 17 Kasım'da en yaşlı üye olan Deniz Baykal'ın başkanlığında yaptıktan sonra, Meclis başkanını seçmek için 22 Kasım 2015'te toplanmıştır. Meclis Başkanlığı için AK Parti'den İstanbul Milletvekili İsmail Kahraman, CHP'den Ankara Milletvekili Ayşe Gülsün Bilgehan, MHP'den Kayseri Milletvekili Yusuf Halaçoğlu, HDP'den Mersin Milletvekili Dengir Mir Mehmet Fırat aday olmuştur. 3.turda salt çoğunluğu alan Kahraman Türkiye Cumhuriyeti'nin 28. TBMM Başkanlığına seçilmiştir. Kahraman 22 Kasım 2015-7 Temmuz 2018 tarihleri arasında 27. T.B.M.M Başkanı olarak görev yapmıştır.

İsmail Kahraman'ın Biyografisi: “T.B.M.M Başkanı Rize’de dünyaya 1940 yılında Rize’de dünyaya geldi. İlk ve ortaokulu Karabük’te bitirdi. Karabük’te başlayan lise tahsilinin son sınıfını İstanbul Haydarpaşa Lisesinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyetinin Başkanlığını yaptı. Türkiye’deki yüksek öğrenim gençliğinin temsilcisi Millî Türk Talebe Birliğinin (MTTB) 48. Dönem Genel Başkanı oldu. Mezuniyetinin ardından İstanbul Barosuna kaydoldu. Çeşitli sanayi ve ticaret şirketlerinde İcra Kurulu ve İdare Meclisi Başkanlıklarında bulundu. 1974 yılında Çalışma Bakanlığında Bakan Müşaviri olarak görev yaptı.

29 Mayıs 1985’te kurulan Birlik Vakfının Kurucular Kurulu ve Mütevelli Heyeti Başkanı oldu. 22 Aralık 1994’te Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı Kurucu Üyesi ve ilk Mütevelli Heyeti Başkanı oldu. İlim Yayma Vakfı kurucularından olup Mütevelli Heyetinde yer aldı. İstanbul Ticaret Üniversitesi Mütevelli Heyeti Üyeliği, İlim Yayma Cemiyetinin ve İş Dünyası Vakfının Yüksek İstişare Kurulu Üyelikleri, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Geliştirme Vakfı Kurucular Kurulu Başkanlığı ve Mütevelli Heyeti Başkanlığı, HİKEV Mütevelliliği görevlerini üstlendi.

Millî Nizam Partisi ve Millî Selamet Partisi’nin kuruluşunda yer aldı. 1977 Genel Seçimlerinde Rize’den milletvekili adayı oldu. 1995 Genel Seçimlerinde (20. Dönem) Refah Partisi’nden İstanbul Milletvekili oldu. 1999 Genel Seçimlerinde de (21. Dönem) Fazilet Partisi’nden İstanbul Milletvekili seçildi. Bu dönemlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Anayasa Komisyonu ile Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu Üyeliklerinde bulundu. 20. Dönemde Refah Partisi’nin ve 21. Dönemde Fazilet Partisi’nin TBMM Grup Başkanvekilliğini yaptı. 54. Hükûmette Kültür Bakanı olarak görev yaptı. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kuruluş çalışmalarında yer aldı. AK Parti Merkez Disiplin Kurulu Başkanlığını üstlendi. 1 Kasım 2015 Genel Seçimlerinde (26. Dönem) AK PARTİ İstanbul Milletvekili oldu. 22 Kasım 2015’te 26. Dönem birinci devresi için Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi. 20 Kasım 2017’de ikinci devre için yapılan seçimde tekraren Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi...İngilizce bilen İsmail Kahraman, evli ve dört çocuk babasıdır.”⁹⁶

96 Musa Keskin, Yunus, Özdemir, Mahmut Tok, *Komisyonlar, Konferanslar ve Toplantılar İsmail Kahraman*. Ankara: TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, No: 9, TBMM Basımevi, 2018, s. vii.

2. Renkli Simalar

26. Dönem Parlamentosu, milletvekillerinin nitelikleri, etkinlikleri, sosyal ilişkileri, medyada görünürlükleri bakımından renkli siyasi simalardan oluşmuştur. Bu milletvekillerine gözetdiğimizde, bu dönemin en renkli siması olarak İstanbul Milletvekili Burhan Kuzu'nun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle sosyal medyada twitter üzerinden yaptığı paylaşımlar, takipçileriyle girdiği polemikler, parlamentodaki konuşmalarıyla dikkat çeken bir isimdi. AK Parti Diyarbakır Milletvekili olarak parlamentoya girip, daha sonra istifa ederek Saadet Partisi'ne katılan Altan Tan, siyasi gündemde zaman zaman radikal çıkışları ve söylemleriyle göze çarpmıştır. CHP'de bir diğer renkli kişiliğe sahip milletvekili, gazeteci kökenli İstanbul Milletvekili Barış Yarkadaş'tır. Yarkadaş, parlamentoda görev yaptığı süre içinde iktidar milletvekilleriyle yürüttüğü siyasi rekabeti, toplumsal hareketlere vermiş olduğu desteğiyle öne çıkmıştır. CHP'nin bir diğer renkli siması İzmir Milletvekili Musa Çam'dır. Siyasi faaliyetlerini Meclis dışında seçim çevresinde en fazla yoğunlaştıran, emek mücadelesi etkinliklerinde bir parlamento üyesi olarak ön saflarda yer alan bir siyasetçi profiline sahipti. CHP İstanbul Milletvekili Şafak Pavey engelli bir milletvekili olarak özellikle sivil toplum örgütleriyle diyalogu, kadınların, gençlerin, engellilerin sorunlarını parlamento gündemine taşımasıyla parlamentoda fark yaratan siyasiler arasındadır. HDP Ankara Milletvekili Sırrı Süreyya Önder de siyasi rekabeti nükte yoğunluklu tarzda gerek parlamento içi, gerekse parlameto dışında bir parlamenter etkinlik olarak tercih etmiş bir milletvekilidir.

E. MECLİS ÇALIŞMALARINI ETKİLEYEN HUKUKÎ DÜZENLEMELER VE HADİSELER

26. Dönemde Meclis çalışmalarını etkileyen hukukî düzenlemeler arasında Meclis İçtüzüğünde yapılan değişiklik dikkat çekmektedir. Bu değişiklik Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nde Değişiklik Yapılmasına Dair 27 Temmuz 2017 tarih ve 1160 sayılı kararla yapılmıştır. Bu kararla Meclis çalışmalarını etkileyen düzenlemeler arasında öne çıkanlar; YSK'nın kesin seçim sonuçlarını ilanını takiben TBMM'nin beşinci gün yerine üçüncü günde toplanması, and içmekten imtina edenlerin milletvekili sıfatından yararlanmasının önlenmesi, görüşmeler sırasında Türk milletinin tarihine ve ortak geçmişine hakaret eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğü esasında Anayasa'ya aykırı tanımlamalar yapan milletvekili hakkında, Meclisten geçici çıkarma cezası uygulanması, TBMM'nin bina, tesis, eklenti ve arazisine silahlı olarak girmek ve Genel Kurulun çalışma düzeni ile huzurunu bozucu döviz, pankart ve benzeri materyali getirme ve kullanmanın kınama nedenleri arasına dahil edilmesi, 40 dakika süren grup önerileri konuşmalarının 14 dakikaya indirilmesi, öneriyi veren partinin 5 dakika, diğer partilerin ise 3'er dakika konuşabilecek olmaları, Genel görüşme ve Meclis araştırması önergelerinin özetlerinin okunması zorunluluğunun kaldırılması, Anayasa değişiklikleri hariç, kanun tasarı ve tekliflerinin tümü eski tüzüğe göre açık oylamaya tabi işlerden değilse en az 20 milletvekilinin talebi halinde açık oyla değerlendirilecek olması, İtiraz ve düzenlemeye

ilişkin söz hakları kaldırılarak bu istemlerin Meclis başkanına yazılı şekilde iletilecek olması, Başkanlık kürsüsünde bulunan başkanın frak giyme zorunluluğunun kaldırılması, Başkan ve katip üyelere koyu renk elbise giyme şartının getirilmesi, TBMM Genel Kurulunun çalışma saatlerinin arttırılarak, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri 15.00-19.00 saatlerinde çalışan Genel Kurulun, resmi tatile rastlamadığı takdirde Salı günleri saat 15.00'dan 21.00'a, Çarşamba ve Perşembe günleri saat 14.00'dan 21.00'a kadar çalışmasının düzenlenmesi.⁹⁷

26.Dönemin Meclis çalışmalarını etkileyen en önemli hadisesi ise, 15 Temmuz 2016'da yaşanan FETÖ Darbe Girişimidir. Bu eylemin ardından 20 Temmuz 2016'da cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tüm yurttan 3 ay süreyle olağanüstü hâl ilan etmiş, OHAL üçer aylık dönemler halinde 7 defa uzatılmış ve 17 Temmuz 2018'de kaldırılmıştır. Olağanüstü hâl yönetimi kapsamında çıkarılan kanun hükmündeki kararnamelerin etkileri ve sonuçları Türk Kamu Yönetimi sisteminde kendisini gösterse de⁹⁸, olağan dönemlerde yasama organının görev alanına giren kimi konuların KHK'lar ile düzenlenmesi nedeniyle, bu düzenlemelerin yasamanın görev alanına müdahalesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Bu nedenle, sözkonusu hukukî düzenlemeler Meclis çalışmalarını etkileyen niteliktedir.

97 <https://onedio.com/haber/8-maddede-yeni-tbmm-ic-tuzugu-ile-gelen-degisiklikler-780095>, (18.01.2020).
İçtüzük değişikliğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. R.G., S: 30141, 1 Ağustos 2017.

98 Gökhan Tuncel, Yılmaz Demirhan; "15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnamelerin Kamu Yönetimine Etkisi", *Birey ve Toplum*, Güz 2018, C. 16, C: 8, s. 18-31.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

26. Dönem Parlamentosunun oluşumuna giden seçim süreci, seçimlerin sonuçları ve ardından yaşanan gelişmeler, Türkiye siyasal hayatı açısından özgün niteliklere sahiptir. Bu döneme damgasını vuran olaylardan biri; 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra ilk kez sandıktan tek parti hükümetinin çıkmaması, ardından başlayan koalisyon hükümeti arayışlarının sonuçsuz kalması üzerine yeni bir seçime gidilmesidir. 2002'den 2015'e AK Parti'nin tek parti hükümetiyle tesis edilen hükümet istikrarının ardından 7 Haziran sonrası yaşanan hükümet kurma odaklı uzlaşmazlığa ekonomik ve siyasi belirsizliğin eşlik etmesi doğaldır ki Türkiye toplumunda endişelere yol açtı. Özellikle 90'lı yıllardakine benzer terör eylemleri toplumda 90'ların alacakaranlık kuşağına geri mi dönüyoruz şeklinde bir soru işareti doğurmuştur. Bu süreçte MHP lideri Devlet Bahçeli'nin herhangi bir parti ya da partilerle kurulacak koalisyona yanaşmaması, CHP-AK Parti arasındaki koalisyon görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ülkeyi yeniden bir seçime götürme tercihiyle birleşince seçmenin önüne kaçınılmaz olarak 1 Kasım'da yeni bir seçim sandığı kondu. Aynı süreçte artan terör eylemlerini sona erdirmeye odaklı AK Parti Hükümetinin izlediği güvenlikçi politikalar karşısında, HDP'nin ülke genelinde siyasal meşruiyetini pekiştirmeye yönelik Türkiyelileşme projesine yönelmemesi, CHP'nin izlediği uzlaşmacı strateji ve tavırları, 1 Kasım'a uzanan süreçte Türkiye siyasetinin hal-i pür melaline ilişkin karakteristik görünümlemlerdi.⁹⁹ Seçimin ardından oluşan 26. Dönem Parlamentosu 1983'den günümüze oluşan parlamentolarla karşılaştırıldığında, millî irade kurumu olarak kendisine ve demokrasiye olan tehditler anlamında daha önce yaşanmamış gelişmelere sahne olmuştur. Meclis, FETÖ terör örgütünün askerî darbe girişimi, Meclisin bombalanmasına rağmen, demokrasiye sahip çıkan refleksiyle, demokrasinin kurumsallaşması adına başarılı bir sınav verdi. 15 Temmuz'un ardından ilan edilen OHAL ve aynı dönemde çıkarılan KHK'lar parlamenter sistemde Meclisin yetkilerinin sınırlandırılması gibi bir sonuç doğursa da, bu dönemde parlamento içinde iktidarla muhalefet arasındaki yasama faaliyetlerinden doğan tartışmalar, parlamentodaki çok sesliliği yansıtmakta, en azından parlamenter demokrasinin kurumlarıyla işlediğini göstermektedir. Meclisteki Anayasa değişikliği ve halkoyunda değişikliğin kabulüyle, 100 yılı aşan bir süredir uygulanan parlamenter hükümet sistemi yerini Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine bırakmıştır. Yeni sistem, yasama yürütme ilişkileri, Cumhurbaşkanının yetkileri anlamında 1982 Anayasası'nın kurguladığı güçlü Cumhurbaşkanlığı Kurumunun ötesinde güçlü bir başkanlık tesis etmiştir. Her ne kadar Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi 24 Haziran 2018 seçiminden sonra fiili olarak işlemeye başlasa da, siyasal sistemde yasama, yürütme, yargı organlarının görev ve yetkileri, bu organların birbirleriyle olan ilişkileri, yürütme organı olarak Cumhurbaşkanlığı kurumsal yapısı içinde öngörülerin bürokratik yapılar, kamu bürokrasisinin işleyişine yönelik tasarımlar dikkate alındığında, Türkiye güçlü/etkin yürütme adına siyasal sisteminin yeniden tasarlanıp kurgulandığı bir dönem yaşamıştır. Yeni sistem ise fiili olarak 24 Haziran seçiminden ardından işlemeye başladı. 2015-2018 Dönemindeki parlamenter deneyim demokrasinin ağır aksak da olsa, toplumun ve siyasal elitlerin demokrasiye olan inanç, bağlılıkları, kurumların sağlamlığı, tarihsel birikimiyle sürmüştür.

99 Tanju Tosun, Gülşin Erdoğan Tosun; "Kazananı ve Kaybedenleriyle 1 Kasım Seçimleri", *Toplum ve Demokrasi*, Yıl 9, S: 19-20, Ocak-Aralık 2015, s. 1-2.

KAYNAKLAR

Kitaplar ve Makaleler

- Atay, T. (2015), “Siyasette Üç Kimliğe Doğru”, *Cumhuriyet*, 5 Kasım.
- Bilgin, V. (2018). “Türkiye’de Devlet-Toplum İlişkileri ve Demokratikleşme Sürecinde AK Parti”, *AK Parti’nin 15 Yılı Siyaset*. (Ed. N.Miş ve A. Aslan). İstanbul: SETA Yayını.
- Çarkoğlu, A ve Yıldırım. K. (2015). “Election Storm in Turkey: What Do the Results of June and November 2015 Elections Tell Us?”, *Insight Turkey*, 17 (4), ss. 57-79.
- Doğan, S. (2016). *Mahalledeki AKP Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eğilmez, M. (2020). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erman T. (2016). “Kentleşme ve Kentlilik”, *Dünden Bugüne Türkiye Tarih, Politika Toplum ve Kültür*. (Ed. M. Heper ve S. Sayarı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ete, H., Akbaba, Y, Dalay G, Orçun E.S. ve Eşkinat D. (2014). *2013’te Siyaset*. İstanbul: SETA Yayını.
- Gökmen, Y ve T. Tosun. (2015). “The CHP in the June and November 2015 Elections: An Evaluation on Political Impasse”, *Insight Turkey*, 17 (4), ss. 193-195.
- Işık, O. (2017). “Üç Farklı Düzeyde Türkiye’de Benzeşme, Ayrışma Dinamikleri”, *Birikim*, 340, ss. 8-25.
- Karagöl, E. (2018). “Ak Parti Dönemi Ekonomi Politikası”, *AK Parti’nin 15 Yılı*. (Ed. N.Miş ve A. Aslan). İstanbul: SETA Yayını.
- Keskin, M., Özdemir, Y., ve Tok, M. (2018). *Komisyonlar, Konferanslar ve Toplantılar İsmail Kahraman*. Ankara: TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı Yayınları. No: 9. TBMM Basımevi.
- Önder, T. (2015), “1 Kasım’ın İmkân ve Sınırları”, *Star- Açık Görüş*, 14 Kasım.
- Özbudun, E. ve Hale W. (2010). *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özden, B. (2018). *Refah Rejiminin ve Siyasetinin Dönüşümü: Neoliberalizm ile Popülizmin Başarılı Bir Şekilde Örtüşmesi. Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası*. (Ed. İ. Akça, A.Bekmen ve B.Özden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Subaşı, N. (2015). “Kendini ‘Elle Vermeyen Millet”, *Star Açık Görüş*, 7 Kasım.
- Şengül, T. (2012). “Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlendirmesi”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*. (Ed. F. Alpkaya ve B. Duru). İstanbul: Phoenix Yayını.
- Taşkın, Y. (2012). “AKP İktidarı ve Muhafazakâr Düşünsel Kısırlaştırma”. *Birikim*, 283, ss. 22-29.
- Tosun, T ve Erdoğan Tosun G. (1999). *Türkiye’nin Siyasal İstikrar Arayışı. Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Tosun, T. (2015). “CHP Neden Kazanamıyor? Nasıl Kazanır”, <http://www.aljazeera.com> (30.12.2019)
- Tosun, T. ve Erdoğan Tosun, G. (2015). “Kazanana ve Kaybedenleriyle 1 Kasım Seçimleri”, *Toplum ve Demokrasi*, 9 (19), ss. 1-23.
- Tuncer, E. ve Tuncer B. (2016). *Seçim 2015, 1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimleri Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*. Ankara: TESAV Yayınları.
- Yekin, A. (2019). *AKP İktidarı ve Yeni Alternatifleri: Koalisyonel Arka Planda Kaymalar*. <https://www.independentturkish.com/node/49976/turkiyeden-sesler/akp-iktidari-ve-yeni-alternatifleri-koalisyonel-arka-planda-kaymalar>. (08.01.2020).
- Yücekök, A. (1987). *Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*. Ankara: S.B.F Yayınları.
- İnternet Kaynakları
- Aslan, A. (2015). *7 Haziran’dan 1 Kasım’a Türkiye’de Siyaset ve Seçimler*. S:140. İstanbul: SETA Yayını. <https://www.setav.org/7-hazirandan-1-kasima-turkiyede-siyaset-ve-secimler/>. (15.01.2020).
- <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, (06.01.2020)
- <http://www.aydinyerel.com/2018/06/07/erdogandan-ekonomiye-cok-buyuk-ovgu/>, (7.06.2018).
- <http://www.kamuajans.com/guncel/cumhurbaskani-erdogan-in-ohal-aciklamasi-h514002.html>, (10.01.2020).
- <https://gazetekarınca.com/2018/01/kilicdaroglundan-hukumete-suriye-elestirisi-esad-icin-carpisiyorsunuz/>, 16 Ocak 2018.
- <https://onedio.com/haber/8-maddede-yeni-tbmm-ic-tuzugu-ile-gelen-degisiklikler-780095>, (18.01.2020).
- <https://t24.com.tr/haber/iste-7-hazirandan-1-kasima-secime-etki-eden-olaylar,315129>, (11.01.2020)

- https://tr.wikipedia.org/wiki/TBMM_26._dönem_milletvekilleri_listesi, (28.12.2019).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41750673>, (08.01.2020).
- <https://www.birgun.net/haber/kilicdaroglu-erdogan-ucu-kendine-dokunacagi-icin-darbe-girisimini-kapatmak-istiyor-154189>, (05.04.2017).
- <https://www.cnnturk.com/turkiye/hdpli-bilginden-ohal-elestirisi>, (28.11.2017).
- <https://www.cnnturk.com/turkiye/meral-aksenerden-iktidara-sert-elestiri.page=1>, (31.05.2018).
- <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/bahceli-parti-grubunda-konusuyor90>, (10.04.2018).
- <https://www.ensonhaber.com/erdogandan-kilicdaroglu-na-15-temmuz-elestirisi.html>, (12.07.2017).
- <https://www.haberturk.com/meral-aksener-den-suriyeli-multecilerle-iligili-flas-aciklama-1999039>, (4.06.2018).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (05.01.2020)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>, (05.01.2020)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>, (16.01.2020)
- https://www.wikiwand.com/tr/2018_Türkiye_cumhurbaşkanlığı_seçimi, (28.12.2019).
- Tekin, A. (2019). “AKP İktidarı ve yeni alternatifleri: Koalisyonel arka planda kaymalar”, Independent Turkish, <https://www.independentturkish.com/node/49976/türkiyeden-sesler/akp-iktidarı-ve-yeni-alternatifleri-koalisyonel-arka-planda-kaymalar>, (11.07.2019).
- Tosun, T. (2015). *Türkiye’de Seçim Sistemleri ve Seçimlere Etkisi*. Ankara: Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayını. S:1. <https://oad.org.tr/rapor/turkiyede-secim-sistemleri-ve-secimlere-etkisi-siyasal-ozgurlukler-perspektifinden-oneriler47>. (28.12.2019).
- www.akparti.org.tr, (15.01.2020)
- www.chp.org.tr, (15.01.2020)
- www.hdp.org.tr, (15.01.2020)
- www.mhp.org.tr, (15.01.2020)
- www.tbmm.gov.tr, (15.01.2020)

İstatistikler

TÜİK. *GSYH Hesapları (Zincirlenmiş Hacim Endeksine Göre Hesaplama)*

TÜİK. *İstatistik Göstergeler 1923-2023*

TÜİK. *İşgücü İstatistikleri*

TÜİK. *TÜFE ve ÜFE Haber Bültenleri*, IMF, WEO Database

Sürelî Yayınlar

Aydınlık

Cumhuriyet

Hürriyet

Meclis Bülteni

Milliyet

Resmî Gazete

Sözcü

Star

Yasama Bülteni-İçtihatlar-Mütalaalar,

Yıllıklar

2015’de Türkiye (SETA)

2016’da Türkiye (SETA)

2017’de Türkiye (SETA)

Yıllık 2016 (Anadolu Ajansı)

Yıllık 2017 (Anadolu Ajansı)

Yıllık 2018 (Anadolu Ajansı)

100
YIL
1923-2023

İSTANBUL İL MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI